

ՎԱՐՏՊԸՈՒ
ՀԸՆՆՈՒՄԻՆԻ ՁԵՆՆԵՐԸ
ՁԵՆՆԵՐԸ

ՎԵՐՈՒՆ ՈՒՆՆԵՐԸ

ՄԵՐՈՒՆ
ՐՈՒՆՆԵՐԸ

ԺՅՈՒՆԸ
1936

კვანთონ იოსელიანი

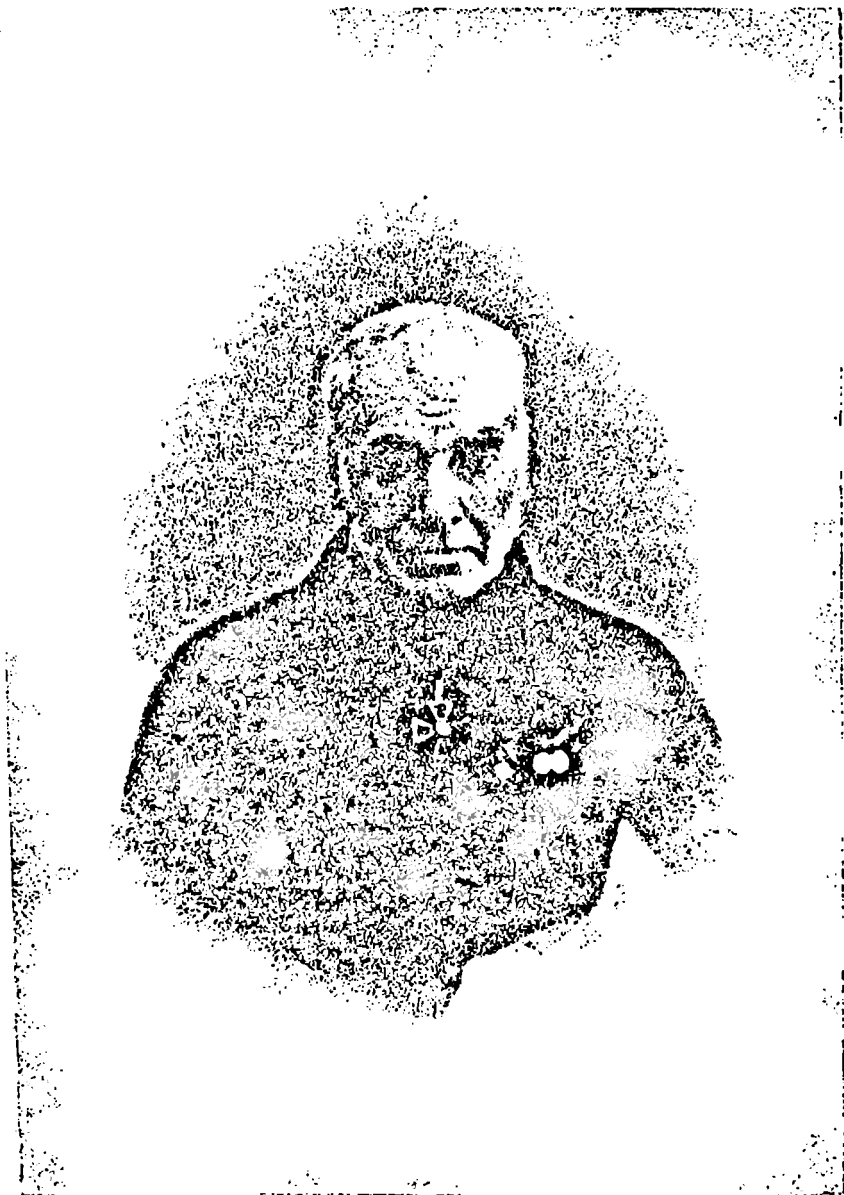
სმოკიშა

ბიოგრაფიული მემუარები

აკაკი ბაყალიანი
მსახური წერილებით, რედაქციითა
და შენიშვნებით

ფედერაცია

1936

კვაბონ იოსელიანი

წი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა

პლატონ იოსელიანს მხოლოდ ერთი მონოგრაფია აქვს დაწერილი ქართულ ენაზე. აქტუალური მნიშვნელობის მქონე სხვა ნაშრომი (ქართულად) მას არ მოეპოვება. ამიტომ მონოგრაფიის ტექსტთან ერთად ამ წიგნში თავმოყრილია პლ. იოსელიანის მოღვაწეობის დამახასიათებელი მასალებიც. ეს საინტერესო ისტორიკოსი ღირსია თანამედროვეთა მოგონებისა.

ქართული ლიტერატურის ისტორიაში პლ. იოსელიანის როლის შესახებ ჩვენ ვწერთ ქვევით, გამოკვლევაში, რომელიც ამ წერილს მისდევს. დამოუკიდებელი თემაა: პლ. იოსელიანი, როგორც—ისტორიკოსი, არქეოლოგი, თეოლოგობ და ხელოვნების ისტორიკოსი (მხედველობაში გვაქვს მისი „აღწერანი“ ქართული ტაძრებისა და სხვ.). ეს სამუშაო არ შეიძლება ერთი პირის მიერ იქნეს შესრულებული და მოელის თავის სპეციალისტს. ჩვენ აქ მოკლედ ვეხებით მხოლოდ „ცხოვრება“-ს: ეს ნაშრომი დამახასიათებელია პლ. იოსელიანის მსოფლმხედველობისა, მეთოდოლოგიისა და ისტორიული კვლევის სტილისათვის.

პლ. იოსელიანის შრომამ „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ თავის დროზე დიდი ყურადღება მიიქცია. ის დაიწერა 60-ან წლებში, იმ პერიოდში, როცა მწვავე ბრძოლა სწარმოებდა „მამათა და შვილთა“ შორის. პლ. იოსელიანი, როგორც ცნობილია, ლიტერატურულად და პოლიტიკურად არხი-რეაქციონერთა ბანაკს ეკუთვნოდა. ჩვენის ფიქრით, სწორედ ამ ბრძოლამ შეუშალა ხელი მას მონოგრაფიის გამოქვეყნების საქმეში. რასაკვირველია, მატერიალური ხალვათობა ამის მიზეზად ვერ ჩაითვლება და ანგარიშგასაწევია უფრო იდეოლოგიური მომენტები.

„ცხოვრება“ ამართლებს გიორგი მეთორმეტის¹ პოლიტიკას საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხში. ამ პოლიტიკის დაცვა არ უნდა ყოფილიყო ადვილი 60-ან წლებში. სწორედ ამ პერიოდში ფეო-

¹ მონოგრაფიის სახელწოდების შესახ. იხ. „შენიშვნები“ (წერილი „ტექსტი-სათვის“).

დალური წოდების ახალი, შედარებით რადიკალური თაობა თავის ლიტერატურულ და პოლიტიკურ პროგრამას იცავდა. ეს თაობა ბრძოლას უცხადებდა ქართული არისტოკრატის იმ ნაწილს, რომელსაც ბიუროკრატიაში და სამხედრო კარიერისათვის ზრუნვა ახასიათებდა და რომელიც მონარქიული რუსეთის საიმედო ძალას წარმოადგენდა საქართველოში. აკი სწერდა რუსეთის ერთ-ერთი მოღვაწე (სენატორი მეჩნიკოვი) 1831 წელს: „მემამულენი საქართველოში წარმოადგენენ... საიმედო დამხმარე ძალას ჩვენი მთავრობისათვის“. მაგრამ თვით ამ ბიუროკრატულ ნაწილშიც მოიპოვებოდნენ ანტირუსოფილები, რომლებიც აღმაცერად უცქეროდნენ პლ. იოსელიანის შეხედულებებს. კერძოდ ალ. ორბელიანი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, მტრულად იყო განწყობილი პლატონ იოსელიანისადმი. თავის პოლემიკურ წერილში „პლატონ იესელიანს“ (იხ. წ. კ. საზ-ის № 1646) ის საექვოდ მიიჩნევს იმ ფაქტებსა და ეპიზოდებს, რომელნიც პ. იოსელიანს მოუსმენია საქართველოდან გადასახლებულ ბატონიშვილებისაგან ქ. ჰეტერბურგში. მისი აზრით, ეს ბატონიშვილები პ. იოსელიანთან სერიოზულ საუბარს გაუბრძოდნენ. მკაცრი კრიტიკა იქამდე მიდის, რომ ალ. ორბელიანი ცნობილ ღვთისმეტყველს მორალური მხრითაც ცუდად ახასიათებს (გვ. 11).

ალ. ორბელიანის მსოფლმხედველობა პოლიტიკური რომანტიზმის ყველაზე თვალსაჩინო გამოხატულება იყო მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში. ის ბოლომდე დარჩა ბაგრატიონთა დინასტიის წარსულ დიდებაზე მეოცნებე არისტოკრატად (ალ. ორბელიანი ენათესავებოდა ბაგრატიონებს: დედამისი, თეკლე ბატონიშვილი, ერეკლე მე-II-ის ასული იყო). პლ. იოსელიანს კი არა ერთხელ გამოუთქვამს ხოტბა რუსეთის მმართველობისადმი და, როგორც ჩანს, უარყოფითად უცქეროდა 1832 წლის შეთქმულებას. მაგ. ს. დოდაშვილზე ის სწერს მარი ბროსეს: „გაზეთსა (იგულისხმება „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათა. 1832“. ა. გ.) აბეკდვინებდა ს. დოდაევი და უბედურსა ამას მოუხდა ცუდად, რომ თურმე საამბოხოდ ერისა ყოფილა“ (წ. კ. ს. № 4797). კერძო ბართში ავტორი არ მალავს თავის უარყოფით დამოკიდებულებას იმ მოძრაობისადმი, რომელსაც, ბატონიშვილებთან ერთად, ალექსანდრე ორბელიანიც ედგა სათავეში. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია ის ფაქტი, რომ ალექსანდრე ორბელიანი მკაცრად მოეკიდა პ. იოსელიანის ნაშრომს, რომლის მიზანია გიორგი მეთორმეტის პოლიტიკის გამართლება ისტორიული და იდეოლოგიური თვალსაზრისით.

პლ. იოსელიანის სიმპათია მთლიანად მეფისკენაა, თუმცა ეს არ უშლის ხელს მას—პანეგირიკული სტრიქონები უძღვნას ისეთ ოპოზი-

ციონერს ერეკლე II-ისა და გიორგი XII კარზე, როგორც იყო სოლომონ ლეონიძე. პოლიტიკური მსოფლმხედველობის მხრით, პლ. იოსელიანი ეკუთვნოდა იმ ჯგუფს, რომელიც მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოსათვის ერთადერთ გამოსავალად რუსეთთან შეერთებას სთვლიდა. ამ წრისათვის პლ. იოსელიანის მონოგრაფიის იდეა მისაღები იყო. სწორედ ამიტომ პლ. იოსელიანის მონოგრაფიაშიაც იჩინა თავი იმ უარყოფითმა მხარეებმა, რომლებსაც რუსოფილ ქართული არისტოკრატის ლიტერატურულ ტრადიციებში ვხვდავთ. ეს წოდება ახალ სისტემასთან შეგუებულ საზოგადოებრივ ფენას წარმოადგენდა. ბოლოს ის ისტორიულადაც ამართლებდა მეფის რუსეთთან საქართველოს დაკავშირების ფაქტს. მონარქიული რუსეთის ექსპანსიას პლ. იოსელიანი გულუბრყვილოდ ხსნიდა. მკითხველს უსათუოდ მოგვრის ღიმილს მისი სიტყვები: „დიდად სწყყალობდა ქართველთა იმპერატორი პავლეო“ (გვ. 115).

პლ. იოსელიანი, რა თქმა უნდა, არ იცავს ისტორიულ პერსპექტივას თავის მონოგრაფიაში. ეს ნაშრომი ტენდენციურია თუნდაც მარტო იმიტომ, რომ ავტორი ყველაფერში ამართლებს მეფეს. პლ. იოსელიანის ისტორიულ ნაშრომებს საერთოდ ახასიათებს ერთგვარი სუბიექტივიზმი მოვლენების შეფასებისა. ალ. ორბელიანის ცნობით, ამას არც ავტორი მალავდა: „ბოლო დროს,—სწერს ალ. ორბელიანი,— როდესაც აქა იქ კითხუა გაათავა თავის თხზულებაში (იგულისხმება „ცხოვრება“), მე უთხარ:

— მეფეს ერეკლეზედ და დედოფალს დარეჯანზედ რასაცა სწერ შავ ურიგოებს, წმინდა ტყუილია.

იმან ამ სიტყვაზედ, უნებურად წამოროშა როხროხისა ხმითა, მაგრამ შეკდიმებით:

— მაშ როგორ იქნება, ყოველი ისტორია ტყუილია!— ამასთანვე ჩაითუთქა და გაჩუმდა“ („პლატონ იესელიანს“, გვ. 16).

როგორც ამონაწერიდან ჩანს, ნამდვილი ისტორიული სურათის აღდგენის ყოველგვარ ცდას ავტორი ირონიულად უტყვეროდა. მიუხედავად ამისა, პ. იოსელიანს ბევრი ენერგია დაუხარჯავს ისტორიული ფონის, სახელმწიფო პირთა ურთიერთ დამოკიდებულებისა და ეპოქის საერთო კოლორიტის აღსადგენად. ამ მხრით პლ. იოსელიანის შრომა ბევრ შემთხვევაში სასურველ შედეგებს აღწევს. კავკასიისაკენ რუსეთის ლტოლვის მამოძრავებელი ძალები კი ავტორს ბუნდოვანად ჰქონდა წარმოდგენილი.

მე-18 საუკუნის მიწურულსა და მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში რუსეთის წინაშე ისახება აღმოსავლეთის ბაზრი დაპყრობის გეგმა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ევროპის (კერძოდ ინგლი-

სის) კაპიტალთან კონკურენციას, რომლის ასპარეზი აღმოსავლეთი უნდა ყოფილიყო. ამ მიზნის მიღწევა რუსეთს გაუადვილა საქართველოს „შეერთებამ“, რომელიც დააჩქარა თვით საქართველოში გამწვავებულმა შინაურმა ბრძოლამ მეფესა და სასახლის დანარჩენ წევრთა შორის, სხვადასხვა პოლიტიკურ დაჯგუფებათა ურთიერთ ბრძოლამ, ეკონომიურმა დაქვეითებამ და ქვეყნის საგარეო მდგომარეობამ (ირანის, აუტრეხეთისა და დაღისტნის მტრულმა დამოკიდებულებამ საქართველოსთან).

რა თქმა უნდა: პოლიტიკური საკითხების გადაჭრაში მონაწილეობას იღებდა მარტო ფეოდალური წოდება და მეფის სასახლე. საქართველოს ფართო ფენების ინტერესები ამ ბრძოლების დროს სავსებით მიჩქმალული იყო. შემდეგში საქართველოს რუსი მმართველები მონარქიული რუსეთის, ამ „საერთაშორისო ქანდარმის“ დაპყრობით პოლიტიკას ამართლებდნენ იმ მოსაზრებით, თითქოს ამ პოლიტიკის წყალობით საქართველოში საგარეო მშვიდობიანობასთან ერთად მოსახლეობის ფართო ფენების მდგომარეობაც მტკიცდებოდა. ისტორიულ ლიტერატურაში ეს მოსაზრება ოფიციალურად გამოსტყვან. დუბროვინმა. ის სწერს: „Одна Россия, по- своему единоверию и бескорыстию, могла явиться избавительницею Грузии; одна она могла помочь горькой доле грузиня, разоримых соседями и собственными князьями...“ (Георгий XII, последний царь Грузии... Изд. II, СПб. 1897, გვ. 69). რა თქმა უნდა, ეს მოსაზრება ვერ უძლებს კრიტიკას. მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოში ცნობილია რამდენიმე დიდი აჯანყება, რომელიც მკაცრი რეპრესიებით ჩააქრო რუსის მხედრობამ. ამ აჯანყებების დროს დაზარალდა უმთავრესად ფართო მოსახლეობა, რადგან დამპყრობელ ძალას გვერდით უდგა საქართველოს ფეოდალური წოდება.

პლ. იოსელიანი კი საქართველოს მეფის რუსეთთან „შეერთების“ ფაქტში თავისი ქვეყნის ხსნას ხედავდა. მიუხედავად ამისა, მონოგრაფიის მთელ რიგ ადგილებში თითქოს გამოსკვივის სინანული იმ მოვლენის გამო, რომელიც რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიაში გამოიხატა. ავტორისათვის უცხო არ არის ნაციონალიზმიც და მისი ცუდი მხარეები.

ეს ორმაგი თვალსაზრისი—ნაციონალისტური და რუსოფილური—დამახასიათებელია მე-XIX საუკუნის ფეოდალური არისტოკრატის მსოფლმხედველობისათვის, რომელიც მშვენივრად ათავსებდა ერთმანეთთან „პატრიოტიზმსა“ და პოლიტიკურ რენეგატობას.

აქ ჩვენ არ გამოვეკიდებით მონოგრაფიის ცალკე ადგილების შეფასებას, ამა თუ იმ ისტორიული ფაქტის ავტორისეულ გაგების კრი-

ტიკას და ზოგიერთი ქრონოლოგიური თუ ბიოგრაფიული ცნობების შემოწმებას. დავგრძენია რამდენიმე სიტყვის თქმა მონოგრაფიის საერთო ხასიათისა და მისი ლიტერატურული ღირსებების შესახებ.

„ცხოვრება მეფის გიორგი მეცამეტისა“ დაწერილია ღვთისმეტყველისა და ე. წ. საეკლესიო მწერლობის დიდი მცოდნის მიერ. ამიტომ გასაგებია დეტალიზაცია ღვთისმსახურების მოყვარულ ქრისტიან მეფის ბიოგრაფიის მოთხრობისას. წიგნში აღნიშნულია ზოგიერთი „სასწაულის“ მსგავსი შემთხვევა, რომელთაც პ. იოსელიანი სიმბოლიურ მნიშვნელობას ანიჭებს. ეს არც არის მოულოდნელი პ. იოსელიანის რელიგიური მსოფლმხედველობისათვის, რომელთაც გამსჭვალულია მისი სხვა ნაშრომებიც.

ავტორის მიერ მოცემული პორტრეტი მეფისა მეტწილად ტენდენციურობას ააშკარავებს: ბიოგრაფი ყველგან არბილებს მეფის სისასტიკის მამხილებელ ეპიზოდებს, მას შეგნებულად სურს მეფის პიროვნებაში ეძიოს ფილოსოფიურად მოაზროვნე მმართველი. გიორგი მეთორმეტე იოანე ოქროპირის სიტყვებით ლაპარაკობს, მაგრამ სრულიად უნებლიედ, ავტორი—რეალურ ისტორიულ სურათის ნაცვლად,—თავის ერუდიციას გვიჩვენებს.

მაგრამ მონოგრაფიას იშვიათი ლიტერატურული ღირსებებიც მოეპოვება.

არქაისტი - ისტორიკოსის ეს ნაშრომი დაწერილია გემოვნებით. პ. იოსელიანი ახლოს ვეგარძნობინებს გადასულ დროთა ფერებსა და კოლორიტს. თხრობის დროს ავტორი სცილდება ეპიზოდების გამოცემის ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს—ის არა მარტო ისტორიკოსია, არამედ ბიოგრაფი-მწერალიც.

პლ. იოსელიანმა ბევრი ისწავლა დასავლეთის ავტორებისაგან ამ ეანრში. მონოგრაფიის საერთო სტილი და გეგმა ცხადყოფს, რომ ავტორი კარგად იცნობს ბერძენ და რომაელ მემკვიდრეთ, მიშლეს, გიზოსა და რენანის შრომებს, დასასრულ—„ქართლის-ცხოვრების“ ქრონიკებს. ამიტომ მონოგრაფია იკითხება დიდი ინტერესით.

„ცხოვრება“ ლიტერატურულ თხზულებადაც უნდა ჩაითვალოს. მონოგრაფიაში კარგად არის გამოხატული მე-18 საუკუნის საქართველო—თავისი ზნეჩვეულებებით, საერთო კულტურით, ადმინისტრაციული და საეკლესიო იერარქიით. მოქმედი პირები ხორცშესხმულია. მონოგრაფიის ლექსიკონი, და თვითონ თხრობის არქაული ტონიც კი, შეეფერება ეპოქის კოლორიტს.

ამ მხრით „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ საკირო მასალას იძლევა მე-18 და მე-19 საუკუნეთა მიჯნაზე მიმდინარე ამბების გასათვალისწინებლად. ახალი ისტორიის შედგენის დროს (რომლის საკიროება ამჟამად დიდია) პ. იოსელიანის მონოგრაფიას შეუძლია

საკმაო ფაქტიური მასალის მოცემა. მით უმეტეს, რომ ისტორიის სწავლების დროს ამიერიდან უარყოფილია სქემატიზმი ძველი სახელმძღვანელოებისა. ის უმნიშვნელოვანესი კრიტიკა, რომელიც მოცემულია სახ. კომ. საბჭოსა და საკ. კ. პ. (ბ) ც. კ-ის დადგენილებაში სამოქალაქო ისტორიის სწავლებასთან დაკავშირებით, უნდა გაითვალისწინოს საქ. ახალი ისტორიის კურსის შემდგენელმაც. ამ დადგენილებაში ვკითხულობთ:

„ნაცვლად იმისა, რომ სამოქალაქო ისტორია ასწავლონ ცოცხალი, მიმზიდველი ფორმით, გააშუქონ უმნიშვნელოვანესი ამბები და ფაქტები მათი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, ისტორიულ მოღვაწეთა დახასიათებით,—მოსწავლეებს აწვდიან საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციების აბსტრაქტულ განმარტებებს და, ამრიგად, სამოქალაქო ისტორიის გაშუქებას სცვლიან განუყნებელი სოციალოლოგიური სქემებით“. ან კიდევ: „მოსწავლეების მიერ ისტორიის კურსის მტკიცედ შეთვისების გადამწყვეტ პირობას წარმოადგენს ისტორიულ-ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის დაცვა ისტორიული ამბების გადმოცემაში, მასთან აუცილებელი აღბეჭდვა მოსწავლეთა მეხსიერებაში უმნიშვნელოვანესი ისტორიული მოვლენებისა და ქრონოლოგიური თარიღებისა. ისტორიის მხოლოდ ასეთ კურსს შეუძლია უზრუნველჰყოს ის, რომ ისტორიული მასალა იყოს მისაწვდომი, თვალსაჩინო და კონკრეტული, რაც მოსწავლეთათვის აუცილებელია“.

ამ უაღრესად აქტუალური და გადაუღებელი ამოცანის კარგად შესრულება, სხვათა შორის, მოითხოვს ძველი ძეგლების ხელახალ, კრიტიკულ, გამოცემასაც. ახალი ისტორიის ზოგადი კურსის გამომუშავება შეუძლებელი იქნება, თუ ხელთ არ გვექნა უმნიშვნელოვანესი ანალები, მატრიანები და მონოგრაფიები.

კერძოდ პ. იოსელიანის შრომა, მისდამი მკაცრი კრიტიკული დაშოკიდებულების შემდეგ, გამოყენებული იქნება საქ. ახალი ისტორიის დამუშავების პროცესში, როგორც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყარო. ამიტომ მისი გამოცემა გამართლებულად უნდა ჩაითვალოს.

პლატონ იოსელიანი

ბიოგრაფიული ქარგა. გრამატიკული არქაიზმი და „გაყრა“-ს ლიტერატურული რუპუტაცია. ტივებით მოგზაურობა. დაღისტანი. 60-ანი წლები და ჟურ. „ცისკარი“. უკიდურესნი, საშუალონი და რადიკალები. პლ. იოსელიანის პოეტიკა. პლ. იოსელიანი და გრ. ორბელიანი. „შოთა რუსთაველი“. პლ. იოსელიანი—ლაშარტინის მთარგმნელი. გარდაცვალება. დამატებითი შენიშვნები.

1

ბიოგრაფიული ქარგა ასეთია:

პლატონ იოსელიანი დაიბადა 1809 წელს¹.

პლატონის მამა, ეგნატე იოსელიანი, საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი მეთორმეტის სასახლესთან დაახლოებული პირი იყო. სასულიერო წოდების წარმომადგენელი ხშირად უყვებოდა თავის ახალგაზრდა ვაჟს იმ ამბების შესახებ, რომელიც საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში მოხდა მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეთა მიჯნაზე. მომავალმა ისტორიკოსმა შემდეგში ისარგებლა მამისაგან მოსმენილ ეპიზოდებით და მის კაპიტალურ ნაშრომში—„ცხოვრება მეფე გბორგი მეცამეტისა“,—ეგნატე იოსელიანი გვევლინება, როგორც მოწმე და მონაწილე სამეფო სასახლის აგონიისა².

¹ ზოგიერთი წყაროს ცნობით (მაგ. Словарь Кавказских деятелей, 1890. გვ. 40) პლ. იოსელიანი დაბადებულია 1810 წელს, მაგრამ ეს არ არის მართალი. საქ. მუზ.-ში დაცულია პ. იოსელიანის ხელთნაწერი (უ-ის სერია № 1793): Введение в историю философскую (ორი რვეული), რომლის წინა ფურცელს ასეთი წარწერა აქვს: „Сия история философская принадлежит ученику философии Платона Иоселианову 1824-го года, Декабря 11-го числа, был я 15-ти лет в сие время. Обучал, Преображенскаго Монастыря, Ректор Архимандрит Иркиней“. ამ მინაწერიდან ჩანს, რომ პლ. იოსელიანი დაბადებულია 1809 წელს იხ. აგრეთვე: ხ. ჭ. „პლატონ იოსელიანი“. ტფ. 1893. გვ. 7.

² აღექსანდრე ორბელიანი წერს (წ. რ. კ. ს. ხელნაწ. № 1646: „პლატონ იოსელიანს“—გვ. 5. (წერილი): „პლატონის პაპა მღვდელი ონისიმე მეფე გიორგის ახლდა და მამა პლატონისა მღვდელი ეგნატე მეფეს გიორგისვე, არამც თუ ერთისა, მთელი საქართველოს სამეფოს ოჯახისა თავშეწირული ერთგული იყო და უნამეტანვესად თავის მშობლის მამულისა, დიდი გონიერი კაცი იყო ეს ეგნატე და დიდი მადლიანი წმინდა“. ის გარდაცვლილა 1843 წელს. ხელმეორედ პეტერბურგს წასულ პლატონ იოსელიანს (1841 წ.) დაბრუნებისას ცოცხალი არ დაბუდრია (იქვე, გვ. 35. შენიშვნები). ახალგაზრდობისას ეგნატე იოსელიანი დაახლოებული ყოფილა ერეკლე მეორესთანაც (№ 1646—გ. აღ. ორბელიანი: „ღუბროვინისა მიმართ პასუხი“).

პლატონ იოსელიანი სწავლობდა გამოჩენილ კალიგრაფ დავით რეკტორთან. დაასრულა ტფილისის სასულიერო სემინარია. სემინარიის დასრულების შემდეგ მიემგზავრება პეტერბურგს და შედის სასულიერო აკადემიაში. პეტერბურგში ის ახლო ეცნობა საქართველოდან გადასახლებულ ბატონიშვილებს, მარიამ დედოფალს და ახლო ურთიერთობაშია მათთან.

აკადემიაში პლატონ იოსელიანი სწავლობდა ფილოსოფიას, ისტორიას და ღვთისმეტყველების დარგებს. აკადემია დაამთავრა ღვთისმეტყველების მაგისტრის ხარისხით.

საქართველოში პლ. იოსელიანი დაბრუნდა 1835 წელს და სემინარიაში შევიდა ფიზიკისა და ფილოსოფიის მასწავლებლად. ტფილისშივე მიჰყო ხელი მან საისტორიო-საგამოკვლევო მუშაობას, გრამატიკულ სახელმძღვანელოთა გამოცემასა და სარედაქტორო საქმიანობას¹.

ორმოციან წლებში და შემდგომ პლატონ იოსელიანი ტფილისის სალონების საპატიო წევრი იყო. ის პირადად მეგობრობდა ალექსანდრე ჰავკავაძის ოჯახს და ხშირი სტუმარი უნდა ყოფილიყო მანანა ორბელიანის ცნობილი სალონისა, სადაც თავს იყრიდნენ ტფილისის მაღალი საზოგადოების წარმომადგენელი².

---

¹ 1837—8 წ. წ. ტფილისში დაბეჭდა ჩახრუხაძისა და შავთელის კებანი. 1840 წელს: „პირველ დაწყებითი კანონი ქართულისა ლრამატიკისანი“ (მეორე გამოცემა 1851; მესამე—1863 წელს). შრომები რუსულ ენაზე: „ქართული ეკლესიის მოკლე ისტორია“ (პეტ. 1843.) „ცხოვრება დიდი მოუწავის გიორგის სააკაძისა“ (1848), რუსულ ეურნალ-გაზეთებში დაიბეჭდა მისი ქართული ტაძრების „აღწერები“, ისტორიულ-არქეოლოგიური წერილები. 1850—1870 წლების მანძილზე ბეჭდავს მრავალრიცხოვან შრომებს და წერილებს, მეტწილად ქალაქების (დუშეთის, ტფილისის) „აღწერებს“, გამოაქვეყნა მგზავრობის დღიურები (ტფილისიდან ახტალამდე. 1850; დაღისტანს მგზავრობის სურათები. 1861; „ტფილისიდან მცხეთამდე მგზავრობის წერილები“. 1871 წ.) და მრავალი სხვა (დაწერ. იხ. ბიბლიოგრაფიაში).

1845 წლიდან რედაქტორობდა „ხაკავასკი ვესტნიკ“-ს. გამოსცა იონა—რუისის მიტროპოლიტისა და ტიმოთე გაბაშვილის მოგზაურობანი, არჩილის „თეიმურაზ მეფის ცხოვრება“, ანტონ კათოლიკოსის „წყობილსიტყვაობა“ და ისებ ტფილისის „დიდმოურავიანი“ (1852 წ.)

თანამშრომლობდა: „ცისკარში“, „აკავახში“, „სახალხო განათლების სამინისტროს ეურნალში“ და სხვ.

² გრ. ორბელიანი სწერდა მანანას 1846 წელს 18 თებ. „თქვენი გაბრწყინებული სალონი სავსეა ანგლიჩანებით, ფრანკუზებით, ჰინდოელებით; ჰუმაროტად ნჰურს მათი ბედნიერება და ვაზბობ: ნეტავი მათ რიცხვში მეც ვიყო“.

სალონის შთაგონებას, თუ ვიტყვით ძველი ლექსიკონით, თვითონ მანანა ორბელიანი წარმოადგენდა. „ცისკარში“ (1871, იანვარი) დაბეჭდილია ეპატერი-ნე ერისთავის შემდეგი ხოტბა მანანასადმი:

როგორც ჩანს, ამ სალონებში პლატონ იოსელიანის ბაკენბარდები ფართული გაკილვის საგნად იყო მიჩნეული. „აუჩქარებელი რიტორი“, რომლის საუბარს მუდამ ახასიათებდა ანალოგიები ანტიური ისტორიიდან და ლიტერატურიდან, მსხვერპლი ხდებოდა მანანა ორბელიანის სალონის წევრის—ნიკო ბარათაშვილის ენამახვილობისა. ეს უკანასკნელი კიდევაც სწერდა გრ. ორბელიანს 1841 წელს:

„ჩვენს დიდს პლატონს ძილში კატა დაჰსწოლოდა ბაკენბარდზე და ასე გაეთელა, რომ ველარას გზით ვერ გაუსწორებია. ეს ერთი ბაკენბარდი ასე გათელილი დარჩა: ვერჩევთ რომ მოიპაროს, მაგრამ არ გვიჯერებს. ეს აკლდა ამის ფილოსოფოსურს სახეს“¹.

ამ ორი მწერლის პირადი დამოკიდებულების სხვა ფაქტებიც არის ცნობილი. იონა მეუნარგიას ჩაწერილი აქვს ნ. ბარათაშვილის ენამახვილობის ერთი შემთხვევა, რომელიც მას ლევან მელიქიშვილისა და ნიკო ერისთავისაგან (ნ. ბარათაშვილის მეგობრები) მოუსმენია:

„მეორეჯერ თავისი მახვილი სიტყვა სტყორცნა ბარათაშვილმა პლატონ იოსელიანს. ერთს საზოგადოებაში ვილაკამ თურმე იკითხა:

— ე, ბერძენ - რომაელებს რომ ყველაფრის ღმერთი ჰყავდათ, ნეტა ვიცოდე, ვირების ღმერთიცა ჰყავდათ?

— ეს პლატონს უნდა ვკითხოთ, ის არის ბოლ-ასლოვიო, — მიუგო რუსული ზმით ბარათაშვილმა და მიუშვირა ხელი იოსელიანს“².

პლ. იოსელიანის ახირებული გარეგნობა თანამედროვეების საერთო ყურადღებას იქცევდა³. თვითონ სახელიც—პლატონ—საბედისწერო გამოდგა: მისმა „კრუკლასიციზმმა“ საბაბი მისცა მაშინდელი საზოგადოების წარმომადგენელთ ბერძენი ფილოსოფოსის, პლატონის,

სატრფოს პორტრეტსა,
ვჭვრეტ ვითა მხესა
მჭეუნვარეს გულის განმანათლებლად.
შხატერობა ესე
მშვენებით საესე,
მსგავსი თუ ოდენ ყოფილ არს ძველად.
ოდესცა ვნახე
მის ტურფა სახე,
მყის განკვირვებით ვიქენ მოცუული;
და ვით მშვენინერს,
პლანეტსა ციერს,
ესჭვრეტდი, შევიქენ აღტაცებული!
იხიდავს გულსა,
მსხვერპლად გძღვნი სულსა,
ნუ თუ მადნიტი გქონან თუალებში!

და მისთვის მარად
მყავ მონად მყარად,
მაღალ გონებით მჯობმა ქალებში.
უმანკო გული,
კეთილით სრული,
ალატრფობს ყოველთ შენდა საქებრად,
გაქუს შესაფერი
ეგ ნახი ფერი,
მოგნიჭებიეს განსაშვენებლად.
ხარ სრული გრძნობით,
განსჯით და ცნობით
სამაგალითოდ წარმოდგენილი.
ქცევა ქებული
გაქუ დიდებული,
გშვენის ქალთ მეფად გყონ დადგენილი“.

¹ ნ. ბარათაშვილი, ლექსები... ტფ. 1922 წ. გვ. 95.

² იქვე, გვ. XXVI. შდრ. М. Туманов. Хар. и восп., გვ. 159.

³ ამის შესახებ იხ. აგრეთვე ზ. ჭ. „პლ. იოს.“ გვ. 20.

გასახსენებლად. ჩქარა მის გეარს შეენაცვლა ეპითეტი— ფილოსოფოსი და აქედან მოდის პლატონ იოსელიანის— პლატონ ფილოსოფოსად მოხსენიების ტრადიცია. მთელი ცხოვრების მანძილზე ის ამ ზედმეტი სახელით არის ცნობილი.

ეგრედწოდებული „ახალი თაობის“ წარმომადგენელი პლ. იოსელიანის ამ ზედმეტ სახელს ირონიული ტონით ხმარობდნენ¹.

1849 წელს პლატონ იოსელიანმა სამეცნიერო მიზნით იმოგზაურა ათონის მთასა და სტამბულში², დაბრუნების შემდეგ ის მუდმივად საქართველოში (ტფილისსა და დუშეთში) ცხოვრობს.

2

პლ. იოსელიანის „ღრამატიკა“ მეტყველების არქაული ნორმების დაკანონების ცდად უნდა ჩაითვალოს. ის ანტონ კათოლიკოზის გრამატიკის ანალოგიური მოვლენაა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. ასეთივე არქაიზმით ხასიათდება მის მიერ შედგენილი „ქართული ანბანი“³ და კალენდარი.

გრამატიკა პრაქტიკული მიზნებისათვის გამოუყენებელი გამოდგა და პოპულარობა მან ვერ მოიპოვა³.

გრამატიკის გამოქვეყნების შემდეგ პლ. იოსელიანი უმთავრესად რუსულ ენაზე სცემს თავის გამოკვლევებს. 50-ან წლებიდან კი ის კვლავ უბრუნდება ქართულ მწერლობას: 1850 წელს გამოდის

---

¹ ეს ირონიული ტონი იმის გ. წერეთლის სიტყვებში, როცა ის „ცისკრის“ მწერლების დახასიათებას დასძენს: „ერთი მოლაყებე გამოჩენილა და მართალია ლაყობობას კი ეძახის თავის სტატიებს, მაგრამ იმას უფრო სარგებლობა მოაქვს იმის ლაყობობით, როგორც თვითონ უწოდებს, ვიდრე იმ ფილოსოფოსებს, რომელნიც ხან-იხანით ჯდებიან გორს და ხან ათინა, რომი და ევროპა შეესძრეს თავისის ფილოსოფიით, რომელიც დააფუძნა საქართველოში პლატონ ფილოსოფოსმა. ბერძნების პლატონზედ არ მოგახსენებთ, არა, მე მოგახსენებთ ჩვენს პლატონს ფილოსოფოსზედ“ (იხ. გ. წერეთელი: თხზულ. სრული კრებული“, სიმ. ხუნდაძის რედაქციით, 1931 წ., ტ. I გვ. 382. მოლაყებე— ფსევდონიმი „ცისკრის“ რედაქტორის— ივ. კერესელიძისა. იქვე, გვ. 449 შენიშვნ. გ. წერეთლის ზემოთ მოყვანილი სიტყვები ეკუთვნის 1862 წელს).

² ამ მგზავრობის აღწერა იხ. პლ. იოსელიანის ხელნაწერებში: Из путешествия на Афон (წ. რ. კ. ს. № 3055). იქვეა მასთან დაკავშირებული მიმოწერა (შლრ. „ცხოვრება“... გვ. 200).

³ აღსანიშნავია ვოსტოკოვის გრამატიკის გავლენაც. ეს ფაქტი პლ. იოსელიანის თანამედროვეებმაც აღნიშნეს. იხ. ცისკარი, 1857, № 5, გვ. 59: „უფ. იოსელიანის გრამატიკა არის თითქმის ვოსტოკოვისგან ნათარგმნი“. რასაკვირველია, ასეთი შეფასება გადაჭარბებდა, მაგრამ გავლენის სათავეზე ის სწორად მიუთითებს.

გ. ერისთავის „გაყრა“-ს, რომელსაც წინ უძღვის პლ. იოსელიანის შემდეგ-
გი წინასიტყვაობა:

ყოველმან ქართველმან იცის რა აზის წიგნი „ვეფხისტყაოსანი“. დიდ-
მტკრენი არიან, რომელთაც არა წაეკრთოს ძველთა მწერალთა წიგნები შვეთ-
ღისა, ჩახრუხადისა, მოსუ ხონელია; ახალთ დროებში „ქაცვია მწყემსი“, „სიბრენე
სიკრეუე“, „ქილილა და მანა“, და სხვანი. გარდა ამთსა ჩვენ ქართველთა გვაქვს
პრავალთა მწერალთა სხვადასხვა გვარნი თხუზულგვანი ლექსად და პოეზიად.
საფილოსოფოსონი, ღეთის მეტყველებითნი, ისტორიულნი, ხნობითნი; — მიხედვი-
სავათა ხალხთა ევროპისა და აზიისა, ვიტყვი გაბედვით, მეფრამეტე საუკუნედმდე.
ქართველნიცა მდიდარნი იყვნენ მწერლობითა. — მაგრამ მწერლობა ძველთა, გარ-
და რუსთაველისა და მტრეთა სხვათა, არა იყო ჩვეულებითის საუბარისა
ენითა, რომელიც არის და უნდა იყოს ჭეშმარიტი ენა ხალხისა. დამწერმან ამა
პირველისა, ქართულსა ენაზედა, კომედიისა, თავდამან გიორგი დაყითის ძემან;
ერისთავმან, დაბადა ენა ქართული ახლსა გვარისა მწერლობისათვის. სახელმან
მისმან ქართველთათვის ესრეთივე მიიღო ღირსება. რომლისათვისცა ეკვირვებთან
ბერძენთა და რომაელთა კომიკთა არისტოფანეს, კრატინს, პლაეტსა, ტერენციოსს.
ქენანდრსა და სხვათა.

მაქვს იმედი, რომ ესრეთსა ჩემგანს ახლსა გვარისა
მწერლობისა მოწონებასა, არ ვინ მიიღებს პირმოთმეობით
თქმულად და თვითრეული კეთილგანმზრახი ქართველი
სიხარულით და სიამოვნებით წაიკითხავს ამ კომედიასა
და სხვანიცა ახალნი მწერალნი გაბედვით შეუდგებიან
ნაგალითსსა მისსა.

პლატონ იოსელიანი 1.

როგორც ამ წერილიდან ჩანს (და ჩვენ მიერ ბაზგასმული სიტყვებიც
აქვე ადასტურებენ), წინასიტყვაობის ავტორის არქანსტული პოლი-
ცია საერთოდ ცნობილი ყოფილა. რეაქციონერი ენის საკითხში, პლა-
ტონ იოსელიანი, ძალაუნებურად ანგარიშს უწყევს ახალი მეტყველების
იანთ ფაქტს, რომელიც მის გრამატიკულ ნორმებს არსებითად ეწინააღ-
მდეგება. ერთის მხრით ამ წერილში პირდაპირ გვხვდება მოწოდება
„ახალი გვარის მწერლობისადმი“ მიბაძვისა, ხოლო მეორე
მხრით — თვითონ მოწოდების, წინასიტყვაობის ენა ლაპარაკობს გამოთ-
ქმული თვალსაზრისის საწინააღმდეგოდ. ამ კომპრომისს არსებითად
არაფერი შეუტკვლია პლ. იოსელიანის შეგნებაში. პირიქით — ეს წე-
რილი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს იმ სარედაქციო მუშაობას,

¹ იმავე წელს (1850) მანყის თეატრში (და არა თამაშოვის ქარვასლაში, რო-
გორც ი. მეუნარგიას აქვს აღნიშნული, — იხ. თ. გიორგი დაყითის ძის ერისთავის
თხუზლება, 1884, გვ. XLII. ამაზე შენიშვნა — Акты, 1888 ტ. XI, გვ. 915: თამაშ-
შაჟის ქარვასლაში თეატრა გაიხსნა 1851 წელს) 3 მაისს დიდიგა გ. ერისთავის
პეორე კომედია — „დავა“ — სადაც მოხუც ომლორეს როლს ასრულებდა პლ. იო-
სელიანი (აფიშის სია მოყვანალია ი. მეუნარგიას დასახელებულ გამოცემის წინა-
სიტყვაობაში. იხ. აგრეთვე Акты, XI). ვორონცოვმა მიანდო აგრეთვე პლ. იოსე-
ლიანს ქართული პიესების ცენზორობა (Акты, XL-გვ. გვ. 917, 934. თ. გ. ერის-
თავის თხზ., გვ. XLI).

რომელმაც ქართული ლიტერატურა—მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში — უაღრესად არქაული თხზულებებით გაავსო.

„გაყრა“-სთვის ასე საჯაროდ რეპუტაციის გაკეთებას, როგორც ჩანს, არქაისტების გარკვეულ ჯგუფში უკმაყოფილება გამოუწვევია. 1857 წელს, როცა უფრ. „ცისკარის“ გამოცემა განახლდა (სხვა ლიტერატურული ორგანო კი 1852—1857 წლებს შორის არ არსებობდა), ალ. ორბელიანი ბეჭდავს წერილს: „რამდენიმე სიტყვა გაყრის კამედიაზე“, სადაც უარყოფს პლ. იოსელიანის აზრს, თითქმის გ. ერისთავს „დაეზადოს ახალი ენა“ და დასძინს:

„პლატონ იოსელიანი სხვებს რომ ურჩევს იმ კამედიის წინასიტყვაობაში „შეუდევით მაგალითსა მისსაო“, რატომ თავის წინასიტყვაობას ერისთ-თავის წერას არ ამხგავსებს და სხუებს კი ურჩევს? გავს, ვერ მოუხერხებია ამისთვის, რომ იოსელიანის წერა სწორე წერა არის და ერისთ-თავის კამედია დაკუწვილი ლაპარაკი, კითხვა-მიგების მგზავსი“¹.

1853 წლიდან პლ. იოსელიანი დიდი ხნით ანებებს თავს ქართული წიგნებისა და გამოკვლევების ბეჭდვას. ამ პერიოდის შესახებ ის უფრო გვიან აღნიშნავდა:

„მშრომელი მივიწყებული, ვითარცა მფრინველი ფრთა შეკვეცილი, მიჭრემდი: შედგა ბეჭდუა წიგნთა ქართულთაო“².

რაც შეეხება პ. იოსელიანის რუსულ შრომებს, ისინი მხატვრულ მონოგრაფიებად არიან მოთქმებული. ავტორი ალაგ-ალაგ დალატობს ფაქტების აკადემიურ დალაგებას და მათ დასაბუთებას იქვენიუტანელი მაგალითებით. მოტტოდ და ეპიგრაფებად ხშირია: პლატონის, ვირგილის, ოვიდის, კატულის, დანტეს, ლამარტინის, ბაირონის, შატობრიანისა და სხვათა ლექსები და ნაწყვეტები. როგორც შემოთაც აღვნიშნეთ, ეს გადაჭარბებული „კლასიციზმი“ იყო მიზეზი მასზე თანამედროვეთა ფარული დაცინვისა, რომელიც ბოლოს აშკარა მხილებაში გადავიდა. მალე ის ლიტერატურული პაროდის მასალადაც იქცა. ჯერ კიდევ მეორმოცდაათე წლებში ვოდვეილისტმა ზ. ანტონოვმა დასწერა კომედია „ტივებით მოგზაურობა ლიტერატორებისა“, რომელშიაც დაცინვის მასალად აღებული იყო პლ. იოსელიანისა და მხატვარ გაგარინის მგზავრობა მტკვარზე. ეს კომედია დაიდგა 1852 წელს ტფილისში.

აუდიტორიას უცვნია ცნობილი არქაისტი, რასაც გამოუწვევია მაშინდელ მთავარმართებელთან (გორონცოვთან) პლ. იოსელიანის მისვლა: ამ უკანასკნელს მოუთხოვია პიესის აკრძალვა. ინცინდენტი და-

¹ იხ. ცისკარი, 1857 წ. № 9. გვ. 47.

² ცისკარი, 1869. მარტი. გვ. 4.

მთავრებულია ვოდვეილისტისა და პლ. იოსელიანის შერიგებით (ზ. ანტონოვს გამოესარჩლა თვითონ მ. ვორონცოვი).

ზ. ანტონოვი ერთი იმ მწერალთაგანი იყო, რომელიც გ. ერისთავის „მაგალითს შეუდგა“. როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანს ძვირად დაუჯდა „გაყრა“-სთვის ლიტერატურული რეპუტაციის გაკეთება.

ტივებით მოგზაურობას თვითონ პლ. იოსელიანი ასე გადმოგვცემს:

„ტბილია ტივხედ ჯდომა და სიარული მტკერისა ჳნითა. კნიაზმან გიორგი გაგარინმან აწ ლოჲმესტერმან, მოინდომა წამოსვლა გორიდამ თფილისს და ვიარეთ ამ გზით მე და მან 1851 წელსა სექტემბრის თვეში — დილით წამოსული მოვედით ს. გომს და მეორესა დღესა 8 რიცხესა, ქალაქსა თფილისსა. ტივხედ მჯდომელნი თავისუფლად და დაუბრკოლებლად ვიკითხავდით წიგნთა და ვსწერდით. ესე კმნა მან, რათა შეაჩვიოს ქართველნი ტივითა ჩამოსვლასა ქართლით თფილისად, მაგალითითა მით, რომელ ტიროლში მდინარითა ახარ, მოვლენან ესრეთ ტივითავე მუნხენში; ესრეთმან მგზავრობამან მიჰსცა საგანი კომედიისა მწერალსა ანტონოვსა და დაჰსწერა ტივით სიარული. მ. ვორონცოვმან, დამბადებელმან ქართულისა თეატრისა, დააჯილდოვა მწერალი და მიიღო ყოველივე დასაბეჭდავად წასაგებელი“¹.

ცნობილია გრ. ორბელიანის ტივებით მგზავრობაც. მათი მეგობრობის ფონზე ბიოგრაფიული დეტალების ასეთი შეხვედრა საგულისხმოა.

3

1861 წელს პლატონ იოსელიანმა იმგზავრა დალისტანს. წიგნი: „Путевыя записки по Дагестану в 1861 году“ — (ტფ. 1862) ასე იწყება:

„Человек, по падении своем, осужден на странствование. Он именуется у священных писателей и у философов пришлецем, странником на земле“. (გვ. 5. აქ მოყვანილ ამონაწერებს პ. იოსელიანის რუსულ შრომებიდან ჩვენ არ ვთარგმნით: მის მეორე ენას, ახასიათებს საკმაო ორიგინალობა, რომლის გაცნობა არ უნდა იყვეს ინტერესს მოკლებული მკითხველისათვის).

დალისტანს გამგზავრების პრჩევანი ისტორიული თვალსაზრისითაც არის საინტერესო.

ჯერ კიდევ „ზაკავკასკი ვესტნიკ“-ის რედაქტორობისას (1845—50 წ. წ.) პლ. იოსელიანი ბეჭდავს ცნობებს დალისტანზე. ეს ის დროა, როცა ჩეჩნეთში და დალისტანში მურიდიზში მძვინვარებს. რუსის მოხელის კოსტუმს ამოფარებული არქაისტი განსაკუთრებული ყურადღებით ადევნებდა თვალს იმ დიდ ნაციონალურ-რელიგიურ

¹ ცხორება მეფე გიორგი მეცამეტისა, ტფ. 1893. გვ. 103.

მოდრაობას, რომელმაც რუსული მილიტარიზმის მსვლელობას გზა გადაუჭრა მთელი 40 წლის განმავლობაში. პლ. იოსელიანის უფროსი მეგობრის, გრ. ორბელიანის დიდი სამხედრო კარიერა დაღისტანში დაიწყო. ეს უკანასკნელი გამანადგურებელ ძალას წარმოადგენდა აფარიში და შამილი მას თავის მოსისხარ მტრად რაცხდა. ბედის მაძიებელი თავადი სიამაყით სწერდა თავის ნათესაებს ათასწლოვანი ტყეების გაჩეხვას, და ადამიანების უამრავ მსხვერპლზე. პოეტი-მხედრის ბატალიონები დიდი სიძნელების გადალახვით იკაფავდნენ გზებს და მთიელის ტყვია ათეული წლების განმავლობაში აჩერებდა მათ მოქმედებას.

1858 წლის დამდეგს გრიგოლ ორბელიანი დაღისტინიდან გადმოყვანილ იქნა ტფილისში. გრ. ორბელიანის დაბრუნებას აფარიიდან ეურ. „ცისკარი“ მიესალმა თვითონ რედაქტორის, ივ. კერესელიძის ლექსით.

საინტერესოა პირველი სტროფი:

მომესმა მოსლა ტფილისს ქალაქსა თქვენი, გრიგორი!
განშორდი კავკასს, მისთა საფრთხეთა სად გმირთ ესწორი,
მუსრე შამილის მწყობრი და რახმი, მთანი და გორი,
სინმართლით ვეტყვი ამათ ყოველთა, არ არის კორი. და სხვ.¹

შამილი დაატყვევეს 1859 წელს გუნიბში. 1861 წელს კი პლატონ იოსელიანმა თვითონ დაათვალიერა ის ადგილი, სადაც კავკასიური ომების ეპილოგი შესრულდა.

რამდენიმე წლის წინათ თუ მისი ამბანაგი ტყვიით მიიკვლევდა ბილიკებს დაღისტინის მთებში, ახლა ეს წიგნების ჩრჩილი თავისუფლად ათვალიერებდა აფარიის ლანდშაფტებს რუსული მილიტარიზმის მიერ გააფუთულ გზებიდან. ამ შემთხვევამ გამოიწვია გრ. ორბელიანის ჰუმორული შენიშვნა:

„Что даже стыдно для Дагестана!“.

„სამგზავრო წერილები“ განსზვავდება ბერეზინის, ადოლფ ბერკეს, ზისერმანის და სხვათა სამგზავრო აღწერებიდან. ის მოფიქრებულია, როგორც მხატვრული ნარკვევი. ჩვეულებრივ: მას ჰორაციის კუპლეტი უძღვის წინ.

ამ „წერილებში“ რუსული მილიტარიზმის ხოტბასთან ერთად გვხვდება შამილის პიროვნების აპოლოგიაც. შამილის სამფლობელოს ის უწოდებს „დაღისტინის თავისუფლების სამეთოს“ (გვ. 24), დაღისტანს — „ჟან-ჟაკ რუსსოს სამყაროს“ (გვ. 47), შამილს — „კავკასიის პრომეთეს“ (გვ. 34. იხ. აგრეთვე გვ. 57 და შემდეგ).

¹ იხ. ცისკარი; 1858 წ. მაისი, გვ. 3-4.

პაჯი მურადის პანეგირიკი ასე თავდება:

„Очень жаль, если не соберутся великия имена свободы Дагестанской, свободы Галлов до Кессаря, свободы азчатской Швейцарии, для потомства и истории“ (გვ. 63).

ასეთი შეხედულება ეწინააღმდეგება პლ. იოსელიანის თანამედროვე ისტორიკოსთა თვალსაზრისს.

დალისტანში პლ. იოსელიანი მგზავრობს შამილის ყოფილ ნაიბებთან ერთად. გუნიბიდან თემირხანშურისკენ მიმავალს სალთის ხიდამდე (გუნიბის ახლოა) მიაცილებს ომარ დებირი; ხუნძახის გავლის შემდეგ, აულ ტილიტლში ესაუბრება ცნობილი ნაიბი ყიბიტ-მამადი (გვ. 71). რელიგიური ფანატიკოსი და სამხედრო მოღვაწე თვითონ უყვება პლატონ იოსელიანს უახლოესი წარსულის ამბებს.

დალისტანის შესახებ არსებულ ლიტერატურაში ძნელად თუ მოიპოება ასე კარგად დაწერილი წიგნი, მიუხედავად ზოგიერთი ადგილის მჭერმეტყველურად შეფერილი სტილისა.

1861 წელს დაიწყო აშკარა ბრძოლა არქაისტებსა და რადიკალ მწერალთა შორის. ამ ბრძოლაში პლ. იოსელიანის როლი ფარულია, მაგრამ ისტორიულ მნიშვნელობას იგი მოკლებული არ არის. ამ მნიშვნელობის გასათვალისწინებლად აუცილებელია მესამოცე წლების ლიტერატურული მოძრაობის სურათის აღდგენა, რასაკვირველია, ზოგად ხაზებში.

4

როგორც ცნობილია, ილ. ჯავჭავაძის წერილმა რევაზ ერისთავის თარგმანზე (ცისკარი, 1861, № 4) არქაისტებს შორის დიდი მითქმამოთქმა გამოიწვია. იმავე ჟურნალის ფურცლებზე დაიბეჭდა გ. ბარა-

¹ თანამედროვე ოფიციალმა ამ წიგნს აღფრთოვანებული ბიბლიოგრაფია უძღვნა. ავტორი (რეცენზია ხელმოუწერელია) „სამგზავრო წერილებს“ პლ. იოსელიანის შემოქმედების აპოკეად სთვლის და აღნიშნავს: *Имена Шота Руставели и Платона Иоселиани суть два крайние фазиса обширной грузинской цивилизации. Будущий историк картульской литературы, конечно, найдет еще несколько славных имен, этих спутников гениев*. ან: *„Воспитанный чтением древних ораторов, П. Иоселиани и до сих пор сохранил эту свежесть языка Демосфена и Цицерона, которые увлекали своих современников простотою и силою“* (Кавказ, 1862, № 45). ფელეტონის გაგრძელება საესეა ამონაწერებით პლ. იოსელიანის წიგნიდან. ბიბლიოგრაფი განსაკუთრებით იწონებს ავტორის ენას და დასასრულ წერს: *„Как Руставель стал на рубеже, отделяющем миф и предание от летописных сказаний истории, так и Иоселиани стоит на рубеже отжившаго мира Грузии при вступлении ея в новый фазис гражданственности*“. ეს სიტყვები ცხადყოფენ იმ შთაბეჭდილებას, რომელიც პლ. იოსელიანის წიგნს მოუხდენია თანამედროვეებზე. რასაკვირველია, იგრძნობა გაზვიადებაც.

თაშვილის, ალექსიევ-მესხიევის, ბარ. ჯორჯაძის, თვით რევან ერის-
თავისა და სხვათა წერილები. ილ. ქავჭავაძემ მათ საერთო „ნ ა ს უ ნ ი“
გასცა (ცისკარი, 1861. ივნისი. გვ. გვ. 181 — 251), რასაც ხელახლა
მოჰყვა სამაგიერო პასუხებში.

„ახალი თაობა“ მოითხოვდა:

ა. ძველი ორთოგრაფიული ნიშნების უკუგდებას. ბ. „მაღალფარ-
დოვანი“ მეტყველების შეცვლას შედარებით დაბალი ლიტერატურუ-
ლი სტილით და ფორმებით. გ. გრამატიკული არქაიზმის უარყოფას
(ანტონ კათოლიკოსის ავტორიტეტის მოხსნა ამაზე მიუთითებდა).

არქაისტები კი იცავდნენ: როგორც ძველ ორთოგრაფიას, ისე მე-
ტყველების „მაღალ“ სტილსა და ოდის რიტორიზმს.

რადიკალი მწერლების („თერგდალეულთა“) პოზიცია ცნობილია
ილია ქავჭავაძის წერილებით. რასაკვირველია, ეს ბრძოლა შემდეგ
წლებში გაღრმავდა, მაგრამ ამჟამად ჩვენ გვინტერესებს ბრძოლის
ჩასახვა და არა მისი დასასრული. გამარჯვებულ თაობის აზრი მეტ-
წილად თავის სასარგებლოდ განმარტავს გავლილი ბრძოლების ბუ-
ნებას.

საინტერესოა არქაისტების ლიტერატურული მოსაზრებების გა-
ცნობა.

„ძველ თაობას“ არ შეეძლო მიეღო ჩახრუხადის „ლიზლობით ხსე-
ნება“, რომელიც რიტორიული ქანრების უარყოფას აღნიშნავდა.
მიუღებელი იყო მისთვის აგრეთვე ახალი ორთოგრაფიის შემოღების
ცდები. მათ კარგად ესმოდათ, რომ სტილის საკითხების ამგვარი
გადაჭრა „მაღალფარდოვანი“ მეტყველების წინააღმდეგ წასვლას ნიშ-
ნავდა. თვითონ ილ. ქავჭავაძის წერილის ენაც იწვევდა არქაის-
ტების პროტესტს¹.

1874 წელს „ძველი სემინარისტი“ (გრ. ორბელიანი) ერთ-
ერთი თერგდალეულის მოთხრობის განხილვაში სწერდა:

¹ იხ. ცისკარი, 1851, ივნისი, გვ. 252: „რასაკვირველია, კარგათ იცით, რო-
წყრა არი სამგუარი: მაღალი, საშუალო და მდაბალი. არ ვიცი ამ საშუალო რომელს.
მიეთვისება თქუენი კალამი? ჩუენში, სადაცა იხმარება ნაცვალსახელი „იგი“ ამ
მაღალს სიტყუს ზმნისზედა შეეფერება „ოდეს“ და არა სრულიად მდაბიური
ლექსი „როცა“, რომლითაც იწყება პირველივე სიტყვა, ან თქუენითავე სიტყვით
ვქსთქუათ, „ბაიარახტარი თქუენის კრიტიკისა“ (სარდიონ ალექსიევ-მესხიევი:
უსტარი ანტიკრიტიკული). („ლექსი“ აქ ნახმარია სიტყვა-ს (Слово; Wort)
მნიშვნელობით. ამ მნიშვნელობით იხმარება იგი „კალმასობაში“, საერთოდ მე-19 სა-
უკუნის პირველი ნახევრის მწერალთა მიერ, ცისკარის არქაისტების ჩათვლით).
იგივე ავტორი „მაღალი“ და „დაბალი“ წერის დაპირისპირების შემდეგ იცავს
მეტყველების რიტორიულ სტილს და ჩახრუხადეს (იქვე, გვ. 160-161).

„ნე არ ვეხები ავტორის იდეასა, არცა მის მიმართ უასა. ნე ვეძიებ ქართულს მოთხრობასში მხოლოდ ქართულის ენის სიწმინდესა“¹.

„ენის სიწმინდის“ პრობლემა კი სტილის საკითხშია მოქცეული. ბრძოლა ამ საკითხების ირგვლივ გაიმალა.

მაგრამ თერგდალეულები არ შებმინან ერთ მთლიან ბანაკს. „ძველი თაობა“ თავის შიგნით კიდევ იყოფოდა რამდენიმე ჯგუფად და არქაისტებს შორის ლიტერატურის საკითხების შესახებ არსებობდა აზრთა სხვადასხვაობა.

5

„ძველი თაობა“ არ იჩენდა ერთსულოვნობას სტილისა და ენის საკითხებში. იყვნენ უკიდურესნი, რომლებიც მოითხოვდნენ „ეკლესიურ“, მწიგნობრული ენის ნორმათა დაკანონებას და მაღალი ოდების უნარს. ისინი ქართულ ლიტერატურაში ხედავდნენ ტრადიციის უწყვეტელ ჯაჭვს: თვით „საერო მწერლობის“ ზოგიერთ თხზულებებს (მაგ. ვეფხისტყაოსანს) უკავშირებდნენ „საღვთო წერილის“ ენის სათავეებს. „საშვალო“ და „დაბალი“ ენა კი მიაჩნდათ გადასამუშავებელ მასალად ლიტერატურისათვის.

მოკლედ: მათი მიდგომა ლიტერატურის საკითხებისადმი ატარებდა უკიდურესი კონსერვატიზმის სახეს.

საუბავრად წყვეტდნენ ამავე საკითხებს საშუალონი, რომელნიც „დარბაისლურ“ ანუ „საშვალო“ ენას იცავდნენ და ეს უკანასკნელი მიაჩნდათ კაზმული მეტყველების საფუძვლად. ისინი უარყოფდნენ არა მარტო „ხალხურ“ (აღ. ორბელიანის გამოთქმით — „გლეხურ“) ენას. არამედ „ეკლესიურ“, უკიდურესად არქაულ ენასაც. საშუალონი მიჯნავდნენ „საერო“ და „ეკლესიურ მწერლობას“ ერთმანეთისაგან: რუსთაველის პოემა, მაგალითად, მიაჩნდათ „დარბაისლური ენის“ დოკუმენტად, ხოლო საეკლესიო ენა — მარტოოდენ ბიბლიური წიგნებისა და ჰაგიოგრაფების მეტყველებად.

უკიდურესთა წარმომადგენლები არიან: გრ. ორბელიანი და პლ. იოსელიანი, საშუალოთა — აღ. ორბელიანი. აღექსივე-მესხივეო, ბარბარე ჯორჯაძე. გ. ბარათაშვილი და სხვ. დავიწყოთ ამთგან.

არქაისტებისა და თერგდალეულთა ბრძოლის წელს (1861) აღ. ორბელიანი სწერდა „ცისკარში“:

„ქართულის ენის თვისებას რომ ერთიც ზედ დაუმატოთ, სამათ გაიყოფა: საღმრთო წერილად ანუ ეკლესიურად, მეორე მდბიურად ანუ დარბაისელთ უბნობად და მესამე გლეხ-კაცების ენად; ენახოთ, გავარჩიოთ ესენი... ვიციოთ, მეტი

¹ იხ. ცისკარი, 1874. სექტ. ოქტ.

ქარგი ენა არის ქართული საღმთო წერილი, მაგრამ, რა უყოთ, აბა როგორ იქნება ამისი შემოღება? თუ შეიძლება და მართლა შემოიღებენ, საკვირველება იქნება... ჩვენი ერი საღმთო წერილის ენაში, მე ძნელად მეჩვენება! -¹.

ალ. ორბელიანს იქვე მოყავს დავითის ფსალმუნიდან ერთი ადგილი და სთარგმნის ჯერ „დარბაისლურ“, შემდეგ კი „გლებურ“ ენაზე. ავტორი ცალ-ცალკე არჩევს მეტყველების ამ ნიმუშებს და ასკვნის:

„ჩვენ ქართველებს, თუმცა ამ სამში ერთი უნდა ამოგვეჩია ქართული სიტყვიერება, თან, იმისთვის მიგვებაძა, იმ ენაზე დაგვეწყო ლაპარაკი და წერა, მაგრამ ეკვლევისთვის წესისათვის ზეთით თქვა: ძნელი შემოსაღებია მეთქი, ახლა თუ მეორეს ჩემზედ მოაგდებთ ამომარჩევინებთ, მე საშუალო ენას ამოვირჩევ, დარბაისელთ ენას, ამისათვის რომ უფრო ერთი უწინდელი საერო წიგნები დარბაისელთ ენაზე უწერიათ და იმათის ენითვე ულაპარაკნიათ ვითარცა რუსუდანიანი, ვისრამიანი, დავრიშიანი, სიბრძნე-სიტყუჯყარამანიანი, სხვანიდასხვანი და ბოლოს ვიტყვი „ვეფხვის ტყაოსანი“².

ადგილი შესამჩნევია, რომ ენის საკითხის გარშემო აზრთა ასეთი სხვადასხვაობა სტილის პრობლემებსაც შეიცავდა. ჩანს — შესაფერი დაჯგუფებანიც არსებულან და ამას თვითონ ალ. ორბელიანის სიტყვებიც ადასტურებენ:

„ვიცი, ამ საგანზე მაინც თავისი აზრი აქვთ ყველას, ერთნი ირჩევენ საეკლესიო სიტყვებით წერას, მეორენი დარბაისელთა ენაზე და მესამენი უფრო დაშვებულს ენაზედ“³.

ალექსანდრე ორბელიანის გარდა საშუალო ენის დამკველებად გამოდიან: გ. ბარათაშვილი, რომელიც 1861 წელს არჩევდა ილ. ჭავჭავაძის „არა დარბაისლურ“ ლექსიკონს და ეპითეტებს⁴. ბარბარე ჯოჯოხაძე, რომელიც პიოდაპირ აღნიშნავდა:

¹ „ქართული უბნობა ანუ წერა“. იხ. თ. ალექსანდრე ჯამბაკურიან ორბელიანის ნაწერი, ტფ. 1879. გვ. 174-175 (ცისკარი, 1861, № 6).

² იქვე, გვ. 177-178. ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ენობრივი კატეგორიების კლასიფიკაცია წოდებრივი თვალსაზრისით: „... ჩვენს საშვალს ქართულს ენას, როგორც გნებავთ ისე მიმოზრით, ისე მიმოაქცევთ და გამოთქმას ხომ რბილად გაიგონებთ ყური, მეტი საამო იყოს სმენისათვის, მაშინ, როდესაც გლუბკაცების ენაზედ ეს არ შეიძლება. მართალია, გლუბკაცების ლაპარაკი მართვი ენა არის და ადვილი გასაგონი, მაგრამ მაღალი საგანი ვერ გამოთქვია რიგინად, არა ყურის საამოდ, რადგან მოშვებული ენა არის გლუბების ლაპარაკი“ (გვ. 179). ყველა ამ მოსაზრებებს ალ. ორბელიანი იმეორებს 1865 წელს იმავე ჟურნალის ფურცლებზე 46. „ზოგიერთი შემჩნევა“. ნაწერი—გვ. გვ. 240, 248, 252.)

³ იქვე, გვ. 183.

⁴ იხ. წერილი რედაქტორთან შესახებ თ. ილ. ჭავჭ. კრიტიკისა (ცისკარი, 1861. მაისი გვ. 70—81).

-ლიტერატურა უნდა შეიცავდეს პატიოსნურს და დარბაისლურს ენას და არა უშვერობას. ის გვიწერს, რომ ვითომც ჩუენ ვახდენდეთ ენას, არამც თუ ვაკეთებდეთ. თუ უკაცრავად არ ვიკნებით, მგონია, თითონ უფრო ახდენს" ¹.

ამასვე იმიერებს მწერალი ქალი თავის „პასუხის-პასუხში“:

„ენას, ჩვენს მამაპაპათ, დარბაისლურს ენას არც ამალღება, არც დამდაბლება ეპირება. ჩუენი ენა დიდი ხანია სისრულეშია მოყვანილი, მხოლოდ გზა აბნევიდა ამ ენას თქუენებრ მწერალთ წყალობით, რომელსაცა დაფუძნება უნდა და მიმართულება“ ².

მაგრამ არქაისტების ორივე ბანაკი ერთხმად უარყოფდა ილ. ჭავჭავაძის მიერ ჩაბრუხაძის დეკანონიზაციას. გ. ბარათაშვილი ილიას ანტონ კათოლიკოსის ავტორიტეტული შეფასებით უპირისპირდება. იმავე დროს ვრცლად არჩევს მის ლექსებს და ასკენის (ბარბარე ჯორჯაძის შეხედულებანი ცნობილია და აქ ისინი არ მოგვეყავს):

„უფ. ჭავჭავაძის ლექსები არაან უკარმონიო, უფურული, უნდილი და ისეთი მძიმე, რომ ვერა თავის მუცელი ვერ მოინელებდა“ ³.

ამ პოლემიკაში უკიდურესთა წერალების რიცხვი საკმაოდ მცირეა და ჩითქმის მარტოოდენ პლ. იოსელიანისა და გრ. ორბელიანის შენიშვნებით ამოიწურება. მათი ავტორები მოწინააღმდეგეთა მიერ ჩარიცხულ იქნენ საერთოდ „ძველი თაობის“ რიგებში. ნამდვილად კი ამ ავტორებს განსხვავებული პოზიცია ექირათ და ხშირად საშუალონიც კი აღმაცერად უცქეროდნენ უკიდურეს კონსერვატიზმს ენისა და ფორმების საკითხში ⁴.

6

1869 წელს პლ. იოსელიანი სწერდა:

„ქართველთა მწერლობა ძუელი, წინათ ქრისტესსა წყობილი და ქრისტიანობასა შემეკომედ განერცელებული, არ არის დასაკარავი. ენა ქართველოა. ეკლე-

¹ იხ. ილ. ჭავჭავაძის კრიტიკაზე (იქვე, გვ. 34).

² ცისკარი, 1861, სექტ. გვ. 98.

³ იხ. ცისკარი, 1861, ივნისი, გვ. 155-156.

⁴ პლ. იოსელიანის გრამატიკული წესების არქაიზმს, რომელიც ანტონ კათოლიკოსისა და რუსული გრამატიკოსების (ვოსტოკოვის და სხვათა)-სისტემათა კონგლომერატს შეიცავდა, მინცადამინც არ იზიარებდნენ სავალონი. ადვილი მისახვედრია, თუ ვის გულისხმობს ალ. ორბელიანი, როცა სწერს: „როგორც არის ჩუენი ქართულის ენის თვისება, ისეუ დაიწერა სამრიგად: საეკლესიო, დარბაისლური და გლეხური; ეს არის მარტივი დამტკიცება და არა ისეთი გარჩევა, რომ ქართულს ენას უპირებენ გაარ... მითამ გაარკვიონ, მაგრამ კი გადანათლონ, არა მცემონათლონ, რომელიცა არც ღეთისათვის კარგი იყოს და არც ჩუენი კაცისათვის“ (ნაწერი, გვ. 249. ნაწილაკი „გაარ...“ აქ ნიშნავს სიტყვას: „გაარუსონ“ და ნაგულისხმევია პლ. იოსელიანის გრამატიკა). ორთოგრაფიის მხრითაც მათ ნაწერებს ეტყობა მეტი გამარტივება (სავალონთა პოეტის წარმომადგენელი აგრეთვე — იკოლოზ ბარათაშვილი, მაგრამ ეს საკითხი ცალკე წიგლის თემას წარმოადგენს).

სიისათვის ქრისტესა შემზადებული უმეტეს და უკეთესად რომაელთა ანუ ლათინთა ენისა. არის ღირსი გაფრთხილებით დაცვისა. ენა მან ამან და ბადა ენა; რუსთაველისა, შავთელისა, ჩახრუხაძისა და ქართველთა წმინდათა მამათა ცხოვრებისა აღმწერელთა. ვითარცა სკოდნე ვიტყვი გაბედვით, ლათინთა ენისა, ბერძულისა და რუსულისა, ვითარცა მთავართა ენათა, ერთთა დიდთა ეკლესიათათვის შემზადებულთა, რომელ ენა ქართველთა მრავალით უმცირესი ბერძულისა, არის მრავლით უმაღლესი ერთა სხვათა, მხოლოდ ეკლესიურისა მწერლობისა გამო, სხვანისა ერონი მწერლობისა წიგნნი, იწერებოდენ არა ეგოდენ ძლიერითა და ტკბილითა ენითა¹.

პლ. იოსელიანი აქ პირდაპირ იცავს მწიგნობრულ, უაღრესად არქაულ („საეკლესიო“) ენის დამკვიდრების აზრს. აშკარად ჩანს რადიკალური განსხვავება საშუალოთა (აღ. ორბელიანის და სხვ.) და უკიდურესთა მოსაზრებებს შორის. პლ. იოსელიანის აზრით, ნაწილობრივი დეკადანსი აჩნია „საერო მწერლობის წიგნებს“, საშუალოთა ტერმინოლოგიით — „დარბაისლური ენის“ დოკუმენტებს („საერონი მწერლობისა წიგნნი“ იწერებოდენ არა ეგოდენ ძლიერითა და ტკბილი ენითა“); თვით რუსთაველს, შავთელს და ჩახრუხაძეს პლ. იოსელიანი უკავშირებს „საეკლესიო ენის“ სათავეებს მაშინ, როცა აღ. ორბელიანი მათ შორის გარკვეულ ზღვარს ხედავს.

ქართული ბიბლიის ენის პანეგირიკი, რომელიც იმავე დროს მწიგნობრული ენის ხოტბას აღნიშნავს, უფრო მკაფიოდ გამოთქმული აქვს პლ. იოსელიანს ერთს თავის რუსულს ბროშურაში შემდეგი სიტყვებით:

„Ни славянский перевод, ни латинский Вулгата, ни немецкий Лютера, ни французский De-Saci, ни итальянский Giovanni Диодати псалмов, не могут оспаривать права превосходства и изящества у перевода грузинского. Это я говорю насчет тех мест, которые остались неизменными при издании псалмов в Москве 1743 году. Это торжество языка, торжество духа и истинного, отражающегося на словах, столь ясных, величественных, вполне воплощающих великия мысли величайшаго поэта. Искатели поэзии грузинскаго слова, как в псалмах, так вообще в церковных книгах, найдут лучшие и богатые образцы выражений поэтических. В них целое море красота слова, и не устаревшаго, как думают некоторые, а языка установившагося окончательно, современного, и пока еще неисчезшаго, в устах народа; конечно, книжнаго *lettré*, как выражаются французские писатели.

¹ „სიტყუა, საყოველთაოდ საუწყებელი წიგნთა ქართულად ბეჭუდისა გამო“ (იხ. ცისკარი 1869, მარტი. გვ. 1-2. ძველი წიგნების გამოცემა პლ. იოსელიანს მიანდო გრ. ორბელიანმა. იხ. უ. „მნათობი“, ტფ. 1869, ნოემბ.-დეკ. გვ. 214).

Язык массы, всегда и у всех народов, был и будет не литературным¹.

აქაც ჩანს ფარული ნიშნება მესამოცე წლების იმ მწერლებზე, რომელიც უარყოფდნენ „მწიგნობრულ ლეტიზ“-ს. ან შესაძლოა ავტორს საშუალონი ჰყავდეს ნაგულისხმევი („როგორც ზოგიერთები ფიქრობენ!“); ესენი ხომ ექვის თვალთ უყურებდნენ „საეკლესიო წიგნებზე“ დამყარების შესაძლებლობას; რაც შეეხება „მასების ენის“ უარყოფას, ამ საკითხში უკიდურესნი და საშუალონი ერთს თვალსაზრისს იცავენ („მასების ენა იყო და იქნება არალიტერატურული“. შედრ. აღ. ორბელიანის მიერ „მოშვებული“ ენის უარყოფა).

უკიდურესთა ეს შეხედულება, რომელიც პლ. იოსელიანის ზემოთ მოყვანილ ამონაწერებშია გამოთქმული, როდი წარმოადგენდა ვიწრო ფილოლოგიურ პრობლემას. ეს იყო გარკვეული პოეტიკა, რომელიც დაუპირისპირდა თერგდალეულთა მხატვრულ კოდექსებს. პლ. იოსელიანის სხვა შენიშვნები უშუალოდ ქანრისა და სტილის საკითხებს ეხებიან.

უკიდურესნი სამოციანი წლების შემდეგ მხატვრული პრაქტიკითაც უპირდაპირდებოდნენ რადიკალური მწერლობის წარმომადგენელთ. 1871 წელს გრ. ორბელიანი აქვეყნებს პოემა „სადღეგრძელო“-ს (ამ დროისთვის ჯერ კიდევ არ არის დაწერილი ცნობილი „პასუხი“); პოემა ყურადღებას იქცევს, როგორც არქაისტული პოეტიკის ნიმუში. იმავე წელს პლ. იოსელიანი გაზ. „კავკაზ“-ში ათავსებს შენდევს რეცენზიას ამ ნაწარმოებზე:

„Библиографическая заметка. На днях вышла из печати на грузинском языке брошюра под заглавием: „Заздравный тост“ „სადღეგრძელო“, сочинение князя Григория Димитриевича Орбелиани. Эта поэма в стихах—есть подражание поэмы, известной на русском языке „Песнь в стане русских воинов“, Жуковского. Автор грузинской поэмы, как поэт, известен в грузинской словесности. Предмет поэмы—военные подвиги царей грузинских и героев в борьбе с врагами их веры и отчизны.

Такое явление литературное—воскресило славу литературы грузинской. Оно резко отделило эпоху падения от эпохи высоты ея стояния. Оно дало ключ открывать сокровищницу и находить словане в смеси наречий грузинского народа и не в их порче от наплыва от ломков народных, представляющих от себя сennaарское смешение языков в обиталище его. Замечательна самостоятельность языка или словесности его, как в алфавите его, из всех алфавитов языков древних и но-

¹ Путевые записки от Тифлиса до Мухеты, ტფ. 1871. გვ. 53-54.

вых самом полнейшем на изумление лингвистов европейских, так и в самом употреблении слов и способе воплощения мысли по образцам, данным народу от начала появления письменности за 3 века до Р. X. Болезненно, печально видеть оспаривание права гражданства у языка, не начинающагося, не зарождающагося, но существующаго в его высоком, научном, прекрасном развитии. Язык массы или народный — не есть язык литературы. От массы заимствуется только лучшее. Так пчела собирает цветы не от всех трав, но от самых годных для сотов меда.

Слова есть символы мыслей: оне воплощают мысль. Как же совершается это, так сказать, оформление мыслей? Здравым суждением или здравым смыслом (логика); правильным произношением или установкою слов в устах и на бумаге (грамматика); красивым, плавным, мерным, текущим, гармоническим изложением (риторика). Так, по требованию новейших писателей и самого орла красноречия Цицерона: *Verborum apta et quasi rotunda constructio*. Так, и по указанию великаго законодателя вкуса литературнаго Лонгина: „В трактате о высоком“ (*Περὶ ὑποφ*) выражаясь возбуждать удивление и потрясать сердца: *Μετελευθερία καὶ παύσιος*.

Таковы мои невольные впечатления от чтения появившейся брошюры. Отраден язык грузинский в следующей строфе поэта:

ვითარცა ცეცხლი მარტოდა ჰსჩანს ველსა ზედა ჰმთომილი,
რომლისა კუამლი ჰაერში ქარის შებურვით არს მქრალი,
ეგრეთ იქნების აღზოცალ ამ სოფლით მისი სახელი,
გზა ცხოვრებისა ვინც განვლო, და არ აღბეჭდა ნაველი.

Попытаюсь передать на русский язык прозою смысл строфы поэтической, рифмованной:

Как виден огонь одинокий, еще на поле не потухший,
И дым его дуновением ветра в воздухе исчезающий;
Так пропадает с лица земли имя того,
Кто на поприще жизни не оставил следа печати стопов своих.

ვინ გვიტობრას, ვინა გვიჩუენოს, სადა ჰსცხოვრებდენ ძუელ-გმირნი.
დრომან შემუსრა, აღჰგავა მიწით მათნიცა საფლავენი,
მაგრამ ცოცხალან ჯერეთაც დიდების მათ მოედანი,
მათი სახელი, მათ ხმალი, საქმენი სახელოვანნი

Кто скажет нам, кто нам покажет, где жили древние исполнны?
Время сокрушило, подняло с лица земли могилы их;
Но живы еще поля их славы, их имя, их меч, их славныя дела.

აწ სად არიან იგინი, მას ეამსა ლხინში ვინც იყუნენ,
ძმანი და ტოლნი ვაჟკაცნი, რომელნი ხილვით გულხუნდნენ?
განგუშორდნენ გულის ნაცნობნი, ვინცა გულითა გვიყუარდნენ,
თუალთ მიგუეფარდნენ... წარვიდნენ... ძუელთაგან დავკშით მე და შენი.

Где теперь они, свидетели времён пира,
Братья, сверстники-бойцы, которых взор нас веселил?
Удалились от нас знакомые сердца; любимые сердцами
Скрылись от глаз... ушли... От старых остались—я и ты!

Понимание достоинства стихов как распеваемого, певучаго слова (*La parole chantée*) дополняется общим, внутренним, человеку прирожденным чувством. Оно понимается тем языком души человеческой, который определяет и разумает Данте в своем научном стихе:

„Il parlar, che nell' anima si sente“.
„ენითა მით, რომლითა სული საუბრობს“.

Я коснулся анализа стихов поэмы с целью дать некоторое понятие о их достоинстве. Будет ли разбор этот краткий тем дуновением ветерка, который касаясь листьев розы, разносит запах от нея? Такова нежная, милая фраза (*Molle dicendi genus.*—(Ovidius) полустышия строфы поэта (стр. 15).

მიხედვით ვარდასა,—მაშინ ჰფენს უმეტეს სურნელებათა,
ოდეს ნიავი შეხებით შეარყევს მისსა რტოვებთა.

Взгляните на розу: тогда она благовоныя обилием разнесется,
Когда воздуха дуновение прутьев ея коснется.

П. Иоселиани ¹.

პლატონ ბოსელიანი ამ საინტერესო „ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნაშიც“ ასაბუთებს იწიგნობრული ენის დაკანონების აზრს, იმ ენის, რომლის „მოქალაქეობრივი უფლებების ცილობის“ საგნად გადაქცევა მას „ავადმყოფურ“ მოვლენად მიიჩნია. განმეორებით აცხადებს, რომ „მასების ფუხალხის ენა—არ არის ენა ლიტერატურის“. ბიბლიოგრაფიის აღფრთოვანებული ტონი გამოწვეულია იმით, რომ გრ. ორბელიანის პოემას „დაუმტკიცებია შესაძლებლობა მწერლების ენით წერისა“—ერთის მხრით და რიტორიული ოდის ყველა წესის გამოყენება—მეორეს მხრით.

როგორც ვხედავთ, პლ. ბოსელიანი პოულობს თავისი ესთეტიკური კოდექსის კონკრეტულ გამართლებას გრ. ორბელიანის შემოქმედებაში. ამ ორი არქაისტის პირადი ურთიერთობა ზემოდაც გვექონდა აღნიშნული. ცხადი ხდება მათი ლიტერატურული გზების ერთიანობაც: ჩარქაისტების ბანაკში ისინი განცალკევებით იდგნენ და, როგორც ირკვევა, გრ. ორბელიანის პოლემიკას „შვილთა“ წინააღმდეგ მთავარ ტონს აძლევდნენ პლ. ბოსელიანის თეორიული მოსაზრებანი.

1374 წელს „ცისკარში“ დაიბეჭდა „ძველი სემინარისტის“ (გრ. ორბელიანის) „პასუხი უღირსთა შვილებთა“¹. უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ის, რომ გრ. ორბელიანი ქართულ პატრიოტიზმად სთვლიდა თავის მოღვაწეობას დაღისტანში. „პასუხში“ ასეთი ადგილი გვხვდება:

მამანი თქვენნი,
თავის დროს ძენი,
თავის დროს იყუნენ სახელოვანნი!
ოსმალ-სპარსები,
და ჰოისტანის მთები
ქებით გეტყვიან დიდთა მათ საქმეთ!.. (გვ. 2).

იმ ბრძოლაში, რომელსაც მეფის რუსეთი აწარმოებდა დაღისტანის წინააღმდეგ, დამპყრობთა შორის გრ. ორბელიანი ერთი პირველთაგანი იყო. თავის ამგვარ ნაბიჯებს ის „ლეკებზე შურისძიების“ მოტივით ამართლებდა. ასეთსავე შეხედულებას იცავდა პლ. იოსელიანიც. „შვილებმა“ კი არ ჩაუთვალეს ეს ღვაწლი „მამებს“ დიდდამსახურებად. მაგრამ ბრძოლის ნამდვილი მიზეზი ამაში როდი მდგომარეობდა. „ძველი სემინარისტი“ აცხადებდა:

აღჩდენ მწერლები,
ეურნალისტები²,
ვაი საბრალოს... ვაი ჩვენს ენას
მათ უსწავლელთა,
ცრუ-რუსთაველთა,
სულ წაგვიბილწეს ენა მდიდარი!..
ენა მაღალი,
მის ძალი, მაღლი,
უწყალოდ წაბდა უწმინდურთ ხელში“ (გვ. 4).

„ეურნალისტების“ მიერ „მდიდარი“ (ე. ი. ტრადიციის მქონე) და „მაღალი“ ენის „წახდენა“ წარმოადგენდა ბრძოლის მთავარ მიზეზს. ისინი ვერ ითმენდნენ, რომ ქართულ ლიტერატურას „დაეხეღნენ“ (გვ. 8).

¹ ცისკარი, 1874, ივლისი და აგვისტო. გვ. 1—8.

² სამოცდაათიან წლებში ქართულ პრესაში გახშირდა კამათი „ეურნალის დანიშნულებაზე“. გრ. ორბელიანს, როგორც ქართული ლიტერატურის დიდი ტრადიციის გამგრძელებელს, არ შეეძლო მწერლობის ცენტრში დაეყენებია შედარებით „დაბალი“ საქმიანობა — „ეურნალისტობა“. ამრიგად, აღნიშნული ფაქტის გათვალისწინებით ლექსის ტაეპი კონკრეტული შინაარსით ივსება.

იმევე წლის „ცისკარის“ შემდეგ ნოჰერში „ძველი სემინარისტი“ (გრ. ორბელიანი) არჩევს გ. წ.-ს (გ. წერეთლის) „ეკოლოკს“¹. ავტორი აღნიშნავს: „მე არ შეეცხები ავტორის იდეასა, არცა ეის მიმართვასა! მე ვეძიებ ქართულს მოთხრობასში მხოლოდ ქართულის ენის სიწმინდესა“ — და განაგრძობს (თითქოს პლ. იოსელიანი უკარნახებდა ავტორს ამ სტრიქონებს):

„ახლანდელთა მწერალთა მიუწერებათ მართლად დიდი ქება მისთვის, რომ ესრეთის მეცადინეობით, ესრეთის ერთგულად მსახურებით, შეუდგნენ იგინი გულმხურვალედ აღდგენასა ჩუენისა დაერდომილისა ენისა. და არა არიან ეგენი ბრალეულ, თუ ხოგიერთის წერასში მოსჩანს მრავალი შეცდომილება, როგორც პირისპირ ერისა თვისებისა, ეგრეცა მართლწერისა. მათ არა ჰქონიათ შემთხუევა ღრმად შესწავებისათვის ქართულის ენისა, და ამა მიზეზითავე არ არიან ჩუეულნიცა საღმერთოს წერილისა, რომელიცა არის, მართლად. გამოუღვევლი საუნჯე ჩუენისა ენისა, და რომელი შიაცა მაღალდანი და ღრმანი ჰაზრნი არიან გამოთქმულნი ადვილად და მეტად მშუენიერის ფორმითა“ (გვ. 192-193).

გრ. ორბელიანი უფრო გვიან (1874 წელს) იმეორებს იმ შეხედულებას, რომელიც პლ. იოსელიანს ადრე აქვს გამოთქმული „ცისკარში“, თავის რუსულ ბროშურასა და „ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნაში“ (1869—1871 წ. წ.). აქ მოყვანილი ამონაწერის ენაც ამხელს პლ. იოსელიანის გამამტიკული წესების გავლენას. „ძველი სემინარისტი“ პირდაპირ ასახელებს თავის მეტრს:

„მეტადრე მაწუხებს ის ჰაზრი, რომ, ვაი თუ, არ მოეწონოთ ჩუენთა ქალებთა, რომელნიცა ყოველსა დროსა ყოფილან და აწცა არიან უკეთესნი ენისა დამფახებულნი. ისინი აქა ვერა ჰაოებენ ვერცა პოეტიკურად აღწერილსა ვარდის სუნნელსა, ვერცა მარგარიტ-ცრემლსა დატანჯულისა სიყუარულისაგან და ვერცა სიცილსა მახვილ-გონიერის მოთხრობისაგან. რა ექნა, არცა მე მაქვს ამაში ბრალი. ეს გახლავთ მხოლოდ ერთი ნამცეკვა ნაწილი პლატონის ღრამამატიკისა, და კარგად მოგეხსენებათ, რომ ფილოსოფოსის ლაპარაკი მონიხოეს წარბეჭემუხვებით მოთმინებასა. პლატონი არის დამნაშავე თქუენს წინაშე და არა მე, მარადის თქუენი, ერთგული, მშუენიერნი, თქუენგან და თქუენ-თვის დამწუარი! პლატონს რომ არ დაეწერა ღრამამატიკა, ჯრც ეს ჩემი სტატია დაიბადებოდა თქუენს შესაწუხებლად! (გვ. 194-195).

გრ. ორბელიანის ეს სიტყვებუ ირონიულ ელფერს არ ატარებენ, მათ მხოლოდ ჰუმორი გასდევთ. გრ. ორბელიანი ქართველ ქალებს მართლაც სთვლიდა „ენის სიწმინდის“ დამცველებად და შემნახველებად (იხ. იქვე, გვ. 28). მწერლის პირადი ბარათებიც ამასვე გადმოგვცემენ. რაც შეეხება ეპითეტს: „ფილოსოფოსი“, რომელსაც

¹ იხ. „მგზავრობა სვანეთისაკენ. გ. წ. განხილვა“, ცისკარი, 1874, სექტემბ.-ოქტომბ. (ყველგან ნაჩვენები გვაქვს ჟურნალის გვერდები).

გრიგოლ ორბელიანი ხმარობს პლ. იოსელიანის შესახებ, მოკლებულია იმ პაროდულ შეფერვას, რომლითაც მას „შვილები“ ხმარობდნენ. ეს ზედმეტი სახელი სხვადასხვანაირად ისმოდა მაშინდელი არქაისტისა და თერგდალეულის სმენაში (მაგ. ერთ-ერთი მწიგნობარი პლ. იოსელიანს პირდაპირ „ფილოსოფოსის“ სახელწოდებით მიმართავს. წ.-რ. კ. ს. ხელნაწ. № 3055).

ამის შემდეგ გასაგებია თითქმის უშუალო განმეორებანი პლ. იოსელიანის შეხედულებათა:

ა. ქართული ალფაბეტისა და ორთოგრაფიის შესახებ გრ. ორბელიანი სწერს:

„იშვიდას ენას აქუს ისეთი სრული ანბანა, როგორცა ქართულსა“ (გვ. 195. შდრ. პლ. იოსელიანის შეხედულება ამავე საკითხზე, რომელიც მას „ბიბლ. შენიშვნაში“ აქვს გამოთქმული).

ბ. უკიდურესი ენობრივი კონსერვატიზმის დაცვა, მწიგნობრული („საეკლესიო“) ენის უპირატესობის აღიარება „საერო“ მწერლობაზე და რუსთველის დაკავშირება პირველის ტრადიციებთან:

„ჩუენ, დიდად უღოდინართა ქართულისა ენისა, ვინ მოაუცა ის უფლება. რომ ესრეთის გაბედეით, ესრეთის კადნიერებით, უარ-ვყოთ, გადავადოთ და შეგასცუალოთ ის წესი, ის კანონი, რომელიცა დაჰსდუეს ჩუენისა ენისა-თვის დიდად მეცნიერთა ღრამატიკოსთა, თვით ენის თვისებისავე განსაკულებითა; რომელთაგან საბერძნეთიდან ძუელად გადმოტანილი ჰსწავლა და ხელოვნება ჩუენსა მხარესში ღრამად იყო დანერგილი და გარდაუენილი მთლად საქართველოსზე; რომელთაცა სირიის და ბერძულის ენით გადმოიღეს ქართულად საღმრთო წერალი ესრეთის მშუენიერ-სიტყუაობითა და ძლიერებითა; და რომელთაგან დაწესებულნი კანონნი ვერა შეგასცუალეს ვერცა შავთელმა, ვერცა ჩანჩუხაძემ და ვერც თვით რუსთაველმა? ანტონ კათოლიკოსმა, დიდად მცოდნემ ქართულისა ენისა-ართუ დააკლო, არამედ მიჴმატა ასო ჟ. ახლა, ნუთუ მართლად, ჩუენ უნდა დავივიწყოთ იგინი, რომელთა სახელნი გვიბრწყინუენ ჩუენს ისტორიისა ესოდენთა საუეუწეთა განმჯლობასში და შეუდგეთ გ. წ-ის კულასა და მის მიმდევართა. რომელნიცა ესრეთ უწყალოდ ჰრუყნიან ჩუენსა მართლ-წერასა? ჯერ აღვიდეთ იმ სიმაღლესხედ, რომელსკდაც იდგნენ ძუელნი მსწავლულნი ქართულის ენის ცოდნაში, შეუთანწორდეთ მათ, და მერე... იყავნ ნება შენი“ (გვ. 11-12).

„ახალა სტილი ვერ შესცულის ენის ბუნებითსა თვისებასა. მართალია, დროთა განმავლობასში ზოგიერთი სიტყუა, უვარგისობისა გამო ძუელდება და აღარ იხმარება, მაგრამ ენის თვისება მყოფობს მარადის შეურყეველად. ენა არ არის მოგონებული ერთისა ვისგანმე, რომ მეორესა შეეძლოს ძირიანად შეცულა მისი!“ (გვ. 23).

„ხშირად ამბობენ აწინდელნი მწერალნი: „ხალხის ენა ბევსწერთო“. მაშ რა ენაზე უნდა დაჰსწერონ? მაგრამ ეს კი უნდა ახსოვდეთ, რომ ხალხის ენა არის მხოლოდ მასალა შეუემუშავებელი; ვიდრე დახელოვნებული მწერალი მასალასა მას არ გადაარჩევს კარგსა უვარგისისაგან, არ გაჰს-

წმენდს, არ გაამშუენიერებს და დიდებულებითა აღიყუანს სალიტერატუროს სამფლობელოსში... არხიტექტორი თავის ხელოვნებით თუ არ შეეწია შენობასა, ტალახი დაჭმთება ისევე ტალახად. მწერლობაშიაცა ჰსწორედ ასე არი“ (გვ. 24). (მდრ. პლ. იოსელიანის მიერ „ბიბ. შენ-ში“ მოყვანილი ფუტკრისა და ყვავილის მაგალითი, მისი აზრი სალიტერატურო ენისა და „ხალხურ“ მეტყველებას შორის არსებულ განსხვავებაზე და სხვ. იხ. აგრეთვე გვ. გვ. 23, 25, 31—32, 26).

ბშირად „ძველი სემინარისტის“ დაკვირვება ქართული ენის გრამატიკულ ბუნებაზე იმეორებს პლ. იოსელიანის აზრს.

პლ. იოსელიანი:

„Язык (იგულისხმება — ქართული ენა, ა. გ.) богат созвучным окончанием рифм, и он легко находит чрезвычайное обилие даже в целых словах по оборотам грамматическим, другое значение в себе заключающих. Язык по гибкости своей может переводить почти все слова из одной области части речи в другую. Почти все наречия, предлоги могут обращаться в существительные имена и глаголы, напр.: *ოდეს, одесობა* *когда? სადა, სადაობა* *где? (Ubi, ubitas)*. И этим совсем не делается насилия языку, особенно в стихах“¹.

გრ. ორბელიანი:

„ქართულსა ენასა აქვს ერთი დიდად მოსაწონი თვისება, რომლისა მსგავსი იშვიათად იპოება სხუთა ენათა შორის, თვისება ესე არის შემოკლება სიტყვასა ნათესაობითსა და მიცემითსა ბრუნვაში, მოსაობითა უკანასკნელის მარცვლისა, მაგ. „არსებისა, არსებასა“, ითქმის: „არსების, არსებას“. თანდებულნი, ზედა, შინა, შემოკლებიან და გამოითქმინან: ზე. ში, მაგალ.: „ქუყყანასა ზედა, სახლსა შინა“; ვიტყვი: „ქუყყანასზე, სახლში“; ამის გარდა, აქ მოდი, ვამბობთ: „აკმო“; „შენი არის, შენია“ და სხუანი! ესრეთი თვისება ენისა, რომელიცა სიტყვის შემოკლებითა — რასაკვირველია კანონიერად — არ შეჰსცვლის სიტყვის მნიშვნელობასა, აძლევს დიდსა სიადვილესა, მეტადრე ლექსის წერასში“ (გვ. 15—16, ბოლო კურსივი ჩვენია, ა. გ.).

აზრების ასეთი იდენტური შეხედვრა და თვითონ გრ. ორბელიანის მითითება თავის ავტორიტეტზე, გარკვევით ლაპარაკობს პლ. იოსელიანის ადგილის შესახებ „მამებისა“ და „შვილების“ ბრძოლაში. „ძველი თაობის“ იმ ბანაკს, რომელსაც ჩვენ უკიდურესნი ვუწოდეთ, ჰყავდა ორი წარმომადგენელი: გრ. ორბელიანი და პლ. იოსელიანი. ისინი ურთიერთის პოზიციას ამაგრებენ და განცალკევებულ ლიტერატურულ მოვლენას წარმოადგენენ არქაისტებს შორის“².

¹ Путевые записки от Тифлиса до Мухеты, 1871, გვ. 47—48. ხაზგასმა ჩვენ გვეკუთვნის.

² 1873 წელს გაზ. „დროებაში“ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე) ათავსებს პაროდულ ფელეტონს „ჯანდაბა“-ს სახელწოდებით, რომელიც ნათლად გადმოგვეცემს ამ ორი არქაისტის ლიტერატურულ განმარტობას. ფელეტონში აღწე-

პლ. იოსელიანის წერილი „შოთა რუსთაველი“ (იხ. Кавказ, 1870, № 13, — ადგილები გაზეთებიდან მოგვეყავს) — საყურადღებო დოკუმენტია: ანტონ კათოლიკოსის სქოლასტიკური აზროვნების აპოლოგეტი მაინც ითვალისწინებს უდიდესი პოეტის ღირსებებს. მეტიც: ასეთი აღფრთოვანებით მას არ უწერია არც ერთს ჰაგიოგრაფი-

რილია „წლიური სხდომა ქართულის მწერლობის მოყვარულთა“, რომელზედაც დამახასიათებელი სიტყვებით (ლექსებისა და რეპლიკების ფორმებში) მონაწილეობენ: გრ. ორბელიანი („მოხუცი თავმჯდომარე“), პლ. იოსელიანი („პლატონ ფილოსოფოსი“), ილ. ჭავჭავაძე, ანტონ ფურცელაძე, პ. უმიკაშვილი, დ. ერისთავი (გლუხარჩი II) და სხვები. პლ. იოსელიანისა და გრ. ორბელიანის ურთიერთობის დასახასიათებლად საინტერესოა ამ ფელეტონის შესავალი:

„სცენა წარმოადგენს ბნელ დარბაზს. შუაგულ, ამალღებულ ადგილზე, წითელი და მოოქრული მალღით შემკულ ტახტზე ზის მოხუცი თავმჯდომარე. ირგვლივ სამფეხებზე სხდნან მწერლები და ვითომ-მწერლები, ზოგი ჩანგით, ზოგი ისრით, ზოგი კალმით დაიარაღებული. გარშემო ორიოდ მკითხველი დგას. გარედამ ისმის გამწარებული წვიმისა და ქარიშხლის ხმა.

პირველი გამოხველა.

თავმჯდომარე.

აწ სად არიან იგინი, მას უამსა სჯაში ვინც იყუნენ, ძმანი და ტოლნი მწერალნი, რომელნი ცქერით გულხენდნენ? გვიან მოდიან ნაცნობნი. ვინცა ადრევე გვიწუფედნენ...

(მიუბრუნდება პლატონ ფილოსოფოსს):

კვლავ მიგუფძინის; წარვიდეთ, ხომ ხედავ დაეშთით მე და შენ...

პლატონ ფილოსოფოსი

უამნი მრავალნი უხილულ გარბიან ვითა inachina.
Tempora ჩუენი მიილტვის, გუელის ალაპი ჩუენ შინა.
წარვიდეთ, ვითა გამოთქვა ძუელთაგან ძუელმა ჰომერმა,
Ελπίσιν εσ γυαίχασ არ წარიტაცოს იმერმა! *

* სიტყვანი ესე: „ელიკოპიდეს გინაიკეს“, მოყვანილნი თხზულებასა შინა ჰომერისა, „ილიადად“ წოდებულსა, ქართულსა ენასა ზედა ძნელად ითარგმანებიან. გარნა მცასწავებენ ქალსა, რომელსა აქუს თვალნი მოძრავნი, მრბიელნი, აღესებულნი სიტკბილბითა, ეშხითა და ნარნარითა მხაკვარბითა. ესე ყოველივე გამოითქმის ორითა მით ელღინურითა სიტყვითა. ხოლო რასა მოასწავეებს ხსენება „იმერისა“ — არა ძალმიძს გამოთქმად, ვინაიდგან თხზულებათა შინა ჰეზიოდისა, პლაგატისა და ტატიუს ლივიისასა ერთგზისაც არა ხმარებულ არს სიტყვა ვგე (შენიშვნა თვით პლატონ ფილოსოფოსისა)“.

სხვა მწერლებას კამათის ფონზე გრ. ორბელიანისა და პლ. იოსელიანის დიალოგი ყურადღებას იქცევს არქაული სტილისა და ორთოგრაფიის მხრით. თავ-

რაფზე. როგორ ათავსებდა პლ. იოსელიანი ბიბლიის ქართული თარგმანის ხოტბას შედარებით „დაბალი“ მეტყველების ასეთ აპოლოგიასთან?

როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული — პლ. იოსელიანი იცავდა რუსთველის დაკავშირებას ქართული ლიტერატურის ტრადიციებთან. თავის ეტიუდში რუსთველის შესახებ ის სწერს:

„XIV. Откуда возникло это светило первой величины в грузинской литературе? Руставели не мог быть Минервой, родившеюся из головы Юпитера, как символ ума Божия. Без сомнения, он имел предшественников и образцы, стал на почве литературы, имевшейся в переводах сирийского и халдейского пророков. В X веке мы уже видим стихи величайшего поэта Давида в его псалмах и новый завет, доныне неизменный в оборотах и идиоме языка греческого“...

ამის შემდეგ სავსებით გასაგებია მისი წერილის პანეგირიკული ტონი:

„VIII. В стихах его образцовых, доныне неподражаемых, является эпопея рыцарства востока, война и любовь. Прелести его рассказа трогательнее пастушеских рассказов Тлокрита. В нем больше элегии и нежностей, чем в Тибуле. Рассказы приключений выше и интереснее, чем Амадиса.

XI. Европа, уже христианская, справедливо гордится именами трех поэтов эпических, которые в средние века были тем же, чем Гомер для греческого Олимпа. Это Данте, Тассо и Мильтон, но они были подражателями друг-друга: один у другого предшественника занимал способ изложения. Руставели раньше их запел свою песнь, и был ея творцом, прославил язык и обесмертил его для потомства.

Не боюсь осуждения, если со всею смелостью скажу, что язык Руставели выше, чем язык Данте, Тассо и Мильтона. Течение слов и мыслей в парении поэта не видит препятствия ни в рифмах, ни в предметах рассказа, ни в эпизодах. Поэт одинаково и ровно парит. Гораций сказал о Гомере *quandoguidem et divus Homerus dormiat* (иногда и божественный Гомер спит). О Руставели сказать этого нельзя“...

„XVII. И так с л о в о под пером и кистью Руставели сделалось сильным и могучим. Могущество этого слова произвело то, что имя Руставели в грузинской литературе есть не имя поэта, а имя поэзии“.

მჯდომარის სიტყვებში ნავულისსმეგია სწორედ ის ადგილი „სადღეგრძელოდან“, რომელსაც პლ. იოსელიანმა აღფრთოვანებული ქება უძღვნა. პლ. იოსელიანის სიტყვებში კი ხაზგასმულია „მალაღმარდოვანება“ ლათინური და ბერძნული ფრაზეოლოგიით. ეს დიალექტი მესამოცე წლების მოღვაწეთა (ილ. კეკელიძის, უმიკაშვილის, ნ. ავალიშვილის და სხვ.) სიტყვებს შორის პარადიულ ელფერს ატარებს. ხაზგასასმელია აგრეთვე „თავმჯდომარის“ ის სიტყვები, რომლითაც „პლატონ ფილოსოფოსს“ მიმართავს:

...წარვიდეთ, ხომ ხედავ დაეშთით მე და შენი..

მართოდ „დაშთენილი“ მართლაც უნდა წასულიყვნენ ლიტერატურის სცენიდან.

პოეზიას პლ. იოსელიანი აცხადებს საზოგადოებრივი შემოქმედების ყველა ფორმაზე (მეცნიერება, პოლიტიკა და სხვა) მაღლა მდგომ მოვლენად. სიტყვის კულტი აშკარად და მკაფიოდ აქვს აღიარებული:

„XV... Слово только, как мысль души воплощенная, есть машина истины—полна света, религии, нравственности, прекрасного и всего лучшаго. Словом, как выражением души, только и измеряется и определяется степень развития гражданственности“... (ხაზგასმა ავტორისა).

აღსანიშნავია, რომ გრ. ორბელიანი და პლ. იოსელიანი აქაც ხვდებიან ერთმანეთს. „ძველი სემინარისტი“ სწერს:

„სიტყვა გამოთქმული ჭეშმარიტებისა, არის უკუდავი და მოქმედი მარად-ეამსჳ. დაირღუნენ ევკლიდის პირამიდები. ბაბილონი შთანთქა მიწამ. მაგრამ სიტყვა, თქმული მოსესაგან ჯერეთაცა არს უოცხალ და ჰმფლობელობს მუყყანასზე, ვითარცა ჰსჯული. სიტყვამ დააყენა კაცი მას დიდებისა მალალსა ხარისხსზედ“¹.

სიტყვის კულტმა პლ. იოსელიანი პირდაპირ მიიყვანა სიტყვა-აზმული მწერლობის პრაქტიკასთან.

9

1872 წელს, „ცისკარში“ (მაისი, გვ. 273—274) დაიბეჭდა პლ. იოსელიანის თარგმანი: „ბრძოლა ბერძენთა პირისპირ ოსმალთა (1826 წელსა), თქმული ლამარტინისგან. ნათარგმნი პროზად“.

ეს თარგმანი წარმოადგენს პლ. იოსელიანის ურამატიკული ნორმებისა და პოეტიკის გამართლების ცდას. იმდენად დამძიმებულია ის

¹ იხ. ცისკარი, 1874. სექტ.—ოქტ. გვ. 15. საერთოდ: ორივენი დიდად აფასებდნენ რუსთველს. აღსანიშნავია ისიც, რომ პლ. იოსელიანმა ჯერ კიდევ სამოცი წლის წინ მიუთითა პოემის მოსალოდნელ საფრთხეზე: „დრო, უმკველია, გაწმენდს ამ ნარევს და აღადგენს ძველ ტექსტს. ამით გამოსწორდება შეცდომა პოემისა და პოეტის გამომცემელთა და შემსწორებელთა. მაგრამ ჩვენ არ ვუსურვებთ რუსთველს იმ ხვედრს, რომელიც წილად ერგო ჰომეროს სიმღერებს ათინაში ლიტერატურული გემოვნების დაცემის ხანს. ათინაში გემოვნების დაჭვეითებისას გამოჩნდა ილიადა და ოდისეას ორი ტექსტი. დედნის შემსწორებელი იმავე დროს იყო წიგნის გამყიდველიც. პოეტი ილიარხი შედის წიგნის გამყიდველთან და ეკითხება: არის თუ არა ჰომეროს თხზულება? წიგნის გამყიდველის შეკითხვაზე: რომელი ტექსტი გნებავთ? ილიარხი (ასე იწოდება ქართულ წიგნებში და არა პლუტარხში) მიუგებს: „ნუ თუ მოიპოვება სხვა ტექსტი ჰომეროსისა?“—„არის, ნამდვილ დედნად მიჩნეული და ჩემგან შესწორებული“. „ამ შრომისათვის მიიღეთ თუ არა რაიმე ჯილდო ათინელებისაგან?“—ეკითხება ილიარხი. „არავითარი“,—მიუგებს წიგნის გამყიდველი. ახალგაზრდა პოეტი გააწმენს მას სილას და ეუბნება: „აი თქვენი ჯილდოც!“ (Кавказ, 1870, № 13).

ძველი ორთოგრაფიითა და გართულებული სინტაქსით, რომ აქ მისი მოყვანა თითქმის შეუძლებელია. მთარგმნელისთვის უყურადღებოდ ჩაუვლია მის წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლებს: სამწერლო სარბიელზე პრაქტიკული მუშაობისადმი ფარულმა მიდრეკილებამ მაინც იჩინა თავი არქაული მეტყველების ფორმებში.

„ცისკრის“ რედაქტორმა, ივ. კერესელიძემ, პლ. იოსელიანის თარგმანის გვერდით დაბეჭდა მის მიერ „გალექსილი“ იგივე ნაწარმოები — არქაული სტილის Vers libre-ს დაუპირისპირა რითმიანი, მეტრული აგებულების ლექსი.

ცხადია, უაღრესად არქაული ენა პლ. იოსელიანის თარგმანისა ნაკლებ ეფექტს გამოიწვევდა. მარტივი, დაბალი და ყოველგვარ სტილიზაციას აცილებული (თავისთავად — ძალიან სუსტი) კერესელიძის „გალექსილი“ წინააღმდეგობაში ჩაუდგა პლ. იოსელიანის თარგმანს. ამას გამოუწვევია პლ. იოსელიანის საბოლოო ჩამოცილება ჟურნალიდან.

ლექსიკური და სინტაქსური წყობის უკიდურესმა არქაულმა ატმოსფერამ ცხადყო პლ. იოსელიანის პოეტიკის კონსერვატიზმი — მიუღებელი ახალი ლიტერატურისათვის. მან ამხილა მთარგმნელის ნორმების უსარგებლობა.

* * *

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია პლ. იოსელიანის მონოგრაფია „ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“. ეს გამოკვლევა შეიძლება ჩაითვალოს ნახევრად მხატვრულ ნაწარმოებად. წიგნის სიუჟეტი იშლება ისტორიული ხასიათის დეტალებისა და მოტივების ფორმებში იმრიგად, რომ თხრობის მანერაც კი სცილდება აკადემიური გამოკვლევისათვის დამახასიათებელ ფარგლებს.

ეს ნაშრომი ავტორის სიცოცხლეში არ გამოქვეყნებულა და არ უთამაშნია გარკვეული როლი იმ ბრძოლაში, რომლის სურათის აღდგენაც წარმოადგენდა ჩვენს მიზანს¹.

---

¹ ამ შრომის წერა პლ. იოსელიანმა ადრე დაიწყო. 1867 წელს ის „ცხოვრებას“ ალ. ორბელიანს უკითხავს (იხ. ალ. ორბელიანის წერილი: „პლატონ იოსელიანს“. წ. რ. კ. ს. ხელნაწ. № 1646, გვ. 1). იმავე წელს შარი ბროსესა და იოანე ბატონიშვილს უგზავნის ხელნაწერის ერთ ცალს (იხ. პლ. იოსელიანის წერილები ბროსესადმი, წ. რ. კ. ს. № 4797).

რატომ აყენებდა პლ. იოსელიანი „ცხოვრება“-ს გამოქვეყნებას? რასაკვირველია, მატერიალური ხალვათობა ვერ ჩაითვლება ამის მიზეზად. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მესამოცე წლების ბრძოლამ შეუშალა ხელი მიზნის სისრულეში მოყვანისას

აძრიად; პლ. იოსელიანის მოღვაწეობის უკანასკნელი პერიოდ — არქეოლოგიისა და ისტორიკოსის მუშაობის ნაცვლად — არქაისტის ლიტერატურულ ცდებს შეიცავს. ეს ცდები მარცხით დამთავრდნენ — მეტყველების დაშორებას აუდიტორიისგან მოჰყვდა პლ. იოსელიანის ლიტერატურული სიკვდილი: ლამარტინის თარგმანის შემდეგ მას არაფერი დაუსტამბავს.

10

პლატონ იოსელიანი გარდაიცვალა 1875 წლის 15 ნოემბერს.

„დროების“ რედაქტორი, გამარჯვებული თაობის წარმომადგენელი, სერგეი მესხი სწერდა მეთაურ წერილში:

„...ზოგიერთებს გაუკვირდათ, ზოგიერთებმა თითქოს ვერ გაიგეს ის, რომ გამოცხადდა თითქმის ყველა წარმონადგენელა ჩვენის ახალის თაობისა ერივნენ.

„დროების“ რედაქციამ თავის გახეთის მკითხველები დაპატიჟა, რომ დასწრებად მისცვალებულის გასვენებაზე და ამნაირად უკანასკნელი პატივი ეცათ იმის ხსენებისათვის.

ეს გარემოება კიდევ უფრო გაუგებარი შეიქნა ზოგიერთებისათვის. ამბობდნენ: „რა იყო საერთო მიცვალებულ პლატონ იოსელიანსა და ახალგაზრდობას შუა?“...

„ცხოვრება“ ამართლებს გიორგი მეთორმეტის პოლიტიკას საქართველოს რუსეთთან „დაკავშირების“ საკითხში. ამ აზრის დაცვა არ უნდა ყოფილიყო ადვილი: თერგდალეულნი ხომ სწორედ ასეთ პოლიტიკას არ იზიარებდნენ? თვით საშუალონიც აღმაცერად უტყვეროდნენ პლ. იოსელიანის რუსოფილურ პოლიტიკას. კერძოდ ალ. ორბელიანი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, მტრულად იყო განწყობილი პლ. იოსელიანის ბიუროკრატიზმისადმი. ალ. ორბელიანი ზემოთ დასახელებულ წერილში საეჭვოდ მიიჩნევს იმ ფაქტებსა და ეპიზოდებს, რომელიც პლატონ იოსელიანს ზვიკრად მოუსმენია პეტერბურგს გადასახლებულ ბატონიშვილებისაგან. მისი აზრით, ეს ბატონიშვილები პლ. იოსელიანთან საუბარსაც კი გაუზრდოდნენ. მკაცრი დახასიათება იქამდის მიდის, რომ ალ. ორბელიანი ცნობილი ღვთისმეტყველის ეროტიულ მხარეებსაც („საძაგელ სწულებას“) ეხება. მ. ვორონცოვთან ერთად, პლ. იოსელიანი თურმე მსუბუქი ყოფაქცევის ქალებთან ერთობოდა, ხოლო შემდეგ, როცა „აქედამ ვარანცოვი წავიდა და იმის მოადგილედ რიადი დააგდეს აქ, მაშინ იმისი მახლობელი სხუა არავინ იყო პლატონ იოსელიანის მეტი, რომლებიცა ორივე ერთად დროებს ატარებდნენ უბრალო დედაკაცებთან და ამით შეეჭკეოდნენ... პლატონ იოსელიანი, ვარანცოვის და რიადის დროებში თავის სრულს სფერაში იყო“ (გვ. 11).

თავის მხრით პლ. იოსელიანს არა ერთხელ გამოუთქვამს ხოტბა რუსული მართებლობისადმი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ უარყოფითად უტყვეროდა 1832 წლის შეთქმულებას. მაგ. ს. დოდაშვილზე ის სწერს (კერძოდ ბარათში ბროსეს): „გახეთსა (იგულისხმება „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათა. 1832“. ა. გ.) აბუღვიწმბდა ს. დოდავეი და უბედურსა ანას მისხნა ცუდათ, რომ თურმე საამბოხდენისა ყოფილა“ (წ. რ. კ. ს. № 4797).

„...მართალია, ახალ-თაობისა და პლატონ იოსელიანის რწმუნებათა და აზრებს შუა დიდი საზღვარია, დიდი განსხვავება“... „მიცვალებულს ბევრი ისეთი რამ ჩაუდენია თავის სიცოცხლეში, რომელსაც ის („ახალი თაობა“. ა. ჯ.) ვერ თანაუგრძნობს“... (მაგრამ) — „ქართული ლიტერატურის სიყვარულმა ორი სააობა შეაერთა მიცვალებულის საფლავზე“¹.

„ახალი თაობა“ სწორად აფასებდა პლ. იოსელიანის ლიტერატურულ მოღვაწეობას საკუთარი პოზიციებიდან, თავისი ბატონობის ხანაში. ამჟამად კი, როცა სამოციანი და სამოცდაათიანი წლების ლიტერატურულ რადიკალიზმსაც ისტორიული მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის, უნდა დადგეს დრო პლ. იოსელიანის გასახსენებლად.

აბ. ბაწირაძე

1932

დამატებითი შენიშვნები:

ეს გამოკვლევა არ ისახავს მიზნად პლ. იოსელიანის სრული ბიოგრაფიის აღდგენას. არც მის შეხედულებებს ვარჩევთ აქ დაწვრილებით. დამატებით აღვნიშნავთ მხოლოდ შემდეგს:

სტილისა და მჭერმეტყველების საკითხებში პლ. იოსელიანი გამოდის ქვინტილიანის, ციცერონისა და დიონისი ლონგინის ტრაქტატებიდან. კერძოდ ტერმინი „ჰარმონია“, რომელსაც ის ხშირად ხმარობს პოეტური თხზულების დახასიათებისას — აღებულია ლონგინის ცნობილი ტრაქტატიდან: „უმაღლესის შესახებ“ („პერი იფსუს“, du Sublime; არსებობს რუსული თარგმანი: О высоком, творение Дионисия Лонгина. Перевод Ивана Мартынова. პეტ. 1826). პლ. იოსელიანი ამ შრომას ბერძნულ დედანში იცნობდა („ბიბლ. შენიშვნაში“ მოყვანილია ფრაზა ტრაქტატიდან). ლონგინის თხზულება დიდი გემოვნებით არჩევს ანტიური ლიტერატურის ძეგლებს სტილის მხრით და არისტოტელეს „პოეტიკის“ შემდეგ ითვლება შესანიშნავდოკუმენტად პოეზიის თეორიაში.

პლ. იოსელიანი ახლო იდგა იმ ავტორებთან, რომელთა დაკვირვებანი განსაკუთრებით კონსტრუქციის საკითხებს ეხებიან. არისტოტელეს „პოეტიკა“, ლონგინის „პერი იფსუს“, პორაციის

¹ იხ. დროება, 1875, № 134.

„წერილი მელექსეობაზე“, ბუალოს „L'art poétique, ლაპარპის
„Le Lycée ou cours de Literature Ancienne et Moderne.
1799 (რუს. თარგ. 1810—1814. I—II...) და სხვა.

მის დაკვირვებებს ქართულ ვერსიფიკაციაზე (იხ. Опис. гор.
Душета, ტფ. 1861. გვ. 32—34; Путевыя записки от Тифли-
са до Мцхеты, გვ. 56 — 75) ვეხებით სპეციალურ გამო-
კვლევაში: „რიტმი და სიტყვა“. მისი არქეოლოგიური და
ისტორიული შრომების დაფასება კი ჩვენს მიზანს არც შეად-
გენდა¹.

ა. ბ.

---

¹ პირველად დაიბეჭდა შურ. „მნათობში“, 1933 წ. № 6-7.

ც ხ ო ვ რ ე ბ ა

გეუილა გიორგი მათყაფაფილა

აღწეტილი

პლატონ მგნატიის პის იოსელიანიანაგან

ფ ფ ი მ ა ს ი
1 8 6 7

I

გიორგი, პირშო ძე მეფისა ირაკლი II-ისა, დაიბადა ქალაქ თფილისსა 1746 წელსა, ნოემბრის 10 დღესა, რომელსაჲცა ქართველთა ეკლესია დღესასწაულობს წმინდისა გიორგისა სასწაულთა.

ღედა მისი იყო ანნა, ასული თავადის ზაალ აბაშიძისა, რომელიცა შეირთო მეფემან ირაკლი 1745 წელსა, შემდეგ განდევნისა პირველისა ცოლისა ქეთევან, ვახტანგ ყაფლანიშვილისა ასულისა¹. ანნასაგან დედოფლისა ჰყვანდნენ ირაკლისა ძე გიორგი და ასული თამარ. 6 დეკ., 1749 წელსა გარდაიცვალა დედოფალი ანნა და დასაფლავდა მცხეთას.

II

პაპამან მისმან თეიმურაზ, დღე შობისა მისისა გარდაიხადა დღესასწაულობითა: აუწყა ეპისტოლეებითა იმერეთისა მეფესა და მთავართა; კახეთისა და ქართლისა თავადთა, კათოლიკოსთა და მღვდელმთავართა; მიანიჭა საჩუქარნი მრავალნი გლახაკთა, ობოლთა და ქერიეთა; მიეცა მრავალთა პურობილთა მიტევება ბრალთა; მეუღაბნოეთა წარუგზავნეს ნუგეში[ნის]-ცემითნი საძმოდ ბოძებანი; მეგობა-

---

¹ საფლავზედა მისსა სწერია შემდეგი: „ქ. უხმოთა ლმობითა გექენებით ყოველთა და მკვრეტელთა შენდობისა ყოფად არარა ესე, რომელი ოდესმე ვიყავ ანნა, ასული აბაშიძისა, ხოლო სძალი ქართველთა მეფისა ცხებულის თეიმურაზისა და სატრფო ფერცხალი ირაკლი კახთა მეფისა. არამედ ჩემთვის დიდება ესე ყოველივე აქა დაშრტა. დეკემბერსა ვ. ქრისტეს აქეთ ქორონიკოსა ჩღმთ“.

გიეთნიმე ანნასა ამას, რომელიცა იყო ასული ზაალისა, უწოდებდნენ ფხეიძე და ვიეთნიმე მხეიძე. საფლავსა ზედა პირველისა ცოლისა, განდევნისა მეფისა ირაკლისაგან და დასაფლავებულისა აღავერდსა სწერია ესე:

„ . . . . . კახთ მეფის ერეკლეს თანა-მემცხედრე დედოფალი ქეთევან, მდებარე ვიქმენ მეფეთა სამარხოსა ამას შინა, რათა საცნაურად იხილვებოდეს ტავრუცი ესე, და მრავალთა მიერ შენდობა წარმოითხრობოდეს ქორონიკოსა ულცჳ. ქორონიკონი ესე არს 1744 ქრისტესიდიგან. იტყვიან მისთვის, მონოზონად ღარდაცვალებასა, სახლისა მისისა წყარნი.“

რი თვისი და მახლობელი საბა ნინოწმინდელი მოუწოდა თფილისად, რათა ექმნას მიმქმელად წმინდისა ემბაზიდამ მეფისა ყრმასა გიორგის. მასვე დროს აცნობეს მეზობელთა ხანთა და წარუვლინეს სპარსეთისა ყაენსა ნადირ-შაჰს დესპანად თურქისტანიშვილი დავით და იბრაიმ ალა ზორჩალოელი სულთანი, ერთგული თეიმურაზისა. გარნა პასუხი და საჩუქარი მოართვეს არა ნადირ-შაჰისა, რომელიცა მომკვდარიყო, არამედ გაყაენებულისა შემდეგ მისა ალიყული-ხან ადილ-შაჰისა. ესრეთნივე ეპისტოლენი და ძღვენნი წარუვლინეს ოთხთა მართლმადიდებელთა პატრიარქთა, სინასა და ათონისა მთათა წინამძღვართა. ენა ხალხისა განმხიარულებულისა შეიქმნა საწერელი მწიგნობრისა ხელოვნისა. დროთა ჩვეულობისა გამო მოლექსენი უძღვნიდენ ლექსთა ქებითთა; მეცნიერნი სიტყვათა წყობითთა კატელორიისათამებთა ზედა აღშენებულთა სხოლასტიკოსთა წესითა; მქადაგებელნი ქადაგებათა; მეუღაბნონი ლოცვათა; მემხოლოენი კურთხევითა ქარტათა.

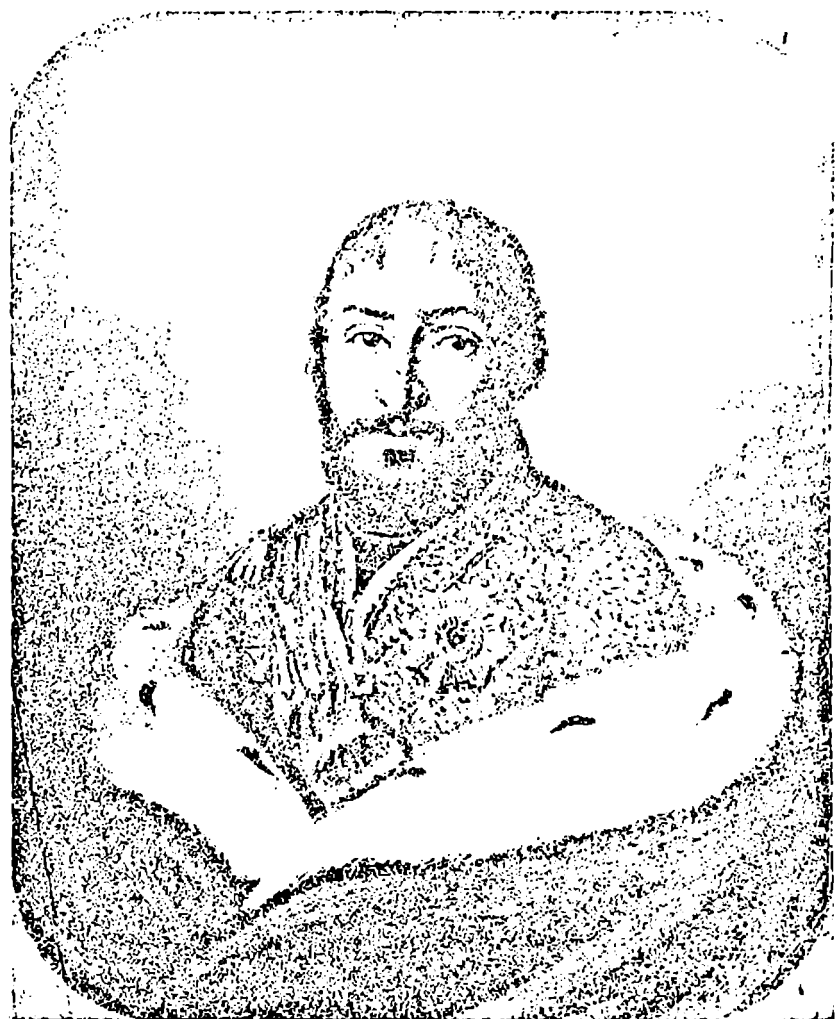
III

შემდეგ ცხრისა დღისა, ე. ი. 19 ნოემბერსა, დღესა წმ. ილარიონ ქართველისა, ნათელ-სცა მას კათოლიკოსმან ანტონი I და მიმქმელად იყო არქიეპისკოპოსი საბა ნინოწმინდელი, ამასავე დღესა ალყვანილი მეფისაგან მიტროპოლიტობისა ხარისხსა.

წესი ემბაზიდგან აღმოშობისა აღსრულდა არა სასახლესა შინა, არც სახლის წმინდის კვართისა ეკკლესიასა შინა, არამედ მცირედსა ეკკლესიასა წმინდისა გიორგისა, აღშენებულსა სვიმონ ზანიშინისაგან, რომელიცა იყო ძმა ვახტანგ მეფისა და რომელმანცა დასდვა სასახლისა თვისისა ეკკლესიად და უკანასკნელთა მეფისა დროებაში იყო სასახლისა ეკკლესიად თვით მეფისა გიორგი XIII.

ცხოვრებისა მისისა წელსა-მეოთხესა მიუჩინეს მას ლალად თავადი კახეთისა სვიმონ მაყაშვილი და ქართლიდამ როინ ბარათაშვილი, რომელიცა მალე გარდაიცვალა და გარდა სვიმონ მაყაშვილისა არღავინ დაუშთა ყრმასა ჯერეთ გიორგის.

ქართულისა ანბანის მასწავლებლად ჰყვა ისაჲ მწიგნობარი, რომელიცა იყო შემდეგ კანდელაკი სიონისა საუფლოჲსა ეკკლესიისა და აღმწერელი ხუტურად მრავალთა წერილთა, მეცნიერი და მცოდნე ძველისა, ვითარცა იტყოდენ, ფილოსოფიისა. თათრული ენა ისწავა კარის მოხელეთაგან და სომხური სომეხთა მღვდლის ტერ-დავითის შვილისაგან შაიკოვისა და ყაითმაზაშვილისაგან. ბერძულისა ენისა

ბ ი მ ა ბ ი XII

მასწავლებელად იყო თეოდორე ეპისკოპოსი ბერძენი მცხეთას ყოფილი კათოლიკოსისა კარზედ; გარნა ვერ სრულჰყო სიკვდილისა გამო მასწავლებელისა და დროთა გარემოებათაგამო. მასწავლებელად ქართულისა ენისა მიუჩინეს მეფის ძესა მეშვიდესა ცხოვრებისა მისისა წელსა დეკანოზი იოანე. 1751 წელსა მოვიდა იერუსალიმით დროებით მუნ წარსული დეკანოზი ესე იოანე, ძე გარსევანისა დეკანოზისავე მოძღვრიშვილად გვარ-წოდებული. ესე იყო კაცი განსწავლული, დიდი მწიგნობარი, მწერალი წიგნთა და მკოდნე დროთა მათ, ფილოსოფიისა და ღვთისმეტყველებისა ძველადგან ქართველთა შორის ნაქონთა. პატრიარქისაგან იერუსალიმისა ქებითისა წერილითა მოსრული ევედრა კათოლიკოსსა ანტონის პირველსა რათა მიუბოძოს მას ადგილი დეკანოზობისა ჯვარის ეკკლესიასა, იერუსალიმისა ჯვარის-მამათა სადგურსა. კათოლიკოსმან ანტონი ამისთვის უბოძა მას გრამატა შემდეგი:

„ჩვენ ყოვლისა საქართველოჲსამ დიდმან მწყემს-მთავარმან, მალალთა მეფეთა შარავანდედმან, კათოლიკოსმან პატრიარქმან, ძემან ქართველთა მეფისამან იესესმან, პატრონმან ანტონიმ, ესე უკუნისამდე ჟამთა, ხანთა და დროთა გამოსადეგი სამკვიდრო და საბოლოო წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ ჯვარის-მამის მონასტრის დეკანოზს იოანეს, ასე და ამა პირსაზედან. შენ უსარჩობასა და უსამწყსოობასა სჩიოდით. მოხვედით კარსა, დარბაზ-პალატისა ჩვენისასა და სამწყსოს ბოძებასა დაგვეაჯენით; აწ ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, ვიგულებთ და ვიგულსმოვდგინეთ. ვითაც უსარჩოვო და უსამწყსოვო იყავ, ჩვენც შეგიწყალეთ და გიბოძეთ. ქალაქში ვინცა ვინ უხუცო, ეული და მოსული კაცი იყოს, ან უხუცო რომ სხვას მღვდელს არ ეხუცებინოს და მისსა არა გაეელოს, შენტვის წყალობა გვიქმნია და გვიბოძებია, სჯულიერის წესით მწყსოდე და ასწავებდე. და ამას გარდა შენის სახლის ხუცობაც შენთვინვე გვიბოძებია, და წყალობა გვიქმნია. არაოდეს ამის მოცილე და მოდავე არაეინა გვეყვანდენ თვინიერ ღვთის მეტი. აწ ესე ჩვენგან ბოძე-

ბული წყალობა გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ჩვენსა დიდათ ერთგულობასა შინა. არ მოგეშალოს არცა სხვათა მეპატრონეთაგან, არცა მეფეთა, დედოფალთა და უფლის-წულთაგან, არცა დიდთა და არცა მცირეთაგან. და რომელმანცა იმისი დაშლად და დაქცევად ხელ-ჰყოს, ჩვენთა კანონთა ქვეშე განიკანონოს. ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი ღმერთმან აკურთხოს. აწ შემდგომად ჩვენისა თქვენცა, ყოველად სანატრელნო კათოლიკოს-პატრიარქნო, თქვენცა ასევე დაუმტკიცეთ და გაურიგეთ, რათა, თქვენგანცა გაგებული და გარიგებული ღმერთმან ყოველივე მტკიცე და უნაკულლო ჰყოს. არიან ამისი მოწამენი და მხედველნი, და ნების დამრთველნი ერთობით მცხეთელნი. დაიწერა ინდიკტიონსა კათოლიკოს-პატრიარქობისა ჩვენისა თ. ქრისტეს განხორციელებიდან ვიდრე აქამომდე წელნი გარდასრულ იყვნეს ჩ ღ ნ ბ. ქორონიკოსა უ მ. თვესა დეკენბერსა ი ა. ხელის კარისა ჩვენისა მღვდელ-მდივან-ქადაგ მალაღის ნიკოლოზისათა. დასაბამიდგან ვიდრე აქამომდე წელნი გარდასრულ-იყვნენ შვიდ-ათას ორას-სამოცი კსჲ“*..

ესე იოანე პირველ სხვათა იყო მოძღვარი მეფისა ირაკლისა და დედოფლისა დარეჯანისა. ამას ჰყვანდა ქალი ერთი და რადგანაც ძმისწულნი ჰყვანდნენ მრავლად, დედოფალი ექმნებოდა მომნათვლელი შვილთა მისთა; კათოლიკოსი ანტონი I იყოლიებდა მას ვითარცა მეგობარსა და თვისთანა მარადის თანა-მზრახველად.

ამა დღიდგან იყო პატივცემულად მიღებული ყოველგან და მოძღვრად თვით კათოლიკოსისა და მისისა კრებულისა ქ. თფილისსა მყოფობისა მათისა დროსა. ვითარცა მღვდელი განკრძალული ცხოვრებითა და მოხუცი, ბრძენი და მხნე გონებითა, ექმნა მოძღვრად კათოლიკოსსა იოსებსა და მთავარ ეპისკოპოსსა კირილეს. მეფის ძე გიორგი დიდად პატივს სცემდა მას, და ვითარცა მორწმუნე სასოებით ავედრებდა თავსა თვისსა ლოცვათა მისთა. გარდაიცვალა ღრმად ოს უცი 1782 წელსა და დასაფლავდა მასვე ჯვარისა ეკლესიასა.

IV

ჯერეთ ყრმასა მეფის ძესა უყვარდა დიდად და ტრფიალებით კითხვა მსოფლიოთა მამათა ცხოვრებისა; იცოდა ზეპირად საქმენი

* ხელნაწერ საისტ.-საფთ. № 2301-ში სიგელის ასლის აშიახე მიწერილია „ქ. ჩვენ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარხი იოსებ ვამტკიცებ წიგნსა ამას. ქ. ჩვენ თფილელი მიტროპოლიტი ამ წმინდათა პატრიარქთ ნაბოძებთ წიგნს ვა-მოწმებთ“.

და ღვაწლნი წმინდათა მარტვილთა, მეუდაბნოეთა, მღვდელმთავართა და ესე ვითართა დიდთა ეკკლესიისა სვეტთა. დიდის დაწვლილებითა ესმოდა ღვთისმეტყველება მართლმადიდებლობისა, ისტორია ქართველთა, ე. ი. ქართლის-ცხოვრება უწყაოდა რეცა ზეპირად.

დიდად ეტრფოდა მოღეჟსეთა ძველთა და ახალთა. ცხოვრებითა ნაზი, განკრძალული, ქეშმარიტი, უტყვევლი, სიტყვა დაცული; ზნეობითა ზრდილი მაღლად მეფურად, მოწყალე, უხვი, მდაბალი, ობოლთა და გლახაკთა შემწყალებელი, პურადი; არა წმინდებისა მოძულე; სიწმინდისა დამცველი, ვითარცა მეუდაბნოე, ქრისტეს მოყვარე, ეკკლესიათა მოყვარე. სამღვდელთა პატივისმცემელი, უცხოთა შემწყნარებელი, მეტადრე ბერძენთა მართლმადიდებელთა, თურქთაგან დამონებულთა და შეიწრებულთა; დღე ყოველ ცისკრისა, წირვისა და მწუხრისა მომსმენი დაუზარებელი. უკურობებელ სუფერისა არა მიმრთმევი არცა სადილისა, არცა ვახშმისა.

ჯერეთ რვისა წლისა; ძველთა დროთა ჩვეულებისა გამო, დანიშნეს ჩერქეზ ბატონის გირეი ოძისა (?) ქალზედ, რომელიცა ახლდა მეფეს ირაკლის თვისთან, ვითარცა მეგობარი. განსასწავლებელად ქალისა წარუვლინეს მას თავადი შარიდან შალიკაშვილი, 6 მოახლე ქალი და აზნაურშვილის ქვლევიძისა ქერივი ნინო სოფლისა კავთიხევიდამ, დედაკაცი მწიგნობარი, ძლიერი სიტყვითა და ბრძენი ჭკუითა. დიდი ცხენოსანი იყო, ბრძანებდა სადმე თვით მეფე გიორგი, და გულოვნობისათვის მისისა დიდად პატივსცემდნენ მას სასახლეშიაო.

ქალი ესე ჩერქეზთა, დანიშნული გიორგიზედ, შემდგომად ოთხი-სა დღისა მზადებისა, ჯერეთ მოუნათლავი, მოკვდა ყვავილისა სენითა სამშობლოსა თვისსა სახლსა და უკუქცეული ნინო შედგა მონაზონად და მწუხარე თვითცა მოკვდა სამღვდელმთავროსა მრავლისა ეკკლესიისა კარზედ სოფელს რუისს.

V

14 წლისამ მიწოვლო საქართველო: ქართლი, კახეთი, სომხითი, ფშავი, ხევსურეთი, თუშეთი და იხილა მას დროს განმგე სომეხთა ეკკლესიისა ორქვევატორი ანუ კათოლიკოსი იაკობ V (1759—1763), ეგრეთვე. მეფეთა ამასავე დროსა მოხარკენი განჯისა და ერევნისა ხანნი.

განყოფილი ძველად საქართველო ორ სამეფოდ ე. ი. ქართლად და კახეთად დროთაგან ნადირ-შაჰისა, იქმნა რეცა შეერთებულად,

ოდეს გამეფდენ კახეთსა ირაკლი და ქართლსა მამა მისი თეიმურაზ. გარნა კახეთისა ირაკლი იწოდებოდა არა მეფედ, არამედ კახ ბატონად და ქართლისა მეფედ. ოდეს, დროთა გარემოებათა გამო, წარვიდა რუსეთად (1760 წელსა) მეფე თეიმურაზ, მაშინ მეფისა ძესა გიორგის, ვითარცა შვილისშვილსა უბოძა სკიპტრა ქართლისა მეფობისა, გარემოსდვა მას თვისი სამეფო ხრმალი, დაჰკიდა მას ძალი მორწმუნეთა ჯვარი ძელ-ქეშმარიტითა ცმული, ოქროს ჯაჭვითა საკიდარი და თვალ-მარგალიტითა შემკული, მცხეთის ეკკლესიასა შინა, თანა დასწრებითა იოსებ კათოლიკოსისა და ეპისკოპოსთა, თავადთა, აზნაურთა და კარისკაცთა. აკურთხა იგი ღვთისმშობლის მცირედითა შემკულითა ხატითა. (დღეს მე მაქვს ესე) და კურთხევეითთა სიტყვითა და ცრემლითა გამოეთხოვა შვილსა ირაკლის, შვილისშვილსა გიორგის და სხვათაცა სახლისა თვისისა წევრთა და წარვიდა ღუშეთისა აწინდელისა გზით რუსეთად.

[სანკტ-პეტერბურლის] არქივიდამ (1760 წლისა საქმე, № 202) სჩანს, რომელ მეფესა თეიმურაზსა II მიჰყვა რუსეთსა ეპისკოპოსი იოანე რუსთველი და ამისსა ამაღაში (სვიტაში) იყვნენ დეკანოზნი დიმიტრი და სვიმონი, მღვდელი ამბროსი, იერო-დიაკონნი პართენი და შიო; და მორჩილი აბრაამ.—მასვე დროსა მივიდა მასთანავე წილკნელი მიტროპოლიტი ქრისტეფორე, რომელსა თანა ჰყვა ბოდორნისა არქიმანდრიტი ფილიპე.—მეფე და ეპისკოპოსნი დასადგურდნენ ნეესკისა მონასტრისა ქვეთკირისა პალატებში. ოდეს იქმნა კრება, იღუმალ განლათინებულისა კათოლიკოს პატრიარქისა ანტონისა, სამსჯავროდ მიცემულისა, მაშინ კრებისა განჩინებასა ზედა დასდევს ბეჭედიცა 9 წლის ყრმისა მეფის ძის გიორგისა ჯერეთ ყრმამან დღიდგან განდევნისა მისისა რუსეთად (1756 წ. 4 აპრილსა) და დანიშვნისა მოადგილედ მისა იოსებ მროველისა², — შეიძაგა ანტონი I, და თუმცა მამისა მისისა ნებითა უკუ-მოქცეულცა იქმნა თვისსა ქვეყნად და პატივად, გარნა არა უყვარდა იგი, ვერ იყო კეთილ-განწყობილი მისთან დღედმდე გარდაცვალებისა მისისა.

VI

1767 წელსა შეირთო ცოლად ქეთევან, ქალი პაპუნა ქიზიყის მორავისა ანდრონიკაშვილისა 13 წლისა. ქორწილი გადაიხადეს ქალაქსა

² სხვანი ჰგონებენ მას რუსთველად და იტყვიან მისთვის იყო გვარიო ჯანდიერიშვილი.

თფილისსა დიდისა დღესასწაულობითა ენკენისთვის 20. იტყვიან ქალისა ამისთვის რომელ, ოდეს მეფის ძე მოვიდა კახეთსა და ეწვია სოფელსა ვეჯინსა ანდრონიკაშვილს რევახსა, მაშინ მოხდა დევნა ლექთა, რომელნიცა გამოჩნდნენ ალაზნისა გაღმა. რევახ და სხვანი თანა დამსწრენი ომისა ლეკებთა თანა, ესრეთ მხნეთ გამოჩნდნენ, რომელ მეფის ძე თვით, მუნ დამსწრე, გაჰკვირდა ოდეს იხილა რევახ ანდრონიკაშვილი მუხლსა მძიმედ დაჰკრილი, მოვიდა რა სახლსა, მაშინ გამოაცხადა დაჰკრილობა თვისი. განკვირებულმა მეფის ძემან გამოუცხადა მას გმირსა რევახს სურვილი დისა მისისა ქეთევანისა შერთვა ცოლად. დროსა ამას, ქალსა ამას არღა ჰყვანდა მამა ცოცხლად. ამბავსა ამას მოუთხრობდა ხშირად აზნაური ბერო პავლიაშვილი, რომლისათვისცა დავსწრე და დავბეჭდეცა სიტყვა გარდაცვალებისა გამო მისისა, ვითარცა რედაქტორმან გაზეთისა³.

18 წლიდამ ცხოვრებისა თანა-ჰყვის მამასა თვისსა სადაცა წარვიდის ანუ საომრად ანუ მოსახილველად სამძღვართა. 1770 წ. იყო ასპინძის ომში და დიდად უსიამოვნოდ მოექცა რუსეთისა ლენერალსა ტოტლებენსა, ოდეს არა ინება შებმოდა ოსმალისა ჯარსა, და გაიმარჯვა ომსა ამას თვით მეფემან ირაკლი თავისისა ჯართა.

„ლენერალო! სირცხვილია ამისთანა დროსა ლალატი მეფისა, —ჰრქვა მეფის ძემან. —„არა მაქვს ბრძანება, —უპასუხა ლენერალმან, —იმპერატრიცისასა რომ შევება ჯართა ესრეთ მცირითა მტერსა დიდსა უსარგებლოდ“. —„მაგითი, ლენერალო, არცხვენ რუსეთისა ჯარსა, —ეტყოდა მეფის ძე გიორგი, —და უტებ სახელსა დიდსა რუსეთსა. ღმერთი ჩვენკენ იქმნება, ჩვენ შევებმით, გავიმარჯვებთ და მოვახსენებთ იმპერატრიცასა შენსა სიმბდალესა“.

მამასა ირაკლის მოახსენეს ესე საუბარი მეფის ძისა ლენერალი-სადმი; არ მოიწონა ზდილობითა ესე, და უმეტეს გამოცდილი საქმეთა შინა საომართა ერიდებოდა რუსეთისა წყენასა, კვალადცა საიმედოს ქრისტიანობისა გამო. იტყვიან მტერნი მეფის ძისა გიორგისა, არ მიაშველა ჯარი 900 კაცისა მამასაო. რაზედ აფუძნებენ თქმულობასა ამას? არ ვიცი. დროსა ამას ასპინძის ომისსა, ჯერეთ არ იყო შფოთი მეფისა ირაკლისა სახლში და არცა ძმანი მისნი, დედისნაცვლისაგან შობილნი, იყვნენ სრულსა ჰასაკსა მოსულნი. ერთობა მეფისა სახლისა იყო მტკიცედ დამყარებული სიყვარულისა ერთისა მეორისადმი, ერთობითა.

³ ესე ბერო პავლიაშვილი, მხლებელი მეფის რძლისა და მზითვეში მოყოლებული, გარდაიცვალა ქ. თფილისს 15 აგვისტოს 1845 წელსა 107 წლისა. მისთვის დაბეჭდე მასვე წელსა ვითარცა რედაქტორმან ჟურნალსა შინა: „Закавказский Вестник“ 1845 год. № 18, часть неоффиш.

მეორესა დღესა, მიმავალმან საქართველოდამ იმერეთსა ბაღდა-
დისა გზით ლენერალმან ტოტლებენმან სცნო დიდი გამარჯვება ირაკ-
ლისა ოსმალისა ჯარზედ, და მართლად სირცხვილეული, დაეშურა
და მალე გარდავლო მთა, და გარდავიდა იმერეთსა. მეფის ძემან
თვით ითხოვა მეფისაგან ნება, რათა წარავლინოს რუსეთად და მი-
სისა ელჩობითა მოახსენოს ყოველივე საქმე საქართველოჲსა დიდსა
იმპერატორიკასა. მეფემან არ ინება და ნაცვლად მისსა წარავლინა
სხვანი.

VII

ვიტყვი კვლად ქეთევანისათვის. ესე ქეთევან იყო თვით იგი, რო-
მელიცა მიმავალმან ქართლად 300 ცხენოსნითა ღართის კარისა ვიწ-
რობეზაში, ჰქმნა სახელოვანი ძლევა ლეკთა ზედა, რომელნიცა იყუ-
ნენ ხუთასნი. თვით მიუძღვა ჯარსა და გატეხა სამგზის გამაგრებულ-
ნი ლეკნი. უკუქცეული, შემდგომად თვისა ერთისა, მუხრანითა, მი-
იღო ირაკლიმან გმირი რძალი თვისი ქ. თფილისს დიდისა დღესას-
წაულობითა, ზარბაზანთა ციხიდამ სროლითა და ჩირალითა. ესე იყო
1778 წელსა.

მეფის რძალსა ამას ეშვნეს შვილნი:

ძენი: დავით, იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ.

ასულნი: ბარბარე, სოფიო, ნინო, რიფსიმე, გაიანე.

3 ივნისსა 1782 წელსა მშობიარობისა გამო თეიმურაზზედ, მეფის
რძალი ქეთევან, გარდაიცვალა და დასაფლავდა დავით გარესჯისა
მონასტერსა იოანე მახარებელისა დიდსა ეკლესიაში წინაშე აღსავ-
ლისა კარისა, მუნ სადაცა მარხია ალექსანდრე, მეფე კახეთისა¹.

---

¹ საფლავი ესე არის დიდსა და ვრცელსა გამოკვეთილსა კლდესა შინა იოანე
ღვთისმეტყველის ეკლესიასა. დღესა არღაა მუნ წირვა. თალი 1830 წლიდამ
ჩაიქცა და დიდნი კლდისა დანახეთქნი ღორღად აწევს საფლავსა ამას და კახთა
მეფისაცა ალექსანდრესა, გარდაცვლილსა მუნ. ზედა წარწერა პირველისა არ ვი-
ცი რა იყო, და მეორისა არის შემდეგი, აღრიდვე ჩემსა ქალღმერთსა შინა შენა-
ხული:

„ჩვენ ალექსანდრე მეფემან, სახელსა ზედა ღვთისასა.

აქა შევერდი საფლავსა, ღირსისა დავითისასა.

სიყვარულითა შევაბე, მსგავსადვე სამოთხისა.

და მეოხ-გვეყოს და მფარველ, წინაშე მეუფისა“.

საქართველოსა შინა მყოფი 1772 წელსა მეცნიერი გულდენშტეტი სწერს:

„გიორგი 1772 წელსა იყო 28 წლისა. მეუღლე მისი არის ქეთევან ქიზიყის მოუ-
რავისა, თავადის პაპუა ანდრონიკ: შვილის ასული, შვილი მისი დავით 4 წლისა;

მუნვე მონასტერსა ბერად ანუ მონაზონად შემდგარი და გარდაცვა-
ლებული. მეფემან ირაკლი, მწუხარემან სიკვიდილისა გამო რძლისა
თვისისა, წარსთქვა ოხვრითა შემდეგი სიტყვა: „ახლა დაიღუპა
ჩემი ოჯახიო“. გამიგონია თვით მეფის ძის თეიმურაზისაგან: „მო-
მაკვდავმან დედამან ჩემმან ჰქმნა სიტყვირა ანდერძი, ვეცხლეური წა-
რუელინონ იერუსალიმისა პატრიარქსა მოსახსენებელად და აღასრუ-
ლესცა ესე“.—ესრეთ მტკიცედ იყო და განთესული საყოველთაოდ,
სასოება იერუსალიმსა-ზედა ქართველთა შორის! შუქი ნათლისა ღვთი-
სა ქალაქით, მნათობდა მეფეთა სახლსა შინა და გლებთა ფაცბათა-
ლექსი „იერუსალიმი“ მზეობდა ქართველთა ერისა გულთა და გონე-
ბათა შინა.

VIII

დიდად დღესასწაულებითა იყო დასაფლავება გვამისა ამის ღირ-
სისა, სანატრელისა სამეფოჲსა სახლისათვის და სასიქადულო ქართ-
ველთა ერისათვის.—მეფის ძემან ინება დასაფლავება გვამისა დავით
გარესჯისა მონასტერსა. თვე იყო ივნისისა. მწუხარებისა ხმამან შეს-
ძრა თებაიდა ქართველთა. ნინოწმინდელი საბა ბავრაცითა თვისითა
და დროშითა, დავით რუსთველი და დანიილ ბოდბელი მიტროპო-
ლიტნი შეერთდნენ და მიეგებნენ ლოცვითა და ვედრებითა ღვთისად-

იოანე 2 წლისა და ჰყვანან ორნი ქალნიო (Reisen durch Russland und in
Caucasischen Georgie, S. P. B. 1787, часть I, стр. 337.)

აქავე იტყვის, რომელ დროსა ამას მეორე შვილი ირაკლისა ლეონ ანუ ლევან
იყო 20 წლისაო, რომელსაცა ჰყვანდა ცოლად ქალი დიამბეგისა ქაიხოსრო ანდრო-
ნიკაშვილისაო. იულონ იყო 12 წლისა, ვახტანგ 10 წლისა, თეიმურაზ იგივე შე-
მდგომად კათოლიკოსი ანტონი მეორე 8 წლისა; მირიან 7 წლისა; ალექსანდრე 2
წლისა და ლუარსაბ ექვსის თვისაო.

ქალნი ირაკლისა:

- 1) თამარ, ცოლი სალთხუცისა ორბელიანისა.
- 2) ელენე, ცოლი არჩილისა, რომელიცა იყო ძმა სოლომონ მეფისა დიდისა;
- 3) მარიამ, ცოლი ქალაქის მოურავისა დავით ციციშვილისა;
- 4) ქეთევან, ცოლი მუხრანის-ბატონისა;
- 5) ხორეშან 4 წლისა და
- 6) ანასტასია 3 წლისა.

ამასვე დროსა ცხოვრებდაო დედინაცვალი ირაკლისა და ქვრივი თეიმურა-
ზისა მეფისა ანახანუმ თაქალთოიანი. ამისი ასული მოკვდა ვითარცა მეუღლე მე-
გრელთა დადიანისაო.

დაჲ ირაკლისა არს ქვრივი ეშიკას—ბაშის დიმიტრი ორბელიანისა. დაიბადა
1722 წელსა.

ში წინარუს (აწ თაქლა), სადაცა იწყება სივრცე და სიგანე თებაი-
დისა ანუ გარესჯის უდაბნოთა სადგური. 1,000 ცხენოსანი და 500
ქვეითნი მიუძღოდნენ მიცვალებულსა: ხაშმი, ნინოწმინდა და ბოდბე
ეკლესიისა სოფელნი და ყმანი უმასპინძლებდნენ მიმავალთა უდაბ-
ნოდ პურითა, ღვინითა, საკლავითა, თევზითა და ესე ვითარითა მო-
სასმარითა. — ნათლისმცემლისა უდაბნოსა და დავით გარესჯისა ლავ-
რისა წინამძღვარნი ონოფრე და სერაპიონ მოეგებნენ შორს მრავალ
მთისა ამის კალთებთა, სადაცა ძველად იყვნენ სამხოლოონი მამათა
მეუღდაბნოეთა (სკიტნი). ხმა ტირილისა, ხმა გოდებისა, ვითარცა ხმა
ლოცვისა ისმოდეს ველთა ზედა უხმოთა კაცთათვის და ხმოვანთა მხო-
ლოდ ქურციკთა * (ჯეირანი) და პირუტყვთათვის. ნეშტნი სიკვდილისა
და სოფლისა ამის ხრწნილებისა, — მეტყველებდნენ ადგილთა ამათ არა
მეტყველთათვის დანიშნულთა. ენა მეტყველი აქა, იყო ენა სოფლისა
მის მერმისა. მეუღდაბნოენი არმნახენი სიყრმიდგან ქალაქისა და სო-
ფელთა, იხილვიდნენ აქა მოქალაქობისა მათისა ჩვეულებათა, მათთვის
საოცართა, გაუგებელთა, განუმარტებელთა. სხვაობა სანოვაგეთა მი-
ღებისა, სხვაობა ძილისა მოიყვანდნენ განცვიფრებასა შინა მემხოლო-
ეთა მოსულთა აქა, რათა წარიკითხონ წიგნი იგი ამარებისა; და სიკვ-
დილისა ხედვითა, შეისწავონ სიკვდილი, რომელიცა მოელის თვითო-
ეულსა მოსაპოვებლად უკვდავებისა გარეთ სოფლისა ამის ხრწნილე-
ბადისა.

შვიდეუ ათისა ღლისა, დადუმდა ხმა სოფლისა მეშფოთისა, უდაბ-
ნოთა ზედა დაწყნარებულთა. ყოველნივე უკუ-იქცნენ თვისთა სადგურ-
თა და დაშთა მუნ მხოლოდ ნეშტი მეფის რძლისა სახსენებლად
საუჯუნოდ.

IX

მასვე 1782 წელსა მეფის ძემან შეირთო ცოლად ციციშვილის
გიორგის ქალი 14 წლისა მარიამ, მშვენიერებითა ქალთა შორის
ბრწყინვალე. მეფისა ირაკლისა კურთხევითა დასწერეს ჯვარი არა
დღესასწაულობითა იოანე ნათლისმცემელისა ეკლესიაში, რომელიცა
იყო მეტოქი უდაბნოჲსა თფილისში. ჯვარისწერა იქმნა შემდგომად
40 ღლისა და ამისთვის დიდად ზრახვიდნენ მეფის ძესა ესრეთისა და-
შურებისა და აჩქარებისათვის. ყოველგნით ჰგმობდნენ უგრძნობელო-
ბისათვის, რომელ დაკარგა ცოლი პირველი მხნე და გონიერი, და
დამტყვებელი ძეთა და ასულთა, და არა იგლოვდა საკმაოდ; სხვანი
ამართლებდნენ და იტყოდნენ: „მეფემანცა თეიმურაზმან, პაპამან მის-

* ხელნაწ. „ქურწიკთა“.

მარია დედოფალი

მან ჰქმნა ესრეთო, ოდესცა შვირთო შემდეგ თამარისა ცოლად ანა-
ხანუმ დედოფალი“.

ამა ქორწინებიდამ ესენენ მას —

ძენი: მიხაილ, ჯიბრაილ, ილია, სფირიდონ (ეს ორნი შოკვდენენ
ყრმად), ოქროპირი, სვიმეონ (მოკვდა ყრმად), ირაკლი.

ასულნი: თამარ, ანნა (7 წლისა მიიქვალა), ანნა მეორე.

X

სიმრავლე ძეთა და ასულთა მეფის ძისა გიორგისა და ესრეთივე
სიმრავლე სამთა ცოლთაგან ძეთა და ასულთა ირაკლისა, იყო მიზე-
ზი სამეფოაჲსა სახლისათვის კეთილისა და ბოროტისა. ნაყოფი კეთი-
ლი ესრეთისა შვილთა სიმრავლისა იყო ესე, რომელ დაშორებული
ძველად ქართლი და კახეთი შვერთდა უფრო მტკიცედ. სასახლემან
მეფისმან მოითხოვა ქართლიდამ, რომელიცა უწოდებდა აქამდე მე-
ფესა ირაკლის კახთ-ბატონსა, და არა მეფესა, სასძლონი და
მეფისა ასულნი მოიძიებდენ თვისდა საქრმოთა ქართლისა თავადთა
სახლთაგან. დაჲ მეფისა ირაკლისა ანნა, იყო ცოლი დიმიტრისა ყაფ-
ლანიშვილისა; მეფის ასული, დაჲ გიორგისა თამარ, მიათხოვეს სარ-
დალსა დავით ორბელიანსა; ქეთევან მეფის ირაკლის ასული მუზრა-
ნის-ბატონსა. იოანეს; მეფის ირაკლის ასული მარიამ დავით ციცი-
შვილსა; მეფის ძის გიორგის ასული სოფიო თარხნიშვილსა ლუარ-
საბსა; მისივე ქალი რიფსიმე ჩოლაყაშვილსა დიმიტრის. ესრეთვე მი-
იყვანეს მეფის ძეთა ცოლად: თეიმურაზმან ოთარ ამილახვრისა ქალი
ელენე; ფარნაოზმან. ელიზბარ ერისთავის ასული ანნა.

ესრეთ დაკავშირდა ქართლი და კახეთი ერთობითა თავადთა და
სამეფოაჲსა სახლისა მძახლობითა და მოყვრობითა. ამან კავშირმან
დაავიწყა ქართლისა მეფისა გვარი, დაშთენილი რუსეთსა 1724 წლი-
დაჲ; ამან ერთობამან ნათესაობითმან მოსპო თქმულობა ქართლისა
ერისა: ირაკლი მამა კახეთისა და მამინაცვალა ქარ-
თლისა. მეორის მართა სიმრავლემან ძეთა და ასულთა დაბადეს
შური და მტერობა ურთიერთისადმი. დაჰყვეს ოჯახები და დაბადეს
ურჩება და მედიდურობა სახლსა მწევრთა შორის, სადაცა იყოფოდა
მეფის ასული რძლად და ანუ რომლისაგანცა წარიყვანდნენ მეფის ძენი
ქალთა სასძლოდ თვისად. თავადნი ესენი, დამოკიდებულნი მოყვარე-
ობითა მეფეთა თანა, არღა ემორჩილებოდნენ მეფისა მოხელეთა, რო-
მელნიცა იყვნენ მდივან-ბევად, მდივანდ, მოურავად, ციხეთა-მცვე-
ლად და სხვად სამეფოაჲსა საქმეთა განმგედ. დასუსტდა ჰაზრი და

მნიშვნელობა პირმშობისა; ეცილოდენ მემკვიდროებასა; არა პატივ-სცემდენ პირველობასა და თვითეული წევრი სამეფოჲსა სახლისა გონებდა თავსა თვისსა მეფობისათვის განმზადებულად. სჯული არ-ლა სჯულებდა სამეფოში, სადაცა უფლებდენ მეფის-ძენი და კარის-კაცნი მათნი.

განმრავლებულთა ძეთა თვისთა დაუნიშნა საცხოვრებელად და განსაგებელად ადგილნი და თემნი: მეფის ძეს გიორგის ბორჩალო და ყაზახისა ნაწილი; იულონსა ქსნის ადგილები (რადგანაც ერისთვიანთ მიეღოთ ქსანი); ვახტანგსა ანუ ალმასახანსა არაგვი და სხვათა სხვანი ადგილნი. თვით მიზეზი მეფის ძისა ალექსანდრესი ლტოლვისა სპარ-სეთად, ჯერეთ პირველად მამისავე თვისსა დროსა, იყო ესე, რომელ არა უბოძა მამიან ირაკლი საკმაო საცხოვრებელად საუფლისწულო.

ესრეთსა უსწოროსა განწილვასა შეუდგნენ უწესოებანი, შფოთნი და დიდნი აღრეულობანი. მეფის ძე გიორგი, ვითარცა მემკვიდრე, მორიდებული შფოთთა, მიენდობოდა მამისა ნებასა და შორით ხედ-ვიდა ძმათა სისუსტესა მიტაცებისათვის მემკვიდრობისა და აღრე-ულობათა მათ, რომელნიცა ამწარებდნენ მოხუცსა მამასა; თვით ირაკ-ლი მოხუცებისა გამო და დედოფლისა გამო დედინაცვლისა პირ-მშოჲსა გიორგისათვის იყოფებოდა მერყეობასა და აგრილებდენ გულ-სა მისსა გიორგისადმი. ესრეთსა მდგომარეობასა მყოფი მეფის ძე გიორგი, დაშორებული ძმათა, ცხოვრებდა ცალკედ და მყუდროდ. შთაგონებითა დედოფლისა და ძეთა მისთა, მეფეცა ირაკლი მიიყვა-ნეს მას მდგომარეობასა, რომელ სიძესა მისსა სარდალსა და სალთ-ხუცესსა დავით ყაფლანიშვილსა, თამარისა მეუღლეს, მოულო მე-ფემან სახლთხუცობა და მიუბოძა ესე სიძესა თვისსა მუხრანის-ბა-ტონს იოანეს⁵. ესრეთმან მეფისა მოქცევამან მოსწყლო გული მეფის ასულისა თამარისა, რომელიცა მწუხარებისა ელდითა გარდაიცვალა 1786 წელსა.

---

⁵ მაშინ ისინი მწიგნობარმან შუა მღვიმელმან უქმნა მუხრან-ბატონსა იოანეს ზედაწერილი ბეკდისა:

ერთი მრწამს ღმერთი,
ერთი ბატონი.
სარდალ-სალთხუცესი
მუხრან-ბატონი.

XI

ტრაქტატისა ძალითა შორის იმპერატორის ეკატერინა II და ირაკლისა, მეფის ძე გიორგი დამტკიცდა შემკვიდრედ საქართველო-სა; მიიღოცა ორდენი ალექსანდრე ნეველისა. ამან ტრაქტატმან სრულ-ლიად აღამღერია გული ძმათა, დედოფლისა და კარისკაცთა, მეფისა ირაკლის მხლებელთა. მტერნი განძლიერდნენ; ირაკლი ლელავდა; დედოფალი სძულობდა. თვით გიორგი იშვიათად ხედვიდა მამასა თვისსა. 1789 წელსა მოვიდა იმერეთით მეფის ძე არჩილ. გიორგი თვით მივიდა და ნახა. არ იამა ესე მეფესა და ეძიებდენ მიზეზსა, რომელმანცა განაღვიძა იგი მისთანა სამეგობროდ.—არჩილმან სასახ-ლიდამ სცა თოფი მოლასა, რომელიცა დაჰკიოდა მეჩითილამ მო-ედანსა სამეფოსა, შესწუნა მეფე დიდად; ხოლო გიორგი არა, და იტყოდა სიტყვათა არჩილისადმი სანუგეშოთა. ამანცა უფრო განა-რისხა მეფე, და ბრძანებდა სიტყვათა მკვახეთა გიორგისათვის.

XII

შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა სოლომონ პირველისა, ოდეს გამეფდა იმერეთს დავით, მოვიდნენ იმერეთით ევთიმი გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, პაატა მიქე-ლაძე, სალთხუცესი ზურაბ წერეთელი, სენია წულუკიძე, იოანე აბა-შიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე და ფიცისკაცნი ლორ-თქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვანი. ესენი ითხოვდენ, რად-განაც არა სურს მეფესა ირაკლის მეფე დავით, მიმტაცებელი ტან-ტისა, ინებოს და შეიერთოს თვისდა სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთ მთავრობისა დროთა. დესპანნი იმერთა არწმუნებდენ მეფე-სა, რომელ ყოვლადი სამეფო იმერეთისა მოელის სიქადულით და მხიარულებით საქმისა ამის დასასრულსა; თვით მთავართა გურიისას და ოდიშისას სურთ და სწყურნიანთ ესე. მცხოვრებთა გლეხთაცა იცი-ან ესე და უხარისთ ბატონობა თქვენი იმერეთსა, მტერთაგან ჯარისა გაოხრებულსა. მეფემან უგდო ყური და ნაცვლად პასუხისა პირად ბრძანა იქმნას რჩევა საქმისა. დანიშნულსა დღესა კათოლიკოსი, მღვდელთმთავარნი, თავადნი, სარდალნი, სალთხუცესნი, მდივან-ბეგნი ქართლ-კახეთისა, შეიკრიბნენ სამეფოსა პალატაში და შევი-დნენ განსჯასა. პირველი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის იყო ჭაბუა

ორბელიანისა. მას შეუდგნენ კათოლიკოსი ანტონი, სარდალი დავით
 ყაფლანიშვილი, სოლომონ ლიონიძე, ზაქარია მოურავი ქიზიყისა,
 ანდრონიკაშვილი, ჯარღან ჩოლაყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და
 სხვანი. მეფე სდუმებდა და ბრძენი კაბუა ასმენდა ქუბილისა სიტყვე-
 ბითა დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა; აკურთხევდა ჰაზრთა ამით,
 ზეგარდამო შთაგონებულთა დესპანთადმი და იმერთა ერისა. „ნუ
 ჰყოვნი, მეფეო!— იტყოდა კაბუა,— მეფე ერისათვის და არა ერი მე-
 ფისათვის, ერი იმერთა ითხოვდა ერთობასა და კავშირსა. ვითარ
 ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის არ მიიღებს თხოვასა? ვიცი და მესმის
 ჰაზრი თქვენი, მეფეო: ვითარ მოულო მეფობა შვილისშვილსა ჩემსა?
 ესრეთი ჰაზრი უეჭველად არის უბედურებითი იმერთათვის, უსარგებ-
 ლო ქვეყნისათვის, დამლუბავი ქვეყანისა.— ვითარ მოელო მეფობა
 ქართლისა, ქართლისა მეფეთა დარაი დაკარგა საქართველომან და-
 კავშირებითა ქართლისა და კახეთისა? ვითარ მოელო მემამოხეთა
 არაგვისა ერისთავთა საერისთავო არაგვი? ვითარ მოელო საუკუნოდ
 ქსანი ქსნისა ერისთავთა? ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლი-
 ერება მეფობისა არა ერთა დაკავშირება“.— „ბატონო მეფევე, — მო-
 ახსენა ქაიხოსრო წერეთელმან,— უკეთუ ვერ დამტკიცდება ერთობა
 და შეუდგება უწყისობა, საენო ქართლისათვის და მეფობისა თქვენი-
 სათვის,— მაშინ დაუტევეთ იმერეთისა მეფობა, მაშინ თქვენც უბოძეთ
 იმერთა ნება იყოლონ თვისად მეფე თვისი. ამითი არა დაშავდება
 რა. სცადეთ რა შეუდგება, მიიღეთ გვირგვინი ჩვენიცა, განძლიერ-
 დით ჩვენით და განგვაძლიერეთ თქვენით.— ირწმუნეთ, მეფევე ბატო-
 ნო, ზომ სცნობს ამას მტერი და მიეცემა შიშსა და მორიდებასა“.
 შემდეგ დუმილისა მეფისაგან, მუხრანის-ბატონმან იოანე მოახსენა
 კრებასა: „დაკავშირება იმერეთისა დიახ ძნელია. ჩვენ ქართველთა
 ვერ მოგვივლია ჩვენთვის, ვითარ მოვუაროთ იმერეთსა? რათ ვეჭმნეთ
 პატრონად ქვეყანასა, რომელსაც ჰყავს საკუთარი პატრონი, შვილის-
 შვილი მეფისა?“— სარდალმან დავით განრისხებულმან წარმოსთქვა
 სიტყვა: „მართლად აღიარებს მუხრან-ბატონი რომ ვერ მოუვლის იგი
 დღეს ქვეყანასა თავისის ხრმლითა და ბაირალითა: მოვა დრო და
 მოსცემს იმერთი სხეასა მუხრანის-ბატონსა, რომლისა ხრმალი უფრო
 მკრელი იქმნება.“— სიტყვამან ამან დაბადა ამბოხი, აწყინა მეფესა და
 წყინებული მეფე წამოდგა და შევიდა სხეასა ოთახსა. დაიშალა შე-
 კრებილება პირველი.

სცნო დედოფალმან დარეჯან საუბარი ესე ყოველი, განრისხნა
 და მიაწერა ჰაზრი ესე მეფის ძეს გიორგის, რადგანაც სარდალი და-
 ვით იყო დისწული მისი საყვარელი და მეტოქი მუხრანის-ბატონისა.
 დაიბარა კაბუა და მრისხანედ უბრძანებდა ყვედრებითა სიტყვათა

„არა, ბატონო დედოფალო, ვერ შევიქმნები ორგული, — იტყოდა ქაბუა, — მეფისა და სამეფოჲსა. ჰაზრი ჩემი დაჰშობება უცვალებულად, მტკიცედ და უკეთუ არ აღსრულდება, შთავიტან თან საფლავსა. რად მიბრძანებთ, არ ვიყო ერთგული მეფისა და ქვეყანისა. ვიცი, რასაც ვიტყვი. არ ვხედავ კეთილად საქმესა და ესე ვარჩევ? ვიყო და მერქვას მრჩეველი მეფისა და ვურჩევდე რასმე ბოროტსა? — ვჰგონებ იქმნება საქმე ეშმაკისა, ბოროტისა კაცისა და ქვეყნის მტერისა. მამა-პაპათა სისხლი დაუღვრიათ ქვეყნისათვის და მიფეთათვის. ვარ შვილი ქვეყნისა და ერთგული მეფისა. ამისთვის გაბედვით ვიტყვი და უშიშრად მოვახსენებ მეფესა ჩემსა და თქვენ ბატონსა ჩემსა დედოფალსა, სიტყვათა ამათ“.

მეფის ძე გიორგი, მორიდებული მამისა და დედინაცვლისა, არ ინახენებდა არცა დესპანთა და არცა კარისკაცთა, რათა არა წარმო-სტჳევან რაჲმე სიტყვა და არ მივიდეს ჰაზრი რაჲმე ახალი მეფისადმი მასხედ გაიჰვიანებულისა.

ქუთათელი და გენათელი, აბაშიძე და სხვანი დესპანნი მიუთხრობდეს დედოფალსა იმერეთისა მდგომარეობასა და სრულიად დაღუპვასა, უკეთუ არ მოხდება ერთობა ქართველთა თანა. დედოფალი ბრძანებდა უარსა და იტყოდა ვერ გამოწირვისა იმერეთისა გვირგვინისა შვილისშვილისა ხელთაგან.

ოდესა მესამესა, შემდეგ პირველისა, იყო შეკრებილება მეორე. ქაბუა კვალად იტყოდა მასვე; კათოლიკოსი ანტონი ამტკიცებდა მათსა ჰაზრსა. მაშინ მეფემან უბრძანა მეფის ძეს გიორგის: „რასა იტყვი, გიორგი, შენ?“ — „ხელმწიფეო ჩემო! სიტყვა ჩემი, ვითარცა ჰხედავ, იქმნება მრავალთათვის წინააღმდეგი და მაინც გავბედავ მოგახსენო: შეერთება იმერეთისა ქართლისადმი არის სიმტკიცე მეფობისა; თუ გნებავსთ უძლეველობა ქვეყანისა ჩვენისა მტერთაგან, უნდა იქმნას ერთობა. რა არს უკეთილეს, რა არს მშვენიერ, ვითარ ერთობა ძმათა, — იტყვის წინასწარმეტყველი დავით. სამეფო ისრაილთა დაეცა მაშინ, როდესაც განსქდა ორად მეფობა სოლომონისა. დაეცა საბერძნეთი, ოდეს განიყო ორად და სამად. მეფობა განყოფილი არა დაადგრეს, — ბრძანებს მაცხოვარი“. — სიტყვანი ესენი მოიწონეს შეკრებულთა მსაჯულთა. ქაბუამ კვალად აღამაღლა ხმა და მოსთხოვა მდაბლად, რათა თანახმა იქმნეს მეფე ერთობისა ჰაზრისათვის და აღასრულოს თხოვნა იმერეთისა დესპანთა. მაშინ მეფე აღსდგა და ბრძანა: „თხოვასა ამას ვერ მივიღებ; მტერი მადგას კარსა; ვერ გავიხიბი ახალსა მტერსა, რომელიცა უნდა იყოს შვილისშვილი ჩემი იმერთა ტახტისათვის განმზადებული. — დესპანნო! წარვედით და იმერთა ერსა გამოუცხადეთ, რომ დავესვამ იმერეთისა ტახტზედ შვილის-

შვილსა ჩემსა და ესრეთისა კავშირითა თავით-თვისით იქმნება ერთობა იმერეთისა ქართლისა თანა“. ესრეთ დაბოლოვდა დესპანობა და ჰაზრი ერთობისა.

მასვე წელსა 1790 წარავლინეს ჯარი ქართველთა 4.000 და თანა-ჰყვა სარდლად მუხრანის ბატონი იოანე, ქიზიყის მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ემიკალას-ბაში ჩოლაყაშვილი; ანდრონიკა-შვილი რევაზ (კოლისძმა მეფის ძის გიორგისა), და მეფის ძე იულონ; გარდაადღეს მეფე დავით და განამეფეს სოლომონ მეორე ქუთაისს.

XIII

ესრეთ დაბოლოებულსა საქმესა ამას შეუდგა 1790 წელსა მხოლოდ დაკავშირებითი ტრაქტატი შორის ქართლისა და კახეთისა, იმერთა და მთავართა ოდიშისა და გურიისა. აჰა ნამდვილი ესე პირობაებითი მათ შორის წესდება“.

1.

„ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებულნი ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თფილისს 1790 წელსა.

ვინაიღვან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთ-მორწმუნება, არიან ძენი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ მავასხელობითიცა სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის.

ამისთვის ჩვენ ზემოხსენებულად ქვეყანათა ივერიისა და მეფენი და მთავარნი დამამტკიცებელნი საუკუნოსა ამის პირობისა სახელით ყოვლად ძლიერისა ღვთისათა აღუვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა, რომელიცა თვითოეულად შემდგომთა შინა ჰაზრთა ცხად იქმნების.

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მეფე ქართლისა, კახეთისა და სხვათა, ირაკლი მეორე ქრისტიანებრითა თანამდებობითა გარწმუნებთ ყოვლისა საიმერეთოსა მეფესა შვილისშვილსა ჩემსა სოლომონს და

⁶ ესე ვაჰოვე აღექსანდრე ონიკოვისა ქალაღდებში, რომლისაცა მამა ნიკოლოზ კიკოლა დიაკვნად წოდებული, ახლდა მწერლად მეფესა გიორგისს. იყო, მერეთ დეპუტატად რუსეთშიაც და აღწერაცა მოგზაურობა თვისი, არა მოწვეწუნული დროთა ჩვენთადმი, ვითარცა მიამბო შვილმან მისმან აღექსანდრე.

მთავარსა ოდიშისა და სხვათა სამთავროთა დადიანს გრიგოლს, და მთავარსა გურიისას სვიმეონს და ერთობით თავადთა, აზნაურთა და ერთა ქვემოასა ივერიისა ესრეთ:

მუხლი პირველი.

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოვლისა სამეფოასა ჩემისა, და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა.

მუხლი მეორე.

მაქვნიდეს ზრუნვა დამშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა, და ყოვლისა შეძლებისა ჩემისამებრ ვიყო შემწე თქვენდა წინააღმდეგოდ მტერთა თქვენთა.

მუხლი მესამე.

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და დაცვად ძეთა იმერეთისათა, ვითარცა მამა საზოგადო მათი.

მუხლი მეოთხე.

უკეთუ აღდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა შემისამებრ მზა ვიყო შემწედ თქვენდა.

მუხლი მეხუთე.

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა საიმპერატოროსა უმაღლესისა კარისადმი, ვითარიცა მაქვნიდეს შეკრულება, ვიყო მწადნელი თქვენდაცა უბედნიერესსა შინა მდგომარეობასა მოყვანებად მფარველობითა ერთბამად ერთისა უავლუსტესისა კარისათა.

მუხლი მეექვსე.

აღტქმათა ამათ შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევიკერი თანამდებობითა თვით ძეთა ჩემთა, თავადთა საქართველოსათა და საზოგადოდ ერთა სჯულ უღებ, საუკუნოდ ერთგვამად შეერთებასა ამას ქვემოასა ივერისათანა და ვამცნებ ყოველთავე რათა მტკიცედ ექმნენ ზემო აღწერილთა აღტქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლეს-

სიურთა. იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი და ვჰკიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამისა ჩემისამებრ.

მეფე ქართლისა, კახეთისა და სხვათა ერეკლე.

დედოფალი ქართლისა, კახეთისა და სხვათა დარეჯან.

საქართველოს კათოლიკოსი ანტონი.

ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლიონიძე⁷.

2.

ბ რ ა ძ ბ ა ტ ი მ ე ო რ ე ნ ა ც ვ ლ ა დ პ ი რ ვ ე ლ ი ს ა .

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მეფე ყოვლისა საიჟერეთოჲსა შვილისშვილი თქვენი სოლომონ ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოჲსა ივერიისათა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოვლისა სამეფოჲსა ჩემისა და [ვიყო]* მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე .

მაქენდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად დამშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა და ვიყო მზა ნიადაგ წინააღმდეგომად მტერთა თქვენთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ს ა მ ე .

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, ვითარცა თანამდები მეფე დისწული მათი.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო თ ხ ე .

უკეთუ აღდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა ჩემისამებრ მზა ვიყო შემწედ თქვენდა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ხ უ თ ე .

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა საიმპერატოროსა უმაღლესისა კარისადმი, ვითარცა აქენდეს უმაღლესობასა თქვენსა შეკრულება,

⁷ ტიტული ესე მიიღო მიბაძვით რუსთა დესპანთა მინისტრობისა, 1785 წელსა ამავე ტიტულით იწოდა თვით მეფისა ირაკლისაგან სულხან ბეგთაბეგი-შვილი, მამა ისაქ მდიენისა.

* ხელნაწ. „ყოველი“.

ვიყო თქვენთანა მქონებელი, თანახმობისა უბედნიერესისა მდგომარეობისა ჩვენისათვის, მფარველობითა ერთბამად ერთისა უაღუესტესისა კარისათა.

მუხლი მეექვსე.

აღთქმათა ამათ შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევიკვრი თანამდებობითა თვით თავადთა ყოვლისა იმერეთისათა, კეთილშობილთა და საზოგადოთა ერთა სჯულღუდებ საუკუნოდ ერთგულებად შეერთებასა ამას ზემოასა ივერიისა თანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლესიურთა, იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი, და იპვიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამის ჩემისამებრ.

მეფე ყოვლისა საიმერეთოასა

სოლომონ.

დედოფალი ყოვლისა საიმერეთოასა

მარიამ.

ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლიონიძე.

3.

ტრატატი მხსამე ნაცვლად პირველისა.

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მე, მთავარი ოდიშისა და სხვათა სამთავროთა დადიანი გრიგოლ, ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათასა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოასა ივერიისათა ესრეთ:

მუხლი პირველი.

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოვლისა სამთავროასა ჩემისა და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვარისა.

მუხლი მეორე.

მაქვნდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად დამშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა და ვიყო ნიადაგ მზა წინააღმდეგმად მტერთა თქვენთა.

მუხლი მესამე.

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და ძეთა-თქვენთა, ვითარ ნათესაობით თანამდები უგანათლებულესობათა მათთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო თ ხ ე.

უკეთუ აღდგეს მტერი ვინმე თქვეწუნდა, დიდი ანუ მცირე მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვით და საქმით შეძლებისა ჩემისამებრ მზა ვარ შემწედ თქვენდა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ხ უ თ ე.

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა უმაღლესისა საიმპერატოროსა კარისადმი, ვითარცა აქვდეს შეკრულობა უმაღლესობასა თქვენსა, ვიყო თქვენთანა მქონებელი თანხმობისა მფარველობათა თქვენთანა ერთბამად ერთისა უავლუსტესის კარისათა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ე ქ ვ ს ე.

აღთქმათა ამათშინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევიკვრი თანამდებობითა თვით სახლისწულთა ჩემთა და თავადთა სამთავროსა ჩემისათა, კეთილშობილთა და ერთა სჯულგულებ საუკუნოდ ერთ-გვამად შეერთებასა მას ზემოასა ივერიისათანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლესიურთა. იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი და ვჭგიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამას ჩემისამებრ.

4.

ტ რ ა შ ტ ა ტ ი მ ე ო თ ხ ე ნ ა ც ვ ლ ა დ პ ი რ ვ ე ლ ი ს ა.

მე მთავარი გურიისა სიმეონ ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათასა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოასა ივერიისათა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი.

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ქვეყანისა ჩემისა და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვარისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე.

მაქვდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად სახმარყოფისათვის სამეფო[ა]სა თქვენისა და ვიყო ნიადაგ მზა წინააღმდეგომად მტერთა თქვენთა.

მუხლი მესამე.

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და ძეთა თქვენთა, ვითარ ნათესაობითა, თანამდები უგანათლებულესობათა მათთა.

მუხლი მეოთხე.

უკეთუ აღსდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა ჩემისამებრ მზა ვიყო სახმრად თქვენდა.

მუხლი მეხუთე.

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა უმაღლესისა საიმპერატოროსა კარისადმი, სადაცა და ვითარცა აქვანდეს შეკრულება უმაღლესობასა თქვენსა, ვიყო თქვენთანა მქონებელი თანახმობისა უბედნიერესისა მდგომარეობისა ჩემისათვის მფარველობითა თქვენთანა ერთბამად ერთისა უავლუსტისისა კარისათა.

მუხლი მეექვსე.

აღთქმათა ამით შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევეკვი თანამდებობითა თვით ხალხისწულთა ჩემთა, თავადთა, აზნაურთა და ერთა სამთავროჲსა ჩემისათა, სჯულუღედებ საუკუნოდ ერთგვამად შეერთებასა ამას ზემოჲსა ივერიისათანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლესიურთა. იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი და ვჭკივ მტკიცედ ხელმოწერისა ამის ჩემისამებრ“.

—
ოთხად დაწერილნი პირობანი ესენი, ხელმოწერილნი და ბეჟედსმულნი მეფეთა და მთავართაგან, მღვდელმთავართა და მოხელეთაგან, განცხადნენ ყოველგან.—კოპიონი მათნი წარუდგინეს იმპერატორიკას ეკატერინას მეორესა. თვით სოლომონ ლიონიძე მისრული კართაზედა იმერთა მეფისა და მთავართა დადიანისა გრიგორისა და გურიელის სვიმონისი, მრავლად დაშვრა, რათა მოეყვანა ერთობასა მტკიცესა ერთნათესაობა ქართველთა, მეცადინებდა შინაკავშირითა, გაეუქმებინა გარეკავშირი. ერი, დაცული გარეთითა უცხოთა ნათესავთაგან მფარველობითა, არის მარადის დამდაბლებული. ერი სხვათა მფლობელობასა შინა ქვეშე შესული არის მონა და მონა მზაკვარი, დაცინებული, მასხარად ავდებული. ვითარცა დამკარგველი თვითმყოფობისა, კარგავს სულისა თვისისა საკუთარსა ძალასა და ღირსებასა. უძლური სულითა, კარგავს სხეულისაცა ძალასა: ენა და მეტყვე-

ლება მისი, მწერლობა და მწიგნობრობა მოეღება ერსა დამონებულსა უცხოსა ნათესავისა ენითა და ჩვეულებითა.

ოთხასითა წლითა განმტკიცებულნი კერძობითსა უფლებასა ზედა სამთავრონი, მოისმენდნენ ლიონიძისა სიტყვათა ერთობისათვის. გარნა საღლა იყო ძალი დამაკავშირებელი მათი? ოდეს მეფემან ირაკლი მეორემან დაკარგა ერთმეფობისა იმერთა ერისა თხოვა, დაკარგა ძალი კავშირისა. ხმა ლიონიძისა იყო ხმა ლაღადებისა უღაბნოსა, ენითა ცემა ჰაერისა და ამაო ბგერა ბაგეთა. იხილა ესე ლიონიძემან აღრევე და შორსმხედველმან ვერღა ჰპოვა ღონე სხვა დაცივისათვის მეფობისა, რომლისათვისცა, გამიგონია მამისა ჩემისაგან, იტანჯებოდა იგი. ესევე იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად მეფისა გიორგისა, წარვიდა იმერეთსა და მუხით სპარსეთსა და მოკვდაცა მუნ დამტკირებელი ქვეყანისა და მრავლად დატკირებული სომეხთა კათალიკოსისა ეფრემისაგან, რომელთანაცა ცხოვრებდა რავდენსამე დროსა. სიკვდილი მისი იყო ვგონებ 1810 წელსა ანუ მცირედ შემდეგ.

XIV

მეფის ძე გიორგი, დროთაგან ყმაწვილობისა, ვიდრე 40 წლამდე ცხოვრებისა თვისისა, იყო ტანით წვრილი, მაღალი და ბრგე. 1785 წელიწადიდან შევიდა სიმსუქნეში, განსქელდა დიდად და თუმცა ესრეთმა სიმსუქნემან უფრო ახოვანჰყო იგი, გარნა ველარ ჯდებოდა ცხენსა თავისუფლად და ვერცა იქმნებოდა მარდი, ვითარცა პირველ. შემდეგ შეეჩვია შინა ყოფნასა, და მოთხოვნილებისა გამო დიდისა გვამისა მიიღებდა სანოვაგესა მრავლად და მადიანად მარადის. ჩვეულებასა ამას შეუდგა მდიდრად სადილისამზადება და ხანგრძლივ მართმევა სადილისა მეჯლიშისა წესითა. ჰური სადილისა მისთვის იყო გამტკიცული თეთრი და ყოველ დღე ცხვებოდა სახაბაზოსა. ბრძანებისამებრ მისისა აქვნდათ ნება ყოველთა ქალაქისა მცხოვრებთა მხოლოდ სნეულთათვის და ავათმყოფთა წარელოთ ჰური სახლად თვისად. ყოველ დღე ხსნილისა დღეთა, მცნებისამებრ მართლმადიდებელისა ეკლესიისა, იკვლოდა ძროხა, ფლავი ქათმითა და ზირიშკითა შემზადებული, მიერთმოდა ყოველ დღე; ეგრეთვე შემწვარი და აფხაზური. დიდად უყვარდა ზაქი წლეული ანუ უფრო მოდილო, სულბილისა, სითეთრისა, გემოვნებისათვის მისისა ხორცისა; უმეცარნი და მეშურნენი და მტერნი მისნი ჩუმნი და ფარულნი ეცინოდნენ მას ამისათვის და იტყოდნენ სიტყუით: „მართლსა ზაქსა სქამსო“. წესისამებრ სადილობისა ძველისა და ახლისა, პირველ მეფეს მიერთ-

მეოდა კერძი და რადგანაც ზაქისა და საუკეთესოა საქმლისა ნა-
კერძი მიერთმეოდენ მას მრავლად აქედამ, შედგა ცილისწამება:ა
მრთელსა ზაქსა შექამდაო. აქენდა მას ჩვეულება, ვითარცა დადიანი-
სა კარზედაც მინახავს, რომელ მიიღებდა ნაქერსა დიდსა თვით, და
სხვათა თვითვე დასახელებითა სტუნართა, უბოძებდა, ნიშნად პატი-
ვისცემისა და სიყვარულისა. ნაცვლად ხბოა მირთმევდა ზაქისა
წლეულისა ანუ მეტისა ხორცსა. ზაქის ხორცი არის დიდად ლბილი,
ფრიალ გემოვანი და ფერით დიდად თეთრი, მრავლით უკეთესი ხბოს
ხორცისა.

ღვინო უყვარდა წითელი და აქენდა უკლეველი ხოდაშნური და
ყვარული, რომელსაცა ცალკედ დიდად განმწმენდილსა ქვევრში შეამ-
ზადებდენ საწელიწოდ კარისათვის მეფისა. თვით მიირთმევდა არა
უმეტეს ერთისა ჩარექისა ანუ თუნგისა მეოთხედისა. დათრობა მას
სძაგდა ვითარცა სიბილწე, და ხუმრობით და სიცილითა დაუწუნებ-
და სადილსა მისისა შეინახეთა, უკეთუ ვინმე გაურევედა წყალსა და
წყალსხმულსა დაღევდა ღვინოსა. „გაიგონე რა გიამბო, — იტყოდა
განგრძელებულისა ხმისა კილოთი: — თუ გინდა ღვინო წყლიანი, მდა-
ბალი სვი ღვინოო; კარგი ღვინო არ უნდა წახდეს წყლისა შერევი-
თა“. არაყი არ იყო ჯერეთ დიდსა ხმარებაში, გარნა ურჩევდა არა
სვან ვითარცა მაწყინებელი აგებულებისა და არცა სასარგებლო, თუმ-
ცა მტკბარი თაფლითა, მურაბისა მირთმევის დროს, — ქართველთა
ჩვეულებისა წესითა. ორაგული უყვარდა დიდად და სწყინდა მარადის.
მკურნალნიცა აყენებდნენ ორაგულისა მირთმევისაგან და არა ერთ-
გზის განკურნესცა წყინებისაგან ორაგულისა. აქაცა შექცევისათვის
და ხუმრობითა წარმოიტყოდა სიტყვასა: „ოთახისათვის დარბაზი
ვის დაუქცევიაო?“

სადილი მისი არ იქმნებოდა. თვინიერ მღვდლისა, რომელიც მა-
რადის მამაო ჩვენოსა თქმითა, აკურთხევდა დაგებულსა სუფრასა, და
რადგან იცოდა მცირედ ბერძულიცა, ამისათვის ხშირად თვით იტყო-
და ბერძულად „მამაო ჩვენოსა“ და აკურთხევიანებდა სუფრასა მღვდელ-
სა. ჩვეულებრივ შეინახენი სადილისა მისისა, იქმნებოდენ ოცი და
ოცდახუთამდე კაცი დღე-ყოველ.

დიდოს ლეკნი თთვე ყოველ მაისიდამ და კვალად ზამთრამდე მო-
გვრიდენ თვისთა ცხვართა და თოხლთა, ვითარცა გემოვანთა დი-
დად და მრავალით უგემრიელესთა სხვათა მათათა ზედა ნაკვებთა
ცხოვართა. მეფე დასაჩუქრებდა მათ ცხვრებითავე სამეულად; უბო-
ძებდა სამოსთა მათ და ცოლთა მათათვის. ოდესმე ზაფხულსა მოს-
ძებნიდენ მეფესა ლილოზედ, ოდესმე ქვემო ავჭალასა, სადაც ხში-
რად განატარებდა სახლობითა ზაფხულისა თვეთა. აქა ჰქონდა სა-

დგურად გურამიშვილის ზაალის სახლი ციხე გალავანიანი მტკვრისა პირსა ნაშენი, სიყრმიდგანვე არ უყვარდა ნადირობა. მონადირეთა დიდ-კაცთა უწოდებდა „კაცთა უსაქმოთა, მოკლილთა“. — „ღვენა მხეცთა და პირუტყვთა შეაჩვევს მტერობასა და მესისხლეობასაო, განაბოროტებს გულსაო“. შვილთაცა თვისთა არ ურჩევდა ნადირობისა შეჩვევასა და მართლად არცა ერთი მათგანი, რომელთაცა მე ვიცნობდი, არ იყვნენ მონადირენი, გარდა მეფის ძისა ილიასი, და ესეცა შეჩვეოდა ნადირობასა რუსეთში.

არ უყვარდა ჯირითობაცა, რომელსაცა უწოდებდა „საგანსაცდელოსა რასამე“, და ამისთვის მხდალად ხადოდენ მიმალულნი მეტოქნი მისნი.

დილითა, შემდგომად ცისკრისა დღე-ყოველ მოსმენისა, მიირთმევდა ჩაისა ილით და დარიჩინით მოღულებულსა; ჩინეთისა ჩაისა, რომელიც მოერთმოდა რუსეთილამ, მიიღებდნენ სნეულებისა დროსა სამკურნალოდ, და იშვიათად, ყაფა თურქთა წესითა, სტუმართათვის იხმარებოდა ხშირად.

შაქარი დროთა ამათ იხმარებოდა ყანდისა, რომელიცა მოაქვდათ ვაქართა სპარსეთილამ და მისირადამ. — ევროპისა შაქარსა იშვიათად მოუტანდნენ, რადგან უძვირეს სპარსულისა იყიდებოდა. ესრეთი ევროპისა შაქარი შემოვიდა სავაქროდ ახალციხისა გზით, ეგრეთვე ყაფა და თამბაქო, თალათინის ტყავები, საპონი მარანდული (ზეთისა) და სხვანი ესე ვითარნი.

XV

მეფემან ქართლისა თეიმურაზ მეორემან, ჯერეთ შვიდისა წლისა მეფის ძესა გიორგის, შვილისშვილსა თვისსა 23 აპრილისა დღისათვის ე. ი. სახელწოდებისა მისისა, ბრძანა მოუმზადონ დროშა საუფლისწულო. მისისავე ბრძანებითა მოიღეს ყვითელი ატლასი და მასზედ მოქსოვეს ხატი მეტეხთა ღვთისმშობლისა ფერადებითა და კილიტებითა. მომქსოვი მისი იყო ამირეჯიბისა როინისა ასული და ქვრივი როსტომ ციციშვილისა ანასტასია, რომელიცა ახლდა დედოფალსა ანა-ხანუმს, თეიმურაზ მეფისა მეუღლესა და არღა შორდებოდა მეფისა სასახლესა, და რომელიცა იყო საყვარელი და დაახლოვებული დედოფალისა თამარისა, პირველისა ცოლისა თვით თეიმურაზ მეფისა.

კათოლიკოსმან ანტონი უკუროთხა დროშა ესე და მიართვა მეფის ძესა მეტეხისა ეკლესიასა შინა, პარაკლისისა გარდახდითა. დღესა

ამას იყო დიდი პატივობა სტუმართა სასახლისა პალატებში, ქალთა და კაცთა. ამასავე დღესა აღსაზრდელად მეფის ძისა, შესწირეს მეტეხისა ეკკლესიასა, ვითარცა კარისა ძველად საყდარსა და კათოლიკოსისა მეტოქსა, ძვირფასი ბარძიმ-ფეშხუმი, რომელიცა დაიკარგა 1795 წელსა, სამი კომლი კაცი და ერთი ხელი შესამოსელი, და მიუბოძეს წინამძღვართა მისთა ოქმი შეწირულობისა.

ხატნი ესე ძველი თვით ნამდვილი დაიკარგა თფილისის აღებისა დღესა 1795 წელსა სპარსთაგან; ხოლო დროშა დღესაცა არის სახლსა შინა ჩემსა დაცული. ბუშტი ვეცხლისა და თვით ძელი, რომელზედაც იყო დამყარებული სახე ღვთისმშობლისა, განაქარვა მამამან ჩემმან 1830 წელსა შიშისათვის რუსთა მთავრობისა: ეშინოდა, არა ჰკითხონ, რად გაქვს დროშა ესეო. ძმაცა მამისა ჩემისა მარადის შფოთის ეამსა აშინებდა და ეტყოდა: ორგულობისათვის რუსეთისა გაქვს დროშა ეგეო.

მაშინ შეშინებულმან დასწვა ხე, რომელზედაცა იყო ბმული თვით ხატი. ხისა ამის თავზედ ნაკეთი ვეცხლისა ბუშტი გაყიდა და ფასითა ამით უქმნა კიოტი ფიცრისა, დაეკეცა დროშასა ამას სამსხივად გრძელი ფრთები და ჩასდვა კიოტსა შინა მინითა დაფარული; დაისვენა თაყვანის საცემლად სახლსა შინა თვისსა. ამა დროდმდე დროშა ესე იყო ბუდეში ჩადებული. და კრძალვიდა კარის წმინდის გიორგის ეკკლესიისა შინა, დღითგან მეფის გარდაცვალებისა.

ხატისა ამის კობიოსა ახუ პირისაგან სჩანს, რომელ თვით ნამდვილი იყო შემზადებული დომენტი კათოლიკოსისაგან, ამისთვის რომელ, ქვე ხატისა ღვთისა დედისა ხატია თვით დომენტი მუზღმოდრეკით და ხელთა განპყრობითა ღვთისა დედისადმი მვედრებელი.

ΔVI

1790 წელსა, ჯერეთ მეფის ძეს გიორგის, დადიანმან კაცია მოუგზავნა დესპანად ქყონდიდელი ანტონი და თავადი ბეჟან დადიანი, რათა მოსცეს შვილსა მისსა გრიგორის, მეგრელთა სამთავროსა მემკვიდრესა, ცოლად ქალი ნინა. მეფის ძემან არა სთქვა უარი და აუწყა მეფესა ირაკლის, რომელმანცა ბრძანა თანახმოზა. აპრილისა თთვესა, შემდეგ ათისა დღისა პასეჟიდამ მოვიდა თფილისს თვით საქრმო გრიგორი 50 სულითა თავადთა, აზნაურთა და გლეხთაგან ხლებული. დიდითა დიდებითა სადმე მობრძანდა დადიანი თფილისს. არცერთი არ დარჩა დიდთა კაცთაგანი, რომელსაც არ უბოძა საჩუქარი ვეცხლისა ნივთთა. ორმოცი და მეტიცა გასცა ქარვისა და მარჯ-

წისა კრიანესული ფასოვანი. მეფესა და დედოფალსა მოართვა ორი ოქროს თასი, თუმცა მუნ მეგრელიაში, გარნა დიახ მშვენიერად ნაკეთი. მეფის ძეს გიორგის — ექვსი ჯორი დიდ-ტანოვანი, კათოლიკოსსა — ომფორი ძვირფასი.

დასწერეს ჯვარი სასახლისა ეკკლესიასა შინა და დიდითა მზვითითა წარიყვანეს მეფის ასული, მშვენიერებითა სავსე ნინა, მენგრელთა ზუგდიდს. სიხარულისა გამო, რომელიცა მიიღეს ესრეთისა დაკავშირებისათვის საქართველოჲსა მეფესთან დადიანთა, დადიანმა კაცია შესწირა საყოველწელიწადო ძღვენი მონასტერთა დავითგარესჯისა, ნათლისმცემელისა, შუამთისა და სხვათა ეკკლესიათა, მოსახსენებელად მათდა. ძველთა დროთა ჩვეულებისამებრ, წარუვლინეს ფულად და ვეცხლეულად ოთხთავე მართლმადიდებელთა პატრიარქთა და განამგზავრეს მათდა არქიმანდრიტი ხოფისა მონასტრისა ილარიონ და მას დროს მეგრელიაში მყოფი ბერძენთა მღვდელმონაზონი მიტროფანე, განმგე იერუსალიმისადმი შეწირულთა მეგრელიაში ყმათა და მამულთა. ესრეთითა წესითა მარადის მოითხოვდნენ ქორწინებისათვის კურთხევასა და ეპისტოლესა ნუგეზად სასახლისა. ესე მიაშობო თვით მეფის ასულმან და დედოფალმან მეგრელიისა, ვითარცა იწოდებოდა იგი თვისსა ქვეყანასა, ნინამ, დროსა ჩემისა ყოფნისა მასთანა დაახლოებულად ს.-პეტერბურღს 1844 წელსა. წინათ ამისა წელიწადისა მიათხოვა ქალი ბარბარე სვიმონ ანდრონიკაშვილსა, კაცსა მდიდარსა ყმითა და მამულითა, მეფისა ირაკლისა საყვარელსა ა ვეჭილად მჯდომსა განჯას, რომელიცა აძლევდა მეფესა მას ხარკსა (ყოველწლივ 3.000 თუმანსა). მესამესა წელსა მიათხოვა ქალი თვისი სოფიო თარხნიშვილსა ლუარსაბსა. დიდი იყო ლხინი და შექცევა ქორწილისა გამო მეფის ასულისა ნინასსა. მეგრელთა თავადთა უკვირდათ წესი ღვინისმისა, და მეტადრე, როდესაც ერთი მეორესთან მივიდოდა სხვითა და სხვითა სასმელისათვის მომზადებულებითათა ჭურჭელითა და არა ეტყოდენ „ალავერდი და იახშიოლ“, ნაცვლად ლექსთა ამათ ჭყონდიდელსა ანტონის, კაცსა ფრთხილსა ცხოვრებითა, მიაგებებდა ჭაბუა მდივან-ბეგი, კაცი მეცნიერი ჭურთასსა სავსესა ღვინითა და ეტყოდა: „შეუღებებო, ქრისტესა?“ ესე სიტყვა და თქმა, ჯერეთ უცნობი იმერეთსა და მეგრელთა შორის, შემოიტანეს მეგრელიაში და ამ დროდგან ხმარობდნენ ლხინისა დროსა, ესე მიაშობო მანვე მეფისა ასულმან ნინა.

XVII

სხვათა და სხვათა ჭურჭელთათვის, ღვინისათვის სახმართა საქარ-
თველოს დაწერა ლექსად შაირი მღვდელმან, ეფრემ ალექსიევმან. მე-
ფისა გიორგისა სახლობისა მოძღვრისა შვილმან. დაუკარგველობისა-
თვის დაეურთავ მას აქა:

(„მიველ და ვნახე“ — ამ ხმაზედ ითქმის სიმღერა ესე):

ბახუსმა რანიც¹ მოგვცა სასმური,
ეს არს აწ ნახე, ლიტლიტად² ჭური,
ზენათ ქვე ვრიცხოთ³ ნოეს დასტური,
კრუმ ბილწმა⁴ მახმედ, რას დროს ჰყო შური,
არსო ბოროტი კივის⁵ მაცთური,
უმანკო კარგსა⁶ არქვა საცთური,
ჩვენ გვრჩა ფიალი⁷ სმა საამური,
ხმობს დიდო, ქისტი⁸, ფშავი, ხევსური
თუ დაგვახელა დავრთოთ⁹ ზედ პური.
მუნჯი ხვიხვინებს¹⁰, სულთ მანიშნურებს,
აჯა მისმინეთ¹¹, მეცა ვარ მწყური;
ჰკრა ბაზარ-ბაზარ ფეშანამ¹² ყური
ფერხთა სიმალით¹³, იქმნა მაშური.
სთქვა, ვსვამ, თუნდ მარტყან წიხლი¹⁴ კახური,
მთლივ დასტა ქანჩით¹⁵, კრულჰყო ნათხური,
შესვა, იქმნა დრკუ ლალად¹⁶ ნახური,
სმათ არა¹⁷ სჯერა, ეს უსახური,
კვლავ მოდრკა, თხარა¹⁸ ყველა ბახური.

ამისგანვე თქმული, მარანზედ დასაწერი:

ეს ნექტარი წყარო, ყოველთ სასური.
რას იქმს აწ ნახე, ლიტლიტად ჭური
ამაზედ სჯულმან, მოგვცა დასტური:
ეგოდენ შესვი, ვინემ ხარ მწყური,
ეს სჯულია, ქართულ-კახური

¹ მარანი. ² საწნახელი. ³ ქვევრი. ⁴ რუმბი. ⁵ ტიკი. ⁶ კოკა. ⁷ ჩაფი. ⁸ დო-
ქი. ⁹ ხელადა. ¹⁰ ჯიხვი. ¹¹ ჯამი. ¹² აზარფეშა.—ფეშანა იყო ქართველთა აზნა-
¹ური ყანაელი, მეფეთა დროთა კაცი. ¹³ თასი. ¹⁴ ყანწი. ¹⁵ სტაქანი. ¹⁶ კულა.
¹⁷ მათარა. ¹⁸ კათხა.

რა რომ შეიქმნა, მით განახური,
მეტს ნულარ იხმევ, მიუპყარ ყური
რომ არ გაგხადოს მან უსახური.

XVIII

აქა სათქმელია, რაად ვიცი სიმღიდრისათვის, მზითვისა დროთა
გაობრებისა სამეფოაჲსა მტერთაგან. იკითხვენ, სად ჰპოებდენ ესო-
დენთა ოქროსა, ვეცხლსა და თვალ-მარგალიტსა? დროთაგან ძველთა
მრავლად აქენდათ ესენი შენახულად. დროდმდე შემოსვლისა რუსე-
თისა მთავრობისა, სამკაულნი განაშვენებდნენ ქალთა და დედანი
ქალთა და რძალთა უძღენიდნენ უხვად. მოსვლამდე კ. ვორონცოვი-
სა, მოადგილედ ხელმწიფე იმპერატორისა, მრავალნი ესე გვარნი
ძვირფასნი ნივთნი, ვერ დაფასებულნი რუსთა მოხელეთაგან, უგვანთა
და არა მცოდნეთა მათისა ღირსებისა,—მიეფარნენ. ქართველთა და-
ყიდეს იგინი, სცვალეს რუსთა ხელოვნებისა სამკაულთა ზედა და სა-
ხმარებელად უგულბებელს ჰყვეს. მოსრულმან 1844 წელსა კ. ვორონ-
ცოვმან ვერღა ნახა ქალნი შემკულნი ძველთა წესითა სამკაულითა,
რომელიცა ენახა მას 1803 წელსა, ოდეს ჯერეთ, 23 წლისა ახლდა
აქა კ. ციციანოვსა, დროთა ამით საქართველოაჲსა განმგესა. შესწუხ-
და დიდად და გამოიკითხა, რად ჰქმნეს ქართველთა ესე? მაშინ მო-
ძიეს კვალად სახლებში, სოფლებში, დიდთა ოჯახთა შინა და სომეხ-
თა შორის ეს გვარნი სამკაულნი. კვალად განაშვენებდნენ, კვალად განა-
ბრწყინეს გულნი, ხელნი, პირი და მკერდი ქალთა. მხლებელნი მისნი
კნიაზი გრიგორი გაგარინი, ღრაფი სოლოლოუბი, კნიაზნი კოჩუბენი
და სხვანი, დამფასებელნი სამკაულთა ამით ღირსებისა, ეკვირვებო-
დნენ, მოიძიებდენ თვისდა და სახლობათა თვისთათვის. წარსულსა
არღა ეშველებოდა რა[ა]მე. ქართველთა თვით დანახეს, რაჲ შეუძლიან
ერთსა კაცსა, კაცად ქმნულსა. მისთანა მყოფთაჲცა შეისწავეს მისგან
მრავალი, და კვალთა მისთა შედგომილი განმგე ქვეყანისა კ. ბარი-
ატინსკი ეხაროდა საზოგადოსა კავკასიის მხარისა განათლებასა, იყ-
ვნენ ნამდვილ პატრონად. ქვეყანისა, მოიძიებდენ სიძველეთა, ექმოდენ
კეთილთა, აღამალლებდენ სულითა, ამხიარულებდენ გულითა, ეწე-
ოდენ მოკლებულთა, ქველისმოქმედებდენ; სცემდენ ნუგეშსა და ზრუნ-
ვიდენ ყოველთათვის, რათა ესრეთ სიყვარულითა, აღერსითა, ღიმი-
ლითა და მათთანა დაახლოებიათ, დაეკავშირათ ქართველი რუს-
თანა... მრავალთა რუსთაგანთა არა მოსწონდათ ესრეთი მათი ჰაზ-
რი. ჰგონებდენ და იტყოდენ—რყენიან ხალხსაო. უგუნურთა მრავალ-

თა არ ესმოდათ, რომელ შიში მონებისა დაბადებს მონათა და მსახურთა მზაკვართა და არა სიყვარულითა დამოკიდებულთა... აწ საგნისა ამისთვის ვსლუმებ... ვიტყვი პირველსავე სიტყვასა ქალთა მზითვისათვის და მოვიღებ აქა ნამდვილსა მას მზითვისა სიასა, რომელიცა იპოება დღესაცა კ. მანანა ორბელიანისა სახლში. აჰა პირი ნამდვილისა მის სიისა, საცნობელად შემდეგთა დროთათვის:

„..... ვპვიეთ და აწ.....“

„..... და მეფე ერეკლე⁸ ქართლის გამეფდა.....“

„..... ჟამთა შინა ვინებეთ და დავეძახლენით.....“

ერისთვის ისონის შვილი ბატონი თეიმურაზ... შვილი ჩვენი ერისთავი ბატონი ბინდურ, ძმა ჩვენი ბატონი ედიშერ, შვილი ჩვენი იასონ, ბიძაშვილი ჩვენი ბატონი ზურაბ, ბატონი ოტია; მდივან-ბეგი: ბატონი პაატა; ჯვარის მამა ბატონი არსენი; ხარკაშნელი ბატონი გრიგოლ; ბატონი ვამეყ; ბატონი ვახტანგ; და ბატონი ბეჟან;—თქვენ, ორბელიანის შვილებსა საქართველოში უფროსად დადგინებულსა, და დიდად პატივცემულსა, ბატონს ასლან-ბეგს; ძმასა თქვენსა სარდარს ბატონს თამაზს, შვილსა თქვენსა, ჩვენს სიძეს ყულარაღას: სარდარს ბატონს ლუარსაბს; ტფილელ მიტროპოლიტს ბატონს დომენტის, ბატონს ქაიხოსროს; ბაზიერთუხუცესს ბატონს ოთარს, მოლარეთუხუცესს ბატონს მანუჩარს; მეჯინიბეთუხუცესს ბატონს რევაზს; თქვენს ძმისწულს ბატონ სულხანს; ბატონ პაპუას; ბატონს მამუკას; ბატონს ერასტის; ბატონს გორჯასპის; ბატონს რამაზს; ბატონს ვახუშტის; ბატონს ზურაბს, ყაფლანს, ფირანს, ნიკოლოზს, მჭევაბუკს, ზურაბს, რევაზს და დემეტრეს; რადგან ჩვენი მოყვრობა მოინდომეთ, ჩვენც დავემოყვრებით და მოვათხოვეთ ჩვენი საყვარელი და სახაფიფო თვალთა ჩვენთა სინათლე, და გულისა ჩვენისა სიმზიარულე, ჩვენი მაპატიოსნებელი და ნუგეშინის მცემელი, სამოთხის მსგავსად განშვენებული, ჩვენი ბატონი ანნა და გამოვატანეთ მზითვად: პირველად ხატი წმინდისა სამებისა მის[ის] ნაქსოვის ბუდითა და პირ-სახურავითა; კიდევ ხატი ერთი ყოვლად წმინდისა მისის ნაქსოვი ბუდითა და პირ-სახურავითა; კიდევ ხატი ერთი წმინდისა მარინისა მისის ბუდითა და პირ-სახურავითა, მისის ერთი ზარბაზის ფარდითა; ერთი კარგი ჟამნი მისის ზარბაზის ბოლჩითა; კიდევ ერთი დაუჯდომელი მისის ლოცვებითა, ერთი იელქანი ოთხი ათასი ხოშორის მარგალიტითა; მისის პატიოსნის თვალითა, იავუნდითა, ზურმუხტითა და ფირუზითა; კიდევ ქუდი კარგი და პატიოსანი; თალფაქი თხუთმეტი ათასის ხოშორის მარგალიტითა; ერთის პატიოსნის დიდის ზურმუხ-

⁸ ესე ირაკლი იყო პირველი, წოდებული ნახარაღი-ხანად.

ტითა, მისის შეფერებულისა ლალითა და ზურმუხტითა და სამი ათასის კილიტითა; პირის მარგალიტი კარგი და პატიოსანი ოთხმოცდასამი მარცვალი; კიდევ ერთი პატიოსანი საყური ბადახშანის ლალისა, ორის მარგალიტითა, მისის ორის ნიშაბურის ფირუზითა, მისის პატიოსნის ჯინჯილითა; ორმოცის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა, მისის ფირუზ-ქარითა, ოთხის კავითა, მისის ოთხის ნიშაბურის ფირუზითა; ერთი ყელსაბამი კარგი და პატიოსანი ასორმოცის მარგალიტითა, თორმეტის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა, ცხრამეტის ზურმუხტითა, თოთხმეტის ნიშაბურის მისის ხუთის ფირუზ-ქარის თითრამითა, მისის ხუთის იაგუნდითა; მისის ოცის ოქროს თითრამითა; ერთი მაქარა მარგალიტისა; ყელის ჯაჰვი ოცდათხუთმეტის ნიშაბურის ფირუზითა და თვალითა; სამოცის მსხვილის მარგალიტითა; მისის მუშაბახის ოქროს ამბარჩითა და მისის პატიოსნის თვალეზითა; კიდევ ოქროს ყელის ჯაჰვი, მისის მურასა მინანქრის ამბარჩითა; სამის პატიოსნის დიდროვანის ყვითლისა ფრანგი-ფარსანგის თეთრის იაგუნდითა; ერთის პატიოსნის ბადახშანის ლალითა; კიდევ ყელის ჯაჰვი ოქროსი მისის ფირუზ-ქარისა ამბარჩითა; ცხრამეტის ბადაღჩანის ლალითა; თერთმეტის ზურმუხტითა; კიდევ კარგი და პატიოსანი ბეჰედი ალმასისა; კიდევ ოთხი ფრანგი-ფარსანგისა ყირმიზის იაგუნდის ბეჰედი; კიდევ ერთი კარგი ბეჰედი ფრანგი-ფარსანგისა ლურჯი იაგუნდისა; კიდევ კარგი და პატიოსანი ბადახშანის ლალისა; კიდევ ბეჰედი სამი ზურმუხტისა; კიდევ ბეჰედი უმრუზულის მარგალიტისა; კიდევ ბეჰედი ყვითლის იაგუნდისა ღუნჯისა; გულის პირის ჩამოსავლები სამი ათასი ხოშორის მარგალიტითა; თხუთმეტის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა; თხუთმეტის ნიშაბურის ფირუზითა; პერანგის ღილი ცხრა კარგი და პატიოსანი ფირუზ-ქარისა; კაბის ღილი ათი მურასა ორასის იაგუნდითა; კიდევ კაბის ღილი ცხრა მუშაბახისა; დანა პატიოსანი მურასად მოჰედელი სამოცის იაგუნდითა და ფირუზითა და მინანქრის ტარითა; კიდევ ერთი პატიოსანი დანა მინანქრისა; კირიელეისონი ერთი ლალის ცილისა თორმეტის ოქროს ბირკითა; კიდევ კირიელეისონი გიშრისა ოცდაექვსის ოქროს ბირკითა, თხუთმეტის მსხვილის მარგალიტითა, სამის მარგალიტის გოგრითა, ერთის ფოჩითა; კიდევ კირიელეისონი ქარვისა; ერთი კირიელეისონი მარჯნისა; ერთი კიდევ კირიელეისონი ქარვისა; ერთი თმისატანი მურასა, კარგი და პატიოსანი ორი ათასის ხოშორის მარგალიტითა; სამოცის ოქროს მილებითა; თავსაკრავებისაგან: ხუთი თავსაკრავი მუყიაშისა; ხუთი თავსაკრავი ფერად-ფერადი; - კიდევ ერთი თავსაკრავი ოქროს კილიტისა; საპირის-ფარეშოსაგან: ერთი ვერცხლით მოჰედელი გოდორი; ერთი ვერცხლით მოჰედელი სადაფი მი-

სის ბროლის გასალესავეთა, მისის ზარბაზის ბოხჩითა; ვერცხლის საჩხირე მისის სამის ვერცხლის ჩხირებითა; სასურმე ოქროსი; კიდევე ერთი თმისა საყოფი; ერთი ჩქიფუ; ერთი ჩოფი; ერთი ვერცხლის ლანბაქი; ერთი სადა თასი ვერცხლისა; კიდევე ერთი დიდი ჯამ-თასი; ერთი ფეხის ქვა მოქედილი; ერთი კიდევე დიდი ჯამ-თასი; ერთი ავანი და ავანდასტი; ერთი აბანოს პერანგი; ერთი ყალამქარის ყაღღა; ერთი დარაიის ფუტა; ერთი პირსახოცი; სამი აბანოს ზინარ-ნლოზი; ერთი სუხანი; მიჰვერიტანებისაგან: ერთი მიჰვერიტანი მურასად მოქედილი; ერთი კიდევე ვერცხლით მოქედილი და ოქროთ დაფერილი; ერთი კიდევე მიჰვერიტანი სალამანდროსი; სკივრებისაგან: სკივრი ერთი სათაბანდისა, მისის წვრილმანითა და ხალასად შეკერილისა ბოლჩებითა; კიდევე სკივრი ერთი მოქედილი დიდის მიჰვერიტანითა; კიდევე კოლოფი ერთი სადაფ-ქარისა; საწერელი ერთი კარგი და პატიოსანი თევზის კბილისა, ოქროს რაზებითა და მისის იარაღითა და მაკრატლითა და ყალამ-თრაშითა; სუფრის იარაღისაგან: ერთი ოქროს თასი სამოცდა ათის ფლურისა; კიდევე ერთი ფიალა ვერცხლისა; ერთი კულა ოქროთი მოქედილი; ერთი თეფში ვერცხლისა; ერთი ჯამი ვერცხლისა; ერთი სამარილე ვერცხლისა; სურა ვერცხლისა; ერთი გულამანდი ვერცხლისა ოქროთი დაფერილი; ერთი ტაშტი-წუნწუნმა ვერცხლისა; ერთი სასანთლე ვერცხლისა; ერთი თასების ზირანდაზი; ქვეშაგებისაგან: საბანი ორი ზარბაზისა; ორი ნაზბალიში ყურისა, ზარბაზი აკრავს; ორი ყურის ბალიში, ფერადი ზარბაზი აკრავს; ორი სასთაული ხავერდისა, ზარბაზი აკრავს; დოშაქი ერთი, ხავერდი აკრავს; ზეწარი ორი; ჩარჩამი ერთი დარაიისა; ტანისამოსისაგან: ერთი ყირმიზის ხარას ტყავი, შავს სიასამურს აკრავს, მისის მსხვილის მარგალიტის ქურთ-ბალებითა და სირმის ზორნითა და ფოჩითა; კიდევე ერთი ტყავი თეთრის დიბისა, შავს სიასამურს აკრავს მისის ხოშორის მარგალიტითა, ოთხის გოზრითა და ოთხის მარჯნის ფოჩითა და თითრიმითა; კიდევე ერთი ზარბაზის ტყავი, კურდღელს აკრავს; ტყავ-კაბა ერთი, ხალასად შეკერილი, შავს სიასამურს აკრავს; ერთი ქათიბი, ხალასად შეკერილი, შავს სიასამურს აკრავს მისის სამის ოქროს ხრიკითა; კიდევე ერთი ქათიბი დიბისა, კურდღელსა აკრავს; ერთი ქარა-ქალი საიისა მისის ვერცხლის ხრიკითა; ერთი თეთრის დარაიბაბთის კაბა მისის ცხრისა ოქროს ჩაფრასტითა და ხუთის ჯუფთის ოქროს სახელის ხრიკითა; კიდევე ერთი ნარინჯისა დარაიბაბთის კაბა; კიდევე ერთი თუსტუხის დარაიბაბთის კაბა; კიდევე ერთი ზარბაზი შალის კაბა; კიდევე ერთი მწვანე დარაიბაბთისა; კიდევე ერთი ყვითელი დარაიბაბთის კაბა; კიდევე ერთი მწვანე დარაიბაბთის კაბა; კიდევე ერთი ნარინჯი დარაიისა კაბა;

კიდევ ერთი იისფერის დარაიის კაბა; კიდევ ერთი ყვითელი დარაი-
 ის კაბა; საგულე ერთი ზარბაზისა იისფერი; კიდევ ერთი დოლბან-
 დის ზარბაზი; კიდევ საგულე დოლბანდისა ალისფერი; კიდევ საგუ-
 ლე მწვანე ზარბაზისა; ახალუხებისაგან: ახალუხი ერთი დარაიბაბთი-
 სა მისის ოქროს ჯაჭვის თვალებითა; კიდევ ერთი ახალუხი ყალამ-
 ქრისა მისის ნაქსოვის სახეებითა და დარაიის ბოლჩითა; სარტყლე-
 ბისაგან: სარტყელი ერთი ფათისა; კიდევ სარტყელი ერთი ზარბაზი-
 სა; კიდევ სარტყელი ერთი შალისა; პერანგებისაგან: პერანგი ცხრა
 ფერად-ფერადი; ცხრა მისის ამხანაგითა და მისის ბოლჩითა; ჯორა-
 ბებისაგან: ჯორაბი ხალასად შეკერილი ორი; კიდევ ჩიგინით შეკე-
 რილი ერთი; მაშია ცხრა; ჩაქმა ერთი; კიდევ ხალასად შეკერილი
 ერთი ოქრომკედით; ხელსაგდები სამხეური ერთი ოქრომკედით ნა-
 კერი; კიდევ რუფაკი ზარბაზისა ერთი; კიდევ გამოგვიტანებია: პატი-
 ოსანი გამდელი მისის საყბურითა, ოქრო ყელის ჯაჭვითა, ცხრა ოქ-
 როს ლილითა, რვის ბეკდითა, ზურმუხტითა, იაგუნდითა, და ფირუ-
 ზითა და მარგალიტითა, ტყავითა, ტყავ-კაბითა და შვიდის ხელის ტა-
 ნისამოსითა; ერთის ორხოვითა; ერთის ხალიჩითა, ერთის ჯუფთის
 ფარეშითა, ერთის ზანდუკითა, ვერცხლის თასითა; ცხრის სპილენძის
 ჯამითა და თეფშითა; ერთის სპილენძის სურითა, ერთის სათბობის
 თუნგითა; ქვაბითა, ტაშტითა და ალთაფითა და ფისაოსითა; კიდევ
 პირის ფარეში პატიოსანი, ხუთის ხელის ტანისამოსითა, ტყავითა,
 ტყავ-კაბითა, ცალის მაფრაშითა, ზანდუკითა და ზანდუხჩითა და სა-
 მის ჯამითა და თეფშითა; გამოგვიტანებია კიდევ პატიოსანი მოლა-
 რე ხუთის ხელის ტანისამოსითა, ტყავითა და ტყავ-კაბითა და ერთის
 მაფრაშითა და ზანდუკითა; კიდევ მედოშაკე პატიოსანი ოთხის ხელის
 ტანისამოსითა, ტყავითა და ტყავ-კაბითა, ცალის მაფრაშითა და ზან-
 დუკითა; კიდევ პირის ფარეში სამის ხელის ტანისამოსითა, ტყავები-
 თა და ტყავ-კაბებითა; კიდევ ერთი გამდელის გოგო; მერიქიფე გურ-
 მი-შვილი (?); სუფრაჯი მტერიშვილი გიორგი; საფარეშოს იარაღი-
 საგან: ორხოვა ჯუფთი ერთი; თაქნაბადი ჯუფთი ერთი; გაბასეზანი
 ერთი; ფარდა დიბა-ზარბაზისა ერთი; ზანდუკი სამი; მაფრაშა თალა-
 თინისა; ჯუფთი ერთი; სუფრა ყალამქრისა ჯუფთი ერთი; კიდევ
 სუფრა-ბავრაჯის ჩითისა, ჯუფთი ერთი; ფანარი ერთი; ფისოსი ერ-
 თი; ფიდანო მისის კოვზითა ერთი; მანღალი ერთი; სათბობი თუნგი
 ერთი; სააბანოე ქვაბი ერთი; კიდევ დიდი ქვაბი ერთი; ტაფა ერთი;
 ლანგარი მისის ზარფუშითა ორი; სუფრა ყაშული ერთი; ცხრა თეფ-
 ში; ცხრა ჯამი; ცხრა ლანბაქი; ერთი სააბანოე ტაშტი; კიდევ ერთი
 მომცრო ტაშტი; ერთი ფარეში; ერთი კარგი ცხენი რახტით შეკმა-

ზული ოზბეგურის უნაგირითა; ერთი მისი შათირი .
(ბოლო წერილისა ამის არლა იყო).

მითხრეს, რომ ესე გვარნი მზითვისა სიანი აქუსთ სახლებში შენა-
ხულნი დიდისა გვართა საქართველოჲსა კაცთა .⁹

XIX

მოხუცმან 75 წლისა მღვდელ-მონოზონმან ათანასი შიო მღვიმელ-
მან, გვართა ამილახვარმან, 1846 წელსა მომითხრო ამბავი მეფის
გიორგისათვის შემდეგი:

მეფის ძე გიორგი ექვსის წლისა წინათ ქალაქის წახდენისა (1789
წელსა) მობრძანდა შიო-მღვიმეს და თანჰყენენ კათოლიკოსი ანტონი,
მთავარ ეპისკოპოსი ბესარიონ გარსევანაშვილი (8 თთვე იყო კათედ-
რასა) და თეოდორე ბერძენი, წინამძღვარი მთავარ-ანგელოსისა ეკვდე-
რისა, მცხეთისა ეკკლესიისადმი მიდგმულისა.— მიეგებნენ მთილამ ჩა-
სავალსა ბილიკსა შემოსილნი მანტიითა წინამძღვარნი უდაბნოჲსა და
მონოზონნი ხატითა, ჯვართა და საიაზმითა. მისრული უდაბნოსა,
შევიდა და თაყვანი სცა წმინდისა შიოს საფლავსა და წმინდათა მის-
თა ნაწილთა. იწყეს მწუხრი დიდი გალობითა იოანე ნათლისმცემლი-
სა ეკკლესიასა შინა, და მერეთ შებრძანდა განმზადებულსა მისთვის
სენაკსა. აქა მიირთვა ვახშამი საყველიერო და უბოძა შეკრებულთა
მლოცველთა ღვინო თვითოსა, მეკომლესა თვითო ხელადა.— მხიარულ-
მან მეფის ძემან მოუთხრა ცხოვრება წმინდისა შიოსი ესრეთისა და-
წვლილებითა, ესრეთითა ტკბილითა ხმითა და მოტქმითა, რომელ
მოიყვანა განცვიფრებასა ბერნი, მსმენელნი და თვით ბატონი კათო-
ლიკოსი და მრავლისა არა მცოდნე მთავარ-ეპისკოპოსი. წინამძღვა-
რი თეოდორე მოხუცი და ოდესმე მასწავლებელი ბერძულად გიორ-
გისა, ბერძულისა კილოთი ხშირად დაუმატებდა მეფის ძისა საუბარ-
სა სიტყვასა: „გაკურთხოს ღმერთმან!“ გიორგი განმზადებოდა და
ესიამოვნებოდა ტრფიალებასა მას, რომელსაცა გამოაცხადებდა თეო-
დორე, და თვით დროთი და დროთი დაამატებდა კვალად აღტაცე-

⁹ თვისსა დროსა ესე ვითართაცა შევაგროვებ დაუკარგველობისათვის.

[შენიშვნა: ზ. ჭ-ის გამოცემაში მზითვის წიგნს მისდევს სტრიქონი: „ამი-
ლახვიანთში არის ამათზე უფრო მდიდარი მზითვის წიგნი მეფის ასულის ბანგუ-
ასი“, რომლის ნაცვლად ჩვენ ხელნაწერიდან შევიტანეთ სხვა სტრიქონი („მით-
ხრეს, რომ...“). ჰიკინაძის გამოცემის ფრაზა პ. იოსელიანს არ უნდა ეკუთვნოდეს,
რადგან ავტორის კომენტარიები (№ 8) მას არ შეეფერება. ხელნაწერში ის არც
მოიპოვება. -

ბისა გრძნობასა ლექსითა ბერძულითა: კირიელეისონ. — დღესა ხუთშაბათსა თვით შებრძანდა ეკლესიასა ცისკრად და წირვისა ჟამსა თვით წარიკითხა სამოციქულო. თანამწირველი თეოდორე იტყოდა ასამაღლებელსა ბერძულად. წირვის შემდეგ სადილისა ჟამსა მგალობელთა თანა კათოლიკოსისა, რომელნიცა უგალობდნენ სძილისპირთა, დღისა კონდაკთა და ტროპართა და წმინდისა საგალობლისა მუხლთა, თვითცა გალობდა მეფის ძე. მერეთ მოითხოვა საგალობელნი, რომელნიც ენახა მას სიყრმისა თვისისა დროსა, ოდეს იყო იგი 18 წლისა, თვით ამას მონასტერსა შინა ქმნილი და თხზული არსენი მღვდელ-მონოზონისაგან დაყუდებულისა, რომელიცა ცხოვრებდა როსტომ მეფის დროსა და ახლდა სიყრმით დედოფალსა მარიამს, მეფისა მის მეუღლესა. იყო გურული. ეძიეს და ვერ ჰპოვეს. რავდენიმე მუხლნი თვით მას ახსოვდნენ და წარმოსთქვა, და რავდენიმე ახსოვდა ზეპირად მღვდელ მონოზონსა დომენტის, მოხუცსავე 70 წლისა, გვარით გურამიშვილსა, კაცსა რუსეთშიაც ყოფილსა და განსწავლულსა. — „სადაა ესე საგალობელი და ვითარ მიეფარა, არ ვიცი“, — მეტყოდა ათანასი. მასვე დღესა მწუხრისა წინათ, გამოეთხოვა მეფისა ძე გიორგი მეუღაბნოეთა და წარვიდა მცხეთად. დროსა მას იყვნენ კრებულად 28 მამანი, 4 მწირნი ბერნი, 10 საბერონი, ოცდაოთხნი მსახურნი და 30 მეთოფენი მცველნი. ლეკნი ერეოდნენ გარემოთა მცხოვრებთა, და ვერ უძლო უდაბნომან. ამისთვის მეორესავე წელსა დაიკალა უდაბნო. ბერნი წარვიდნენ სხვათა მონასტრებში და ხატნი და ჯვარი წარიღეს ამილახვარიანთა ჰალასა დასაცველად. დღესაცა მისნი ძველნი ხატნი და ჯვარი მუნ იპოვებიან, თუმცა უდაბნო კვალად გაშენდა და შევიდნენ ბერები 1802 წელსა.

XX

მოსრული სრულსა ჰასაკსა მოისურვებდა ფილოსოფოსთა ძველთა სწავლისა მოსმენასა. კათოლიკოსი ანტონი, გარდმომღები რუსულით ქართულსა ენასა ბაუმეისტრისა ფილოსოფოსისა, განუმარტებდა ჰაზრთა და ლექსთა მნიშვნელობათა. მეფის ძესა უნებდა გაგება მათი და ვერა რაი გამოსწერა თქმათაგან მათთა მალალთა, საგანთათვის მალალთა. — დაუტევა სწავლა ესე და იტყოდა: „არა მეამის ესე; ენაყავ წყალსა“. „სწავლასა და სიბრძნესა, საჭიროსა სახმარსა, სასარგებლოსა და ტკბილსა ვჰპოვებთ ქრისტეს მცნებათა შინა. ნამდვილთა და განსვენებისადმი გულისა და გონებისა მიმყვანთა და სულისა დამატკობელთა. — შევუდგეთ მცნებათა ამათ და გვეკმავება“. — ესე ვითა-

რი მისი ჰაზრი იყო მიზეზი, რომელ არა უყვარდნენ მას არცა ფილოსოფოსად წოდებულნი, დროთა მისთა ზაქარია გაბაშვილი, ამბროსი ნეკრესელი, იოანე ოსეს ძე და სხვანი სისტემისა მათისა კაცნი, დაღალულნი კათილორიითა, დიალექტიკითა, ტოპიკებითა და სილოლოგიზმებითა. „სწავლა ესე თქვენი“—უბრძანებდა მათ ხშირათ სიცილითა,—„ვითარცა ყინული, ხელში ღნება, და გასდის, ვითარცა ფლავის საწურავსა წყალი“. ესრეთსა მეფისა ამის თქმასა შვილნი მისნი და ძმანი მოიგონებდიან და მეტყუდიან პეტერბურლსა, სადაცა ესწავლობდი მეცა ფილოსოფიასა, მეფის ძმანი მირიან, ფარნაოზ, და ძენი მეფისა ბაგრატ, თეიმურაზ და მიხაილ.

XXI

ოთახი საწოლისა მისისა იყო მაღალი და გრძელი და ვრცელი. აღმოსავლეთით დიდსა თახჩაში ესვენენ ხატნი შემკობილნი ძველად მდიდრად, წმიდანი ნაწილნი, ხელი იოანე მოწყალისა და წინაშე მათსა სამნი ოქროხსა შანდანი. ამათგან ერთი მეცა მინახავს მეფის ძეს მიხაილთან ს. პ. ბ., რომელთანაც ვსადგურებდი 1843 და 1844 წელთა. ესე შანდანი ანუ სასანთლე იყო 48 მისხალისა წონისა; ზედა წარწერილი ძელისადმი ქეშმარიტისა შეწირულობისა ესრეთ: „შენ, ძელო ქეშმარიტო, შემოგწირე სასანთლე ესე: ეს ძელი ქეშმარიტი გივმა ამილახვარმან მიართვა დედოფალსა თამარს და მისმა სიმაღლემ მეფემან ირაკლიმ მე ძესა თვისსა გიორგის მიბოძა წელსა 1778. მისხალი არის 48“. სამხრეთისა მხრით ეკიდნენ სახენი ანუ პორტრეტნი პეტრე დიდისა, იმპერატრიცა ეკატერინა II, პავლე ხელმწიფისა, თეიმურაზ მეფისა, თვისისა პაპისა, მამისა ირაკლისა პერლამენტზედ ნახატი. ესე მაჩუქა მე თვით მეფის ძემან მიხაილ და მე მივართვი კნიჯსა მ. ს. ვორონცოვსა. ბუხრისა თავსა აღმოსავლეთითვე იდგა ზარიისა საათი, მორთმეული რუსეთით კოვალენსკისაგან.

ჩრდილოეთით იდგა საწოლისა მისისა ტახტი ვრცელი და გრძელი, მდიდრად მორთული და წითელის ხავერდით მოდებული; კედლის ჭიგრძეზედ იყო მიკრული ხავერდივე. წინარე ტახტისა საწოლისა იდგა გრძელი სტოლი ხავერდ-ფენილი და იდვენენ მას ზედა საწერელი და ქალაღებნი და შუაზედ ყუთი, რომელშიაც იდგა ბეჭედი თვისი ოქმთა საბეჭედი, ფული სახარჯო, ლაქა და საიდუმლონი მიწერ-მოწერისა ქალაღნი. გასაღები ამა ყუთისა ექმნებოდა თვით მას მარადის ჯიბეში. დასავლეთით იყო გრძელივე ტახტი ხალიჩა და ქეჩაფენილი, მუთაქებით მოდებული, მშვენიერ ნაქსოვისა ფარჩებითა გა-

დაკრულნი. იატაკი იყო დაფენილი ერთისა მრთელისა, თვით ოთახისა ზომისა, მშვენიერისა ორხოჯთა.

სნეულებისა გამო აქა მიიღებდა მახლობელთა საქმისა და მომხსენებელთა. აქავე ულოცავდენ ცისკარსა და მწუხრსა. მეორესა დიდსა ოთახში, რომელსაცა აქვდა სიგრძე 6 საეწინი და იყო მდიდრათვე დაფენილი, მიერთმევდა სადილსა.

დედოფლისა სადგომნი უმეტეს იყვნენ მორთულნი მშვენიერად და ძვირფასად. გარემო ოთახებისა, ოთახებისა, იდგნენ მრავალნი სხვათა და სხვათა ნაკვეთთა ჩინურნი ქურქელნი და ვერცხლეულნი მრავლად.

ზემოჯსა სახლისა ნაქერნი სადგურნი იყვნენ 22 და ქვემოსა სახლისა, სადგურად მსახურთა და მხლებელთა პირთა, 22-ვე. ქეშიქთა ანუ მეფის მცველთათვის ცალკედ ნაშენსა სახლში იყო დანიშნული ექვსი ოთახი. მეფისა ქეშიქნი ყოველ დღე იყოფოდნენ 25, მეფის კარის ხარჯითა და ულუფითა;

გარდა სასახლის მხლებელთა, გარე სასახლისა სასახლისავე ოჯახნი დღე-ყოველ მიიღებდენ ხორცსა, პურსა და ღვინოსა, და მარხვისა დღეთა ნაცვლად ხორცისა, ლობიოსა, სისირსა და სხვათა სამარხოთა.—სახლსა ჩემსა აქვდა დანიშნული დღე-ყოველ ერთი ლიტრა ხორცი, ერთი თუნგი ღვინო, 4 ჯიგანა და 3 ლავაში.—ესე იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად მეფობისა პაპასა ჩემსა მღვდელსა ონისიმეს დაუნიშნა იმპერატორმან ალექსანდრე პირველმან ციციანოვისა წარდგენითა 200 მანეთი და იღებდა მას დღემდე გარდაცვალებისა 1817 წელსა ¹⁰.

¹⁰ აჰა ნამდვილი მოწმობისა პირი:

„ჩვენ, ქვემოხელმომწერნი ხელისა თხოვნისამებრ მოხუცებულისა საქართველოს სამეფოს კარის ეკლესიისა მღვდლის ონისიმესა, ვმოწმობთ, რომ ესე ხსენებული მღვდელი პირველად ხლებია განსვენებულსა მეფესა თეიმურაზ მეორესა და შემდგომად განსვენებულსა მეფესა ირაკლი მეორესა და უშემდგომესად განსვენებულსა მეფესა გიორგის, და ნიდაგ ჰქონდა ამას მეფეთაგან წელიწადში პური კოდი ორმოცი, და ფული ვეცხლისა თუმანი[ი] ოცი, რომელსაცა დანიშნული ესე რიცხვი პურისა და ფულისა მიეცემოდა მიუცილდებოდეს: პური სოფლებზედ და ფული თვით მეფეთაგან ხელდახელ, გარდა სხვათა შესაწევნელთა ნივთთა. 2 იანვარსა 1804.

კათოლიკოს-პატრიარქი ყოფლისა საქართველომას ანტონი.

არქიმანდრიტი ლოდბარი გვრასიმე.

არქიმანდრიტი და წევრი დიკასტერიისა ტრიფილე.

თავადი ორბელიანი იოანე.

თავადი ბარათოვი ზაალ.

თავადი იოანე ჩოლაყაყვი.

თავადი ორბელიანი გიორგი.

თავადი ევსტატი ციციანოვი.

თავადი სულხან თუმანოვი.

მოწმობისა ამის ძალითა და კნიაზის ციციანოვის წარდგინებითა მიეცა მას ონისიმეს 20 თუმანი წელიწადში პენსია.

XXII

აღზრდილსა სიყრმით მართლმადიდებლობისა მქადაგთაგან უყვარდა ტრფიალებითა ეკკლესიისა დღესასწაულნი, დღეთა რომელთამე, ვითარცა თვით იტყოდა, ქვეყანისა ცად გარდამაქცეველნი. ესრეთ ქრისტეს სიყვარულითა დამთვრალი მეფე იხარებდა და იშვებდა სულითა, ოდეს დაესწრებოდა თვით ეკკლესიისა ტაძრისა დღესასწაულთა. ესევე ტრფიალი სულისა წმინდათადმი ხატთა, მოღვაწეთა მათთა გამომაცხადებელთა და პირველ-სახისადმი აღმაწევენელთა იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად წირვისა თაყვანსა სცემდა ხატთა, ამბორსა უყოფდა მათ დიდებით მათ ზედა, ღვთისა მადლისა ძეჟონთა, შუბლსა და თვალთა და ოდესმე მალლად დასვენებულთა ხატთა, ერთსა წვერსა ყავარჯენისა გრძელისა, რომელსაცა მიართმევდენ მეფესა დასაყრდნობელათ, ემთხვევოდა თვით, და მეორესა წვერსა შეახებდა კრძალვითა თვით ხატსა წმინდასა.

ესე მრავალთა, არა განმგეთა სარწმუნოებითისა მისისა მხურვალეებასა, ეჩვენებოდათ საქმედ უშვერად. ესრეთსავე მაგალითსა შეუდგა შვილიცა მისი მიხაილ და დღე ყოველ ვხედვიდი ესრეთ მლოცველად და ამბორისა მყოფელად წმინდათა ხატთა.

დღეთა ამათთვის დღესასწაულითთა, ზედაშედ ღვინო მეფისა და სახაბაზოდამ მეფისა სეფისკვერი მიერთმეოდა მღვდელთა და მწირველთა ეკკლესიათა მათ, სადაცა იქმნებოდა თვით მეფე მედღესასწაულეთა შორის მლოცველი; ეგრეთვე სანთელი და საკმელიცა,—ძველისა აქამომდე ადგილ-ადგილ დაშთენილისა ქართველთა ჩვეულებისა გამო.

XXIII

განმაახლებელმან წმინდის გიორგის ეკკლესიისა, აღშენებულისა სვიმონ ზანიშინისაგან, დასდვა იგი კარის ეკკლესიად; მას შინა დაასვენა დროშა თვისი და მესწირა ბარძიმ-ფეშხუმი ვეცხლისა შეძღვევისა ზედა წარწერთა:

„ქ. შენ მოწამეთა შორის მანესა და ღვაწლით შემოსილსა, უძლეველს მთავარ-მოწამესა წმინდასა გიორგის შემოგწირე მცირე ესე შესაწირავი ბარძიმი ესე მე ყოვლად უღირსმან და ცოდვილმან ბატონიშვილმან გიორგამ, რათა მეოხ მექინა საშინელსა მას მეორედ

მოსვლასა ქრისტესა მეუფისასა. ამინ. 1768. ქრისტეს აქეთ ჩლჲს, მისხალი ტ.“

ესრეთივე ზედა წარწერა არის ფეშხუმზედ, რომლისაცა წონა არის დანიშნული: „რა მისხალი“.

ბარძიმ-ფეშხუმი ესე დღესაცა ჰგეის ეკლესიასა ამას შინა, წოდებულსა დღედმდე კარის საყდრად.

კვირასა და დღესასწაულისა დღეთა შინა, მოსმენადმდე საღმრთოჲსა ლიტურგიისა, არა რასა მიირთმევდა. შემდგომად წირვისა მოართმევდენ ეკლესიასა მასვე სეფისკვერსა და ზედაშესა. ესრეთი იყო ჩვეულება ძველთა ქართველთა და მრავალთა შორის ჰგეის ესევე დღემდემცა მრავალთათვის. ვიტყვი „მრავალთათვის“ ამისთვის, რომელ შესრულთა რეცა ევროპიისა ჩვეულებათა და განათლებულად საგონებელთა, არლა დაიცვენს კანონი ესე შერყეობისა გამო სარწმუნოებასა ზედა.

XXIV

არიან განკვირვებასა, რად დასუსტდა მორწმუნოება ესე რუსეთისა მართლმადიდებელთა შორის და რად მოედვა სენი ესე ქართველთა ყრმათა. გონებისა განკვირვებასა მათსა ვეცანი. ნუჟუმე ვერ ხედვენ მიზეზსა? მთავრობა რუსეთისა აღირჩევს ზედამხედველად და მასწავლებელად მართლმადიდებელთა სასწავლოთათვის კაცთა არა მართლმადიდებელისა სარწმუნოებისა, მერყევეთა ქრისტიანობასა ზედა, არცა ღიზოთა, არცა შატობრიანთა, რომელნიცა ფილოსოფიითა არა ქრისტიანობენ ანუ ქრისტიანობითა არა ფილოსოფოსობენ, და გონებისა მაღლისა მოარულობითა ისტორიითა შინა მსოფლიოთა და ეკლესიისა დაწვლილებითა პირუთნელებითა ძიებითა არა ხედვენ სარწმუნოებისა ნათელსა.—ესენი და მათთაგან აღზრდილნი ყრმანი, წარმკითხველნი ბუნებითის ისტორიისა, ჰგონებენ საღმრთოჲსა წერილსა არა რაობასა. არა ჰყავსთ ჩამგონებელნი და მთქმელნი, რომელ მეცნიერებისა ნამდვილ თვალითა მხედველთა არა რაჲ უთქვამსთ (კუვიესა, სტეფანესა და ესე ვითართა) წინააღმდეგი არცა მოსეს წერილთა ზედა და არცა სახარებისა მცნებათა და დოღმატთა ზედა. ვასილი დიდი და ორიგენი და გრიგორი ნაზიანზელი და სხვანიცა ღრმად იყვნენ მცოდნენი ბუნებისა დროთა მიხედვით. მეცა ვარ წარმკითხველი ახალთა წერილთა ბუნებისა გამომეძიებელთა და ვერსად ვერ ვჰპოვე რაჲმე ჰაზრი ყოვლადი და მტკიცე, დამარღვეველი სახარებისა.—რენანიო? იტყვიან. ესე რენანი დიდად სუსტი მტერია ქრის-

ტესი.—სხვანი ნემეცთა მწერალნი, ვითარცა შლეიერმახერი და შემდგომელნი მისნი, უმეტეს ღირსნი არიან ყურადღებისა. გარნა გონიერად და აუჩქარებლად გამოიმეძიებელნი წერილთა მათთა შესწუხდება, რად სთქვა ესე და ესეო.

გარნა ესე ყოველი სათნო და არა სათნო გონებისა და მეცნიერებისა, ღვთისა შემოქმედისა და ღვთისა სოფლისა მხსნელისა საპირთა სიმტკიცისათვის თვით სარწმუნოებისა. უფრორე ნათლად განბრწყინდება ქრისტიანობა, უმეტეს დამტკიცდება იგი კაცთა ნათესავისათვის, ვითარცა იყო შემდგომად არიოსისა, შემდგომად ივლიანესსა მდევნელისა, შემდგომად მეფეთა ხატთა მბრძოლთა, შემდგომად ფრანცუზთა მწერალთა ქრისტეს სახარებისა და ჯვარისა რეცა კაცთა გონებისათვის დასაკდემელთა რათამე, რომესპიერისაგან დამარხულთა მიწასა შინა. ნუ ივიწყებენ იოანე მახარებელისა სიტყვას: „ნათელი ბნელსა შინა სჩანს და ბნელი იგი მას ვერ ეწია“.

XXV

ღიდად დატკებოდის მეფის ძე მამათცხოვრებისა კითხვით უდაბნოთა შინა საღილისა და ვახშამისა ჟამსა ძმათა სატრაპეზოსა. „რაოდენჯერმე განმამეორებინა სიტყვა ანტონი დიდისა მეგვიპტელისა,— მეტყოდა მოძღვარი ჩემი, მღვდელ-მონაზონი გაიოს, მოხუცი (გარდაიცვალა თფილისს 1864 წელსა) — „თევზი მიიძინებს, ოდეს აღმოიყვან მას წყლიდამ: ესრეთვე მეუდაბნოე უძღურებს, ოდეს შევალს სოფელსა და ჰგებებს ქალაქთა შინა: ვისწრაფოთ და ვრბიოდეთ მათათდმი. ჩვენთა სამონაზონოთა, ვითარცა თევზნი წყალთადნი“. — მეფე განამხმევებდა თვით მეუდაბნოეთა კეთილმსახურებითა თვისითა. მარხულობითა თვისითა აჩვენებდა მარხულობისა სიმტკიცესა; ლოცვითა თვისითა ამრჩობლებდა ლოცვასა და ვედრებასა მათსა ღვთისადმი; ცრემლსა თვისსა შეაერთებდა ცრემლსა მათსა და სარწმუნოებითა თვისითა განამტკიცებდა მორწმუნოებასა მათსა. ვითარცა მერცხალი უდაბნოსი, შესრული ბუდესა შინა თვისსა, გალობდა ღვთისა გალობასა. ვინ იტყვის უცოდველად ბოროტსა მეუდაბნოეთათვის: არიანო უსარგებლონი. ყრმანი ჩვენნი, თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა, სწავლობენ აქა წერასა, კითხვასა, გალობასა, ლრამმატიკასა, რიტორებასა, ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებასა; აქა ინახებიან ობოლნი და გლახანი; აქა იკურნებიან სნეულნი; აქა იკვებებიან მშიერნი; აქა სნეულნი სულითა მიიღებიან სიმრთელესა; აქა მწუხარენი, ვითარცა

სასწეულოსა, ნუგეშ იცემებიან და ჰპოვებენ სიხარულსა და შვებასა, რომელსაცა ხშირად დავნატრით სოფლისა მდიდარნი და ნეტარად საგონებელნი. ბრძოლისა ჟამსა, სიტყვიტა და ჯართა შველიან ქვეყანასა; სიმშოილისა დროსა გვიძღვნიან პურსა და ღვინოსა, საკლავსა და ცხენსა, ურემსა და მეურმეთა.—ნუშუმე კვალად იტყვის ვინმე უსარგებლობასა მათსა ქვეყანისათვის. მეუღაბნოენი სძულთ მხოლოდ არა წმინდათა, მრუშთა, მპარავთა, მტაცებელთა, მეშფოთეთა, რომელთაცა სდევნიან იგინი თვისითა ცხოვრებითა, ეპისტოლეებითა და ქადაგებითა. ეშინის ბოროტთა მათი, ვითარცა ეშმაკსა ღვთისა; ვითარცა ცუდთა მონათა უფლისა თვისისა კეთილისა; ვითარცა სჯულისა გარდამავალსა მსაჯულისა ქეშმარიტისა. მეუღაბნოეთა შეყენებულთა სამხოლოთა შინა, არა რაჲ აქვსთ საკუთრებად. სიმდიდრე მათი არა არის დაფარული ჩვენგან; საუნჯე მათი არა არის ჩვენთვის უხილავი. ესე ყოველი შემოდის ჩვენკენ, ვითარცა ნაკადი წყარონი, ყოველგან მიმომდინარე. ნათელი სწავლისა მათისა, მოიფინების ჩვენდა, ვითარცა შუქი მზისა. ნაყოფი ნაშრომთა მათთა ჩვენთვის არის უშურველი. რომელი არა განასწავლეს მათ? რომელი არ განაძღეს? ვინ არა განკურნეს, მისრული მათდა სამკურნალოდ? რომელსა დაუხშეს კარი სტუმართ-მოყვარებისა, უცხოთ შეწყწარებისა, მტერთა სიყვარულისა? მოძულენო ქრისტესნო და ეკლესიისა წესდებისა სდუმენით; იკლემდით და ირცხვენდით კადნიერად მოუბარნო წინააღმდეგ ქრისტეს სახარებისა ¹¹.

¹¹ დროთა ამთ იყვენ გაწოჩენილად და ბრწყინავდენ ვითარცა მნათობნი უღაბნოთა:

ს ა ბ ა, ბერი მწირი, მოსული დავით გარესჯას იმერეთით, საყვარელი მეფის ძისა გიორგისა, მხნე სულითა და ხორციითა. ესე იყო ნათლია ანუ მიმქმელი მეფის ძის მიხაილისა.

ს ე რ ა პ ი ო ნ, ნათესავით იმერელი. 22 წლისამ დაუტევა სოფელი და ისწავა მორჩილმან უღაბნოესა ნათლისმცემელისა წერა და კითხვა. მეფემან თეიმურაზ უბოძა წინამძღვრობა და 120 წლისა გარდაიცვალა 1762 წელსა. მოღვაწებასა მისსა ანსგავსებდენ ძველთა თეზაიდისა და პალესტინისა მეუღაბნოეთა.

დღესა ერთსა ბერი სწეული მიიცვალებოდა და მოისურვებდა წინამძღვრისა თვისისა ნახვასა. მოახსენეს ესე სერაპიონს, და ამან არა გაწყვიტა კითხვა ლოცვანთა და ბერი გარდაიცვალა. იქმნა დრტეინვა ძმათა, მაშინ შვეიდა სენაკსა მას გარდაცვლილისა ბერისა და ხმამაღლად უბრძანა ბერსა: „ს ა ხ ე ლ ი თ ა უ ფ ლ ი ს ა თ ა ა ლ ს დ გ ე ს“. აღდგენილსა მკვდრეთით, აღუთქვა, კვალად სიცოცხლე ერთსა წელსა. ესე მომითხრა მე მოხუცმან მღვდელმან ლახარემ საგარეჯოელმანო,—მეტყოდა მე მეფის ძე მიხაილ.

გ ა ბ რ ი ო ნ, ნათლისმცემლისა უღაბნოესა მოღვაწე. ამან 1779 წელსა უანდერძა მეფის ძეს გიორგის ხატი სასწაულთმოქმედი ღვთისმშობლისა, ოქროთ მოკედლი. ესე ხატი შემდგომად მეფისა გიორგისა აქენდა მეფის ძეს მიხაილს. ვის დარჩა ესე შემდგომად მიხაილისა არ ვიცი.

ბერძენთ სინა-მთისა წინამძღვარნი ძველადვე ეაჯებოდენ მეფესა, მისცენ და შთააბარონ ეკკლესია გუმბეთიანი აბანოჲსა თფილისს გზასა ზედა დაფუძნებული და სომეხთაგან თურქთა დროსა 1728 მიტაცებული ფაშისაგან და მისთა კარისკაცთა მოსყიდვითა. მეფემან ირაკლი მეორემან ვერ აღასრულა ესე, რათა არა აწყენინოს სომეხთა მომავალთა თფილისად, საჭიროთა ვაჭრობისათვის. მეფე გიორგისა ჟამსა დანიშნეს, როგორცა სჩანს საქმიდამ მეფისა გიორგისა, ეშიკა-ლაბაშ ასლან ყაფლანიშვილი და სხვანი მდივანბეგნი განსახილველად საქმისა. საქმისა განხილვისა დროსა ცნობილმან კათოლიკოსმან სომეხთა ლუკა და ეზმიაწინისა კრებულთა, მოსწერეს მეფესა წერილი და თხოვა ვედრებითი, არა მოეღოსთ სომეხთა ეკკლესია, რომელსაცა ფლობენ აღრიდგან სომეხნი, შესწუხდა მეფე და უნებდა რათამე და როგორმე დააკმაყოფილონ ბერძენთა წინამძღვარი. გარნა საქმე ესე ცხადად აღმოჩნდა სასარგებლოდ ბერძენთა, რომელ მეფემან ბრძანა წარუვლინოს საქმე და მოხსენება მდივან-ბეგთა მარქარ ვარდაპეტის ხელითა და ინებოს თვით კათოლიკოსმან ლუკამ ქმნას განჩინება სამართლიერი. მისრულმან მარქარ ვარტაპეტმან განუმარტა დავა ბერძენთა. დაგვიანდა პასუხი და გარდაწყვეტა კათოლიკოსისა; მეფე გიორგი გარდაიცვალა და დაშთა ეკკლესია დღემდე სომეხთა.

გ ე ნ ნ ა დ ი 140 წლისა მწირი ბერი ნათლისმცემლისა, გვართ თულაშვილი, დიდი მოღვაწე. კვირისკვირადმდე მმარხველი, სახლთხუცეს ყოფილი დავით ერისთავისა. 60 წელი არ ენახა სოფელი, არც არავის ეჩვენებოდა მოსრულთა მონასტერსა შინა, გარდა ოდესმე ეპისკოპოსთა და მეფეთა მუნ მისრულთა. გარდაიცვალა 1721 წელსა.

ი ლ ა რ ი ო ნ ხევსურელი, კაცი მართალი და წრფელი, მღვდელ მონაზონი. 80 წლისა მიიცვალა დავით გარესჯას.

დ ა ნ ი ი ლ ბერი, მოწაფე სერაპიონისა, 4 წლიდამ უდაბნოსა შესრული.

გ ა ბ რ ი ო ლ ბერი, მოწაფე სერაპიონისავე, 120 წლისა, პირველად დოდოს მონასტერსა ყოფილი. მოკლეს ლეკთა 1802 წელსა; ამან იმარხვა 40 დღე, რათა ჰპოვოს ხატი ღვთაებისა წმინდის ანტონის მარტომყოფის მონასტერსა.

გ ე ე ე დ ი კ ტ ე ფავლენიშვილი. მოკლული ოსთაგან 1822 წ.

თ ო შ ა გარსევანაშვილი, წინამძღვარი დავით გარესჯისა; ამას წაართო წინამძღვრობა დავით ბატონიშვილმან, და მისცა ილარიონ ბებურიშვილსა, და გარდაიცვალა 1802 წელსა 120 წლისა; მასწავლებელი მრავალთა თავადთა და აზნაურთა.

ამავე დროსა წინათ გარდაცვალებისა მეფისა იყო დაწყობილი დავა ათონისა მთისა წინამძღვართაგან დაქცეულისა შააბაზისა დროდგან 40 მოწამეთა ეკკლესიისა. ეკკლესია ესე იყო თვით იგი, რომელსაც მოიხსენებს ცხოვრება წმინდისა მოწამისა აბოსი. ეკკლესიისა აღგილსა დანაქცევთა ამათ, ედავებოდა თფილისელი თათარი .....ვეზიროვი. მეფესა უნებდა მიცემა მათი ათონისა მთისა მამათათის; გარნა სიკვდილმან უსწრო მეფესა და ვერ გარდაწყდა საქმე და საჩივარი. რუსთა მთავრობისა დროსა 1840 წელსა სენატისა უქაზითა ჩაბარდა ვეზიროვთა და ესენი ფლობენ აღგილსა მას და აღშენებულთა მასზედა საგაქროთა ღუქანთა ღლეღმდე.

XXVIII

ყაენის მოსვლისა წინათ თფილისს მეფის ძესა გიორგის მიენდვა ქიზიყის ჯარისა შეყრა. წარგზავნილმან სიღნაღს, სცნო დაბარება იმერეთიდან იმერთა ჯარისა. დედოფალსა დარეჯანს არა ენება, რათა მეფის ძისა გიორგისა დროშა პირველობდეს სამეფოში. მეფის ძეს თანა ახლდეს ჟამთა ამათ ქიზიყისა მოურაფი ზაქარია ანდრონიკაშვილი და ცოლის ძმა მეფის ძისა რევაზ ანდრონიკაშვილი, რომელსაცა მეფემან ირაკლი, დედოფლისა დარეჯანისა რჩევითა, ადრევე მოულო ქიზიყისა მოურაობა და მიუბოძა ზაქარიასა, რომელსაცა ჰყვანდა ცოლად ასული მეფისა ირაკლისა ელენე. ესრეთ არა კმაყოფილმან რევაზ და მარადის მღრტვინავემან მეფეზედ, თუმცა შეჰყარა ჯარი ქიზიყისა, გარნა არა სურდა შეერთებულიყო მეფისა ჯართან, თფილისსა შეგროვილისა. — „უშველოს ზაქარია მოურაფმან, — იტყოდა რევაზ, — ქვეყანასა: როცა გაუჭირდათ მაშინ მომიგონენს?“ მეფის ძეს გიორგის არა ჰქონდა ბრძანება ირაკლისა არცა ჯარისა შეგროვებისა და არცა მოსვლისა თფილისად. ესე ნამდვილი არის და არცა საეჭვოა. იოანე მალხაზის ძე ანდრონიკოვი (ღენერალ-ლეიტენანტი დღესცა ცოცხალი) ხშირად მოიგონებს საქმესა ამას და ვიცი ესე მისგანაც პირუთნობელობით. რევაზ განვიდა მტკვარსა პირისპირ აღსტაფისა და დაუხვდა ყარაბაღისა და შამშადილისა საქონელსა, რომელნიცა მოყვანდათ ქართლსა დასახიზნავად; მოსტაცა იგი და წარიყვანა კახეთსა და ვითარცა იავარი განუწილა ქიზიყელთა. მეფემან სცნო ესე

და იწყინა, გარნა არ იყო დრო საქმისა განხილვისა. სპარსთა გან-
ვლეს ხიდი გატეხილი და მიახლოვდებოდნენ თფილისსა. ზაქარია
მოურავმან, კაცმან მხნემან და არა ეგოდენ ძლიერმან ხმითა და ღირ-
სებითა ვითარცა რევაზ, მარტყოფისა სოფლიდამ ქიზიყადმდე შე-
გროვილითა ჯარითა 600 კაცითა მოვიდა თფილისს. რევაზ და მე-
ფის ძე გიორგი დარჩნენ ქიზიყსა, — და სცნეს მხოლოდ დამარცხება
იმერთა ჯარისა, უნიკოება ზაქარია მოურავისა, აღება სპარსთაგან
თფილისისა და გაქცევა მეფისა კაიშაურსა.

მეფის ძე გიორგი მწუხარებდა უფრო ამისთვის, რომელ აბრა-
ლებდნენ მას მოლაღატობასა და ვერცა გამოაცხადებდა მამისა თფი-
ლისა რიდითა მას, რომელ არა ჰქონდა უფლება ჯარის შეყრისა უბ-
რძანებოდ. ეგონათ რომელ იმერეთისა ჯარი და ქართლისა ექმოდა
სპარსთა დასამარცხებელად. ესევე იყო მიზეზი, რომელ დღეინდელად
დღედმდე ქიზიყელნი ვერ მოიხსენებენ კეთილად მეფესა გიორგის,
რომელსაცა სწამობენ, მტრობით ვითამც მამისა, ესრეთ სუსტად მოქ-
ცევისა გაქირვებისა დღეებში.

XXIX

1786 წელსა აგვისტოს 8, ვითარცა სჩანს ოქმიდამ აზნაურის მი-
ქელოვისა, იყო დუშეთს. აქა ესტუმრა არაგვისა განმგესა მეფის ძეს
ალმასხანს ანუ ვახტანგსა და აღვიდა ალგვისა მთასა დღესა 16 აგვის-
ტოს დღესასწაულობისათვის დღისა ღვთისა დედისა მიძინებისა. აქვე
ღიღისა მზადებითა, ვითარცა ქრისტიანე მიიღო მან წმინდა საიდუმ-
ლო, და შესწირა ვეცხლისა ღიღი თასი ზედა წარწერითა: „მეფის
ძის გიორგისა ვარ მისხ. ნე“. დაჰყო აქა მთასა მალალსა დღე სამი.
აქედამ მიიწვიეს ერისთავთა და იყო კორინთასა, ქარჩოხისა მთასა
ლომისას, სადაცა შესწირა ძველად აღშენებულსა წმინდისა გიორგი-
სა სახელზედ ეკლესიასა ჩარეჟა ვეცხლისა და დასდვა მუნ თაყვანის-
საცემლად ჯვარი ვეცხლისა ზედა წარწერითა: „ჯვარო პატიოსანო,
იყავ მფარველ მეფის ძისა გიორგისა“. მუნით სთხოვეს კაიშაურისა
მთათა შინა ძველად მკვიდრთა საქონლითა და ძველადვე დეკანოზთა
და სამღვდელთა მის ეკლესიისა, არაგვისა მხრით, ბურღულთა. ეს-
რეთ არაგვისა ხეობითა მოვიდა ანანურს და აქედამ შევიდა ჟინვანი-
სა გზითა ფშავსა და ხევსურეთსა. ხევსურეთისა სამზღვარზედ მოეგებ-
ნენ ქისტნი მრავლად ძღვნითა. ლაშას ჯვარსა მიართვა ვეცხლითა
მოქედლილი ხატი წმინდის გიორგისა. აქედამ გარდავლო მთა ბორბა-
ლისა და მივიდა თიანეთს, მერეთ ერწოსა, სადაცა უმასპინძლეს მას

თავადთა ტუსიანთა, ვითარცა ადგილთა მათ მებატონეთა; განვლო ლამე ერთი ნიკორნას და სიონისა ეკკლესიისა ზღუდეთა შინა მოილოცა საფლავი წმინდისა მოწამისა მეფისა არჩილისა პირველისა. ამა გზით წარმოვლო ბოდავსა და შესწირა ხატი წმინდისავე გიორგისა ბოდავისა ეკკლესიასა ძველად აღშენებულსა მაღალსა მთასა ზედა. მუნით მოვიდა ბულაჩაურსა და მიიღეს თავადთა ხიმშიანთა. აქედამ გამოვლო მდინარე არაგვისა და მოვიდა მცხეთას. აქა გამოეთხოვა ძმათა თვისთა მეორისა დედითგან აღმასხანს და კათოლიკოსსა ანტონის და მივიდა თფილისად.

XXX

1788 წელსა მოვიდა მეორედ მეფის ძე გიორგი დუშეთსა და თანა ჰყვა მას წილკნელი ამბროსი, კაცი სათნო და კეთილი, არა დახელოვნებული სწავლათა შინა, გარნა ყოვლად ტკბილი, დუმილისა მოყვარე და მშვიდი. მეფის ძესა, მამისა თვისისა თანახმოებითა და მინდობითა უნებდა, ქრისტიანობისა გამო მათა შინა, გარდასვლა კობსა და ვიდრე დარიალადმდე, სადაცა იყო სამზღვარი ქართველთა. მას ახლდნენ აქა ლალა თვისი სვიმონ მაყაშვილი, სასახლისა მღვდელი ონისიმე იოსელიანი, დავით ხუცესი ნათლისმცემლისა თფილისის ეკკლესიისა, თავადი ბარათაშვილი, თავადი ბარძიმ ხიმშიაშვილი, მამა მის ხიმშიაშვილისა, რომელმანცა სცა ხანჯალი და მოჰკლა ღენერალი ლაზარევი, თავადი იოანე ანდრონიკაშვილი.

დუშეთიდან დარიალადმდე სლვა მეფის ძისა, იყო სლვა მოციქულთა. ყოველთა ნიშთა და წმინდათა ხატთა თაყვანის საცემლათა ადგილთა ზედა, მოვიდოდნენ და გალობდენ პარაკლისსა, და დაასვენებდენ ჯვართა, მიუბოძებდენ ბავრაცთა და აღიდებდენ მაცხოვრისა სახელსა. სადაცა იყოფოდა ეკკლესია შერყეული, აკურთხევდენ, და არა შერყეულთა შინა შესწირვიდენ უსისხლოსა მსხვერპლსა. მარჯვნივ და მარცხნივ დიდისა არაგვისა და თერგისა ხეობითა ხეობაებთა შინა შევიდოდნენ და ისადგურებდენ მუნ, სადაცა ძველადვე აქვნდათ მემკვიდრეთა მუნ ხატნი ანუ ნიშნებნი ანუ ხატისა ტყეებნი. მეფის ძე უძღვნიდა ხატთა და ჯვართა ადგილთა ამათ, პატივცემულთა ერისაგან. წილკნელი ამბროსი უკურთხევდა ბავრაცთა და სხურებითა აიაზმისა განსწმენდდა ადგილთა და მკვიდრთა დასახლებულთა გარემო თაყვანისცემულთა მათგან ადგილთა. თვით მკვიდრნი ადგილთა ამათ შინა მცხოვრებნი, უძღვნიდენ ცხვართა, ძროხათა და თხათა, ერბოსა და ყველსა სამასპინძლოდ ქრისტეს სახელისა მქადაგებელთა. მგალო-

ბელნი იტყოდენ გალობათა ძილისპირთაგან და სტუმრობისა დროსა თვით მცხოვრებნი იმღერდენ სიმღერათა თვისთა მათითა წესითა. დეკანოზთა ერისა მათგან დადგენილთა, მიეცემოდა მათგან უფლება, რათა იცვიდენ ადგილსა პატივითა, ხატთა, ჯვართა, ბავრათა, და სხვათა შეწირულობათა. მეფის ძე მხიარულობდა განთესვისა გამო ქრისტიანობისა ნიშანთა, ძველადგან არა შერყეულთა. ეპისკოპოსი ამბროსი იხარებდა სულისა მხიარულებითა ქრისტეს მიერ. მკვიდრნი მთიულნი დღესასწაულობენ დღესა ამას დღისა ხატთა თვისთა ენკენიობასა. მსლებელნი მათნი ეკვირვებოდენ ესრეთითა ადგილითა გზითა და ღონითა და საშუალობითა ქრისტიანობისა დამკვიდრებასა თავთა შინა მათთა და გულთა შინა მათთა. დღესა ერთსა განისწავებოდნენ მცხოვრებნი ადგილთა ამათ ქრისტეს მიერ ზნეობითა, ესრეთ მსუმბუჟად და ადვილად, განსაკვირვებლად დიდთა სოფლისა ამის მეცნთა პლატონთა, სოკრატთა, და არისტოტელთა. ესრეთ შეიტანეს მათთა ამათ სწავლა მაცხოვრისა მეფეთა მირიან, ვახტანგ, არჩილ, დავით აღმაშენებელმან, დედოფალმან თამარ, ლაშამან გიორგი და შემდგომთა მათთა.

უკუქცეული მუნით მეფის ძე მოვიდა დუშეთისა გზით მუხრანს; მუნ ეწვია წილკნელსა ამბროსის და აქედამ წარვიდა თფილისს.

გოშპარ კობიაშვილი, მოხუცი, 112 წლისა გარდაცვლილი 1864 წელსა, იტყოდა: „მახსოვს დღე ესე მეფის ძის გიორგის მობრძანებისა არაგვზედ; ყმაწვილი ვიყავ და მამსახურებდენ მათ თავადთა, რომელნიც ახლდნენ მას ბოდორნისა დღესასწაულსა. ამბროსი წილკნელი ბრძანდებოდა მუნ მწირველიო და იტყოდენ კაცნი და ქალნი მრავლად, არ იამა ბატონიშვილს აღმასხანს მეფის ძის გიორგის არაგვზედ მოსვლაო. ყმაწვილობისა გამო ჩემისა, მათი შინაური ამბავი ჯერ არა ვიცოდირაო; ეს კი კარგად და ცოცხლად მახსოვსო, რომ ათამდინ ყმაწვილნი კაცნი მოვედით არაგვისა ქალასა ბოდორნისა ძირში და დავიჭირეთ თოფით მოკლულნი ხოხობნი და მივართვით ბატონსაო. დროთა ამათ მრავლად იყო ხოხობი ქალებში გაღმა და გამოღმა არაგვისა. იმ დროს, როდესაც გულხეთქებით ავედით ბოდორნასა და მივართვით ხოხბებო, მამამთავარმან ბოდორნისა მოხუცმან ბესარიონ... მიართვა ცოცხალი ორაგული აქვე არაგვში ბოდორნისა ძირში დაქერილი და მეფის ძემან უბოძა ფული, საჩუქარი, და ჩვენ ყმაწვილებს გვეწყინა, რადგანაც არა გამოგვივიდა წყალობა რამე“.

ოდეს მეფემან ირაკლი დაადგინნა შვილნი თვისნი სხვათა და სხვათა ადგილთა ზედა საქართველოსა სამეფოსა, და მისცა განსაგებელად არაგვი—შვილსა თვისსა აღმასხანს, —მაშინ უმცროსი ძე ირაკლისა ფარნაოზ ჯერეთ 15 წლისა დარჩა უადგილოდ. მეფემან ბრძანა, რათა დროდმდე იყოს და სცხოვრებდეს ესეც ღუშეთს ძმისა მისისა აღმასხანისათანა. ესრეთითა ბრძანებითა წარვიდა იგი ღუშეთს და აღმასხან ადრევე ცნობილი ესრეთისა მეფისა განჩინებისა გამო, შესწუხდა და ოდეს მივიდა ღუშეთს ფარნაოზ, მან ძმამან იგი არ მიიღო. თანამზღებელთა უქადეს თობისა გავარდნა და აზნაურნი არაგვისა, შთაგონებულნი აღმასხანისაგან, იტყოდენ სიტყვათა მკვახეთა. ამისთვის მასვე დღესა უკუმოიქცა ფარნაოზ და მივიდა ტინის გზით მქადის-ჯვარს და ისადგურა რავდენსამე კვირასა სახლსა დისა თვისისა მეფის ასულის ქეთევანისა, მეუღლისა თავადის იოანე მუხრანის ბატონისა.

მეფემ ირაკლიმ სცნო ესე და დიდად შესწუხნა. დედოფალი დარეჯან მრისხანებდა შვილზედ და უნებდათ მეფესა და დედოფალსა გამოდევნა არაგვიდამ აღმასხანისა; მაშინ. ჰაბუა ორბელიანისა რჩევითა შევიდნენ შუამდგომელობასა კათოლიკოსი ანტონი და თვით მეფის ძე მემკვიდრე გიორგი და მათთან მახლობელი დეკანოზი სიონისა იოანე ოსეს ძე. ორნივე ესენი წარვიდენ მუხრანისა გზით ღუშეთს, წარიყვანეს თვისთანა მეფის ძე ფარნაოზ და დროებით დაასადგურეს აღმასხანთან. ექვსსა დღეს შექცევითა განატარეს მუნ დრო სიყვარულისა. აზნაურთა დამშვიდებისათვის და ნიშნად ქეშმარიტისა კავშირისა შეჰფიცეს ყოველთა ბოდორნისა ეკკლესიასა შინა დღესა 8 სექტემბერს, რომელსაცა არის დღესასწაულიცა თვით ტაძრისა ამის გუმბეთიანისა, მაღალსა ბორძქსა ზედა. აქა სწირა თვით კათოლიკოსმან ანტონი და გარემო ეკკლესიისა დიდისა სერისა დაგებითა თავადთა და აზნაურთა არაგვისაგან მხიარულებდენ მემკვიდრე გიორგი და ძმანი მისნი.—გარნა ფარნაოზმან თვით შემდგომად 6 თთვისა არა ინება მუნ. დგომა და მივიდა მამისა სახლსა თფილისადვე.

XXXII

წინათ ალა-მაჰმად-ხანისა მოსკლისა თფილისს, მოვიდა ელჩად ზი-ათ-ხანი ხოელი (?), რომელმანცა მოითხოვა მეფის ირაკლისაგან, რათა წარუვლინოს თვალი ძვირფასი ნადირშაისაგან ნაქონი, უკუდგეს რუსეთსა, აღიაროს მფარველად, ვითარცა ძველად, სპარსეთი და მისცეს მზეველები, შესწუხნა მეფე ირაკლი მოხუცი. ქმნა რჩევა და გამოკითხვა მხლებელთა კარისკაცთა. მეფის ძე გიორგი, ვითარცა მემკვიდრე, წარდგა წინაშე მეფისა და მოახსენა წარავლინოს მზეველად ძე მისი დავით და თვითცა წარვალს შვილითა უკეთუ სურს; წარდგება ყაენთანა, გამოსთხოვს წყალობასა, რათა არა წარახდინოს ქვეყანა. დაუტევებს შვილსა თვისსა მუნ მასთან მზეველად და თვით უკუ იქცევა. ესრეთი ჰაზრი მისი იწყინა დიდად დედოფალმან დარეჯანმან, რომელსაცა ეშინოდა, არა მოვიდეს სპარსთა ჯარითა და არ გამეფდეს სპარსთა ძალითა ჯერეთ სიცოცხლისავე მისისა მამისა დროსა. მეფემან უბრძანა უარი და სხვათაცა არ მოიწონეს ჰაზრი ესე მეფისა ძისა გიორგისა, ვითარცა წინააღმდეგი რუსეთისა თანა შეკრულისა ტრაქტატისა 1783 წელსა.

მეფემან ბრძანა უარი მასზედა, რაიცა მოახსენა ელჩმან ყაენისა, და მიუგეს პასუხად მას ყაენისა ელჩსა: „მრავალ-ჯერ ვართ მოტყუებული სპარსთაგან, მრავლად მათგან ტანჯულნი; სარწმუნოება ჩვენი ვერ დაგვაკავშირებს სპარსეთსა; მიმიცია სიტყვა და წერილითი პირობა ვიყო კავშირითა მტკიცითა შეკრული რუსეთისა ხელმწიფესთან, რომელიც არის ერთისა სარწმუნოებისა ჩემთან მექონი, ერთისა ეკკლესიისა შვილი, ერთისა ხმითა მადიდებელი ღვთისა. თვით სპარსეთმაც იცის ესე ადრითვე და წინა მოადგილეთა ვეჭილთა (ყაენთა მმართველთა, რომელნიცა ნადირშაჰისა შემდეგ იტაცებდენ ხმლითა სპარსეთისა ტახტსა და არა ნამდვილთა ყაენთა) სპარსეთისა. მე მწყავს გვერდით ჯარი ჩემი და ჯარი რუსეთისა. მანამ ერევნიდამ აქ მოვა ჯარი ყაენისა, ჯარი რუსეთისა უფრო-ადრე შემოვა თფილისს“. — ესრეთი იყო რჩევა და პასუხი მეფისა ელჩისადმი ალა-მაჰმად-ხანისა.

XXXIII

ოდეს განჯაზედ გაილაშქრა მეფემან ირაკლი, მაშინ მეფის ძე გიორგი განაგებდა სამეფოსა. დიდად ბეჯითად აშველებდა ურმებსა, ტყვია-წამალსა და კაცთა ცხენოხანთა. იტყვიან დამსწრენი, — განა-

კვირვა სარდალნი და თვით მეფეო. აქენდა მიწერ-მოწერა ვალერიან ზუბოვთან, რომლისა თხოვნითა წერილითა 30 სექტემბრისა 1796 წელსა № 367 (ბანაკით ფერსალათის მდინარეზედ) მოუშადა რუსთა ჯარისათვის პური და საკლავი. დაბრუნებულმან განჯით მეფემ მიუძღვნა სახალხოდ დიდი მადლობა და ბრძანა: „შვილი ჩემი გიორგი დიდი მეფე იქმნებაო“.

ამასვე წელსა, გარდაცვალებისა გამო 6 ნოემბერს იმპერატორ-ცასი ეკატერინასი, ბრძანებითა მეფისა ირაკლისა 23 დეკემბრით ჩაიკვა თვით შავი და დასდვა გლოვა 40 დღით საუფლისწულოთა თვისთა და სამეფოსა თვისსა.

XXXIV

გარდაიცვალა მეფე ირაკლი თელავსა 11 იანვარს 1798 წელსა. დროსა ამას მემკვიდრესა პირმშოსა ძესა მისსა გიორგის აცნობეს ესე ბორჩალოს და ყაზახსა, სადაცა იყო წასრული თათრებისა ელჩისა საჩივართა გამო. აქავე მიულოცეს მას მეფობა დიდთა თავადთა და მოხელეთა ქართლისა და კახეთისა. 22 ფებერვალსა მიბრძანდა მეფე თელავს და თან ახლდა 130 თავადი და აზნაური ქართლისა და კახეთისა. იტირა მეფე-მამა; გარდაახდევინა პანაშვიდი მღვდელმთავართა მუნ მყოფთა ბოდბელს იოანეს, რუსთველსა სტეფანეს და ნინოწმინდელსა მიხაილს. შემდეგ შევიდა დედოფალთან დარეჯანთან, თვისსა დედინაცვალთან და მოახსენა სიტყვანი გლოვისა; მერეთ უბრძანა მღვდელმთავართ და კარისკაცთა, დასდევან ეკლესიაში საწიგნე და მასზედ ჯვარი, სახარება და ფიცისა ფურცელი (აქავე ეკლესიისა შინა ესვენა ჯვამი ირაკლისა) და შეჰფიცონ მას წერილითა ვითარცა მეფესა და სჯულიერსა მემკვიდრესა, დამტკიცებულსა პირმშოობითა და რუსეთისაგანცა: „ძალითა არა,—იტყოდა მეფე,—ვისაც სურს ჰფიცონ ერთგულად და აღმიარონ მეფედ“. მეფის ძე ბაგრატ განაგებდა საქმეს ამას. ჰფიცეს მღვდელმთავართა და თავადთა და აზნაურთა. დარეჯან დედოფალი, ცხადად არ აღიარებდა მას მეფედ: „მე მინდა,—იტყოდა იგი,—მეფობა, ვითარცა ეკატერინა იყო დედოფლად რუსეთში“. მეფემ სცნო ესე და არ ათხოვა ყური. ფარნაოზ, ძე მეფისა ირაკლისა, აპირებდა ხლმითა მიხდომასა, გარნა მეფემან შეუთვალა ტუქსვა და უბრძანა დუმილი. მივიდა მეფესთან ამბავი, რეცა ამილახვარი დედოფლისა ყორღანაშვილი გაბედვითა იტყოდა უჯეროთა სიტყვათა მეფისთვის. განრისხდა მეფე ა ინება

ი ს რ ე ჯ ე II

შეპყრობა მისი. აცნობეს ყორღანაშვილსა ოსეთას და დაიმალა დედოფალთან. მოახსენა მეფესა მიმალვა მისი მუნ. მაშინ ბრძანა: „რა ექმნა, გამოვათრევინო დედოფლისა სადგომიდან მყრალი ყორღანაშვილი, შესწუხდება დედაჩემი, მოხუცი განიგმირება და იტყვიან, მეფე გიორგი ნერონი არისო: დედა შეურაცხყო. უტევეთ, იყოს მუნ პყრობილად“. დედოფალმან მიუგზავნა მეფესა ელევოერი სიტყვითა: ეკკლესიაში მოხსენებითა შემდეგ მეფისა მე მომიხსენონო. შესწუხდა მეფე და ბრძანა მოახსენონ დედოფალსა: „მეწალე და ცოლი მისი, მექუდე და ცოლი მისი ერთნი არიან ქორწინებითა. არა შეიძლება მათი დაშორება, და ნუ აშფოთებთ ერსა მას და თვისსა თავსა უსამართლოჲთა თხოვითა“. სდუმნა დედოფალმან და დაწყნარდენ. დროთა შფოთისა დღეთა ამათ იყო ქირი დიდი ქალაქსა თფილისსა და გარემო სოფლებთა.

XXXV

მეფის ძენი იულონ, ვახტანგ და მირიან მარტისა თთვესა მივიდნენ თელავსავე და შეპფიცეს არა სიწრფელით. თვით დედოფალიცა დარეჯან, კათოლიკოსისა ჩაგონებითა, ველარას ბედავდა. ქირი დასცხრა და ამისთვის შემდგომად 40 დღისა წაასვენეს გვამი მცხეთას დასასაფლავებლად და თვით მეფე მობრძანდა ქალაქსა თფილისსა, სადაცა არლა იყო ქირი, და დაბინავდა მუნ. შემდგომად ერთისა კვირისა მობრძანდა დედოფალიცა დარეჯან და დასდგა ავლაბრისა სასახლესა, რომელსაცა აწ ეწოდების ფერისცვალებისა მონასტერი.

დედოფალი დარეჯან და შვილნი მისნი, არა მოსურნენი მეფისა გიორგისა, მეცადინებდენ იღუმალ, რათა სიტყვითა და საქმითა ალაფუონ შფოთი, ამბოხი, ურჩება და უწყესობა და გარემოსდენ მეფისა გიორგისა ტახტსა ცეცხლი და სისხლი განსაფიცებელად მეფისა, გარნა ბუნებით და სიბრძნით აუჩქარებელისა. გამოსთქვეს სიმღერანი, რომელსაცა შინა ცრემლითა და გოდებითა იქებოდა ირაკლი და იგლოვებოდა მეფობა ახალი, არლა რეცა მექონისა ძალისა, ჭკუისა და გონებისა. ესრეთისავე ჰაზრითა დედოფლისა დარეჯანისა და შვილთა მისთა სურვილითა დაიწერა და განითესა ქართლისა და კახეთსა ნრავლად გადაწერილი, გლოვისა ესე სიტყვა, არა საწყენად მეფისა გიორგისა დაწერილი.

მეფემან გიორგი სცნო ესე და, რათა არცხვინოს მოხარულნი მწერლობისა ამის, თვით ინება ქონვა მისი და ავქსონსა მისსა სოლომან ლიონიძეს უბოძა საკაბე მაუდისა და საახალუხე ფარჩისა.

მაშინ ქალაქისა ქუჩებსა, სამწუხაროდ მეფისა მტერთა, იწყეს შე-
მდეგი სიმღერა ორ მუხლიანი:

„ვისთვისაც ვსწერე, ისი მტერად მომექცა;
ვინცა ვლანძღე, ის მეგობრად მომექცა“.

აჰა თვით გლოვისა სიტყვა:

„მოთქმით ტირილი საქართველოს მეფის, ღერკუ-
ლეს ღირსისა.“

დღეს ქვეყანა აღსრული გულის წყრომისა ტახტსა ზედა, ცხებუ-
ლი სისხლითა ცესარიისა დიდისა ეკატერინასითა, დღესვე იცხებს კვა-
ლად უფასოსა სისხლსა, სახსარსა ივერიელთა გვარისასა.

დღეს ციურთა საკვირველება მოშურნე ექმნა ქვეყანისა საკვირ-
ველსა. ცამან მისტაცა ქვეყანასა სიმდიდრე, ძლიერთა ძალი, ბრძენ-
თა გონიერება, ერთა გვირგვინი, მხედართმთავართ სარდლობა და
თვითმპყრობელთა სახელმწიფო ზრდილობა.

დიდნო მფლობელნო, დიდნო იმპერატორნო! სტიროდეთ ახლად
ქვეყანისა დიდებასა, სტიროდეთ სახლსა უაღლუსტესსა თქვენსა, შე-
რაცხდეთ ცუდად სოფლისა დიდება. ისმინეთ ესე სახსოვრად სასმი-
ნარი: მოკვდა ღერკულეს, უძლეველი მეფეთა და მზესა ქვეშე, და იხი-
ლეთ, და ყოველი ამაო.

და თქვენ მტირალნო, ნათესავნო ქართლოსიანნო, სარკინოზთავან-
უძლეველნო მხედარნო!

გიძლოდათ მეფე მოსებრ ისრაელთა, გესმოდათ ხმაი პატრონისა
თქვენისა. მახარობლად თქვენდა იყო ბიბლია: არ მოაკლდესო მთა-
ვარი იუდასავან.

იუდას ლომი სახლსა სადავითოსა ზარის სახელად მტერთა თქვენ-
თა მყვირალი დღემდე ლაშქრვიდა სამთა იმპერიათა: ოსმანთა, სპარს-
თა და კავკასიისა ერთა.

დღეს გაილაშქრა ციურთ ურიცხვთა ზედა, ერთმან მარტომან
უძლეველმან რაინდმან.

ძველი ღერკულეს ძველის ახილესითურთ იყვნენ ძლიერნა ქვეყა-
ნისანი. მოკვდა ესე უკვდავი მეფე, პატრონი თქვენი. ციურთა ძალ-
თა, უკვდავითა ძალითა სძლედა და განვლო სამყარონი ცათანი.
თუმცა დააკლდით საზოგადოსა მამასა, და სახსოვარსა მეფესა და
პატრონსა, გარნა კმა იყო ესე დიდებად თქვენდა, ვიდრემდის იყო
იგი და საიგაოდ აქა აღიდა სახელი, აღიდა გვარი თვისი, აღიდა სი-
მხნე თქვენი ქართველთა ცათამდე და აღვიდა ანღელთა ღვთისა თა-
ნა; გარნა აქაუ და მუნ ცოცხალ არს იგი. რად სტირით; ძენო; ობოლ-
ნო, მამისავან?

და შენ შესაკრებელი სახლო ივერიელთა ნათესავთაო, ტაძარო ათორმეტისა სკიპტრისაო, რად სტირი სადავითოვ სახლო?

დიდის მეფის ალექსანდრესაგან დიდებულო სახლო, თეიმურაზ პირველისაგან ამალღებულო სახლო, წმინდის ქეთევან დედოფლის სისხლით ცხებულო სახლო! სადაც კმა იყო სიხარულისა და ცხოვრებისა და იყავ საყოფელი მართალთა, რომელშიაც სანატრელი მეფე თეიმურაზ, და დედოფალი თამარ მეფის ირაკლის შობაზედ იხარებდენ: რომლისაც საწოლში მეფის ერეკლის სადღესასწაულო შობა იდიდებოდა; და სადა სახსრად ქართველთა ნათესავთა მეფე ერეკლე, ლომი იუდასი, დავითის სახლში იზრდებოდა, რომელშიაც ჩვეულება იყო ტაძრობისა, სადაც ხმა ისმოდა დავითის ქნარისა. აქამდის შენს მეჯლიშში მეფის ირაკლის სახსოვარი ყმაწვილ-კაცობდა, ქვეყანასა აკვირებდა; რომლისაც სიკაბუჟე ქვეყნის ძლიერთა სჩაგრავედა. აქამდის შენს მეჯლიშში მეფის ერეკლეს ტახტზედ ჯდომა იხილვებოდა, იმისი ხელწიფური, დარბაისელთ ხუმრობა მიმოითქმოდა, მეფე ერეკლეს მრავალ-საგალობელი სადღეგრძელო ისმოდა.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

თუ ოსმანთ დაიპყრეს საყდარი მეფობისა შენისა საკურთხეველი წმინდა ღვთისა, მეფე ერეკლე—სიმართლით ბრძანდებოდეს, რომელმანც ხერთვისის დამპყრობელისა და ასპინძას მტრის სისალში გამოწროთობილისა ხლმით ზვანთქარს სპარსეთის ხელმწიფეს ქარიმ-ხანთან საჩივარი მიაწვრინა: „მეფე ერეკლე სარათის ქვეყნებს მართმევს და შენ დაუშალო“. ქარიმ-ხან იტყოდა: „მეფე ერეკლე ასეთი რამ ბრძანდება, რომ ზვანთქარი ჩემთან საჩივლელად დაამუხლაო“,—მაშინვე უძლეველობის ნიშნად სახელმწიფო ხრმალი მოართვა!

რად სტირი სადავითოვო სახლო?

თუ სპარსთ დაიპყრეს შენი უმაღლესი ტახტი, შენგან წინაპართ შობილთ მეფე შარავანდელ—მეფე ერეკლე—ცოცხლებდინ საუკუნოდ! რომელმანც საქართველო ნადირშაისგან გამოიხსნა და ფათალიხან, ავშარის მეფე აზათხან ათასი ერთით წარიქცივა, რომლისაც დიდება მეორემ ალექსანდრემ, პრუსიის მეფემ ფრიდერიკოს მეორემ თეთრზე დაწერა: „ევროპაში მე ვარო და აზიაში ღერკულეს უძლეველი, საქართველოს—გიორგიანთ მეფეო“.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

ვინემდის ახალი მოსე, ისრაელთა მეფე, ერეკლე, საქართველოს მხედრობას წინა უძღვის და საქართველოს (რად ვამბობ ამ სახლოვანს სახელს?) დიდის როსიიდან გამოჰყავს ლაშქარი, ციმბირიდან მოჰყავს სამხედრო გუნდი,—ვის შეუძლიან შენი დამდაბლება?

როდესაც მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშა გაიშლება, დაღის-ტნელნი ლაშქრად მორბიან, ოვსნი და ჩერქეზნი მეფის ერეკლეს წინ სისხლის დათხევას ხალისობენ.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

როდესაც მეფის ერეკლეს ბედნიერ ტახტზე ჯდომა გელირსა, ყველას წინა საუკუნეზე უფრო იდიდე, ამაღლდი, უფრო გაბედნიერდი; ცანი ქუხილით გრგვინვიდენ ძალსა შენსა, სფერა ქვეყნისა გერწოდა ფერხთა ქვეშე.

მაგრამ ვაი თუ დიდება ესე შენი ღერკულეს მეფეს საფლავად მიეცვალოს!

ვაი თუ საქართველოს საფარველად გადახურვილი მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშის კალთები აგვეხადა! ვაი თუ ის უმაღლესი თავი, რომელიც იაკობის კიბედ ზეცას მისდგომოდა და მზესა ქვეშე ქვეყანაზედ არ ეტეოდა, საფლავისა სიღრმეში დაეფაროს.

ეს ძლიერი თვალები, რომლისაც ზევით ახედვა ცებს აჰკეცდა, და ღვთაების საყდარს მიედგმოდა; რომელიც სამსხვერპლოსა ზედა აბრამისსა განკვირვებით მდგომარე, მუხასა ქვეშე სამებასა ისტუმრებდა და, რომლისაც დახედვა ქვეყანას გახსნიდა და უფსკრულში ღვთის საკვირველებას უყურებდა; სფერა ქვეყნისა, ერთს გუგაში გარეშე-ეცვა და ცასა და ქვეყანას ორს ფურცლად კითხულობდა,—ვაი თუ საკვდავად დაერულოს!

ვაი თუ უძლეველი ხელები, რომლისაც ხლმის ვადაზედ დადება სიკვდილს მახარობლობდა, ტრფიალთ სატკივრად გულზედ დაკრეფილ იყოს!

ვაი თუ ის მაღალი და ზეცას ანგელოზთაგან სამწიგნობრო სახელი—მეფე ერეკლე—რომელიც ცისა კალთებზედ იწერებოდა და ქვეყანის მპყრობელთა ხელმწიფეთა ფხიზლად აძინებდა და მძინარეთ საშიშრად ესიზრმებოდა, ამ საღღესასწაულოს სახელის მოხსენებას საქართველოს ეკლესიები მოჰკლებოდეს!

მაგრამ ცა და ქვეყანა მეფის ერეკლეს მხსოვარნი არიან. მზე და მთოვარე იმისს ბედნიერს ლაშქრობაში ხანდაზმულნი არიან. ღღისით მზე იყო მეწინავე სარდალი და ღამით მთოვარე, ესენი მეფის ერეკლეს გამარჯვებულს დროშას წინა უძღოდენ; სისხლის მტერთათა შეღებილი მთა და მინდორი მეფესა ერეკლეს მოუთხრობენ. ვის შეუძლიან დავიწყება? ვის მოსვლია კეისართაგან ტახტი, გვირგვინი, პორფირი და ბავრაყი?

მაგრამ, ხელმწიფევე, რად გვიხაროდა შენი ხელმწიფედ ცხებულე-ბა, თუ კი სამკვდროსა ზეთს იცხებდი?

რად გინდოდა სახელმწიფო პორფირი, თუ კი დასამიწებელს სუ-
დარს გარს მოიხვევდი?

რად გინდოდა განსაგებელი სკიპტრა, თუ კი სკიპტრის მპყრო-
ბელს ხელებს გულზე დაიკრეფდი?

რად გინდოდა ქვეყნის მაჩრდილებელი დროშა, თუ კი მტერზედ
გარდახურვილს შენის შიშის ფარდას აპხდიდი?

რად გინდოდა სახელმწიფო ტახტი, თუ კი დასამიწებელს საფლავს
იშენებდი?

იგლოვდი ქვეყანავ, რომელიცა უძვირფასესითა სპეკალითა ამდიდ-
რებ სიტყვიერთა, გარნჯ სიმდიდრე გრძნობადთა და საცნაურთა —
მეფე ერეკლე — შენს სიღრმეში დაჰფარე: — განკრთი, განკვირდი!

სტიროდე ცაო, რომ შენის სითალხისა და ვარსკვლავთაცა აბრა-
ამისებრ განკვირვებით მხედველი, მეფის ერეკლეს უმალღესი თვა-
ლები საუკუნოდ დაბნელდა.

დაბნელდი მზეო, რომელსაც გაქვს მოსწავებული დაბნელებით ქი-
რისუფლობა, რომ მზე მიწიერი ღამიანის ქართლისა, — მეფე ერეკლე,
შენს ბრწყინვალებას ველარა ხედავს.

ზეციერნო ძალნო! აქამდის თქვენს ღღესასწაულობით მასპინძელი,
ახლა თქვენ სამღრთო სტუმარი, მეფე ერეკლე — გესტუმრათ. თუმცა
სამეფოს დიდებით ველარ ნახავთ — საფლავის ტუსალი გვედრებათ,
მარამ თქვენ, როგორც თავისის ქეთევან დედოფლის სისხლი, ისე
შეიწყნარეთ, ისე ისტუმრეთ. როგორც დიდს კონსტანტინეს, ისე
მოეგებენით.

მალალო და ძლიერო ღმერთო!

დავაკლდით ერნი ქრისტიანენი მემკვიდრესა პატრონსა და საზო-
გადოსა მამასა; ძლიერსა და მხნესა მამაკაცსა ჩვენ ვსტირით. და მეფე
ერეკლე — თავი, განმგებელი ერისა; ხელი, მზრდელი ობოლთა; მკლა-
ვი, მომგერებელი მტერთა და გვამი, შრომისა მოყვარე მისი, — საფლავ-
ში ირღვევა. შენ გვედრებით, იესოს სისხლით ცხებულს მეფის ერეკ-
ლეს კაცთმოყვარეს სულს ნუ შეაწუხებ, და იმისგან დაობლებულსა
საქართველოს მოხედე.

სად დაჰხედ, მზეო, სამეფოთა სირათა და პანკრატით გვართაო,
რომლისა დისკოსა ნათელს იღებდნენ გონიერნი? სად არის, ხელმწი-
ფევ, შენი ხელმწიფური განგება? რად შემოიბსენ ხრმალი, რომლისა-
ცა საღღესასწაულო გამარჯვება რიცხვით მსოვნას ასცილდა? რად
შემოსწყერ სახელოვანს დროშას, რომლისაცა ჰაერში მომცურავი კალ-
თები ქვეყანას აჩრდილებდა და, სამესისხლოდ განკიმულის ზორტე-
ბით ცის კალთებს ეჩხებებოდა? — სადა ღერკულესის მეფის უძლივე-
ლობის სტამბა ზეცას იბეჭდებოდა.

რად აღიდგე სახლი, თუ კი საუკუნოდ დასკლიდი? რად მიეც სია-
მაყე დედოფლობისა შენს უმაღლესს ფერცხალს, თუ ასე დასჩაგრა-
ვი? რა გაწყინა დედოფლის დარეჯანის დიდებულმა სამშობლომ?
რად მოსტაცე დიდება დადიანის ოჯახს? რად აღიდგე შენს უმაღლესს
ტახტზე? თუ აღიდგე, რადლა დაამიწე? რად უღალატე ხელმწიფეს
ქმრითა და შვილებით ბედნიერს? რად ატირებ? რად დააქვრივე?—უწყა-
ლოვ! რად მოუკალ ხელმწიფე ქმარი? უწყალოვ! სად ამიწებ კვისარ-
თაგან გვირგვინოსანს შენს უმაღლესს თავს? სად გიწყვია უქმად ეგ
ძლიერი ხელები, რომლითაც თავეთს შემალღებულს კამარაში მფრინ-
ველთ სიცოცხლეს მისტაცებდი? რად ასწავლე საყვარელს ქალებს სა-
ქალო კრძალულება, თუ კი თავმოხდილი ატირებდი? რად გაათა-
მამე გული ლომებრთა მემკვიდრეთა, თუ კი სიმყარე უძლეველი მო-
ვლებოდი? რად გვასწავლე ზრდილობა მხედრობისა ვაჟკაცობი-
თურთ, თუ კი შენს წინ სისხლსა არ დაგვაქცევინებდი?

ჩემს უღირსად, შენგან მოწყალებით გაზრდილი, შენის კარგის
ბატონ-ყმობის ტრფიალი სოლომონ, აქამდის რად მაცოცხლე, თუ
ასე ოხრად დამაგდებდი?

ხელმწიფე! რად დაგიკარგავს ხელმწიფეთაგან საშურველი ზრდი-
ლობა?

ამ დუმილით პატივსაცემელს სასახლეში რა ამბავია? უჩვეველი
ხმის შემალღება.

რას ნიშნავს ამისთანა უბედური სალამი? გარდმოხედე ხელმწი-
ფურად შენს მეჯლიშში მენახეთ დარბაისელთ, სახელოვანს სარდ-
ლებს.

ხელმწიფე! ვიცი, რომ საქართველოს ხალხი მეფის ერეკლეს ტახ-
ტზედ აღსვლით გულამაყნი არიან.

ქვეყანას უკვირდა: „სოლომონის გული მწუხარებამ ვერ შესცვა-
ლაო, არ დაიჩაგრაო ჩემი სიამაყე“. პირველად სიმართლე იყო და
მეორედ მეფის ერეკლეს სიმართლე; მეფეს ერეკლეს ცოცხალს უყუ-
რებდი—მტერი და განსაცდელი სათამაშოდ მიმაჩნდა. ახლა იმისის
მტრის გული დაიჩაგროს, როგორც მეფის ერეკლეს სიკვდილით სო-
ლომონის გული დაიჩაგრა. იმისი ტკბილი ბატონ-ყმობა ვიტყვით, თუ
თავის უნებურად ჩემის შეწუხების შენანება, რომელიც თავისის უმაღ-
ლესის ხელით მომწერა და სოფელმან აღარ დააცალა.

ხელმწიფე, დედოფალო და მეფის ძენო! გაფიცებთ მეფის ერეკ-
ლეს დღეგრძელობას, სიმართლეს და გამარჯვებას,—ორში ერთი
მოწყალება მოიღეთ: ან მომაკვლევინეთ [თავი] და მეფის ერეკლეს
უმაღლესის ცხედრის ფიცრად დამღვეით, რომ იმისი სანატრელი კუ-
ბო ჩემს გულზედ იდგას, მეფის ერეკლეს ძლიერი ტანი ჩემს გულზედ

ირღვევოდეს; ჩემთვის ის დღე იქნება, რომ დღე და ღამე ათი და თხუთმეტი საათი სახსოვარს მეფეს ნიადაგ მარტოკა ვახლდი ხოლმე. იქ ბატონ-ყმობა სადღა იყო, იქ ბატონ-ყმობის სიკეთე როგორღა დარჩებოდა? უღრმესად იფიქრეთ უმაღლესნო და ისე შემობრალეთ: ან ამ ქვეყნიდან დამკარგეთ, რომ სადაც მეფის ერეკლეს რაინდობაზედ თვალი დამრჩომია, სადაც იმისის გამარჯვებული დროშისათვის მიმსახურნია, თუ სადმე იმის წინ სისხლი დამიქცევია, სადაც მეფის ირაკლის ბედნიერი სალამი შემყვარებია, და იმის სახსოვარს მეჯლიშში, ჩემთვის უღირსის ხელმწიფურის ალერსით, ჩემგან ხუმრობა ჰყვარებია და თუ სადმე სახელმწიფოს მასლაათით, მიმსახურნია, ის ადგილები აღარა ვნახო, ამ ცეცხლებით აღარ დავიწვა.

ხელმწიფვე მფლობელო, საზოგადოვო მამავ, მეფევე ერეკლე! ვის მივსცე შენის უმაღლესის თავისა და უძლეველის ტანისა უზომო ტრფიალება? ვის დროშას ვემსახურო? ვინ შევიყვარო? ვისთვის მოვჰკედე? ვისთვის ვიცოცხლო, შენს უკან სიცოცხლე საზრახავად გამწარებულმან!“.

XXXVI

თვესა მეოთხესა შემდგომად გამეფებისა მოხდა ამბოხი ძმათაგან ნეფისა გიორგისა მეორისა დედიდან. იულონ, გამეფებული ქართლსა, აღიარებდა უფლებასა თვისსა მეფობისა ტახტისათვის, ანდერძისა გამო მეფისა ირაკლისა. ვახტანგ ანუ ალმასხან (ორ სახელოვანი) არაგვისა განმგე, ჰგონებდა თავსა თვისსა არა დამოკიდებულად მეფისაგან, ვითარცა ბატონი და ერისთავი, ძველთა წესითა, არაგვისა. მირიან გაბატონდა მარტყოფსა და ფარნაოზ სურამსა. ალექსანდრე იელტოდა სპარსეთსა და შეევედრა ყუენსა, რეცა მტერი რუსეთისა. ანდერძისა ძალითა ნამდვილ ხელმოწერილითა მეფისა ირაკლისაგან ოთხისა დღითა წინათ სიკვდილისა, თხოვისამებრ დედოფლისა, — ჯერ იყო, რათა ემეფა პირველად პირშოსა ძესა მისსა გიორგის, შემდეგ ძმასა მისსა იულონს, შემდეგ ამისა ძმასა მისსა მირიანს, მერეთ ვახტანგსა, მერეთ ალექსანდრესა და მერეთვე ფარნაოზსა. შემდგომ ფარნაოზისა მეფობითი უფლება გარდავიდოდა მეფის გიორგისა შვილზედ დავითზედ, მერეთ იოანეზედ, ბაგრატზედ, თეიმურაზზედ, მიხაილ და სხვა. შემდეგ ამათისა მოვიდოდა ჯერი მეფობისა იულონისა შვილზედ და შვილთა ზედა შეჰდგომთა მისთა ძმათა და სხვანი. — ესრეთმან უგვანმან ანდერძმან, დაწერილმან ყორღანაშვილისა ოსეფისაგან, აღსძრა მფოთი ძმათა შორის. მეფე გიორგი იძულებულიყო

მოსვლადმდე რუსეთისა ჯარისა, მიელო ღონე დამშვიდებისათვის ქვეყანისა. ძლიერა ხელითა განაგებდა საქმეთა კეთილად მინდობითა ღვთისადმი, ვითარცა ხშირად იტყოდა თვით. მოითხოვა ავარიისა ხანიდამ 3.000 ლეკი ფასითა ნაჭირაენი. ესენი დააყენა მცველად ქალაქისა ავლაბარსა და მეტეხისა ხიდისა გარეთ. დღესა ერთსა ბელადი მათი მურად, მარადის მეფესთან მყოფი და ერთგული, ეტყოდა მეფესა: „ბატონო მეფევე, თქვენნი ძმები მეცადინებენ მომისყიდონ მეცა და ჯარიცა და გილალატოთ თქვენ“. განრისხნა მეფე და დიდისა ხმითა ბრძანა შეპყრობა ტუსალად დედოფლისა დედინაცვლისა თვისისა, სადაცა იქმნებოდა რჩევა ესე ლალატობისა. ხმაჲმან მეფისა მქუხავისა შეადრწუნნა თვით მხლებელნი მეფისა. გარნა ღვთის მოშიში მეფე შედგა და შეაყენა მსჯავრი თვისი. მაჲინ ბრძანა მეფემან: „კმარა! მოახსენეთ დედოფალსა დააწყნაროს ღელვა შფოთისა!—შეჰკვილა მეფემან:—წარვედ ელევთერ! და თფილელსა არსენის აუწყე სიტყვა ჩემი და ერთად მასთან მოახსენეთ დედასა ჩემსა, ნუ გამომიყვანს მოთმინებიდამ; შეიბრალოს ქვეყანა, ქრისტიანობა და ვებრალეზოდე მეცა, ვითარცა მეფე და პატრონი ქვეყანისა, რომელსაცა მაქვს ვალი ზრუნვისა და სამართლისა მეფობისა გამო, ზეგარდამო მონიჭებულისა ჩემდა“. წარვიდენ და მოახსენეს დედოფალსა, რომელმანცა მოიხადა ბოდიში, ვითარცა შეშინებულმან ნამდვილ, და ითხოვა მხოლოდ, რათა შვილთა მისთა და ძმათა თვისთა განუსვენოს და დააკმაყოფილოს სარჩოთი და პატივცემითა ღირსებითითა. მოისმინა მეფემან ესე ყოველი და ბრძანა: „მადლობა ღმერთსა, რომ დამაცხრო სიტყვამან დედისა ჩემისა. ახლა ვიზრუნოთ ძმათათვის ჩემთა“,—სთქვა მეფემან. დაიბარა შვილნი თვისნი დავით და იოანე. უბრძანა მათ რათა—„ქართლისა ჯართა ხვალვე წარვედით სურამისაკენ და გამაგრებულსა სურამისა ციხეში ფარნაოზს, გამოუტხადეთ გამოვიდეს და იყოს მორჩილებით,—და თუ არა ჰქმნას, აიღეთ უთუთოთ ციხე, გამოიყვანეთ და დასთხარეთ თვალები“.—ესრეთ სურამისა ციხესა შემოადგნენ მაისის 20 და შეუგზავნეს ამირეჯიბი დავით მოციქულად. ფარნაოზ შეშინებული გამოვიდა ციხიდან და წარვიდა ქსანზედ ცოლუღლებთან, მიმცემი სიტყვისა არლა შფოთობისა პირისპირ მეფისა და მოსვლისა მეფესთან მალე ქალაქსა თფილისს. სამ თვეს ტრიალებდა ფარნაოზ სურამისა გარეშემო და აქა შეიგროებდა ჯარსა და ლეკთაცა მიიწოდებდა ახალციხისა მხარეთაგან. მე თვით მინახავს მცირე ოქმი, სურამს ნაბოძები ფარნაოზისაგან, სადაცა იწოდებოდა ბეჰედითა სმულითა: მეფე ფარნაოზ და სხვა ბეჰედი შემდეგითა წარწერთა: დედოფალი ანნა. ესე ამბავი ბეჰედისა მოვახსენე ფარნაოზს 1844 წელსა ს. პ. ბ. და იცინოდა კურთხეული

ამისთვის: „ჩემო პლატონ, — მიბრძანა მან, — დროება მრავალს რასზე აქმნევენებს კაცსა!“

1803 ანგლიისა სასახლეში პეტერლოფს შეყრილნი მეფის ძენი და მეფეთა ასულნი მიუთხრობდენ სადამე წარსრულთა დროთა შემთხვევათა. მუნ იყო დროსა ამას სიმამრი მეფისა გიორგისა გიორგი ციციშვილი (ხათა გოგიად წოდებული), და ოდეს იტყოდენ ამბოხისა და მეფობისა დაცემისა მიზეზთა, მაშინ ვიეთნიმე ბრალსა დიდსა ზი-აწერდნენ ფარნაოზსაცა მეფის ძესა, ძმათა შორის უმცროსსა, რომელიცა ეძებდავე ტახტსა და მეფობასა საუბედუროდ ქვეყანისა. მაშინ გიორგი ციციშვილი იტყოდა: „რას ჩააცივდით თქვენ კურთხეულნო ფარნაოზსა? რას ბრალს სდებთ მას? ფარნაოზი იტყოდა ამას: „მამისა ჩემისა ანდერძითა, ხომ უნდა ვიმეფოო ოდესმე, — მე ჩემი წილი ეხლა მინდა ვიმეფოო!“ — ესრეთ სიცილით მოიგონებდენ საქმეთა წარსრულთა ქართველნი და მხიარულებითა განაზავებდენ მეფობისა ღირსებათა თვისთა და პატივისა დაკარგვისა სიმწარესა!

XXXVII

შფოთისა დღეთა ამათ მიგვარეს და მიულოცეს მეფესა გიორგის თელავსა 8 წლისა მოზრდილი შვილიშვილი მეფის ძისა იოანესი გრიგორი 12 მარტსა. მიმყვანებელად იყო გაგზავნილი თვით მეფის ძის იოანესაგან, რომელიცა იყო დროთა ამათ არა საჩხერესა თვისსა სიმამრთან ზურაბ წერეთელთან, არამედ იცავდა ქ. თფილისს, — აზნაური გიორგი ფიცხელაური (წუთევან მეუღლე მეფის ძის იოანესი გარდაიცვალა ს. პ. ბ. 10 მარტსა 1823 წ.) მაშინ მეფემან ინება და განუახლა ჩამორთმეული ადრევე ერისთავთაგან ქსანზედ ისრაოლის ხევისა მოურავისა საშვილიშვილოდ, ბოძებული ოქმი 13 აპრილსა 1798 წელსა, დღესაცა აქვსთ მემკვიდრეთა მისთა. ოქმსა ამას შინა მოიხსენებს მეფე შვილისშვილსა გიორგის: „წყალობითა ღვთისათა ჩვენ მეფე ქართლისა და კახეთისა და სხვათა გიორგი, და შვილნი ჩემნი დავით, იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ, მიხალ, ჯიბრაილ, ილია, ოქროპირ და შვილისშვილი გრიგორი...“ — რადგანაც დიდად უყვარდა წიგნი „გრიგორი ნოსელისა“, ამისთვის ბრძანა უწოდონ სახელად ახალშობილსა „გრიგორი“ და ისურვა რათა მიმქმელად წმინდისა ემბაზიდამ, ექმნას გამალიელი წინამძღვარი იკორთისა. — ესე ყოველი მიამბო თვით გაბრიელ ფიცხელაურმან (მოკვდა 1837 წელსა,

თფილისს), რომელიც იყო ძმა არქიეპისკოპოსისა დოსითეოსის (ერის კაცობაში დიმიტრი).

ლექთა ჯარმან დაპყრო თფილისსა 4 თთვესა. მათ ეძლეოდათ ულუფად პური, არაყი, თვითო ხელი ტანსაცმელი და მეექვსესა თთვესა, მოსალოდინებელსა რუსისა ჯარისა დაბარებულისა მოსვლისა დროსა უნდა მისცემოდათ თვითოსა კაცსა თთვეში 30 მანეთი. იტყვიან მოხუცი, მახსოვარნი დროთა ამათ, რომელ ლეკნი სტაცებდენ ქალაქისა მცხოვრებთა ქუდთა, ოდესმე იღუმალ და ოდესმე ცხადად;—გარნა იყვნენ მორჩილნი ბელადისა და ეშინოდათ მისისა სამართლისა.

უკანასკნელთა დროთა ზაფხულისა თთვეებსა, გიორგი ციციშვილმან შეფისა ბრძანებითა წარიყვანა 500 ლეკი ყარსისაკენ მოსახილველად ვითამცა სამძღვართა. სცნეს ესე თათართა ოსმალთა და განემზადნენ საომრად, მოეგებნენ ჯარსა ჯართა. ოდეს შევიდა ყარსისა სოფლებში, ბრძანა აკლება სოფლისა აჯალღუსი, სადაცა იყვნენ 200 მეკომური მცხოვრებნი და ვაჭარნი უფროსი ერთი თათარნი და მცირედ სომეხნი.—ლამესა ერთსა აიკლო სოფელი. სპილენძეულნი, ოქროდ და ვეცხლად იშოვეს ათასისა თუმნისა; ცხენი და ჯორი მრავლად, ცხვარი და ძროხა მრავლადვე. დღესა მესამესა დაბრუნებულსა ლეკისა ჯარსა და მათსა სარდალსა გიორგი ციციშვილსა მოეწივნენ 700 ოსმალთა, და დაესხნენ მძინარეთა და ქმნეს დიდი მუსრვა ლეკთა. გიორგი ციციშვილი ჯერეთ ფბიზელი გამოიქცა და თან მიჰყვნენ ქართველნი. ლეკნი სხვად ბანაკად დაბანაკებულნი დაშთნენ თურქთა ტყვედ და მათ სჭრეს მრავლად თავნი. გიორგისა ოსმალნი ველარ მოეწივნენ და დააყრევინეს იაფარი მათი, გარდა ფულისა და ნივთთა, რომელნიცა ეშოვნა სარდალსა. მეფემ სცნო ესე, დიდად შესწუხნა. „გოგიაჲ! რა მიყავ ესე?—უბრძანა განგრძელებულითა ხმითა. მეფემან.—„შე კურთხეულო,—მოახსენა—თვითოს ლეკის თავში უბოძებ თვითოს ოქროსა და მე 500 ლეკსა ერთს დღეს მოვაჭრევინი თავი. რა დაშადა ამითი? ჯილდოც მერგება“.

მაშინ უბრძანა მასვე სარდალსა გაისტუმრონ ლექთა დანარჩენი ჯარნი. ამას მისცა თვითოეულსა პირობისამებრ კუთვნილი ჯამაგირი და ბელადსა მურადას უბოძა თოფი კეთილი, წყვილი დამბაჩა, ხმალი, ათი თუმანი ფულად, ტანსაცმელი და ერთიცა ცხენი იაბო. რუსთა ჯარი მოსულიყო დღუშეთსა, ვითარცა აცნობეს ესე მეფესა და არღა ეშინოდათ მტერთაგან, რომელთაცა აღერებდნენ იღუმალ განფანტულნი მეფისა ძმანი ქართლისა და კახეთისა მხრით.

აღსაქვებით მოთხრობათა ამათ მეფისა გიორგისათვის, ვსთხოვე მოხუცსა ბარბარე ოთარ ქობულიშვილის მეუღლესა და ომან ხერხულიძისა ქალსა, მაცნობოს წერილით, რაჟცა იცის. დამსწრე დროთა მისთა, ქალი ომან ხერხულიძისა მდივნისა, რომელმანცა აღსწერა ცხოვრება მეფისა ირაკლისა (ციციანოვისა თხოვნითა 1804 წელსა) და თვით გასწავლული ქართულად მრავალთა წიგნთა წარკითხვითა, მწერს შემდეგსა...

[1] „მეფე გიორგი და თამარ ბატ[ონის]* შვილი მეფისა ირაკლი-
[სა] შვილები იყვნენ, აბაშიძის ქალის ანნას ნაშობნი. გარდაიცვალა ქალბატონი რძლობაში და შემდგომ შეირთო დადიანის ქალი დარეჯან. ამისგან მრავალი შვილი მიეცა მეფესა, მაგრამ გიორგისთანა არც ერთი იყვნენ. სახით მშვენიერი და ტანადი, მაღალი და ბრვე სანახავი. ჭკუით და სახით საქებელი. კაცობით ცნობილი. ბევრგან სწერია იმის გამარჯვებაები ოსმალთზედა. იყო დიდი მლოცავი და მარხვის შემნახავი და მემარხულე. ყოვლის ბიწიერებისა [მოშორებული]. უყვარდა მდიდარი სადილი, თუმცა სძრახამდნენ, რომ ვითამ ბევრს საკმელს მიირთმევსო, მაგრამ ჩემი ქმარი ფიცით ანბობდა, რომელიც სადილად სულ იმა სახლშია (sic), რომ რაც ერთის კაცის სამყოფია, მეტს არ მიირთმევსო; მაგრამ გრძლად უყვარს რომ სადილი ეშალოსო და ღვინოს უფრო მომეტებულსაო (?). მაგრამ ისეთს ღვინოს მიირთმევდა, რომ ეხლა სადღა იშობა იმისთანა ღვინო. იმათი სასმელი ღვინოს ვენახი უნდა აბეჩხარი ყოფილიყო, ესე იგი დაუბარავი და პატივი დაუყრელი, ამისთვის რომ ძალიან ცოტა გამოვიდოდა და კარგი. უცხვებოდა ხუთი რიგი პური: მურასა, საგარეჯო, შოთი, პირგაქრილი პური და კაკალა პური. ამ პურის ხორბალი იყო მოტანილი ბაიდრიდამ, სადაც უკეთესია ყველაზედ. შაქარა აზნაური შიშნი-აშვილი იყო მეგორდრე და იმას ებარა ხორბალიცა და ზაბაზებიცა და გამომცხვარიცა პურიცა. ამ შაქარას ხიზანი ისზდნენ და თითით არჩევდნენ ხორბალსა; მერე დაღერდდენ და ქერქს გადააძრობდნენ და ისე დაიფქოდა. მეც ბევრჯელ მიქამია ეს პური, რომ ეხლაც ნახსოვს

* კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული ასოები და სიტყვები პ. იოსელიანს ეკუთვნის. წერილი შედარებულია ორიგინალთან და დაცულია მისივე მართლწერა. ტექსტის საერთო ხასიათის შესახებ იხ. „შენიშვნებში“ („ტექსტისათვის“).

იმისი სიკეთე. მე მყვანდა დედიდა, გლახა შალიკოვის ცოლი. ეს იყო ნაზირი მეფის გიორგისა. როდესაც ნაზირის თავდგომით სადილს მიერთმევდა მეფე, მერე ყოვლისა საქმლიდამ და ყველა პურიდამ ნაზირის-სახლში მოიტანდნენ. მაგრამ რა ქება ვთქვა იმ საქმელებისა. მართალია, ბლამანეები არ იყო, მაგრამ ჩინებულათ მასალებით და გემრიელათ გაკეთებულები იყო და არ შეიძლებოდა იმათი სადილი, რომ შემწვარი ხბო არ ყოფილიყო. ეს ხბოც განგებ გასუქებული უნდა ყოფილიყო. გააგრძელებდა სადილს, და, რომ არ გაციებულებიყო, ყველას ლავაში ეფარა, მერე ლავაშქვეშ შეჰყოფდა ხელსა და ყველა საქმლიდგან თითოს ან ორს ლუკმას აიღებდა და ვინც სუფრაზედ დარბაისელნი უსხდნენ თითო-თითოთ უბოძებდა, ვისაც უფრო სწყალობდა. და ეს იყო დიდი მოწყალება და იამებოდათ. მერე მოისვენებდა და როდესაც გაიღვიძებდა, სამეფო საქმეს განაგებდა და ვახშამს არ მიერთმევდა. ეს იყო დიდი ფაქიზაობისმოყვარული, ასე რომ ზომაზე მომეტებული. საფენს და სახლს აწვალებდა ბევრის ბერტყითა და გვითა. ყულუხჩებს დღეში ათჯერ ხელს დააბანინებდა. როდის ფული შემოვიდოდა სამეფოდამ, ვინ გაუბედავდა რომ გაურეცხელი მიერთმევენათ. ხაზინადარი მეფისა-იყო ქაინოსრო სუმბათოვი. ის სულ იმ საქმეში იყო, რომ ჯერ თეთრს მიწით გახებდა და მერე საპნით და ისე მიართმევდა. ჩემი ქმარმა მითხრა: ბატონმა მაინდომა აბანოში წასვლაო. ფარეშებმა ჩაალაგეს აბანოს იარაღიო და მე და იოსებ მელიქოვსაც გვიბრძანა წაყოლაო. და ეს დიდი წყალობა იყო. შეეყვივითო, მაგრამ როგორ მივეკარებოდითო. მეაბანოემ რამდენ რიგად აბანაო და ის ემსახურებოდაო. ბატონის გამოსვლის დროს იოსებ მელიქოვი ადრე გამოვიდაო, ეგონა რომ იმსახურებოდაო. გაბძანდა ბატონი და თვითონ ჩაიცვა, სარტყელი უნდა შემოერტყაო, შივიდა ეს იოსებ და სარტყელი ხელში აიღო რომ მიართვასო. უბძანა: რომ შენი ტანისამოსი შენ ჩაიცივი ყველაო და ახლა ჩემი სარტყელი აიღე მაგ ხელებითაო. დაუძახა ფარეშსაო, წაიღე ეხლავე, ქვა მოაბი და მტკვარში გადააგდეო. თუ არ გადაგიგდია, უთოოდ თავს მოგკრიო. ეს იყო მშვენიერი ნარგიზი თირმა შალი. თავსაც დაესწერე და ახლაცა ვწერ—დიდი მლოცავი იყო და ამისთვის დიდად ეწუხებოდა, რომ დავით ბატონიშვილი არ იქცეოდა ისე, როგორც მამას იამებოდა. რადგანაც დავით მემკვიდრე რუსეთში იყო გახდილ, მარხეას სკამდა და სარწმუნოებაზედ სუსტად იყო. გაუგზავნა მეფემ მოციქულად ელიაზარ მდივანი ფალავანდოვი [და ელევთერი] ¹²

¹² ელევთერი გვართ ხუაკიშვილი ანუ მერე ზურაბაშვილად წოდებული, იყო მღვდელი ეაშა მეფისა გიორგისა, რომელმანცა გაახნაურაცა. შვილი მისი

და შეუთვალა თუ ჩემი სიამოვნება გინდაო, მარხვის ქამაზედ ხელი აიღეო, და ეკკლესიაშიც ხშირათ იარეო. იმან შემოუთვალა: რაც მე მწამს, ის შენ გაგიწყრესო და შენ რაცა გწამს მე გამიწყრესო. ამ სიტყვას ვერ უბედავდა ელიაზარ მეფესა, მაგრამ ძალით ათქმევინა. მაშინ ბრძანა ფსალმუნის ესე: „დადგა იგი ყოველსა გზასა არა კეთილსა და ბოროტი მას არა მოეწყინაო“ *; დაჩუმდა და აღარათყერი ბძანა. დილის რვა საათიდან მოყვებოდა და ორს საათს ილოცამდა; რომელსაცა ხატს სამთხვევლად ვერ შესწვდებოდა, ჯოხის თავს მიადებდა, იმას ემთხვეოდა. ათს საათზედ პირის ბანას მოყვებოდა. დაიბანდა ხელებს ათის კვერცხის გულით, მასუჟან სურნელის საპნით. არშიყი იყო თავის ხელებისა, რადგანაც მშვენიერი ხელები ჰქონდა. თორმეტს საათზედ გაბძანდებოდა და შემოეხვეოდნენ დარბაისელნი და აგრეთვე მოარზენი და საქმობდა სამ საათამდინ. მეოთხეზედ სადილს მიირთმევდა. სამი საათი ბძანდებოდა სადილზედ და ვახშამს არ მიირთმევდა. ღვთის მშობლის მიცვალების დღეს წირვაზედ ბძანდებოდა მეტეხში და მეტეხის დეკანოზმან იასე სულხანოვმა სთხოვა სადილზედ იმის სახლში მიბძანება. მეფემაც აღუთქვა და ესეც უბძანა: დღეს შენი სადილის მოტანა ისე უნდა იყოსო, ბოლოდამ მოყუო საქმლების მოტანაო. ისეც აღასრულეს: პირველად მიიტანეს ყველი, მერმე შემწვარი და ფლავით გაათავეს. — როდესაც მეფე ირაკლი გარდაიცვალა, მაშინვე უბძანა მეფემ გიორგიმ თავის საყვარელს ალექსანდრე ემიკალაბაშს მაყაშვილსა: სტოლი დადგი, ქალაღი და საწერ-კალამი გვერთ მოუდგეო, და ყველამ ხელი მოაწეროსო ჩემს მეფობაზედაო, და მერმე მრისხანედ შეუძახა: ვინც არ მოაწეროსო კარგად დაისწავლე და ან არ დამალოო. ყველამ ხელი მოაწერა, არ ვიცი, შიშით თუ სიყვარულით. ბევრი შეშინდა, რომ არ იამათ ამისი მეფობა და ამისთვის მეფის ირაკლის ნაახლი მოხელენი თითონ აღარ იახლა და ზოგს ძმა, ზოგს შვილი გამოართო და ისინი ანლდნენ. ვისაც რაც წყალობა ჰქონდა განწესებული ულლუთა თუ ჯამაგირი არავისთვის არ მოუშლია და დიახ რიგიანად მეფობდა, თუ სნეული არ ყოფილიყო. ძმები მტრობდნენ, რადგანაც რომ ერთის ღვდის შვილები არ იყვნენ. ამისთვის მირიან ბატონ[ის]შვილმან მოინდომა, რომ მეფე გიორგი მეფობიდან გამოიყვანოს და თავისი ძმა იულონ დასევას

მღვდელი არის მანათლული მეფის ძის მიხაილისაგან, იყო საყვარელი მეფისა ირაკლისაცა სიტყვა-ნიჭიერებისა გამო. მოკვდა 1825 წელსა.

[გვ. ფრჩხილებში მოთავსებული სიტყვები: „და ელევთერი“ პლ. იოსელიანს აუმატებია გადაწერისას დაკუმენტში. რ ე დ.]

---

* ქობულთშვილის წერილში ეს სიტყვები ფრჩხილებშია შეტანილი. რ ე დ.

მეფეთა; დარეჯან დედოფალს სთხოვა შვილმა მირიანმა, რომ კახეთში უნდა წამობძანდეთო, იქ უნდა გაავამეფოთ იულონ და გიორგი და ვითხოვ[ვ]ოთო. დედოფალი არ ეთანხმა და არ წაყვა. ეს შეიტყო მეფემ და ბძანა: მე რომ ძმა ვარო და ასე მტრობენო, ჩემს შვილებს სულ დახოცვენო. დაწერა პავლე ხელმწიფესთან და მიართო ქართლი და კახეთი და როგორც ეწერა ეს ყველას ცნობილი აქვს. გაატანა ეს წიგნი გარსევან ჭავჭავაძეს, ელიაზარ ფალავანდოვს და გიორგი ავალოვს. მანც სამეფო არავინ იყო და ჩემს ყმაწვილობაში გამიგონია დარბაისელთაგან, რომ მეფობა არავის არ შეუძლიან იოანე ბატონ[ი]შვილის მეტსაო; ამისთვის რომ კაი ვაჟკაცი იყო და ბუნებითი ჭკუაც დიდი ჭონდა, ისე რომ არც ძმებს და არც ბიძებს იმდენი სამეფო საქმე და ქვეყნის მოვლა არ შეეძლოთ.

პლატონ: ეს დავსწერე, ამის მეტი არა ვიცოდი რა და შენ გაასწორე, თორემ წინ და უკან არის დაწერილი. მაშა ჩემი იყო ლაშქარნივისი * მეფის ირაკლისა, მაგრამ რადგანაც კაი მწერალი იყო, წერაში იხმარებოდნენ მეფე[ი]ები. როდესაც ყვენი მოვიდა და ქართლში გადავსახლდით, ჩვენს მამულში, იქ იულონ ბატონ[ი]შვილს ახლდა ერთი წელიწადი. იულონ საერისთოში იყო. მეფემ ერისთვიანთ წა[ა]რთვა და შვილს მისცა. იულონ არაფერს სარჩოს გვაძლევდა და წამოვიდა მეფეს გიორგისთან. პირველს ნახვაშივე უბძანა: ომან მდინევანო, შენ მოახსენე ჩემს ძმას იულონსაო, რომ ქართლის გორის ციხე დავიჭიროთო: ქართლი ჩვენი შეიქმნებაო. არა შენი ჭირიმე, მოახსენა, ეგ მტრის ენა გახლავსო: თორემ ქართლში ბევრი გორის ციხეზედ უკეთესი ციხე[ე]ბიაო. მაშ კარგი, და წერილით მომახსენე მამის ჩემისაგან რაც წყალობა გქონდაო. დაწერა და მიართო. ყველა უბოძა, ჯამაგირიც და ულუფაც. ექვსი ლიტრა ხორცის ბარათიცა ყასაბაბაშს რიზაულიაზედ.

მეფის სასახლის ღვინის ქება რო დავსწერე, ის ღვინო იყო ზემო ხოლანისა ზვრისა, რომელიც რუსებმა გაჰყიდეს და ერთმა გამყრელიძემ იყიდა. თუ გნებავს ესეც დაწერე, რომ მეფეს ერეკლეს პირველს ცოლთან გიორგი და თამარი ყვანდა ორივე მშვენიერები. მე გამიგონია თეკლა ბატონიშვილისაგან: ჩემს დას თამარს ისეთი მშვე-

* ავტოგრაფში (ქობულთაშვილის წერილში) ამ სიტყვას მიჰყვება სიტყვა „მაგრამ“, რომელიც დამწერის უნებლიე შეცდომას წარმოადგენს. რედ.

ნიერი თვალეზი ჰქონდაო, რომ ადამის გარდა ღმერთს იმისთანა თვა-
ლები არავისათვის გამოუმეტნიაო და მიუტიაო *.

[მ ე ო რ ე გ ა რ ა თ ი]:

[2] „პლატონ! ჩემი ქმრისაც ეს უნდა დაწერო, რომ ქობულანთ
ქონით მამა-პაპით კახეთის მდივნობა. ჩემი მამამთილი დავით მდი-
ვანი იყო, მთელი კახეთის განმგე და საყვარელი მეფის ირაკლისა, და
იქაც ხომ დაეწერე რომ მამის ნახლები აღარავინ იახლა მეფემა. ამის-
თვის ებძანა: დავით მდივანო! შენ შინ მოისვენეო და შენი შვილი
შაახლე და ახლად დაგიბტკიეებ მდივნობასაო. იმანაც აახლა უნტრო-
სი შვილი ჩემი ქმარი ოთარ. ისიც ნუ დაგავიწყდება, რომ კახეთის
მდივნობა რა იყო. რუსებს სეკლატრობა ჰგონიათ ¹³, მაგრამ მარტო
არა: კახეთიდან რაც სამეფო შემოსავალი იყო, ათის თავი მდივნები-
სა იყო. და სამეფო სოფლებიდან თითო მსახური უნდა ხლებოდათ“.

XXXIX

განჯის ხანი ** და მეფის ძე გიორგი იყენენ მეგობარნი. განჯის
ხანი, აღზრდილი თფილისსა, ხმერად მყოფი სასახლეში, არ ივიწყებ-
და მეფისა ძის პურ-მარჩისა. ამისთვის მამისავე დროსა აქენდა მოუ-
წყვეტელი მიწერ-მოწერა მასთან. დროსა, მას, როდესაც მოუძღვა
ალა-მაჰმად-ხანს ასაღებად თფილისისა, დაიცვა მან ბოროტმან რეცა
მეგობრობა: და არ გადააწყვეინა სასახლე მცირედი, სადგური მეფი-
სა მის. გამეფებისა დღეებსა, სცნა რა მან სიკვდილი ირაკლისა, მოს-
წერა წერილი ნუგეშის ცემითი, აზიელთა მთავართა ჩვეულებრივი.
მეფემან გიორგი მიუგო პასუხი, გარნა არა ეგოდენ ტკბილი, რო-

* წერილის დასასრული დედანში:

პლატონ! ახლა შენ იცი, როგორც რიგზედ დასწერ. ძალიან წინა და უკან
არის დაწერილი და შენ გაასწორე. რაც დასაწერი არ არის, მოშალე და თუ გინ-
და ეს ლექსიც დაწერე. მეფის გიორგის ბეჭედზედ ეს ეწერა:

სიდაბლით გარდამოსრულსა
იესოს ვაქებ ღმერთ კაცსა სრულსა.

თუ სამძიმე არ იყოს თქვენთვის, დღესა მნახე. [იხ. წ.-გ. სახ-ის № 3053].

¹³ მდივანბეგობა იყო ვითარცა რუსთა შორის სენატრობობა. მდივანსა აქენ-
და ძალი საქმის გარდაწყვეტისა და სოფლებთა მოვლისა. იქმონდა ყოველსავე და
პასუხუგებდა მხოლოდ მეფესა. იყო ნამდვილ განმგე სამეფოთა საქმეთა, მცველი
ქვეყნისა პაზრითა, რჩევითა და მოქმედებითა; თანამზრახველი მეფისა. იყო ძალი-
თა და მნიშვნელობითა ესევე რუსთა შორის ნამდვილი Государственный совет-
ник და არა Член госуд. совета.

** იგულისხმება ჯ ა ვ ა თ - ხ ა ნ ი, განჯის მფლობელი, მოკლული პ. ციცი-
შვილის მიერ განჯის აღებისას, 1803 წ.

მელსაც მოელოდა მისგან ხანი. — ხანსა ეშინოდა მეფის ძისა მარადის; ელოდა დაცემასა განჯაზხედ ჯარითა; ამისთვის ხანმან, მოგებისათვის მეფისა გულისა, საშიშისა მეზობლისა, არა მიხედა წყენასა, კვალად მოსწერა წერილი, წარმოგზავნა ორი შეკაზმული ამძივედ ცხენი, 20 ჯორი, 40 აქლემი, 4 ძვირფასი შალი და ერთი თოფი ინგლისისა მათუდი, — ითხოვა განახლება მეგობრობისა და მიტევება ბრალისა, დროთა წარსრულთა. — მეფემან მისწერა მადლობა და აუწყა გამოცხადებით, რომელ რუსთა ხელმწიფე მთარველია მისი, და იტყოდა, ვისაც სურს მეგობრობა ჩემი, უნდა ჰსურდეს მას კავშირიცა რუსთა ხელმწიფისა და მთარველობა მისი. ესე იყო უქანასკნელი ხანთან წერილი, მას ხანთან, რომელტც შემდეგ მეფისა მოიკლა რუსთავან თვით განჯის ციხესა 1803 წელსა.

XL

8 აპრილსა 1798 წელსა წარავლინა შვილი თვისი და მემკვიდრე დავით და მეფის ძე შვილივე თვისი იოანე კახეთსა აღსაწერად კომლექსულად მცხოვრებთა სოფლებთა შინა. მათ აახლა დეკანოზი იოანე ოსეს ძე, ეგნატი იოსელიანი და დავით დიაკონი მარტყოფისა, ვითარცა მწერალნი. აღწერეს ამათ და მოართვეს სია მკვიდრთა რიცხვისა, სახასოთა, საეკლესიოთა, და საბატონოთა ყმათა. მასვე დროსა წარგზავნა აღსაწერად სომხითისა მოოხრებულისა უსავ ბეგთაბეგიშვილი, სულხან და დიმიტრი თუმანიშვილი (პირველი სომეხი და მეორე ქართველი) და ეშიკალასბაში ასლან ყაფლანიშვილი. იენისის თთვესა მოერთო მეფესა სიანი და აღმოჩნდა 42.000 კომლი კახეთისა და თათრებისა ელითა; 2.600 სომხითსა; — მაშინ ბრძანა მეფემან: შესწერდეს კომლზედ ექვსი შაური ფულად აღსაშენებლად სასახლისა, მეფის სადგურად თფილისს. — რიცხვითა ამით შეგროვდებოდა საკმაო ფული. იეფობისა გამო შენობისა მასალათა ქართლი დაშთა აღუწერელად და რადგან მეფესა მოერია უძლურება და განუმრავლდა შფოთი ძმათაგან და იქმნა აღრეულობა, ვერლა მოიყვანა ესე ჰაზრი აღსრულებასა. მოკრეფილი კახეთსა და სომხითსა ფული ბრძანა მოხმარდეს ეკლესიათა. ჯერ ვაშენოთ სახლი ლეთისა, ბრძანებდა მეფე, მერეთ ვიზარუნოთ სადგურისათვის ჩვენთა. მაშინ დააკეთეს მრავლად ბარძიმნი და ფეშუმნი და მიანიჭეს მათ სოფლისა ეკლესიათა, სადაცა არლა იყუნენ ესრეთნი სახმარნი ნიფთნი. — მოჰქედეს მეორედ გაძრკვილნი წმინდანი ხატნი; შეამზადეს შესამოსელნი საეკლესიონი და მოისყიდეს წიგნნი დაბეჭდილნი, სადაცა აგულეზდნენ მათ სახლთა

შინა კერძოთა. ელევთერი, იოსებ სასახლის დეკანოზი, სოლომონ დეკანოზი ანჩისხატისა, ალექსიშვილი იერომონახი იოსტოს და სხვანი იყვნენ განსაგებელად საქმეთა ამათ დანიშნულნი. დედოფალი და მეფის რძალი და ქალნი სასახლისა, მზღებელნი მათნი გამდელნი და გამდელთა მოახლენი კერვიდენ დღე და ღამე შესამოსელთა. მეფე ამხნევებდა მათ და მღვდელნი, მომლოდნენი მეფისა წყალობისა, მზიარულებდენ და აკურთხევდენ ქრისტეს მოყვარებასა მისსა. თფილისსა შინა არა დარჩა სახლი არცა სომხისა; სადაცა არა იკერებოდენ ოლარნი, საბუხრები, დაფარნანი, ფილონნი და სტიხარნი ფარჩათა მაღალისა ფასისა და დაბალთა სოფელთა შინა მოსახმართა. ოქრო-მკედელნი თფილისისა და თავად მათთა სიონის გაბრიელ ბასხაროვი და შვრებოდენ ბარძიმ-ფეშხუმისა და ჯვართა კეთებაზედ. — მრავალნი ეკმაებოდენ მეფისა კარისა ულუფასა ღვინითა, ხორციითა და პურიითა, და მრავალნი არა მიიღებდენ ფულითა სასყიდელსა. ქრისტეს ეკლესიისა დიდებამან, ესრეთ აღსძრა გულნი ხელოსანთა, რომელთა ვადნი და აზნაურნი შეუდგნენ მეფისა მაგალითსა და აღსასრულებელად მეფისა სურვილისა თვით თვისთა ეკლესიისათა განამშვენებდენ სამკაულითა და აღავსებდენ მათთა ნაკლებულებათა. რვა თთვეს იყო ესრეთი მუშავობა. „დაფაცურდაო, — მეტყოდა დეკანოზი ანჩისხატისა დიმიტრი ალექსიშვილი მესხიევი, — მრთელი. სამეფო, ამაღვთივ მოსაწონსა საქმეზედ. დიდი მეფე იყო გიორგი, მამაშვილობავ, — მეტყოდა იგი მრისხანედ, — ტყუიან და სცოდვენ მგობელნი მისნი. მეორე დავით აღმაშენებელი იქმნებოდა იგი, უკეთუ მისცემოდა მას სიცოცხლე. სიკვდილი მისი უბედურება იყო ქვეყანისა. მისისა ლოცვითა და ცრემლითა პურსა სჭამს დღეს ქვეყანა. ასე იცოდებდა ასე იცოდნენ ყოველთა“, — კვალად იტყოდა მრისხანისა სახითა. — ნამდვილ ვიტყვი შეცა მიხედვით მის ცხოვრებისა, რომელ შეიქმნა იგი ძირად ნედლისა ხისა, რომელმანცა დაკარგა შტონი, გარნა კვალად აღმოაცენნა ახლად და განახლდა იგი საამოდ თვალთა და ნაყოფისა მომცემად. ხმა მისი იყო ხმა ეკლესიისა და კვერთხი მისი — კვერთხი მოსესი განედლებულისა, ალყავებულისა და ნაყოფისა გამომცემისა.

XLI

მეფესა გიორგის ბორჩალოსა ყირიულოში ესტუმრა და ემასპინძლა განჯისა მოლა, აჯი-მაჰმად-ალი, მცოდნე არაბთა წერილისა და მაჰმადის სარწმუნოებისა. შეიქმნა ბაასი მასზედ, ვითარ იტყვიან ქრის-

ტიანენი უშვერსა თქმასა: „ღმერთი იშუა მუცლისაგან ქალწულისა“. მეფის ძემან უპასუხა: „ადვილად და მსუბუქად ვგონებ თქმასა ამას მალალსა, და რეცა მიუწუთომელისა გონებისათვის. კაცთა გვაქვს თვალი. მიხედვად აღმოსავლეთსა და იხილვად რაოდენ შორის არს მთა იგი პირისპირი; — და ვგონებ იყოს აქედამ დღის სავალი; მიხედვად დასავლეთსა, სამხრეთსა და ჩრდილოეთსა — ვითარ შორს ხედავს თვალი მინდორთა ვრცელთა და მთათა გარემოდებულთა. აღიხილვად ზეცად და განიცადვად სივრცე ვარსკვლავთა სადგურისა. თვალმან შენმან მცირედმან დაიტია სიდიდედ და არ გიკვირს. რად გიკვირს ესე რომელ ღმერთმან ინება და ვერ ჰპოვნა შესაძლებელად დატევენილიყო მუცელსა შინა ქალწულისა? ყოვლისა შემძლებელსა, ცისა და ქვეყანისა შემოქმედსა, ნუუშე არ შეეძლო ექმნა მუცელი ქალწულისა უერცელეს ცისა? სადაცა ინებებს ღმერთი სცვლის და სძლევს ბუნებისა წესსა, ვითარცა მისგანვე დაწესებულსა და დამტკიცებულსა“. მსმენელმან მოლაპარაკებულსა სდუმნა. ესრეთი იყო ღმერთგანკაცებულისა საიდუმლოება ამის განმარტება, და რაჟცა შეიძლება ადვილ გავგონება დაახლოებით ჰაზრისა ესრეთ მალლისა გონებისათვის კაცისა.

XLII

უკვდავებისათვის სულისა იტყოდა ტკბილისა მოთხრობითა შემდეგსა: „მიხედვად სხეულისა ჩვენისა უძლებობასა და შეამსგავსე გონებასა, რომელიცა არის თვალი სულისა. სხეული არის მდებარე ანუ მოძრავი ერთსავე და მასვე ადგილსა სულისავე შეწევნითა, ხოლო თვით სული ერთსავე და მასვე წამსა არის აქა, მივა ინდოეთს, მოივლის საფრანგეთსა, განვლის ჩინეთსა, ფრინავს ცისა სამყაროსა და არს ერთსა და მასვე დროსა აქაცა და იქაცა. რომელსა დაბადებულსა აქვს ძალი ესე მიმოსვლითი? მხოლოდ სული კაცისა ღვთისაგან ჩაბერვილი იქმს ამასა; მას მხოლოდ აქვს მიცემული ნიჭი ესე ყოველგან მყოფობისა, მას ვერ იჭერს ვერცა სიზრქე ზღუდეთა და კედელთა, ვერცა სიმაღლე ცისა სივრცისა, ვერცა სიღრმე მიწისა, ვერცა გარესქნელი უკანასკნელთა ქვეყანისა სამძლვართა. შეზღუდვილი თვით სხეულისა ბადითა, ვითარცა ტყვე პყრობილი, არის თავისუფალი ბუნებითა და ფრინავს გონებითა, ვითარცა სურს. ესრეთისა ძალისა მიქონი განქარდება? არა, იგი განძლიერდება, შეიქნება უმეტეს მორბინალი, უადვილეს მფრინავი, უმზნესად ცხოველი, უმეტეს ნათლად მხედველი და განმსჯელი, როდესაც განშორდება სხეულსა, შემავენირობელსა მისსა და დამაბრკოლებელსა. ეს არის ერთი და დიდო

დამტკიცება სულისა უკვდავებისა. მაცხოვარმან თვით გვიჩვენა აღდგომისა შემდეგ თვისისა მკვდრეთით, რაჲ არს სული, ოდეს არღა ამა სოფლისა სხეულისა და სულისა, ესე იგი კაცისა სხეულისა და სულისა მექონი, აღვიდოდა ცად და შთავიდოდა ქვესკნელთა ქვეყანისა, და განვიდა კართა ხშულთა და ეჩვენებოდა მოწაფეთა და სხვათაცა მრავალთა“.

XLIII

დროსა ამას მოახსენეს მეფესა, მეფის ძენი დავით და იოანე დიდად დაახლოვდნენ იულონსა და აღმასხანსაო, ძმათა მეფისა და მეტოქეთა მისთა. უწყოდა მეფემან, რომელ ესრეთი მათი მათთანა დაახლოვება არის სავნო თვით შვილთათვის თვისთა. „შვილსა ჩემსა დავითს შეაცთენენ გულარძნილნი ძმანი ჩემნი, — იტყოდა მეფე, — და ვერცა იგი, და ვერცა შვილი ჩემი იოანე ნაყოფსა კეთილსა ვერ იხილვენ მეგობრობითა მათთან. — მტერნი მათისა მამისა, როგორ შეიქმნებიან შვილთა მისთა მყვარებელნი. ავი ნიშანია ეს, — იტყოდა კვალად მეფე, — ოდეს ღმერთი სჯის მამასა ვითარცა მე, მაშინ წინააღმდეგნს შვილთაცა მისთა. ჩემსა სახლსა დაცემენ ეგენი ესრეთითა მამისადმი მოქცევითა“: მეფის ძე იოანე ოდესმე ეახლებოდა მამასა. და იამებოდაცა მას მისი ნახვა. გარნა მეფის ძე დავით მეგვიდორე არცა ერთგზის არ ნახავდა მამასა, გარდა დროთა მათ, როდესაც თვით მეფე დაიბარებდა მას საქმეთათვის. — მეფე, განრისხებული მასზედ ხსნილისა ჭამისათვის მარხვის დღეთა და არა მომსმენი ხშირად წირვისა და ლოცვისა წესისამებრ მართლმადიდებელისა ეკკლესიისა, სთხოვდა ხშირად საიდუმლოდ შთააგონონ დავითს სიყვარული ქრისტესი და ეკკლესიისა. მეფესა დიდად უყვარდა შვილი თვისი დავით, ყოველთა შვილთა და ძმათა შორის უუგონიერესი, ცქვიტი, ფხიზელი და მარჯვე სიტყვითა და საქმითა. მეფის ძენი ორნივე დავით და იოანე იყვნენ გონიერნი, მხნენი და საქმისა კაცნი; თვით მეფე ირაკლისთან დიდად თამამად და თავისუფლად შვეიდოდნენ და დიდად უყვარდნენ ესენი პაპასა მათსა. ყოველთვის ორთავეს გვერდით მოისვამდა, თუმცა დავით მამასა მათსა გიორგის არ ნახავდა ხოლმე. სხვანი შვილნი მეფისა იყვნენ არა ეგოდნენ ვარგისნი და არც სამეფოდ აღზრდილნი, ვითარცა ორნი ზემორე თქმულნი.

დავით მოსრული რუსეთით, ვერ იქცეოდა სურვილისამებრ მამისა. ამისთვის სწუხდა ურწმუნოებისათვის მისისა წესისამებრ წმინდისა ეკლესიისა. აჰა საუბარი მისთვის მეფისა პატრთან, რომელიცა ახლდა მას ვითარცა მეგობარი და მახლობელი:

— პატრონიკოლა! სადაა ეხლა დიდი სარდალი ბონაპარტე?

— ებრძვის რუსთა და კეისარსა, — მოახსენა პატრმან, — ესენი ცდილობენ დაიციონ ფრანგისტანში ქრისტიანობა. არლაა მუნ აგერ მრავალი წელიწადია არცა წირვა, არცა ლოცვა, არცა ქორწინება, არცა მღვდელი და ეპისკოპოსი; 25 მილიონი წარმართად არიან გარდაქცეულნი. ვინ ჰქმნა ესე? უკეთურთა მწერალთა ვოლტერმან და სხვათა, მეფევი!

მეფე: ვოლტერი! მეგობარი ჩემის შვილისა დავითისა, ჩემის მეგვიდრისა. ვაჟ შენ[სა] გიორგის! რუსეთში მყოფმან ჩემმან შვილმან შეისწავა მისი უსჯულო სწავლა; მოიტანა აქა მისი სახე, რომელიცა სამართლად დავსწვი ცეცხლსა. ღმერთი წარუმართებს რუსთა და კეისარსაცა. თვით მაცხოვარი ჩემი შეეწევა მათ. ქრისტეს გარეთ რაღაა კაცი? უკეთესსა ვინ გვასწავებს. მეორე არიოს ყოფილა, უნდა იყოს ის შეჩვენებული.

პატრი: წმინდისა პაპისა ლოცვითა ვერ გაიმარჯვებს მტერი.

მეფე: ეკლესიასა ქრისტესსა, ჩემო პატრო, ვერა სძლევს ბქე ჯოჯოხეთისა.

პატრი: მრავალი უნახავსთ დევნა ქრისტიანეთა.

მეფე: დიოკლეტიანემან, ნერონმან, ივლიანემ ან და სხვათა ვერა სძლიეს ქრისტესსა, რას იქმს ვოლტერი ბოროტითა სიტყვებითა! თუთ ბონაპარტე რაღაა, პატრო?

პატრი: დიდად მორწმუნე კათოლიკე, გარნა აღზრდილი ფრანგისტანში, კორსიკანელი, თუ არ ქრისტიანე არ იქმნება. ფიქრობს. აღადგინოს ტრაპეზი ქრისტესი. პატივსცემს დიდად პაპასა წმინდასა.

მეფე: ღმერთმან წარუმართოს და დაუთრგუნოს მტერნი და განუზნინოს ივინი. ჩვენ ვლოცულობთ მათთვის.

პატრი: აგერ მ წელია, რაც უკეთურთა ფრანგისტანელთა დაფლეს მიწაში ჯვარი და სახარება ქრისტესა.

მეფე: წყეულებიც არის მათი სახელი. ღმერთო და მაცხოვარო ჩემო, შენ აპატიე შვილსა ჩემსა დავითს დანაშაული მისი. ნუ ჰკით-

დავით გაბონიშვილი

ხავ მას. შენ მოაქციე ქეშმარიტსა გზაზედ და დაამკვიდრე შენსა სიყვარულზედ. ამინ, ამინ. — რა იქმნება მეფე არა მორწმუნე ქრისტიანი, მოძულე ღვთისა დედისა, წმინდათა და წამებულთა. ვაჟ შენსა მეფესა გიორგის. მამაშვილობასა, პატრო, შეაყვარე ქრისტიე ჩემსაშვილსა, გამოიყვანე ცოდვიდამ; ამცენ, შენ უფრო დაგიჯერებს. — თუ არა ვერ იმეფებს, დაკარგავს ტახტსა და სამეფოსა ღვთისმშობელისა წილხდომილსა. ქრისტიანობითა გვაქვს პატივი და ღირსება ესრეთ, ჩემო პატრო, ჩემო მეგობარო. ვალიცა გაქვს, ქრისტიესთვის სიტყვასა იტყოდე. განმანედი. მეც მამამ და მცნებაცა ქრისტიესი აღასრულე. მოიძიე ცხოვარი წყმენდული და შეაერთე ქრისტიეს სამწყსოსა.

პატრი საყვარელი იყო დავითისაცა მემკვიდრისა. უამბო ესე ყოველი დავითს? ნამდვილი ვერ ვსცან კაცთა მედროვეთაგან. „მეფეთათანა საუბარი სიფთხილითა უნდაო, — მეტყოდა ხშირად მეფისავე ექიმი იოანე იოსების ძე ყარაევი, მომთხრობი ამბავთა ამათ და თვით სარწმუნოებით კათოლიკე. — თვით მამა შენი ეგნატი, მიჩნეული მეფისაგან, მამაო ჩვენოს თქმით შევიდოდა მასთანაო“.

XLV

1800 წელსა აღდგომისა დღეს, წაბრძანდა მეფე სიონისა საკათედრო ეკლესიასა. მუნ იყვნენ შეკრებილნი [შუალამესა] ღენერალები რუსთა ლაზარევი და სხვანიცა, კავალენსკი მინისტრი რეზიდენტი რუსეთისა და მეფისა მოხელენი. ცისკრისა წესი და წირვა დღისა ამის გარდინხდა კათოლიკოსმან ანტონი, რომელსაცა ჰყვანდნენ თანამწირველად არსენი თფილელი და მიხაილ ნინოწმინდელი, დროთა ამათ თფილისა მცხოვრები, და სხვანიცა სამღვდელონი.

ოდეს შემბრძანდა მეფე ეკლესიად, და მოიკითხა რუსთა ჯარისა უფროსნი, წინათ ცისკრის დაწყებისა, — ჩვეულებისამებრ თვით აღანთო სანთელი კელეპტარი ყვითლისა სანთლისა წინაშე სიონის ღვთისმშობლისა ხატისა და მაშინ მოულოდინებლად ერთაგანი ხმა ჰყო ძლიერად: ღვთისმშობელო, ქრისტიე აღსდგა! — ესრეთი აქვნდა ტრფიალეზა ქრისტიეს სიყვარულისა. მორწმუნესა მეფესა, და ესრეთმან მისმან ხნისა ბგერამან, რეცა ზეგარდმო მოღებულმან, შეარყივნა გონება და სხეული მუნ მყოფთა. ჰგონებდნენ, — მეტყოდა მუნ მყოფი დროთა ამათ ბიძა ჩემი ღენერალ-მაიორი ზაქარია იოსელიანი მნ წლისა ს. პ. ბ. გარდცვლილი 1865 წელსა, — თვით ხმა ისმა ღვთისაო? შეძრწუნებულნი, ვითარცა საყვირისა ხმითა, დღესაც ვძრწვი და

ვლმობიერებ დღესასწაულთათვის ქრისტეს ეკკლესიისა, ესრეთ ბრწყინ-
ვალგდ თვით მეფისაგან გარდახდილთა.

დღეს ამას მრავალი სატრაპეზო დარიგდა ქალაქისა მცხოვრებთა
უძღებთათვის, ქერივთა და ობოლთა. წირვისა შემდგომად კათოლი-
კოსი და თანამწირველნი მიბრძანდენ მეფისა სადგურსა და მუნ ეკურ-
თხა ეკლოგიად დაგებული ტრაპეზი სტოლზედ რუსთა წესითა და
მუნ განიხსნილეს ერთად ქალთა და კაცთა, მეფემან. დედოფალმან
მარიამ, მეფის ძეთა და რუსისა ღენერალთა და ძხლებელთა მათთა.

XLVI

თთვეში ერთგზის უყვარდა აბანოში წასვლა, სახელდობ სიონის
აბანოსა, რომელსაცა მაშინ ეწოდებოდა სამშაბათისა, — რადგანაც
დედაკაცთათვის იყო დღე ესე დანიშნული. — მოემზადებოდნენ დი-
დისა მზადებითა და ჩრდილოეთის მხრით პატარა აუზი დღედმდე
მყოფი, იყო მისთვის დანიშნული. — ბანვისა დროსა ერთსა საათსა
განატარებდა ღუმლისა ლოცვითა დედისადმი ღვთისა, რომლისადცა
იყო ძველად მეფეთაგან შეწირული. მეაბანოე თათარი მაშადი, დღე-
საცა ცოცხალი 98 წლისა, ახლდა მას და უყვარდა მეფესა, ალერსი-
თა მასთან თათრულად საუბარი.

აბანოსა შემდგომად, ჩაცმულსა მეფეს მიერთმეოდა შაქრიანი წყალ
ღვინო; ეს სიყრმითგანვე აქვნდა მას ზვეულებად და ბრძანებდა: „ნა-
დირ-შაჰ-ყაენმა ასწავლა ესე პაპასა ჩემსა თეიმურაზსა და მე მისგან
მაქვს გაგონილიო. ესრეთ იტყოდა მაშადი, მადიდებელი მეფისა და
კურთხევეით მომხსენებელი მისი.

მეფობისა პირველსა ორსა წელიწადსა მიბრძანდებოდა აბანოსა
ცხენითა და მესამესა წელსა, ვითარცა სნეულსა, მიიყვანდნენ ტრაბ-
ტევანითა. ტრაბტევანითვე მიბრძანდებოდა ხარებისა ეკკლესიასა, სა-
დაცა ხშირად უყვარდა მოსმენა წირვისა და თაყვანისცემა და ჰვრე-
ტა წმინდისა ხარებისა ხატისა, — რომისა ქალაქსა ნახატისა, და მუ-
ნით მოსვენებულისა ტაძრისა ხატად თფილისსა ლათინთა ეკკლესი-
ასა. ხატსა ამას ეწერა ქვემოთ ლათინურად წელიწადი ეკკლესიისა მის
აღშენებისა და გამოძიებით დღესაცა დაშთენილისა ქვასა ზედა წარ-
წერითა სჩანს 1714 წელი.

XLVII

მეტეცა არა უყვარდა სიარული და შექცევა ბაღებში. — მხოლოდ პატივისცემისათვის ძისა თვისისა დაეითისა. სამეფოაჲსა თვისისა მემკვიდრისა, — ეწვია მას ბაღში, სადაცა ქართველთა და რუსთა წესითა ჰქმნა სადილი დიდი და მიიწვია რუსისა ლენერალნი, ჯარისა თფილისს მოსულისა აფიცერნი და ჩინებულნი ჯარისა და ქალაქისა. მუზიკა რუსული და ქართული და მომღერალნი ამხიარულებდენ შეკრებილთა. კათოლიკოსი და ეპისკოპოსნი და სამღვდლონიცა იყვნენ მუნ მიწვეულნი, — ქალნი არა.

ბაღი ესე იყო ორთაჲსა. შემდგომად მეუვის ძისა რუსეთისა წასვლისა მიეცა იგი დონითეოზს არქიეპისკოპოსსა გვართა ფიცხელაურსა, და შემდგომად ამისცა შეისყიდა იგი სონეხმან თფილისელმან, მოქალაქემან ტერშიმოვანომამ; — დღესაც მემკვიდრეთა მისთა უპყრიესთ იგი სავაჲროდ და არა სალხინოდ; ესრეთი ცვალებადი არის სოფელი ესე და ყოველივე სოფლისა.

XLVIII

მუხრანისა მოხილვისა დროსა, მტკვრისა ციხილამ ეკვირებოდა ადგილთა მშვენიერებასა, ქსნისა ერთის მხრით და არაგვისა მეორით მდინარეობასა ვენახთა სიმრავლესა, მინდორთა მოსავალითა სავსეთა, ეკლესიათა და კოშკთა და ნაშენობათა ძველთა და ახალთა ადგილადგილ თვალსაჩინად მდებარეთა. დიდად დამტკბარსა ესრეთითა ხილვითა მეფის ძესა, მუხრანის-ბატონმან იოანე, სიძემან თვისმან, გარნა არასაყვარელმან, მოახსენა: „ეს, რასაც ხედავთ ქსნილამ არაგვამდინ და მთილამ იმა მთამდე ჩემიაო“. მაშინ, სწრაფლ უბრძანა მეფის ძემან: „ნუ, ნუ, მუხრანის-ბატონო, ნუ ბრძანებ მაგას, ეგე გვარი თქმა სატანამ მოახსენა მაცხოვარსა: „ესე ყოველი ჩემიაო, მოგცემ შენ სამეფოსა მას, უკეოუ თაყვანსაცემო. ნუ ვიქადით სახელითა ჩვენითა. არა ჩვენ, არა ჩვენ, არამედ სახელსა შენსა ეც პატივი“. მხლებელთა გაელიმათ, მუხრანის-ბატონმა სდუმა და სხვათა მეცნთა კაცთა და წილკნელმან ამბროსი განიკვირვეს მარჯვე პასუხი წმინდისა სახარებილამ მარჯვედვე და თვისსა დროსა სათქმელად მოღებული.

დასატკობელად მუხრანის-ბატონისა, თვით ბრძანა ქებითი სიტყვა მუხრანისათვის სამთავროდ: „დიდი საუფლისწულო შეხვდათ მუხრანის-ბატონთა, მეფეთა ტომთა, — იტყოდა მეფე, — მუხრანის-ბატონი კეშმარიტად არის მთავარი მდიდრად მექონი პურისა, ღვინისა, საკლავისა, ტყისა და ნადირთა. მეტადრე ორაგულთა, მცურავთა მარჯვნივ და მარცხნივ მისისა სახლისა. არავგი და ქსანი, — ორნი აქვნან ორაგულისა, თევზთა ბატონისა, მდინარენი მუხრანის-ბატონისა, 1.200 კომლისა ბატონისა და ვითარცა მემარჯვენესა ემორჩილების 6.000 მეომარი. ეპისკოპოსი წილკნელი და წინამძღვარი შიო მღვიმისა მისთვის ილოცვენ. ძვალნი წმინდისა შიოსი და საფლავი წმინდისა იესე წილკნელისა, აქვნან მას საფარველად. აი, ბატონო მუხრანის-ბატონო, სიმდიდრე თქვენი, სიქადული და სასოება მტკიცე. — ორნივე ესენი არიან ეკლესიისა სვეტნი და მეფეთა გვირგვინისა სამკაულნი.

ამასავე დროსა პირველსა წელიწადსა მეორედ ქორწინებისა მეფის ძისა, და მან მისმან მეფის ასულმან ქეთევან მიიპატიჟა მუხრანსა რძალი თვისი მარიამ. მიღებული დიდისა პატივითა და თექვსმეტითა ქალითა დიდთა გვართაგან, დახვდებოდა, ვითარცა მათ, ეგრეთვე მეფის ძესა გიორგის, ცოლის ძმასა თვისსა. მომთხრობი ამბავთა ამათ ზაალ გურამიშვილის ცოლი ნინა, ღღესაც ცოცხალი, თვით იყო და მსწრე წვეულებისა და დაასახელა შვიდნი ქალნი საჩენად მორთულნი; მშვენიერებითა ბრწყინავნი, ტკბილად მოუბარნი, საოცრად მროკველნი. ესენი იყვნენ: პაატა ციციშვილის ქალი სოფიო, გასათხოვარი 13 წლისა; თუმანიშვილის ცოლი ქეთევან, დიდად კეთილი; მათაშვილის ქალი ნინო, 14 წლისა დანიშნული... ანდრონიკაშვილზედ, გარნა გათხოვებამდე გარდაცვლილი, საყვარელი მეფის ძისა გიორგისა, რომელსაცა დიდად ეალერსებოდა თვით მეფე ირაკლი; თინათინ, ქალი ამილახერისა ამირინდოსი, გასათხოვარი და დედამისი თამარ მშვენიერი და მეფეთა ალერსი; ელენე და მისივე თინათინისა, ცოლი ანლად ჯვარღაწერილისა მასზედ აბაშიძისა დავითისა; ბარბარე ყაფლანიშვილი; ელისაბედ ბარათაშვილის ცოლი, სიტყვა მარჯვე, მოხუწარი და ზნითა მოქმელი - შესაქცევად მრავალთა.—

ათი ღღე დაჰყვეს მუნ; — კარებითა იყო სავსე მუხრანისა გარემონი. 300 კაცი შეჭურვილი ახლდნენ სტუმართა. წვეულება ესე იყო ენკენისთვისა 8 რიცხვსა თთვესა ამას, რომელსაცა არის დღესასწაული წილკნისა ტაძრისა აღშენებულისა ღვთისმშობლისა შობისა სახელზედ; დაჰპატიჟა თვით წილკნელმან, ჰქმნა სახელოვანი სტუმრობა და მუნითგან, კურთხევითა მღვდელმთავრისა ამბროსისა, წარვიდენ

მცხეთისა გზით ქვემო ავჭალას და მივიდნენ მეფის ძე გიორგი და მე-
 ულღე მისი შარიამ, ქალნი და კაცნი მხლებელნი მათნი და ისადგუ-
 რეს მუნ 4 დღე და, აქა მასპინძლობდა მათ ზაალ გურამიშვილი,
 მეფის ძისა ჯანსაკუთრებით ერთგული და ცოლი მისი ნინო ანდრო-
 ნიკაანთ ქალი, ნათესავი პირველისა მეფის ძის ცოლისა ქეთევანისა
 და მომთხრობი ამბავთა ამათ. ამისაგანვე ვსცან მრავალნი ამბავნი, აქ
 მოხსენებულნი მეფისათვის. თვით მოხუცი 103 წლისა ვერ მიგებდა
 პასუხსა უსმენლობისა გამო ყურთა მისთა შეკითხვათა ჩემთა; ამის-
 თვის გარდასცემდა მას, შვილიშვილი მისი კნენინა ოლგა ჭავჭავაძისა,
 ქალი კ. თადეოზ გურამოვისა და ცოლი თ. ილიასი ქართველთა პოე-
 ტისა, — ჩაბერვითა მადლად მოხუცისა ყურთა და ესრეთ შეტყობდა
 პასუხსა და მომითხრობდა ძლიერად, გონიერად და სრულითა მეხსი-
 ერებითა. „არ არიო წერასა შინა ამბავი ჩემგან ნახულისა, — იტყო-
 და მოხუცი, — და ამბავი გაგონილისა ჩემგანვე. მეისტორიე ფრთხი-
 ლად უნდა სწერდესო“.

XLIX

მოგზაურობისა ამის დროსა შემდგომად ოთხისა თთვისა 1784
 წელსა ვიხილე ერთი მისგან მეფის ძისა მიწერილი ბრძანება მთიულე-
 თის მოხელეთადმი; ბრძანებითა ამით უბრძანებს რომ, საამ კობია-
 შვილსა მოურავსა მთიულეთისასა, გამოდევნილსა მათგან, დამორჩილ-
 დნენ; — მხოლოდ საამს სანამ ცოცხალი იყოს და მისსა ძმათა და სა-
 ხლის კაცთა ხელი არ ჰქონდესთ თქვენთანაო. ოქმი ესე იწყება: „ბა-
 ტონიშვილი გიორგი, ლეონ, იულონ, ვახტანგ და თეიმურაზ (ეს სა-
 ხელი კათალიკოსისა ანტონისა ერის კაცობაში) გიბრძანებთ მთიუ-
 ლეთისა მოხელენო და ერთობით მთიულნო დიდნო და მცირენო“
 და სხვანი; იანვარს 21, ქქს უოდ (1784 წელსა).

ავჭალასა შიახსენეს გლეხთა მკისა დროსა მწუხარებით, წვითა და
 დაგვითა პურის ჭამისათვის მათგან. მეფემან უპასუხა: „პური თქვე-
 ნი, რომელსაც სჭამთო, არის პური ნამდვილი. კაცი ერთითა შრომი-
 თა უნდა იკვებებოდესო. ძილი თქვენი უფრო ტკბილია, მხიარულე-
 ბაცა უფრო შევებითი და სხეული უფრო მტკიცე. ადვილად ქვეყანა-
 ზედ ნაშოვნი და მოპოებული, არის უგემო, ვითარცა საქმელი უმა-
 რილო“.

L

დროსა ამას ლეკთა აქვსდათ შეკრული ზედაძნისა მთა-ტყიანი. შეფეშან მოუწოდა ქიზიყელნი, რათა მიუხდენ მუნ მთისა წვერსა და მოუშალონ მათ ბინა-სადგური მათი. 300 კაცი და ქიზიყისა მოურავი ზაქარია ენდრონიკაშვილი წარვიდენ და იხილეს სიმაგრე მათი ციხესა და გალავანი კოშკიანსა ზედაძნისა ადრევე გაუქმებულსა უდაბნოსა. სცნეს ესე ლეკთა 600 კაცთა მუნ მარადის დაბუღებულთა და გადმოუდგნენ ციხისა და გალავნებისა კერძოთაგან. ქიზიყელთა ვაჟკაცთა ვერ გაბედეს მისვლა იერიშითა: იყვნენ უცნობნი ადგილისა და არა ჰგონებდენ ესრეთ მისავალად. სირცხვილეულნი უკუ იქცნენ და წარვიდენ თვის-თვისად. მაშინ შეწუხებულმან მეფემან ამოიოხრა და უბრძანა ზაალ გურამიშვილსა და მაყაშვილსა რხვრითა: „მეუბნებიან, ნუ მოიშვილებ რუსთაო!“

ეს მთა ზედაძნისა არაგვისა პირზედა დამყარებული პირისპირ მცხეთისა და ღართის-კარისა ანუ ძველად კანონიერად ქართლისა კარისა, იყო კლდედ და კარად დაღესტანისა, და აქედამ დაეცემოდინ ლეკნი ღართის-კარსა და დატაცებით ტყვეთა, — განვლიდენ ქართლსა და ავიდოდნენ ახალციხეს. დაბრუნებული მუნით, აქავე მოვიდინ და დაბინავდებიან უშიშრად. — ესრეთ მდგომარეობასა შინა იყო საქართველო დროთაგან მეფისა ვახტანგისა 1710-გან, როგორცა სჩანს წერილითგანცა, და ვიდრე 1817-დმდე. ამა წელიწადიდამა შეწუხდა ლეკი და შევიდა თვისთა კლდეთა შინა და ხეობათა, სადაცა ეწია მას ძალი რუსეთისა და შემდგომად გრძელ-ჟამრთისა ბრძოლისა და ამორჩილა და დაამშვიდა, დაიმონა და შეართა კვალად ქართველთა ვაჟრობითა, მათთანა მუშაკობითა და არს საიმედო, რომელ იქმს ერთობასაცა სარწმუნოებითსა დანერგვითა მათ შორის ქრისტიანობისა, გარე რომლისა არა არს არცა სარწმუნოება, არცა მოქალაქობა და არცა კაცობრიობა.

LI

მაახსენეს მეფის ძესა წიგნისათვის ამილახვარისა, დაბეჭდილისა რუსეთსა*. ინება მეფის ძემან თარგმნილისა ქართულად წარკითხვა.

* იგულისხმება წიგნი: История георгианская о юноше князе Амилахорове с кратким прибавлением истории тамошней земли от начала до нынешняго

სთხოვა მთარგმნელსა მისსა, წარუყითხოს მას იგი. მთარგმნელმან პეტრე ყიზლარელმან კოტიევმან მოახსენა, არა ქონვა მისი ქართულად: თარგმნილი მივართვი მეფესაო. მეფის ძემან ვერ გაბედა თხოვნა მისი და უბრძანა პეტრესა, ხელახლად სთარგმნოს ქართულად. მაშინ გარდმოიღო ქართულად არა მრთელი წიგნი, არამედ 14 ადგილი საგიობელი მეფის ირაკლისა და სხვანი ქებითნი სიტყვანი მეფის ძისა გიორგისათვის. უბრძანა მადლობა მას, გარნა ირაკლი მცნობმან, რომელ დაარღვია ბრძანება მისი, რათა არა ვისთვისმე ეჩვენებინა იგი, გაუწყრა მას და განაძია თფილისით. ესრეთი იყო კავშირი შორის მამისა და შვილისა. მტერთა განიხარეს და განძლიერდენ წანააღმდეგნი და მეტოქნი გიორგისა — ესენი რავდენნიმე წიგნისა ამის ფურცელნი ცუდათ ნათარგმნი და სომეხთა ენისად მიქცეული მეცა. მინახვიან (სჩანს იყო მთარგმნელი სომეხი), ვნახე და წარვიკითხე ნიკოლოზ დავითის ძეს ჩუბინოვისა წიგნთა საცავსა. ვგონებ გამოსთხოვა შემდეგ იგი ამას მთავარმან მეგრელიისა დავით ლეონის ძემან დადიანმან, — დიდათ მოყვარემან ქართველთა მწიგნობრობისა.

ამას შინა რვეულსა იღვა სხვაცა ფურცელი ღურჯ ქალაღლზედ ნაწერი, რომლითაცა სთხოვა მეფესა, მისცეს ნება ორისა თვითა წარვიდეს ეჩმიაწინსა სანახავად დროთა ამათ სომეხთა კათოლიკოსისა ლუკასი. მეფე ირაკლი უწერს მას ფურცელზედა უარსა დროთა გარემოებათა გამო: ოქმივით, დაწერილსა, უარის პასუხსა. უზის პატარა ბეჭედი მეფისა ირაკლისა.

LII

ოდეს ქსნისა ერისთავთა დაჰკარგეს რწმუნება მეფისა და არლა მიენდობოდა ერთგულობითსა მათსა სიტყვასა, და აქვნდათ მარადის დაახლოება ლეკთა ბელადთა თანა, დაღესტანით ახალციხედ მიმავალთა და ახალციხით დაღესტანსავე უკუქცეულთა, — მაშინ მეფემან ირაკლი განიზრახა მოღება მათგან ქსნის ხეობისა და სრულად აღზოცვა ქსნის საერისთავოსი. ესე უნებდა მას ერთობისათვის მეფობისა და სიმტკიცისათვის ერთმთავრობისა დაასუსტოს თემთა მთავარნი ანუ სრულიად აღფხვრას იგინი, მაგალითითა მით, რომელიცა დიდისა სიბრძნით ჰქმნა მეფემან თეიმურაზ, ოდეს განაქარვა სამუღა-

---

века, которую рассказывает Усим, купец Анатолийский сотоваришам своим между разными известиями. 1 часть. Переведена на российский язык И. С. Спб. 1772 г. Типогр. X. Ф. Клеэна (წარმოადგენს პამფლეტს ერეკლე მეორეზე). რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

შოდ ერისთავობა არაგვისა. შეგროვილთა მეფისა სასახლეშია შინა მდივანბეგთა განიხილეს საქმე და ორგულება, რომელთაცა შესწამებდნენ ერისთავთა. ჭაბუა ორბელიანმან და იოსებ თუმანიშვილმან და სხვათა სძლეს სხვათა და განაჩინეს სრულიად უკუნითი უკუნისამდე მოელოს მათ საერისთაო. სიმტკიცისათვის და შეუცვალებლობისათვის ესრეთისა განჩინებისა იქმნა კრება, დაიწერა ძეგლის წერა, და მოსწერდა ხელი დაესვათ ბეჟედნი მეფისა და სამეფოჲსა სახლისა წევრთა, კათოლიკოსისა და მღვდელმთავართა რვათა, კირილე მთავარ ეპისკოპოსმან მისცა ხმა მიემატოს ძეგლის წერას ესეცა: „იყავნ კრული თვით მეფეცა, რომელმანცა გახსნას შეკრულება ესე და სცვალოს განჩინება“.

მეფის ძესა გიორგის არ უნებდა არც ხელის მოწერა, არცა ბეჟედის დასმა. აქედამ სცნეს პირველად ჰაზრი მეფის ძისა, რათა ჰყვანდეს შემდეგთა ღრთათვის განდევნილნი ერისთავნი თანაშემწედ პირისპირ მეორისა დედისაგან ძმათა, რომელნიცა სძულობდნ მას. იწყინა მეფემან; დაიბარა შვილი თვისი, ჰყვედრა მას ურჩება გამოცხადებული და უბრძანა დასვას ბეჟედი. მეფის ძე მორჩილ ექმნა მამასა, გარნა გაიმეგობრა ერისთავნი და მთისა მკვიდრნი, რომელთაცა სურდათ ერისთავნი თვისნი, გალადებულნი მათგან. ესე სიყვარული მათ შორის დასცხრა და განქარდა მაშინ, ოდესცა ერისთავმან რევაზ 1800 წელსა შეირთო ცოლად ანასტასია, ქალი ირაკლისა და ოდეს ფარნაოზ მეფის ძემან იღუმალვე მამისა თვისისა მიიყვანა ცოლად ანნა ქალი ყულარადასისა ერისთავისა.

LIII

ესრეთივე იყო მოქცევა მის მეფის ძისა გიორგისა, ოდეს მეფემან ირაკლი დასწვა მოლალატენი მისნი პაატა ბაგრატიონი, თაქთაქიშვილი და დაპქრნა ფერხთა ძარღვნი ამილახვარსა. აღექსანდრესა. მეფის ძეს გიორგის არ უნებდა ასრულება ესე ვითარისა სასტიკისა განჩინებისა! მოქმედებითა ამით აჩვენა ქართველთა ერსა გულჩვილობა თვისი და ესე იყო მიზეზი, რომელ თვით აღექსანდრე ამილახვარმან რუსეთსა წარსულმან დაბეჟედა წიგნი რუსულად.... * და მას შინა მგიებელი მეფისა ირაკლისა, აღიდებდა მეფის ძესა გიორგისა და აღსწერდა მას კაცად კეთილად, ბრძნად და სათნოებათა მრავალ მექონად. — მეფესა მოახსენეს წიგნისა ამისთვის დაბეჟედილისა და მან

* იხ. სათანადო შენიშვნა. ზემოთ.

მისწერა იმპერატრიცასა ცუდკაცობა დასჯილისა ამილახვარისა. რუსეთმან სურვილისამებრ მეფისა აღკრძალა წიგნი იგი და აცნობა მეფეს, რათა მით განუსვენოს მას. იგი იყო ნათესავი ათანასი თფილელისა და ესევე იყო მიზეზი არა მოსელისა საქართველოდ ათანასისა, დაშთომილისა რუსეთსა და მუნ მოსკოვს გარდაცვლილისა.

LIV

1783 წელსა იწყეს საეკლესიოთა წერილთა ბეჭედა ქ. თფილისს, მაშინ მოახსენეს მეფესა, რათა რუსთა წესითა შემდგომად სიტყვათა: „დროსა კეთილმორწმუნისა მეფისა ირაკლი მეორისა და დედოფლისა დარეჯანისა“ დაემატოს ესეცა „და მემკვიდრისა მათისა მეფის ძისა გიორგისა“, სურვილისამებრ თვით მეფის ძისა და განსასვენებელად ძმათა, რომელნიცა მარადის განიზრახვიდენ მეფობისა მიტაცებასა. იწყინა ესე მეფემან და უბრძანა სტამბისა ზედამხედველსა... არღა მოახსენებდეს მას ესრეთსა უშვერსა მოხსენებასა. კათოლიკოსმან ანტონი სტუქსა კეჟერაშვილი მღვდელი და აბრამ ურიათ-ყოფილი და... მღვდელივე... მბეჭდავნი წიგნთა. დაბეჭდილნი რავდენნიმე დაწყებითნი ფურცელნი, მოითხოვა და ბძანა მისცენ ცეცხლსა და არღა იქმნეს ესე. ტრიფილე არქიდაკონსა ებრძანა კათოლიკოსისა პირითა საყვედური დიდი და მოძღვარმან მეფისა ზაქარია სულხანიშვილმან მბეჭდავმანვე გამოუცხადა მას ტრიფილეს ბრალისა მიტევება გაბედვისათვის ბეჭდისა და დასტამბვისა რისამე, — არ ნებაართულისა მეფისაგან და თვით კათოლიკოსისა. ერთი ესრეთი ფურცელი ვნახე დავით რექტორისა წიგნებში; მომსყიდავი რავდენთამე მისთა წიგნთა. — არ ვიცი სადა მიეფარა ეს ფურცელი, დასამტკიცებელად ესრეთისა ჩემისა მოთხრობისა.

LV

დღესა მესამესა შემდგომად შერთვისა მეფის ძისაგან მარიამ გიორგი ციციშვილის ქალისა, წარვიდა მეფე ირაკლი და ნახა რძალი თვისი სავსე მშვენირებითა, ჯერეთ ყმაწვილი 14 წლისა. მეფემან მიართვა პირის სანახავად ხატი ღვთისმშობლისა, ამბარჯა ძვირფასი, თვალებითა, მარგარიტითა და იავუნდებითა მორთული, რომელიცა ფასობდა იტყვიან ას თუმნათა, ქარხანა ზეთის სახდელი მტკვრის ხიდის გაღმა, მეტეხისა ძირში ავლაბრისა გზისა მარჯვნივ. მასვე დღე-

სა, მეფისავე მუნ ყოფნასა მიბრძანდა დედინაცვალი და დედოფალი დარეჯან, და ამანცა პირის სანახავად უბოძა რძალსა თვისსა ძეწვეი ოქროსი და გულსაკიდი ამბარჯა, საკაბე შძიმისა ფარჩისა, შალი ინდოეთისა, კრიანოსული 70 მარგარიტისა ასხმული და 30 იაგუნდისა თვალი.

არა გამოჩენილი ქორწილი მეფის ძისა მოითხოვდა, რათა არა გამოჩენილადცა ყოფილიყო მიღება სასახლესა შინა ახალისა რძალისა. ამისთვის თვითოეულად მივიდოდნენ და წარდგებოდნენ სასახლისა კაცნი, თავადნი და აზნაურნი და თვით კათოლიკოსი და სამღვდელონი თფილისელნი. დროთა ამათ თფილელი ათანასი მივიდა და მიართვა მყოზადსა თვისსა დედოფალსა ხატი ღვთისმშობლისა ვეცხლით მოქსოვილი, დაუჯდომელი, დაბეჭდილი ქაიხოსრო მეფისა დროსა 1709 წელსა თფილისს, დალოცა და აკურთხა იგი პარაკლისისა გარდახდითა მუნვე სახლსა. ესრეთი იყო ძველადვე ჩვეულება თფილელთაგან, რადგანაცა თფილელი და მროველი თვისითა ეპარქიებითა იყვნენ ძველადვე სადედოფლოთ დანიშნულნი. მაშინ შესწირა თვით დედოფალმან სიონისა ეკლესიასა ბარძიმფეშუმში, რომელსაცა აქვნდა შთასმული სამი დიდი ალმასი გარემო გამოკვეთილისა მაცხოვრისა ხატისა. ესე დაიკარგა თფილისისა აღებისა დღესა 1795 წელსა. ისაკ კანდელაქმან სიონისა, კაცმან მრავალთა საეკლესიოთა წიგნთა და გულანთა აღმწერელმან მიართვა თვისგან დაწერილი მშვენიერად ხუცურად დაუჯდომელი და პარაკლისი ღვთისა დედისა. თავსა ხატია ღვთისმშობლისა ხატი და შთაურთო მუნ 18 სახე ღვთისავე დედისა ქებათა გამომეტყველი, თანახმად 9 ხმისა დაუჯდომელისა საგალობელთა და ესოდენისავე ხმისა პარაკლისისა საგალობელთა; დასასრულ წიგნსა ეწერა ესე: „მე ისაკ ხუცესმან სიონისა, მივართვი წიგნი ესე მეფის რძალსა მარიამსა, ნეულღესა პირმშოჲსა მეფის ძისა გიორგისა. ღმერთმან მშვიდობაში მოახმაროს. ქპს (ქორონიკონსა) 1783“.

მხატვრობაები მუნ მშვენიერად ნახატნი ოქროსა და ვეცხლისა ვარაყითა განაბრწყინებდენ თვით წიგნსა, სალოცავად მეფის რძლისათვის მომზადებულსა. დასასრულსვე წიგნისა ეწერა ესე: „ღვთისა დედაო მადიდე სულითა მხატვარი სახეთა შენთა ნიკოლოზ“.— გაზოვიძიე ვინაობა მხატვრისა ამის და ვსცან, რომელ იყო იგი თავადი ნიკოლოზ აფხაზი, კნიაზად ხმობილი, რუსეთსაც მეფისაგან სხვათა თანა დესპანთა წარგზავნილი, მამა ბრძნისა და მხნეობითა გამოჩენილისა ღენერალ-მაიორისა ივან ნიკოლაიჩისა (გარდაიცვალა ხოლერითა ღროდნენის ლუბერნიასა მიმავალი კნიაზისა პასკევიჩისა მიწოდებითა ვარშაევს 1831 წელსა) და ორთა სხვათა, ძმათა უშვილოდ ამო-

წყვეტილთა. — ესე ნიკოლოზ მარხია სიონისა საკათედროს ეკლესიასა, ვითარცა მიაშრო თვით შეიღწინ მისმან ივანე ნიკოლოზის ძემან, რომელმაცა პირველად გამამგზავრა რუსეთად სწავლისათვის.

ხატი ესე აქვნდა მეფის ძესა მიხაილსა, ხოლო დაუჯდომელი თვით დედოფალსა მარიამს, რომელმანცა თვით მიჩვენა მე მოსკოვს 1835 წელსა. დაბრუნებულსა რუსეთიდან საქართველოს, მასვე დროსა მასთანავე გარდმოვსწერე ზედა წარწერა წიგნისა. ვის აქვნან აწ ესენი და რომელთა მემკვიდრეთაგანთა მისთა, არა ვუწყვი.

I.VI

თბილელი მიტროპოლიტი გერმანე, მოხუცი და ღირსი კაცი აღზრდილი სიყრმიდგან იოანე მანგლელისაგან შეიქმნა ავად. მეფის ძე გიორგი მიბრძანდა და ნახა მწოლარე სიკვდილისა საწოლსა. თანაჰყვა მას იკონომოსი და დეკანოზი სიონისა იოანე ოსეს ძე¹⁴, რომელიცა მოხუცებისა გამო და უძლურებისა თვით გერმანესსა, განაგებდა ეპარქიასა მისსა. ნახვამან მეფის ძისა და საუბარმან მისმან წმინდათათვის ეკლესიისა და თვით წმინდისა გერმანესსა, რომლისაცა სახელღითა იწოდებოდა იგი, მოიყვანა სხეული ესრეთსა მდგომარეობასა, რომელ შეიქმნა უკეთ და განმზნობილი იტყოდა: „ბატონი შეილო! სიტყვა თქვენი ზეცით მეტყველი, შემექმნა მე სამკურნალოდ; ვხედავ თავსა ჩემსა ცოდვილსა კვალად მოსრულად სოფელსა ამას, რათა სინანული ბრალთა ჩემთათვის განგრძელდეს და ველირსო დიდებასა მას ქრისტესსა, რომელსაცა თქვენ მომიტხრობთ. ცოდვილთა ჩემითა პირითა, მადლობასა მოგახსენებ და კურთხევასა მოგართმევ: მადლი იესოსი, ყოვლისა სოფლისა ცოდვათაგან მხსნელისა, იყოს თქვენზედა და თქვენსა სახლსა ზედა. ამინ, ამინ“.

მეფის ძემან იტირა, ემთხვია მოხუცისა ხელსა. „დამწერე ჯვარი, ეკლესიისა ქრისტესისა მწყემსო“, — რქვა მეფის ძემან. მაშინ წარმოსთქვა: „სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა“...

მეორესა დღესა დილით წარავლინა კაცი მოკითხვისა, მოუვიდა პასუხად სრულიად უკეთესობისა მისისა და სიმრთელისა ამბავი; განიხარა და კვალად წირვისა შემდგომად მიბრძანდა და წარიყვანა შეილი თვისი მიხაილ ჯერეთ ათამდინ წლისა. მოახსენეს გერმანეს მიბრძანება მეფის ძისა და მეფის ძის ძისა; აღდგა თვით საწოლით და ქურქ-მოდებული, მიეგება სენაკისა კარსა. განკვირდა მეფე და მა-

¹⁴ ოდესმე ოსეშილად წოდებული.

ლალისა ხმითა ბრძანა: „კურთბეულ არს ღმერთი მამათა ჩვენთა“ (ესრეთი თქმა ხშირად იცოდა მეფის ძემან ქრისტეს მოყვარემან). იოანე დეკანოზმან პასუხ უგო: „მაღლი უფლისა თანა უფის მარადის მაღლითა ქრისტესითა სავსე კაცსა. მაშინ მეფის ძემან მიიყვანა შვილი თვისი მიხაილ და სთხოვა აკურთხოს იგი. გერმანემან დასდვა ხელი თავზედ და ოდესაც აპირებდა კურთხევისა სიტყვისა წარმოთქმასა, უბრძანა მეფემან მამამან დაიჩოქოს; მსწრაფლ დაიჩოქა და მაშინ სთქვა: „წმინდამან სამებამან გაკურთხოს შენ. მაღლი უფლისა და ღმერთისა ჩვენისა იესო ქრისტესი იყოს შენთანა. ჯვარი მისი საქურველად გექმნას შენ; იხილვიდე კეთილსა მარადის ქრისტეს სიყვარულითა; დღე გრძელი მოგენიქოს“. — ესე ამბავი თვით მიხაილმან მიაგზო ს. პ. ბ., ოდეს ვსადგურობდი მასთან 2 წელიწადსა (1843 და 1844) და იცოდა ქრისტეს მოყვარე და მოხუცი მაშინ 64 წლისა: „მე კიდევ ვიცოცხლებ: გერმანესაგან ღირსისა კაცისა, ვარ ნაკურთხი“. მომაგონდა ესე მისი თქმულობა, ოდეს წარვიკითხე წერილი მოწერილი ჩემდა გარდაცვალებულისათვის მიხაილისა, რომელსაცა აქვნდა 82 წელი 1861 წელსა, 21 აპრილსა და უმეტესად დღედმდე ვარ შეკრთომილი. ოდეს გამოვიძიე წერილიდგან, რომელ თვით გერმანეცა, მაკურთხებელი მისი, იყო 82 წლისა, გარდასრული ამიერ სოფლით სამყოფოსა საუკუნოსა.

LVI

1778 წელსა წარვიდა ზაფხულისა თთვეთათვის ორიალეთისაკენ და აქედამ გარდავიდა 300 კაცითა, და დაიბანაკა თაფარავანის ტბისა პირზედ. — სცნო ესე ფაშამან ახალკალაქისა, მივიდა და არა ესტუმრა მეფის ძესა გიორგის. „მე ვიანელ გიჰსაპინძლო ჩემსა ქვეყანასა“, — რქვა ფაშამან. ესრეთ დიდისა პატივითა მიღებული გიორგი იყო წვეული თთვესა ერთსა თურქთა წესითა. თანა ახლდა მას თავადი იოანე ანდრონიკაშვილი, ეგნატი იოსელიანი, თურქისტანიშვილი დავით, ბარათაშვილი იასონ და სხვანი. მღვსელნი დღე ყოველ ულოცავდენ სასახლისა ჩვეულებითა ცისკარსა და მწუხროსა და ოდესმე აღასრულებდენ წირვასაცა ნაკურთხსა კარაუში, რომელსაცა არა მოიშორებდა თვისაგან გიორგი მოგზაურობისა დროსაცა. — ძველნი სამესხოჲსა ქართველნი დროთა ამათ გათათრებულნი, ქალნი და კაცნი, — დიდისა ღმობიერებითა ისმენდენ ლოცვასა და ვედრებასა სიტყვათა მათსა ენასუ ზედა, მათგან არ დავიწყებულთა ვიდრე დღეინდელად დღედ. ერთი მათ შორის იპოებოდა ყმაწვილი ლეკი, რო-

მელსაცა მეფის ძე უაღერსებდა; მოახსენეს, რომელ არა უფის მას არცა მამა და არცა დედა და არს ობლად დარჩომილი და გამოიკვებება სამადლოდ სხვათავან. მეფის ძემან ითხოვა იგი, მისცენ მას, უბოდა ცხენი და წამოიყვანა 10 წლისა თვისდა. შემდეგ 20 წლისა მონათლეს იგი; იყო მიმქმელად თვით მეფის რძალი ელენე, მეუღლე მეფის ძისა და მემკვიდრისა, და სცხოვრებდა მასთან ს. პ. ბ. და მუნ გარდაიცვალა 1845 წელსა დამტოვებელი შვილთა. მას ერქვა სახელად სვიმონ. გვარი მისი არა მახსოვს.

ესე მიაბზო თვით მეფის ასულმან ელენე, ემბაზით მიმქმელმან ჩემმან 1809 წელსა, ოდეს მისულმან პირველად რუსეთსა, ვიხილე იგი 1831 წელსა.

თათარავანით გადმოვლო მთა საციციანო და მოვიდა ქარელსა; აქედამ მიიწვია მროველმან ეპისკოპოსმან რუისისა; განვლო მტკვარი ტივით, დაჰყო მასთან სამი დღე. აქედამ ამილახვარმან ოთარ ისტუმრა ტივით ოთარშენსა, მისგან დადგინებულსა სოფელსა და სასახლე⁹სა; მოსრული გორსა მანვე მიიწვია ამილახვარმან, ვითარცა გორის მოურავმან. აქედამ ღამისთევითა განატარა გორისჯერის ეკლესიაში მწუხრი, ცისკარი და წირვა. — ამასვე დღესა დაწინდეს მისსა ქალსა ელენეზედ მეფის ძე თეიმურაზ, რომელსაცა არა სურდა იგი ცოლად მიზეზისათვის მის, რომელ იყო პირველ დანიშნული მის ძმაზედ მემკვიდრეზედ დავით, რომელმანც მამისა არა უთანხმოებით შეირთო ცოლად სომეხთა აბიმელიქის სვიმონისა ქალი. — შემდეგ ორის დღისა მთაზედ ყოფნისა, მეფე შეიქმნა ავად, და წარმოვიდა მუნით არა ცხენით, დასვეს ტივზედ და ესე მოიყვანეს ქალაქს თფილისსა.

ტკბილია ტივზედ ჯდომა და სიარული მტკვრისა გზითა. კნიაზმან გიორგი გაგარინმან აწ ლოჲმეისტერმან, მოინდომა წამოსვლა გორილამ თფილისს და ვიარეთ ამ გზით მე და მან 1851 წელსა სექტემბრის თთვეში. — დსლით წამოსული მოვედით ს. გომსა, და მეორესა დღესა 8 რიცხესა, ქალაქსა თფილისსა. ტივზედ მჯდომელნი თავისუფლად და დაუბრკოლებლივ ვიკითხავდით წიგნთა და ვსწერდით. ესე ჰქმნა მან, რათა შეაჩვიოს ქართველნი ტივითა ჩამოსვლასა ქართლით თფილისად, მაგალითითა მით, რომელ ტიროლში მდინარითა იზარ, მოვლენან ესრეთ ტივითავე მუნხენში. ესრეთმან ჩვენმა მგზავრობამან მისცა საგანი კომედიისა მწერალსა ანტონოვსა და დასწერა ტივით სიარული. კ. ვორანცოვმან, დამბადებელმან ქართულისა თეატრასა, დააჯილდოვა მწერალი და მიიღო თვისდა ყოველივე დასაბუქდავად წარსაგებელი.

ამბოხთა დიდთა დამაცხრომელი მეფე, არა დასცხრებოდა მიწერ-მოწერიტა ყოველგან. დესპანსა თვისსა თავადს გარსევან ჰავჭავაძეს უბრძანა წერილთა აცნობებდეს მხოლოდ მას და არა სხვანთა მოქმედებათა თვისთა რუსეთისა კარზედ. აჰა ერთი ესე უითართა წერილთაგანი საცნობელად რუსეთისა გარემოებათათვის სპარსეთისა მხრით.

„მის ბრწყინვალებას თავადს, ჩვენს სარწმუნო მეგობარს.

როდესაც ჩვენს სჯულიერს სამეფო ტახტზედ აღვედით, მაშინვე მაგათს დიდებულებასაც მოვახსენეთ და უგანათლებულესს კნიაზსაც¹⁵ და შენც მოგწერეთ და ბრწყინვალეს ღრადს ლუდოვიჩს გამოვუგზავნეთ ლინიაზედ, მარამ იქ აღარ ბრძანებულყო და არ ვიცით ის წერილები რა იქმნა და შემდგომად მისსა კვალად მაგათ დიდებულებასაც მოვახსენეთ და უგანათლებულესს კნიაზსაც და შენც მოგწერეთ და ჩვენს შვილს დავითთან გამოვაგზავნეთ წიგნები და გზაზედ ასცდენოდა ისიცა და არ ვიცით რა იქნა¹⁶. ახლა ამას გწერთ კიდევ და აქაური ამბავიც ასე სცან, რომ ბაბახანის ბიძა სულეიმან სარდარი თაგრიზს მოვიდა და თითონ ბაბახანც წამოსულა ზემოთ აღრი-ბეჯანისაკენ და იმისი კაციც ჩვენთან გამოგზავნილი ნასახჩიბაში თფილის ქალაქში მოვიდა და დღეს რომ ამ თთვის კზ, კვირა დღე არის კაცნი გამოგზავნეთ, დავიბარეთ ქიზიყს, ჩვენც აქ ჩავალთ და ვნახეთ ამას და რაც ამბავი იქნება იმის სრულის ამბავითაც და სხვა ამბავითაც შენს მოყვარეს კნიაზ ავალოვს¹⁷ გიორგის გამოვისტუმრებთ მსწრაფლის სიარულით და ყველას მაშინ სცნობთ და თქვენი ღონისძიება რაც არის, ახლავ უნდა ეცადოთ. გიორგი“¹⁸.

¹⁵ ესე უგანათლებულესი უნდა იყოს, მგონი, ბეზბოროდყო კანცლერი.

¹⁶ დავით მემკვიდრე ლინიაზედ იყო ამ დროს სამსახურში.

¹⁷ ესე იყო თვით გიორგი ავალოვი მოსკოვს გარდაცვლილი დეისტვიტელნი-სტატსკის სოფტნიკის ჩინითა, და ცოლის ძმა გარსევან ჰავჭავაძისა.

¹⁸ ნამდვილსა ამას შეფის ქალაქსა არ ჰქონდა რიცხვი წლისა და თვისა. მხოლოდ ჰავჭავაძის ხელითა არის დანიშნული რიცხვი დროისა, ოდეს მიხვლია მას პეტერბურღს, ე. ი. 5 აგვისტ. 1798 წელსა.

ჯერეთ მეფისა ირაკლისავე დროსა 1787 წელსა კათოლიკოსმან ანტონი მეორემან, რჩევითა და საზოგადოასა ბერთა და მღვდელთა თხოვითა, ინება შეგროება, განხილვა და დამოწმება გრამატათა და ოქმებთა დაძველებულთა. ტრიფილე არქიმანდრიტი, ისაკ მწერალი და მწიგნობარი სიონის საკათედროასა თფილისის ტაძრისა, სოლომონ დეკანოზი ანჩისხატისა და მამა მისი ალექსი დაინიშნენ ვანსახილველად პირველად მცხეთის ეკლესიისა გუჯრებისა. — ძველნი და დროთაგან გამქრალისა მელნითა ნაწერნი და ძნელად წარსაკითხნი შეწირულობათა ყმისა და მამულისა გუჯარნი, წარიკითხეს და გარდაწერეს კერძო წიგნად ხუცურად, უმეტნაკლებოდ და გარკვევით. კათოლიკოსმან ანტონი მიართვა ესე მამასა თვისსა და სთხოვა ინებოს და განსახლებელად დაძველებულთა ასეას თვითეულსა სამეფო თვისი ბეჭედი. მეფემან ირაკლი, განმხილველმან წიგნისა ამის, არა ინება დამტკიცება მათი ბეჭდითა თვისითა; მრავალი მათთაგანთა გუჯრებთა ყმანი და მამულნი დროთი დროთ ანუ იყვნენ სხვათადმი გარდაცემულნი, ანუ სრულიად დაკარგულნი და სხვათა მფლობელობაში შესულნი, ხოლო სხვანი საიკონი და სადაოდ მისაღებელნი. დასაცხრომელად კათოლიკოსისა თხოვათა, ბრძანა სახალხოდ და ყოველთათვის გასაგონად: „როგორც ყორანსა არ დავამტკიცებ, ისე ამათ ბეჭედსა ჩემსა არ დაუსვამ“. ესრეთ დაშთა მიუღებელად და შეუწყნარებელად წიგნი ესე, რომელსაცა უწოდეს სახელად და დღესაც ეწოდების: „რაორტაგი“¹⁹. კათოლიკოსმან ანტონი განუმეორა თხოვნა ესე მეფესა გიორგის ძმასა თვისსა. მეფემან უბრძანა დაუტევოს მას წიგნი იგი წარსაკითხავად. მამაჩემი ევნატი, მიწოდებული მეფისაგან, სამსა დღესა უკითხავდა მას და დიდის ყურისგდებითა მოისმენდა ძველთა წერდლთა. 300-დმდე მათგანი წარუკითხა მეფეს და ბრძანა: „მიერთოს ბატონს კათოლიკოსსა და მოხსენდეს, რომ კურთხეულისა მამისა ჩემისა სწორესა ჰაზრსა ამა წიგნზედ მე ვერ შევსცვლი და ნურცა ეწყინება, რომ ბეჭედს ჩემსა ვერ იხილვენ წიგნისა ამისა მუხლნი“.

ესრეთ დაბოლოვდა მეცადინება კეთილი თავით თვისით კათოლიკოსისა, შეკრებისათვის ერთად გრამატათა და გუჯართა, გარნა უაზრო და სავნოდ მართლად დავათა გამო, რომელნიცა აღდგებოდენ, უკეთუ დამტკიცდებოდა წიგნი ესე.

¹⁹ სომხურის ვნისა ლექსითა.

მასვე დროსა კათოლიკოსსა უნებდა საკათოლიკოსოაჲსა მცხეთას- პალატისა განახლება და ოდეს გამოსთხოვდა მისთვის ნებასა და ბრძანებასა, მეფემან უბრძანა აშენდეს სახლი მეორისა შესავალისა დიდსა კართან. დაშთესო შეუხებელად ძველთა მეფეთაჲცა და კათო- ლიკოსთაჲცა პალატნი დაქცეულნი. „ვეცდებიო, — ბრძანა მეფემან, — ორბვე ერთად და ერთს დროსა განვაახლო ეგრეთ, ვითარცა იყვ- ნენო“.

მაშინ კათოლიკოსმან ანტონი აღაშენა თვისად სახლი აგურითა ქვითკირისა, რომელიცა დღესაცა ჰგეის; ხოლო პალატნი სამეფონი და საკათოლიკოსონი დაშთენ განუახლებელად გარდაცვალებისა გამო მეფისა. შენობანი ესენი თლილისა ქვითა ნაგებნი წინათ ალექსანდრე მეფისა, მცხეთის განმაახლებელისა დასცა სრულიად, ექსარხოხსად ყო- ფილმან და აწ პეტერბურღისა მიტროპოლიტად ისიდორემან. მათთან იყო მარანი ჩაკირულისა ქვეერებითა. ამათგანიცა რომელნიმე ამო- იღეს და გარდითანეს, რომელნიმე დაიმტვრა და რომელნიმე დაშთენ მიწასა. სასახლეთა ადგილი შემატა გალავანსა და თვით კედელნი წი- ნა პირნი ქვით ნაშენნი, დაშთენ ზღუდედ გალავანისა: მოუღდგეს მხო- ლოდ თავთა მათთა რიყის ქვითა ნაშენთა სათოფურნი, ვითარცა აქვნდათ სხვათაჲცა ზღუდეთა. რად არა ვსთქვი თვისა დროსა ესე? მოვახსენე 1858 წელსა არა ერთგზის და მერეც შფოთითაჲცა მას, ისტორიისა და ქვეყნის სიძულეთა უმეცარსა და არა მიიღო პაზრი ჩემი. იყო კაცი თვითნება და იღუმალ არა მოყვარე ქართველთა, პირ- მოთნე დროდმდე და მექონი თვისებათა მათ, რომლითაც იტყვიან ქოსათათვის: იყო ქოსაო.

ესრეთ მიეფარა პალატთა მათ კვალი სიძულელისა. მხოლოდ ერთი- სა კუთხისა დასავლეთისა მხარეს, ფასადი დანაშთენი ზედ წარწერი- ლებით ხუცურად, რომელსა შინა მოიხსენების ქრისტეფორე კათო- ლიკოსი, გადმოხატა და დასტამბა ფრანცუზთა მოგზაურმან დუბუ- რამან. ამან კაცმან, მოსრულმან შორით, ვითარცა სამართელმან, გადმოხატეთა ამით, დაიცვა დაუკარგველობა შემდეგთა ჟამთათვის საკათალიკოსოაჲსა პალატისა, დანაშთენისა მცირედისა ზემოჲსა სა- დგომისა ფანჯრისა მშენიერად ნაკვეთისა, და ექმნა მოწამედ სი- ტყვასა ჩემსა მოკლესა პალატისათვის ძველისა მცხეთას.

ბაგრატიონი ვახტანგის ძე

1798 წელსა უბრძანა შვილსა თვისსა ბაგრატს, ისადგუროს თელავს და აქედამ განაგებდეს ზემო კახეთისა საქმეთა. მიანდო მას მასვე დროსა გამაგრება ციხისა შილდისა, ლალის ყურისა და სხვათა ლეკთათვის დაღესტანით გამოსაველელთა ბეობათა. წარუვლინა ამისთვის მუნ 600 ლიტრა თოფის წამალი და ჩამოსხმული სათოფე და სადამბაჩე ტყვია 300 ლიტრა. ოქმითა, მიწერილითა მისდა მეფისაგან, მიეცა მეფის ძესა ბაგრატს სრული ნება თავადთა ურჩთა შეპყრობისა და უკეთუ არ დამორჩილდეს ვინმე და შეეხიზნოს ლეკთა, ვითარცა ორგულსა მოექცეს; — ესრეთმან ბრძანებამან ძლიერმან მეფისა, დაუმორჩილნა ძლიერნი, გამოცხადებულნი და არა გამოცხადებულნი მტერნი. ვერცა ერთმან თავადთაგან ვერ ჰბედა მიდგომა მეფისა ძმათა განზრახვათა, მოსურნებთა რათა აუშფოთონ თავადნი მეფესა. — მეფისა ბრძანებითა, თთვე ყოველ, მოხსენდებოდა მისგან მიდგომარეობა კახეთისა დაწვლილებით საქმეთა, ვითარცა ლეკთა მისთა, ეგრეთვე თავადთა გამო, რომელთაცა ჰკონებდა არა სრულიად ერთგულად.

ელევთერი გამოგზავნილი თელავსა მეფისაგან, მოძღვრიდა ეპისკოპოსთა და წინამძღვართა სიფრთხილითა ყოფნასა; თავადთა და სოფლისა მოთაგეთა კაცთა მშვიდობით ყოფნასა და არა გარეჯას არა რომელსამე მეფისა წინააღმდეგსა საქმესა.

ესრეთ ძმათა მეფისა, კახეთისა თავადთა თანა მოყვრობითა დაკავშირებულთა, ვერ ჰპოვეს ვერც ერთი თვისისა ჰაზრისა კაცი. დიდად შეშინებული იყო თვით საუბრისაგანცა მეფესა ზედა და მისსა განმგებობასა ზედა.

დროთა ამით თელავსავე ყოფნისა მეფემან * გიორგი მისწერა გარსევანს შემდეგი წერილი:

„ბრწყინვალეო თავადო,

მანდატურთ-უბუცესო გარსევან!

ამას წინად ერთი ჩვენი ყმა მოქალაქე ილიასკარ ასტრახანს მომკვდარა და იმას ასტრახანში ერთი ქარვასლა და ზოგიერთი რამ საქონელი დარჩომია და იმას თავისი მემკვიდრე ჰყავს და არც კურთხეულმან მეფემ ჰამაჩვენმა ინება მისის მემკვიდრისაგან იმისი გამო

* ხელნაწერში ეს ტიტული გამოორებულია მეორედ.

რომევა და ახლა ამ საქმეზედ მისს მაღალ-მსვლელობას ლენერალ-მაიორს სერგეი ლაზარიჩსაც მოვსწერეთ და შენც ამა საქმეზედ ბეჯითად გაისარჯე, რომ ერთი ბრძანება მოაწერინოთ ასტრახანში, ის ქარვასლა და მისი საქონელიც სრულიად იმას მიაბარონ, რომ როდესაც იმისი მემკვიდრე გამოვზაენოთ; ამაზედ შენს გარჯას ნუ დააყენებ და ასრე ალასრულე და შემდგომად შენსა ამბავსა და წიგნს ნუ დაგვაკლებ.

სრულიად ქართლისა, კახეთისა და სხვათა მეფე გიორგი.

წელს ჩლკც
ავვისტოს ლ.
თელავს.

LXIII

გამეფებისა შემდგომად მეფესა მოერთვა წერილი რუსეთით გარსევან ჰაეჰაეძისა. წერილითა ამით აცნობებს სამეფოჲსა რეგალიათა წარმოვლენასა იმპერატორისა პავლესაგან. მაშინ მეფემან მისწერა მას გარსევანს თელავიდან შემდეგი წერილი:

„ბრწყინვალეო თავადო მანდატურთ-უხუცესო გარსევან!

შენის ბრწყინვალეებისაგან მოწერილი წიგნი მოგვივიდა და რომელიც უმაღლესის კარიდამ ჩვენზედ მოსასვლელი მოწყალებები გიბრძანებდა, ყოველივე შენის წერილით ვსცანიით და შემდგომი რაც მაგათის დიდებულების წინაშე ჩენი მოხსენება არის, ყოველივე წერილით მოგვიხსენებია და შენთვისაც თითოეულად მოგვიწერია და რომელიც შენს წინაპართა და შენს აქამომდე ნამსახურობასა და ერთგულებასა შეეფერებოდეს, ყოველს საქმეზედ ისე გაისარჯე ჩვენთვისა და ქვეყანისა ჩვენისათვის და მოიძედენიც, ასე ვართ, რომ რასაც აქამომდე გარჯილხარ ჩვენის ერთგულობისა და შენის მშობლის ქვეყნისათვის, ახლა ერთისა წილ ათას წილ გაირჯები. ვიცით, რომ ყოველის სასიკეთოსა და ჩვენისა და ჩვენის ქვეყნის წარსამატებელს საქმეს ეცდები. ამაზედ ჩვენგან განმზნობა აღარ გეპირება და ახლა შენ იცი, როგორც ყოველის საქმის ადრე და მალე დაუყოვნებლად სი-

სრულეს ეცდები და ყოველსავე საქმისა სრულსა პასუხს ადრე გეაცნობებ და შემდგომად ყოვლისავე შენის მშვიდობის ამბავსაც.

მეფე სრულიად ქართლისა და კახეთისა და სხვათა გიორგი²⁰.

ოქტონბრის ია,

წელს ჩღკვ.

თელავს.

LXIV

1800 წელსა ჩამოვიდა დალესტინიდან ნურ მაჰმად 2000 კაცი-თა; მარტყოფის მთის ხეობითა განვლო საგურანო, გავიდა არაგვსა და შევიდა ტირიფონისა გზითა ქართლსა და დაეცა სოფელსა საქაშეთსა დილით წირვისა ჟამსა კვირა დღეს. მებატონენი სოფლია ამის თავადნი დიასამიძენი და გლენძი, მტრის მოულოდებელნი იყვნენ ეკლესიაში. ესრეთითა დაცემითა წარიტაცეს ტყვენი კაცი და ქალნი და მათთან ცოლი დიმიტრისა დაჲ დიასამიძისა თინათინ (შემდეგ იყო ესე ცოლი მუხრანის-ბატონისა ბაგრატიისა) და დედა ქაიხოსროსი გარდაცვალებულისა 1862 წელსა; — ბარბარე ამილახვრის გიორგის ცოლი და მღვდელი ილარიონ. — პურითა, ქერითა, ერბოთი და საგზლით აბარებულნი ნურ მაჰმად წარვიდა და დადგა მტკვრისა პირსა დოღლაურისა ბოლოს. მღევარი ქართველი წინ დაუხვდა და შეაყენა. 300 კაცი, რუსთა ჯარისა ქვევითისა, სურამს მყოფი, გამოუდგა და მისცეს ცეცხლი; მრავალი დახოცეს, ტყვენი გამოიხსნეს და მრავლად იგდეს თოფი და ხრმალი; თვით მღვდელი ილარიონ ლეკისა ცხენისა და თოფის მშოვნელი უკუ იქცა თვისსა ბინაზედ. „ლეკი, რომელსაცა ვუჯეგ მე ზურგით ცხენსა, — იტყოდა ილარიონ, — მოკლა შტიკითა სალდათმან მას დროსა, როდესაც შეაგდო ცხენი მტკვარსაო. ცხენი შედგა, ლეკი წყალმა წაიღო და თოფი წყალისა ნაპირს ჩავარდაო; სალდათმან შტიკით მოძებნა და ამოიღო თოფი ლეკისა და მომცა მეო. — მიცვარდი მხიარულმან ხელთა საკოცნელად. გარნა სალდათმა არ მიმიშვა და გამაგონა ლეკისა ცხენითა და თოფითა წასვლა შინა სახლად ჩემდა“.

²⁰ ესე ნამდვილი წერილი მეფისა აქვს დღეს უგანათლებულესსა კნიახსა ირაკლის, მეფის ძის ალექსანდრეს შვილსა.

იტყობდა ილარიონ: დროთა ამით მხნე იყო სალდათი რუსისაო. უშიშარი მტრისა; მცირედითა რიცხვითა ადვილ დამამარცხებელი მრავალთა. გუნდად და წესდებით მისრული მტერზედ, დასცემდა ზარსა თვით უმხნესთა და გულოვანთა გუნდთა. დიდათ პატივს სცემდნენ სალდათნი და ოფიცერნი მათნი ქართველთა ვაჟკაცობისათვის. თუმცა მცირედნი იქმნებოდნენ ქართველნი მტერთა ობრებისა გამო ქვეყანისა, გარნა გამირულად იბრძოდენ და უხაროდათ რუსთა ჯარსა, ოდეს გვერდით მარჯვენე და მარცხნივ მიუძლოდენ მას. ესრეთი იყო დევნა მტერთაგან ქრისტეს სახელისა ქართველთა ქვეყანისა, რომელსაცა უწოდებდა მამა ჩემი ეგნატი ქალაქად ღვთისა გარემოდ ზღუდვილად ქრისტესისა სახელითა. დაფუძნებულსა კლდესა ზედა, ვითარ შეარყევდა მას მტერი? მცველნი ზღუდისა ამის იყვნენ მართლმადიდებელნი ქართველნი და ერთ სარწმუნოებისა მათისა რუსნი, მოსრულნი ჩრდილოეთით დასაცველად სამხრეთისა, სადაცა ჰყვაროდა ხე იგი მართლმადიდებლობისა, დანერგული ძველადვე. მონასტერნი ქართველთა, ვითარცა სასწავლებლნი, მოჭფენდენ სწავლისა ნათელსა, მისცემდენ სათნოებათა: ნაყოფსა, სიმშვიდესა, სიწმინდესა, მტერთა სიყვარულსა; ყოვლად სამეფო ქართველთა ვითარცა მამრძოლი სარწმუნოებისათვის და ქვეყანისათვის ქრისტეს მოსახელისა თვით უდაბნოთა შინა ჰპოებდა ვაჟკაცთა მწერლობითა, რჩევითა, გამრთა გონებითა და ხმლითა, გვართა და ტომობითა; განვლეს საუკუნეთა და გამოიცადნენ მხნეობა მტერთა თანა მარადის ბრძოლითა. ვინ იყო მეუდაბნოეთაგანი დიდი ანუ მცირე, რომელსაცა არა ჰყოლოდა მოკლული სარწმუნოებისათვის მახლობელი? მოწამეობისა გვირგვინი განაშვენებდენ მამა-პაპის სახლთა მათთა; სისხლი დანთხეული მათთა ძმათა, მამათა და დედათა, შვილთა და რძალთა, ვითარცა აიაზმა ესხურებოდა მინდორთა და მათათა მათთა. ესრეთ ძველთა ზედა წამებულთა, ვითარცა ეკლესიითა ზედა სადგურობდენ თვითოეულნი. ესე არის შიზენი, რომელ ღმერთმან დაიწვა ქვეყანა დალუპვისაგან, მოვლენითა დროთა ამით უკანასკნელთა რუსთა ჯარისა ერთ მორწმუნისა და მეფისა გიორგისა ყოვლად მორწმუნისა, რომლისა ხელითა მისითა წმინდითა გარდასცეს მოწამეთა სისხლითა განწმენდილი სამეფო და ერი, თვისი შემდეგთა დროთათვის. — აქა ვიტყვი ბქმულსა სიტყვასა სომეხთა კათოლიკოსისა ნერსესისა. 1809 წელსა, მივიდა იგი ვითარცა არქიეპისკოპოსი სო-

მეხტა საქართველოსა შინა განთესილთა და ისტუმრა კლიზბარმან ერისთვის შვილმან ყულარალასმან. შესჩივლა ამან მას მდგომარეობა თვისი ჩამორთმევისა გამო საერისთაოსი, ქსნისა მეფისა ირაკლისაგან და შემდეგ რუსთა მთავრობისაგანცა. საქებელად სახლისა თვისისა მიუთხრა ნერსესსა გმირობა და მხნეობა მრავალთა და სამსახური მათი საქვეყნოდ და დანთბევა სიწხლისა მეფეთათვის და მოუთხრა აზბავი ოხითა ერისთავსა სასახლისა მოწამეთა შალვასი და ელიზბარისა, რომელნიცა აღიარა ეკკლესიამან მოწამედ, დაუნიშნა დღე დღესასწაულად და მარხიან იკორთისა მონასტერსა. ნერსესმან. მცნობელმან ესრეთისა მოთხრობისა, უპასუხა ელიზბარსა: „ნუ გეზინის: წამებულთა გამო არ მოგელვებთ ქსანი და ქვეყანა თქვენი. აზიერიდგან იყვენით დარწმუნებულნი, რომელ თქვენია ბინა მამა-პაპისა. იტყვის წინასწარმეტყველი: ღმერთმან გარდამოიხილა ზეცით და იხილა ძენი მოკლულთანი. — და სხვასა ადგილსა იტყვის: არა ვიხილე მარათალი დაგდებული, არცა შვილი მისი, მთხოველი პურისა“.

LXVI

შემდგომად სამისა თთვისსა, ნურ-მაჰმად გამოვიდა ახალციხიდან, გამოვლო მტკვარსა კასპისა სოფლისა პირდაპირ. მდევარი საკმაო ვერ შეჰკრიბებს ქართველთა; ამისთვის უშიშრად მთა-მთა მავალი მუხრანისა გვერდზედ, მივიდა საგურამოს და აქედამ აპირებდა დაღესტანში მისვლასა. აცნობეს კახთა და დევნა უყვეს ცხენოსანითა ჯარითა. 1200 ქართველი დაუბედა ივრისა პირსა და მეტად მამაცად მოექცნენ ქართველნი, დააყრვეინეს ტყვეები, დაუბოცეს ცხენები და მოკლეს 64 ლეკი. თვით ნურ-მაჰმად გადარჩა და გაქცეული სირცხვილელული შევიდა დაღესტანსა და ამიერითგან ველარ ბედავდა მოსვლასა და არცა ლეკები უჯერებდენ. მეფის ძე მირიან, ძმა გიორგი მეფისა იყო თავად და წინამძღვრად ქართველთა მდევარისა. მეტყოდა თვით მირიან: „ასამდინ თოფი ლეკისა ვაშოვნინე ქართველთაო. 30 სპილენძისა ალთაფა მარტყოფელთა წაიღესო; დიდი დავლა გვექონდაო და დიდი მხიარულება გავწიეთ მარტყოფშიაო, ორი კაცი მოგვიკლეს და ექვსნი დაიპრენნო მსუბუქად; მეტათ ქალაჩუნათ იყვენენ ლეკნი[ო]“.

ოდეს მოხსენდა მეფესა გამარჯვება ესე, მასვე დღესა მივიდა კაცი ქართლიდან და მოახსენეს სხვაცა დამარცხება ლეკისა. 300 ლეკი, ახალციხიდან მოსრული მთა-მთა, დაეცა ქარელში სოფლისა ნახირსა. მეფის ძემან იოანე, დროსა ამას მუნ მყოფმან, სდევნა, მოეწია

საციციანოს ხეობაში ხედურეთისა ახლოს, და მძინარეთა შემოერთა. იპრიანა ლმერთმანო, — და ასი ლეკი წაგვივიდაო: სხვანი დაივლიტენო. — მიაშბო ესე მეფის ასულის მარიამის შვილმან თავადმან ნიკოლოზ ციციშვილმან, თვით სოფლისა ქარელისა მებატონემან და აწ არლა ცოცხალმან.

LXVII

ძმათაგან და გარეთა მტერთაგან შეწუხებული მეფე არლა ჰხედავდა ქვეყანასა მტკიცედ დაბინავებულად. ამისთვის მოინდომა და თუმცა დიდის ლელვითა, გარნა გაბედა და მისწერა დესპანთა თვისთა, რუსეთისაგან განმზადებულთა შემდგომი წერილითი დარიგება და ჰაზრი თვისი უკანასკნელი და გარდაწყვეტილებითი:

„წელსა ჩღუთ, სექტემბრის ზ ჩვენ მიერ მიცემულნი მათისა იმპერატორების დიდებულების წინაშე წარსაყენებელნი ჰაზრნი მოხსენებანი, რომელიცა ჩვენგან წარვლინებულთა ჩვენს ერთგულთა ყმათა უფალთა დესპანთა მოგეცათ:

უმსხვერპლეთ ყოველი სამეფო და სამფლობელო ჩემი უზაკველითა და ქრისტიანებრითა ქეშმარიტებითა მსხვერპლებითა და დაუღვეით არა თუ მფარველობასა ქვეშე უდიდებულესსა დიდსა რუსეთისა საიმპერატოროსა ტახტსა, არამედ დაანებეთ სრულსა ნებასა და მზრუნველობასა მათსა, რათა ამიერითგან დაიდვას სამეფო ქართლოსიანთა საიმპერიოდ რუსეთისად წესითა მით, ვითარცა სხვანი იგი რუსეთსა შინა პყრობილნი პროვინციანი სარგებლობენ.

შემდგომად მსხვერპლებისა ყოვლად უმდაბლესად წარუდგინეთ იმპერატორსა დიდსა რუსეთისას, რათა ჟამსა მისგან საქართველოსა სრულსა ძალსა და ნებასა შინა თვისსა მიღებისასა განამზნოს პუნქტსა ამას შინა თხოვილი ჩემი ყოვლად უმოწყალესითა აღთქმითითა წერილითა ვითარმედ სახლსა შინა ჩემსა არა ალაყენოს მეფენი, გარნა ოდენ სამეფოს მემკვიდრითი მემკვიდრე ვითარცა წინაბარნი ჩემნი.

ისეთივე ითხოვეთ ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისაგან ყოვლად უმდაბლესად თქვენ მიერ მირთმეულთა წერილითა ყოვლისა რუსეთისა იმპერიასა შინა საშესაბამო ავარაკნი ჩემთვის და ძეთა ჩემთათვის საბოლოოდ და სამკვიდროდ, რომლისაცა ბოძება იქმნების ჩემთვის უმწვერვალესის შეკრულობის ნიშნად.

ესრეთვე ითხოვეთ ჯამაგირიცა ჩვენთვის, საშესაბამოსა სახითა. უკეთუ ჰაზრი ესე არ მიღებულ იქმნას, მაშინ ყოველი დამოკიდებუ-

ლება ჩვენი იქმნების დახსნილი თვინიერ ურთიერთისადმი მეზობლურისა ქცევისა. მეფე სრულად საქართველომ დასაჯიორგი²¹.

წერილისა ამის ძალითა, იმპერატორმან პავლე დაუნიშნაო მეფეთა და მეფის ძეთა სოფელნი და ყმანი და მამულნი რუსეთისა ვუბერნიათა შინა. თვით დესპანსა გარსევან ქავჭავაძესაც უბოძა მამულები. გარნა აქტი ესრეთი, ხელმოწერილი თვით იმპერატორისაგან არ აღსრულდა და არცა ბოძებამან ამან მოილო ძალი აღსრულებისა, გარდაცვალებისაგამო თვით იმპერატორისა. ესე მიამბეს შვილმან გარსევანისა ლენერალ-ლეიტენანტმან ალექსანდრე ქავჭავაძემან და მეფის ძეთა.

დიდად სწყალობდა ქართველთა იმპერატორი პავლე. აქ თვინიერის არხივში მინახავს მისგან კნორრინგთან მთავარმართებელთან მოწერილი წერილი ნამდვილი, რომლითაცა უბრძანებს წარუვლინოს სია დიდთა ქართველთა გვამთა და ღირსთა, რათა უბოძოს ჰაო ღრაფობა, ბარონობა და რომელთამე ორდენიცა ანდრიისა.

LXVIII

დესპანთა ამათ მეცადინებთა შესდგა და დამტკიცდა ტრაქტატი, მიღებული იმპერატორისა პავლესაგან.

აჰა თვით ჰაზრნი და მუხლნი ტრაქტატისა ამის, რომელიცა იპოება დაბეჭდილსა ფრანციზულად წიგნსა შინა როტიესსა:²²

„1799 წელსა, 23 ნოემბერსა, შედგა ახალი ტრაქტატი შორის პავლე იმპერატორისა და გიორგი მეფისა შემდეგი:

1.

მისი დიდებულება იმპერატორი ყოვლისა რუსეთისა მიიღებს ტიტულსა „მეფე საქართველომ და შემდეგნი მისნი და მემკვიდრენი“.

²¹ თვით ნამდვილზედ არის მიწერილი მეფისავე ხელითა: თავად სერსევან ქავჭავაძეს.

დესპანნი ამა წერილისა აღმასრულებელნი იყვნენ: თავადნი გარსევან ქავჭავაძე, ელვაზარ ფალავანდიშვილი და გიორგი ავალოვი.

ელვაზარ ძე იესესი იყო სტატსკი სოვეტნიკი; მოკვდა 65 წლისა უშვილოდ თფილისს 1821 წელსა და დასაფლავდა ქაშვოთისა ეკლესიასა. ლენერალი ერმოლოვი იტყოდა მისთვის: Его портрет надо посадить в золотую раму. Он был человек редких достоинств.

²² *Intenéraire de Tiflis à Constantinople (Bruxelles, 1829) pag. 68.*

2.

ძე მეფისა გიორგისა დავით ტიტულსა „განმგე საქართველოჲსა“ და გარდავალს ესე შთამამავლობითა პირმშოდამ პირმშოდამის.

3.

საქართველოჲსა'ერი და მუნ მსახლობელნი 12 წლისა განგრძობასა, არ გაიღიბებენ არასა ხარჯსა, რათა დაეწყენენ თვისსა მდგომარეობასა შემდეგ ესოდენთა ბრძოლათა. განმგე საქართველოჲსა მიიღებს რუსეთიდან 12 წელსა მისთვის და სამეფოსა სახლისა წესთათვის 20.000 თუმანს (200.000).

4.

მადანი ოქროჲსა და ვეცხლისა ახტალას და მისხანს (მიშხანსა), შვეა რუსთა განმგებაში და იმითი აივსება ზემო თქმული ჯამი ფულისა.

5.

6.000 რუსისა ქვევითი ჯარი სრულისა კომპლექტითა ზდგება საქართველოში. ქართველნი გამოვლენ ცხენოსნად ამა ქვევითისა ჯარისათვის.

6.

ქართველნივე მოაგროვებენ ჯარსა ესოდენსა, რაოდენიცა საჭირო იქმნების დასაცველად სამზღვრებისა.

7.

რუსნი წარგზავნიან ინჟენერთა თვისთა აღსაშენებელად და განსახლებელად ციხეთა მათ ადგილთა ზედა, სადაცა დაინახება საჭიროდ.

8.

ფულსა, მოჭრილსა თფილისში ექმნება ერთსა მხარეს ღერბი რუსეთისა და მეორეს საქართველოჲსა.

9.

საზრდო რუსეთისა ჯარისათვის მოიყიდება იმავე ფასითა, რომელიცა იქმნება დანიშნული ადგილობრივთა მცხოვრებთათვის.

როდესაც მოხდება აღწერა ბალხისა, უნდა იქმნას კომლექურად და არა თვითო სულად²³.

[ხელმოწერილია]:

რუსეთისა მხრით

როსტოფჩინი (ლრაფი).

საქართველომსა მხრით

ავალოვი.

ფალავანდოვი.

LXIX

ტრაქტატსა ამას შეუდგენენ განმარტებაებანი ვრცლად, რომელთაცა ეწოდება დიპლომატიისა ევროპისა ენითა ნოტანი და დაიწერა ესენი თვით დესპანთაგან, შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა გიორგისა. აჰა თვით ნოტანი ესე ნამდვილნი:

1

პურობილებისამებრ ჰაზრისა პირველისა მის პუნქტისა, რომელიცა მიცემულ იქმნა ჩვენგან ვიდრე სიკვდილადმდე მისისა სიმაღლისა მეფისა საქართველომსა ხელმწიფისა ჩვენისა სახელითავე მისითა მალლისა მინისტრისადმი, რომელიცა ბრძანებისამებრ მისისა²⁴ იმპერატორობისა დიდებულებისაგან წარგზავნილ იქმნა საქართველომსა შინა წერილებითა. ამისთვის გვაქვს ჩვენ პატივად ქვეშევრდომობით მოხსენება ამისი, რომელ დიდ შემძლებელნი საქართველომსანი, სამღვდელონი, და სერონი ერნი, ყოველნივე მოსწრაფე არიან და სურსთ ყოფად ერთა ამითა მოქმედებითა სამარადისოსა შინა მონებასა მალლად-განდიდებულისა იმპერიისა რუსეთისასა, და შეკრულჰყოფენ თავსა თვისსა ამით, რომელ წმინდათა აღასრულონ ყოველივე იგი, რაივესაცა აღასრულებენ მონანი მისნი, და არა უარ-ჰყონ არა რომელიმე სჯული. და ბრძანება რაოდენცა სამეფოსა მისგან იქმნების შესაძლო, და მცნობელცა იყვნენ ყოვლისა რუსეთისა იმპერატორისა

²³ წიგნი დაბადებისა, პირველი ნემტთა თავი 21. მეორე მეფეთა თავი 24. ქართველთა მეფენი, მოშიშნი ღვთისა ბრძანებისა, ვრიდებოდნენ სულობი ფ მტხოვრებთა აღწერასა.

²⁴ აქა თვით ჰავჭავაძეს დაურთავს ლექსი: ს ა ნ ა ტ რ ე ლ ი ს ა .

თვისად შთამომავლობითად ხელმწიფედ, და თვითმპყრობელად; და ესრეთ ვინაიღვან ზემო დანიშნულნი ნოტანი იგი, და სხვანიცა პუნქტნი ყოველნი მისის იმპერატორობისა დიდებულებისაგან პირველივე მაღალ-მნებებელობით განხილულ იქმნა, და სამეფო იგი საუკუნო ჟამობით მონად ყოვლისა რუსეთისა საიმპერატოროსა ტახტისად მიღებულ იქმნა, ამისთვის ამის შედგომილებისამებრ ყოვლად უმონებრივერად ვითხოვთ მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისა ჩვენისაგან, რათა დამტკიცებულჰყოს მიღება სამეფოსა მის დღესასწაულობითითა დამტკიცებითა ორითავე მხრით საიმპერატოროსა აქტსა შინა, რომელსაცა შინა ჟამსა იქმნენ იგინი იმედოვანად ამისა, რომელ ვითარცა თვით ეგრეთვე შემდგომნი ამისნი შემკვიდრენი იპყრობენ მათ მარადის მამობრივს კეთილმბედველობასა შინა, და საკუთრად იქმნებიანცა მღწველ კეთილდღეობათათვის მათ ერთასა, რომელთაცა ნებით თვისით მისცეს თავი თვისი საუკუნოსა მონებასა, და ესრეთვე მიენიჭოსთ მათ ყოველივე წესი, სარგებლობა და ჩინებულება ესე ვითარი, რომლითაცა ძველნი ყმანი მისის იმპერატორებისა დიდებულებისანი სარგებლობენ, და დაუცველ იქმნას, ვითარცა სამეფო, ეგრეთვე სამზღვარნი მისნი ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთ თავდასხმისაგან, და ვნებისა, და ყოველთა მათთა წინააღმდეგომობათაგან და განუწყესებს ყოველსა მას მსახურებასა ესე გვარსა, რომელსაცა შემძლებელიქმნენ ახლისამებრ მონებისა თვისისა ტვირთვად, დაცვად და აღსრულებად.

2

პუნქტსა ამას შინა კვალადცა აწ დამტკიცებულ ვჰყოფთ, და ყოვლითურთ განვრცელებით მივიღებთ ამას, რომელ რომელიცა კეთილნებებულ იქმნას მისის იმპერატორებიოთის დიდებულებისაგან, და დანიშნულ მმართველად საქართველოჲსა სამეფოსად ერთად რომელიმე მეფის ძეთაგანი, იგი იწოდებოდეს იმპერატორისა მოადგილედ²⁵, და იხსენიებოდეს მეფეთ საქართველოჲსად, და მიეცეს მას თანაშემწედ მარადის მუნ მყოფად ერთი, რომელიმე დიდის რუსეთის დიდ-შემძლებელთაგანი, რათა მან მმართველობასა შინა მისსა განუმარტოს მას.

²⁵ თანაზმად ტრაქტატისა, და წერილისაცა მეფისა გიორგისა, დესპანთადმი მიწერისა: რ ა თ ა ს ა ხ ლ ს ა შ ი ნ ა ჩ ე მ ს ა ა რ ა ა ლ ა ყ ე ნ ო ს მ ე ფ ო ბ ა ე . ი . რათა არა გაუქმდეს მეფობა ანუ მოადგილეობა ხელმწიფე იმპერატორისა მეფეთა გვარშია,—ესე უნებდა იმა წესითა ვითარცა ძველადცა იწოდებოდა საქართველო ვ ა ლ ი ს ტ ა ნ ა დ ს პ ა რ ს თ ა ყ ა ე ნ ე ბ ი ს ა და თვით მეფესა საქართველოჲსას უწოდებდენ ყანნი—ვ ა ლ ი გ უ რ ჯ ი ს ტ ა ნ ი ს ა .

მისდამი მიცემული იმპერატორებითი სჯულნი ბრძანებანი, და სხვა-
ნიცა ესე გვარნი, და რათა თვინიერ თანახმობისა მისისა, მან იმპე-
რატორის მოადგილემან, და მუნ მეფედ წოდებულმან არა რომელი-
თამე სახითა თვით თავით თვისით არა კადნიერ იქმნეს განწესებათა
რომელისამე სჯულისა, ბრძანებისა და რიგთა. და რათა არა მოაწე-
როს ხელი მან მხოლოდ თვინიერ ხელმოწერისა მისდამი განწესებუ-
ლისა მის თანაშემწისა, ამისთვის ჯერ არს რათა თვითოეულთა მათ
ბრძანებათა ანუ თუ განწესებასა ზედა სჯულიერისა ძალისა მექონ-
თასა პირველად მოაწეროს ხელი დიდის რუსეთის დიდშემძლებელმან,
რომელმანვე დაადოს ზემორე ადგილი ხელმოწერისათვის მეფისა
მის, და ამას მოხსენებასა ვიკადნიერებთ ყოვლად უმონებრივეთითა
სახითა, — ამისთვის, რომელ პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა
მიუცილებელად საჭირო არს, რათა ამით განმხიარულებელ, და გან-
მხნობილ იქმნენ ერნი იგი, ვიდრე პირველ განჩვევადმდე. და მას მე-
ფესა აქენდეს მხოლოდ სახელი მეფობისა, და სხვებრ ყოველსა ჩვენ.
ვითარცა სარწმუნონი მონანი მივანდობთ უდიდებულესობისა კეთილ-
მნებებელობასა, და ვითხოვთ, რათა მოგვეტეოს უკეთუ ვჰყავთ მეტნი
და უადგილონი წინადადებანი ვითარცა ახლად და სრულობით იმპე-
რატორსა სრულიად რუსეთისა ტახტისა ქვეშევრდომილებისა ჩვენი-
სათვის. კადნიერ ქმნილთა.

ესე კვალადვე განხილევებასა შინა საჭიროდ ჩვენების, რათი სხვა-
ნიცა მუნებურნი თავადნი და აზნაურნი მნებებელობითა ყოვლად უდი-
დებულესისათა განწესებულ იქმნეს სხვადასხვათა სასამართლოთა
შინა ადგილთა და მათ შორის იგინი იყვნენ პირველნი, და მეორენი
იყვნენ შემდგომნი მათნი რუსეთისა მოხელეთაგანნი თანამდებობითი-
თა ამით შეკრულებითა, და ყოველსავე მას რაოდენგზის სათანადო
იქმნების მათ სასამართლოთა ადგილთაგან. მოხსენებად არა ჯერ
არს, რათა მხოლოდ ერთისა იმპერატორისა მოადგილესა მას, და მე-
ფესა მოახსენებდენ, არამედ ორთავე ზემოთქმულთა მათ გვამთა,
რომელთადმიცა ჯერ არსვე, რათა ყოველსავე მოახსენებდენ უმცირეს-
ნი ადგილნი უპირველესთა, და ყოველნი თანამდებ არიან მოხსენებად
სრულისადმი შეკრულებისა.

ხოლო სიმცირისათვის ადგილთა საქართველოჲსათა დავსდებთ
ესრეთ, რომელ საკმარ იქმნების ხუთნი სასამართლონი ადგილნი,
რომელთაგანცა პირველი იწოდებოდის ესრეთ ვითარცა კეთილ მნე-
ბებელ იქმნების სოვეტად, ანუ დეპარტამენტად სენათისა, სადაცა
ჯერ არს, რათა იმყოფებოდეს ზემოხსენებული იგი მოადგილე, ანუ
მეფე, და შემდგომად მიცემული მისდა თანაშემწე დიდის რუსეთისა
დიდშემძლებელთაგანი, და სამნი მუნებურთა თავადთა და აზნაურთა-

განი. მუნვე სათანადო არს, რათა იმყოფებოდეს უპირველესი შეფი რუსეთისა მუნ მყოფთაგანისა მხედრობისა, რომელიცა შეკრულ არს უფრორე მათა კერძოთა ღვეწისადმი და სხვანიცა მოხელენი, ვითარცა ქართველნი, ეგრეთვე დიდისა რუსეთისაგანი წერილთა მკოდნენი განწესებულ იქმნენ ეგოდენნი, რაოდენიცა განხილვისამებრ საჭირო იქმნების.

მეორე ადგილი, რომელიც სათანადო არს, რათა იყოს ბრძანებასა ქვეშე პირველისასა, ჯერ არს, რათა იწოდებოდეს სამეფოსა მართველობად, რომლისაგანცა სხვანი იგი სამთა მათ პროვინციათა შინა მყოფნი განიყოფებიან თვითოეულად, და მათ ყოველთავე ეწოდებოდეს უეზნი, — ანუ თუ ვითარცა კეთილმნებებელ იქმნეს, ვინაიდგან სიმცირობისათვის სამპყრობელოსა სამეფოსა მის საქართველოსა. ესენი ყოვლითურთ საკმაო იქმნებიან, ამად რომელ უკეთუ რომლისადმიცა მაცხოვრებისა გარეგან სატახტოსა მის ქალაქისა მოუხდეს დამპყრობება მიუცილებელად, და წარმოვიდეს რომელთამე საჩივრითა სატახტოსა შას ქალაქსა შინა თფილისსა, ამისთვის არა არს ადგილი ესე ვითარი, რომელიცა განშორებით მდებარე იყოს უფროს ოთხისა დლისა სავალისა.

3

ქალაქსა შინა თფილისს ჯერ არს, რათა განწესდეს წესი პოლიციისა, და განიწესოს ერთი მუნებურთა ჩინებულთაგანი ობერ-პოლიცმაისტრად, და მას მიეცეს თანაშემწედ ერთი დიდის რუსეთისა ხარისხისა მქონებელთაგანი ვინმე, ამად რომელ მუნებურთა მათ ერთათვის დიდად საჭირო არს ესე, რათა მით ღარიბნი მუნ მოსახლენი შემძლებელ იყვნენ ქალაქსა მას შინა განსვენებით ცხოვრებად, და რათა გლახთა მათ მააქენდესთ სახმარნი ნივთნი ქალაქთათვის თვინიერ ყოვლისა სხვათაგან შევიწროებისა, და რათავე იმოქმედონ თვითოეულმან თავისუფლებით ხელოვნება თვისი, და არა ესრეთ, ვითარცა არს აზიის ჩვეულება, რომელ რომელიცა არს ძლიერ, მას აქვს სავაჭროსა მას შინა ყოველივე მძლავრება, და მოსახელეთადმი ჰყოფს შეიწროებასა.

თვით მასვე ქალაქსა შინა თფილისს სათანადო არს, რათა განწესდეს კვალადცა ერთი სასამართლო, და იწოდებოდეს სლოვესნად, სადაცა ჯერ არს, რათა იყოს პირველად მსაჯულად ერთი ქართველთა აზნაურთაგანი, და მეორე მუნებურთა ვაჭართაგანი, და მესამე ასნათაგანი ვინმე, რათა მათ, ოდესცა შეხვდეთ საქმე სიტყვით საჩივარი, მაშინ განარჩიონ, განსამართლონ და გარდასწყვიტონ, თვით მასვე დღესა, რომელსაცა შინა მოჩივარი მივალს საჩივრითა თვისი-

თა და უკეთუ არ ექმნებინათ მათ ძალი, რათა განასამართლონ, და სიყვარულითა შიარბიონ, მაშინ წარიგზავნონ ორნივე იგი სამეფოსა მმართველობასა, ანუ თუ პოლიციასა შინა განხილვისამებრ საქმეთასა.

მქონებელთა საქართველთა შინა ვაჭრობისათა მეზობელთა მათ ერთადმი განეწყოს სახელმწიფოსა შემოსავალთა სარგებლობისათვის ბაჟნი, რომელსაცა შინა პირველ დელეგატორად ჯერ არს, რათა იყოს შთამამავლობით საქართველოსა თავადთაგანი, და ორნი შემდგომნი მისნი იყვნენ ერთი მუნებურთა აზნაურთაგანი, და ერთი დიდისა რუსეთისაგანი, და ესე საბაჟო იყოს თფილისსა შინა და მათთაგან სამზღვართა ზედა მთის ერთა სპარსთა, და თურქთასა დაინიშნოდეს სამყოფად თვითოეულნი ქართველთა მოხელეთაგანი, და თვითოეულნი რუსთაგანი, და თუ რომელთა სამზღვართა ზედა ჯერ არს დადგენა მათი და აგრეთვე იმერეთის მხრით, ვიდრემდისცა არ იქმნებინათ უკანასკნელისა დესპანისა წარგზავნა პორტისადმი, და სახელობით განწყესება ფორპოსტთა, მანდამდის ჩვენ აწ თქმად არა ძალგვიძს მათ განწყესებათათვის. და ესრეთ ოდესცა მივიწვევით ჩვენ მუნ, სათანადო არს რათა ესრეთგზის დამტკიცებით იქმნეს საუკუნოდ თანხმობით განწყესება ადგილთა მათ სადაცა ჯერ არს დაყენება, რათა არა ვლონ მუნ ვაჭართა საქონლითა თვისითა, და სადაცა ჯერ არს რათა მუნ აქენდეს თავისუფლებითი სვლა, რომელ ამით სახით მიეცნენ ერთგზის სამზღვართა ზედა ბაჟი, და მიიღონ ბილეთი, და მიიტანონ იგი თფილისსა, ანუ თუ რომელსამე უეზდის სასამართლოსა შინა, რომელ მეორეთ აღარ გარდაიხადონ ბაჟი იგი. ხოლო უკეთუ როგორმე მოულოდნელად, და უმეცრებით გამოატარებეს, რომელსამე საქონელსა მათ ადგილთა ზედა, და სამზღვართა, სადაცა დაყენებულ იქმნებინათ სვლა ვაჭართა, მაშინ ვიდრემდისცა დაეჩვეოდნენ, თუ რომელთა ადგილთა ჯერ არს სვლა საქონლითა ამის პირველისა შეხდომისამებრ, არა მიადგეს მათ არა რომელიმე დასჯა, და გამოერთვას ბაჟი იგი თფილისს შინა, ხოლო ვინაიდგან სამეფო საქართველოსი აწ შეერთებულ იქმნა იმპერიისათანა ყოვლისა რუსეთისა და მუნებრივნი მცხოვრებნი იქმნენ ყმათა ყოვლად უავლუსტესისა მონარქისად, მაშინსაღამე, ამის შედგომისამებრ უბრძანოს ვისადმიცა ჯერ არს, რათა მომტანელთა საქონლისათა მოზდოკსა შინა ქართველთა და სხვათაცა ვაჭართა საქართველოზე მოსულთა, და მუნ საქართველოსა შინა გარდამხდელთა განწყესებულისა ბაჟისათა, მეორედ მოზდოკსა შინა არადა გამოერთვას და ეგრეთვე მოზდოკით საქართველოსა შინა მისრულთა, ვინადგან თანამდებ არიან განსრულნი თფილისით.

და ესრეთვე მრავალნი ვაჭარნი მისის დიდებულებისა, და აწ ჩვენის ყოვლად მოწყალის ხელმწიფისა მონანი რუსნი, ქართველნი, სომეხნი და სხვანი, რომელნიცა გამოვლიან რა ყიზლარსა, მოზდოკსა და სხვათაცა აღგილთა, და მოიწვიან რა ოვსთა შორის, მაშინ არათუ მხოლოდ აძლევენ მათ განწესებულთა მათთა, მისაცემელთა საქონელთა ზედა, არამედ ესეცა ფრიად ხშირად იქმნების, რომელისინი მომწყურნობითა ნივთ მოყვარებისათა, მოაკლებენ მათ ყოველსავე ნაქონებსა თვისსა და ამისთვის ვრაცხ თანამდებად ჩვენდა მოხსენებასა ამას, რომელ პირველსა ამას წარმოსვლასა რომელსამე დიდ შემძლებლისასა, რომელიცა რაოდენსამე ჟამსა დაინიშნვის სამყოფად საქართველოსა შინა მუნებურთა განწესებულებათათვის, მისდამი სახმარ არს, რათა მუნ განვლასა შინა ჰქმნას მათდამი, ესე იგი, ოვსთადმი მტკიცე განწესებულება ამა საქმეთათვის, და შემდგომად ამისა მცირესა შინა ჟამსა შესაძლო არს, რათა იგი მცირედ სარაცხნი ერნი ძველთაგან დამონებულნი საქართველოთა, მეფეთაგან ფრიად სუბუქად მოყვანილ იქმნენ კვალდცა თანამდებობითა მორჩილებასა და მონებასა შინა და რათავე საშვალ მოზდოკისა და საქართველოსა, სადაცა არს საჭირო, განწესდეს რაოდენიმე ფორპოსტნი, და დაიყენოს სამყოფნი კამანდნი.

არა მცირედრე ვრაცხთ თანამდებობადვე ჩვენდა ყოვლად ქვეშევრდომობითსა ამას მოხსენებასა, რომელ თვითოეულნი მეფის ძეთაგანნი, თავადნი, აზნაურნი და სამღვდელონი ართმევენ გამოსაღებთა განმვლეთა მათ, რომელნიცა ვაჭარნი გაივლიან სამფლობელოთა მათთა ზედა ანუ აღგილის ფასთა მსგავსად ბაჟთა და ესე სათანადო არს რათა იქმნეს დაყენებულ, ამაღ რომელ ვაჭარი გარდამხდელი ერთგვის ბაჟისა საქართველოსა შინა შემდგომად, სადაცა განვრცელებულებასა სამპყრობელო ჩვენისა ყოვლად უავლუსტესისა ხელმწიფისა სათანადო არს, რათა მუნ იყვნენ თავისუფლად მეორედ გამოსაღებთაგან ბაჟთასა; კვალად მათ სრულყოფისათვის კადნიერ ვიქმნებით შეერთებად მოხსენებისა ამის, რომელ საზოგადოდ მობირებისათვის ვითარცა ქართველთა ეგრეთვე მეზობელთა მათთა ვაჭართაცა განვრცელებისადმი ბაჟთასა, და განმხნობისათვის მათისა, არა კეთილნებებულ იქმნების განწესება ამისა, რათა დებულებათამებრ ათამანის პორტიისათა აღიღებდეს სამი ასსა ზედა, დაფასებისამებრ საქონლისა; და უკეთუ რომელიმე ვაჭართაგანი დაფარვისა სახითა იქმნების მომტანელ რომლისამე ნივთისა საქართველოსა შინა, რომლისა ნივთისა დამფარველთა, მაშინ გადახდესთ ესრეთ, რომელ გამოერთვას მას ორი წილი ნაცვლად ერთისა, რათა ამით სუბუქითა დასჯითა უმეტეს აღრე მოიქცეს ერი ახლად შემოსრული მალლისა

მის იმპერატორებითისა დიდებულებისა მონებასა შინა, და თვით ესევე ჰყოს ამას, რომელ მოიქცნენ მამულსავე შინა მოსახელეთადმი, და შესაძლო იქმნებისცა, რათა მომგონებლობითა თვისითა განაურ-ცელონ ვაქრობა თვისი ბასრას, ბაღდადს და უშორეს ინდიასა შინა.

5

აწ ჩვენ სუსტითა ჩვენითა განზრახვითა კადნიერ ვიქმნებით ყოველად უმონებრივესად წინ წარმოდგინებად ამისა, რომელ ადგილნი ანუ სამპყრობელონი საკუთარნი მეფის ძეთა, თავადთა და აზნაურთანი ყოველივე იგი შემდგომაცა მათდამი იქმნენ დაშთომილ, ვითარცა სჯულიერნი მათი საკუთარი, ხოლო უკეთუ რომელსამე მათგანსა ძალითა, ანუ თუ სხვათა რომელთამე უჯეროთა სახით, ადგილნი მიუძღვარებოდათ, მაშინ იგი სამართლით სათანადო არს, რათა განრჩეულ იქმნეს და მიეცეს იგინი პატრონთა თვისთა, რომელთადმიცა ეშესაბამების სწორედრე მიცემა.

და ესრეთ მრავალნი ადგილნი მდებარენი სამხლევართა ზედა მთის ერთასა სპარსეთისა, თურქთა და სხვათასა, რომელიცა არიან მპყრობელობასა ქვეშე მეფისა ძეთა, თავადთა და აზნაურთა, და სამღვდელთა ერთასა, გვეჩვენების ჩვენ დაცვისათვის სახელმწიფოსათა უშიშრობასა შინა უმჯობესად, რათა ესე ვითარნი ადგილნი მათგან გამოართმეულ იქმნენ და ნაცვლად მათსა მიეცესთ მათ სხვა შინაგან საქართველოსა, ანუ რუსეთსა შინა, და იგი ადგილნი დაშთეს სახელმწიფოდ, სადაცა კეთილ განხილულებით იქმნეს აღშენებულ სიმაგრენი გაფრთხილებისათვის მეზობელთასა და ამითიცა განერებიან მრავალნი ტყუილსა ცილისწამებასა, და შესმენასა ვითამცა-ღა მათ აქენდესთ დაფარული შეერთებულება ორგულთათანა; ხოლო რომელნიმე თქმულთა მათ ადგილთ-მქონებელთაგანი შესაძლო არს, რათა დაშთეს მასვე ადგილსა თვისსა ჩინებულისა მოქმედებისა მათისა, და შესაბამად დაფიცებისათვის და დამორჩილებისათვის თვისისა სჯულიერისა ხელმწიფისადმი, და განეწესოსცა წელიწდობით ჯამაგირი. რათა ამით მყოფნი მუნ, ვითარცა მცოდნენი ძალისა და მდგომარეობისა თვისთა მეზობელთასა, შემძლებელ იყვნენ რათა აჩვენონ სარგებლობა.

6

ქვრივთა დედოფალთა, ეგრეთვე ქვრივთაცა მეფის რძალთაცა, და მეფის ასულთა, რომელნიცა არა არიან გათხოვილ და წელთათვისთა შემსგავსებით არა ძალუძსთ განქორწინებად, ყოვლად მო-

წყალებით ებოძოს შესაბამი გვარისა თვისისა უფლება რუსეთს, ანუ ქვეყანასა შინა თვისსა, და მათნი საკუთარნი ადგილნი ჩვეულებისად იქაურთა წესთასა სოფელნი და სხვანიცა შემოსავალნი მიღებულ იქმნეს სასარგებლოდ უდიდებულესისა კარისადმი, ხოლო მამაკაცთა მათ მეფის ძეთა, ძმისწულთა, და მის ძეთა მეფისა სახლისათა, ყოველთა მათ, რომელთაცა სუსტსა თვისისა სიმრთელისა ძალით, ანუ მოხუცებულებისა გამო დაშთებიან ქვეყანასა შინა თვისსა ისარგებლონ საკუთართა თვისითა ადგილითა. ხოლო იგინი, რომელნიცა თვინიერ იქვისა მიღებენ სურვილსა, და მოიწყვიან და შევარდებიან ფერხთა ესე ვითარისა თვისისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისათა მიღებულ იქმნენ, მსახურებასა შინა და ნაცვლად მუნებურთა მად ნაქონებთა. თვისთასა მიენიჭოსთ რაივეცა კეთილნებებულ იქმნეს, და იქაურნი აღირიცხოს სახელმწიფოდ.

7

სამღვდელოთათვის ვითარცა არს უპირველესე აწ საქართველოსა შინა სამღვდელოთა ერთა შორის ძე მეფისა ირაკლისა ანტონი, რომელსაცა აქვსთ ძველისა იქაურთა განწესებისამებრ ტიტულად კათოლიკოსობა, კურთხეულ არს ხელმწიფობასა შინა ნეტარ ხსენებულისა იმპერატორისასა პატივსა შინა არქიეპისკოპოსისა ცარსკისელოს და მუნ წარგზავნილ იქმნა განრიგებისათვის მუნებურთა სამღვდელოთა წესთასა, ეგრეთვე დაშთეს იგი მასვე თანამდებობასა, და სახელსა შინა, — თანასწორადვე სხვანიცა ეპარქიათა შინა თვისთა მყოფნი მიტროპოლიტნი, არქიეპისკოპოსნი, და ილუმენნი, პროტოპოპნი, მღვდელნი და დიაკონნი და სხვანიცა ეკკლესიისა მოსამსახურენი თვითოეულნი წოდებისამებრ თვისისა და ადგილთა მათთა სახელდობით, თუ ვითარნი, და რაოდენი არიან იგინი მიუცილებელად მუნ მიწვევისა ჩვენისამებრ, ყოვლად მონებრივთა სახითა ჰყოფთ მოხსენებასა და ვინაიდგან განსვენებული იგი უგანათლებულესი მეფე, და სამეფო მისი ითხოვდენ, რათა მიეღოთ სამოქალაქონი, და პოლიტიკებრნი სჯულნი, ამისთვის ჩვენცა მივიღებთ კადნიერებასა, და ამისთვისვე ვითხოვთ დიდისა ჩვენისა ხელმწიფისაგან, რათა მიეცეს ბრძანება უდიდებულესისა უწმინდესსა სინოდსა, რომელ წარმოგზავნოს ჩვენთანა, ანუ შემდგომად ჩვენსა ერთი სამღვდელო ვინმე რუსეთისა საიმპერატორობისგან მცირეს ჟამობით არქიმანდრიტი ანუ ილუმენი, კაცი მდაბალი და მყუდრო, რათა აჩვენოსთ მათ განწესებულებანი აქაურნი საკუთარნი დღესასწაულობათათვის საუქმითა, და სხვათაცა სახელმწიფოთა დღესასწაულობითა დღედა.

ხოლო მიტროპოლიტი, არქიეპისკოპოსნი და ეპისკოპოსნი, არა მკონებელნი ეპარქიისანი, უკეთუ გამოჩნდეს ადგილი მათთვის, არამედ დაშთომილად, და უქმად, მაშინ მოხსენებისამებრ მუნებურთა მათ სამღვდელოთა, და ჩვენგან კეთილნებებულ იქმნების. რათა იგი დაიდგინოს მუნ ეგრეთვე არქიმანდრიტი და ილუმენი, ოდესაცა მათგან თხოვილ იქმნების, ეგრეთვე მიტროპოლიტთა, არქიეპისკოპოსთა და ეპისკოპოსთა, რომელნიც ეგებიან უადგილოდ, ყოვლად მოწყალებით ებოძოსთ მცირედი ულუფა საზრდოდ განსადიდებელად ყოვლად უავლუსტესისა სახელისა. და ვითხოვთ რომელ ყოველნივე იგი სამღვდელოთა წესნი იყვნენ შეწყნარებულ, და პატივეცემულ ღირსებისამებრ ხარისხისა მათისა თანასწორად სხვათა ხარისხისა შექონთა რუსეთისათა, ვინათგან ქვეშევრდომილ ქმნილი იგი სამეფო თვისისა ნებითა შეერთდა საიმპერატოროსა.

8

და მათთანავე წინა წარმოგიდგენთ ძველთა ჩვეულებათა საქართველოსათა, რომელიცა მუნ ჰგეის თვით დაწყებითგან მათით ესე რომე უფროსდა თვითოეულთა მეფის ძეთა, -და თავადთა ყოვლად სამღვდელოთა საქართველოსათა ჰყავთ აზნაურნი საკუთრად, რომელთაგანცა მათ აქვს მიწა მიცემული, რომელსაცა ზედა არიან გლეხნი დასახლებულნი, და მუნ ცხოვრებენ იგინი და არა რომელსამე შეიწროებასა მიმღებლობენ მათთა ვადადთაგან; ხოლო ჟამსა ბრძოლისასა წინააღდგომად მტერთა ყოველივე სრულებით თვითოეულად პასთან წარვლენ ბრძოლასა შინა და ესრეთვე ჟამსა ნადირობისასა, და ანუ თუ ჟამსა მასპინძლობისასა მათთანავე იმყოფებიან სრულებით, და სახლთა შინა მათთა ვითარცა აზნაურნი ერთბამად მათთანა ერთსა ზედა ტრაპეზსა განსცხრებიან და ოდეს რომელიმე მათგანი არღა ინებებს უმეტეს ყოფად უფალთა მათთანა, მაშინ ვითარცა აზნაური დაუტყვევებს მიწასა მათსა და სოფელსა და წარვალს თვისით სახლეულობით სხვისადმი, რომელიცა თვინიერ ყოვლისა ნაკლულეუანებისა თვისადმი მიიღებს და მისცემს მასვე უპირატესობასა ვითარიცა აქენდა პირველ მისსა ჟამადმდე, და ამისთვის ყოვლად უმონებრივსად წინ წარმოდგომილ ვჰყოფთ მათ აზნაურთა, რომელნიცა ყოვლისავე შინა საზოგადოდ გამოსადეგნი არიან და უფროსად სამხედროსა შინა სამსახურსა, რომელსაცა შინა არიან დაჩვეულ და ესე არა კეთილნებებულ იქმნებისა, რათა ყოველივე იგი ჩამოერთვათ ყოველთა მათ მებატონეთა და აღირაცხნენ იგინი საეროთა აზნაურთა

წესთა შინა, და სანაცვლოდ ჩამორთმეულთა მათ მიეცესთ თანასწორივე სამკვიდრებელი, იგინი ხმარებულ იქმნენ ღწვასა შინა უდიდებულესისა მსახურებისასა.

ხოლო რაივეცა შეეხების თქმად მადანთათვის საქართველოსა შინა მყოფთა, რომელიცა არს ოქროსა, ვერცხლისა და სხვათა ნივთთა ესე არს რომელ წინა წარუდგენთ ნებასა ქვეშე მისის იმპერატორების დიდებულებისასა, რათა გამოცხადებით მუშაკობისათვის მათისა ებრძანოსთ წარმოსვლა განსწავლულთა კაცთა, და მუშანი გამოცდილნი იპოებიან სამეფოსა მას შინა საკმაო რიცხვნი, რომელნიცა შესაძლო არს; რათა მოიხმარებოდენ სამუშაოდ თეთრისა მიცემითა.

ვითარცა მეოთხესა პუნქტსა შინა მორთმეულსა ჩვენგან სახელსა ზედა მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა სამეფოსა უმაღლესის მისის იმპერატორობის მინისტრისადმი ნოტი, იყო ესე რომელ ვითხოვეთ ჩვენ სამყოფად საქართველოსა შინა ექვსი ათასი კაცი მაღალ დიდებულის რუსეთის იმპერატორის მხედრობა, ესრეთვე აწცა კადნიერი ვიქმნებით ყოლად უმონებრივესად მოხსენებად, რომელ აწინდელისა ამის მდგომარეობისამებრ პირველსა ამას შეხედომილებასა შინა რიცხვი მხედრობისა საჭირო არს²⁶, ვითარცა საზოგადოსა განსვენებისათვის, ეგრეთვე დამყუდროებისათვის აღმუთოთებულებათა ჩვენთა მეზობელთასა, ხოლო შემდგომად, ოდესცა განწესებულ იქმნების მუნ შესაბამი მყუდროება, და ყოველივე მოიყვანების რა შესაბამობასა შინა, მაშინ თუ რაოდენიცა რიცხვი მხედრობათა ჯერ არს, ამას მივანდობთ სრულებით განხილულობასა მისის იმპერატორების დიდებულებისასა, რომელნიცა შესაძლო იქმნებისცა, რათა სახელდებით საიმპერატოროსა აქტსა შინა, დაინიშნოს, და უკეთუ კეთილნებებულ იქმნების, რათა ზემოხსენებულისა ამის მდგომარეობისათვის აწ მყოფსა მას საქართველოსა შინა მხედრობასა მოემატოს, მაშინ ყოვლად ქვეშევრდომობით ვითხოვთ, რათა უკუნქცევისათვის სიძვირეთასა მოსყიდვასა შინა პრავიანტისასა, ებრძანოს მუნ მყოფსა რუსეთისა მხედართმთავარსა განმზადება მათი კეთილკამიერად მუნ მყოფისა ბაზრის ფასისამებრ.

²⁶ ი გ ი ვ ე ნ უ უ მ ე ტ ე ს ი, მიუწერია თვით გარსევან კავკავაძეს, რათა არა დაუშვინონ რუსთა მფარველობითი კავშირი.

რაოდენიცა შეეხების დაწყებასა განსწავლულისა მხედრობისასა საქართველოსათა ერთასა, რომელნიცა შეკრებად შესაძლო არს ესე, არს რომელ ჩვენ მოხსენებად არა რა ძალგვიძს, და ოდესცა წარიგზავნების უდიდებულესისა მისის იმპერატორების უზალესის კარისაგან რომელიმე გვამი საქართველოსა შინა, და იგი ჰყოფს მუნებურისა ერისა სამხედროსა აღწერასა, მაშინ დროსა მას წოდებული მეფედ ითხოვს, რაოდენცა სახმარ არს მოხმარებასა შინა მსახურებისასა ერთბამად რუსეთისა ძლევა შემოსილისა მხედრობისათა, და სადაცა იგინი თანამდებ იქმნებიან წარსვლად, და მსახურებად მისის იმპერატორების დიდებულებისა, თვისისა ყოვლად მოწყალისა, და შთამამავლობით სელმწიფისადმი უმწვერვალესითა ძალითა მსახურებისა თვისისათა, ეგრეთვე განუსწავლებელისაცა ჯარისაცა შესაძლო არს ოდესმე აღმსუბუქებისათვის რუსეთის საიმპერატოროსა მხედრობასა მოხმარება მარტოდ, განხილულ იქმნების საკმაოდ აღსრულებისათვის საქმისა და ეგრეთვე სამზღვართა ზედა მოსახელეთა არა ძვირად შეხედების თავდასხმა და ოხრება მტერთაგან სხვადასხვათა; და ამის დაყენებისათვის არა კეთილნებებულ იქმნებისცა, რათა მუნ უფროსად მყოფად დანიშნულსა ებრძანოს, რომელ ყოველთა მათ, რომელთაცა ძალუდსთ მსახურება საქურველითა აიძულოსთ მათ, რათა იქონიონ იგინი, და ამით საკუთრად თვისთა დაცვათა თავს იყენენ შემძლებელ მარადის მზაყოფად.

აწ ჩვენ ჩვენითა სუსტითა განზრახვითა კადნიერ ვიქმნებით ყოველად უმონებრივესად წინ წარდგინებად ამისა, რომელ მყოფნი გლებნი სხვადასხვა სამფლობელოსა ტყვედ წარყვანილნი, ანუ განმეზობულნი სხვადასხვა მიზეზით სპარსეთს, ანუ თუ თურქს, თვისავე მამულსა მოქცეულ არა სათნო იქმნებისა, რათა საკუთრითა მალლისა მონარქობითისა მოწყალეებისათა ებრძანოსთ საბალბოდ გამოცხადება ამისი საქართველოსა შინა, რომელ ყოველნი, რომელნიცა მოიქცევიან პირველსავე თვისსა სამკვიდრებელსა აქამდე განშორებულნი, იგინი დაშთენ თავისუფლად, და აღირჩიონ წადილისამებრ თავისისა საცხოვრებელი ადგილი, რომელსადმიცა ენებოს აღრიცხვა თავისა თვისისა სახელსა ზედა სახელმწიფოსა, ანუ სხვისა უფლებისა ქვეშე და რომელიცა მსგავსიერიითა სურვილითა თვისითა, სადაცა იქმნების აღწერილა საცხოვრებელად იგინი მუნ სამარადისოდ დაშთებიან თვი-

ნიერ უცხოს ქვეყნის კაცთა, რომელთადმიცა თავისუფლად მყოფობა ესე არ შეხებისტ, რომელნიცა დაშთებიან პირველისამებრ თავისუფლად, მას ჟამამდის ყოველივე აღიწერებოდნენ, და ეს არა მიეხდებოდა ესე ვითარისა მოწყალეობისათა, რომელ არცა ერთი მათგანი არ დაშთებიან, და ყოველივე კვალადცა მოსურნე იქმნებიან, რათა მოიწვიენ სამკვიდრებელსა შინა თვისსა, და მისგან ექმნების სამეფოსა მას არა მცირე სარგებლობა.

ესრეთვე ყოვლად ქვეშევრდომებით წინადადებულ ვყოფთ გლეხთათვის საქართველოსათა, რომელნიცა იმყოფებიან სამფლობელოსა შინა თვისსა მებატონეთასა, რომელთადმიცა გლეხნი იგი ძველადვე მუნებურითა სჯულითა ვერ განშორდებიან ესრეთ, რათა ივინი აიყარნენ, მისგან და მივიდნენ მეორისადმი. და ეგრეთვე მებატონენი ივინი ვერ მიიღებენ მათ, და ვპგონებთ ესე იქმნების შემსგავსებული წესთადმი მალაღდიდებულისა ყოვლისა რუსეთისა საიმპერატოროსათა, რათა ვითარცა აწ სამეფო საქართველოსი შეერთებულ იქმნება ამის იმპერიისათანა და ამისთვისცა კადნიერ ვიქმნებით ყოვლად უმდაბლესად თხოვნად ამისა, რომელ მიეცესთ ბრძანება უდიდებულესობისა, ვითარცა აღწერადმდე, ეგრეთვე შემდგომადცა იგი გლეხნი, და ვაჭარნი, რომელნიცა იჩვენებიან მიწერილად, რომლისადმი მებატონისად, ანუ თუ ქალაქისად, მუნვე სამყოფსა შინა დარჩეს და ჯაყუნოს, რათა მუნიდგან არა წარსულ იქმნას თვისისა სურვილისამებრ სხვისადმი და რათა არცა გადმოსახლებულად შემძლებელ იყვნენ რუსეთსა შინა, ესრეთვე მსგავსად ამისა დაყენებულ იქნეს, რათა გლეხნი რუსეთისანიცა არა ვიდოდნენ, და ესე დაეშალოსთ მათ აღთქმითა საშინელისა, და ფიცხელისა დასჯისათა.

ესრეთვე ვიდრე ამ დრომდე იყო საქართველოსა შინა ჩვეულება, რომელ მუნებურნი მებატონენი გლეხთათვის ჰყიდნენ ვინ როგორ რაოდენსაცა ინებებდა, და ამისთვის არ კეთილნებებულ იქმნებისა, რომელ ესე ვითარი მსყიდველობა აწ დაყენებულ იქმნეს და ებრძანოსთ, რათა განყიდონ არა სხვა გვარ, არამედ ერთბამად სახლეულობით, და უძრავით მამულით თვისით, უკეთუ აქვსთ მათ; და ეგრეთვე არ მიჰყიდონ თუ არ ქართველთა და დიდის რუსეთის მებატონეთა და ეგრეთვე ტყვენი ქართველთანი, რომელნიცა თურქთა, სპარსთა და სხვათაგან ერთა საჭურველითა სახელმწიფოსათა ბრძოლასა შინა გამოხსნილ იქმნებიან, მათდამი მოიქცნენ ესრეთ, ვითარცა ესე გვარსა შემთხვევასა შინა იქცევიან რუსეთისა ტყვეთადმი, და რომელიცა ესე გვართაგან გამოხსნილ იქმნების ვისგანმე, და პირველი იგი მებატონე მისი ინებებს მისა თვისადმი კვალად მიღებასა, მაშინ იგი თანამდებ იქმნების, რათა უკუნ ზლოს დახარჯული იგი თეთ-

რი გამოსნასა ზედა, და ამის წინააღმდეგომსა შემთხვევასა შინა სა-
თანადო არს, რათა დაშთეს უფლებასა ქვეშე მისსა, რომელმანცა გა-
მოიხსნა, და ექმნესცა ნება მისყიდვად ამისა სხვათადმი შინაგან სამე-
ფოსა შინა, და არა მეზობელთა უცხო ქვეყნისა კაცთადმი.

13

ვითარცა მეფის ძეთა და ძის ძეთა მეფის ფამილიისათა, რომე-
ლიც მდგომარეობასა შინა თვისსა პირველისამებრ დაშთებიან ეგრე-
თვე თავადნი და აზნაურნი, ექმნესთ სარგებლობა ყოვლითა ამით
პატივითა და ჩინებულებითა, რომლითაცა სარგებლობენ აზნაურნი
რუსეთისა იმპერიისანი, და მიიღონ ეგე ვითარივე სახელსა ზედა
თვისსა ღრამატა და ღირსებისათვის დიპლომი, და იმპერატორისა
მსახურებასა შინა მიღებულსა ჩინისათვის პატენტი, ეგრეთვე სამ-
ღვდელოთა წესთა მექონთა ეპარქიისა და მონასტერთა აქენდეს იგი-
ვე პატივი, ვითარილათაცა სარგებლობენ რუსეთისა სამღვდელონი
ერნი.

14

ვაქართა, მედუქნეთა და ხელოსანთა ერთა აქენდეს იგივე სარ-
გებლობა კომერციისა შინა, ესე იგი სრულსა ვაჭრობასა შინა, და
შემატება მოძრავითა და უძრავითა საქონლითა თვისითა, თვით რა-
აცალა აქვსთ სარგებლობა მით სხვათა ამათ იმპერიათა შინა მყოფ-
თა; ხოლო ძველთაგან მოყვანილნი შეიწროებისაგან მტერთა მათ
მეზობელთასა სიღარიბესა შინა, რომელთაცა არა მცირედი მიუღიეს,
შეიწრება, მათგან მათ პირველსა შეხდომილებასა შორის აემსუბუქოს
რომელსამე განწესებულებასა პირისპირ ზემოხსენებულისა მის რუსე-
თის მემკვიდრეთა.

15

ყოველივე სახელმწიფონი სათხოვარნი აწინდელნი ანუ თუ შემ-
დგომნი, და ეგრეთვე სხვათა მებატონეთა გლეხთა გამოსაღებნი სხვა-
დასხვანი სახელმწიფოდ თვინიერ რომელისამე საკიროსა სახმარისა
მხედრობათასა წარუდგენთ დიდსა მონარქობასა განხილულებასა, და
ყოვლად მოწყალებისა მნებებელობასა ჩვენისა ხელმწიფისა იმპერა-
ტორისასა, რათა მიეცესთ თავისუფლება, რაოდენცა დროსა კეთილ-
ნებებულ იქმნების, და ესრეთვე ებრძანოსთ მებატონეთა უძნებისამებრ
ყოვლისა რუსეთისა იმპერიისა სჯულთა ზედა განიწესების რიცხვი

მათ მხედრობათა, რომელთაგანიცა შესაძლო არს, რათა განსწავლულთა აფიცართაგან, და რიადოვისაგანთა ისწავლონ სამხედრო ეგზერციცია, და დისციპლინი, გარნა ჩვენ კანდიერ ვიქმნებით თხოვნად მისის იმპერატორების დიდებულებისაგან სახელსა ზედა ყოვლისა საქართველოსა ერთასა, რომელთაცა თვისის ნებით შთავრდომილ ჰყვეს თავი თვისი მონებასა მას, რათა ყოვლად მოწყალებით თავისუფლად ეგნენ იგინი მსუბუქ გონებისამებრ მათის რეკრუტისა მოკრებისაგან და ეგრეთვე არა იხმარებოდენ იგინი მსახურებასა შინა ამას მხარესა აქეთ კავკასიისა მთისასა, ესე იგი შვეიცარიასა, პრუსიასა სამზღვართა ზედა, სადაცა დაუჩვეველის ჰაერის ძლით თვინიერ დიდისა შრომისა იგინი მსახურებისა განგრძობად არა შემძლებელ არიან, და იხმარებოდენ იგი მხედრობანი შეერთებით მათთანა, რომელნიცა იმყოფებოდენ საქართველოსა შინა რუსეთის პოლკთა თანა უდიდებულესისა მსახურებასა შინა მხარესა მას წინააღმდგომად ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთა სამყრობელთა, ესე იგი წინააღმდგომად ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთა თათართა, სპარსთა და მთის ერთა და ეგრეთვე გამოზრდათათვის შინაგან სამეფოსა პიკეტთა და ყარაულთა და ეგრეთვე ყოვლად უმონებრივესად კანდიერ ვიქმნებით თხოვად ამისა, რომელ შემოსრულნი ამას ახლად მოკრებულსა მხედრობასა შინა თავადთან, და აზნაურთან ძენი ყოვლად მოწყალებით მიღებულ იქმნენ ობერ და უნდერ ოფიცრობის ჩინით და უკეთურ რომელიმე მეფის ფამილისაგანი მამაკაცისა ანუ დედათაგანისა ძენი მასვე რიცხესა შინა მსახურებისასა მოსურნე იქმნებთან შემოსვლად. და უიქოცა ჰყოფენ ამას, მაშინ იგინი ყოვლად მოწყალებით პატივისცემისათვის გვართა მათთასა მიღებულ იქმნენ შტაბ-აფიცრობისა ჩინით, და მიღებისამებრ შტაბ-ობერ-უნდერ ოფიცარნი ქართველთაგანი, რომელნიცა მხედრობასა შინა იქმნებიან მსახურად, მათ მოემატებოდეს ჩინი განწესებისამებრ იმპერიისა ამის, ხოლო ჯარისკაცთა ყოვლად მაღლისა მონარქობითისა მოწყალებისაგან დაენიშნოს, რაოდენიმე დრო მსახურებისა, რათა მათ კეთილკამიერად იცოდნენ, რომელ მსახურონ რა 10 ანუ 15 წელსა მისის იმპერატორების დიდებულებასა წინააღმდგომად მტერთა რუსეთისა, და ქრისტიანობისა სახელისათა, ესე იგი პირისპირ სპარსთა, თურქთა, ლეკთა და სხვათა ესე ვითართა, შემდგომ შემძლებელ იქმნებიან, რათა მოიქცნენ სახლად თვისად, და წინაშე ერთ ქვეყნიერთა ერთა თვისთა თანა განადიდონ ქება მისის უმაღლესის დიდებულების მსახურებითა, ესე ვითარი მოწყალება აღავსნებს გულსა მათსა მხურვალებითა. ერთგულებისათა, და აღავსებს მათ მონებრივისა ქვეშევრდომობითა ტანტი-სადმი ყოვლისა რუსეთისა, და ამით არა თუ მხოლოდ შემძლებელ

იქმნებიან ჟამისამებრ, რათა განამრავლონ რიცხვი კაცთა სამხედრო-
თა, არამედ ესე დაადგინებს მათ მხიარულებით წარსვლად უკეთუ
ებრძანების თვით ვიდრე სამზღვარამდე ინდიისა.

ხოლო უკეთუ მდგომარეობა საქმისა მოითხოვს, რომელ შემდგო-
მად მოკრებისა საქართველოსა რეგულის ჯარისა, ანუ კვალადე თუ
შემდგომად დამკირნეობასა კვალადცა შემოკრებისა რაოდენთამე ქარ-
თველთა განუსწავლელთა ჯართასა, მაშინ შესაძლო არს, რათა მუნ
მყოფმან მეფემან აუწყოს ესე ხელშწიფისა მოადგილესა და სამღვდე-
ლოთა, რათა ემსგავსონ ამას შინა დიდისა მონარქიასა სიმდაბლით
მოქცევისა, და სამზღვარ უღონ მოკრებასა რას თვისთაგან გამოსაღებ-
თასა, და მუშაკობასა მსახურებისა მათისასა, რათა ამით მოწყალე-
ბითა მოყვანებულ იქმნენ ივინი სრულს გლეხკაცობისა მდგომარე-
ობასა შინა.

16

ყოველთა სასამართლოთა პირველთა და უკანასკნელთა ადგილთა
შინა გამგეთა და მოხელეთა ქართველთა, და რუსთა ღირსებისა და
თანამდებობისამებრ მათისა განეწესოსთ შესაბამი ულუფა მუნ მოკრე-
ფილისა სახელმწიფოსა შემოსავლისაგან, ხოლო ესრეთვე უმცირესთა
მოხელეთაცა მიეცეს ულუფა მასვე შემოსავლისაგან განწესებულისა
სამეფოსა მისგან და განსრულთა სახელოსა მისგან, და ნებით თვისით
მუნ დაშთომილთა.

17

ვითარცა მრავალნი გვარნი კნიაზთა, და აზნაურთაგანი საქართვე-
ლოსათა იმყოფებოდენ აქამდე მსახურებასა შინა კართა ზედა მეფი-
სათა და სხვათაცა ადგილსა შინა სამეფოთასა, და აქენდათ სხვა და
სხვანი ადგილნი სამოხელონი, რომელთაცა სარგებლობენ თანამდე-
ბობითა პატივითა, და მსახურებდენ მეფესა და ქვეყანასა თვისსა
გულსმოდგინებით და ერთგულობით, ამისთვის უკეთუ მათგანთა
რომელთა აწ მოხუცებისა გამო წელთასა და ანუ სხვათარე მიზეზი-
თა კვალადცა მსახურებასა შინა არა ინებონ შესვლა, არა კეთილ-
ნებებულ იქმნებისა, რათა პატივ ეცესთ პირველთა მათთა მსახურე-
ბათა, და მოხუცებულებასა, და რათა დაშთენ პირველსავე მას პა-
ტივსა შინა, და მიეცესთ მათ პატივი თანადსწორად მათ თავადთა,
და აზნაურთადმი, რომელნიცა დიდებულებისა მისის იმპერატორების
მსახურებასა შინა იმყოფებიან.

მოყვანებისათვის მყოფთა მუნ უშიშოებისა მდგომარეობასა შინა, პირველ საქმედ ვრაცხავთ ამას, რათა მივიღოთ სახმარი გაბთხილება მეზობელთა მათ ქარელთაგან, რომელნიცა შთამამავლობით თვისით არიან ძველნი კახეთისაგანნი და ადგილი იგი, რომელთაცა ზედა დაშენებულ არს აწცა კახეთისა, გარნა მათ შეურაცხვეს სჯული ქრისტიანობისა, და ემორჩილებიან მახმადის სჯულსა, და საშვალ მათსა არს დასახლებულნი ლეკნიცა; ესე ერნი არცაღა მცირედ არიან საშიში და არც რიცხვითა არიან უმეტეს სამი ათასიდგან ვიდრე ოთხი ათასადმდე; გარნა ვნება მათგან არს ესე პირველისამებრ, რომელ კახეთსა ზედა არიან დიდად მახლობელ და ცხოვრებენ პირისპირ თვით კახეთისა სამფლობელოსა ქალაქისა ქისიყისა, და საშვალ მათსა არს მდინარე ალაზანი, რომელსაცა შინა გამოდიან ცხენიანნი და ქვევითნი, მარადის მდგომარეობენ ერთი მეორისაგან ქვევითისაგან ერთის დღის სპეალსა და ადგილსა მას შინა თვინიერ მოხსენებულისა მის წყლისა არა რომელიმე მთა და ბორცვი არ იპოვების ესრეთ, რომელ თვით მძიმითა ურმითა მსუბუქად შეიძლების სელა. ესე ქარელნი არა არიან ესრეთნი, რათა იყონ საშინელ საქართველოსათვის, არამედ წარმოდგომილ არიან შესავედრებელად, და სადგურად ყოველთა ლეკთა ავაზაკთა და თვით ომარხან ავარისისაცა ესრეთ, რომელ ოდესცა იგინი განიზრახვენ მორბევასა საქართველოსა მიწათასა, მაშინ მოიწვევიან ქარელთადმი და მიიღებენ თვისადმი მოსყიდვით მათგან საგძალთა, და ყოველთავე სახნართთა ნივთთა, და თვით მათცა თვისთან შეიერთებენ, და ამით განიმრავლებენ ჯართა თვისთა, და წარიყვანენ მათგან გზისმცოდნთა, და ყველა უეზდთა*, რომელთაცა მახლობელად მოსახელობითა უწყიან, სადა ანუ თუ რომელსაცა ადგილსა სცხოვრებენ ქართველნი გაუფრთხილებელად, და მოულოდებელად თავდასხმისა მის მტერთასა, და ესე არა უცნაურ არს, რომელ უკანასკნელი იგი შემოსვლა ომარხანისა საქართველოსა შინა იყო იმათზედ გამოვლით, და მხედრობაცა მათი იყო მასთან. ესე თვით მცირე სამყოფი ქარელთა მოქმედებს უმეტეს ამასცა, რომელ შემწყნარებლობას ორგულთა ქართველთა სამართლით სასიკვდილოდ დასასჯელთა და სხვათაცა, და ეგრეთვე ყოველნი იგი ლეკნი, რომელნიცა წარმოვლენ საქართველოსა შინა მორბევისა, და აოხრებისათვის ოსმალოს მხარედგან, მაშინ იგინი პირველად მოიწვევიან ქარელთადმი, და მუნიდგან სწორედ მივლენ ახალციხეს.

* ხელნაწ. „ყოლაუხთა“. რე დ.

ხსნისათვის ამის სუსტისა და უპატიოსა ერისაგან ვითხოვთ ყოვლად მოწყალისაგან, რათა მოგვეცეს ნება ჩვენ, რომელ წარვიდეთ სამკვიდროსა შინა მათთა და ავყაროთ იგინი, და დავჰყოთ სხვადასხვათა შინა ადგილთა საქართველოსა მოსახელეთა შორის, დარწმუნებულუჲყოფთ, რომელ შეერთებით ერთად უძლეველთა იმისის იმპერატორების მხედრობათა თანა ამას აღვასრულებთ მსუბუქად დროსა ზამთრისასა, და ადგილთა მათთა დავასახლებთ ქრისტიანეთა ნებით თვისით მოსურნეთა, რომელთაგანიცა თვინიერ იქვისა მოიპოვების მრავალნი მოსურნენი, ამის მიზეზისათვის, რომელ ადგილი იგი არს ნაყოფიერი, სადაცა მოდის პური მრავალ გვარი და უმჯობესნი სხვათაგან, და ბრინჯი, და ესრეთვე ხილი, და აბრეშუმის ხე, რომლისაგანცა ხელოსანნი საკმაონნი რიცხვით აკეთებენ აბრეშუმსა, და ესეცა შესაძლო არს, რათა თვით მათ ქარელთა აღვირესხათ და დაწყნარებულ იქმნენ, გარნა ვინაიდგან დიდი ხნიდგან შთაცვიედენ მახმადისა სჯულსა შინა, ამისთვის ვრაცხთ უმჯობეს, ვითარცა ზემო ვსთქვიით, რათა განიყვენ სხვადასხვათა შინა ადგილთა, რომელ ვნება რაიმე მათგან ყოფად შეუძლო იყოს, არა არს იქვი ამას შინა, რომელ, ოდესცა მიიწვევის მათდამი ზამთარისა დროსა შინა რუსეთისა და საქართველოსა მხედრობა, რაოდენიც წარივლინების კეთილგანჯისამებრ, მაშინ იგი ყოველივე და თვით უპირატესნიცა მათნი არა დაუტევებენ ამას, რომელ არა ჰყონ აღთქმა ფიცისა ამისთვის, რომელ იქმნენ იგინი მონად ქართველთა უკეთუ მხოლოდ მიეცესთ მათ ნება, რათა დაშთენ იგინი ადგილთა შინა თვისთა. გარნა ესე პირობა, რომელიცა არა ერთგზის მათგან ქმნილ არს, არამედ დიან მცირედ აღუსრულებიათ, და უფროსლა ყოველთათვის გარდახდომილან რჩევისადმებრ ზემო თქმულთა მეზობელთასა, თურქთა და სხვათასა და ამისთვის ვითარცა არა მისანდობელთა არს საჭირო, რათა გამოყვანილ იქმნენ და დაესახლენ სხვადასხვასა შინა ადგილსა; ხოლო რომელნიმე უმეტესნი მათ ერთა კეთილნებებულ იქმნეს წარმოგზავნად უმაღლესისა კარისადმი, ესრეთ რომელ გამოვლონ მათ მოზღოკსა და ყიზლარსა ზედა, და განიხილონ მდებარენი იგი ადგილნი, და უკეთუ მოეწონოსთ მათ იგი ერი თვისით დასახლდენ მუნ, და ამასზედა უკეთუ თანახმა იქმნებიან იგინი, ჩვენ ვითარცა მონანი იმისის იმპერატორების დიდებულებისანი ნოტსა ამას ვჰყოფთ მოხსენებასა, რომელ შეძლებელ იქმნებიან ფრიად მცირესა ჟამსა, რათა ჰქმნა კეთილი, ზაოდი აბრეშუმისა, ვინადგან ჩვენ რომელ ერი ესე ამის საქმისადმი უფროსლა გამოსადევი არიან ვიდრელა სხვანი.

ხოლო ჩვენ, ვითარცა ახლად შემოსრულნი დიდისა იმისის იმპერატორებითის დიდებულის მონებასა შინა, შესაძლო არს, რომელ უცნობელობითა რუსეთისა განწესებულებისა და ჩვეულებისათა საკუთრად ქვეშევრდომობითა ჩვენით ვსთქვათ რაიმე ნამეტნავი და უშესაბამო ამას ყოვლად უმონებრივესად ვითხოვთ შთამამავლობით ჩვენისა დიდისა ხელმწიფისა იმპერატორისაგან, რათა მოგვეტეოს ჩვენ მისთა: სარწმუნოთა მონათა, რომელნიცა შემოსრულნი აღსრულებასა შინა ყოვლად მოწყალებით აღთქმულისა მმართველობისა უდიდებულესისა სჯულთა ყოვლითითურთ ვრაცხთ საქმედ, რათა ვაჩვენოთ მოსწრაფება ჩვენი თვით საქმით. ხოლო პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა არავისგან არს შესაძლო ყოველივე განჩევით გამოცხადებად, და უფროსლა ჩვენგან თქმად, თუ ვითარ არს სარგებლობა სახელმწიფოსა, და ესე გვარივე ყოველთათვის სახმართა სამეფოსა საქართველოსათა აწ ქვეშე კურთხეულისა იმისის იმპერატორების დიდებულების მპყრობელობისა შეერთებული იმპერიისათანა ყოვლისა რუსეთისა. ხოლო ოდეს მივიწვევით ადგილთა მათ მისის დიდებულეების კარისაგან წარმოგზავნილითურთ, მაშინ უცილებელად ნაკლულევანებათა ჩვენთაგან მოხსენებულთასა შევასრულებთ, დაშთომილსა მუნ ნამესნიკისა ანუ მეფისათა რუსეთისა უფროსად მყოფისადმი არა დაუტევებთ ყოველთა მათ ნაკლულევანებათა; ვინადგან მყოფნი ადგილთა მათ შინა უფროს სუბუქად შესაძლო არს დანიშნად მისიცა რაივეცა იქმნების ნაკლულევანება, და სხვებრ ვითხოვთ, რათა ყოველივე ესე ღირს იქმნეს მალლისა მონარქობითისა მისის იმპერატორობითის დიდებულებისაგან კეთილგანხილვასა²⁷.

ესეთი იყო დაწყობილება ქვეყანისა სურვილისამებრ თვით მეფისა. მეფის ძეთა დავით და იოანე განიხილეს და დაამტკიცეს წესდებანი ესენი. თავადთა, ვითარცა თანამზრახველთა მეფისა (უიმათოთ არა რასა საქმესა საქვეყნოსა არა იქერდენ მეფენი, რეცა ფედერატთა მთავარნი), მიიღეს და დანიახეს კეთილად მფარველობა რუსეთისა, კანონთა ზედა ამათ დაფუძნებული. მხოლოდ მეფისა ირაკლისა ძენი იულონ, ვახტანგ, ანუ იგავე აღმასხან, მირიან და ფარნაოზ, — მრისნანებდენ მათთვის, ვითარცა დასალუბავთათვის ქვეყანისა. მეფის ძე ალექსანდრე ადრევე იყო ლტოლვილი სპარსეთსა და მუნით ექადოდა, სპარსთა ძალითა, კანონთა მათ დარღვევასა.

²⁷ ნოტანი ესენი, ელეზარ ფალავანდიშვილის ნაწერნი, აქენან დღეს უგანათ-
 ლეულესსა კნიახსა ირაკლის, მეფის ძის ალექსანდრეს ძესა.

პირი ესრეთისა წესდებისა წარუვლინეს იმერეთისა მეფესა და მთავართა, კათოლიკოსსა ანტონის და რავედენტამე მღვდელმთავართა. ამათ ესე ვერ მიიღეს სჩამოვნით, თუმცა პასუხი ქალაღდითი არ აცნობეს, გარნა მოესმათ მაშინვე სიტყვით უსაფუძელობა საქმისა. ვიეთნიმე იტყოდენ — „ქართველნი სტყუედებიანო“; ვიეთნიმე — „ერთმანეთსა ლალატობენო“ და სხვანი იტყოდენ: „ვითარცა წყალწალღებულნი ხავსსა ეკიდებიანო“.

ძმათა მეფისა აცნობეს ესე ქსნისა, არაგვისა და კახეთისა მცხოვრებთა. განთესეს ყოველგან პაზრი ესე, რომელ დასალუპავად მეფისა ირაკლისა ოჯახისაო, ჰქმნეს ესეო; განსყიდეს ვითარცა გაცემულთა, ქვეყანაო და მეფობაო და მოელიანო სასყიდელსა განსყიდულისა საო; — სახარებისა სიტყვიდან იტყოდენ ესრეთ მტერნი მეფისა გიორგისა და მოხელეთა მისთა მდივანთა და ღესპანთა!

LXX

მოვიდეთ პირველისადმი საგნისა:

სცნო პეტერბურლსა იმპერატორმან პავლე აღსლვა საქართველოჲსა ტახტსა ზედა მეფისა გიორგისა. გარსეევან ჰავკავაძემან აუწყა მინისტრსა, რომელ გვირგვინი სამეფო, ბოძებული იმპერატორცისა ეკატერინა მეორისაგან ირაკლისადმი, დაიკარგა თფილისისა გაოხრებისა დროსა სპარსთაგან. მაშინ ბრძანა იმპერატორმან პავლე უქმნან სხვა გვირგვინი და წარმოუვლინეს კოვალენსკისა²⁸ ხელითა და თვით ჰავკავაძისა თან მოსვლითა თფილისს საჲეფონი ნიშანნი. აჰა წერილიცა ვიკტორ კოჩუბეისა მეფისადმი 22 აპრილს 1799 წელსა წამოგზავნილი:

„უგანათლებულესო მეფეო

ჩემო პატივის-საცემო კეთილმოსურნევ!

განსაკუთრებითთა სიამოვნითა ვჰგზავნი უმაღლესობისადმი თქვენისა, ყოვლად უმაღლესსა მისის იმპერატორებითის დიდებულებისა, ჩემისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისა გრამატასა სხვათა თანა

²⁸ ესე კოვალენსკი 1803 წელსა კნიაზმან ციციანოვმან დიდისა შეურაცხებითა განდევნა თფილისიდან რუსეთად.

ინვენსტიტურისა ნიშნებითა დასამყარებელად თქვენისა ტახტსა ზედა სამეფოსა და შემდეგ თქვენსა უგანათლებულესისა მემკვიდრისა თქვენისა. ნიშანნი ესენი მოერთმევათ უმაღლესობასა თქვენსა დანიშნულისა კარსა ზედა თქვენსა მინისტრისა მიერ მისის იმპერატორობითის დიდებულებისა უფლისა სტატსკის სოვეტნიკის კოვალენსკისა, რომლისა დასწრებითა აღსრულდება ყოველივე სიწმინდით წესდება მეფობასა ზედა დამტკიცებისა. მასთანავე ერთად მომგზავრობს სრულისა უფლებისა მექონი მინისტრი თქვენი თავადი გარსევან ჰავკავაძე, რომელმანცა ისურვა, რათა იქმნეს თანაზიარი ესრეთისა მხიარულებითისა თქვენთვის შემთხვევისა. ამასთან მოვალეობად ჩემდა მივიღებ, წერილთა გამო თქვენთა მისის უგანათლებულებისადმი განსვენებულისა კანცლერისა კნიაზის ბეზბოროდკისადმი, მოგერთვათ პასუხი, რომელ ყოველთა თხოვათა თქვენთა ზედა სიკვდილადმდე თვისისა გამოითხოვა მისის იმპერატორობითის დიდებულებისა კეთილნებობა. ამათ გამო ვაცნობეცა ნოტა მინისტრსა თქვენსა და მე არღა ვრაცხ საჭიროდ განვამეორო. გულის სიწირფელითა მოგილოცავ თქვენო უმაღლესობავ, მიღებისა გამო მათ, მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა, ნოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებისა გამო შემდეგცა არა მოკლდებით მოწყალებათა. დასამტკიცებელად ამისა საჭიროდ ვხედავ მოვახსენო უმაღლესობასა თქვენსა, რომელ ყოვლად ქვეშევრდომობითითა ჰაზრისა თქვენისა წარმოდგენითა, რათა არღა განაგრძობდეთ შემდეგთა დროათთვის თქვენ მიერსა პირად მიწერ-მოწერაჲა შესამზღვრეთა მეზობელთა ზედა დადგინებულთა მოხელეთადმი, მისი იმპერატორობითი დიდებულება მოანდობს თქვენსა ნებასა, უფრორე ამისთვის, რომელ ყოველნივე მიწერ-მოწერანი თქვენი შეიძლება იქმნებოდეს მინისტრისა მიერ მისის დიდებულებისა, რომელიცა იმყოფება თქვენთან. — უკანასკნელ სურვილითა ვმოწმობ საუწყებელად თქვენისა უმაღლესობისა, რომელ დესპანი თქვენი კნიაზი გარსევან ჰავკავაძე ყოველსავე დროსა ყოფნისა მისისა აქა, იქცეოდა სახითა მით, რომლისათვისცა მისის იმპერატორისა დიდებულებისა იქმნა

ლირსი პატივისცემისა. ამასთან დამმატებელი სიისა, ნივთთა წარმო-
ვლენილთა მისისა იმპერატორებითისა დიდებულუბისა ბრძანებითა, —
ვპვიე უმაღლესობისა თქვენისა მარადის კეთილმოსურნე და მზა
მსახურებისა,

ლრაფი ვიკტორ კოჩუბეი²²

ს.-პეტერბურლით,
აპრილსა 22 დღესა.
1799 წელსა.

ავგისტოსა 10-ს, 1799 წელსა, შემოვიდნენ თფილისსა კოვალენსკი
და თვით გარსევან ჰავკავაძე; წარდგნენ წინაშე მეფისა, მიულოცეს
წყალობაები და დანიშნეს დღე დაფიცებისა და წყალობითა გამო-
ცხადებისა 1 დეკემბერი. სასახლიდამ ანჩის-ხატისა ეკკლესიადმდე
იყო დადგენილი ჯარი ორპირად და შუა მათსა განვლეს მეფემან,
დედოფალმან და ყოველთა. ლენერალი ლაზარევი განაგებდა ჯარსა.
კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, არსენი თფი-
ლელი, იოანე ბოდბელი, სტეფანე რუსთველი იყვნენ ერთსა დღესა
ანჩის-ხატის ეკკლესიასა შინა მწირველნი. აქა დაესწრენ ყოველნივე
კარისკაცნი, სარდალნი და მოხელენი, თვით დედოფალი მარიამ,
მეფის სახლისა ძენი, რძალნი და ასულნი, რომელნიცა, გარდა დედოფ-
ლისა დარეჯანისა, იმყოფებოდენ თფილისსა. თვით მეფე გიორგი
და დედოფალი მარიამ თხოვითა კოვალენსკისა წარდგენ წინაშე სა-
წიგნისა, წარიკითხეს ფიცითი აღთქმა რუსეთისა იმპერატორისა ერთ-
გულებასა ზედა, მოაწერეს ხელი, მაშინ კათოლიკოსმან ანტონი და-
ადგა მეფესა გვირგვინი, გარდაიკიდა თვით მეფემან ლენტი წმინდისა
ანდრიისა, იპყრა ხელსა სკიპტრა, შემოირტყა ხმალი, გარემოიდვა
პორფირი გორნოსტაისა და დასჯდა ტახტსა მორთულსა. თვით
დედოფალმან დაიკიდა ორდენი პირველისა ხარისხისა ეკატერინასი
და ვარსკვლავი ორდენისა ამის; ჩაიცვა კაბა ძვირფასი გორნოსტაითა
გარემოდებული, დაიდგა თავსა ჯილა გვირგვინისა ძვირფასი. მასვე
დროსა შემკვიდრემან დავით მიიღო 1-ლი ხარისხი ანნას ორდენისა.

²² აქა პირი წერილისა ამის რუსულად, რომლისაცა ნამდვილი აქვს დღეს
ირაკლი მეფის ძის ალექსანდრეს ძეს: . . . . .

[ხელნაწერში ამ შენიშვნას მისდევს პ. იოსელიანის წარწერა: „აქ აღდილი დას-
ტოვე დასაწერად“. მთელი ერთი გვერდი შეუვსებელია: — წერილის პირი არაა
მოყვანილი. რ ე დ.]

ოდეს არქიდიაკონმან დომენტი და მგალობელთა იწყეს ხელ-
მწიფე იმპერატორისა და მეფისა გიორგისა მრავალქამიერისა გალო-
ბა, მაშინ იქმნა ნარიყალიდამ სროლა ზარბაზანთა. ესრეთ დამტკი-
ცებული რუსეთისაგან მეფედ საქართველოჲსა მეფე გიორგი, და მემ-
კვიდრე დავით წარვიდენ სასახლესა ქვევითად; ეკკლესიილამ სასახ-
ლედმდე ორპირად იდგა ჯარი რუსისა და იკვროდა მუზიკა. მცხოვ-
რებნი თფილისისა უძლოდენ ზურნითა, დაფითა და საყვირითა. ყო-
ველნივე ეხაროდენ მეფესა განმხიარულებულსა რუსთა ძალითა. მეფე
ქრისტიანე აღიდებდა მეფესა ერთ მორწმუნესა, მართლმადიდებლო-
ბისა მისაყრდნობელსა. „აწ განისვენა გულმან ჩემმან,—უბრძანა მეფე-
მან ევთიმის მოძღვარსა თვისსა,—მივის მცველად მეფობისა, იმპე-
რატორი მართლმადიდებელიო“. მისრულთა სასახლესა, ულოცვიდენ
სარდალნი და მოხელენი. ტრიფილემან მწიგნობარმან წარსთქვა იამ-
ბიკო ქებითი³⁰. ხელ-ჯოხიანმან თავადმან გიორგი ერისთოვმან მოახ-
სენა სიტყვავე ქებითი³¹. მეფემან გიორგიმ უბოძა თვითოს სალდათსა
ორი აბაზი და მასვე დღესა თვითვე უბოძა სადილად, მარხვისა.
დღეთა გამო, ერთი ურემი დოში და ზურგიელი და ერთი ურემი
დენო; ათი კოდი სისირი და მრავლად წნილი კომბოსტოსი.

მეორესა დღესა მინისტრმან რუსეთისა კოვალენსკიმ მოითხოვა,
რათა ფიცითსა აღთქმასა ზედა მოაწერონ ხელი სარდალთა და
კარისკაცთა, კათოლიკოსმან და მღვდელთმთავართა. ჰქმნეს ესე ყო-
ველთა თანახმად მეფისა ბრძანებისა, ჯერეთ 26 ნოემბერსა ამავე
წელსა. შესული თფილისს ჯარი რუსისა და ლენარალი ლაზარევი-
ყენენ მცველად მეფისა და სატახტოჲსა ქალაქისა. ვჰგონებ ამავე
დროსა იმპერატორმან პავლე უბოძა კათოლიკოსსა ანტონის თეთრი-
ბარტყულა ანუ კუნკულა შემკული ძვირფასად სერაბიმ-ქერუბინებითა.

³⁰ ტ რ ი ფ ი ლ ე, დიდი მწიგნობარი, გარდამწერავი მრავალთა წიგნთა, მეგო-
ბარი გერასიმე ლოდბარისა, რომელიცა ანიშნავს „სრული მგალობელი“; მოკვდა
1808 წელსა და დასაფლავა დომენტიმ ნათლისმცემლისა მონასტერსა.

თვით გ ე რ ა ს ი მ ე იყო გურული, გვარით ანთაძე. ამან და ძმამან მისმან-
ოთარ და შეილმან მისმან გიორგი, შემოიტანეს იმერული ეკკლესიური გალობა
საქართველოჲს; ესენი მეფემან ირაკლი მოიხმო თფილისად და კათოლიკოსმან-
ანტონი პირველმან უბოძა მათ მამული სოფელსა ალაიანში და ესრეთ დაასახლა
იგინი აქა. გერასიმე გარდაიცვალა 1805 წელსა.

³¹ ესე სიტყვა ქართულად ვერ დაიბეჭდა თვისსა დროსა და მე ესთარგმნე-
რუსულად და დავებუდე 1846 წელსა (Заказк. Вестник № 1 за 1846 год, რომ-
ლისაცა რედაქტორად ვიყავ მე). ესევე[ვ] დავებუდე მეორედ იკორთისა მონას-
ტრისა აღწერაში, დაბეჭდილსა ცალკე წიგნად: Описание Икортскаго в карта-
линск. монастыря, Тифлис, 1865 год, და უზრუნალში: საქართველოჲსა და
მ ა ხ ა რ ე ბ ე ლ ი, წელიწადი 18... თთვე...

მტერნი მიჩუმდნენ და იღუმალ დრტინვიდნენ: მაშინ გაიქცა ალექსანდრე მეორედ სპარსეთსა და ეახლა ყარაბაღს ბაბა-ხანისა შვილსა აბაზ მირზას და სარდარსა მისსა სულეიმანს. აქა იდგა ჯარი სპარსეთისა და ერევნის ხანისა მაჰმად-ხანისა, დასაპყრობად საქართველოვსა. მეფემან აცნობა ესე რუსეთსა და ესე იყო მიზეზი, რომელ მოვიდა თფილისს სხვადა პოლკი რუსეთისა, რომელსაცა განაგებდა ლენერალი გულიაკოვი. ხოლო თავად და განმგედ ყოველთავე საქმეთა, შემდგომად მეფისა განმხნევებულისა რუსთა ჯარისა მასთან ყოფნითა, ნაცვლად მოწოდებულისა რუსეთად კოვალენსკისა, იყო ლენერალი ლაზარევი.

სპარსთა, დროთა ამათ, აღრულთა თვისსა ქვეყანასა შინა, ვერ იკდეს დრო საქართველოდ შემოსვლისა, და რუსთა განდევნისა, ბაბა-ხანი განმზადებული ჯარებითა უკუ-იქცა ხოით და ნახჩევნით, რათა სძლიოს მეამბოხესა ძმასა თვისსა ჰუსეინსა, გაყაენებულსა ქვემო სპარსეთსა. ესრეთ უკუქცეულმან შეაპყრა ძმა თვისი, დასთხარა მას თვალნი და საქართველოსა მიეცა დრო განმტკიცებისა რუსთა ჯარისა მფარველობითა.

ამასვე დროსა მოვიდა იბრაიმ ბევი ახალციხის ფაშისაგან გამოგზავნილი თხოვითა, რათა მეფე შევიდეს ხონთქარის სელიმის მფარველობასა და აღუთქმიდა ახალციხისა და სრულიად სამცხისაცა შეერთებასა სამეფოვსათანა მეფისა, ვითარცა იყო ძველად. მეფემან იწყინა და უბრძანა სრულიად იუარი. რუსთათვის გზისა გასაკეთებლად დარიალიდამ იყვნენ გაგზავნილნი შანშე ერისთვისშვილი, გლაზა ბაბანაშვილი და ნაცვალი ქალაქისა მიკირტუმა სურგუნაშვილი. მაშინ ჩერქეზიშვილმან დავით, კაცმან სიტყვამარჯვემან და ახალციხისა ფაშისა მახლობელმან, მოახსენა მეფეს: ბატონო მეფევ და კარისკაცნო დარბაისელნო: რომ ალებთ კავკასიის კარსა, შეიძლებთა თვისსა დროსა დახშვასა მისსა? — „დახშვა კარისა ამის, — უბრძანა მეფე-

მან, — იქმნება დახშვა ქრისტიანობისა კარისა; ამისთვის ჯვარი ქრისტესი, რომელსაცა ვესავთ, იქმნება თვით მცველად კარისა, რომელსაცა თვით ჯვარცმული მასზედ დახშავს და განაღებს დასაცველად მეფობისა და მეფეთა, ოდეს თვით ჯერ იჩენს საჭიროდ“.

LXXIII

რუსეთისა ჯარსა მოუძღვა ლენერალ-მაიორი ლაზარევი სახელით ივან პეტროვიჩი. ოდეს იხილა მან მინისტრი რუსეთისა კოვალენსკი დაახლოვებულად მეფისა, შესწუხდა შურიტა და არ აღასრულებდა არა რომელსამე მისსა ბრძანებასა და არცა თვით მეფისა სურვილსა. სულგრძელებითა საგვე მეფე მეცადინებდა ჰქმნას ყოველივე სათნოდ მისა: უზავნიდა საჩუქართა მას და დედოფალიცა მარიამ ყმაწვილსა 20 წლისა ცოლსა მისსა ქსენია სტეფანოვნას და ორსულსა. მეფის ასულნი მივიდოდნენ სანახავად და დროჲსა გასატარებელად მისისა ცოლისა, და ესე გულგრილად მოექცეოდა მათ. 24 ნოემბერსა ეყოლა ცოლსა ქალი. მეფემან თვით ინება ექმნას მას მიმქმელად. უბრძანა განუცხადონ სურვილი ესე მეფისა თვით ლაზარევისა და ცოლსა მისსა. გარნა ცოლი მისი 1 დეკემბერსა გარდაიცვალა და ქალსა ახალშობილსა ექმნა მიმქმელად არა მეფე, არამედ დედოფალი მარიამ და უწოდეს სახელად ალექსანდრა, რომელიცა საუბედუროდ მამისა, ხასიათით დაუწყნარებელისა, მოკვდა 7 დეკემბერს.

მრავლად მეცადინებდა მეფე მისსა პატივისცემასა. ბრძანა დაასაფლავონ გვამი ცოლისა და ქალისა მისისა სიონისა ეკკლესიასა; აღასრულონ ყოველივე სათხოვარი მისი მსწრაფლ და დაუყოვნებლივ. რაოდენცა მეფე მეცადინებდა მისსა დაკმაებასა, ეგოდენ ლენარალი უჩვენებდა უსიამოვნებასა მეფესა და მხლებელთა მისთა. გამოიყვანა მოთმინებიდამ მხლებელნი მეფისა დარჩია მელიჭი, სულხან თუმანი-შვილი, ქალაქის მოურავი და თვით მინისტრი კოვალენსკი. ვერ ააჩქარა ვერავინ სულგრძელი მეფე გიორგი.

მეფესა უნებდა წარვლენა რუსისა ჯარიდამ 400 კაცისა გორსა, დასასუსტებელად მუნ მეფის ძისა იულონის განძლიერებულისა. ურჩებამან ლაზარევისა ვერ მოიყვანა აღსრულებასა ესრეთი ჰაზრი მეფისა დასამშვიდებელად აღრეულებისა. უნებდა მეფესა ჩამორთმევა საუფლისწულოებისა, რომლითაცა იყო დაგლეჯილი სამეფო.

თვით სალდათნი ჯარისა სწუხდენ ლენერლისა თვისისა უგვანობასა და სიფიცხლესა და რადგანცა ექცეოდენ სალდათნი, ამისთვის

გაშოსცა მეფემან ბრძანება ფიცხელი, ყოველგან შეუკრან გზა გაქცეულთა სალდათთა.

მემარხულე მეფე ურმობითა უგზავნიდა ჯარსა მართმადიდებელსა დოშსა, ზურგიელსა და ღვინოსა; ლაზარევი ყოველსავე იწუნებდა. მხოლოდ მეფე ყოველსავე მოითმენდა და უბრძანებდა: „არა რაჲ აწყენონ გულფიცხელსა, გარნა საჭიროსა ღენერალსა: არამც წყენითა მისითა, ვაწყენინოთ ღინიაზედ კნორჩინგსა და ამისით თვით უმაღლესსა იმპერატორისა კარსა“. — მომღურავსა ღენერალსა მიუჩინა შვილი თვისი მეფის ძე იოანე, და ვერცა ამან დაამშვიდა ამბოხი და მეშფოთე და მოუსვენებელი გული მისი.

ესოდენი აქენდა სულგძელება მეფესა, რომელ არ მიხედა ლაზარევისა აღშფოთებასა და თვით დაესწრო ცოლისა მისისა დასაფლავებაზედ, თვით სიონის ეკლესიასა შინა და უბრძანა სასახლის კაცთაცა პატივისცენ და ნუგეშად მისსა მივიდნენ და დაესწრნენ მუნ. დღისა ამისთვისცა კვალად უბოძა სალდათთა მისისა ჯარისა თეფხითა და პურითა ხორავი მარხვისა დღეთა გამო დეკემბრისა თთვენი. — მეფისა თხოვითა თვით კათოლიკოსმან ანტონი აუგო ანდერძი გარდაცვალებულსა ცოლსა მისსა ქსენიას. ვერცა ამით, ვერცა მრავალგვართა აღერსითა, ვერ მოიგო მეფემან გული განფიცხებულისა ლაზარევისა.

ესე მისი გულფიცხელობა იყო მიზეზი, რომელ 1803 წელსა, მოიკლა უბედურად ღენერალი ესე დედოფლისა მარიამისა მხლებელისა ნიკოლოზ ხიმშიაშვილისაგან.

ეს ლაზარევი მოიკლა არა დედოფლისაგან, რომელსაცა მიაწერეს ესე, და არც ჯიბრაილისაგან. დროსა მას, როდესაც ლაზარევმან კ. ციციანოვისა ბრძანებითა შემოართყა ჯარი დედოფლისა სასახლესა და შევიდა თვით ლაზარევი გამოსაყვანად მისსა, იყო დილა და მსაათი დილისა, დედოფალმან მოსთხოვა დრო და მოთმინება: „შვილებსა წვრილებსა სძინავთო“. ლაზარევმან ესე თხოვა არ მიიღო, გაბედა და სტაცა ხელსა და მრისხანედ უთხრა: „ეხლავ გამოდითო! ჯარი ვერ მოგიცდისთ დიდხანსაო“. მაშინ, მუნ მყოფმან თავადმან ნიკოლოზ ხიმშიაშვილმან მსწრაფლ ამოიღო ხანჯალი, დასცა ლაზარევს მუცელში. ლაზარევი წაიქცა, და თვით ხიმშიაშვილი მეორის ეზოს ბალკონით გავიდა ქალაქიდან და გაიქცა ახალციხეს და მუნ მოკვდა 1807 წელსა.

შეესიენენ ჯარისა კაცნი და გამოიტანეს მოკლულისა ღენერლისა გვამი. თვით დედოფალი დასქრა ხმლითა მკლავში სომეხმან... კაქკაქაშვილმან, პოლიციის კვარტალნიმან. ჩასვეს ტრახტრევანსა იგი

და შვილი მისი მეფის ძე ხუთის წლისა ირაკლი და წარიყვანეს რუსეთად, და დაასადგურეს ბელგოროდს.

მოკვლა ლაზარევისა ხიმშიაშვილისაგან ცნობილი სხვათაგანცა მრავალთა, თვით მიაშბო დედოფალმან მარიამ.

LXXIV

1797 წელსა გაჩნდა ქირი თფილისისა ქალაქსა. მცხოვრებნი გაიხიზნენ და მოედვნენ სოფლებსა. განსრულთა სოფლებად, განთესეს მომსვრელი სენი ქართლსა და კახეთსა. მეფე ირაკლი, დედოფალი დარეჯან წარვიდენ კახეთსა; მეფის ძე გიორგი და მეფის რძალნი განვიდენ ავჭალასა და შეჭკრეს იგი ყოვლისა მხრით. ესე დრო იყო სეკდემბრის თთვისა და განსრულთა ქალაქიდამ მცხოვრებთა ადვილათ ჰპოვეს ბინა ტყეთა შინა, მთის ძირთა და ხეობებთა ახლოს თფილისისა. დიდი იყო დროთა ამათ ტყეება და ვაება დიდთა და მცირეთა, ობოლთა და ქვრივთა, მონასტერნი და უდაბნონი, რომელთაცა წინა უძლოდა ევთიმი მოძღვარი მეფისა³² მოეშველენ განბნე-

³² ე ვ თ ი მ ი, შემდგომად სერაპიონისა წინამძღვარი ნათლისმცემლისა მონასტრისა, გვართ მკედელაშვილი, ყმა თავადის გარსევან ჭავჭავაძისა, ანუ მისის მამის სულხანისა, წინანდლისა სოფლიდამ. შევიდა ბერობასა მეფისა ირაკლისა დროსავე და იყო საყვარელი თვით ირაკლისა მეფისა; გარდაიკვალა შემდგომად მეფისა გიორგისა. ევთიმი იყო დიდი მოღვაწე მეუდაბნოე, სიწმინდითა საესე. გაზოსრული მონასტრით მისასვლელად ხაშმისა სოფელსა, წარიტაცეს ლეკთა ტყვედ. მასთანავე წარიყვანეს სხვაცა ბერი ამფილოქე. ესე ამფილოქე ტანით მძალი, გრძელწვერი და მხნე სხეულითა, ლეკთა მიიღეს პატივითა: ჰგონებდენ მას თავად მონასტერისა და ძვირფასად საგონებელად. ამისთვის შესვეს იგი ცხენსა და პატივითა მიჰყვანდათ, ევთიმი ტანით მცირედი, არა სახიერი და სუსტი, მიჰყვანდათ ქვეითად და იტყოდენ მისთვის უპატიოდ: მაგისთვის რას მოგვეცემენო? შემდგომად ერთისა თთვისა სცნეს ლეკთა, რომელ ევთიმის გამოსახსნელად წარუვლინა მეფემან გიორგი ოცდაათი თუმანი და მეორისა ბერისათვის ოთხი თუმანი. ლეკთა მოიხადეს ბოდიში და ესრეთ პატივით მოიყვანეს თვისსა უდაბნოსა.

შემდგომად ევთიმისა იქმნა წინამძღვრად დომენტი შანშეს შვილი, გვარიო დავითისშვილი-ბაგრატიონი. იყო არქიდიაკონად კათოლიკოსისა, ოდეს მეფემან გიორგი მიიღო სამეფო რეგალია.

წინათ ამისა და ამის დროსაცა, იტყვის დღესცა ცოცხალი ნათლისმცემლის წინამძღვრად ყოფილი არქიმანდრიტი იოანე ჯორჯაძე (78 წლისა) იყო ნათლისმცემლისა უდაბნოში 8 ჯალამდგარი არქიმანდრიტი, 18 მღვდელ-მონაზონი, 6 არქიდიაკონი და 30 მსახურნი და მორჩილნიო.

თვით დავით გარეჯისა მონასტერში, რომელსაცა ეწოდებოდა ლავრა, იყვნენ 1799 წელსა 3-ჯალამდგარი მოხუცებულსა გამო ეპისკოპოსნი: დანიელ მანგლელი, ტიმოთე ნეკრესელი და ვინიფანტე მოქველი იმერელი; 6 არქიმანდრიტნი;

ულთა პურითა და ღვინითა, საქმელითა და საქონლითა. მეუღაბნო-
ეთა ხელნი გარდაიქნენ ხელად ღვთისა და განგებულებისა მისისა.
მეუღაბნოენი და მემხოლოენი, შთამოსრულნი მათათაგან თვისთა
უყაყათ; გამოსრულნი კლდეთა ნაპრალთაგან, ვითარცა მერცხალნი
ბუღეთაგან თვისთა, ექმნებოდენ მსახურად და ნუგეშინისმცემელად
ლტოლვილთა სახლთაგან თვისთა, ვითარცა ანგელოსნი მთარველნი,
ეჩვენებოდენ იგინი მათ, მოვლენილად ღვთისაგან. ლოცვა და ვედ-
რება მათი, განწმედდა ქრისტიანეთა გონებასა და განამხნევებდა მას,
რათა უძლოს განსაცდელსა. ესე მიამბო დედამან ჩემმან, ლტოლვილ-
მან სახლობითა დროთა ამათ კახეთად; სადაცა მიმართეს საფარველსა
მეფის ასულისა ბარბარესა მეუღლისა კახთა თავადისა სვიმონ ანდრო-
ნიკაშვილისა სოფელსა ვეჯინსა, კაცისა გარდამატებულად მდიდა-
რისა ყმითა და მამულითა, მებატონისა 400 კომლისა კაცისა.

23 მღვდელ-მონაზონნი; 14 არქიდიაკონნი და 60-მდინ მსახურნი. წმინდის დოფოს
უღაბნო, თუმცა იყო დროსა ამს ცარიელი, გარნა წირვა-ლოცვა იყო ხოლმე
სიახლოსა გამო გარესჯისა ლავრასთან. 1811 დასუსტდა გარესჯა, თუმცა მოღვა-
წენი ღირსნი არ აკლდა და არცა მწიგნობარნი. აჰა ერთი წერილთაჲანი, რომ-
ლისაცა ნამდვილი მე მაქვს, მოწერილი მემკვიდრისა მეუღლისა ელენესთან.

„უგანათლებულესა საქართველოს მეფის სძალს

უმოწყალებსა ხელმწიფასა,

მდაბლად თაყვანისმცემელნი და მმადლობელნი და მლოცველნი ღვთისადნი
დღეგრძელობისა თქვენისანი. ვინადგან ჩვეულხართ მოწყალებასა უღონოთა და
გლახაკეთსა კეთილ გონიერებით, აწ ჩვენ მდაბალთა და უღირსთადაცა განცხადნა
მოწყალება უგანათლებულესობისა თქვენისა, მცნებისათვის საუფლოისა და ბრძა-
ნებისა ძველსა და ახალსა თეატრსა: ვითარმედ „მიეციტ მოწყალება და აჰა ყოვე-
ლივე თქვენი წმინდა არს“; და კვალად „რომელი სწყალობდეს ლახაკსა, აფა-
სებს ღმერთსა“, და კვალად იტყვის: „წყალობა მნებაეს და არა მსხვერპლი“. ამათსა აღმასრულებელსა, ღმერთმან აღგისრულოსთ თქვენც აღნათქვაში თვისი,
თქვენებრთა გვამთათვის განმზადებული სიხარული წმინდათა თანა. ამინ. და ამას
საწუთოსა შინაცა აღგისრულოსთ ყოველი სათხოველი გულისა ნებისამებრ თქვე-
ნისა. ესე ვუწყით დამტკიცებით ნამდვილ, რომელ ყოველივე საწადი თქვენი
ნებაცა ღვთისა იქმნების.

თქვენი მოწყალება ფილონი და ერთი თუმანი თეთრი გვებოჰა, რომლისა-
თვისცა კვალადცა ფრიადსა მადლობასა აღვიარებთ.

თქვენის უგანათლებულესობის მარად მლოცველნი, მდაბალნი და
უღირსნი ერთობით წმინდისა დავით გარესჯის მონასტრის ძმთა
სავსება.

აპრილს კვ.
წელსა ჩყია.“

ოდეს მეფე ირაკლი მწუხარე გარდაიცვალა თელავსა, ჭირი ესე იყო მიზეზი, რომელ მცირედითა კაცითა და არა დღესასწაულებით გარდაიტანეს გვამი მეფისა მცხეთასა დასასაფლავებელად. არაგვისა პირსა დადებული კუბო მეფისა მიიღეს მცხეთელთა და დაასაფლავეს და კახნი, არლა გასრულნი არაგვსა, უკუიქცნენ კახეთად. გამეფებულმან მეფემან გიორგი 1798 წელსა მოინება, რათა ძველთა ჩვეულებათა გამო მოსთხოვონ სომეხთა კათოლიკოსსა ლუკას მოსვენება ლახვრისა. წარგზავნეს კაცი და მოსცეს იგი გარნა სიფრთხილითა დიდითა და შიშითა, რათა ქარიველთა მეფემან არ მიითვისოს თვისად საუნჯე ესე ეჩმიაწინისა. ვართაპეტემან გრიგორი ოშაკანმან და ათთა სხვათა მოასვენეს და დაასვენეს იგი პირველ სიონისა საკათედროსა ეკლესიასა ნუგეშად ერისა. დღისით დაშთებოდა აქა და ლამით მიასვენებდენ ვანქისა სომეხთა ეკლესიაში. ინება ღმერთმან და განქარდა ჭირი. მეფე ვერ ბედავდა შესვლას ქალაქად და ლახვრისა მომტანნი ეჩქარებოდენ წასვლასა. მოვიდა ბრძანება მეფისა, რათა დაშთეს იგი თფილისსა მოსვლადმდე მისისა. სომეხნი სთხოვდენ ქალაქისა მელიქსა დარჩიას უშველოს მათ ესრეთსა გაქირვებაში. ამან დააღონა მელიქი, მოქალაქენი, სომეხნი თფილისელნი და თვით ვართაპეტი მათი თფილისისა, დროთა ამათ აპისკოპოსი ოჰანეზ, თვით წარვიდა მეფესთან და ევედრებოდა რათა ინებოს დაუბრუნოს ლახვარი ეჩმიაწინსა. მეფემან დაარწმუნა იგი, რომელ არარაჲ აქვს ბოროტი გულსა შინა განზრახვა ლახვრისათვის წმიდისა და უბრძანებს პატივითა ჯეროვანითა, საჩუქრისა ბოძებითა და მადლობისა წერილისა მიწერთა კათოლიკოსისადმი წარუვლინოს თვისსა ადგილსა, მაშინ, ოდესცა თვით და სახლობა მისი ნახვენ მას, ილოცვენ და ემთხვევიან. ეპისკოპოსმან ოჰანეზ მოსულმან მოიტანა ესრეთი ამბავი სამწუხარო სომეხთათვის, რომელნიცა დიდად ამბოხებდნენ, თუმცა ვერა ჰბედავდნენ ცხადად თავისა გამოდებასა მეფისა რიდითა. დღედა და ღამე სწუხდა მელიქი, შესრული თვითცა დიდსა ეჭვსა, თუმცა არწმუნებდა ყოველთა, რომელ მეფე არა ინებებს ლახვრისა მიტაცებასა. კათოლიკოსი ანტონი, თხოვილი სომეხთაგან, რათა ინებოს და მოსთხოვოს მეფესა ძმასა თვისსა დათხოვნა მათი ლახვრისა. უარჰყოფთა შუამდგომლობასა, რათა არა აწყენინოს მეფესა; ამისთვის მიმართეს არსენი თფილელსა და მანცა ვერ ჰბედა მისვლა მეფესთან, რომელიცა მას ვერ სწყალობდა. დაღონებულთა და მოთ-

მინებისაგან დალალულთა მიმართეს ევთიმის, მეფისა მოძღვარსა და ესე მოქალაქეთა თხოვნითა განღვიძებული წარვიდა და მოახსენა ვედრება ეჩმიაწინელთა მამათა, ლახვრისა მომსვენებელთა. მეფე გან-რისხდა და უბრძანა ევთიმის: უბრძანოს მელიქსა შთაგონება ვართა-პეტისა, რათა შეიცადონ ერთიცა კვირა. შეძრწუნებულმან მელიქ-მან³³ მისწერა მეფესა წერილი თავისა თვისისა განსამართლებელი, აღუწერა ეჩმიაწინელთა მოუთმენლობა და სულსწრაფობა მათი, და დაარწმუნა მეფე, რომელ მარადის ეცინის მათ მათსა მიუნდობელო-ბასა, რომელსაცა შეაჩვიეს სომეხნი მზაკვართა და მატყუართა სპარსთა.

მსწრაფლ განვიდა ხმა ყოველგან, რომელ მეფე გიორგი ივდებ³ თვისდა ლახვარსა. შეიპირეს ექვსნი მარჯვენი კაცნი სომეხთაგანნი. და ორი ერევნელი თათარი ვაჰარი და შეითქვენენ იდუმალ წარიღონ ლახვარი ეჩმიაწინსა. მელიქმან დარჩიამ სცნო ესე, შესწუხდა ფრიად; მისცა საპყრობილესა შეთქმულნი მეამბოხენი და უჩინა მცველად ლა-ხვრისა ქართველნი და სომეხნი აზნაურშვილნი, და მასვე დროსა აცნობა მეფესაცა გიორგის ამბავი ესე. ესე იწყინა მეფემან, მეორესა დღესა ქალაქისაჲსა განმზადებულმან ტივითა, რომელიცა ელოდდა მას მტკვრისა პირსა ავქალას და უბრძანა თვით დასაჯოს მეამბოხენი ქალაქისა ლახვრისა გამო, კითარცა სურს და ელოდდეს მას. 15 აგვისტოს დღესა მიცვალებისა ღვთისა დედისა დღესასწაულსა, მობ-ძანდა თფილისს სახლობით, შევიდა პირდაპირ სიონისა ეკლესიასა და მოისმინა საღმრთო ლიტურღია მუნ, სადაც ესვენა ლახვარიცა საშუალ ეკლესიისა წინაშე ამბიონისა. შემდგომად წირვისა, მივიდა ლახვართან, თაყვანი სცა, ემთხვია დიდისა ღმობიერებითა, ილოცა მხურვალეებითა და მასვე დროსა სთქვა ქადაგება დეკანოზმა სიონისა იოანე ოსეს ძემან, მცოდნემან სომხურისაცა ენისა მწიგნობრობათა.

მეორესა დღესა უნებდა განემგზავრებინა, ლახვარი სომეხთა კათოლიკოსისადმი საჩუქრებითა, გარნა მოახსენეს კირისა გამოჩენა ახლო თფილისსა. მეფემან ბძანა შეაყენონ ლახვრის წარვლენა. მხო-ლოდ მისწერა წერილი ოქევატერს ეჩმიაწინსა, გაუგზავნა იავუნდისა-ბექედი და აღუთქმიდა ლახვარსა. დროსა მას მოერთვა მეფესა გიორ-გის ეჩმიაწინილამ წერილი შემდეგი, რომლისა ნამდვილი მაქვს მე-სომხურად, დაწერილი 29 იანვარს 1800 წელსა³⁴:

³³ მელიქსა ამას დარჩია ბებუთაშვილსა კ.უ.ხ.ი.ან.მ.ე.ლი.ქ.ა.დ. უწოდებდენ დიდისა კუხისა ჯამო. მოკვდა 1836 წელსა.

³⁴ „[გამომცემელი აქ.შენიშნავს: „35 (sic) ა კ ლ ი ა“ (საკომენტარო ციფრები დაბეჭდილ ტექსტში არეულია. იხ. „რედაქტორის შენიშვნებში“ წერილი „ტექს-

„ბატონო მეფე! თქვენმა უმაღლესობამ 1798 წელს ითხოვა წმინდა ლახვარი განსაკურნებლად ჭირისა და უწმინდესმან პატრიარქმან ჩვენმან აღიღეს იგი საშინელისა მის ადგილისაგან ნოემბრისა თთვისა დაწყებითსა რიცხვებში ხელითა საყვარელისა ძმისა ჩვენისა იოანე არქიეპისკოპოსისა და ოდეს მოაწია მან თქვენამდე, ქრისტეს მოწყალებითა განქარდაცა ჭირი. წარსრულთა დროთა ჟამსა სულგანათლებულისა მეფისა მამისა თქვენისაცა რავდენჯერმე იყო წარმოვლენილი იგი და შემდგომად ჭირისა განქარავებისაცა, უკუქცეულიცა მსწრაფლ ჩვენკენ. ამისთვის თქვენისა უმაღლესობისადმი ჯერ იყო რათა ენება დაბრუნება მის ლახვრისა შემდგომად განქარავებისა მის ჭირისა. თუმც რავდენჯერმე მოიწერა თქვენისა უმაღლესობისადმი სულგანათლებულმან პატრიარქმან, და თქვენ აღუთქმით და არა უგზავნიდით ესრეთ, რომელ აღსრულდაცა თვით კათოლიკოსი. ჩვენ, დაშთომილნი ობლად, მწუხარედ და შემუსრილნი გულისთა, — გვეპირებიან, ვითარცა წმინდა ლახვარი, ეგრეთვე მცველი მისი ძმა ჩვენი იოანე არქიეპისკოპოსი, რომელმანცა ჩინებულად იცის უცხოთა ქვეყანათა ენები და სიტყვა ნიჭებული დიდ სახმარია წმინდისა ამის სადგურისათვის და ჩვენთვისაცა გაკირებულთა დროთა ამათ გამო. აგერ წელიწადი და სამი თთვეა, რაც მოდიან მლოცველნი შორის ქვეყნებიდან და ვერ მხედველნი წმინდისა ლახვრისა ტირიან და უკუიქცევიან. დღითი დღედ განიფინების ხმა ყოველგან, რომელ წმინდა ლახვარი დატყვევდა თფილისსა. ესრეთისა ამბავისა მიზეზად არ ხართ თქვენ, თქვენო უმაღლესობავ: ამისთვის, რომელ არა ეთანხმება მეგობრობასა და მფარველობასა თქვენსა; რომელნიცა მამაპაპათაგან თქვენთა გაქვსთ მოცემულნი ერთადმი ჰაოსიანთა და წმინდისა ეჩმიაწინისა. ამისთვის მე მწუხარე მოხუცი მინას ეპისკოპოსი და კრება სულიერი წმინდის მონასტრისა ეპისკოპოსნი, ბერნი, და სხვანი ძმანი ვედრებითა და ცრემლითა გთხოვთ თქვენ ჯვარ-გვირგვინოსანსა, სიყვარულისათვის ქრისტესისა, ნუ დაგვიტევიან ნურცა ჩვენ, ნურცა სახლსა ჩვენსა უნუგეშოდ. სასიხარულოდ ჩვენდა გვიბრუნეთ წმინდა ლახვარი იოანე ეპისკოპოსითურთ, რომელნიც ესოდნესა დროსა ტყვეობასა შინა არიან. ესრეთ აღსრულებითა თხოვისა ჩვენისა, ყოვლად ძლიერი ღმერთი წყალობითა აღასრულებს თქვენსაცა თხოვნასა და დაგიცვამსთ თქვენ და შვილთა თქვენთა

ტისათვის“). ხელნაწერ 2301-ის „სახლიო“ № 34-ში მოყვანილია სომხური წერილის პირი, რომელიც მკრალი ფანქრით არის გადახაზული. როგორც გამოიკვეა, ის არ წარმოადგენს ეჩმიაწინიდან მოწერილ ბარათის დედანს და არც ჩვენ შემოგვაქვს აქ. რ ე დ ა ქ ტ ა რ ი ი.

მშვიდობითა და კეთილ(ებოფრებითითა მფარველობითა. იყენით სიმრთელით, დიდებულო მეფეე, სადიდებელად მეფეთ მეფისა ქრისტესსა და სასიხარულოდ მორწმუნეთა, და ნუგეჟად გულისა კეთილად მავედრებელისა თქვენისა ლეთისადმი, უმდაბლესი მინას არქიებისკაჰოსი, მსახური ნათელმოსილისა წმ. ეჰმიაწინისა ტახტისა 1800 წელსა, 29 იანვარსა“.

ლახვარი ვერ წარუვლინეს; წარუვლინეს იმედისა წერილი დაუკარგველობისა საუნჯისა ამის წმინდისა ეჰმიაწინისათვის წმინდისა.

ესრეთ დასცხრა დროებით ყოველივე ამბოხი ლახვრისა ვამო, რომლითაცა, ჰგონებენ, განიგმარა უფალი ჯვარსა ზედა. ხოლო მე ვიტყვი მისთვის მასვე, რასაც იტყვიან სომეხთა მეთროიენი და თვით ჩამჩიანი თვისისა წიგნისა ტომსა მეორესა, გვერდსა 344. წერილთა ამათთაგან სჩანს, რომელ ლახვარი ესე იყო თვით იგი, რომლითაცა განიგმირა დავით დეინელი 693 წელსა და არა ქრისტესი. ვრცლად დავსწერე მას ზედა რუსულად წიგნსა ჩემსა *Жизнь святых Грузинской церкви. Тифлис, 1850 года*.

შეიმეცნონ ესეცა მათ, რომელნიცა ზღაპრობით უწოდებენ მას ლახვრად ქრისტესსა. ოდეს ჰპოვეს ჯვარი ქრისტესი და ლურსმანნი იერუსალიმსა, მწერალთა მედროეთა და თვალთ მხილველთა, აღირიცხესცა ნიეთნი ნაპოფნი მიწისა ქვეშე და რიცხეთა ამათ შორის არა არს მოხსენებული ლახვარი, და, გარდა ამისა, არცა ერთი ძველთა მწერალთაგანი არა მოიხსენებენ ლახვარსა ამას ლახვრად ქრისტესსა. ხოლო მწერალნი სომეხთა და თვით ჩამჩიანი აღწერენ ლახვარსა ამას ვითარცა მას, რომლითაცა განიგმირა და მოიკლა წმინდა დავით დეინელი და არა თვით ქრისტე.

მრავალი რამე აქვსთ სომეხთა ეკკლესიასა, მიღებული წესდება და არა ქეშმარიტი წმინდათათვის მოთხრობა, არა არის განსაკვირველი! ესრეთ განზნეულთა სომეხთა არ შეუძლიანთ სხვად მყოფობა. ეძიებენ საგანთა მრავალთა დამტკიცებასა და ვერ დაუკავშირებიანთ, რადგანაც არ არის მათ შორის ერთობა არცა ეკკლესიისა, — ერთისა მეორისაგან დაშორებულისა, არცა ხალხთა ერთობისა, რადგანაც არა აქვსთ დგომა ერთსა სამეფოსა და ანუ ქვეყანასა. დაკავშირებისათვის ქართველთა თანა სომეხთა მეფემან გიორგიმ მისცა ნება ვართაპეტსა მათსა, რათა იორდანეზედ განსვლა მათი იყოს ერთობითი ქართველთა თანა. ესე იყო მეფობისა მისისა ორსა წელსა. შემდგომადცა 1803 წლამდე. კნაზმან ციციანოვმან, განმგემან საქართველოჲსა, სომეხთა მოძულემან, ბრძანა, რათა სომეხნი არა აღირეოდენ ქართველთა მართლმადიდებელთა თანა და ამისთვის სრულიად განაშორა ივინი.

ამავე დროსა გარდაიცვალა სომეხთა კათოლიკოსი ლუკა. აცნობეს ესე მეფესა გიორგის იოსებ მიშკარბაშისა ხელითა, რომელიცა იყო მამა ვასილისა ბებუთოვისა, ლენერალ ოტინფანტერისა ჩინითა გარდაცვალებულისა 1859 წელსა*. ამავე წერილითა უბრძანებდა მეფე სომეხთა ერშიაწინისა კრებასა (ძველთა მეფეთა ჩვეულებითა ქართველნი დაამტკიცებდენ მათსა კათოლიკოსსა) აღირჩიონ იოსებ არღუთაშვილი რუსეთსა მყოფი. აჰა ნამდვილი წერილი სომეხურად და თვით თარგმნილი ქართულად, ვითარცა წარუქითხეს მეფესა გიორგის. ესე თვით მამისა ჩემისაგან იყო თარგმნილი და მისგანვე დაწერილი ქართულად:

„ნათელ აღგებულისა სასწაულ აღდგმულისა საყდრისა წმინდისა ამის ერშიაწინისა მსახურთა, სამღვდელთა მოწესეთა, კრებულთა ძმათა, ესე იგი ეპისკოპოსთა, მოძღვართა და მოწესეთაგან დიდისა წადილითა ქრისტეს მიერ ლოცვა და კურთხევა უხვი მოწყალება და დამცველობითი მადლი, და წმინდათა ამათ ნაწილთა შეწევნა მოგხსენდესთ, ყოვლად უპატოხნესო, უმაღლესო მეფეო ყოვლისა საქართველოსაო გიორგის იყავნ კურთხევა წმინდისა ამის საყდრისა ძეთა, ასულთა და ყოველთა სახლეულთა თქვენთა ზედა. იცოდეს კეთილ მსახურებამან თქვენმან, რომელ დასწერს ბრძენი სოლომონ: „ვითარმედ გულნი მეფეთანი ხელთა შინა ღვთისათა და რომლისა მიერ კერძოსა ენებოს, მიერ მისდრიკოს“. ეგრეთვე თქვენისა უმაღლესობისა გული მნებებელობას ჩვენ მტირალთა და მგლოვართათვის ნუგეშინისცემასა; ვინადგან უმაღლესობა თქვენი დამდაბლებულა ჩვენდამდე და გებოძებინათ ჩვენ უმეცართა მონათათვის წერილი სიყვარულისა და მოწყალებისა, ხელითა სარწმუნოთა თქვენისა მარიშქარბაშისა იოსებისათა და ტერ-არაქილ დეკანოზისათა, რომელიცა ჩვენ წერილი იგი თავსა ზედა ჩვენსა მივიღეთ და სიყვარულით წარვიკითხეთ და ნუგეშინის ცემა იგი მიცვალებისათვის სანატრელისა მამათ-შთავრისა ჩვენისა უფლისა ლუკა უწმინდესისა კათოლიკოსისა, და ფრიად ნუგეშინის ცემულ ვიქმენით, და ვითარმედ ნიშნათ ჩვენისა სიყვარულისა და ნიშნად თქვენისა მწუხარებისა გებოძებინათ მშვენიერი ნათხზი გარდასახურავი, რომელიცა დიდისა მადლობითა მივიღეთ, და მისთვის საკრებულოდ წავსთქვით კურთხევა თქვენიათვის

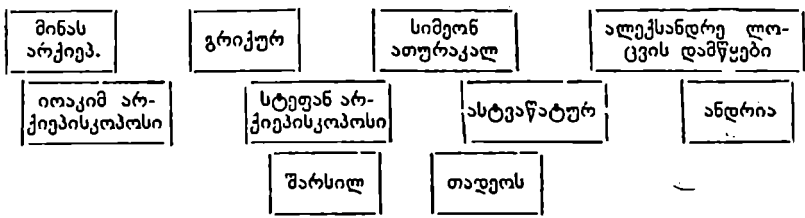
* გენ. ვასილი ბებუთოვი გარდაიცვალა 1858 წ. 10 მარტს. რ ე დ.

უმადლესობისა; რომლისათვის ესთხოვეთ და კვალად ვთხოვეთ, რათა შეუფემან შეუფეთამან, და უფალმან უფლებათამან მოგანიჭოს თქვენ ცხოვრება გრძელი და ნაცვლად ამა ჩვენდამო ბოძებულისა ნიქისა, მოგანიჭოს ნიქი საუკუნო, მარადის კურთხევეთა და განძლიერებითა თქვენითა, და გყოსთ საშინელ მტერთა ზედა ჯვარისა თვისისათა. ზოლო რომელიც სულიერისა შამისა ჩვენისა იოსებ არქიეპისკოპოსისათვის გებრძანათ კათოლიკოსად წმინდისა ამის საყდრისა, ეგრეთ ვითარცა მამათმთავრისა საყვარელისა არქიეპისკოპოსისა მინასისა თვისცა მოგვეწერათ, სამართლად ფრიად კეთილარს ბრძანება თქვენი და თან კმაობა არს ნებისა ჩვენისა. ვინადგან ორგზის ვქმენით ჩვენ კრება წმინდასა ამას შინა ტაძარსა გამორჩევისათვის კათოლიკოსისა. და მას შინა აღვრიცხეთ დიდპატივით იოსებ არქიეპისკოპოსი და ღირსად ვსაჯეთ საკეთმპყრობელად წმინდისა ამის საყდრისა. გარნა შემდგომად შეშინებულთა რაოდენთამე საშინელთა მიზეზთათა, ვერლარა ვიკადნიერეთ ჩაწერად მუჯალამასშინა; მაგრამ შემდგომად თქვენიისა ბრძანებისა, შევეშადეთ მუჯალამა იოსებ არქიეპისკოპოსისათვისცა და კონსტანტინოპოლისა პატრიარქისა დანიელისათანა. ესეცა ჩავსწერეთ, ვითარცა დაგვეწერა მინას ვართაპეტისათვისცა; აწ ქეშმარიტებით ჯერ არს თქმა, რომ იოსებ არქიეპისკოპოსი არს კრებული წმინდისა ამის საყდრისა, და ეჩმიაწინისათვის მრავალსა შინა წელსა მრავალგზის შემმატებელი და ყოველთაგან აქ მოსაწონებელი არის მაგისი კათოლიკოსობა, რომ არა აქვს ყოველითურთ ნაკლებობა რაჲმე არცა კეთილის მოქმედებითა, არცა ჰასაკითა და არცა გვაროვნებითა; მაშა კურთხეულმან გვარმან ჩვენმან მოუწოდონ მას და დაპატიჟონ კათოლიკოსობა უკეთუ მასცა არა აქენდეს შიში რაჲმე განსაცდელი მიზეზად, მოვიდეს, ინებოს, მობრძანდეს; მიილოს ჩენი საკერჩინებო და სანებებელი და შესაწყნარებელი არის.

უკანასკნელ გვედრებით, რომ ქრისტეს შემხები წმინდა ლახეარი ეგე ოპანნეს ვართაპეტითურთ გვიბოძოთ.

მლოცველნი თქვენი ქვემო აღმბეჭდველნი:

წელსა 1800, იანერის კთ, ეჩმიაწინს ²³.

²³ ...[ხელნაწერის (საისტ. საფონ. 2301) „სხოლოებში“ ეს საკომენტ. ციფრი და წერილის სომხური დედნის პირი არ არის მოყვანილი. რ ე დ.].

პასუხად ესრეთისა თხოვისა ლახვრისათვის, აცნობა მეფემან რომელ წარიღებს მას ახლად დანიშნული ოქვევარტერი იოსებ ეჩმიაწინს, რომელსაცა ელოდდენ ქალაქსა თფილისს, რუსეთისა გზით. ვერცა ამან იოსებ, არ მნახავმან თვისისა ტახტისა, ვერცა სხვათა. — ვერ წაიღეს ლახვარი იგი. მხოლოდ შემდეგ გარდაცვალებისა მეფისა, მინისტრმან რუსეთისა კოვალენსკიმ სომეხთა თხოვითა უბრძანა ანუ ურჩივა წარვლენა მისი ეჩმიაწინად.

LXXVII

ვითარცა მეფეთა ტომი და მეფის ძე და მეფე, — იყო მეფე გიორგი ღირსებითა აღსაესე; მრისხანე ბოროტათვის, მძლავრი ამაყათვის და მეშფოთთა, მდევნელი მდევნელთა, მცემელი მცემელთა; მასვე დროსა ტკბილი კაცთადმი ტკბილთა, მშვიდი მშვიდობისა მოყვარეთადმი, აუჩქარებელი მყუდროთადმი, ნუგეშინისმცემელი მწუხარეთადმი, ობოლთა და ქვრივთა შემწყალებელი; მცირედთა თანა იყო მცირე, მდაბალთა თანა მდაბალი; მღვდელთა პატივისმცემელი, დიდთა კაცთა თანა ყოველად დიდებული, მეტადრე მაშინ, როდესაცა როგორმე განარისხებდენ მას ანუ მომატებულთა და განუზომელად თქმულთა სიტყვითა ანუ უკადრისითა ლექსითა, ანუ უზღვლობითა. მოკლედ და ძრიელად უბრძანებდა სიტყვასა მდაბალთა კაცთა მოჩივართა; ღიმილითა მოისმენდა მათთა თქმათა ოდესმე უჯეროთა და უგვანად მოხსენებულთა. რისხვასა მისსა ესე ვითართა თვის შეამეცნებინებდა მათ დაფიქრებულისა და უპასუხოჲსა დუმილითა. იყო ვითარცა ლომი, რომელიცა არაოდეს არა იცვლის პირისა სახესა თვისსა საპატიოსა, მეფურსა და დიდებულსა. დიდთა საგანთა ზედასაღმთოთა და საქვეყნოთა მაუბარი, ხშირად გარდავიდოდა შესაქცევთა, გარნა არა უშვერთა, საქმეთა ზედა და ოდეს სრულყოფდა თქმასა და მოთხრობასა, თვითვე ბრძანებდა ლექსად ძველადვე თქმულსა სიტყვასა: „აი ჩემო მანასეო, ხან ასე და ხან ისეო“. მეფის ძე მიხაილ, შვილი მისი, ხშირად მეტყოდა ამასვე და მიბრძანა ძალი მისი: თეიმურაზ მეფესა მეორესა ახლდა ბერი მანასე სახელით და მას სადმე უბრძანებდა ამასაო ლექსად, ვითარცა თვით მოლექსე.

მკოდნე ზეპირად ექვსთა დღისა, რომელიცა აღწერა ვასილი დიდმან და გარდამოიღეს ქართულად IX საუკუნესა, და ეგრეთვე ეპისტოლეთა მისთა, — რომლისა სრული თარგმანი გვაქვს ვაიოზისა ასტრახანისა არქიეპისკოპოსისა, — ხშირად მოიგონებდა მაღალთა და დიდთა ვასილისა თქმულობათა: „ყოველივე მოვალსო თვისსა დრო-

საო, — (ესე მისწერა ოლიმპიას ვასილმან) ³⁶. — ყვეილი გაზაფხულსა, ეკალი ზაფხულსა, ნაყოფი ხილისა შემოდგომას; ხოლო ნაყოფი ზამთრისა არს საუბარი“ მასვე დროსაო, — ბრძანებდა მეფე, — მისწერა ვასილმან ხუმრობითი, დაცინებითი და შექცევითი სიტყვა (ეპისტ. 267) კომპოსტოსათვის, რომლისა სადმე ქამითა განიკურნა სნეულეზისაგან, გარყვნილი ცხოვრებითა და არაწმინდებითა განმგე (ეგონებ, პონტოხს) ანტიპატრე.

დიდად ხშირად ეტყოდა და განუმარტებდა განმარტებითსა ფსალმუნიდგან იოანე ოქროპირისა სიტყვასა: „აღმოსთქვას გულმან ჩემმან სიტყვა კეთილი“, — აღმოსთქვას გულმან სიტყვა ე. ი. რათა იცოხენიდეს ვითარცა საქმელსა სიტყვასა კეთილსა ოდეს ვსჯამთ, ვხარშამთ საქმელსა და რომელიცა სჯამს ანუ მიიღებს საზრდოდ სულსა საღმრთოსა, მასვე ამოიცოხნის, ე. ი. აღმოსთქვას ³⁷. ესე ვპოვე ლათინურსა ენასა ზედა დაბეჭდილი და მუნ სწერია: (in Psalmos tom, V. hom. 44). Eructamus quod comedimus; at qui comedit spiritum divinum: hunc ergo eructat *, ნუ ვიქმნებით უმაღლონი ღვთისა, ეტყოდა მონოზონთა და კარისკაცთა, — რათა არა მივიღოთ ყვედრებითი სიტყვა მოსე წინასწარმეტყველისა: „ისრაილმან სჯამა, განძლა, განსუქდა და ჰკრა წიხლი მას, რომელსაცა უყვარდა“ (მეორე სჯა 32. 15). ზეპირად, ტკბილად და ნელიად ესაუბრებოდა უდაბნოხსა მემხოლოეთა და ეტყოდა წმინდათათვის, მოწამეთათვის, მემარხულეთათვის, წერილთაგან, რომელნიცა წარეკითხა ყურადღებითა და ახსოვდა მებსიერებითა ძლიერითა. კასიანე მწერლისა თქმათა, მაქსიმე აღსაარებელისა და იოანე კლემაქსისა სინაიტელისა მოძღვრებათა, წარმოსთქვამდა ესრეთითა ძალითა და ესოდენ მაღლიანად, რომელ მსმენელთა ალატირებდა და აღინებდა ცრემლთა. თვით მოძღვარი მისი და მეგობარი, წინამძღვარი ნათლისმცემლისა უდაბნოხსა ევთიმი, უწოდებდა სულიერსა თვისსა მოწაფესა მეფის ძეს გიორგის, მოძღვრად თვისსა. განკვირვებასა შინა შეყვანილი ევთიმი ღირსი, მოახსენებდა პატივად მეფისა მოძღვრე-

³⁶ ეპისტოლე 13.

³⁷ ფსალმუნთა განმარტება 145.

* ზ. ჰიპინადის გამოცემაში ეს ადგილი არ იყო მოყვანილი. ამ სტრიქონის ნაცვლად დაბეჭდილ ტექსტში ცარიელი ადგილია დატოვებული და გამომცემელი ქვემოთ შენიშნავს: „აქ დედანში აკლიაო“. ხარვეზი ჩვენ შევავსეთ ხელნაწერიდან (№ 2301).

ლათინური ფრაზის თარგმანი: „აღმოვიცოხნით რასაცა ვკამთ, მაგრამ ვინც სჯამს სულსა ღმრთისასა, მაშასადამე მასაც აღმოვიცოხნის“ (თარგმნისა და ზოგიერთი მითითებისათვის ვმადლობ პროფ. ს. ყაუხჩიშვილს). რედ.

ბათა, სიტყვასა მოხსენებულსა იესოსადმი იოანე წინამორბედისაგან: მე შენგან ველი ნათლისღებასა, და შენ მთხოვ, რათა ნათელ გცე შენ?

ვითარცა მიწა წვიმითა დამთვრალი და განპოხილი, ეგრეთ იყო მეფე გიორგი,—იტყოდა მამა ჩემი ეგნატი,—სამღრთოთა წერილებითა დაუნჯებული და ვითარცა რიტორი მათთა ჰაზრთა და თქმათა წარმომთქმელი.

LXXVIII

სტეფანესა რუსთველსა (არქიეპისკოპოსსა) ახსოვდა წარმომთქმული მეფისა გიორგისაგან სიტყვა ოქროპირისა ღირსებისათვის კაცთა გონებისა. მე მოვიძიე ნამდვილ თქმა ესე ოქროპირისა წერილისაგან, მიწერილისა ანტიოქელთა მცხოვრებთადმი (სწავლა 2) და ჰაზრთა მიხედვითა, თვით სტეფანესაგან თქმულთა, დავსწერე აქა მკითხველთა საცნობელად:

„მრავალნი პირუტყვთაგანი სჩანან უმეტეს კაცისა: ლომი ძლიერებითა, ცხენი სიმსწრაფლითა, არწივი ფრინველითა. გარნა კაცმან დამოორჩილა ცხენი თვისდა მოსახმარად. ხოლო არწივი? კაცმან მოიძია საშუალობა და ღონე შესაყენებლად მფრინველთა*. კაცთა აქვსთ თვისნი ფრთენი. დიახს მე მაქვს ფრთა ერთი უმსწრაფლესი არწივთა ფრთისა, რომლითაცა აღვიწევი არა ათსა სტადიონსა, არცა ოცსა სტადიონსა, არცა ცადმდე მხოლოდ, არამედ უმაღლეს ცისა, ადგილადმდე, სადაცა სუფევს ქრისტე მარჯვენით ღვთისა“.

ერთსა და მასვე უკეთუ ვიტყვი ორგზის და სამგზის, — იტყოდა მეფე, — საჭიროებისათვის, რათა არა დამავიწყდეს ჰაზრი და იყოს უმეტეს სრულად და მტკიცედ გონებასა ზედა დანერგულად. იტყვის ოქროპირიო: კაცისა ანუ გვამისა სხეულსა ჯერ არს რათა აქვნდეს თავი, ხესა ძირი, მდინარესა წყარონი, საუბარსა დაწყებითი რაჟმე საგანი.

თქვენ ხართო, — იტყოდა მეფის ძე გიორგი ოქროპირისა სიტყვასა, — მიკრულნი რეცა ბაგეთადმი ჩემდა და ვითარცა მერცხალთა ბარტყნი, მიაგებებთ ბუდიდგან ნისკარტთა, რათა მიიღოთ მსწრაფლ მისგან საზრდელი.

დღესა ერთსა, საუბრისა დროსა მათთვის, რომელთაცა სურდათ სიკვდილი მეფისა ანუ მოკვლა მისი, ღიმილითა წარმოიტყოდა იოანე ოქროპირისავე სიტყვასა: „დღესაცა იპოებიან იეზაბელისა გვარისანი. იროდიადა კვალად განცოფდა; როკავს და მოითხოვს თავსა

* ხელნაწ. „მფრინველთა“.

იოანესსა“. ესე სიტყვა იყო თქმული არა დარეჯან დედოფალზედ, დედინაცვლისა თვისისა. ბრძანებდა მას მეფისეულისათვის³⁸ დედოფლისაგან მიჩნეულისა, და თითქმის სასახლისა მბრძანებელისა, — მიბრძანა ესე არა ერთ გზის მეფის ძემან მიხაილ.

³⁸ მეფისეული და დედოფლისეული, სასახლისა გამდელნი, ესრეთ იყვნენ ძლიერნი, რომელ მეფესა და დედოფალსა ჰბადოდენ ტყვედ მათ ხელთა შინა. თვით მეფის ძენი და მეფის ასულნი და მეფის რძალნი ძრწოლადენ მათგან. მღვდელთავართა ემინოდათ მათი. მათითა სიტყვითა შეაძულეს მეფესა ირაკლის ანასტასია, დაჲ ანახანუმ დედოფლისა, — ცოლისა თეიმურაზ მეორისა. განსწავლულისა სწავლათა შინა და მოლექსეობასა და მხიარულებასა იყო ხნეობით მაღალი, მორწმუნე და კეთილმსახურებითა შემკული. აქენდა მიწერ-მოწერა მზე-ჭაბუკ მდივანბგეთან. წერილნი ამათნი ვერა ვჰკოვე. აჰ ერთი მისთა ლექსთაგანი, ოდეს მზეჭაბუკ უჭებდა მას შესხმასა შინა ხუმრობითსა გულსა თეთრსა, თუმცა იყო შვეგვრემანი დიდად სახითა:

ვით მიქე მე გული ქალაღდად,
ინდთაგან უფრო შავია.

სხვაცა ლექსი:

ოდეს დაჰკრავ სიბრძნის ტალსა,
ფილოსოფოსთ მისცემ ალსა,
მე ვითა მოხვ პასუხს ქალსა
თუ ამა წიგნსა უჩვენებ სხვასა
ველარ მიწოდებ შენდა დასა.

ესე მითხროვილი თავადის ბართოვისადმი და მერეთ ქვრივი გარდაიცვალა 1787 წელსა.

ამასვე ანახანუმს და ანასტასიას ჰყვანდა დაჲ მახია, ქალი ბართაშვილისა. 16 წლისა იყო, როდესაც მიათხოვეს ნადირ-შაის ძმას ადელშაის. ესე შემდგომად ქმრისა თვისისა, მოვიდა თფილისს სპარსეთიდან მას დროს, როდესაც იყო მშობიერად მარამ ბატონიშვილზედ და წარვიდა რუსეთსა. ქალაქსა მოსკოვს შეირთო ქმარი ბართაშვილივე და ამოუწყდა ყოველნივე. როდესაც დედოფალი დარეჯან მიიყვანეს მოსკოვს, იხილა იგი მუნ მახიამან და გაიკვირვა, რომ ლეჩაქი ეხურა დარეჯანს თავზედ შეკეცილი. გარდაიცვალა მოსკოვს 129 წლისა შემდგომად მოსკოვისა აღებისა ნაპოლეონისაგან. მიმქმელი მისი იყო, სიტყვისამებრ მისისა, თფილელი — მიტროპოლიტი ონოფრე, კაცი 79 წლისა და არ ახსოვდა სახე მისი, რადგანაც მცირეწლოვანობაში გარდაიცვალა, ესე მიაბზო მეფის ძემან მიხაილ და დაუმბატა იყოო შევთვალწარბა, მაღალტანოვანი, გონიერი და დიდად ზრდილი. რუსეთში ჩაეცვა მას ტანისამოსი რუსული.

მეფისეულისა და დედოფლისეულისა მტერი იყო ნიკოლოზ არქიმანდრიტი, რომელსაცა მიუბოძა მღვდელმთავრობა მეფემან გიორგი და ესე იყო უკანასკნელი ხარჭაშნელი, გარდაცვლილი რუსეთისა მმართველობასა. გარდა ამისა მეფისა გიორგისა მეფობაში არიონ კურთხეულა ეპისკოპოსად, რადგანც იყვნენ ყოველნივე ცოცხალნი. მასვე მეფის ძეს ახსოვდენ ხარჭაშნელად:

1) ე ი კ ტ ო რ ი, გარდაცვლილი 1787 წელსა.

2) გ რ ი გ ო რ ი ხაზაშვილი ორს წელს ყოფილი ალავერდელად. ესე იყო მიმქმელი ემბაზით მეგვიდრისა დავითისა.

3) ნიკოლოზ, ზემორე თქმული.

[ეს შენიშვნა (№ 38) წინა გამოცემაში არ მოიბოვება. რ ე დ.

მეფის ძემან თეიმურაზ მომითხრა, მეფისაგან გიორგისა მამისა თვისისა არა ერთგვის გაგონილი თქმითა, და არა წარკითხვითა სიტყვა იოანე ოქროპირისავე ღამითისა ლოცვისათვის და სიტყვა ესე მაღალი ვჰპოვე საქმე მოციქულთა განმარტებაში (სწავლა 26) და მოვიღებ აქა საცნობელად მკითხველთა: „ღამე არა არს დაწესებული, რათა განატარებდნენ მას სრულიად ძილითა და განსვენებითა; ხელო-სანნი, ვაჭარნი და მსყიდველნი და თვით ეკკლესია ღვთისა, განიღვი-ძებნენო შუალამესა. განიღვიძე შენცა, ვითარცა ეკკლესია ღვთისა; განიხილე წყობა ვარსკვლავთა, დუმილი ყოვლადი ჰაერისა და წესი-ქმნულებათა. ღამისა ჟამსა სული კაცისა არს უმეტეს განწმენდილი, მსუბუქი და მოცილილი; აღიწვევის მაღლად გონებითა თავისუფლად. სიბნელე ღამისა და სიღრმე დუმილისა შეიყვანს ფიქრსა და მსჯელო-ბასა. უკეთუ აღიხილავ ცად, ვარსკვლავებითა მორთულად, ვარ-სკვლავებითა, რომელნიცა არიან ცისა თვალნი, მიეცემი დიდსა სიხა-რულსა და დატკბები შვებითა, ოდეს აღიწვევა აზრი შენი და გონება ღვთისადმი. მიხედე კაცთა, რომელნიცა დღისით ჰივიან, როკვენ, იცინიან, ბოროტობენ, მტაცებლობენ და იქმონენ მრავალთა უგვანთა და უკეთურებათა, — არა რაჟთა არა განირჩევიან მათგან, რომელ-ნიცა მდებარებენ საფლავთა შინა; და მაშინ შეურაცხყოფ სოფლისა ამას ამოსა ამბოხებასა. მოვალს ძალი და ესე მათ [მო]აგონებს[თ] რაჟ არიან: ძილი სახეა სიკვდილისა, სახე და მსგავსება არარაჟსა. — გან-ვედ ქუჩასა და იხილე რომელ არღა ისმის არავისი ხმა. მიიხედე სახლსა შენსა; ყოველნივე მწოლარებენ, ვითარცა საფლავთა შინა. ესე ყოველი განაღვიძებს სულსა და მოაგონებს სოფლისა ამის არა-რაობასა... ღამისა ჟამსა მღვიძარებენ მცენარენი: და ესრეთვე სული შენი, უმეტეს მცენარეთა რეცა მფუშინავთა, მიიღებს ზეცისა-ცვარსა“.

სოფრონ არქიმანდრიტი, არაგვისა ერისთვისშვილი, აღზრდილი ნათლისმცემლისა მონასტერსა, მოიგონებდა მეფისა სიტყვათაგან ვასილი დიდისა ბრძანებასა: ევთიმესთვის წინამძღვარისა, რომელიცა იყო მდაბალთა გვართაგანი, გარნა მაღლად მაღალთა ზედა გვარო-ვანთა მდგომარე მონოზონების სიწმინდითა და ღირსებითა: „კაცი დიდებული და გამოჩენილი, გარნა არა მექონი ჩინებულთა მამა-პაპა-თა არა ემსგავსების წყლისა ნაკადთა, რომელნიცა განდიდდებიან მაშინ, ოდეს შეიერთებენ სხვათა წყლისა ნაკადთა; ესრეთი კაცი

მიემსგავსების წყაროსა, რომელიცა თავით თვისით სდის და თვით არის კეთილგემოვანი და სასმელი... იტყვიანო, არა ხარ დიდისა გვარისაო და არცა დიდებული; მიუგე: შენ ხარ ნაცარი და მტვერი; არა ხარ უმეტესი აბრაამისა მამისა ჩვენისა, რომელიცა ესრეთ იწოდებოდა“. ამა სოფრონისა თანა მყოფი, დროსა ამზავისა ამის მოთხრობისა, ბერმან სერაპიონ (მოკლული ლეკთაგან 1855 წელსა მონასტერსა) დავით გარესჯისა უდაბნოჲსა კაცმან მცოდნემან ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისაცა დაუმატა ესე: „მე ვიყავ 18 წლისაო ჯერეთ მორჩილად, ოდეს მეფე მობრძანდა დავით გარესჯას დიდისა ამალითა და ინება, რათა სატრაპეზოსა სადილსა ჟამსა წარეკითხათ ექვსთა დღისა რაჲმე. წინამძღვარმან მიბრძანა გამორჩევა წიგნიდამ, ვითარცა მე თვით დავინახავდი ღირსად, რათა მოესმინა მეფესა. აღვედ მკითხველთა სადგურსა და წარეკითხე სრულიად მეცხრე სწავლა ვასილისა დაბადებისათვის ქვეყანისა ცხოველთა და თვით კაცისა. ოდეს დავასრულებდი კითხვასა, შევსცვალე ხმა ჩემი და ვიტყოდი წიგნისა ამისა დასასრულსა ამას: „ესრეთ მწუხრი ესე და დრო მზისა დასვლისა გვიბრძანებს დუმილსა. შევსდგეთ და მივცეთ შესვენებასა საუბარი ჩვენი... წარვედით აწ სიხარულითა, აჟა შეკრებილნო, მეგობარნო ქრისტესნო, და ნაცვლად საზრდოთა მდიდართა, და საკმელთა მრავალგვართა, განაშვენეთ და განწმიდეთ ტრაპეზი თქვენი სიტყვათა ჩემთა მოხსენებითა“. ესე იყო, ვკონებო, 1794 წელსა, წინათ ალა-მაჰმად ხანისაგან თფილისის აოხრებისა, დღესა ხუთშაბათსა, დღესასწაულსა თვით დავით გარესჯელისა ამაღლებისა სწორსა. მეორესა დღესა შემდგომად წირვისა დილითისა და პარაკლისისა გამოეთხოვა ძმათა და წარვიდა მტკვრისა მხრით ბორჩალოსა და თანა უძლოდენ ყაზახისა და ბორჩალოსა თათარნი.

პირველი იყო ჩემგან მეფის ძისა ნახვაო და ქეშმარიტად ვიტყვი, დღედმდე მომხსენებელი მისი, ვეკვირვები მისსა ღრმად სწავლასა სამღთოთა წიგნთა შინა, წმიდათა მამათა წერილთა დახელოვნებასა მისსა, ბრძნად მსჯელსა. ტკბილად და რიტორულად მოუბარსა, ნამდვილ მეფესა, ტანითა ახოვანითა, კკუითა, ზრდილობითა, მოთმინებითა, აუჩქარებლობითა, დიდსა მორწმუნესა, ქრისტეს ეკლესიისა მოყვარესა და ვიტყვი მონაზონთათვის მაგალითსა.

კითხვა ჩემი დიდად მოეწონა მეფესაო; — გამომკითხა ვინაობა ჩემი, სადაობა, წელი ცხოვრებისა და წელი უდაბნოსა შინა შესვლისა. ერთისა კვირისა შემდეგ შემაყენეს ბერად; მიკურთხეს ჩოხაო და მიწოდეს სახელად ნაცვლად სვიმონისა სერაპიონი. სახელი წინამძღვრისა ჩემისაო, რომელმანცა მაღალითა სიწმინდითა განატარა ქვეყნიერი ესე ცხოვრებისა სარბიელი.

დროსა გამეფებისა, მეფე გიორგი მწუხარე ქალაქისა თფილისისა გაოხრებისა გამო სპარსთაგან და მცხოვრებთაივის, რომელნიცა კვალად შემოვიდოდნენ თვისთა სახლთა გარდამწვართა, მისწერა თხოვითა წერილი სომეხთა კათოლიკოსსა ლუქას, რათა ასესხოს მას ფული. კათოლიკოსმან მოართვა სესხად ათასი თუმანი, და ფული ესე განანაწილა მათზედ, რომელნიცა იყვნენ მოკლებულნი ღონებზედ აღშენებისათვის ანუ განახლებისათვის სახლთა თვისთა: — ქალაქი თფილისი, მეცადინებითა მელიქის დარჩიასითა აძლევედა ამა დროსა, სამეფოდ დღეში 18 მანეთსა, ვითარცა მიაშბო ღენერალმან ვასილი იოსების ძემ ბებუთოვმან. დიდი მოღვაწე ქალაქისა განახლებაზედ, არა ზოგავდა არარასა ობოლთა, ქვრივთა და შეუძლებელთათვის. ჯიბე ზისი, იტყოდენ მხლებელნი მისნი, არის შიოს მარანიო.

დღესა ერთსა მეფე ბრძანდებოდა ჩარდახზედ სასახლისა თვისისა წმინდისა გიორგისა ეკლესიის გვერდზედ და იხილა მუნ ყმაწვილი 15 წლისა, რომელიცა სდგას შორს და უმზერის მეფესა, მეფემან მალალისა ხმითა ჰკითხა მას: „ვინა ხარ ყმაწვილო?“ იგი წარსდგა. მსწრაფლ და მოახსენა: „ვარ შვილი სიონის კანდელაკისა იოანესი“... „ოჰ — ბრძანა მეფემან, — მოკლულისა სპარსთაგან, წამებულისა ქრისტესთვის. შენ ხარ შვილი ჩემისა ნათლის-დედისა. მოდი, მოდი, რაგქვიან სახელი? გაბრიელ, შენი ჰირიმე! — მოდი დაჯეგ, დაჯეგ. სადა დგებარ ეხლა?“ — „მეზობლისა სახლში“; — მაშინ შევიდა ოთახში, გამოიტანა თვით პატარა თალათინისა ყუთი, ამოიღო ჯიბიდანა გასაღები, გააღო ყუთი და ლურჯის ქისიდან თვით თავის ხელითა იწყოთვლა აბაზებისა, „ოცდაათისა მანეთის აბაზი მიბოძა და რადგანაც არ მქონდა ხელსახოცი, თვით ამოიღო მისისავე ყუთიდან ქალაღდი ლურჯი და ნახევარ თაბახში გახვია და მიბრძანა: „მიუტანე ესე ფული ჩემსა ნათლი-დედასა, დედასა შენსა და უთხარ ეხლავე გაიხლოს სახლი სადგურად ობოლთა“. — ამა ფულითა დროთა მათ, — მეტყოდა სიონის დეკანოზი გაბრიელ ქართველოვი, გარდაცვლილი 1866 წელსა, — აღვაშენეთ სახლიო, რადგანაცა იყო დიდი იეფობა მასალისა, მღშისა, კალატოზისა და აგურისა“.

მეფის ძემან და მემკვიდრემან დავით რუსეთსა ყოფნისა დროსა გაიცნა და მოინება შერთვა ცოლად რომლისაღაცა ტატისჩევის ქალისა. მობრუნებულმან საქართველოდ, იწყო მიწერ-მოწერა წერილთა გარსევან ჭავჭავაძის ძესთან და ვარლამ მიტროპოლიტთან (ერისთვისშვილთან), დროთა ამით ს. პ. ბ. ჩლენად სინოდისა მცხოვრებთან. მეფესა გიორგის დიდად სურდა შერთვა ქალისა მის რუსთა გვარისა და აჩქარებდა საქმისა ამის დაბოლოებასა, რათა მაგალითითა ამით დაკავშირდეს რუსეთთან თვით და ერიცა მისი და რათა მოაშოროს არაწმინდებით ცხოვრებასა — ბაყალ ავეტიქას ქალთან დაუმაღველად. ერთი ესე ვითართა წერილთაგანი ნამდვილი, რომელიცა მე მაქვს, არის მოწერილი მეფის ძეს დავითთან ვარლამისა; აჰა პირი ნამდვილიდამ ამ 1-ლისა ამის წერილისა.

„მათს უგანათლებულესობას, მეფის ძეს და საქართველოს მემკვიდრეს [დავითს] *,

ჩემს მოწყალე ხელმწიფეს!

ქვეშვრდომით თაყვანისმცემელი მათს მშვიდობას ღმერთსა ვესთხოვ.

ხელმწიფეო ჩემო! თქვენი წიგნი მებოძა, და როგორც მმართვედა ისე ვიხარე თქვენის მშვიდობის ამბის სმენისათვის. ბატონს მეფეს წიგნი მივართვი, და მათს უმალღესობას მოვახსენე, და თქვენც მოვახსენებ: ტატისჩოები ქვეშვარიტს პასუხს ითხოვენ, ამისთვის რომ ბევრნი თხოულობენ, და გათხოება უნდათ. და თქვენ ბრძანებას ელიან.

აქაური ამბავი ეს არის, ევროპაში დიდი ბრძოლაა. სუაროვს ** შვეიცარიაში საშინელს მთაში უღალსა და უვალს ადგილებში, რომის იმპერატორის ღენარალთ ცხენები დაუგვიანეს და ოთხი დღე იქ მოუხდა დგომა. იმ დღეებში საშინელი ქუხილი და ელვა, მძაფრი წვიმა თურმე იყო, და იმ დროს ფრანკუსნი განეწყვენენ, და დი[დი]ს სიმხნით და ძლიერებით იმ საშინელის ადგილიდამ გამოვიდა სუაროვი[ი]. მოკლედ მოვახსენებ, სუაროვი ასე სწერს ხელმწიფეს, ახლა რომ *** მოვიგონებთ იმ დღეს, ჩვენი სული შეძრწუნდება ხოლმეო.

* ეს სახელი პლ. იოსელიანს შეუტანია წერილში. დედნის პირში კი ის არ მოიპოვება (იხ. წ.-კ. სახ-ის 3053). რ ე დ.

** იგივე — სუვოროვი. რ ე დ.

*** დედანშია: „რომ ახლა რომ“... რ ე დ.

ხელმწიფის შვილი კოსტანტინე პავლოვიჩი იქ ყოფილიყო. და ამის-
თვის ხელმწიფემ სუაროვს ლენერალისიმუსობა უბოძა, და თავისი
შვილი კესარევიჩად გამოაცხადა. კნიაზ პეტრე ბაგრატიონიც დიახ
კარგა გაისარჯა, და კიდეც დასკრეს. ბუნაპარტემ ჯარი მისირში
დააგდო და თითონ ფრანციაში მივიდა.

სხვებრ გვედრები, მოწყალეო ხელმწიფეო, არ დამივიწყო, მონა
ერთგული.

თქვენის უგანათლებულების მონა ერთგული, არქიერი ვ ა რ ლ ა ა მ.

ნოემბრის 18

წელს 1799

LXXXII

რავდენისამე წლითა წინათ წერილისა ამის ვარლამ მიტროპო-
ლიტისა (რომელიცა იქმნა 1811 ექსარხად საქართველოჲსა) გარსე-
ვან ჰვაჭავაძემან აცნობა მეფესა მიწერილი პეტერბურღსა ამბავი დავი-
თისათვის მემკვიდრისა, დანიშნულისა ოთარ ამილახვარისა ქალზედ
ელენეზედ. მეფე, მოსურნე რძლად ტატიშჩევისა ქალისა, სწერს, სხვა-
თა შორის, შემდეგსა პასუხსა. ჯერეთ მეფის ძეობაში და მემკვი-
დროობაში:

„მათს ბრწყინვალებას

ჩემს საკოთარს მეგობარს,

რა აქედგან თქვენი ბრწყინვალეობა წავიდა, მას უკან თქვენი წიგ-
ნი არ მოგვევლია და თქვენი ამბავი გარჩევით არ გვემენია და
თქვენმა გონებამ უწყის, რომ თქვენის წიგნის დავიანება და ამბავის
უცნობელობა დიდად მოგვაწყენს, და ვინც წამოვიდეს თქვენს წიგნსა
და ამბავს არ უნდა დაგვაკლებდეთ ხოლმე. მშვიდობა არის, ღვთის
მოწყალეობით. პეტერბურღს რომ მიხვიდეთ, იქ დიახ კარგისაგან ურჩე-
ულესი იშოვება თეთრი კაპლი, რომელსაც ანადირანო ჰქვიან. ამისი
სამი ანუ ოთხი სტილის (?) ოდენი უნდა გვიშოვნოთ და კაის ქურქლით
და თქვენის ბეკლით დაბეკდილი უნდა ფოშტით გამოგვიგზავნოთ,
ან ასეთის კაცის ხელით, რომ აქ ჩვენ მოგვივიდეს, მაგრამ დიახ
კარგისაგან პირველი და ურჩეულესი უნდა იყოს, რომ ცუდი არ
იყოს და ვიცით ცუდს არ გამოგვიგზავნით და ამას გარდა, სიცოც-
ხლის წამალი რომ ჰქვიან იმ წამლისაც თორმეტი მინა გვიშოვნეთ
და ესეც თქვენის ბეკლით დაბეკდილები და კაის კაცის ხელით გამო-
გვიგზავნეთ, რომ შექველად აქ ჩვენ მოგვივიდეს და ის ორივე კი

ჩვენთვის საკირო არის, და ამისთვისა ვთხოვეთ და ვიცით თქვენც გამოიმეტებთ და კიდეც იშოვნით და მაგიერს თქვენს რგებას და სრამოვნებას ჩვენც ვეცდებით; ჩვენთვის დოხტურსაც გამოვუზავნა, ცხოვრება არსებისა ჰქვიან, რომელიცა რომ მათს დიდებულებას უთარგმნინებია ის წამალი და იმისი ორი რიგი თურმე იქმნება; ერთი დიახ კარგისაგან და მეორე ცუდი და ეცადენით, რომ ცუდი არ იყოს და იმ პირველისა კარგისაგან გვიშოვნოთ იმ ცხოვრება არსების წამალისა და თორმეტი წვრილის მინებით იქმნება და ესეცა და ეს ზემოხსენებული თეთრი კაპლიცა ოთხი სტილი გვიშოვნოთ და გამოგვიზავნოთ და ასეთს კაცს გამოუგზავნეთ ამ ჩვენი მარისაკენ, რომ საეჭვო არა იყოს რა და აქ ჩვენ მშვიდობით და უნაკლულად მოგვივიდეს და შემდგომად თქვენს სიკეთეს, ამბავს და წიგნს ნუ დაგვაკლებთ, რომელიც ჩვენთვის ნიადაგ სასიამოვნო სასმენელი არის. დავითის ცოლის შერთვა და ქორწილის ამბავი გეკითხათ: იოანე ფეტიაშვილმა გვიანბო და თქვენი გული ამაზედ სარწმუნო ბრძანდებოდეს, რომ დავითს არც ცოლი შეერთოს, არც ქორწილი ექმნას და ვიზედაც დავითისაგან შერთვის ეჭვი არის, არც დავითისაგან იმისი შერთვა იქმნეს და დიდი სიცრუე და ტყუილიც არის და დაჯერებულიც ბრძანდებოდეთ, ამაზედ ასე შორს არის და თვით აქედგან პეტერბურლი როგორც შორს არის ისე ის საქმე. და უჩვენოთ ხომ ვერ დაიჭერდა დავით ამ საქმესა და ჩვენგან სარწმუნო იქმენ, რომ სიცრუვისა და ქორის ამბავის მეტი არაფერი არ არის რა, და თქვენვე დიახ კარგათ იცით, რომ ტყუილის მეტი არა არის რა და გთხოვთ შენგან დაუფიწყებელნი ვიყვნეთ ყოველს საქმეში.

თქვენის ბრწყინვალეების საკუთარი მეგობარი საქართველოს მეფის ირაკლის პირმშო ძე გ ი ო რ გ ი

წელსა ჩლქდ,
მარტის კვ.

თ ფ ი ლ ი ს ს.

იმერეთის საქმისას რალა გეხვეწო ამის მეტი; ახლა შენ იცი, რომ ის საქონელი არ დაგვეკარგოს. შენი ალალი თეთრი რომ მომცე შენის ჯიბიდან, ისრე იქმნება“.

1799 წელსა მეფის ძე და მემკვიდრე დავით, ურჩი მამისა, თვით-
ნება და მგონებელი ბრძნად თავისა თვისისა, უმეტეს მამისა, ვითარცა
მხილველი რუსეთისა, — შევიდა განსაცდელსა ძნელსა. სიხარბემან
ფულისა და ნივთთა და მოლოდებამან, სნეულებისა გამო მამისა თვი-
სისა უკურნებელისა, მეფობისა, რომლისა ძალითა ადვილად დახს-
ნიდა ქორწინებასა, — აქმნევინა ესე, რომ არლა ინება შერთვა დანიშ-
ნულისა მასზედა ელენეს ამილახერის სარდლის ოთარის ქალისა,
არცა ტატიშჩევის ქალისა რუსეთს, და შეერთო სურვილისამებრ
მამისა სვიმონ, აღად წოდებულისა აბი მელიქის ქალი ხამფერვან,
რომელსაცა ნათელსცეს მართლმადიდებელისა ეკკლესიისა წესითა *
და უწოდეს სახელად ელენე. — ქალსა ამას აქენდა ფულად 8.000
მანეთი ფული დროთა ამათ დიდძალი და ესოდენისავე ფულისა ნივ-
თნი და სამკაულნი. მეფე თვით დაესწრა რძლისა თვისისა მირონ-
ცხებასა სასახლისა წმინდის გიორგის ეკკლესიასა შინა. თანაშემწეთა
აღსრულებისათვის ესრეთისა საქმისა იოანე ანდრონიკაშვილსა, დუცალ
ბარათაშვილსა და ეგნატი იოსელიანსა, რომელიცა ასწავებდა მას
ქალსა აღრევე ქართულსა, წერასა და საუბარსა, უბრძანებდა მეფე
იღუმალ დაახლოვონ მისდა შვილი მისი დავით.

დღესა მესამესა შემდგომად ქორწილისა მეფემან, რათა მტერთა
არა მისცეს მეტად მიზეზი დღესასწაულობისა, დასუსტებისათვის
მეფობითისა ღირსებისა, — თვით წარვიდა, ნახა რძალი თვისი, ამ-
ბორსუყო, და აკურთხა და უბოძა პირის სანახავად ქარვასლა სახა-
სო ქ. თფილისს ძველად როსტომ მეფისაგან აშენებული და სოფელი
გურჯაანი სახასო ყმებითა და მამულითა და ოქმისა ბოძებითა, მასვე
დღესა მეფისაგან დამტკიცებულითა. ჰგონებდა მეფე, რომელ ესრე-
თითა ქორწინებითა ძე მისი დავით გამოვიდოდა ცოდვიდამ და განუ-
ტევებდა ბაყალ ავეტიქას ქალსა, შეყვარებულსა აღრითვე, რომელიცა
შემდეგ წარიყვანა რუსეთსაცა და მუნ მოკვდა. მტერთა სდუმნეს.
გარნა, თვით დავით მოსული გონებასა, შევიდა სინანულსა. არცა

* მონათლეა კანონისამებრ ანტიოქიისა კრებისა სომეხთა და მირონცხება
იყო წმ. გიორგის სასახლის ეკკლესიაში. თვით მეფე სკამხედ მჯდომი დაესწრო
მუნ. ნათლიად ანუ მიმქმელად იყო თავადი დავით თარხნიშვილი, მიმბაში. ესე
ამბავი მითხრა შვილმან მისმან, ვითარცა მამისაგან გაგონილი ღენ-ლეთენანტ-
მან იოსებ თარხანიშვიან. პ. ლ. ი. ო. ს.

გვარი თავადობისა, არცა სიძველე და ჩინებულება გვარისავე, არცა კავშირი რაჟმე დიდუცობათა ქვეყანისა, არცა მეფობითი აღზრდა პაზრითა და ქვეითა, — არა აქენდა მეფის რძალსა და მემკვიდრისა ცოლსა სადედოფლოდ ბაგრატიონის ტახტისათვის მომზადებულსა. მეფემან, განსაზღვრებულად გვარისა მისისა, მიუბოძა მისსა გვარსა თავადობისა ღირსება³⁹, გარნა რასა ეკმაბოდა ესე სომეხთა ქალსა, რომლისა მოყვარენი და ნათესავნი იყვნენ ვაჟარნი და დაბლისა ხელობისანი. დაჲცა ერთი მისივე მეფის რძლისა, სახელად მაია, სომხადვე დაშთენილი, ჰყვანდა ცოლად მოქალაქესა თფილისელსა... გულსპოვსა ვაჟარსა. ამილახვარი ოთარ, ეცინოდა მეფისა სახლსა დაწუნებისათვის მისისა ქალისა. შეიძულა ოთარმან იუსტინე მთავარ ეპისკოპოსი, რომელსაცა პატიეს სცემდა მეფის რძალი ელენე და სწყალობდაცა დიდად⁴⁰. ამისთვის მეფემან ინება და შერთო უმცროსსა პირველისა ცოლიდამ, შვილსა თვისსა თეიმურაზს. თვით მეფის რძალი ელენე იყოფოდა გარდაცვალებამდე მეფისა თვისსა ქმართან არა პატივცემულად მისგან და შემდეგ გარდაცვალებისა განაძიაცა თვისგან და ჰგონებდა გაშვებასა. იწყო საქმემან დეკასტერიაში და არლარა გამეფებულმან მიიღო საქართველოსა კონსისტორიიდან, კათოლიკოსის გარდაწყვეტილებითი უარი დახსნისათვის ქორწინებისა. დავით წარვიდა რუსეთს 1803 წელსა და მეფის რძალი ელენე,

---

³⁹ მამა მისი ალა ანუ სვიმონ ცხოვრებდა ასტრახანსა და ვაჭრობდა შვილთა შეწვევითა. შვილნი ესენი იყვნენ ზურაბ, სვიმონ, დავით და იოანე, თუმცა უზაროდ[ა]თ მეფისათანა მოყვრობა და გვარის შოვნა, გარნა შესწუხდენ ოდეს მდიდრად გათხოვებისა გამო დისა თვისისა, შევარდნენ ვალში და დასუსტდნენ ქონებითა. აჰა ერთი წერილთაგანი სვიმონისაგან მამისა ჩემისადმი მოწერილი 19 მარტსა 1800 წელსა, შემდეგ ჯვარის წერისა, რომელიცა იქმნა 1799 წელსა:

...[წერილი არ არის მოყვანილი და ცარიელი ადგილია დატოვებული. რ ე დ.]

⁴⁰ აქა ვიტყვი რავდენთამე მთავარეპისკოპოსთათვის, რაჲცა გავიგონე მეფის ძის მიხაილისაგან.

1) კ ი რ ი ლ ე, გვარით ციციშვილი, ბიძა გიორგი სარდლისა სიმამრისა თვით მეფისა გიორგისა, დროსა დომენტის ტყვეობისსა ოსმალსა, მიანდევს მას კათოლიკოსობა. ოდეს მოვიდნენ ოსმალნი ასაკლებულად მცხეთისა და სხვათა ეკლესიისა საუნჯეთა, სცემეს მას მრავლად, რათა აჩვენოს მას სამკაულნი და თაბალითა დააყრევინეს ფერხთა ფრჩხილები. შემდგომად დაბრუნებისა დომენტისა სტამბოლიდამ ჩააბარა მას კათოლიკოსობა და თვით იწყო ცხოვრება მარტივისა ბერისა. იყო მცოდნე სპარსულისა და თათრულისა, საყვარელი მეფისა, ნასწავლი მპერმეთქვი და სიტყვა მარჯვე; მიწერ-მოწერა მისი ანასტასიასთან (წიგნმან აჰან არ მოაწია ჩვენადმდე) მეფისა ირაკლისა ღედინაცვალად, მოწმობს მისსა სიბრძენსა. იტყოდა სადმე, მეფისა ვახტანგისა დაჲ ნათესავი მისი მასწავებდა დიაკონობისა დროსა კმევასაო. რავდენჯერმე აღიყვანეს ხარისხსა და გამოძიესო დროთა აშობისა გამო. გარდაიცვალა 90 წლისა 1774 წელსა. მის შემდეგ იყვნენ:

ბრძანებითა იმპერატორისა ალექსანდრესისა, მივიდა პეტერბურლსა 1810 წელსა და გარდაიცვალა მუნ 1836 წელსა.

თვით ელენე მეფის რძალი და მემკვიდრისა ცოლი იყო ემბაზით მიმქმელი ჩემი. ამისთვის ვიცნობდი მოკლედ მას, შოარული მასთან 4 წელსა ს. პ. ბ. (1831 — 1835); იყო პატიოსნებითა სავსე, მოშიში ღვთისა, მორწმუნე ქრისტიანე, გარნა არა დამტყვებელი სრულიად სომეხთა სარწმუნოებისა: საუბარი მისი, მიქცეული სომხურად, არა იყო დიდკატური ქართული; ქცევა არა ქართველთა დიდთა გვარისა ქალთა ჩვეულებრივი; არა მოყვარე მეფისა სახლისა წევრთა და არცა მათგან ყვარებული; — უნებდა მას დასაფლავება თვისი... სოფელსა *... მდებარესა პეტერბურლით ცარსკის სელოსა მიმავალთათვის, აღწმენებულსა ეკკლესიასა და არა თვისსა ქმართან ნეესკისა მონასტერსა. ამისთვის მოქედა მან მკვრუვისა ოქროთი ხატი ღვთისმშობლისა და ამკობინებდა მას მრავლითა თვალითა და მარგალიტითა და ნებავდა დადებულყო ხატი იგი თვით მასვე ეკკლესიასა საძვალვედ მისდა დანიშნულსა. მიბრძანა და გავუკეთე რუსულად და ქართულად ზედაწარწერა. წარმოსულმან რუსეთიდამ, ვერ ვსცან, სადა დაიდვა ხატი ესე, რადგანაცა თვით დასაფლავდა ნეესკის მონასტერსა.

---

2) ტ ი მ ო თ ე .

3) ი ო ს ა ფ ყ ა ფ ლ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი , ძ მ ა დ ა ვ ი თ ს ა რ დ ლ ი ს ა .

4) ბ ე ს ა რ ი ო ნ გ ო ს ტ ა შ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი , ა ლ მ ა ს ხ ა ნ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ს ნ ა თ ლ ი ა რ ო მ ე ლ ი ც ა კ ი ტ რ ი ს ა ქ ა მ ი თ ა დ ა ი რ ო ზ ო დ ა გ ა ნ ი თ ქ ო : ე შ მ ა კ ე ბ მ ა დ ა ა რ ჩ ვ ე ს ო .

[ამ სიტყვას ზ. ჭ-ის გამოცემაში მისდევს ფრზილებში ჩასმული სიტყვები: „ძმა დავით სარდლისა“, რაიც რედაქციულ შეცდომას უნდა წარმოადგენდეს. „ცხოვრებას“ ხელნაწერში (საისტ. საეთნ. № 2301) ის არ მოიპოვება და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო, რადგან გოსტაშაბიშვილი დავით სარდლის (ორბელიანის) ძმა ვერ იქნებოდა. რ ე დ.]

5) პ ა ი ს ი ო ს გ ა რ ს ე ვ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი , ნ ა მ ლ ე დ ე ლ ა ვ ი , რ ო მ ე ლ ს ა ც ა , ს წ ა მ ე ბ დ ე ნ ფ რ ა ნ - გ ო ბ ა ს ა ; — უ ე ფ ე გ ი ო რ გ ი არ მიენდებოდა მას ფრანგობისათვის.

6) ი ო ა ნ ე ქ ა რ უ მ ი ძ ე , ო ნ ო რ ე ბ ე რ ი ს შ ვ ი ლ ი , კ ა ც ი ს ა დ ი დ ა დ წ მ ი დ ი ს ა დ ა მ ო ლ ე ა წ ი ს ა . გ ა რ ე ს ჯ ა ს გ ა რ დ ა ი ყ ვ ა ნ ე ს წ ი ლ კ ნ ი დ ა მ .

7) ი უ ს ტ ი ნ ე მ ა ლ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი , უ კ ა ნ ა ს კ ნ ე ლ ი , გ ა დ ი ყ ვ ა ნ ე ს რ უ ს ი ს ი დ ა მ .

* მგონია პულკოვო ერქვა სოფელსა ამას. მუნ არის ეკკლესია ბორცვსა ზედა-აქა უნებდა დასაფლავება [პ. ი.]

[1]

წელსა ჩყიგ.
ღვინობისთვის კვ-სა.
პეტერბურხით.

„მაღალ-ღირსო უფალო ეგნატი,
ჩემო სულისა მამავ!

მერმეთ ჩემს მაკურთხეველ მარჯვენას ანბორს მოეახსენებ და თქვენ მშვიდობას და თქვენის ცოლშვილის ღმერთსა ვთხოვ. ვიცით რომ ჩემს ამბავს იკითხავთ, ესრეთ იცოდე ჩემი ანბავი. მარიაშობის თოთხმეტს აქეთ, მე ჩემს ძმა დავითთან ვარ. თავისის ხასების რჩევით ისრე ინება ჩემქმა ქმარმა. ახლა კი ღიდად წუხს და ღიდათაც მეხვეწება, რომ შეურიგდე, მაგრამ მე არ ურიგდები. ამ ღლით მოციქულების გზავნით და წიგნების წერით ილაჯი აღარა მაქქეს, მაგრამ მე არ ურიგდები; ღვითთაც, თუ ხელმწიფე მშვიდობით მობძანდება, ღვითთ ჩემი საქმე ყველა კარგათ მოხდება. იმას კი თავისი ხასები ველარას უშველიან. ესრედ იცოდე ჩემი ანბავი. ამაზედ მეტს ვერას მოგწერ. მერმეთ გთხოვ, ჩემო ეგნატი, ღიდათაც დაგიმალღებ: ეგ ჩემი ოცი თუმანი ბატონისშვილს თეკლეს გამოართვი, და ღუქნების ქირა. ის ფული ვანელ გეურქას მიეცი მანდ და იმას აქ ფული აქვს არტემ ბულდანიჩთან, ის მე აქ მომცემს, თავისის ანგარიშით. როგორც მანეთი გაღის ხომ იცი და მომიწერია კიდეც მე, რომ აქ ვალი მქონდა ოთხასი თუმანი, ზოგი მივეცი და ზოგი კიდეც ვაღ დამრჩა მისაცემი. კიდევაც ამას გეხვეწები, რომ ღუქნების ქირა და; ეგ ოცი თუმანი გამოართო და გეურქას მისცე და საჩქაროდ მოაწერიხო, რომ მე აქ არტემ ბულდანიჩისაგან მამბარღეს. ამას მაგისი თეთრი აქვს აქ და მალეც მომცემს. ამას გარდა კიდეც ამას გეხვეწები, რომ გურგინ ბეგასშვილს სტეფანეს ეგ ჩემი თამასუქი და გიორგის თამასუქი გამოართო და გამოგზავნო. ორკეცი ფასი მიეც ფოშტისა და არ დაიკარგება. არტემ ბულდანიჩის სახელზედ ნევსკის ფიშებტზედ სომხის საყდარში. ესრეთ მოაწერე და არ დაიკარგება. თუ სტეფანე სახლში დგას, გავლილის თვეების ქირაც გამოართვი, ისიც გამოგზავნე. ახლა შენ იცი, როგორც გაირჯები ჩემს მამულზედა გურჯაანზედ, ან ქარვასლაზედ როგორც კაის ფასათ გასცემთ. ამ იანვარში უნდა ეცადოთ რომ კაის ფასათ მიიცეს, რომ არ დავი-

ლუპო. ჩემი სიცოცხლე მაგაზედ ჰკიდია; თუ ცოტად გაიცემა, აქაც, ისე იფიქრე, იმ ანგარიშით მომეცემა და თუ მეტად მიეცემა, იმის ანგარიშით მომეცემა, ესრეთ იფიქრე, ამაზედ მეტს ვერას მოგწერ. მაგაზედ ეცადეთ, რომ სამასამდინ ეგება ავიდეს მაგისი იჯარა, რომ არ დამლუპოთ. თუ ესრეთ არა, —საუკუნოდ დავიღუპები. მინისტრი მისწერს ვასილიევს გურჯაანისთვის და ქარვასლისთვის, ახლა თქვენ იცით, როგორც კარგათ მოსწეროთ და ან მოაწერინებ ვასილიევს. იმის ცოლს ჩემ მაგიერ შეეხვეწე რომ კარგათ მოაწერინოს თავის ქმარს. მასუკან მე ვიცი როგორც ვემსახურები. ასრე არწმუნე, ეგ რომ ეცადოს კარგათ მოწერას. ახლა შენ იცი, როგორც გაირჯები მეტადრე ქარვასლაზედ, რომ ცოტას ფასით არ გასცეთ და არ დამლუპოთ საუკუნოთ. თქვენი ქრისტეს გულისთვის ჩემი სიცოცხლე ხომ იცი მაგაზედ ჰკიდია; ახლა შენ იცი, ამაზედ მეტს ველარას მოგწერ ახლა და ამის იქით სხვას წერილით მოგწერ ჩემს ანბავს.

თქვენი მშვიდობის მოსურნე მეფის რძალი ელენე“.

[2]

„მაღალ ღირსო უფალო მღვდელო ეგნატი ონისიმოვიჩ,

ჩემო სულის მამავ!

მერმეთ დიდი ხანია თქვენი ამბავი არა შემიტყვია. მგონია რომ შემდურებით. ჯვარი გეთხოვნა, არ გამოგიგზავნეთ. შენც იცი, რომ ერთი დღე შესვენება არა მქონია მწუხარებისა გამო ჩემის მეუღლისაგან: ცოცხალი იყო მტანჯავდა; მკვდარი უარესად მტანჯავს. მგონია, რომ შენც შეიტყობდი კაქკაქოვის ჩივილსა, აქ მინისტრისათვის მოეწერა ერმალოვს, რომელიც იმის პასუხი მოუა. ახლა იქნება კიდევ სასამართლოდ შეიქნას. ჩემთვის დიდად საჭიროა, რომელს წელიწადში დაიკარგა ან რომელს ჩისლოში. ერთ თითს ქალაღზედ დანიშნე და გამოგიგზავნე, რომ ჩემთვის დიდად საჭირო არის, მინდა ლითინოვისაგან მოწმობა მოვატანიხო. საჩქაროდ მომწერე. ამათ გარდა, კაქკაქოვმა რომ წიგნი მომცა, ის წიგნიც გამოგიგზავნე. მე რომ ასი თუმნის თამასუქზედ ხელი მოვუწერე თავდებობისა მანამ იმან ხელწერილი არ მოგცა, მე ხომ არ ვუწერდი. მას უკან იმან ერთი წიგნი მომცა, რომ თუ იმ ასი თუმნის თამასუქის თეთრს მე ვინმე მთხოვდა, იმის ყიზლარის ვენახი უნდა გაყიდულიყო და იმ თამასუქის ფული იქილამ უნდა მისცემოდა. თუმცა იმ წიგნის პირიც მე ჭკა მაქვს, მაგრამ ახალი სჯობს რომ მე აქა მქონდეს. ის რომ შენ გელა-

ვებოდა შენს საკიროთ გამოვიგზავნე, იმისი ასლი, ვინც ის გადილო, თარიღი დავიწყებია. თუ ქრისტიანი ხარ, ეს ჩემი თხოვნა საჩქაროთ ფოშტით მიბოძე; რომ მალე ლითვინოვისაგან მოწმობა მოვიტანო. ის ციხეში დასმას უპირობდა და მე დავიხსენ და ახლა იმის მაგიერია რომ მიჩვივის. ღეთის ძალით მაგის სიმტყუნეს მალე გამოაჩენს. სხვა რაღა გეხვეწო, ჩემი სათხოვარი შეისმინე; სხვა იყავ მშვიდობით. თქვენის მშვიდობის ამბის მოსურნე მეფის რძალი ელენე.

დიდათ ავათა ვარ. ეს წიგნი ავანტყოფმა დავსწერე. ამ საკიროებისთვის, თორემ არ შემეძლო წერა.

დეკემბრის ი-ს, წელსა ჩყვ-ს--“.

LXXXIV

თვით მეფის ძე დავით ესრეთისა ქორწინებითა ჰკონებდა დაკავშირებასა სომეხთა მდიდართა, ქართველთა-თანა და მოყვანასა მათსა ერთობისადმი ეკლესიისა. გარნა შესცდა. სომეხნი განბნეულნი სპარსეთისა, ოსმალისა და სხვათა ადგილთა არიან ყოვლად დაცემულნი ზდილობითა; — უქონელნი მამულისა არიან, უქონელნი სიყვარულისა თვით კეთილისა მოქმედთადმი მათისა; დამვიწყებელნი თვისისა ენისა და მოსაუბრენი სხვათა ზედა ენასა, რომელთა იგინი ემორჩილებიან, ვერ სცნობენ რასათვის არს მშვენიერება ლექსთა და ჰაზრთა გამოხატვისა; არა უწყიან რა უყვარდეს, ვინ უყვარდეს, სად უყვარდეს, რას ეტრფოდეს. განვარდნილნი ერთობისაგან სარწმუნოებისა აღმოსავლეთისა და კვალად შეხიზნული ლათინთა — ეკლესიისა, არა უწყიან თვითცა რასა შინა მდგომარებს მათი ეკლესიისა ღირსება. მილიონიდგან განბნეულისა სომეხთაგან ერისა კნინლა ნახევარი წარიტაცეს ლათინთა; დანაშთენი ერთ-ნახევარი დაცინებულნი ყოველგან, გინებულნი სპარსთა და თურქთაგან, არიან სრულად ცივად მხედველნი გულგრილნი. სახლი მათი სხვათა ადგილზედ, ვაჭრობა მათი უცხოთა ნათესავთან; მეგობრობა სიცრუითი — შესაძინებელად რისამე! — ვერსადა განიზრახვენ მეფობასა თვისსა, ვერვისთან იტყვიან მეფეთა თვისთა ტახტისათვის; თვით მწერლობა მათი, ლათინთა მოძღვართაგან ნამუშავენი, არის მათთვის ანუ ვერ გასაგონი, ანუ საუნოდ მათისა ეკლესიისა მისაღები. სომეხთა ეკლესიისათვის იტყოდა ბესარიონ! კათოლიკოსი, — სირცხვილიც არის ვისაუბროთ და სადაა ეკლესია ესე და რა ღირსება უნდა აქედნეს მას, სადაცა ორი დიდი ეკლესია აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა საუბრობს, და მესამეცა ეკლესია დიდი ლუტერისა ჰყვავის მეტობითა მათვე

ორთა დიდთა ეკლესიათა. თვით გონიერნი სომეხნი ხშირად სადამე მოიხსენებდენ ანუ მართლისა გულითა ანუ ცბიერობით თავთა თვისთათვის: ნუ უმე ვინცა საჯინიბოს შინა დაიბადება, არის იგი ცხენი? ესრეთ სძავთ სხვათა თანა თქმა, რომელ არს იგი სომეხი.

LXXXV

მეფის ძესა გიორგის არ უყვარდა სომეხნი, ვითარცა დამკარგველი ძველადვე მეფობისა, ვითარცა არღა მექონი მამულისა და განბნეული ქვეყანად, ვითარცა ენისა არღა მექონი და სხვათა ენათა ზედა ცულად მოუბარნი, ვითარცა განვარდნილნი ადრითვე მართლ მადიდებელისა ეკლესიიდან, — ერი ესე ახალ ისრაილად წოდებულ იქმნა. ვაჭარი მსყიდავი და გამსყიდავი, ცრუ, მატყუარი, უპირო და უპურო. ერთგული მისი, ვისგანაც აქვს გამოსარჩენი და რომელიცა მას შეისყიდვის ანუ ფულითა, ანუ პატივითა, ანუ სხვითა საჩუქრითა. დავით აღმაშენებელი, რომელმანცა შემოიხიზნა ივინი და დაასახლნა გორსა, თვით ინანოდა, ოდეს იხილა გარყენილი თესლი, მეფობისა დამკარგველი. კრებისა კანონთა შინა, რომელიცა იქმნა ქალაქსა მცხეთას მის დროს, იტყვის სხვათა შორის: რათა ერი მისი ქრისტიანე იყოს მოძულე ცოდვისა მის სოდომელთა, რომელმანცა წარწყმიდნა ბაბილონი და რომელმანცა დაუკარგა მეფობა სომეხთა. თამარისაცა დროსა 'სძავდენ ივინი ქართველთა. ამისთვის ჰგონებდენ ერთობითა სარწმუნოებისა, მოეყვანათ სულისა ერთობასაცა ქართველთა თანა.

ჰაზრსა ამას გამოხატავს მოლექსე დედოფლისა თამარისა შვეთელი... ოდეს იტყვის:

სომეხთ მეფენი, მტერთ სისხლ-მჩქეფენი,
ღმერთმან არ ღირს-ჰყო უფლებათასა.

(მუხლი 85)

LXXXVI

მეფის ძე გიორგი ხშირად იტყოდა ორგულობითა მოქცევასა ყორღანიშვილისაგან, აღწერილსა ვახუშტისაგან. მწუხარისა ხმითა მოუთხრობდა, ვითარ განსცა მან მეფე სვიმონ და შთააგდო თურქთა ტყვეობასა, და ვითარცა მეგვიდრემან მისმან ამოწყვიტა ყოვლადი გვარი ყორღანიშვილთა დიდით მცირემდინ, და ვითარცა ერთისა

ყრმისაგან, ძიძასთან გაბარებულისა, კვალად გაბეჭრდა გვარი ყორღანაშვილთა. ყორღანაშვილისა მილახერისა გამო დარეჯან დედოფალი * იტყოდა ნემდევსა:

გაიგონე რა გიაშბო! დღესა ერთსა გროვამან ათასმან მგელთა მშიერთა, ვერ ჰპოვა საზრდელი. ერთმან მათგანმან ჰპოვა მძორი მინდორსა. — წარვიდა და აცნობა შეშინებულთა მგელთა და ფრთხილთა გაგზავნეს ერთი გამბედავი თვისაგან აცნობოს რა არის ეს მძორი მყრალი უმაგალითოთ, უჩვეულო მათდა. მისულმან მგელმან იხილა მძორი, დასუნა და ნახა მძორი კაცისა მყრალი; უკუმოიქცა და უამბო: ეს მძორი ყორღანაშვილისა არისო. გაექცნენ მგელნი და მოერიდნენ მძორსა (უღდა).

LXXXVII

სომეხთა შეაწერდა ხარჯსა ოდესმე ნძიმედ; და ოდეს გაახსენებდენ შეუძლებლობასა მათსა, მაშინ ეტყოდა: გაიგონე რა გიაშბო! სომეხსა შეარჩინე ერთი ბისტი; ერთს თვეზედ გახდის ერთ თუმნად. ერთსა ბისტსა! — როგორ? ბატონო მეფეო? — ჩვენზე, — იტყოდა მეფე, მოგვატყუებს და ჩვენითვე გამდიდრდება.

LXXXVIII

ვითარცა მართლმადიდებლობისა მოყვარე, ერთობისათვის ეკკლესიისა, მრავლად მეცადინებდა მათსა მოქცევასა. არა სძაგდა ეკკლესია მათი, არცა წესი მათისა ეკკლესიისა, არცა ხმა მათისა გალობისა. — მოქცევა მათი, საკიროა, ეტყოდა რუსეთისადა ელჩსა კოვალენსკისა, ქვეყანისათვის. ადვილად გამცემი ქვეყანისა სომეხი, ერთს გროშზე გაპყიდის მეფესა და მეფობასა. აქა და სხვათადა ქვეყანაში არა აქვს რა შესატკივარი გულისა, არცა კოშკი მამა-პაპათა, არცა ციხე ძველი, არცა ხმალი წინაპართა, არცა დროშა, არცა მატური მეფეთა. — დღესცა მოსაცთუნებელად სპარსთა და თურქთა, სადაცა არიან განბნეულნი მათნი სომეხნივე, — მარადის მოვისყიდით ჯაშუშად სომეხთა უნებურთა, და თვით სპარსნი და თურქნი მოისყიდიან ჩემთა სომეხთა. ასეა მათი ბუნება. დიდად საენოა ჩემისა სამეფოსათვის თესლი ესე განბნეული და მოშორებული ჩვენგან სარწმუნო-

*) ხელნაწ. „დედოფლისა“. რედაქტ.

ებითა, ენითა, ზნეობითა და უცხოეთა ნათესაობითა. — ვითარცა ვაჰარნი, საჭირონი არიან, და ვითარცა ქვეყნისა მცხოვრებნი, დიდად საშიშნი და მოსარიდებელნი; არა მეომარნი, მხდალნი და მაყურებელნი სასწორისა*, სადა და ოდეს დაედვენ და ვისა მიმართონ: ოსმალოსა ანუ ყიზილბაშსა. თვით უპატივეცემულესი მათ შორის ჩემსა კარზედ, პატივსცემს ფულსა და გამოსარჩენსა. ეს არის მათი ღმერთი და მას თაყვანსა სცემს. ეკკლესია სომეხთა არის დანახეთქი რაჟმე ძველად დაწყობილისა შენობისა; ნეშტი გოდლისა დაცემულისა, რომელიცა ჯერეთ არ იყო შესრულებული; — დროთა მათ ოდეს სომეხნი განვარდნენ ერთობისაგან მართლმადიდებლობისა, ე. ი. რომაელთა და ბერძენთა ანუ აღმოსავლეთსა და დასავლეთსა, — დიდნი ეკკლესიისა სვეტნი ვასილი დიდი, იოანე ოქროპირი, გრიგორი ღვთისმეტყველი და სხვანი აწყობდენ ეკკლესიასა 318 წლიდამ განთავისუფლებულსა დევნიისაგან იმპერატორთა და წარმართთაგან, — ეკკლესიასა მიეცემოდა წესი და რიგი, მშვენიერება და სამკაული შენობათა გარე და შინაგან; მოიძიებდენ ძველად მოციქულთა დროთაგან მიღებულთა კანონთა და მცნებათა დღესასწაულთათვის; აღიწერებოდენ მოთხრობანი მოწამეთა და ღირსთა და სხვანი. — ესე ყოველი იყო მიზეზი, რომელ სომეხთა ეკკლესია დაშთენილი გარე ერთობისა დიდ ეკკლესიათა თანა ზღუდისა, ვითარცა შვილი უძღვები, ჰრბის ველსა ბრმად და უპატრონოდ; — უპყრია წესდება ძველისა დაუფუძნებელისა, დაუწესებელისა ჯერეთ ეკკლესიისა, ე. ი. შობა და ნათლისღება დღესა ერთსა, მარხუათა დღენი ნებსითნი და მოვალეობითნი; და ბეჭედი მღვდელმთავართა ხელთა ზედა, ვითარცა აქვნდათ არიოზელთა ოდესმე; უცომოთა ზედა შეწირვა, სამწმინდაობისა გალობასა ზედა დამატება: „რომელი ჯვარს ეცვა ჩვენთვის პეტრე მკაწერალისა (ფულლონისა)“; ლიტურღია არცა ვასილისა, არცა ოქროპირისა, არცა გრიგორისა ღვთისმეტყველისა; დიდსა შაბათსა განსხნილება თევზითა და ერბოთი, ერთის სიტყვითა არღა ესმათ ხმა და სწავლა აღსარებათა, რომლითაცა დაფუძნდა ეკკლესია მსოფლიო, ე. ი. აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა.

განმორებულმან ქრისტიანობისა დედა ქალაქთა, — რომსა, კონსტანტინოპოლეს, ანტიოქიას, ალექსანდრიას და იერუსალიმსა, — სომხითჲა არღა ისმინა რამე, და ვითარცა ყრუ, დაშთა ბრმად მჯდომი შორის ორთა სამეფოთა სპარსეთისა და საქართველოჲსა. შემდეგ განზნეულმან პირსა ქვეყანისასა, ვითარცა ახალთა ისრაილთა, არღა რა მიიღეს მათი და მხოლოდ დროთი დროდ დასუსტებისა გამოთვით საბერძნეთისა, — წარიტაცეს ლათინთა მისირში, ლიბანსა,

* ხელნაწ. „სასწორისა“. რ ე დ.

ვახტანგ ერეკლესი-მე ბატონიშვილი

ტურციასა და თვით ევროპიისა ნაწილებშიაც, სადაცა იგინი შეიხიზნეს პაპისა მოსაეთა.

დღესცა ჰვალობს შარაკანთა შინა თვისთა, ე. ი. საგალობელთა გიობასა და შეურაცხებასა ხალკიდონისა კრებისა კანონთა; — უწოდებს მას მგელთა ხროვად, ფლავიანეს მოწამესა ჰგონებს მწუალებელად; ადიდებს და აღიარებს წმინდანად დიოსკორესა და ევტიქისა და რად? თვით სომეხთა ეკკლესიამან არა უწყის. მაგინებელი ხალკიდონისა კრებისა, აღიარებს სწავლათა და დოღმატთა, მუნ დამტკიცებულთა აღმსარებელი წმინდანად დიოსკორესა და ევტიქიასა, — არა აღიარებს დღეს მათთა წვალებათა, რომელთათვისცა განიდევნენ იგინი და შეჩვენდნენ. — ესე ვითარნი უწესობანი აქეს სომეხთა ეკკლესიასა, — ობლად, გარედ დაშთენილსა და მტერთაგან შინაგანთა (ნახევარ სომეხთა, ე. ი. ვაფრანგებულთა) და გარეგანთაგან დაჩაგრულსა და დაცინებულსა სიმცირისა გამო სარწმუნოებისა მათისა აღჰსარებელთა. თვით რიცხვი ესე არის განბნეული, მიფანტული სხვათა და სხვათა ქვეყანისა კერძოთა, არა მექონი მამულისა და დედაქალაქისა; არცა კათედრის ერთობისა. სხვა არის კათოლიკოსი ეჩმიაწინისა, სხვა არის კონსტანტინოპოლისა და სხვა მისირიისა ადგილთა, რომელნიცა ერთი მეორესა არა მორჩილებენ და არცა ვისგანმე დამოეკიდებიან. კატეხიზმოცა ანუ სისტემაცა ღვთისმეტყველებისა მათისა ეკკლესიისა, არს კათოლიკეთაგან შედგენილი რომისა ეკკლესიისა წესდებითა, და საკუთარი რაჟცა აქვსთ, ანუ რუსთაგან შედგენილი, ანუ არა სრულიად და ნათლად გამომეძიებელი მათთა დოღმატთა.

LXXXIX

მეფემან გიორგი გამეფებისა შემდგომად მისწერა წერილი მეფეთა ჩამომავალსა, ვახტანგ მეფისა შვილისშვილსა, გიორგი ალექსანდრეს ძეს გრუზინსკის, რომლითაცა ევედრებოდა მისცეს და დაუბრუნოს ქვეყანასა ჯვარი წმინდისა ნინასი. წერილი ესე იყო მესამე, მიწერილთა შორის მეფეთაგან თეიმურაზისა და ირაკლისა. ვაჰარსა სომეხსა მიმავალსა ასტრახანს, ვაატანა იგი და უბრძანა გარდასცეს მუნით ნიჟნი ნოვგოროდსა, სადაცა სადგურებდა თვით გიორგი ალექსანდრეს ძე. კობიო წერილისა ამის, დაწერილისა მამისა ჩემისა ხელითა, არის ესე:

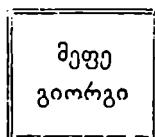
„უგანათლებულესო და დიდებულო ძმად და ბიძად საგულებელო გიორგი, თანა-მოსახელეო ჩემო [ესე ლექსი თვით მეფესა ჩაერთო]! ღმერთმან მამათა ჩვენთა, ინება და მომცა ტახტი ქართველთა

მეფობისა. გაოხრებულსა მტერთაგან, აკლია აბალი რაამე წყალობა, სასოება და ნუგეში. პაპისა და მამისა ჩემისა თხოვითა დაუერთავ ვედრებასა ჩემსა: მოანიჭეთ ჯვარი წმინდისა ნინასი, — საუნჯე ქართველთა ქართველთავე; ჰქმნით სახელი და საჩუქართა ამით დაასაჩუქრეთ ეკლესია წმინდა ჩენი. განსვენებულმან გიორგი პაპამან თქვენმან მოსცა ხატი ძვირფასი ღვთისმშობლისა სიონისა და გვაქეს სიქადულად. ნუ მიხედავთ დროთა წარსრულთა და ოჯახისა შფოთსა: თუ ინებებთ და თვით მობრძანდებით, როგორც იწერება გაიოზ ასტრახნიდგან, დიდად მოხარული ვიქმნები, ეცდები გასიამოვნო და გაამო, ვითარცა ძმასა ძმამან და ბიძასა ძმისწულმან. ინებოს ღმერთმან, ესე აღსრულდეს. მობრძანებადმდე თქვენისა, ინებეთ ბოძება ხატისა, აკურთხეთ მით კვალი გზისა თქვენისა რუსეთით ქვეყანასა ჩვენსა და განუსვენეთ ესრეთ დიდისა დროთ მოლოდინსა. ველით პასუხსა მეცა და სამღვდელო და საერო დასიცა. მოკითხვასა მოვანსენებ სახლობასა თქვენსა, სისხლსა და ხორცსა ჩემსა.

ამბავი ჩენის ქვეყანისა მტერთაგან შევიწრა[ო]ებულისა, თქვენც მოგხსენებათ. რუსეთი თუ არ შეგვეწია, უპირს საქრისტიანოსა. მაქეს მიწერ-მოწერა რუსეთის ხელმწიფესთან. სპარსთა ველარ ვენდობით. თურქნი ავის თვალით გვიყურებენ. ლეკი ვერ დასცხრა ავაზაკობისაგან, შინაურის მტერისა არ მეშინიან. არიან მჩხავანნი კატანი.

როინ გედევანიშვილს უბრძანე მოსვენებით იყოს: ნუ კაღნიერობს. გაიოზიც უმადური არის სადმე მისი. იმას ნურას ერწმუნებით: თქვენი ერთგული ძმა და მეგობარი გიორგი.

იენისის 10 დღესა
1798 წელსა!“

ეს წერილი იყო უკანასკნელი მეფეთაგან ჯვარისათვის წმინდის, ნინასა. მეფის ძეთა მირიან, თარნაოზ და სხვათა მიაბბეს, რომელ მეფესა გიორგის სხვაცა აქენდა წერილი პავლე იმპერატორთან მისაწერი, დაწერილი ხელმოუწერიელი და ბეჭედ დაუსმელი, რომლითაც ევედრებოდა მას გამოსთხოვოს იგი უსამართლოდ დამპატრონებელთა ჯვარისა. უკეთუ თხოვითა ამითაცა არა ეშველებოდა საქმესა, მაშინ აპირებდა ექმნა კრება სამღვდელოთა და კრებისა განაჩენისა ძალითა მოეთხოვნა საუნჯე ქვეყანისა. ექადლოდნენ შეჩვენებითისა განჩინებითისა წარვლენასა. ესე და მორიდება რუსთა იყო მიზეზიო, რომელ

გიორგი ალექსანდრეს ძე დავშურა და წარუდგინა იმპერატორსა პავლეს (ალექსანდრეს) * და ამან შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა გიორგისა, წარმოუვლინა საქართველოსავე 1801 წელსა და დაიღვასაფარველად ერისა სიონისა თფილისს ეკკლესიასა შინა.

თაყვანის საცემლად ჯვარისა ამის წარვიდოდნენ ქართველთა მღვდელთმთავარნი მოსკოვიდამ ნიჟნა-ნოვოგოროდსა ს. ლისკოვოს: პაფნოტი არქიეპისკოპოსი ხოზიაშვილი ⁴¹ იოანე მიტროპოლიტი მროველ-ყოფელი, ნიკოლოზ თფილელი, ზენონ ალავერდელი და სხვანი. კათოლიკოსი იმერეთისა მაქსიმე დიდად მოსურნე ჯვარისა ხილვისა წარვიდა მოსკოვით და თაყვანისცა მას. „მცირედიცა ნაწილი მისი, წარმოიღო, — მითხრა არქიმანდრიტმან გენათისა მოხუცმან სვიმონ წულუკიძემან. — ესე მიაშბო, — მეტყოდა, — ჯერეთ ყმაწვილსა სოფრონიოს ნიკორწმინდელმან წულუკიძემანვე გვარად, არქიეპისკოპოსად იმერეთისა გარდაცვალებულმან 1841 წელსა.

მეფისა გიორგისა ასულისა ნინასაგან, მეუღლისა გრიგორი დადიანისა, ვიცი ესეცა, რომელ მოსკოვისა მიტროპოლიტსა პლატონს, მოეწადინა ხილვა ჯვარისა ამის დროსა ჯერეთ იმპერატრიცა ეკატერინესსა და ოდეს უჩვენეს იგი მას მოსკოვს, ერჩივა მეპატრონეთათვის წარგზავნა მისი საქართველოდვე. მიეცათ მათცა პირობა და

---

* ხელნაწერში ეს ორი სახელი ერთად არის დაწერილი პ. იოსელიანის მიერ შავი მელნით. (სიტყვა „ამან“ გულისხმობს ალექსანდრე I-ს). რ ე დ.

⁴¹ პ ა ფ ნ ო ტ ი არქიეპისკოპოსი მოქვისა (სამურაძეანოს ანუ აფხაზიასა) გვარით ხოზიაშვილი, ძე მეკონდახისა და თვითცა იცოდა ხელობა ესე. 24 წლიდამ შედგა ბერად და ახლდა კათოლიკოსსა ანტონის დიაკონად. შემდგომად გარდაცვალებისა გიორგი მეფისა, ბატონიშვილის იოანეს თხოვითა 1802 წელსა, აკურთხეს იგი არქიმანდრიტად თირის მონასტრისა დიდ ლიახვედ. შემდგომად გარდავიდა მეგრელიაში დედოფალს ნინასთან, რომლისა ქმარმან დადიანმან გრიგორი წარავლინა დესპანად რუსეთსა. ჯილდოდ ესრეთისა დესპანობისა მიუბოძეს არქიეპისკოპოსობა მოქვისა. 1811 გარდაჰყვა დედოფალს ნინას რუსეთსა და დაშთა რუსეთსავე მოსკოვის ჩუდღვის მონასტერში; აქა გარდაიცვალა 1823 წელსა 50 წლისა და მუნვე დაეფლა. მოსკოვისა არქიეპისკოპოსსა აგვისტინეს დიდად არ უყვარდა იგი მეშურნეობითა, რამეთუ დიდად პატივს სცემდენ მას მოსკოვისა მცხოვრებნი. იყო კაცი მოხუმარი, მზიარული, პურადი და ყოველთადმი სიყვარულითა აღსაქვე, მთავარმან საქართველოსა ციციანოვმან წარგზავნა იგი კაიშაურსა მთიულთა დასამშვიდებულად. აქა, — იტყოდა თვით, — 40-დინ ხანჯლითა მჩხვლიტესა და დამიფარაო სიკვდილისაგან და სირცხვილისა მეფის ძემან ფარნაოზ. 1815 მოვიდა დროებით თფილისსა და ექსარხოსმან ვარლამ ქსნის ერისთვისშილმან არ აწირვინა სიონში მტერობითა. ესე იწყინა მან და ჰყვედრიდა მას ესრეთსა მისდამი მოქცევასა, ოდეს მივიდა თვით მოსკოვსა, სადაცა გარდაიცვალა, ვითარცა გადაყენებული ექსარხოსობიდამ.

ვერ გაიმეტესო შემდეგ. ეს ამბავი ვიცი იონა მრრველ მიტროპო-
ლიტისაგანაო, შემდეგ დღეთა დაგვირგვინებისა ალექსანდრე პირვე-
ლისა. ოდეს წარვდევით მიტროპოლიტთან პლატონთან, მე და ძმა
ბაგრატი, — მეტყოდა მეფის ძე მიხაილ, — მოგვილოცა ჩვენ ჯვარისა
წარგზავნა ხელმწიფისა ალექსანდრესაგან საქართველოდ. დიდად იმა
მასცა ესრეთ სიყვარულითი მიხედვა იმპერატორისა ქართველთადმი.

XC

მფარველობა რუსეთისა, 1783 წლიდგან დამტკიცებული ტრაქ-
ტატითა, აქენდა იმედათ პირისპირ სპარსთა. ამისთვის სწერდა წე-
რილითა ელჩსა თვისსა გარსევან ჭავჭავაძეს და მით არწმუნებდა
რუსეთსა თვისსა ერთგულებასა. გარსევან ჭავჭავაძე, სათნო და საი-
მედლო მეფისა ირაკლისა, იყო ერთგულად მიჩნეული მეფისა. გორგი-
საგანცა. სძულობდენ მას, მეშურნეობით რავდენნიმე პირნი კარის-
კაცნი; გარნა ვერ გაბედავდნენ მეფესთან რასმე მასზედ უშვერისა
თქმასა. ელიაზარ ფალავანდოვსა სურდა დანიშნულიყო ნაცვლად
მისა რუსეთისა კარზედ; მოახსენეს ესე მეფესა და დიდად შორს დაი-
ქირა. ერთგულობასა ზედა გარსევანისსა სრულიად იყო მეფე დარ-
წმუნებული. და მისისა შვილისა ალექსანდრესაგან ვიცი არა ერთ-
გზის თქმულად, რომელ მამაჩემი გარსევან იყო შემადგენელი ტრაქ-
ტატისა მის, რომლითაცა შეეკრა რუსეთსა მეფე გიორგი 1799 წელ-
სა. „მამასა ჩემსაო, — მეტყოდა ალექსანდრე, — სძაგდენ მეფისა ძმა-
ნიო და თუმცა არ უყვარდა მეფე გიორგი, სუსტად დროთა ამათ-
თვის გასაქირთა საგონებელი ძმათაგან, გარნა დიდად ესვიდა, ვი-
თარცა კაცსა სვინილისიანსა, ქვეყნისათვის მზრუნველსა და გონიერსა
ჰაზრითა და მოქმედებითა. ორმოცამდინ მეფის წერილი, რომელნიცა
აქენდნენ ალექსანდრეს, მიწერილნი მამისა მისისადმი, დიდად მოწ-
მობენ მეფისა გონიერებასა და სამეფოაჟსა თვისისა დაწყებასა და
განმგებობასა“. წერილნი ესენი არლარა არიან შემდგომად აოხრებისა
წინანდალს მისისა სახლისა ლეკთაგან, რომელთაცა 1855 წელსა დაუწ-
ვეს სახლი და წარასხეს სახლობა ჭავჭავაძისა დავითისა, ძისა მის.
ალექსანდრესსა. ავალიშვილი გიორგი, ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავა-
ძისა, ხშირად განმზნევედებოდა მეფისაგან, რათა ჰპატრონობდეს
მისსა სამკვიდრებელსა კახეთსა დრომდე შესრულებისა საქმეთა
რუსეთისათანა. მეფემან დღესა ერთსა უბრძანა ავალიშვილსა: „ეცა-
დე, იყო ერთგულად სიძისა შენისა გარსევანისაო. შემეწიე მეცა და
ნუ დამზოგავ, თუ ვიქმნები საჭირო შენტვის. გარსევან ჩვენთვის კინა-

ხულობს რუსეთში და ჩვენ მისთვის ვიქინახულოდ აქა, იმას იქ არა უკირს რა. შვილი მისი ალექსანდრე, ნათლული იმპერატორცა ალექსანდრასი და კეთილად აღზრდილი, შვილია ჩემიცა და გამოსადეგი ქვეყნისათვის. მოუწერია, ვგზავნიო საქართველოდ, დიდად მიაძება მისი ნახვა“. — ეს ამბავი მიაშმო თვით გიორგი ავალიშვილმან მოსკოვს. იყო მეგობარი მამისა ჩემისა, და აქენდა მასთან მიწერ-მოწერა სიკვდილადმდე და იაშა ჩემი ნახვა, ჩემთან საუბარი და გაცნობა. იყო თვით მწერალი და გადმომღები რუსულით ქართულად წიგნთა მრავალთა. ამავე დროსა ვნახე პირველად და უკანასკნელად მასთან სანახავად შემოსულნი — გიორგი ალექსანდრეს ძე გრუზინსკი, რომელმანცა მიართვა ჯვარი წმინდის ნინასი იმპერატორსა პავლეს (ალექსანდრეს) და კონსტანტინე ბატონიშვილი, ძე იმერთა მეფისა დავითისა, — მეფისა ირაკლისაგან იმერეთით განდევნილისა.

XCI

მოუთმენელად ელოდდა მეფე გარსევანისა წერილთა. მეფე გიორგი, — იტყოდა დავით მიძბაში თარხნიშვილი, — როდესაც მოვიდოდა მისი წერილი, შეჰყრიდა მდივანბეგთა ეგნატი თუმანიშვილსა, თეიმურაზ ციციშვილსა და მდივანთა, რომელთა შორის იყო ესავ ბეგთაბეგიშვილი სომეხი და დიმიტრი (ქართველი) თუმანიშვილი, მოლექსე. ესრეთმან მოლოდებითგან მარადის მეფისაგან, გარსევანის წერილთა მიღებასა, მიაწერდეს სხვანი მიუნდობელობასა და შიშსა განცემითსა გარსევანისაგან. მეფე ფრთხილი და მღვიძარე საქმეთა შინა, არასა ჰგონებდა ცუდად ელჩისათვის თვისისა და ამისთვის ოდესმე დროთიდროთ შეიყვანდა სირცხვილსა და კდემაში. გარსევანისა მტერთა სურდათ, მეფისა მიმალულთა წინააღმდეგთა, დაეშორებინათ გარსევან მეფისაგან, რომლისაცა გული ვერ გაიგრილეს მასზედ, ვერცა კარისკაცთა, ვერცა ძმათა, ცუდად მისთვის მოსაუბრეთა, ვერც დედოფალმან დარეჯან, რომელიცა სწყალობდა მას წყალობათა გამო მეფისა ირაკლისა და ჰგონებდა, რომელ შერჩებოდა მას და შვილთა მისთა ერთგულად დროთა შფოთისა და ამბობთა, რომლითაცა ამწარებდენ მეფესა გიორგის. გარსევან, უმეტეს გამოცდილი საქმეთა შინა, მეტისა მნახავი და უკეთ მზრახველი, იყო მტკიცედ და შეურყვევლად თვისსა მოვალეობასა ზედა. ჰაზრი მისი იყო ემსახურნა მამულისათვის, ჰფიქრობდა მეფისათვის და დამშვიდებისათვის აღრეულთა ქართველთა. მოკლედ იცნობდა მეფის ძმათა და შვილთა; ოდესმე ასმენდა მათ და ამხილებდა. თვით დედოფალსა დარეჯანსა. მწყალო-

ბელსა ივისსა, მოსწერა წერილი მკვახე სადამე შფოთთათვის დაუცხრომელთა და ღიდად არა მოეწონა არცა ანდერძი მეფის ირაკლისა, არცა მეცადინება თვით დედოფლისა, რათა აღვიდეს ტახტსა და მეფობდეს მაგალითისამებრ ეკატერინასსა. წერილისა ამის პირითვით გარსევანმა წარუდგინა მეფესა და ოდეს სცნო ესე დედოფალმან, ღიდად იწყინა და დააბრალა პირმოთენობასა. მხლებელნი დედოფლისა ეცინოდნენ გარსევანსა, ჰყვედრიდნენ მას და ოდესმე ურიგოდცა მოიხსენებდნენ.

ღრო და არქივი რუსეთისა გამოაჩენს, რაოდენ მალლად იდგა გარსევან გონიერებითა და საქმითა სხვათა ზედა ქართველთა. რაჲცა მე ვიცი არქივისა საქმეთაგან, -- რომელთაცა მე, აღმწერელი მეფისა ცხოვრებისა, არა შეეხები — ვიტყვი გარსევანისათვის, რომელ დროთა ამათ იყო იგი სვეტად მტკიცედ მეფობისა, ერთგულად მეფისა და მამულისა. მგმობელი მისი სცოდავს.

XCII

გამეფებულმან გიორგი, მრავლად მწუხარემან ძმათაგან შფოთისათვის, სცნო სიტყვა, თქმული მღვდლისა იოსებ თურქისტანიშვილისაგან საცინელად მეფეზედ: ეს აბაზიცი ყალბიაო! — მეფემან მეორეს დღესა დაიბარა მღვდელი, მოიითხა, გამოჰკითხა ამბავი ქალაქისა და უბრძანა მიუტანოს და მიართოს ოქმი რავდენთამე კომლთა კაცთა, ბოძებულთა წინათ მეფეთაგან, რათა დაამტკიცოს მანცა, ვითარცა ახალმან მეფემან, — ჩვეულებითისა წესითა, მეორესა დღესა მიართვა ოქმი, აიღო მეფემან ოქმი და უკუაგდო ცეცხლსა, რომელიცა ენთებოდა ბუხარში, და დაუმატა სიტყვა მისივე მღვდლისაგანვე თქმული: ეს აბაზიცი ყალბიაო!

მრავალნი მრავლად ბოროტად ანუ უშვერად განმარტებენ მეფისა ესრეთსა მოქმედებასა. საქმე ესე იქმნა სასჯელად მღვდლისა, უშვერად მეფისა მომხსენებელისა. რა უწესობაა ესე დროთა მიხედვითა? ნუჟუმე სხვებრი, სჯულისამებრ, სასჯელი, განკიცხვისათვის მეფისა იქმნებოდა უმეტეს მსუბუქი? განიხილონ ესე მკითხველთა და მსწენელთა.

შემდეგ რავდენისამე ჟამისა, მასვე მეფესა შეეწყალა მღვდელი ივი თურქისტანიშვილი ხუშარი და აღრითვე მეფესთან დაახლოებული და უბოძა ახალისა ოქმითა ყმანი და მამულნი ძველსა წერილში მოხსენებულნი. — მაშინ მღვდელმან გამხიარულებულმან მოახსენა სიტყვა ფსალმუნისა: „წყალობასა და სამართალსა გაქებდნენ შენ, უფალო“.

მღვდელი ეს ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა 1820 წელსა თფილისს, და მარადის კეთილად მომხსენებელი მეფისა აკურთხევდა მეფობასა ნისსა და შვილთა მისთა.

XCHH

ოკდომბრის თვესა სვეტიცხოველობისა დღესასწაულისა გამო მიბრძანდა მეფე ქ. მცხეთას, ჩამოხდა ცხენილამ და იხილა კაცი ცხენოსანი, რომელიცა მოაქენებდა შორით მცხეთისაკენ. — მოახსენეს მეფესა, მუხრან-ბატონი მობრძანდებაო. შემდგომ სხურებისა აიაზისა შევიდა დიდსა ეკლესიასა და ხმითა მალლითა წარმოსთქვა: „სვეტო ცხოველო! შენ მიაგე მტერთა ჩემთა; შენდა დამიცე ყოველი სასოება ჩემი“. — იწყეს მწუხრი და შემდგომად მწუხრისა, — მოვიდა კაცი და მოახსენეს: ცხენილამ გადმოვარდა და გარდაიცვალა მუხრანის ბატონიო! — შესწუხდნენ მეფე და კათოლიკოსი, დაიწერეს პირჯვარნი და ეკვირვებოდნენ ესრეთსა უეცარსა ამბავსა.

კაცთა მოსრულთა და მოამბეთა მოახსენეს: ფონთხელას რომ გამოსცილდა ბატონი იოანე მუხრანის ბატონი, დაიძახეს მღვეარიო. 50 კაცითა მხლებელითა, გამოუდგნენ ლეკთა არაგვის პირზედ მიმალულთა და ოდეს მიახლოდნენ, დაუწყეს თოფთა სროლა, უკუქცეულთა არაგვისაკენ მდინარისა გზითა. მაშინ დაბრუნებული მუხრანის ბატონი გადმოვარდა ცხენილამ, წვეთითა ვნებული, და მსწრაფელ განუტევა სული. — მუხრანისა ბატონმა არა იცოდა მიბრძანება მეფისა მცხეთასა და არცა გონებდა ჯერეთ მეფისა ნახვასა, რომელიცა მას არა სწყალობდა. მან სცნო ესე უკუქცეულისა კაცისაგან, რომელიცა წინათ იყო გამოგზავნილი მოსამზადებელად ბინისა მისთვის მცხეთას. ზოგთა მიაწერეს ესე უმეცარი (sic) და მოულოდნელი სიკვდილი ძლიერსა წყენასა, მოულოდინებელად მეფისა მიბრძანებისა გამო მცხეთას, ზოგთა მეფისაგან წყევითა წართქმულთა სიტყვასა და ზოგთა დალაღვასა დევნისა გამო ლეკთა დასისა და ვითარცა ბრგესა, სისხლ ქარბსა კაცსა, მარადის ეშიწოდის საღმრედედამბლისა.

მასვე დროსა არღა მოახსენეს მცხეთას გვამი, წაასვენეს იგი მუხრანსა; თვით მეფემან მისწერა სამძიმრისა წერილი დასა თვისსა, მეუღლესა მისსა ქეთევანს და შემდგომად სამისა დღისა მოიტანეს გვამი და დაასაფლავეს მცხეთას, ვითარცა საძვალესა მათსა. მუხრან-ბატონობა უბოძა და დაუმტკიცა შვილსა მისსა კონსტანტინეს.

შეწუხებული მეფე სამეფოსათვის დაუწყნარებელისა შინა შფოთ-
თაგან და მტერთა ლეკთაგან გაქეღვისაგან, — ჰფიქრობდა და განიზ-
რაზვიდა რუსეთისადმი ქვეყნისა გარდაცემასა. პატრმან ნიკოლა, გვა-
რით „რუტილიანო“ (ესე განაძიეს ქართლით მინისტრის ბრძანები-
თა 22 ნომბ. 1801 წელსა), მოახსენა მეფესა: „ევროპიისა მეფეთა
ვერ უძლებს სამეფო შენი ტკბილი. წესდება მათი და ჩვეულება იქმ-
ნება სამძიმო თქვენთვის. დამონებული სხვათაგან მეფობა არის უბე-
დური და მარადის სამწუხარო. სხვათაგან დამოკიდებული ქვეყანა
იქმნება დაცინებული და საკიცხველი. უცხო ნათესავი, პატრონად
ქვეყანისა მოყვანილი, შეეკმნება ერსა მტერად და მდევნელად, და
მაწუხებელად. მამაშვილური მთავრობა მეფეთა, — გარდაიქცევა მამი-
ნაცვლისა და დედინაცვლისა სახედ სიყვარულისა უგვანისა და ბუნე-
ბისაგან არაოდეს აღსაარებულისა. რუსნი შემოიტანენ პირველადვე
მძიმესა უღელსა და დასდებენ ქვეყანისა კისერსა; შოითხოვენ დიდთა
ხარკთა, რომელთაცა თქვენ ვერ შესძლებთ. მაშინ თქვენი მამულნი
და ყმანი გაისყიდებიან ბარაბანითა და მკვდარნი თქვენნი დაიმარ-
ხებიან მუზიკითა“ (დღესცა სიტყვასა ამას, პატრისაგან თქმულსა,
მოიგონებენ თფილისისა მცხოვრებნი. ოდეს მუზიკითა უძღვიან საფ-
ლავადმდე მიცვალებულთა).

„— ჩემო პატრო! — უპასუხა მეფემან, — დავსუსტდით, გაქრება
ქრისტიანობა აქ ურუსოთ. მეტად მოგვერია მტერი და რა მტერი?
ქრისტესი. თუ არ მკლავი რუსთა ხელმწიფისა, ვერ ვინ დაიცვამს
საქრისტიანოსა. მესმის სიმძიმე რუსთა ჩემზედა ბრძანებლობისა. რა
ექმნა? ვის მივმართო? რა პასუხი გავსცე ქრისტესსა! ვერ წავიწყმედ
სულსა. შევსწირავ ცოლშვილსა და შეუდგები ქრისტესა და ჯვარისა
თაყვანისმცემელთა მოვიყვან მწედ ქვეყანისა. ესე იყო სურვილი
ძველთა მამა-პაპათა ჩემთა; და ესე იყო ჰაზრი მამისა ჩემისა და მეც
დავადგრები მასზედ. ჩემი პირობაები რუსეთისა მეფესთან, — საკეთი-
ლონი არიან ქვეყანისათვის“.

მაშინ ათანასი ჯვარის მამამან, რომელიცა შემდეგ იქმნა პატრიარ-
ქად იერუსალიმისა, დასამატებელად პატრისა რჩევათა, ბრძანა მოიტა-
ნონ დაბადება და წარიკითხონ ისაია წინასწარმეტყველისა თავი 3 და
იხილონ რას იტყვის ღმერთი წინასწარმეტყველისა პირითა ერისათვის,
რომელიცა ესრეთ დამოეკიდება უცხოთა ნათესავისა ჭფლებასა. ეგნატი
იოსელიანმან, ჯერეთ ერისკაცმან და მამამან ჩემმან, წარიკითხა იგი:

„ეჭა მეფე უფალი საბაოთ მოსპოლავს იერუსალიმისაგან და იუდეასაგან ძალსა მისაყრდნობელსა, პურისა ძალსა და წყალისა ძალსა, გმირსა და მძლესა კაცსა მებრძოლსა, და მსაჯულსა, და მდიდარსა, და წინასწარმეტყველსა და მოაზრესა, და მოხუცებულსა, და ერგასის თავსა, და საჩინოსა თანამზრახველსა, და ბრძენსა ხუროთმოძღვარსა და გულის ხმირსა მოძღვარსა მსკენელსა. დავადგენ ჭაბუკთა მთავრად მათთა, და ყრმათა უფლად მათთა... ყრმასა დაფუდგენ, რათა ებრძოდეს მოხუცსა და ღრკუსა კაცსა მეწინააღმდეგედ კაცისა პატრონისა...“

შეიპყრას კაცმან ძმა თვისი ანუ სახლეული მამისა თვისისა, მეტყველმან. შესამოსელი გაქვს, იყავ ჩვენდა წინამძღვრად და ჭამადი ჩემი განაგე, ვითარცა გენებოს. და პასუხად ჰრქვას ღღეთა ამით: არა ვიქმნები თქვენდა წინამძღვარად; არცა არს სახლსა ჩემსა პური, არცა სამოსელია, რამეთუ დატევებული იქმნა იერუსალიმი და იუდეა დაეცა, რამეთუ ენანი მათნი და ქცევა მათი არიან წინააღმდეგ უფლისა და აღაშფოთებენ ღვთისა დიდებისა თვალთა... ერო ჩემო, კაცი, რომელნიცა მთავრობენ შენზედა, გაცთუნებენ შენ, დაჰკარგვენ გზისა შენისა კვალთა... ღროთა ამით უფალი მოუღებს სამკაულთა, და სარკეთა და შემოსავს საგლოველსა სამოსსა; მოხსნის სარტყელთა, მოხდის ქუდთა და ქაჩლად სახილველ-ჰყოფს თავისა მათისა თხემთა; განასწორებს მათ მიწასთან“... შეჰსწუნნა მეფე, ამოიოხრა და ბრძანა: „ღმერთო დაგვიფარე; ღმერთო დაგვიცევე; ღვთისა დედაო, ნუ მიგვცემ ჩვენ კაცობრივსა განძრახვასა, არაშედ წილბღომილთა შენთა გვექმენ პატრონი და მფარველი“.

ევთიმისა წინამძღვარსა და მოძღვარსა მოახსენეს ესე ამბავი. მოვიდა მონასტრიდამ და კვალად განამხნევებდა მეფესა, რათა არასცვალოს ჰაზრი თვისი პირველი და მისცეს სამეფო რუსეთისა ხელმწიფეთა მფარველობასა. დამყარდა მეფე მისსა რჩევაზედ და სთქვა: „სხვა პატრონი არა გვყავს ჩვენ გარდა რუსთა ხელმწიფეთა“.

XCIV

შემდეგ გარდაცვალებისა მეფისა, რუსთა დაივიწყეს ევთიმი, ჰყვანდათ უპატიოდ და ვერცა დაიციეს ღვენათაგან, რომელნიცა აღუდგინეს მას ძმათა. გაგზავნილმან ჩინოვნიკმან საჩივართა გამო მასზედ, მრავლად საგიო და უპატიო ჰყო, სტუქსა უშვერად, მოიხსენა მწარედ და განაჩინა განშორება მისი წინამძღვარობისაგან უღაბნოხსა. ევთიმი არა იგლოვდა ესრეთსა განჩინებასა. მოიხსენებდა პატ-

რისა და ათანასისა სიტყვათა და იტყოდა: „ქეშმარიტად ღირსი არს მუშაკი სასყიდლისა; მომეგო მე ჯერისამებრ. სოფელსა შინა მყოფსა, მომხვდა მე სოფლისა მათრახი, ლმერთო ჩემო! ნუ მიმცემ მე უმეტესსა სასჯელსა; მოქმედება ჩემი და მეცადინება რუსთა მოყვანისა არა იყო ორგულება ქვეყანისა“.

1844 წელსა ს.-პეტერბურლსა ყოფნასა ჩემსა მეფის ძემან ფარნაოზ, არა კმაყოფილმან, რომელ [არ] ვადიდე ჩემგან დაბეჭდილსა მუნ ისტორიასა ეკკლესიასა მეფე გიორგი, — მიმცემი რუსეთისადმი საქართველოვსა, მიბრძანა: ჩემო პლატონ, მეფე გიორგი და ძმა ჩემი არ არის საგიობელი შენგან. შენ ჰხადი მას გამცემელად ქვეყანისა. არა, იგი ვერ გასცემდა ქვეყანასა; ვერ განსყიდა მას; ვერ შეექმნებოდა ორგული ტახტსა და სკიპტრასა. შეიმცნე სიტყვანი ესე ჩემნი და თვით დაამატე, ვითარცა მეისტორიემან, ჰაზრი შენი. — სიტყვათა ამათ ზედა მე ვსდუმნე: ვიხილე რომელ, მრისხანედ მიბრძანა ესე...

XCVI

მეორესა დღესა შემდგომად მეფისა ირაკლისა გარდაცვალებისა, მეფემან გიორგი ბორჩალოდამ მოუწოდა ჩოლაყაშვილსა დავით ჯიმშერისაშვილსა, კაცსა სიტყვა მარჯვესა და კვალად ატტიკურად მწერალსა და უბრძანა ოქმისა ზედა წარწერა ბეჭედსა მისსა მეფობითსა. დღისა მეორისათვის უქმნა მას წარწერა ბეჭედისა ოქმთა და ბრძანებათათვის შემდეგი:

სიმდაბლით გარდამოსრულსა,

იესოს ვაქებ ლმერთკაცსა სრულსა.

მუნიდგანვე წარმოგზავნა. კაცი თფილისს და ოქრომქედელსა კოსტას... ამოაჭრეინეს ვეცხლზედ. მიერთვა მეფეს თელავს და მოეწონა. ამა ბეჭდით გამოვიდა პირველი ოქმი მეფისა, რომლითაცა მეფემან გიორგი მიართვა ძღვნად თელავისა კარის ეკკლესიასა ორი კომლი კაცი მათის მამულითა და ზვრითა. მასვე დროსა უქმნეს დედოფლობისა ბეჭედი მეუღლესა მისსა მარიამს მარტივითა ზედა წარწერითა: „დედოფალი მარიამ“.

მტერნი მიეცნენ დუმილსა; მხლებელნი და ერთგულნი მეფისა დღესასწაულობდენ.

მოსრულსა ქალაქად თფილისად მეფესა ეახლნენ თფილისისაგე მცხოვრებნი თავადნი, აზნაურნი და სამღვდელონი, რომელთაცა მოსვლადმდე მისსა დაეფიცათ ერთგულებასა ზედა სასახლისა ეკლესიასა, რომელიცა იყო ნაკურთხი კვართისა საუფლოჲსა სახელზედ. დიდად ერთგულად შერჩნენ მეფესა იოანე ჯანდიერიშვილი, რომელსაცა უბოძა მოურაობა კაკაბეთისა და იყო მასთან თან-შეზდილი. — შემდეგ უბოძა მორდალობა დედოფლისა. შემდეგ მისსა იყვნენ ერთგულადვე და თავგამოდებულად პაატა ქვეჲავაძე და სვიმონ ჯანდიერიშვილი, რომელსაცა უბოძა მოურაობა ველისციხისა.

მასვე დროსა თავადთა და მზნაურთა ცოლნი მიულოცავდენ დედოფალსა მარიამსა. მეორესა დღესა წარდგნენ სომეხთა ვარდაპეტი ვანქისა ოპანეზ, სამღვდელოჲთა, მელიქი ქალაქისა და სხვანი მოხელენი ქალაქისავე. კათოლიკოსმან და არსენი თფილელმან და რუსთველმან სტეფანე სწირეს სიონის ეკლესიასა, თანა დასწრებითა მეფისა, დედოფლისა, სამეფოჲსა სახლისა წევრთა და ქალთა წარჩინებულთა და დიდებულთა; გარდაიხადეს პანაშვიდი გარდაცვალებულისა არაკლისათვის. მეფე სტიროდა და ვითარცა აქვნდა ჩვეულება ცრემლითა მოსმენა წირვისა, იტყოდნენ ვიეთნიმე არა კეთილთა სიტყვათა მეფისათვის, რეცა სახილველად მგლოვარისა. გარნა მეფე იყო ნამდვილ კეთილმსახური და მორწმუნე, მოვიდა ლმობიერებასა და გამოვიდა ეკლესიიჲმ მწუხარე.

მეორესა დღესა მიბრძანდა მუხრან-ბატონი იოანე, წარსდგა მეფესთან და მეფემან ცნობილმან, რომელ არა არის მისგან კმაყოფილი და არცა მისდა კერძოდ, არამედ ძმათადმი უმეტეს განწყობილი, — უბრძანებდა სიტყვათა ტკბილთა და დიდად დაწყნარებითა, — იყოს მისდა ერთგული მოვალეობისამებრ მისისა მეფისადმი. მუხრანის ბატონმა აღიარა ნამდვილ მოვალეობა თვისი და დამატკიცა ფიცითა, რომლითაცა მასვე დღესა თფილისსა მოსვლისა მისცა ფიცითი ერთგულობა სხვათა შორის. „მეუღლესა მისსა მეფისა ირაკლისა ასულსა ქეთევანსა, აქვნდა დიდი რიდი შიშისაო მეფისაგან მისსა სახლზედ გაიქვიანებულისაო“, — მეტყოდა მოხუცი გიორგი ერის-

თოვი, — ამისათვის მოჰყვა თანა ქმარსა თვისსა მუხრანის ბატონსა იოანეს; წარვიდა და წარდგენ პირველად დედოფალთან და შეუგზავნა კაცი მოკითხვისა მეფესა. მეფე თვით მიბრძანდა და ნახა დაჲ თვისი, ორნივე სტიროდენ და ორთავე ატირეს მუნ მყოფნი ქალნი და კაცნი.

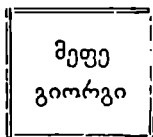
ესრეთ ამა დროთაგან უკანასკნელადმდე ქმარიცა და ცოლიცა იკვნენ მარადის ღუმლითა, ფრთხილნი არა აწყინონ რა მეფესა, თუმცა გულითა არ აქვნდათ მეფისა სიყვარულიო, — იტყოდა იგივე გიორგი ერისთოვი.

XCXIX

მასვე დღესა წარგზავნა ეპისტოლენი მონასტერთა და უდაბნოთა, რათა უწირონ გარდაცვალებულსა მეფესა, წესისამებრ ეკკლესიისა ორმოცი და წლისა წირვა და აღუთქვაცა სანუგეშოდ ძმათა თვისთა დროსა საწირავი ესრეთი ოქმი, მიწერილი ეპისტოლედ მეუხსაგან ბექედსმული, სახელსა ზედა ათანასი შიო მღვიმელისა წოდებითა ხოლო და არა ნამდვილ წინამძღვრობითა, მაქვს მეცა. აჰა პირი მისი:

„შიო მღვიმისა წინამძღვარო ათანასი და უდაბნოჲსა მამანო!

ინებეთ გარდაცვალებულისა მეფისა ერაკლისათვის შვიდისა, ორმოცისა, და წლისა წირვა გარდაიხადეთ. თვისსა დროსა ეს ჩვენი ოქმი წარმოგიდგინეთ, რომ ძმათა სანუგეშო აღეასრულოთ. წელსა 1798 აპრილის 30 დღესა *.

ესე ათანასი იქმნა შემდეგ არქიმანდრიტად; იყო კაცი განსწავლული ანტონისაგან პირველისა კათოლიკოსისა; გვართ მიქელის-შვილი კახელი. 1802 კვალად შევიდა შიო მღვიმეში ლეკთა შიშითა გაოხრებულსა. 1803 ოდეს მოეგება მემკვიდრესა დავითს ქ. მცხეთას ფებერვლის 19, სთხოვა თანა წარყვეს მას რუსეთსა. ათანასი მასვე დღესა თანა ჰყვა მას და წარიყვანა რუსეთსა კერძო დიაკონად მო-

* ხელნაწ. „წელსა“. რე დ.

მზადებული შიო მღვიმეს ზაქარია იოსელიანი, ბიძა ჩემი, გარდაცვა-
ლებული ლენერალ-მაიორის ჩინითა 1865 წელსა ს.-პ. ბურლსა. თვით
ათანასი უკუ მოიქცა მუნით და დასაფლავდა კახეთს.

C

დღესა მას, ოდესცა იქნა დაფიცება თავადთა და აზნაურთა და
ფიცითა ფურცელზედ ხელისმოწერა მეფისა ერთგულობაზედ, მაშინ
დავით, რექტორმან თელავისა სემენარიისა, — შემდგომად წირვისა
აღსრულებისა მოახსენა მეფესა იამბიკოდ ლექსი. წარკითხვით თვით
რექტორმან წარსთქვა ესე და მერეთ აგალობა რვათა თვისთა მოწა-
ფეთა თავადთა ჯერეთ ყრმათა. კიდურ წერილობა ანუ აკროსტიხი
იამბიკოთა იყო: „მეფეს გიორგის უგალობს რექტორი დავით“.

მეფემან პატივი სცა მას მაღლობითა და ამცნო ერთგულობისა
მოგალეობა მეფისადმი: „ცხებულიაო მეფე ღვთისაგან; პატივმცემ-
ელი მეფისა, პატივ-იცემების ღვთისაგანაო. ორგული მეფისა არ
იქმნების არაოდეს ერთგული ღვთისა. — თვალი მეფისა არს თვალი
ღვთისა; გულნი მეფისა ხელთა შინა უფლისათა; — მეფე, რომელიცა,
ვიტყვი ამას უეჭველად, — მიენდობა ღმერთსა, მტკიცედ იქმნება
თვისსა ტახტზედ და იკურთხევა ღვთისაგან. ვინ უნდა მყვანდეს
ღმერთზედ მეტი პატრონიო და მფარველი, მე მეფესა, რომელზედაც
ღამიძს სასოება ჩემი“.

ვიეთთამე ლექსთა ამათთვის წართქმულთა დავით რექტორისა-
გან, ჰგმეს იგი. დედოფლისა დარეჯანისა მზღებელთა და შვილმან
მისმან ფარნაოზ მუნ მყოფმან თელავს აიგდეს მასხარად. მეფემან
სცნო ესე და ბრძანა: „დედოფალი დედაა ჩემი, — ვალი მაქვს დუმი-
ლისა. ხოლო სხვათა, კადნიერად მოუბართა, პასუხს უგებს მეფე
გიორგი“, — იტყოდა თავისა თვისისათვის.

CI

მასვე დღეს ხოდაშნისა წინამძღვარი იოანიკე ბერძენი, თაზოს
ქალაქელი და მხნე და მეომარი და ამისთვის პატივცემული გადა-
ცვალებულისა მეფისაგან, მოვიდა თელავსა და მოართვა სეფისკვერი.
განმზიარებულმან მეფემან მიიღო ხელთაგან მისთა კურთხევა და
ჩვეულებისამებრ მეფისა შემდგომად სიტყვათა: სახელითა მამისათა

და ძისათა და სულისა წმინდისათა, — თვით იტყოდა და ბრძანა: „ამინ“ ხმითა დიდითა.

მიიწვია წინამძღვარი სადილად და ესაუბრა მრავლად ბრძოლათათვის მისგან ნახულთა პირისპირ ლექთა. 25 წელიწადსა სადმე იმყოფებოდა კახეთსა და იყო ყოველად ქართველი. „მამაო იოანიკე, — უბრძანა მეფემან, — იყავ ერთგული ჩემიცა, ვითარცა იყავ მამისა ჩემისა, არა ვინ გამოგიცვალოს გული ჩემზედა; ნუ მიეტაცინები მტერთა ჩემთა“.

მწუხრისა შემდგომად წარვიდა იოანიკე და იხილა დედოფალი დარეჯან ძაძითა მოსილი და მგლოვარე მეფისათვის. დედოფალმან უბრძანა ყვედრებად საგონებელი სიტყვა, დაეწყებისათვის მეფისა გარდაცვალებულისა წყალობათა; და იგი იმართლებდა თავსა და მოახსენებდა სიტყვათა შესაბამთა: „ერთგული მეფისა ირაკლისა ჩემისა მწყალობელისა, — იტყოდა იოანიკე, — ვარ ერთგული პირმშოჯსა მისისა შვილისა; ბატონო დედოფალო, ნუ ამღვრევთ მეფობაა. მოგახსენებთ ერთგულობით; მეფობა არის პირმშოჯსა შვილისა, — ესრეთ ყოფილა და არის ყოველგან. როგორ გნებავსთ, უმცროსი ძმა იქმნეს მეფედ და უფროსსა წაერთვას. — მტერი გარეგანი კარსა გადგიან და ახლა აპირებ, მტერობა და შფოთი შინაცა დაბადონ; — ესენი მარჩველნი არიან ცუდნი კაცნი. ინებეთ და დატუქსეთ იგინი. — საუბარსა მისსა ზედა იყო დუმილი ქალთა და კაცთა, დედოფლისა მეინახეთა და თვით დედოფალმან არა ბრძანეს არა რაჲმე წინააღმდეგი მეფისა გიორგისათვის.

CII

1798 წელსა ივლისის თვეში ნიქოზისა ეპისკოპოსმან ათანასი (ვპკონებ იმერელმან) უბრძანა დაუსვენოს ეკლესიაში ძელი ქეშმარიტი, — სიდიდით განთქმული ყოველგან, რათა დააფიცონ ამირჯიბნი თავადნი და მოდავენი მათნი იმერეთისა მესაზღვრენი. აღილეს ტრაპეზიდან ძელი ქეშმარიტი ესე ოქროსა ბუდეში ჩადებული მკლავისა სიგრძე და ალავერდისა ძელისა ქეშმარიტისა მიხედვითა ორგზის დიდი და დაასვენეს გარე ეკლესიისა საწიგნესა ზედა. შემდგომად ფიცისა და შფოთისა შორის გლებთა და თავადთა დაივიწყეს ეკლესიისა მცველთა აღება ძელისა ქეშმარიტისა საწიგნოდამ და დაკრძალვა ტრაპეზსა ზედა. მწუხრისა შემდეგ სცნეს, რომელ საუნჯე მსე არღაა არცა საწიგნეზედა და არცა ტრაპეზზედა. მოახსენეს მღვდელმთავარსა, შეუდგა მრავლად ძიება, გარნა ვერ პოვეს იგი,

სცნო ესე კათოლიკოსმან და ეცნობა მეფესა გიორგის; იწყეს ახლად ძიება; წარგზავნეს კაცი იმერეთად და სთხოვეს წერეთელთა და აბაშიძეთა მოიძიონ მათ ღვთისა პატივისათვის და წმინდისა ეკკლესიისა, რომელმანცა (sic) საუკუნოებითა დაცული აწ მათთა მიზეზთა გამო მიეთარა. სწამებდნენ მიტაცებასა მისსა წერეთელისა და აბაშიძისა გლეხთა, მუნ ფიცისა დროსა მყოფთა და მათთაგან მოპარესა. მეფემან მწუხარებან დაკარგვისათვის ესრეთისა ქვეყნისა სიმიდირისა, ბრძანა გამოდევნონ მღვდელმთავარი კათედრიდამ. გამოიყვანეს მუნით და წარგზავნეს ექსორიად ნათლისმცემელისა უდაბნოსა გარესჯას.

ძვირფასად შემკულსა ჯვარსა აქვნდა წარწერა ოქროსა უკანა ფიცარზედ შემდეგისა პაზრისა: „მე, დედოფალმან რუსუდან, ავაზაკთაგან გაძრკვილი ძელი ქვეშარიტი კვალად შევამკვე სულისა ჩემისა საოხად“. ესე მიაშობო სვიმონ არქიმანდრიტმან წულუკიძემან, გელათისა წინამძღვარმან (1847 წელსა). იტყვიანო დღესაც აბაშიძიანთა აქვსთ მალლად სიწმინდე ესეო; რომელთა იგულისხმებდა აბაშიძიანთა მომთხრობი ამბავისა ამისა არა მახსოვს.

შემდგომად ნიქოზელისა ათანასისა განდევნისა, იშუამდგომლეს მიეცეს მისი ეპარქია დიონოსის ილუმენსა⁴² გვარით არა აზნაურთაგანსა. მეფემან ბრძანა უარი და განმარტა, რომელ სამეფოჲსათვის მისისა სარგებლობისათვის გვარით განთქმულისა კაცისა [დანიშვნა],

---

⁴² ესე დიონოსი იყო თავადთა ციციანთა ყმა სოფლისა ხედეურეთიდამ. ახლდა მეფის ძეს იულონს: ამისავე თხოვნითა უბოძა ილუმენობა მას კათოლიკოსმან ანტონი. შემდგომად წარსლვისა რუსეთად იულონისა, დაშთა უადგილოდ და იყოფოდა მეფის ასულთან მარიამთან ს. ქარელს. ამან დიონოსიმ მეფის ასულისა მარიამისა თხოვითა დაასაფლავა ყინცვისის წმინდის ნიკოლოზის გაუქმებულსა მონასტერსა მძოვრეთისა ხეობაში მეფის ძის იულონისა ძე ლევან, რომელიცა დარჩა საქართველოს, ებრძოდა რუსთა და მოიკლა ზაკეით და მოსყიდვით ოსისაგან, მისდა და მასთანა ყოფილისა. ესე იყო 1810 ანუ 1811 წელსა. ესე ლეონ იყო უფროსი შვილი იულონისი, მხნე, გამბედავი და გულადი; ათსა წელსა მღვენელი ბედისა და ვერ ღირსებული ბედის მოღალატისა.—

მეფენი არა აღვილად უბოძებდნენ გლეხთა და აზნაურთაგანსა კათედრათა სამღვდელმთავროთა. მარადის მოიძიებდნენ თავადთა სახლთაგან, დამოკიდებულთა დიდოჯახობით დიდთა კაცთა თანა, უფრო პურადთა, უხვთა, გამცემთა და კარისა მექონთა გამოჩენილისა პატივად მალაღისა ხარისხისა. ესე იყო მიხეზი, რომელ ძველადვე ითქვა ლექსად სიტყვა ეპისკოპოსთათვის არა ღირსთა გვართაგან და ოდესმე ვერ შეფერებულთა ერისაგან ნაკლულევენობათა გამო მათთა აჰა შაირი, თქმული გ. (?) საგინაშვილისაგან.

თქვენც კარგათ მოგეხსენებათ, წინამძღვრიშვილი მროველი,

ან გლეხი კაცი ნიქოზლად, ცოდნა იცოდეს ყოველი,

ან ბეზირგანი მდიდარი, ქორელი და გლოველი,

ან კარგი დარბაისელი, მაჩაბელ წინწყაროელი,

ინება მიეცეს ეპარქია ესე სხვასა, რომელსაცა ექმნება სმა დიდი და კავშირი. „სამღებღმთავრო აღვალი, — ბრძანა მეფემან, — არის ერთი ქვეყანისათვის მისაყრდნობელი სვეტი. დიონოსი არს ღირსი და მეუღაბნრე, და არა მცოდნე საეროთა საქმეთა. ეპისკოპოსი უნდა იყოს სარდალი ქვეყანისა, ძლიერი საქმითა და მორჩილებასა შინა მომყვანი დიდთა და მცირედთა, ჯერეთ ესრეთი გვინდანან კაცნი და მშვიდობისა დროთათვის მეუღაბნოენი და მოღვაწენიცა ადვილად განაგებენ ეკკლესიათა“.

ამისთვის არა დანიშნა მან ნიქოზელად არაენი და ელოდდა, რათა ჰპოვოს კაცი ღირსი მღებღმთავრობისა; მოვიგონე ბოსუეტი, დიდი საფრანგეთის ორატორი და მქადაგებელი, რომელსაცა დიდმან ლუდოვიკე XIV არ გამოუთხოვა რომისა ჰაპას კარდინალობა, რადგანც არა აქენდა ღირსება დიდთა გვართაგან შთამომავალთა და არცა უბოძა მას პარიჟისა კათედრა, რადგანაც არ იყო დიდთა გვართა შვილი. დროთა მიხედვით განმართლდებიან მეფე და მხლებლნი მისნი, ჰაზრნი და მოქმედებანი მათნი.

შემდგომად მეფისა გიორგისა, ძემან მისმან დავით 1802 წელსა, ჟუჟაქცია თვისსა კათედრად ათანასი, რომელიცა გარდაიცვალა მუნვე ნიქოზსა და დასაფლავდა მუნვე ეკკლესიასა 1810 წელსა; შემდგომად მისსა კათედრა ესე გაუქმდა და აწ არის სოფლისა ეკკლესიად.

CIII

მეფის ძე ილია იქმნა დიდად შეწუხებული სნეულებისა გამო სახადისა: მკურნალთა გამოაცხადეს სნეული უკურნებელად, მოახსენეს მეფესა და მან ბრძანა: „მივენდოთ ღმერთსა და წმინდასა იოანე მანგლელსა; გახსენით საფლავი მისი და ამთხვიეთ სნეული შვილი ჩემი მეობისა ჩემისა ძვალთა“. — აღასრულეს სურვილი მეფისა შემდგომად პარაკლისისა და ოდეს ამოღებული ლუსკუმიდამ თფილისის სიონის ეკკლესიასა თითითა ძვალი წმინდისა დასდევს პირსა და თვალთა სნეულისა, მასვე ჟამსა, გასაოცებელად თვით მხილველთა, განიკურნა სნეული იგი. იბარებდა მეფე, დღესასწაულებდენ სამღებღმლონი, იშვებდენ კარისა კაცნი, განცვიფრდებოდნენ ქალაქისა მცხოვრებნი. ეკვირგებოდენ მაჰმადიანნი. დაკრძალული გვაბი წმინდისა ლუსკუმასა შინა მღებარე. კვალადცა მეორესა წელიწადსა ვანაღეს მიხვე ბრძანებითა სნეულებისა გაჰო მეორისა შვილისა მისისა მეფის ასულის თამარისა, რომელმანცა მიიღო კურნება პირველისამებრ მსწრაფლი და საკვირ-

ილია ბატონიშვილი

ველი კაცთათვის და თვით მკურნალთათვის არა მართლმადიდებელთა. ესენი იყვნენ ოსეთა ყარაევი ფრანგი, თათულა ექიმი სომეხთა სარწმუნოებისა და პატრნი ნიკოლა და შემდეგი მისი ფილიპე.

ათანასი ჯვარის-მამამან, დროთა ამით აქა მყოფმან, მახლობელმან მეფისა და შემდეგ პატრიარქად იერუსალიმისა დადგინებულმან, — აღწერა ორივე ესე საოცარი ამბავი და სასიკაძულოდ ქრისტეს ეკლესიისა წარუვლინა მოხსენება იერუსალიმსა პატრიარქს. ესე მიამბო იორეთეოს თაბორისა მიტროპოლიტმან და აწ დღეს ანტიოქიისა პატრიარქმან 1849 წელსა დროსა ყოფნისა ჩემისა კონსტანტინოპოლეს სტუმრად მასთან მისსა მონასტერსა ხალკისა ჭალაკსა. დიდად გამაკვირვა მოთხრობამან ათანასისაგან აღწერილმან; ვერ ვჰპოვე თვით ეპისტოლე ესე მუნ, სახმარი ჩვენ ქართველთა ისტორიისათვის. ხშირად და განცვიფრებით მესმოდა საუბარი ამისა შემთხვევისათვის იოკიმე ეპისკოპოსისაგან ახტალისა, ბერძნისა კვიპრიდამ და ფრიად შეყვარებულისა მეფისაგან გიორგისა, რომლისა დროსაცა იყო იგი არქიმანდრიტად.

დღეისათვის ლუსკუმასა შინა ძვალთ ამით წმინდისა დაკრძალვისა დეკანოზმან და მეცნიერმან იოანე იოსეფილმან წარმოსთქვა სიტყვა ქადაგებითი: „საკვირველ არს ღმერთი წმინდათა შორის მისთა“ და უკანასკნელ ჰრქვა მეფესა: „მეფევე კეთილმორწმუნეო, იხარებდე სულითა, განიფრთხე გონებითა, იშვებდინ გულითა; აჰა ძე შენი, რომელიცა მოგანიჭა შენ წმინდამან. აჰა სასწაული დროთა ჩვენთა, აჰა უღირსებისაგან ჩვენისა ღირსებად მომყვანებელი ნიში სასწაულისა, ვგალობდეთ გალობათაგან სიონისათა და ვსვამდეთ წყაროსაგან დაბეჭდილისა და ვსკვამდეთ მტილისაგან შელობილისა და მტკიცედ დაცულისა. ჩვენთანა არს ღმერთი, სცანთ წარმართთა და იძლიოდენ, რამეთუ ჩვენთანა არს ღმერთი, აწდა მარადის და უკუნითი უკუნისამდე. ამინ“.

განმხიარულებულმან მეფემან, მხნედ და მალლისა ხმითა ჩვეულეობისამებრ მისისა მოხდენილისა სახითა, ვითარცა მარადის იყოფოდა მეფე ბრგე და მალალი ძლიერისა ბაგეთა ბგერთა პასუხ-უგო მქადაგებელისა: „ჰეშმარიტად, მამაო, საკვირველ არს ღმერთი წმინდათა შორის მისთა. შევიქმენით ღირსი ღვთისა წყალობისა, ზეგარდამო მოხედვისა და კურთხევისა, იკურთხოს სახელი მისი“. ამა შემთხვევისათვის შესწირა მეფემან ხატი წმინდისა ვეცხლით მოქედილი და ოქროთ ცურვილი ზედა წარწერთა: „განკურნებისათვის შვილისა ჩემისა... შემოგწირე წმინდა იოანე მანგლელი სულთა ჩვენთა მეოხი ხატი სახისა შენისა, წელსა 1799, თთვესა აპრილსა 8“. —

ხატი ესე დაიკარგა 1804 წელსა სიონისა მხატვრობათა განახლებისა დროსა კნიაზის ციციანოვისა ბრძანებითა, ვითარცა მიაშბო დეკანოზ-მან სიონისა გაბრიელ ქართველოვმან, გარდაცვლილმან 1865 წელსა.

CIV

მეფესა გიორგის დიდად უყვარდა კოვალენსკი, რეზიდენტი და მინისტერი რუსეთისა თფილისში. იყო კაცი ტკბილი, სათნო და ნამდვილ ერთგული მეფისა, შეჩვეული ქართველთა წესთა პყრობისა. ამანვე მოართვა მას სამეფო რეალია ანუ ნიშანნი მეფობითნი პეტერბურლიდამ თფილისსა წარმოვლენილი პავლე იმპერატორისაგან: გვირგვინი, ხმალი, პორფირი, სკიპტრა, ტრონი, დროშა და I ხარისხი წმინდისა ეკატერინასი დედოფალსა მარიამს. ამისთვის აჩუქა და მიუბოძა მას ბალი ყაბახისა თავსა ჩრდილოეთით მდებარე, რომელიცა ძველად ეკუთნოდა იასე მეფესა და რომელსაცა შინა თვით იასე, ვითარცა მაჰმადის სარწმუნოებისა მექონი, ჰმარხია. აწ ბაღსა ამას ეწოდების ბალი ინჟენერთა. ვითარ მოელო მას ესე ციციანოვისა დროთა, რომელმანცა განაძია იგი საქართველოდამ, ვითარცა ბოროტ-მომხმარებელი თვისისა წოდებისა, — არა ვუწყვი. მხოლოდ მახსოვს ცოლი მისი, მოხუცი ქვრივი მოარული ხშირად მემკვიდრისა დავითისა მეუღლესათანა ელენე მეფისა რძალთან 1831 და 1832 წელთა შინა ქ. ს. პ. ბ.

CV

მახსოვს მე სალდათი ერთი სახელით თეოდორე, რომელიცა იყო დანიშნული მეფის კარზედ ყარაულად ანუ ორდინარცად. ესე ესრეთ შეიყვარა მეფემან, რომ ინება ყოველთვის მისი თვისთან ყოფნა. კოვალენსკის სთხოვა, რათა გამოყვანილი პოლკიდამ, ახლდეს მეფესა. ესე ვერ იკისრა თვით მინისტერმან და სთხოვა ლენერალსა ლაზარევსა და რადგან ამაჲცა ვერ გაბედა დაუკითხავად ლინიაზედ თვისისა შეფისა (მაშინ იყო კნორიგი), ამისთვის უარი მოახსენეს მეფესა. შემდეგ თვით მეფემან მისწერა წერილი და მან მოსცა ბრძანება აახლონ, ვითარცა სალდათი ორდინარცი და არა ვითარცა კერძო პირი. სურდა მეფესა ებოძებინა მისთვის აზნაურობითი ღირსება, სახლისა ადგილი ქალაქსა და მიბარება საქურქლისა თვისისა. თეოდორე იყო ყმაწვილი კაცი 29 წლისა, ტამბოველი და მალე შეისწავა ქართულიცა ენა;

იყო ცქვიტი და ფხიზელი. შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა, 1824 წელსა ვხედავდი მას ხშირად ანჩისხატისა უბანში მცხოვრებად მოხუცად; შემოვიდოდა წმინდისა გიორგის კარისა ეკკლესიასა და აღანთებდა სანთელსა ხატისა წინაშე, და მარადის დაუკლებლივ მოახსენებინებდა კვეთისა დროსა შესრული სამკვეთლოსა, მეფესა გიორგის და დაადებინებდა მოხსენებითსა ნაკვეთსა ცრემლით და ვედრებით ღვთისადმი. ქართულიცა იცოდა მიქცევით რუსულის გამოთქმისა.

1831 წელიწდიდამ, დროთაგან წარსვლისა ჩემისა რუსეთად სასწავლებელში, ველარსადა ვნახე იგი და ვერცა გამოვიკითხე სადაობა მისი. წყალობასა არა მოაკლებდნენ მას ძველნი კაცნი მეფობისა ნეშტნი დავით მინბაში, სოლომონ მეითარი და დიმიტრი თარხნის-შვილნი, დავით და გიორგი თუმანიშვილნი, შანშე ერისთვიშვილი, მეფის ასული თეკოა, ზურაბ ყაფლანიშვილი, მუხრანის-ბატონი კონსტანტინე, თავადი იოანე აფხაზი ⁴³ და სხვანი, მეფობისა ესმისა მცნობნი მისნი. დიდად უყვარდა იოანე ეპისკოპოსსა ავალიანსა, რომელიცა მეფის დროსა იხილვიდა მას ხარებისა ეკკლესიასა, სადაცა

---

⁴³ თავადსა იოანე აფხაზიშვილსა, კარდანახელსა, მეფისა გიორგისაგან მიჩნეულსა და პატივცემულსა, ხშირად წარმოათქმევინებდა ლექსთა ძველად გოჩასაგან თქმულთა, ოდეს დაესწრო?ოდა თფილისს და ეახლებოდა მეფეს.

1.

განთქმულა პირველ ბრძენთაგან, სიღარბაისლე მესხისა,
ოღმი და შებმა კახელთა, მოსანდომია არ სხვისა,
ჩუქება პირველ კარგობა, ქართველთა არ ეძრახვისა,
არაინ ზრდილნი იმერნი, მტერთა მიმცემნი რისხვისა.

2.

მითულნი ცხენსა მოგპარვენ, თუ თვალი დაიხუჭია,
მიბრძანდი საციციანოს, მოჭართვან ბატის კუჭია.
სამილახვრო ბიჭები, მკერდ-ზრქელ[ნი] შიგნით ფუჭია;
ღოიანთ ბარათიანთა, ხმალზედ აცვდებათ მუჭია.

მეფე ათქმევინებდა ამას გასამხნევებელად კახთა, ომისა და ბრძოლისათვის. „მიამება, როცა შენ წარმოსთქვამ ლექსთა ამითო, — მიბრძანებდა მეფეო, — მსუქნათ იტყვი ხოლმეო და მაღიანად“. — ესე მოთხრობა თვით იოანე აფხაზისაგან მაქვს გაგონილი ჩემსა სიყრბეში. იყო მეგობარი და მწყალობელი მამისა ჩემისა და ხშირად ვხედავდი მას თფილისს, მოხუცებულად მავალსა და იყო 78 წლისა და გარდაიცვალა 1829 წლისა შემდეგ. დაეწყო აღამამად-ხანისა ომში თფილი-

მიჰყვებოდა მეფესა გიორგის წირვისა მოსასმენად, და სადაცა მამა ეპისკოპოსისა ამის იყო დროთა მათ მღვდელი ხარებისა ეკლესიისა ფრანგთაგან მოღებულისა მეფის თეიმურაზ მეორისაგან (1755 წელსა).

CVI

თფილისისა აოხრებისა დროსა, გაუქმდა სტამბაცა სამეფოჲსა პალატისა. მეფემან გიორგი ბრძანა განახლება მისი: კვალად იწყეს სახლისა სასტამბოჲსა შენება, დაიბარეს ქალაქი ოსმალოდამ ახალციხისა გზით და სპარსეთისა სამზღვრიდამ, შეუდგნენ ასოთა ჩამოსხმასა, დაზგებისა კეთებასა, და მბეჭდავთა შეკრებასა. შფოთთა თფილისსა, ქართლსა და კახეთსა შინა აღდგენილთა ძმათაგან მეფისა, დაგვიანებამან ქალაქდისა, მოუცლელობამან თვით მეფისა სნეულებისა გამო, რომელიცა მოერია მას და განუძლიერდებოდა დღე ყოველ, დააბრკოლეს საქმე: სტამბა დაშთა უქმად და მბეჭდავნი უსაქმოდ. მეფემან ვერ იგდო დრო, რათა შესდგომოდა საქმესა ამას და სიკვდილმან მეფისა მოულო ბოლო წიგნთა ბეჭდვისა ჰაზრსა მისსა. ამას სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგ მხედრულისა ასოთი მოკლე საქართველოჲსა ისტორია, რომელსა ეწოდა: „ნარკვევი“, ქმნილი ბატონიშვილისა დავითისაგან და მერეთ ლენერალისა კნორინგისაგან მეფობისა გაუქმებისა გამო განცხადება ქართველთადმი.

CVII

მეფე, მზრუნველი მონასტერთათვის, მეცადინებდა, რათა ძველთა წესთა ზედა ყოფილიყვნენ მამანი და ძნანი მათნი. 1800 წელსა ფებერვლისა 7 სწერს მეფე შვილსა თვისსა იოანეს შემდეგსა ბრძანებასა: „წინამძღვარი იკორთისა მონასტრისა ჩივის მეზობლებზედ ეკლესიისა მამულებსა არ გვანებებენო. მიბრძანდი და შეიტყე სადაო: გამამძიებელიც მანდ მობრძანდება და ოქმებსაცა და მეფეთა წერილებსაც განახლებს. გალავანიცა დაქეუულა. უბრძანე სახასო გლეხთა შენობაზედ გაისარჯნენ, რადგანაც მათი სალოცავი არის. გამალიელ

სის აღებისა დროსა 1795 წელსა. ვითარცა კეთილმორწმუნემან კაცმან 1797 წლიდამ შესწირა ნათლისმცემლისა უდაბნოსა ყოველწლივ ზედაშედ და ნუგეშად ძმათა მოღვაწეთა თვითო ურემი ღვინო. შვილი მისი განაჯრობს შეწირულობასა ამას დღეინდელად დღედმდე.

შეუწუხებიათ და წინამძღვარობაზედ ხელს იღებს. გამოცვლა ამისი არ იქმნება. საჭირო კაცი არის ესე და დიდად მცდელი. ეცადე და-ამშვიდო. — მეფის ძემან იოანე სრულ ჰყო ესე საქმე და განუსვენა წინამძღვარსა. მადლობითა აღესილმან გამალიელმან მოართვა მეფეს ხატი ღვთისმშობლისა, შემკული მეფისა ირაკლისა ძის ვახტანგისაგან, შობილისა პირველისა ცოლიდამ და გარდაცვლილისა უშვილოდ ⁴¹.

აქ სათქმელია ესეცა საცნობელად შემდგომათვის. იკორთისა ანუ ვირშისა მონასტერი მთავარ ანგელოსთა, სამარხი წმინდათა მოწამეთა ესრეთ იყო ძველად მიჩნეული, რომელ მეფენი უნიშნავენდნ განმგედ წინამძღვარსა, მაშინაც, ოდეს ერისთავთა ეპყრათ ქსანი და ჯერეთ არ ჰქონდათ მათ ჩამორთმეული ერისთავობა ქსნისა. არ არის დიდი ხანი, ვსცან, რომელ დავით ჯორჯაძე წინათ გამალიელისა იყო სადმე წინამძღვარად მუნ დანიშნული, თვით იგი დავით, რომელსაც მისცეს შემდგომად ბოდბელობა. ამავე მონასტრისა მამამთავარი განაგებდა ქსანზედ ორთა სხვათა მონასტერთა, ესე იგი ლარგვისისა და ალევისა. ესე უკანასკნელი დავით აღმაშენებელისა დროთაგან იყო საზღვარი არაგვისა და ქსნისა საერისთავოთა. აქა

---

⁴¹ ესე ვახტანგ იყო პირშო ძე მეფისა ირაკლისა, პირველისა ცოლიდამ. განდენილისა და მომკვდარისა 1744 წელსა. ამას მოგვარეს ცოლად ქეთევან დაჰკოსტანტინე მუხრან-ბატონისა, რომელიცა იყო დანიშნული მესამესა წელსა ცხოვრებისა თვისისა, და ვითარცა მშვენიერსა ზრდიდა თვით თამარ დედოფალსა, დედა ირაკლისა. დაწერეს ჯვარი, ოდეს შეიქმნა ქალი 13 წლისა და თვით ვახტანგ იყო 16 წლისა. ამავე წელსა შეეყარა ყვავილი და მორჩენილი სენისაგან, წარიყვანეს აბანოდ შემდგომად 40 დღისა. ესრეთმან გაუფრთხილებელმან ბანჯამან, შუაქცია და გარდაიცვალა თფილისს. მეფე ირაკლი მიეცა დიდსა შეწუხებასა და თეიმურაზ მეფე, მამა ირაკლისა, ესრედ შესწუხდა, რომ დაჰკრა თავი კუბოსა და გაიტუნა. დასაფლავეს მცხეთას. მეშვიდესა დღესა, ოდეს ჩვეულებისამებრ მიუტირეს ცოლსა ქეთევანს, მაშინ იხილა ცხენი კმრისა და ნტირალი მივიდა ცხენთან და ცხენისა კისურსა შემოახვია თმა თავისა თვისისა გრძელი და მშვენიერი. ქეთევან დარჩა ქვრივად და შემდეგ, როდესაც ევოლა მეფეს ირაკლის შვილი მესამისა ცოლიდამ, უწოდეს თხოვისამებრ ქვრივისა რძლისა ქეთევანისა, სახელი კმრისა მისისა ვახტანგ აღმასხანად წოდებული. ამან იწვილა იგი და სცხოვრებდა მასთან. — 1803 წელსა გარდაჰყვა რუსეთს და ჭლერქობისა სენითა გარდაიცვალა 1808 წელსა ს. პ. ბ.

ვახტანგ პირშოსა, — მეტყოდა მეფის ძე მიხაილ. — მიუჩინეს ლალად გივი გურამიშვილი, კაცი ზრდილი და ვაყვაცობითა გამოჩენილი. ოდეს ზრდიდა იგი მას, დღესა ერთსა შეეშინდა ცაცხალისა თევისა. გივი განრიხნდა და ჰრქვა: „როგორი შვილი ხარ მამისა! აღილე თევი ეხლავე!“ — ესრეთ შეჩვია უშიშროებასა და სიყრმიტოგანე გულოვნობასა, მეფეთათვის საჭიროსა“.

ხატი, მისი ნაქონი აქენდა მეფის ძეს მიხაილის და შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა ხვდა წილად მეფის ძის ბაგრატის ძეს ალექსანდრეს და აქვსთ სახლობასა მისსა აქა ქ. თფილისს.

ვიტყვი მამამთავრობისა მნიშვნელობასაცა. მამამთავარი მხრადის იქმნებოდა ერისკაცთაგანი და მოვალეობა მისი იყო ძველად, — განეგო ყმა და მამული მონასტრისა და ეზრუნვა ეკკლესიისა უნჯათთვის. მართებს მწერალსა და მკითხველსა არა აღრიოს მნიშვნელობა ესრეთისა წოდებისა ლექსისა თანა „პატრიარქი“, რომელთაცა ნიშნავს მასვე და ითარგმანების ბერძულიდამ ესრეთვე „მამამთავრად“. მეფემან გიორგი რუსეთისა გზით განღებული კარი დარიალისა ჩააბარა მეფის ძეს ვახტანგსა და უბრძანა არა ვითარცა მამამან, არამედ ვითარცა მეფემან და მბრძანებელმან, იყოს მზად და ფხიზელად, — რათა არა აწყინონ რუსთა ჯართა გზაზედ და აძლიონ ყოველივე შემწეობა ურმითა, და ცხენითა და კაციითა ყოველთავე მუნით მიმავალთა და მომავალთა, ესრეთი ბრძანება მეფისა მეფის ძისადმი მსწრაფლ განითქვა, და თვით ვახტანგ ანუ აღმასხან, სუსტი სულითა, — დამორჩილდა და მორჩილებითა თვისითა, — დასდვა შიში და ღუმილი მხლებელთა თვისთა ზედა. — მეშფოთი არაგვი, დაუცხრომელი და გაუმადლარი ომითა, ვითარცა ღღესცა ძველადგან იმღერის არაგვსა კაცი, — დაჩუმდა, და იყო მოლოდებასა მზაკვარსა იგდოს დრო მარჯვე და მიუდგენ ერთგულობითა მეფის ძეს იულონსა, რომელიცა იღუმალ არა დასცხრებოდა წინა-აღმდეგობითა მეფისადმი, და ჰგონებდა გამეფებასა, ვითარცა უფროსი შვილი ირაკლესა მეორისა ცოლიდამ. მაშინ მეფემან მოიწადინა თვით წარსვლა არაგვზედ და ქსანზედ ჰაზრით მით, რათა გამოდევნოს მუნით იულონ და ვახტანგიცა. სნეულებამან არ მისცა დრო თავისუფალი და ვერ შეასრულა ჰაზრი თვისი დასამშვიდებულად სამეფოჲსა.

CVIII

ვახტანგ მეფის ძე, აღმასრულებელი მეფისა ბრძანებათა, უგზავნიდა შემოდგომას და გაზაფხულს ხევის ბერთა ფშავიდამ, ხევსურიდამ, თრუსოსა ხეობიდამ, ხევიდამ და მთიულეთიდამ, და მეფე მადლობელი ძღვენთა მათგან მორთმეულთათვის, — მოძღვრებდა იყვნენ ერთგულად მეფისა და არა დაივიწყონ მათ მოვალეობა მათი. მეფე მეცადინებდა რუსთა სიყვარულსა და აგონებდა მათ შეწევნასა, რომელსაცა მოეჟის მათითა მოყვანითა მტერთა ზედა საქრისტიანოთა. ესრეთისა ჰაზრისა განთენისათვის მათათა შინა ავად რუსთათვის მოსაუბრეთა, — ორგზის წარავლინა მთებთა შორის. პაფნოტი არქიმანდრიტი. ესე პაფნოტი იყო თვით ივი, რომელიცა შემდგომად

კნიაზმან ციციანოვმან შეგზავნა მათა შინა დასამშვიდებლად, და კაიშაურსა აღშფოთებულთა მთიულთა სცეს 40 გზის თუმცა ნელიად ხანჯალი და უბრძანებდნენ მას რუსისა ერთგულსა და ქვეყნისა ორგულსა, შეჯდეს * ვირსა მიგვრილსა მისდა, — საკიცხველად. „ამ დროსა მივედ მე მუნ კაიშაურსაო, — მიბრძანა მეფის ძემან ფარნაოზ, — დევნულმან რუსთაგან და ეიხსენ იგი განსაცდელისაგან და დაეაბრუნე ანანურისაკენა“. — ესე პატნუტი იქმნა შემდეგ არქიეპისკოპოსი და გარდაიცვალა მოსკოვს 1823 წელსა.

CIX

ამავე დროსა მიეწერა მეფისა ბრძანება მეფის ძესა ვახტანგს, რათა დაწესებული 1 იანვარს 1774 წელსა, ირაკლისავე დროსა მორიგეთა კანონნი აღსრულდებოდეს ეგრეთვე ფიცხელად, ვითარცა მამისა მისისა მეფობასა. ამავე ბრძანებითა, დასდვა მას ვალად მეფემან შეპყაროს, ვითარცა კარისა მასისა მოხელენი სალთ-ხუცესი, მილახეარი **, ბოქოულთ-ხუცესი, ეგრეთვე მოურავნი, ხევის-ბერნი და სხვანი, და გამოუცხადოს მათ ესრეთი მოვალეობა მათი. ესრეთმან მეფისა ბრძანებამან დიდად შეაშინა მეფის ძეცა და თვით ჩვენცაო, — იტყოდნენ მოხუცნი დუშეთში, — ჩემთან დაახლოებულნი გოშპარ კობიაშვილი და იასე ყარანგოზიშვილი, რომელთაგან პირველი გარდაიცვალა 112 წლისა 1862 წელსა და მეორე 87 წლისა 1864 წელსა.

CX

1800 წელსა გაჩნდა კირი ქალაქსა: შემოიტანეს ესე ახალციხისა მხრითა. რუსთა ჯარისა შეფთა და თვით კოვალენსკიმან სთხოვეს მეფესა, მიიღოს ზომა და ღონე კარანტინებისა. მეფემან წერილითა უწყებულმან, წერილითავე აცნობა: ყარანთინსა უნდა ყარაულებიო და ძნელია შოვნა ესოდენთა ყარაულისა რიცხვთა, რომ ვერვინ შემოვიდეს მუნით აქეთ ჩემსა სამეფოშიო. ამისთვის კმარა ეს ზომაო: მე მივსწერე ახალციხისა ფაშასა გამოუცხადოს ვაქართა ყოველგან აქეთ

* ხელნაწ.: „შეერთდეს“. რ ე დ.

** ხელნაწ.: „ამილახვარი“ (ნამდვილად კი თანამდებობა იგულისხმება. სწორი წაკითხვა დაუცავს წ. კ. ს. ხელნაწ. 3053-ს). რ ე დ.

მავალთა: თუ შემოვა ვინმე ჩემს სამძღვრებში, არავის მივიღებთო, სავაქროსა წავართმევთო და თვით მასცა თოდსა ჰკერნო. — გაიცინეს შეფთა ესრეთსა პასუხზედ; გარნა მეფემან ჰქმნა ესე; აცნობა ფაშასა ბრძანება თვისი და ნამდვილ აღარავინ შემოვიდა და ექვსსა თვეზედ კირიცა გაჰქრა და შემდეგ ვაქრობაცა კვალად გაიმართა. იტყვიან მომსწრენი დღეთა ამათ მწარეთა: მართლად ერთმანცა კაცმან ვერ გაბედა შემოსვლა სოფლებშიაცაო; მიწერილი ბრძანება ესრეთ აღსრულდა მტკიცედ, რომელ არავინ უნახავთ არავის მისრული სამძღვრებისა სოფლებში კაცი ოსმალთა ადგილებიდან. გაგზავნილთა ამ სოფლებში კაცთა აზნაურთა მოხელეთა აღსრულებისათვის ბრძანებისა; მოახსენეს მეფესა: „ვხედავდით მხოლოდ ლეკთა გუნდ-გუნდათ მიმავალთა შორით ტყისა და მთებისა გზებითა ანუ ახალციხეს, ანუ მუხით დაღესტანსა“.

ამასვე დროსა მოართვეს მეფესა და წარმოუდგინეს 4 სალდათი გაქცეული თფალისიდამ ახალციხისაკენ. ესენი დაეპირათ წალკისსა თავსა გარდასაველსა მთაში. მიცემულნი სამჯავროსა, რუსთა წესითა, იპატივა მეფემან და ინება არღა დასჯა მათი. შორჩილ ექმნა ღენე-რალი ლაზარევი და თვით მოახსენა მას მადლობა მათთვის. — მეტად ფიცხელად ეკიდებიან, ეგ კურთხეულნი სალდათთაო. — ბრძანა მეფემან და უპასუხა ესრეთისა სიტყვისათვის სიმაჰმან მისმან სარდალმან გიორგი ციციშვილმან: „ამისთვის იმარჯვებენ რუსნი, რომ ესრეთ დიდსა შორჩილებაში ჰყვანან“.

სასწულთა კირიანთათვის გამართეს თვით რუსთა ვერაზედ ლურჯ მონასტრისა გვერდით. სახლად აუშენეს 4 წნელის დიდი სახლი, გარედამ და შინიდან ლესულნი გაჯითა და ზევით ქერი ფიცოითა დახურვილი. აპრილიდამ ავეისტომდინ იყო ესე. მზრუნველობა სწულთა სანოვავისა და საწოლისა, მიანდევს ქალაქისა მელიქსა დარჩია ბებუთოვს და ერთსა სომეხსა, ალალო..., ოსმალოდამ მოსულსა, კირანხადსა.

CXI

მხნე და გულოვანი, გმირი ვაჟკაცობისა და პატივცემული მეფისა ირაკლისაგან ზაალ ყაფლანიშვილი, — ობლად, ვითარცა თვით იტყოდა, დაშთენილი, — შემდეგ მეფისა ირაკლისა, წარვიდა სოფლად და გოდებდა მუნ გვეყანისათვის აღრეულისა. — ოდეს გამეფებულნი მეფე გიორგი თელავსა, მობრძანდა თფილისსა და მოითხოვა სიონისა ეკკლესიაში ფიცი თავადთა და აზნაურთაგან, მაშინ ერთგული

მამულისა და მეფობისა ზაალ მოვიდა თფილისსა და ჰფიცა მას ერთ-
გულობა და წარვიდა მოხუცი 84 წლისა სოფლადვე. ვითარცა მო-
ხუცი და არღა სახმარი ომთათვის და ბრძოლათათვის, ჰგონებდა
თავსა თვისსა უსარგებლოდ ქვეყანისათვის და არცალა მოელოდა
შემდგომად ირაკლისა ხმალთა ტრიალსა ვისგანმე, სიტყვისამებრ
შემდეგ თქმულისა კ. გრიგორი დიმიტრის ძის (ქართულად ნამდვილ
„ზურაბის ძისა“) ორბელიანისა:

მამული ვერღა იხილავს ირაკლის ხმალსა მღელვარეს, .

დიდება ივერიისა მასთან მარხია სამარეს.

მეფე გიორგი დამფასებელი ზაალის გამირობისა, სწუხდა, მისსა
უნახაობასა. მაშინვე წარავლინა გოგია ბარათაშვილი, ხელჯობიანი
და უბრძანა სთხოვოს ჩამოსვლა ქალაქად. ზაალმან მოსულმან თფი-
ლისად, იხილა მეფე და ტირილით მოიგონა გარდაცვალებულისა
მეფისა მასთან ალერსი, ვითარცა მეგობრული მასთან. მეფემ სცა
ნუგეში, ალუთქვა სიყვარული და დაჰპირდა სამსახურთა მისთა დაუ-
ვიწყებლობა. დროსა ამას მუნ მყოფმან მეფისათანა * სარდალმან
იოანე ორბელიანმან, აღიმალა ხმა და, ვითარცა სარდალმან, ჰრქვა
მას: „გმირად გსახვენ ზაალ! და იყავიცა ვიციტ ესე; პატივი არ მი-
გეღების არავისგანო“. მაშინ ზაალმან, შინაურთა დავებითა მამულთა
გამო დამდურებულმან და ადრევე სიყვარულისა ერთობითა არ შეკ-
რულმან, პასუხ-უგო გამირულად: „დიახ, ბატონო სარდალო, გმირსა
გმირი უნდა აფასებდეს მაშინ ვიქმნები სწორე გმირად სათქმელი. —
ჩემი სამსახური მაშინ იყო, როდესაც ხმალი მეფისა წინ მიძლოდა.
ებლა მოხუცი და სნეული, რიღას გამოსადევი ვარ. აბა, სარდალო!
მეფეს და ქვეყანასა გვიჩვენე ხმალი შენი ლესული, და გვათქმევინე
გმირობაცა შენი“.

სარდალსა იოანეს ეწყინა და მეფესა გაელიმა და იამა: იცოდნენ
სარდლისა იოანესი არა ვაჟკაცობა და ნეტარებითა მოიხსენებდენ
მამასა მისსა, სარდალსა დავითს, მხნესა და გულოვანსა, ნამდვილ
დიდკაცსა და მეფეთათანა შელაღებულსა.

ზაალ გამირთა გმირი, გარდაიცვალა 1808 წელსა და დასაფლავდა
სიონისა თფილისს ეკლესიასა. სიკვდილადმდე იყო დაუფიწყებელი
ანაწანუმ დედოფალისა და ყოველ წლივ წარვიდოდა ნცხეთას და
გარდაუხდიდა მას პანაშვიდსა ⁴⁵.

⁴⁵ ესე ანაწანანუმ იყო მეორე ცოლი თეიმურაზ მეორისა, ასული ბარათა-
ანთი, ქვრივი ქაიხოსრო ციციშვილისა. ოდეს მოკვდა ცოლი თამარ, მეექვსესა
თთვესა შეირთო იგი მშვენიერებისა გამო. სქულდათ ირაკლის და ანანას, ვითარცა
დედინაცვალი და არ უნებდათ ხილვა მისი, რადგანც ეცვათ ჯერეთ შავი გლო-
ვისა. შემდგომად რავდენისამე ჟამისა, მივიდა ირაკლი სანაბავად მისისა. დედა-

* ხელნაწ. „მეფემან“.

დღესა ერთსა მეფესთან, გარისხებულსა ძმათაგან თვისთა შფოთ-
თა გამო, შეიყვანეს წვრილნი შვილნი მისნი: ოქროპირ და ირა-
კლი. — გამდელთა მათთა დაუსხვეს იგინი ახლოს მეფისა დაფიქრებუ-
ლისა. ლალა მეფის ძის ილიასი დავით აბაშიძე და გოგია ბარათა-
შვილი უალერსებდენ და ეთამაშებოდენ ყმაწვილთა. ესრეთსა ალერსსა
შეუდგა თქმა წყობითი „იწილო-ბიწილოსი“. სავსებისათვის მოთხრო-
ბისა ამის მართლივ დავსწერ ამასაც აქავე:

„იწილო, ბიწილო,
შროშანო გერიტინო,
აღხო მალხო,
ჩიტმა გნახო,
შენი ფესვი
ფესმანდუკი,
აბდა უბდა
გადასკუბდა,
აჯეგ მაჯეგ,
მეფეგ ჩაჯეგ“.

ჩვეულებისამებრ ქართველთა, იტყოდენ ამას რაედენჯერმე და
დაასწავლიდენ ყრმათა განმახვილებისათვის და დაღესვისათვის მენსი-
ერებისა; ეგრეთვე ძლიერისა, მტკიცისა და წყობითისა ლექსთა და
სიტყვათა, წარმოთქმისათვის.

ფალი ანახანუმ, რათა არა ეჩვენოს მას უხდელად, მოირთო ვითარცა დედოფალი,
ყელსა და თმათა, ხელთა და გულსა მოიფინა თვალი და მარგალიტი, წამოისხა
ხამი ანუ ფლევირი ინდოეთისა ნაქსოვი და, ამით, რეცა იფარვიდა და მალავდა
მართ სამკაულთა. ესრეთ ეჩვენა ირაკლის და ესრეთვე მეფის ასულს ანნას. იყო
დიდი მორწმუნე და ქრისტეს მოყვარე. მოავლად შეამკო ეკკლესიანი ქართლსა
და კახეთსა. დიდად ზრუნვიდა მონასტერთათვის. შემდგომად სიკვდილისა თეი-
მურაზისა რუსეთს, სცხოვრებდა თფილისს და უკანასკნელთა, ცხოვრებისა თეი-
სისა, წელთა, იკურთხა ჩოხა სამონოზნო და ატირა მრავლად მუნ მყოფნი და
დამსწრენი კურთხევისა დედოფალი დარეჯან და სასახლისა ქალნი. ჩოხა უკურთხა
კათოლიკოსმან ანტონი პირველმან ნათლისმცემლისა ეკკლესიასა შინა პირისპირ
სასახლისა. გარდაიცვალა შემდგომად რვისა დღისა გარდაცვალებიდან თვით
კათოლიკოსისა ანტონისა. სიკვდილი ანტონისა, ჩვეულებისამებრ ქართველთა,
ჩანძახეს მომაკვდაესა ანახანუმს. დაასაფლავეს მცხეთისა ეკკლესიასა მეფეთა
სამარხსა.

დროსა ამას, როდესაც მეფე ღუმლითა დაღრმობილი, ტრფიალებდა შვილთა სიყვარულითა, შვეიდა მეფესთან მეგვიდრე მისი დავით. ამას გამოჰკითხა ქვეყანისა საქმენი და რაედენისამე მოხსენებისა საქმეთათვის უპასუხა დიდად მკვახედ. დავითს არ იამა ესე და დაფიქრებული გამოეთხოვა მამასა და გამოვიდა. — გამოვიდა დავით და შვეიდა იოანე ძმა მისი. მეფემან შესჩივლა დავითისაგან უჯგრონი მოხსენებაები და უბრძანა სიფრთხილით მოქცევა: „ქვეყნისა გაოხრებულისა მეფე ვარ. დიდი ჭკუა გვინდა ამისთანა დროებაშიო. უფროსნი შვილნი ხართო ჩემნი და უნდა მეცა მპატრონებდეთო“. რაჲ იყო საგანი ესე მათის საუბრისა, არლა დახსოვნებოდა გოგია ბარათაშვილსა, გარდაცვალებულსა 1850 წელსა, რომელმანცა მომითხრა ამბავი ესე.

მეორესა დღესა განვიდა ხმა ქალაქში: მეფე იწილო-ბიწილოსა შეექცევაო. სცნო ესე მეფემან, გარნა არ განრისხდა; შვილებსა დასდვა ექვრ და სდუმნა. — დედოფალმან მარიამ შვიტყო ესე და შესჩივლა მამასა თვისსა გოგიას. აჩქარებული გოგია დაამშვიდა თვით მეფემან, სიძემან მისმან და უბრძანა ღუმლი. ამავე დროსა შვეიდენ მეფესთან სარდალი იოანე, სლექსანდრე მაყაშვილი, ელიაზარ თალავანდიშვილი და მელიქი ქალაქისა დარჩია; თან შეჰყუა ამათ წირვისა შემდგომად მღვდელი ონისიმე იოსელიანი და მიართვა მეფესა სეთისკვერი. მაშინ უბრძანა შეიყვანონ მასთან ყმაწვილები ილია, ოქროპირი და ირაკლი. „გოგიავე, — ბრძანა მეფემან, — თუ გიყვარდე, შეაქციე ყმაწვილები იწილო-ბიწილოთი, დასხედით ონისიმესთან: მაგასაც ეცოდინება იწილო-ბიწილო“. — ამითი უნებდა ეჩვენებინა, რომელ მეფობისა საქმეთაცა განვაგებო და ალერსსაც ყმაწვილებთან დროს ეუპოვნო.

ესრეთითა მოქცევითა ამხილა და არცხვინა დამცინებელნი. განვიდა კვალად ხმა ყოველგან და მიჩუმდენ ენანი, ბოროტისა მეფეზედ მეტყველნი.

CXIII

ამბავსა ამას დაუროო ამბავი მანვე გოგია ბარათაშვილმან — ქალაქი ამ დროს დამშეული იყო და პური ვერ მოდიოდა ადვილად ამ ქალაქშიაო. მეფესა გაეგზავნა ეშიკასბაში გიორგი ციციშვილი და მალხაზ ამირეჯობი და ნაზირი კათოლიკოსისა ნიკოლოზ ელიოზიშვილი მოსაშველებლად პურისა; ეგრეთვე ყაზახ-ბორჩალოში გაეგზავნა იოსებ კალატოზიშვილი, თარუა არღუთაშვილი და ჰუსეინ-ჰაჯი.

ამათ თითქო განგებ შეთქმითა, ერთს დღეს შემოიტანეს თფილისში 320 ურემი ქართლიდამ და 400 ყაზახ-ბორჩალოდამ. გაიგსო ბაზარი პურიტა, ჩამოვარდა სიაფე და გაიძლო ქალაქმა კუჭი. მცხოვრებნი თფილისელნი აღიდებდენ მეფესა და ჰგიობდენ მაგიებელთა მისთა. — მარილიცა შეძვირებული იყო და ამისთვის წარგზავნა პავლე მელიქიშვილი და ქალაქისა ნაცვალი სურგუნაშვილი ყულფისაკენ, რომელთაცა წარიღეს ბრძანება მეფისა ყაზახისა და ბორჩალოსა სულთნებთან. ესენი წარუძღვნენ და მოიტანეს ერთს თვეზედ 200 ურემი და 700 აქლემებითა მარილი მრავლად. „დიდად ბეჯითად მეფობდა, — იტყოდა იგი გოგია, — მაგრამ ძმები და მხლებელნი მათნი აშფოთებდნენო, ძრწოდენ ყოველნივე. მეფისაგან იშიშოდენ ძლიერ, მაგრამ არ დასცხრებოდენ ხოლმეო. მიკვირს ეხლაცა მოთმინება და სულგრძელობა მეფისაო. ყმაწვილი ვიყავი, ხმა არა მქონდა დიდკაცებშიაო, მაგრამ მესმოდა კარგად ყოველივეო და ბევრჯერ დავფიქრდები ეხლაც და ვიტყვი: რათ სჩადიოდნენ ასეო? რა კაცნი იყვნენო? რას ეძიებდნენო? სამგლე გოჭივით ატეხილი იყო დიდი და პატარაო!

მართლად იტყვიანო: ღმერთი რომ კაცსა გაუწყრება, პირველად ჭკვასა წაართმევსო. იმ დროს აღარავინ იყო რიგიანი კაცი, აღარც სარდალი, აღარც სალთხუცესი, აღარც მწერალი, აღარც მღივანბეგი და აღარც მღვდელმთავარი. ჭეშმარიტად ვიტყვი მხოლოდ ამას, რომ მეფე გიორგი თვით იყო სწორეთ ჭკვიანი, თვით სარდალი, თვით მსაჯული და თვით მღვდელმთავარიო“.

ამბავი ესე მიაბზო თვით გოგია მან — (არა ვუწოდებ გიორგი, რადგან ამა სახელითა „გოგია“ იგი იყო ცნობილი); როდესაც 1847 წელსა მიჩვენა მან ბირთვისისა ციხე დაწვლილებით და ვიყავი მასთან სტუმრად ერთსა ღამესა, ოხერთა მითხრა მან: „ესრეთისა სიმაგრისა მექონე ქვეყანა, და რამდენი ამისთანა არიან სომხეთისაკენ, როგორ უნდა წამხდარიყოო. ჭეშმარიტად ცოდვისა მოგვევლინაო და მტერმან ასე გავვაქროო!“

ჭეშმარიტია თქმულება მისი ესე უკანასკნელი და აქა მოსმენის მებისტორიე წახდენისა მიზეზსა. წინასწარმეტყველისა პირითა მასვე იტყვის ღმერთი, განმგე მეფეთა და მეფობისა. წარვედი და არქე. — უბრძანა ღმერთმან ისაის, — ერსა ჩემსა ისრაილსა: „არა ვიყო მე წინამძღვრად ერისა ჩემისა: რამეთუ ენანი მისნი უსჯულოებენ და უფლისა მიმართ ურწმუნოებენ“.

ნუ დამცინებენ თქმასა ამას მკითხველნი შრომისა ამის ჩემისა. მიიღონ ჰაზრი ესე ანუ თქმულად ტაციტისაგან, რომელიცა, ვითარცა წარმართი — ესრეთვე ეძიებდა რომელთამე დაცემისა მიზეზთა; ანუ

თქმულად გიბზონისაგან მვისტორიეს დეისტისა, ანუ თქმულად ბოსე-ტისაგან და მიშლესაგან, — ისტორიისა ფილოსოფიურად მწერალთა. მე ვიტყვი წინასწარმეტყველისაგან თქმულსა: მიიღონ სარწმუნოებასა ზედა მერყევთა ანუ ურწმუნოთა ჰაზრი მისი, ვითარცა თქმული კაცი-საგან გრნიერისა, მამულისა თვისისა მოყვარისა, შორს მხედველისა, დაწვლილებით ყოველისავე გამომეძიებელისა, მთრთოლარისა სამე-ფოხსა და მეფეთათვის თავგანწირულისა, რათა არა გამქრალიყო, სარწმუნოება მტკიცე აბრაამისა, ვარსკვლავი ისრაილისა, ძალი და ძლიერება დავითისა, სიბრძნე და მართლმსაჯულება სოლომონისა. აქა კვლად ესდუმებ. უძლურებამან და ღუმილმან კალმისა ჩემისა ვანაღვიძონ და ასაუბრონ სხვანი...

CXIII

1799 წელსა მოვიდა ელჩი ყაენისა და წერილი მისი მეგობრული. სთხოვდა მეფესა — არა დაარღვიოს კავშირი ძველთა საქართველოჲსა მეფეთა ერანის ყაენთანა, რათა არა დაივიწყოს წყალობაები, რომლითაცა საესე იყო საქართველო, რათა რუსთა არა მიანდონ სეე და ბედი თვისი. ყაენი აღუთქმიდა მთარველობასა თვისსა საქართველოსა: ვალისტანზედა, სარწმუნოებისა მათისა არა დევნასა, უფლებასა სახანოებთა ზედა ერევენისა, განჯისა და ყარაბაღისა, ვითარცა იყო მეფისა ირაკლისა დროსა, და უკეთუ ისაქიროგბს მეფე ჯარისაცა გამოგზავნასა 6000 კაცისა ყაენისა ხარჯითა დასაცველად გზათა, რომელნიცა აქვნიდნენ საველელად ლეკთა, ქვეყანისა ამოხრებელთა. — მეფემან მიიღო ელჩი პატივითა და მაშინვე მისწერა წერილი, რომლითაცა დაუმალველად და გამოცხადებულად აღიარა საქიროება ქვეყანისა დასაცველად მინდობით და მიმართვით რუსთა ხელმწიფისადმი. მისწერა მეფემან: „ირანი შეგვექმნა მდევნელად და მტერად ჩვენდა; დაივიწყა სისხლი მეფეთა ქართველთა ჯარისა დაღვრილისა ავგანისტანსა. ირანმან აღწყვიტა ერი და გააოხრა სამეფო ჩენი. ირანმა აღძრა ლეკი ასაკლებად ჩენდა. ერთიდაიგივე სარწმუნოება რუსთა ხელმწიფეთა თანა, მაიმედებს ქვეყანისა დამშვიდებასა. დარღვევა მათთან კავშირისა, არ შემიძლიან და ვერცა შევირცხვენ პირსა და ვერც გავტეხავ სიტყვასა მიცემულსა. ყოველნივე სასულიერონი და საერონი გვამნი თხოულობენ რუსეთისა ხელმწიფისა მთარველობასა“.

პასუხითა ამით წერილითითა წარვიდა ელჩი. მაშინ ყაენმან მოსწერა წერილი ყარაბაღისა, განჯისა და შაქიშირვანისა ხანთა დასაპ-

ყრობად საქართველომსა იქონიონ მზად საგზალი და იყოლიონ ჯარი. მეფის ძე ალექსანდრე დროთა ამათ იყო თავრიზსა და იმედულებდნენ შეწვევითა მისითა, შემოვიდნენ ქართლსა განჯისა გზით და ფულითა ნაქირავითა ლეკთა ჯართა შემოვიდნენ კახეთსა, ჭარდა-აგდონ ტახტიდან მეფე გიორგი, შეუკრან და გაამაგრონ გზები რუსეთისა მხრით და გაამეფონ ალექსანდრე, ანუ უფროსი ძმა მისი იულონ. მეფის ძეს ახლდენ ქართველთაგანნი: ზაქარია ხერხეულიძე, ადამ ბებურიშვილი, როსტომ საგინაშვილი, თადია ჩოლაყაშვილი და სხვანი. ხანმან ყარაბაღისა აცნობა ესე მეფესა გიორგის და თვით მეფემან დამყარებულმან რუსთა იმედსა ზედა, არ მიცა პასუხი ხანსა, თუმცა მეგობარსა თვისსა. ჰუსეინ-ბეგი ყარაბაღისა, ელჩად გამოგზავნილი ევედრებოდა მეფესა უბოძოს წერილი ხანსა და მეფე უბრძანებდა სიტყვითა: „რუსთა ჯარი ექვისისა დღისა სავალზედ შორავს ჩემგან. დაბარება და მოსვლა მათი აქა ადვილია. ესრეთ აცნობე ხანსა. მე წერილსა ვერ მივსწერ; არცა არის რიგი დაუკითხავად რუსთა ხელმწიფისა მქონდეს მიწერ-მოწერა. ზაკეთსა მოქმედებასა ინანებს ირანი, არ შერჩება ყენთა თფილისისა აოხრება, და სისხლი მცხოვრებთა დაღვრილი აქა. ირანმან წაგვახდინა: რუსეთი გარდაუხდის მაგიერსა ირანსა. უწერილოდ მისულმან ელჩმან, რომელიცა მივიდა უწერილოდ მეფისაგან, განარისხნა ხანი ყარაბაღისა და მოიყვანა განცვიფრებასა ესრეთი მეფისა მასთან მოქცევა. აცნობა ესეცა ყენსა და აღუთქვა მზა ყოფნა თვისი შეერთებისათვის მისისა ყენისა ჯართან შესასვლელად საქართველოსა და დასასჯელად გაამაყებულისა მეფისა. ორისა თთვისა შემდეგ, სცნო ყარაბაღისა ხანმან და თვით ყენმან რუსთა ჯარისა შემოსვლა თფილისისა.

CIV

ამასვე დროსა იგდეს ხელსა თადია ჩოლაყაშვილთან მოწერილი წერილი თვით მეფის ძის ალექსანდრესაგან და ესრეთივე იოანე ბოდბელთან, მაყაშვილთან, რომელმანცა მიმალა, თუმცა სცნო მეფემან. ერთი ესრეთი წერილი მიიღო იღუმალ ორგულმან მეფისა ჩოლაყაშვილმან და ბრძანა მეფემან შეიპყრან იგი და მისცეს სამსჯავროსა. პყრობილმან და შეშინებულმან გამოაცხადა წერილიცა მიწერილი ბოდბელთან და ორთა სხვათა თავადთადმი, და მეფემან, ნაცვლად სასჯელისა: (რადგანც ჩოლაყაშვილი იყო სიძე მეფისა ძის ალექსანდრესი), ბრძანა სინანულისათვის მაჟისა მოსცენ ფიცითი წინაშე კარისა. ეკკლესიის ხატისა თელავს, სიტყვა წერილითი ერთგულობი-

სათვის მეფისა გიორგისა და ეკმაოსცა მათ ესე. გულტკივნეულმან მეფემან და გულჩვილმან, უბრძანა იყენენ დაზნაშავენი სიფრთხილით, ებრალებოდესთ ცოლშვილნი თვისნი, ვითარცა ებრაღვის თვით მეფესა იგინი, არა ღირსნი სიბრალულისა და შეწყალებისა.

იოანე ბოდბელსა მიეწერა საყვედურითი წერილი ესრეთისა სიტყვებითა, რომელ მოიყვანა ძრწოლასა და შიშსა ყოვლადი კახეთი. „ორგული მეფისა და გამტეხი ფიცისა, არააა მწყემსი ეკლესიისა— მისწერა კათოლიკოსმან ანტონი, სიტყვა და თქმა მეფისა— თვით განიკვეთ ესრეთითა მოქცევითა თავსა შენსა ხირისხილგან შენისა.— ნუ მიმიყვან იქამდინ, აღვასრულო იგივე სასჯელი, რომლითაცა დიასაჯა ორგული მეფისა როსტომისა კათოლიკოსი დიასამიძე“. — შეკრთომილი ბოდბელი, თვით მოვიდა ქალაქსა, წარდგა მეფესთან და მოითხოვა ბოდიში და მიტევება ბრალისა; მიაწერა ბრალი თვით ძმასა მისსა მეფის ძეს ალექსანდრეს, რომელამანცა მოსწერა წერილი უქმად და ყურუგდებულად დარჩენილი. ამით დასცხრა კახეთი და შეშინდა ქართლი. სიმტკიცემან მეფისა მიაჩუმა ბორგვანი მრავალთა, იღუმალ მუშაკთა პირის-პირ მეფისა ესე — ამბავი მიაშობო მეფის ძემან თეიმურაზ ერთსა და მასვე დღეს, ოდეს მესაუბრებოდა ს. პ. ბ. ხატისა გამო კარის ეკლესიისა ღვთისმშობლისა, რომელიცა აქენდა მას ს. პ. ბ. და რომელიცა შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა აქენდაცა კვალად მეუღლესა მისსა მეფის რძალს ელენეს; და აწ მეფის ძეს იოანეს შვილისშვილს იოანესვე.

დიდად შინაურად შეჩვეული მასთან მოვახსენებდი ხშირად სიტყვასა: „ბატონიშვილო! ხატი ევე ტაძრისა, სწუხს ტყვეობასა თვისსა, ტაძრისაგან თვისისა დაშორებასა და უცხოებასა შინა მწირობასა“. „ამის მადლი, — მეტყოდა, — შემეწიოს მე, როგორ მოვიშორებ მას, მანამ ცოცხალი ვარ“. — „ჩემი რჩევა, ბატონიშვილო, წარგზავნოთ თელავსა; არ დაუპარგოთ საუნჯე ქვეყანასა და თვისსა აღვიღსა. ფასი ხატისა მაგისა, იცის ქვეყანამან, რომელსაცა იგი ეკუთვნის და რომელმანცა იგი ჰქმნა და შეამზადა“. —

ზედა წარწერა ხატისა ამის არა მაქვს და მახსოვს ზეპირ ნამდვილ, რომელ იყო შემკული კახთა მეფისა ლეონისაგან. დედოფალიცა თინათინ მეუღლე მისი, იყო მუნ მოხსენებული ⁴⁶.

⁴⁶ ხატი ესე, შემდგომად გარდაცვალებისა მეფის რძლისა ელენესა, მეუღლის მეფის ძის თეიმურაზისა, წარმოიგზავნა თფილისს დასასვენებლად თელავისა მეფეთა კარის ეკლესიისა 1866 წელსა. იოანე ბატონიშვილის შვილიშვილმან იოანე გრიგორის ძემან გამოითხოვა იგი და მიიღო თვისდა საკუთრებლად, ვითარცა სახლისა მისისა საუნჯე. ძვირფასითა მინაქრისა ხელოვნებითა არის ესე შემკული. რიგი იყო, ვითარცა ტაძრისა ხატი, ყოფილიყო დასვენებული თელავს, თვისსავე ტაძარსა შინა თავყანის საცემლად ქრისტეანეთა, კახეთისა მხარისა, ქართველთა.

მოთხრობასა ზემორესა დაუმატა მეფის ძემან თეიმურაზმან შემდეგი: „როლესაც მე თვით შემდგომად მეფისა გარდაცვალებისა წარვედი სპარსეთსა, მაშინ მეფის ძე ალექსანდრე დიდად მყევდრიდა მეფისა მამისა ჩემისა ესრეთ მოქცევასა წერილთა შინა მისგან მოწერილთა. მოიხსენებდა მეფესა უშეერად და უკადრისად და სწყევლიდა მას. სიტყვანი ესე მოსწყლვიდენ ჩემსა გულსაო და მაშინ ვსცან მტერობა მისი მამისა ჩემისა სახლისათვის და ბოროტი განზრახვა მისი ძმათათვის ჩემთა. — შემძაგდა მეფის ძე ალექსანდრე და ენახე თვით სპარსელთა ქცევა, ბილწი ჰაზრი მათი უსაფუძლო განმგებლობისათვის და საომრად. ვსცან იგინი არა რაჲსა მცოდნენი, ყაენისაგან დაშორებულნი, ვერ გამბედავნი სიტყვისა თვისისა მეფესთან და სწორისადა სასარგებლოჲსა ჰაზრისა არ გამომთქმელნი. დიდად მიკვირდა მდგომარეობა ირანისა, მეფეთა კარისა, და მოვიხსენებდი პაპისა ჩემისა კარსა და თვით მამისა ჩემისა, ყოვლად მეფურისა, დიდებულისა, ვანცხრობითისა, მხიარულებითისა, სამართლიერისა და კარლია ტახტისა: მდიდართა, მოკლებულთა, სნეულთა, მშვიერთა, ობოლთა, ქვრივთა და პურობილთათვის. ეხლაც ვეკვირვი, მიხედვით სპარსეთისა და სხვათაცა ევროპიისა მეფეთა, ჩემგან ნახულთა რეინისა პირამდინ, მამისა ჩემისა სიმალესა და ბრწყინეალებასა; ეხლაც ვხედავ, რომელ ქრისტიანობა არის სამკაული მეფეთა და მასზედა დაფუძნებული მეფობა და განმგეობა ქვეყანისა არის საჩინო, ტკბილი, სამართლიერი და უცთომელი. — „აი, ჩემო პლატონ, — მიბრძანებდა მეფის ძე, — რითაც იყო დიდი კარი მამისა ჩემისა, — იყო ქრისტეს მოყვარე ყოვლად და ამისთვის იყო მეფე პირველი, თუმცა მტერთაგან გარეულთა და შინაურთა შეიწროებული“.

დიდად ეპაროდა ქართველთა ერისა ჩვეულებასა, ოდესცა აღდგომისა დღესა მიერთმეოდა ვეცხლისა სინზედ, მილოცვით დღესასწაულისა, სხვათაშორის საპასეჲოდ მომზადებულთა სანოეაგეთა, თავი ღორისა მოუხარშავი და მოსახარშავად განმზადებული. — „კურთხეულმან ვასილი, — ბრძანებდა მეფე, — განხსნა ჭამა ღორის ხორცისა, აკურთხა და განსწმიდა, რასაცა მოსე მცნებითა თვისი[თ] უწოდებს

ზილწად. თქმული ესე თუმცა არსად სწერია ბრძენთა და ქართველთა წერილებში, გარნა საზოგადოდ ზეპირ თქმულობით, მიაწერენ დიდსა ვასილს. დიდმან ვასილი შემოიღო ესე, რათა ქამითა ღორის ხორცისა დააშოროს პურიტთა ქრისტიანენი და რათა მოქცეულნი ქრისტიანედ და მიმალულნი ურიაობასა ჰურიანი, ადვილად განიჩიოდნენ. ესრეთი არის სადამე განმარტებული დოსითეოს ნეკრესელისაგან“.

ესე დოსითეოს იყო გვარით ჩერქეზიშვილი, კახელი კაცი, ღვთისმეტყველი და ფილოსოფოსი, მეფესა ირაკლის მეორესა უნებდა ებოძა მისთვის კათოლიკოსობა შემდგომად ანტონისა პირველისა. გარნა არა ჰქმნა მეფის ძემან გიორგი და მიუბოძა შვილსა თვისსა ანტონისს. იცოდა კარგად სომხური. იყო კოჰლი დაბადებით. გარდაიცვალა 1789 წელსა. მას დეუდგა ნეკრესლად ამბროსი.

CXVIII

თელავიდამ მოსრულსა დავითს, რექტორსა, თელავისა სემენარისა შემდგომად გაიოსისა მოძღვრისა, უბრძანა მეფემან დახედოს ქალაქსა თფილისსა სასწავლებელთა, რომელნიც იყვნენ დროსა მას: ნათლისმცემელისა ეკკლესიისა, კალოუზნისა, სიონისა, ქაშვეთისა, მეტეხისა და ანჩისხატისა. ასწავებდენ აქა წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამმატიკას, კატეხიზმოს ანტონი კათოლიკოსისა სისტემითა, ძველთა სამეფოთა ისტორიასა და სხვ. მოსრულთა ჰასაკსა შინა კერძოდ და არა ყოველგან ასწავებდენ ძველსა და ახალსა ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებასა ანტონისაგანვე შედგენილსა. მოწაფენი დროთა ამათ იყვნენ ოთხასამდინ, ვითარცა იტყოდენ თვალით მხილველნი მოხუცნი.

მაისის თთვესა მეფე მიბრძანდა კალოუზანსა და იხილა მოწაფენი ეფრემ ღვდლისა კალოუზნელისა: თვით თვითოეულსა უბრძანა წაიკითხოს დავითნი, პარაკლიტონი, ჟამნი ხუცურად, აგალობნა იგინი და თვითცა გალობდა წირვისა და მწუხრისა საგალობელთა. დიდად განმზიარულდა მეფე, იხილა რა ყრმანი მაღლიანად — ვითარცა სადმე თვით ბრძანა მეფემან, — მკითხველნი. უბოძა თვითო აბაზი და ამცნო ყრმათა, რათმ ეშინოდეს მათ ღვთისაგან და შეიქმნებინ ბრძენნი და შეილნი ეკკლესიისანი. „დასაწყისი სიბრძნისა არს შიში უფლისა“ — ხშირად ბრძანებდა მეფე.

ესე მიაბზო თვით მოხუცმან იოანე, ვიკარმან საქართველოესა, ეპისკოპოსმან ავალიანმან, მუნ დამსწრემან დროსა ამას. ამასთანავე

დაუმატა ესეცა: „ფული თეთრი, რომელიცა მუშაობდა დროთა ამათ ქალაქსა, და რომელიცა მიერთმეოდა მეფესა, ყოველთვის ჩაჰყრიდნენ აღუღებულს ნაცრიანს წყალნი და ესრეთ ფულსა განწმენდილსა და ჩირქივად მოწორებულსა, მიართმევდენ მეფესა; --- ჯიბე მისი იყო შიოს მარანიო“ — ე. ი. უხვი და მოწყალე მოკლებულთათვის და მარადის უკლებელი ფულისა. დიდად უყვარდა განსვენებულსა იოანეს მოგონება მეფისა გიორგისა: „--- იყო კაცი წმინდა. ფაქიზი და მართალი, მოძულე არა წმინდებისა, არცა ერთი ძმა, არცა ერთი შვილი არ იყო, ეგოდენ წმინდა და ღირსი და გონიერი ვითარცა გიორგი, ვითარცა მზე ბრწყინებდა და ვითარცა მთვარე სიდიდით სჭარბობს ვარსკლავთა, ეგრეთ მანათობელად სჩანდა მეფე გიორგი შორის ძმათა და შვილთა თვისთაო“.

CXIX

დიდად სძაგდა ალთაფისა დანახვა, და ბრძანებდა სადმე: „არ ეკადრება ქრისტიანესა მისი ქონვა, რადგანაც არის ნიშანი მაჰმადანობისა. „სპარსნი ალთაფისა ჰხატვენ მაჰმადისა გვერდზედ, — იტყოდა მეფე, — და ცხონებასა თვისსა მოელიან ალთაფისაგან განწმენდითა“. — ძმანი მისნი ეცინოდენ ამისთვის მეფესა და ჰგონებდენ უშვერად თქმასა მისგან ალთაფისათვის. „დროთა ამათ, თათრობისა დასასუსტებელად, იტყოდა მეფე სიტყვასა ამას. ვერ მხედველნი შორით არა მოიწონებდენ მეფისა, ჰაზრსა და გამგენი ოქმულობისა მისისა, ნაცვლად ალთაფისა მაჰმადისა სიმეოლისა, ხმარობდენ სპილენძისა თუნგსა ძველთა ქართველთა ერისა ჩვეულებითა.“

CXX

მეფე ყოვლისა ღონისძიებითა მეცადინებდა, დაესუსტებინა და განექარვა სპარსთა წესნი და ჩვეულებანი, როსტომ მეფისა დროდგან ქართველთა შორის შემოტანილნი და დამკვიდრებულნი. „განამტკიცეთ კაცი სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესსა, — უბრძანებდა ხშირად მღვდელთ მთავართა და არსენისა თფილელსა, არა დიდად მისგან პატივცემულსა, — შეაყვარეთ ერსა ჩემსა ქრისტე; განთესეთ მცნებანი მაცხოვრისა, სიმტკიცე სარწმუნოებისა, სიმტკიცეა მეფობისა და ბედნიერება ერისა. მორწუნე მეფე და მორწმუნე ერი მეგობარნი არიან ღვთისა და შვილნი მალლისანი. დამცველნი ქრისტიანობითისა“

სიწმინდისა, დაიცვებიან განსაცდელთაგან. შწყემსა კეთილსა არა წარუწყმდების სამწყსო სულიერი, მოსავი ჯვარისა არა სადა დაეცემის“. ვიყნეთ მტკიცედ სახარებისა სიტყუათა ზედა; დაგემყარნეთ სარწმუნოებისა კლდესა ზედა: ვისასოებდეთ და მივენდოთ ღმერთსა და იგი დაგვიცვამს. ნუ ჰგონებთ მტკიცედ საქმესა, თუ ღმერთი არ წარმართებს მას. მოიხსენეთ რუსთველისა სიტყუანი:

„განგებასა ვერ ვინ შეცვლის, არ საქმნელი არ იქმნების“ (192).

„იგი მიენდოს სოფელსა, ვინცა თავისა მტერია“ (1382).

„მაგრამ ღმერთი არ გაწირავს კაცსა შენგან განაწირასა“ (981).

„დაესხენ, სხვანი სხვად ჰფიქრობდენ. ჩვენ, ჩემრ მოძღვარო, — უბრძანა ეფთიმის თვისსა საყვარელსა — ჩვენებურად ვიფიქროთ, როგორც გვიწირავს ისე ვსწიროთ. შოთამაც ასრე სთქვა ლექსად:

„ზოგთა აქვსო საღმთო სიახლე დაშვრების აღმა ფრენითა, კვლავ ზოგთა ქვეუძსთ ბუნება, კეკლუცთა ზედა ფრენითა“ (29).

CXXI

სიყრმიდან განსწავლული სამღრთოჲთა და საეროჲთა წერილითა, უყვარდა დიდად კითხვა ვეფხის-ტყაოსნისა, ზეპირად, ძველ-დროთა ჩვეულებრივითა წესითა, წარმოთქმიდა ოცდაათსა და მეტთა მუხლთა, ეტრფოდა ლექსთაწყობასა და გულმხიარულებითა გასაგონად, ტკბილად აბოლოებდა შოთასა ტკბილთა ნათქვამთა. კათოლიკოსსა ანტონის პირველსა, რომელსაცა არა სწყალობდა სიყრმიდგანვე, ვითარცა კაცსა პპისაგან მისისა თეიმურაზისა შეძულებულსა, — მოიხსენებდა არა კეთილად, რადგან ვერ სცნო ღირსება შოთასი, რადგანცა დღესა ერთსა 80 დაბეჭდილი წიგნი ვახტანგ მეფისავე დროსა, შთააყრევინა მტკვარსა, ვითარცა წიგნი მანებელი მკითხველთათვის და მომწამველი ქრისტიანეთა გონებისა და გრძნობისა. დიდად ეკვირვებოდა ესრეთსა ბრძნისა კაცისაგან მოქმედებასა. „წიგნი შოთასი, — იტყოდა მეფე, — არის მახვილი სახმარი თვისსა დროსა. გონიერი მოიხმარებს და უგუნური მითვე საქურველითა თავსა თვისსა განიგმირავს. ღვინო არის სამკურნალო, და უგუნური გარდააქცევს საწამლავად, სალოთავად. სიმდიდრე არის ნიჭი ღვთისა: ერთი მოიხმარებს კეთილად და მეორე წარსაწყმედელად თავისა თვისისა. ნუჟმე ცეცხლი მათფობელი და დამწველი, არის რამე საგმობელი? ბატონი კათოლიკოსი, არა ჩემგან საციცხველი, შეიქმნა მართლად საძრახისად მწერალთაგან. შოთას თქმულნი ატკბობენ სულსა, ასუქებენ გონებასა, ამაღლებენ გრძნობასა, ავრცელებენ გულსა, ამხიარულებენ კაცსა, დიდებულ

ჰყოფენ ქართველთა ენასა, ამუსიკებენ ქალთა და კაცთა, თუმცა არ-
არის ბევრთათვის დიწერილი, გარნა არა უხმარი ბევრთათვისცა მწე-
რალთა სახედ მწერლობისა, ლექსთა ხმათა შეწყობისათვის, ასოთა-
დანაკეთობისათვის. აჰა ერთი ესე გვარი ლექსთაგანი:

„ლაშქარნი და დიღებულნი მოდრკეს, მდაბლად ეთაყვანნეს,
მოახსენეს: მიწად ვექმნეთ, ვითარც მიწად მიგვიყვანნეს.

შორჩილ ქმნილნი დაგვადიდნეს, ურჩნი მკვდართა დაგვაგვანნეს,
მტერთა მკლავნი შეაბუნტეს, გულნი ჩვენნი აგულვანნეს (1684).

ხშირად იტყოდა ევთიმისათვის მოძღვარისა თვისისა, რომელსაცა-
არა უყვარდა ლექსთა კითხვა სოფლიოთა, შოთას თქმულთა:

„ანუ არის ბრძენი ვინმე, მალალი და მალლად მხედი,

არცა ლხინი ლხინად უჩანს, არცა ქირი ზედა-ზედი,

ვით ზღაპარი ასე ესმის, უბედობა თუნდა ბედი,

სხვაგან არის, სხვაგან ფრინავს, გონება უძს ვითა მტრედი (1219).

CXXII

1799 წელსა, თთვესა ნოემბერსა 26 შემოვიდა თფილისსა ჯარი-
რუსისა ე. ი. პოლკი ლაზარევისა. მეფის ძენი დავით და იოანე წინა-
უძღოდნენ მას დარიალისა გზით. მეფის ძე ალმასხან ანუ ვახტანგ-
უნებლიეთ მიეგება ანანაურსა და თან ჰყვა 30 აზნაური კარისა თვი-
სისა კაცნი და მოხელენი: გომპარ დიმიტრი და დურმიშხან კობია-
შვილნი; გლაზა ქილაშვილი და გრიგორი ყარანგოზიშვილნი პირვე-
ლობდენ მათ შორის ⁴⁷. გონიერთა ქართველთა უხაროდათ რუსთა-
ჯარისა შემოსვლა, ვითარცა ერთ მორწმუნისა ერისაგან ელოდნენ.
ქვეყნისა დაცვასა. მემამოხენი და მეფისა იღუმალ წინააღმდეგნი-
იტყოდნენ სხვად: განმარტებდნენ ბოროტად და ჰგონებდნენ მეფობისა-
და სამეფოჲსა ლალატობასა; მეფემან წინათ ცნობილმან მოუშზადა-
4,000 კოდი პური, რომელიცა ეშვიკაბაშმან თამაზ ორბელიანმან.

---

⁴⁷ გომპარ, დიმიტრი და დურმიშხან კობიაშვილნი და გრიგოლ ყარანგოზი-
შვილი 1803 წელსა იყვნენ აშუთოთებულისა არაგვისა წინამძღომელნი 1803 წელსა-
ნერეთ შეიპყრეს რუსთა და დებორკილნი დაატუსაღეს ანანაურისა ციხეში. აღდგო-
მისა დღესა ესენი გადმოცვივდნენ მაღლისა კოშკიდამ და იელტოდნენ მთიულეთისა-
მთებში, ფეხ მოტეხილი გომპარ იბრძოდა პირისპირ რუსთა. უკანასკნელ შემო-
ირიგეს და დამშვიდებულნი ცხოვრებდნენ სახლთა შინა თვისთა.

და სვიმონ ანდრონიკაშვილმან, მეუთისა სიძემან, მოატანინეს ურმე-
ბითა. სადგურად ჯარსა დაუნიშნეს საბჭურთალო აწლოს მტკვრისა, 12
ხაბაზნი აცობდნენ ჯარისათვის პურსა თფილისს და გოდრებით ურ-
ნითა მიაქვდათ. შეჰამესა დღესა სალდათთა თვით იწყეს ცხოზა
პურისა ფერში მომეყოლოდ: ვერ იამათ ჩვენებურად მცხვარი პური.
დიღმისა მოტრავნი დღე-ყოველ უხიდადღენ შემასა... მასვე დროსა
მიეწერა ფიცხელი ბრძანება ნინია სუმბათიშვილსა ნათლუხის მოტ-
რავსა, კომლზედ სამოურავოჲსა მისის შესწერდეს თვითო ურემი და
რუსისა ჯარისათვის და მომხადღეს ესე დეკემბრისა თთვისათვის
1890 წლისა. მეფე განვიდა ცხენითა საბჭურთალოს, მიბრძანდა და
ნახა; დაიკრა მუშიკა, გამოევიმა ჯარი; ღენურალმან მოართვა რაზორ-
ტი რუსულად და ქართულად დაწერილი. — მიახლოვდა მეფე და
უბრძანა მალის ხმითა: „გამარჯვება ქრისტეს მოყვარესა მხედრო-
ბასა“, მაშინ შეჰკივლა ჯარმან სიმრთელე მეფისა, რუსთა ჩვეულე-
ბითა. „ვეცდები ღენურალო, არა დაეკლო არა რაჲ ჯარსა; რასაც
მოითხოვთ აღგისრულებთ!“ — ესე იყო დიღით. რაედენნიმე ასნი
კაცნი დააყენეს თფილისსა, სადაცა შემოვიდა ჯარი მუშიკითა. და
წინა უძლოდა 15,000 კაცი მცხოვრებთაგანი და იყო ციხილამ სრო-
ლა ზარბაზნთა და რეკა ზართა.

ამასვე დღესა საღამოზედ კვალად წაბრძანდა მეფე სანახავად
მათისა ბანაკისა, და ისიამოვნა დიდად ხილვა სალდათთა, თავისუფ-
ლად, კარგათ ჩაცმულთა და მომღერალთა. სიმღერანი მათი ბოხისა
ხმითა ყვირილითა; ცქვიტად წარმოთქმული, მოიყვანდა მეფესა გან-
ცვიფრებაში, — „გმირული მღერაა, რუსთა სიმღერაო, სარდალო, —
უბრძანა იოანე ორბელიანსა, — მხნენი უნდა იყვენო. აწლა ვხედავ
და მრწამს, რომ ადვილად შეგვიშინებს და მოერევიან ჩემთა მტერ-
თაო. ამათ ვერ დაუდგებე ვერცა ლეკი. ვერცა] სპარსი და თურქიო.
ჩემისა ქრისტეს ძალითა, განსვენებით ვიქნებით ამიერიდგანაო. —
მაცხოვარო! მენ შეგვეწიე!“ — წარმოთქვა მეფემან ქუდ მოხდითა.

შემდგომად ათისა დღისა ინება მეფემან, მოსძენა რუსულად წირ-
ვისა. მოვიდა ბატალიონისა მღვდელი და მგალობელნი სალდათნი
სასახლისა წმინდისა გიორგისა ეკკლესიისა. ყოველივე იყო რუსუ-
ლად. დიდად მოეწონა მეფესა წირვისა წესი, მგალობელთა მოიყვა-
ნეს მეფე ლმობიერებასა და ბრძანა: „უცხოთ სკოლნიათა გალობა“.
მოხსენებისა დროსა იმპერატორისა და სახლეულთა მისთა მღვდელ-
მან მოიხსენა მხოლოდ მეფე და დედოფალი. შემკვიდრემან დავით
იწყინა ესე და აყვედრა მღვდელთა რუსულის ენისა მკოდნეთა ზაქა-
რია სიღამონსა, იოსებ წინამძღვარიშვილსა და იოანე ქართვე-

ლოესა ⁴⁶ დავიწყებისათვის მისისა, ოდეს მისცემდენ ივინი რუსისა მღვდელსა წირვისათვის დარიგებასა. — შემდგომად წირვისა მეფემან მიიწვია ლენერალი და მღვდელი თვისთანა სადილად და მკალობელთა რუსთა სალდათთა თვით თვისისა ჯიბილამ მათთან ამოღებული უბოძა 4 მანეთი ფულად წვრილისა აბაზებისა.

CXXIII

მომწონებელი რუსეთისა ჯართა წყობისა, ჰკონებდა წარველინა შვილი თვისი უფროსი პირმშო მეორისა ცოლიდამ მიხაილ, იმპერატორისა პავლესადმი. დროსა ამას იყო ესე, ვითარცა თვით მიაშბო, 17 წლისა. დაიბარა კავალენსკი, რეზიდენტი და უბრძანა მომზადება შესაბამისა წვრილისა. ნოემბრისა თთვისა 8, დღესასწაულსა მთავარანგელოსისა მიხაილისასა, წარიგზავნა წვრილი ესე; გარნა მასვე წელსა გარდაიცვალა მეფე გიორგი და ორის თთვისა შემდეგ თვით იმპერატორიცა პავლე. ამისთვის დაშთა ჰაზრი ესე და განზრახვა უქმად. მეფის ძე მიხაილ თვით ბრძანებითა დედოფლისა დედისა, წარვიდა რუსეთად და არცა მხილველი სამშობლოჲსა ქვეყანისა; გარდაიცვალა 82 წლისა ქალწულებითისა ცხოვრებითა 21 ნოემბერს, 1861 წელსა და დასაფლავდა ოქროპირისა ეკკლესიასა ალექსანდრე ნევესკისა მონასტერსა, სამარხოსა ქმათა და ნათესავთა თვისთა.

CXXIV

დიდ-მარხვის 5 კვირიაკესა, მწუხრად მიბრძანდა მეტეხსა, დღესასწაულობისა გამო ტაძრისა დაუჯდომლობისა. მოიხილა ადგილი გარემო ტაძრისა და ძეგლნი ნეშტნი. ძველთა მეფეთა სასახლისა. თვით ამოწმებდა საძიკველთა დანაშთენთა იმ გვრგვლივ კლდოვანისა მის ადგილისა, რომელსა ზედაც ვახტანგ გორგასლანისა დროდ-

---

⁴⁶ ანთ ესწავათ რუსული ასტარხანში. იოსებ წინამძღვრიშვილი იყო მოძღვრად, საქართველოსა განმგვისა კნიაზის ციკი ნოვისა და გარდაიცვალა მოხუცი 1827 წელსა. იოანე ქართველოვი იყო მასწავლებლად თფილისის საკეთილშობილოსა, რომელიცა გამართა კნიაზზან ციციანოვმან 1103 წელსა და გარდაიცვალა 1816 წელსა. ზაქარია სიდამონიშვილი კახელი გადაყვა მეფის ძეს მიხაილს და რადგან ორჯერ მიიღო საჩუქრად ჯვარი ოქროსი, ეწოდა მას: „ორჯვარა დეკანოზი“. მოკვდა მოხუცი 1834 წელსა თელავს უკუმოქცეული რუსეთით.

ჯან როსტომ მეფისა დროდღდე (1555 --1630) იყო სასახლე საქართველო-
ლოასა მეფეთა, და თვით ეკლესია ვითარცა კარის საყდარი.

ბრძანა და განაჩინა დადუფნება მუნ სასახლისა და განწმენდა ადგი-
ლია მცხოვრებთაგან, რომელთაცა აქენდათ მუნ სადგურად დროე-
ბითად მიცემული, ანუ ეკლესიისა მსახურთა, ანუ ეკლესიისა ყმათა,
ანუ სასახლისადმი მიწერილთა მოხელეთა და მალეებლთა.

განსაკვირვებლად მეფისა და ქალაქისა მცხოვრებთა პასეჟისა
შემდგომად, ოდეს განსწმედდენ ადგილსა აღშენებისათვის ჯერეთ
ახლოს ეკლესიისა 300 ჯასანღრისა ადლისა სიგრძეზედ, მტკვრისა
მხარეს, პლანისამებრ ანუ სახისა, ხატულისა მეფესთან მყოფისა ნემე-
ცისა დეიტრიხისა (?), დაეცა მეზი თვით ადგილსა მას. შეშინებულ-
მან მეფემან შეაყენა შენობა მუნ თავისდა სასახლისა. მცხოვრებნი
თფილისისა მორწმუნენი და ურწმუნონი, ბუნებისმეტყველნი და
ღვთისმეტყველნი, თვისებრ, სხვად და სხვად განმარტებდენ ესრეთსა
შემთხვევასა. თვით მეფე მიეცა შიშსა და ოცნებასა; ბნელი იგი რა-
ცალა საიდუმლოობითი კაცთა ბუნებისა, შთაუბდა გონებასა და
სულსა მისსა და მორჩილმან მარადის უხილავისა ხელისა, ხელითა
ხილულითა ეძებდა მარადის სამკურნალოსა მოწყალებითა, რომლი-
საცა იწყო გაცემა უხვად ქერიეთა, ობოლთა და გლახაკთადმი. მაშინ
შიშმა ღვთისა დამატა ლოცვასა ლოცვა, ვედრებასა ვედრება და
ცრემლთა ლოცვითთა, ცრემლნი.

CXXV

„ღღესა ერთსა მოახსენეს მეფესა, — იტყოდა იოანე მდივანი ბე-
თაბეგიშვილი, — უხვებამან თქვენმან და გაცემემან გამოლივა საკუჭ-
ნაო თქვენითა“, მეფემან უბრძანა პასუხად: „უხვსა მეფესა არ მოაკლ-
დება საუნჯე; ვითარცა შიოს მარანსაო“. მოწყალება, — კარიოო სა-
სუფეველისა განმლები. მოწყალესა კაცსა, მოციქული პავლე, შეადა-
რებს თვით ღმერთსაო“.

CXXVI

ჯერეთ მეფისა ირაკლისავე დროსა აქვნდა შეტყობილი, რომელ
რუსთა მეცნიერებათა აკადემიისა კალენდარნი, მოიხსენებდენ საქარ-
თველოასა მეფეთა სახლისა წევრთაცა. დროდგან, ოდეს საქართვე-
ლოასა მეფემან ირაკლი აღიარა ტრაქტატითა (1783 წ.) ვასსალობა

რუსეთისა და სამეფოცა საქართველოჲსა დაიდვა ვალისტანათ რუსეთისა. მარადის აცნობებდენ ახალთა დაბადებულთაჲრვის და მიცვლილთათვის. ესე იყო მიზეზი, რომელ მეფისა გიორგისა შემდგომად მისწერეს, რათა მეფისა რძალი ელენე, მუჟღე მემკვიდრისა ჩაეწერათ 1801 წლისა კალენდარში, პასუხად ესე ვითარისა წერილისა სწერს მამასა ჩემსა ეგნატის ძმა მეფის რძლისა ელენესი თავადი სვიმონ აბა-მელიქი, შემდეგსა:

„ჩემო უსაყვარელესო მოწყალეო უფალო ნათლიავ! ⁴⁹.

ამ ჩემს ჰაზრს ასე შემოკლებით მოგახსენებ. ღმერთი არ წარმწყმენდს და ჩემს უდიდესს სასურველთ ხილვას მალირსებს. რაც შენი სიკეთე და ღვაწლი არის ჩემზედ და ჩემს ოჯახზედ, რომ ვარ სარწმუნო ჩემს გულში ჩამარბული და ჩამკვიდრებული არის. დიდათ მინდა რომ შევიძლო წიგნის მოწერა; დაეწერო და მოგახსენო, იცოდე, რომ ასე ვიცი. მაგრამ რა ვჰქნა არც დაწერა შემიძლია და არც წერილით მოხსენება, თუ ღმერთი მალირსებს თქვენს ხილვას, მაშინ მოგხსენდებათ.

თქვენს ნათლიდედას, ჩემს სიცოცხლეს ასე მოგახსენებ: ყოველნი წამებულნი უზომესი და უდიდესი ტანჯვის მიღებით, ღირსებულან მეფობასა. ასრეთვე ეგზომი შენი ჭირი და ნაღველი რაც გაგიწევია ღმერთი და ჩვენი მრავლად მოწყალე წმინდა გიორგი გვალირსებს სააქავო სოფლის სიხარულს და ბედნიერებას და საიქავოსაც სარწმუნო არს რომ უმოწყალოთ არ დაგვაგდებს.

ჩემი ხელმწიფე შვილის სახელისა კალანდარიში ჩაწერინება გიბრძანებიათ; ამ წლისა ადრიდგანე დაბეჭდილი გამოსული გახლავთ, რომ ამას აღარა ეწამლება-რა, ათის მარცვლის და ოცისათვის აღარ დაბეჭდვენ. ღვთით მეორე მომავალის წლისა იქნება ღვთით სხვა უკეთესს და უდიდეს გვართ ჩაიწეროს.

სხვა ამბავი აქ ჩვენთვის არა კეთილი და არცა არა მშვიდობა და სიხარული. ღვთით და წმინდის გიორგის შეწევნით მანდედამ მოველით ჩვენს სიხარულსა, ნუგეშსა და ბედნიერებასა. დავშთებით ჩემის უსაყვარელეს მოწყალის ხელმწიფის მონა თავადი სვიმონ, აბა-მელიქოვი.

ქ. მათსა უგანათლებულობასა ჩემს უდიდეს სასურველს და სანახავ სანატრელს მეფის რძალსა ელენეს ღამაჲ პირს კოცნას მოგახსენებ.

წელსა 1801

იანვრის...7.

ვასტრახანს“.

⁴⁹ უწოდებს ნათლიად, რადგანაც ძმა ჩემი ქრისტეფორე, გარდაცვლილი 1808 წელსა და თვით მეცა, მისის დისა მეფის რძლის ელენესაჲან ვართ მონათლულნი.

მეფის გიორგისა სიცოცხლისავე დროსა ძმა მეფის რძლისა ზურაბ სწერს ქ. ასტარხნიგან შემდეგსა წერილსა მამასა ჩესსა:

„ჩემო ხელმწიფევე ევნატი!
უჟალო ნათლიავ!

ამას წინა ფოშტით კნიაზმან მაგათსა უგანათლებულესობასა არზა მოართვა და მცირე ხანს დაცლა სიხოვა იმ ნივთისა; ეს ნუ მომიკვდება და შენმა მზემა ყოელის ცდით ვცდილობთ, რომ ამ შენობის ცოტა რომ გაკეთება დაეანაბოთ ქვეყანასა და მერე სახელმწიფო ხაზინიდან თეთრი ავილოთ პირველათ მაგათს უგანათლებულესობას ვაახლებთ. ამაზედ ხათრიჯამი იყავით და ნუ სწუხართ ⁵⁰.

ამ თთვის 23 მაგათ უგანათლებულესობას კნიაზისათვის ბაბახანის შვილის თავრიზსა მოსვლა ებრძანა; აქაც ბევრის ამბავს აკორებენ ბაბახანისასა; ღმერთმან ქნას, რომ ამათი დიდებულებიდან სამხედრო წარმოევიდნოს ჩვენს ხელმწიფეს. ღრაფ-კამერლერი მუსინ-პუშკინი მოვიდა პეტრებრუხიდან. ვოენი გუბერნატორთან კორინტთან მიდის. ასე მოგახსენებენ, რომ ოსეთის გზა უნდა დაჩხრიკოს ორი დღის მოსულ არის, ჯერ კნიაზს არ უნახავ; თუმც უნდოდან, რომ მაშინვე ენახა, მაგრამ თავის შეუძლებლობისა მიზეზით ვერ ნახა და ასეთს ყოფაში ბრძანდება, რომ შეგებრალებათ და დღისით შენობისა მიზეზით აღგება, გავა სალამოძდინ ოსტატებს თავს აღგავ; ძალიან ბეჯითად ვამუშავებთ იმ ზემო აზრის მიზეზით ⁵¹.

ჩვენს ხელმწიფეს ბატონის რძლისათვის მეფისაგან სოფლის ბოძება ებრძანა. ღმერთმან ბედნიერებაში მოახმაროს; ვიცე ესეც შენი გარიგებული იქნება ⁵².

⁵⁰ ძმანი მეფის რძლისა ჰპირდებოდნენ ფულისა გამოგზავნასა, ნაცვალ გებითსა წოდებისათვის თავადობისა, ოდეს მამა მათი სვიმონ ალა წარვიდა რუსეთად დიდისა საუნჯითა თვალთა და მარგარიტთა ნადირ-შისაგან ნაქონთა. იმპერატორცამან ეკატერინა ანუ იმპერატორმან პავლე ზეისყიდეს ესე და უბოძეს მამული პოლშისა მხარეს. და თვით წოდებისაგამო მათისა, მეფისა წერილსა შინა, თავადად დარჩნენცა კნიაზად რუსეთისა.

⁵¹ ვინ არის ესე კნიაზი? არ ვიცი.

⁵² მეფემან გიორგი უბოძა პირის სანახავად თვისსა რძალსა გურჯაანი, სახასო კაცები, მარცანი სოფელი და ქარავსლა ქ. თფილისს.

ბატონიშვილისაგან გამოგზავნილი არეშაშვილი მარტირუხას აქ მოსვლა. ამას წინათ მოგახსენე რომ ჩვენსა ჩამოვახდინეთ, კარგის პატივით მიენდო ალა, ურმის ქირა ჩვენ მიგვაცემინა. მაშინვე ხუთ მინალიუნიანი ჩექმა უყიდეთ და ჩავაცვით. ახლა ამბობს, რომ აქ ამრახანს (sic) ქორწილი მინდა ვქნაო, დანიშნული ვარო, ესე თუ რამე ქორწილისათვის მოსულა და მანდ ბატონიშვილი მოუტყუებია და აქ ჩვენ მოტყუებას გეპირობდა, რომ ბატონიშვილმა იკისროს ახლა ჩემი თავიო. ამისი მოსვლა იყო და აქ რაგინდარა ქორების დაყრა, რომ ბატონიშვილს სხვა საქმეზედ გამოუგზავნიაო და რასაც ამბობდნენ, როგორ შემოძლიან მოხსენება.

ამას წინათ მაუდი ბათისტი და ტემლაკი გეთხოვნათ. თეთრი მაუდი აქ არ იშოვება და მაშინვე მოსკოვს მივწერეთ, რომ წინას ფოშტით გამოგვიგზავნონ; იმედი მაქვს ჩქარა მოგვივიდეს ჩქარა გაახლოთ.

ახლაც შლაპა ებძანა, მაშინვე ვიყიდეთ კარგი შლაპა; გუშინ კვირა იყო და გუშინ წინ პრაზნიკი: იაშვიკი ვერ გაუკეთებინეთ და ვახლებთ⁵². ამას წინათ ას ხუთი მარცვალი ბაჯადლოს ოქრო გამოვგზავნეთ, როდესაც მოგერთვათ გვაცოდინეთ და შე თქვენს მონას ნუ დამაგდებთ თქვენის გულისაგან.

მისს უგანათლებულესობას ჩემს ხელმწიფეს ბატონის რძალს და თქვენ ნათლი დედას სურვილით ხელს ვაკოცებ. ქ. ბატონს მამა თქვენს, ქრისტეფორეს დედას ქრისტეფორეთ და მათი მრავალს მოკითხვას მოგახსენებ. თქვენი და დააქორწინეთ, თუ არა?⁵⁴

მათი მონა ზურაბ სვიმონის ძე აბი-მელიქოვი

ჩემს სიძეს მირზას წიგნი ებოძებინა, იმ წიგნის პასუხს სხვას დროს მოგახსენებ. წყალობას ვითხოვ სიძეც მომიკითხო და მათაც შეაქარათი. ჩვენი ეთერა სისუაც მომიკითხე⁵⁵.

წელსა 1800.

ივნისის 25

ვასტრახანს.

⁵² შლაპა ღენერლისა მემკვიდრისა დავითისათვის.

⁵⁴ ქრისტეფორე იყო ჩემი ძმა; მათი არის ჩემი დაი დღესცა ცოცხალი; დაი, რომელსაცა კითხულობს, იყო მამიდა ჩემი თინათინ.

⁵⁵ სიძე მირზა იყო... გულასპაშვილი ბეზირგანი თფილისისა; შეაქარა იყო შვილი მისი; და მათი დედა შეაქარასი და დაი ღვიძლი მეფის რძლისა ელენესი.

საგვიანდელი პეპლები

აპრილისა თთვისა დღეთა შინა მოუვიდა მეფეს წერილი ომარ-ხანისა ავარიელისა, სადაცა იყო შეხიზნული მეფის ძე ალექსანდრე-ომარხანი, მცოდნე საქარაიელოსა შინა გზათა და კვალთა, ამაობრებელი სურამისა, ქალისა, — აბაშიძეთა სოფლისა და ახტალისა, — მელიქიანთა სადგურისა, — სთხოვდა მეფესა, რათა მისცენ წილი სამეფოასა ძმასა თვისსა ალექსანდრეს; რათა კავშირისა გამო ჯერეთ მამისა დროსავე მისისა ირაკლისა, ეგზავნოს საყოველ წლოდ დანიშნული საჩუქარი ანუ ზარჯი მას ავარიისა ბატონსა და ოსოქოლისა * პატრონსა. — დიდათ მიაჩნდათ სოფელი ესე ოსოქოლა, სადგური ხანთა, შეუვალი მტერთათვის, ექვსასისა კომლისა შექურვილისა ლეკისა ბოლაზი და ნაყოფიერებითა მდიდარი მათათა აღგილთა შორის-თვით ომარ იყო ბრძანებელი და თავად მრთელისა დროთა ამათ დაღესტანისა.

მეფე ერიდებოდა ავარიისა ხანსა; იცოდა ძალი შისი და ხმა. რომელიცა აქვნდა დაღესტნელთა ზედა. ხანი ესე ადვილად შეპყრიდა 20,000 ლეკსა. 6,000 ლეკი ცხენოსანი, გულხადარა მხად იყენენ ბრძანებასა ქვეშე მისსა. გარდა ამისა აქვნდაცა დიდი ნათესაობითი კავშირი ერთობისა ყარაბაღისა ხანთან, იმ დროითგან, ოდეს გამა-ობრებელმან ქალისა, წარიყვანა ტყვედ ორნი დანი აბაშიძისა ქალნი და მათგან ერთი თვით ჰყვა ცოლად და მეორე მიაართვა ძღვნად ყარაბაღისა ხანსა.

მეფემან მისწერა წერილი ერთი არაბულად თვით ომარ ხანსა და მეორე ძმასა თვისსა ალექსანდრეს. პირველისა წერილითა აუწყა ომარ ხანს, „რომელ კავშირი მასთან მას არ დაეიწყებია; ელის დროსა უკეთესსა; რათა უფრო მტკიცედ დაამყაროს იგი მასთან. დაღესტანი სიმტკიცეა ჩემიო, — სწერდა მეფე, — უკეთუ ავარიისა ხანთა შეწვენითა და ძალითა დამშვიდდება ლეკი და არლა შემოვა თარაფ-თარაფად (გუნდ-გუნდათ) ასაობრებულად სოფელთა, მე ვარ პირმშო შეილი მამისა ჩემისა, მეფედ დამტკიცებული რუსთა, სპარსთა და თურქთაგან. ძმათა ჩემთა და თვით ალექსანდრემან, არა ინებეს ჩემი მეფობა, გამექცნენ და მით აშუოთებენ ქვეყანასა. ურჩივთ თქვენცა მას, დამემორჩილოს და მივსცემ მას სოფლებთა და აღგილთა

* ოსოქოლო (ონსოქოლო, უნცუქუდ) — სოფელია დაღესტანში (ყოფილბუშუ-შედის). რ ე დ.

სარჩოდ რაცა ვერ მისცა მას მამამან ჩვენმან. თუ დამშვიდდება ალექსანდრე, მე და ჩემი ქვეყანა გავმდიდრდებით და მაშინ კავშირი და ერთობა თქვენთანა უფრო მეტი იქმნება; — დავახლოვდებით ძველთა ჩვეულებისამებრ და სარგებლობაცა ჩვენგან ყოველთვის ექმნება დალისტნელთა, — ეხლა მდგომარეობა ევეყანისა ცუდად არის: აღრეულებისა გამო გალარიბდა ერი ჩემი. რუსთა მფარველობისა არ უნდა უშინოდეს არცა ძმასა ჩემსა, არცა დალისტნელთა*.

მეორითა წერილითა ძმასთან, ამცნებდა მას ტკბილად ქრისტეს სიყვარულისათვის დასცხრეს, მოვიდეს მისდა და მიიღოს ყოველივე რასაცა შეიძლებს მეფე მისდა მისანიჭებელად. მისცა აღთქმითი პირობა შეფიცებითა წინაშე ძელისა ქეშმარიტისა, ჰყოს იგი კმაყოფილი. „მეფობისა დათმენა არ შეიძლება, ძმაო ალექსანდრე, — სწერდა მას, — დაეცემა მეფობა. უკეთუ განუყოფ მე სამეფოსა ძმათა ჩემთა. ვის უქმნია ესე და არ უნანია? ნუ ექმნები მტერი ოჯახსა და საქრისტიანოსა. დამიახლოვე ავარიისა ხანი: შენზედ უკეთესსა შუამდგომელსა მასთან კაცსა, მე ვერ ვიპოვნი. — ნუ იქმნები ორგული ქვეყანისა: აჩვენე ერთგულობა მეფობასა გაოხრებულსა და ამით აღიდე შენი სახელი. ამ ჩემ წერილთან მოგივა კათოლიკოსისაცა წერილი ვედრებითი. ამბორს გიყოფ შორიდან და გელი მალე. მომეშველე და ვიყენეთ სიყვარულით [სიყვარულისათვის]* ქვეყნისა“.

პასუხი წერილთა ამათ არა მოერთო მეფესა. ომარხანსა მოუკვდა დროთა ამათ ცოლი აბაშიძეთა ასული და იგლწოდა. ალექსანდრე ქარიდამ ნუხისა გზითა წარვიდა სპარსეთად და ელოდდა მალე ლექთა ჯარითა კახეთში შემოსვლასა.

---

⁸⁰ ესე წერილი დაწერა მეფისა მდივანმან იოანე ბეგთაბეგოვმან, რომელიცა გარდაიცვალა 1838 წელსა, თვით მისგან ვიცი ესე.

მანვე მამაბო, რომელ მეფე გიორგი ზშირად მათქმევინებდაო ძველად თქმულსა სიტყვასა მოლექსისაგან:

როსტომ სთქვა, სიბერეკაცითა სიტყვა სათქმელად გაჭირდაო,
ასსა ლიტრასა რკინასა კბილ-ქვეშ შევიდებ, კნატს ვუზამო,
ალახანსა და იორსა დავეწაფები ყლას ვუზამო,
იქით მთასა და აქეთსა ხელს მოვეუჭირებ რახტს მე ვუზამო,
თავსა მოსულსა დიაცსა, მე იმა ვერას ვუზამო.

* ფრჩხილებში შეტანილი სიტყვა არის წ. კ. სახ. ხელნაწერ 3053-ში. ავტორს ის რატომღაც გამორჩენია საბოლოო რედაქციის დროს. რ ე დ.

ჩერქეზ ქირვანის ბატონმან უცმან, ალექსანდრე მეფის ძის სიმა-
მრმან და მეფეთა თანა დაახლოვებულმან ადრითგან. მოართვა მე-
ფესა გიორგის 6 ცხენი ყაბარდოელი, ორი თეთრი და ოთხი სხვისა
ფერისა, ტანოვანნი და ძლიერნი. დიდ სხეულოვანობისა გამო მეფე-
სა, ვერ სადამე უძლებდნენ მას ცხენები და ამისთვის გამორჩევით,
მცნობმან მოყარემან მოართვა ძღვნად. — იამა მეფესა და მიუძღვნა
ნაცვლად გებისა საჩუქარი მას და რიცხვით სახლეულობისა მისისა
ქალთა ოთხი ბეჭედი აღმასისა იაგუნდ მოდებულნი თანასწორისა
ფასისა და ხელოვნებისა და გულსაკიდი მარგარიტისა ძეწკვი. თვით
მას წარუვლინა დიდი საგზაო აზარფემა ვეცხლისა შიგნით მოოქრო-
ვილი და თოფი, რომელიცა ადრევე აქვნდა ნაჩუქრად ინგლისისა
ვაქრისაგან, თფილისს მოსულისა მეფისა ირაკლისავე დროსა.

კაცთა, საჩუქარისა მომტანთა უბოძა ტანსაცმელი მდიდარი და
შესაბამი მათდა იარაღი და გაისტუმრა ლიახვისა ხეობითა, იმავე
გზითა, რომლითაცა მოვიდნენ. — ესენი ჩააბარა მშვიდობითისა მგზა-
ვრობისათვის იასე მაჩაბელსა, ლიახვისა ბატონსა და დავით ამირე-
ჯიბსა, იმერეთისა მესამზღვრეთა და ნოყვრობით იმერეთისა და მეგ-
რელიისა თავადთა თანა დამოკიდებულთა. ამბავი ესე მიაშპო მეფის
ძემან მიხაილ დამსწრემან საქმისა ამის. ერთი ცხენთა ამათგანი იყო
თვით იგი, რომელიცა შემდგომად ლექთა ჯარისა და ალექსანდრე
მეფისა ძისა მათათანა ყოფისა ომსა საგარეჯოსა ანლოს (ნიახურას)
დამარცხებისა წარუვლინა თვისისა უნაგირითა ღენერალსა რუსისა
გულაკოვსა ძღვნად, და მიაგება აელაბრისა თავსა. ესრეთ, ვითარცა
ძღვეა მოსილი შეჯდომით მეფისა ცხენხედ შემოვიდა ქალაქსა და
პირდაპირ წარდგა იგი მეფესთან, სნეულებით საწოლსა ზედა მდე-
ბარესთან და მიულოცა ერთობ ქართველთა და რუსთა ჯარისაგან
გამარჯვება პირველი, და ძლიერი, სახელოვანი და საიმედო შემდეგ-
თა დროთათვის. ლექთა ბაირაღები მოტაცებულნი მძლიველთაგან,
მოაქნდათ თვით ლექთა ტყვედ შეპყრობილთა, ეგრეთვე ზურნა და
დაფი ლეკებისა. მცხოვრებნი ქალაქისა ავლაბრიდამ სასახლედმდე მო-
ჭყვებოდნენ ძღვეა მოსილსა ღენერალსა ზურნითა, და დაფითა და
საყვირითა; მეფის ძენი იოანე და ბაგრატ, — რომელნიცა დაეწივნენ
ბრძოლასა ამას დიდსა და სახელოვანსა და რომელნიცა დააჯილდოვა
იმპერატორმან პავლე ბოძებულთა მათდა 2 ხარისხისა იოანე ერუ-
სალიმელის ორდენითა, — იღგნენ მარჯუნივ და მარცხნივ ღენერალისა:

დიდი და ვრცელი დროთა ამით მოედანი სასახლისა გაივსო მაყურებელთაგან. დედოფალი მარიამ, და მეფის ასულნი მუნ დამწსრენი შეხაროდენ მძლეველთა. განმხიარულებულმან მეფის ასულმან რიფსიმე, აღრევე მცნობმან ლენერლისა, წაიძრო თითილამ, ვათარცათვით მიაბზო, ბეჰედი ფირუზისა და უბოძა მას საჩუქრად. მიხედვით მაგალითისა ამის დედოფალმან უბრძანა მოხელესა თვისსა მოართვან ბეჰედები და ერთიცა სამ-იაგუნდ სმული ოქროს ბეჰედი ხელითა თვისითა უბოძა ლენერალსა. თვით მეფემან, ოდეს ლენერალი მოვიდა და აკოცა მკერდსა, აკოცა თვით ლენერალსა შუბლზედ და უბრძანა სიტყვანი ტკბილნი. „მივსწერე იმპერატორსა პავლესაო მხნეობა შენი: იმედი მაქვს დაგაჯილდოოსო დიდად“.

აქავე იყვნენ შეკრებილნი კათოლიკოსი ინტონი, არსენი თფილელი, იუსტინე მთავარ ეპისკოპოსი და სომეხთა ეპისკოპოსი ოჰანეს-თფილისისა.

ესრეთითავე დიდებითა და დღესასწაულობითა წარუძღვნენ მას სახლად თვისად, რომელიცა იყო ახლოს მეფის ძის დავითის სასახლისა მტკვარისა კიდესა ზედა. ესე იყო დილით 11 საათსა, დღე იყო, თუმცა ნოემბრისა თთვისა, მზიანი, მშვიდი და თფილიო, — მიაბზო მანვე მეფის ასულმან რიფსიმე.

აქავე დაუფიწყებლობისათვის ვიტყვი აჩასაცა, რომელ მეფემან ირაკლი იხილა შვილი თვისი ალექსანდრე, არა კეთილად მქცევი და მოუძებნა ცოლად ქალი ქირმანის ბატონითა ყაბართოდამ. მოიყვანეს ქალი ესე თორმეტი მოახლითა 14 წლისა თფილისს, წითელისათალათინითა მშვენიერად წელ-რტყმულითა ზორტებითა, იშვიათისა მშვენიერებისა. შემდგომად ორის კვირისა ნათელ სცეს მას სასახლისა ეკლესიასა, უწოდეს სახელად ნინა. მეფის ძე ალექსანდრე ცივად ექცეოდა სასძლოსა თვისსა და ქალმან, ჯერეთ ჯვარ-დაუწერავმან იგრძნო ობლობა თვისი და მწუხარებითა დუმილითა განატარა 6 თთვე, მოწყლული გულითა დაჰლექდა და გარდაიცვალა და დასაფლავდა თფილისს, მეტეხისა ეკლესიასა შინა.

CXXX

შემდგომად რუსთა და ქართლისა ჯარისაგან ნიახურას გამარჯვებისა, მეფემან გიორგი სნეულად საწოლსაზედა მდებარემან, მისწერა ღესპანთა თვისთა შემდეგი წერილი:

„ჩვენ მაგიერად მისს ბრწყინვალეობასა ჰავებავაძეს, უფალს ეშიკალაბაში, ყაზახის მთავარს და ამირას გარსევანს და კნიაზს ავალოჯეს, —

თანა განმზარახსა ჩვენსა გიორგის, და კნიაზს ფალავანდოვს⁵⁷, მდივანს ელიანარს, მრავალი მშვიდობითი სუფევა და სიყვარული ეუწყოსთ: აქაურს ამბავს აქიდგანვე თქვენც კარგად შეიტყობდით. დაფარულად რაოდენს საქმეს ცდილობდნენ, მოწერა აღარ ვინებთ საქმით გამოცხადება შეუყენეს. ბაბა-ხანისშვილი და მისი სარდარი როსსიისა მხედრობისა ამოქსაწყვეტათ და საქართველოსა დასაპყრობად, რომ მოვიდნენ ერევანს, ალექსანდრე იმათთან მივიდა აქედგან გაქცეული. იმათ იქიდგან წიგნი და კაცი მოსდიოდათ; ჯარი შეიყარეს ამათ, მოვიდნენ, მაგრამ ლეთისმშობლისა მოწყალებამან განაქარვა იმათი განზრახვა. მათისა დიდებულებისაგან როსსიის მხედრობის მოშველება რომ შეიტყეს ყიზილბაში წავიდნენ შეშინებულნი. იქიდგან უქმათ დარჩომილი ალექსანდრე შუშის ხანთან მივიდა; ომარხან დაბარებული ჰყვანდათ; ომარ-ხან რომ ჩამოვიდა, ალექსანდრე, იბრაიმ-ხანის-შვილიც იმასთან ომარ-ხანთან მივიდნენ; დიდი ჯარი შეიყარეს; ჯარის მნახენი კაცნი ასე ამბობდნენ: ოცდაათი ათასი არისო, რომელნიც გაღმიდგან გამოდიოდნენ, მაგრამ ათასი კი მეტი იყო. ომარ-ხან, ალექსანდრე და მათთან სხვანი წამოვიდნენ საჯარეჯოს, მარტყოფს დამდგარიყვენ; აქედგან ესენი მისულიყვენ ვისთანაც შეთქმულობა ჰქონდათ; იმათით როსსიის მხედრობა და ჩვენ ამოვეწყვეტენით; ომარ-ხანს და იმათ საქართველო დაეპყრათ, მაგრამ ეს კი არ იცოდნენ, ომარ-ხან და ქარელნი საქართველოს იმათ აღარ დაანებებდენ. ნიახურას რომ მოვიდა ომარ-ხან უფალნი ღენერალნი⁵⁸ ქიზიყს მისულნი, რაოდენისამე როსსიისა მხედრობით და ჩვენი შვილები იოანე და ბაგრატ კახეთისა მხედრობითა ნიახურას მოგწივიან; ნოემბრის შვიდს სამი საათი დღისა დარჩომილი იყო, რომ მოგწივნენ და მყის თანა შეებნენ; სადაც ბინა ჰქონდათ და განზრახვა მისვლისა, იქ არ მიესწრათ, ქრისტეს ღვთისა და ღვთისმშობლის მოწყალებით შეებნენ და სძლიეს და ფრიად მრავალი მოსწყვიდეს. ჯონგათაის თავი აქ მოგვივიდა; ომარ-ხანის დიდათ დაკოდვას ანობენ იმათის ჯარით მოსრულნი⁵⁹. ჩვენ ახლა ამისთვის გწერთ ამ წიგნსა, ამათ ამისთანა მაგათის დიდებულების სამუხანათო საქმე და

⁵⁷ მ. სენებულნი აქა გვარნი ავალიშვილისა და ფალავანდიშვილისა არიან თქმულნი რუსულისა ვნისა მიბაძეთ „ავალოვად“ და „ფალავანდოვად“. ესე ნამდვილი, და მელიცა აქვს დღეს უგანათლებული ირაკლის ალექსანდრეს ძეს, არის დაწერილი კი ალა დიაკვისაგან. (იხილე სხოლიო 6).

⁵⁸ გული, კი და ლაზარევი. ესე ომი აღარ აღსწყერე, რადგან რუსთაცა აქვსთ აღწერ და ქართულადაცა არის აღწერილი.

⁵⁹ ომარ-აჭრელი მათა ამით მოკვდა ზაქათალას და მუნვე მეჩითში დასაძლავი.

ჩვენი ამოსაწყვეტი განზრახვა არ მოიშალეს. ჩვენი თავისა რომ დავეთმოთ, მაგათის დიდებულების შედროების ამოწყვეტა როგორ და ვითმინოთ? მაგათის დიდებულების საჟარველი რომ მოაკლდეს საქართველოსა, საქართველოდგან ქრისტიანობის ნათელი აღსდგება⁶⁰. კურთხეულის მეფის მამის ჩვენი ანდერძიც ასე გვაქვს, თქვენც კარგათ იცით. ამ ქამად ღეთის-მშობლის მოწყალებით მძიმეს სნეულებისაგან განეთავისუფლდით; სრულიად ზიმრთელეს რომ მივიღებ ქრისტეს ღეთის მოწყალებით, არავცს ავაჯ, არავცსა და საბატონი-შვილოებს ჩამოვართმევ; ვიდრე ქამადმდე დავდუმდები, მაგრამ ამათის მისისაგან მეშინის მტერთა ჩვენთაგან შემწეობით, როსსიის მხედრობას შესცოდონ რა; ვინ იცის ამათგან მოხსენდეს რა მაგათის დიდებულების დიდებულსა კარსა. თქვენ იცოდეთ მიზეზი საქმისა ამის. ქეშმარიტებაა, ვიდრე აქამდისინ მრავლისაგან მრავალი დამითმენია; მაგათის დიდებულებისა და მხედრობისა მუხანათობა და მაგის უძლეველის მხედრობისა ვნება კი ჩვენგან არ მოითმინება. ჩემი სული უნდა დავსდვა მაგათის დიდებულებისა და მხედრობისათვის მათისა; ღეთის შემდგომად მაგათი დიდებულება არის ყოვლის მხრით ჩვენი შესავედრებელი. წელთა ჩუ. ნოემბრის იბ. ქართლისა და კახეთისა და სხვათა მეფე გიორგი. უვარგობა კი არ იქნება, ასე იცოდეთ, გიორგი“⁶¹.

CXXXI

დღეთა ამთჳ შფოთისა და ამბოხისა ძმათაგან და გარე მტერთა, მოეროვა მეფესა, ოთხთავე მართლ-მადიდებელთა პატრიარქთა კურთხევითი წერილი და ნაცვლად-გებითი საჩუქრებითი და ხატები გაგზავნილთათვის საჩუქართა და შესაწირავთა, ვითარცა მოსახსენებულად განსვენებულისა მეფისა ირაკლისა, ეგრეთვე წარსამართებულად გამეფებულისა გიორგისა. სამი ესეთი ხატთაგანი დღესცა იპოება ჩემსა სახლში და მაქვენან თაყვანისსაცემელად; ესე არის კვიპაროზისა ფიცარხედ ამოქრალი ხატები საუფლოთა დღესასწაულთა, მეორე

⁶⁰ ე. ი. განქარდება.

⁶¹ ესე მიმატებული ესრეთ თვით მეფესა მიეწერა. აქა იჯულისხმებს მეფე, რომელ მოღება საუფლისწულოთა და არაგვისაცა ძმათაგან. უვარგისი ანუ უსარგებლო არ იქნებაო; წერილსა ამას ნამდვილსა, რიცხვი არ უზის. მხოლოდ გარსევან ჭავჭავაძეს მეორეს გვერდზედ დაუნიშნეს რიცხვი მიღებისა: „28 დეკემბრსა 1800 წელსა მივიღე“. დღე ესე არას დღე მეფის გარდაცვალებისა.

ჯვარი, და მესამე სადაფისა ხატი... სხვანი ესე ვითარნი ჯვარნი და ხატნი წარავლინა მეფემან ეკლესიათა შინა კახეთისა და ქართლისა და ჯვარნიცა მოსაბმარებელად ტრაპეზთა ზედა. გამიგონა 200 თუმნისა ნიუთნი ვეცხლისა და ოქროსი წარავლინა საბერძნეთსა მეფემანო და ფულად 80 თუმანი, დროთა ამათთვის უფულობისა და ქეყნისა გაოხრებისათვის ლეკთა და სპარსთაგან, — არა მცირედი ამასვე დროსა მოერთვა კონსტანტინოპოლით პატრიარქისაგან ხატი ფიცარზედ ნახატი „წყარო ცხოვრებისა“. ღღესცა ჰვიეს ესე წმინდის გიორგის კარის ეკლესიაში.

CXXXII

ამასვე დროსა პატრმან დამიანე ანკონელმან, მოსრულმან რომითა თფილისად, მიართვა მეფესა წერილი პაპისა პიოს მეექვსისა. წერილითა ამით სთხოვდა პაპა მაგალითისამებრ მამისა მისისა გარდაცვალებულისა, აქენდეს მთარველობა მღვდელთა ზედა გამოგზავნილთა მოციქულთა ქალაქიდამ საქართველოს. სწერდა მადლობასა პატივისცემისათვის მათისა კათოლიკეთა სამწყსოჲსა და ეკლესიისა განმგეთა. ლათინთა ზედა ენასა დაწერილი ეპისტოლე ანუ ბულა გარდმოიღეს ქართულად ექიმმან რომში აღზრდილმან კათოლიკემან სომეხთა გვარისა შარიმანაშვილმან⁶², რომელიცა მოკვდა თფილისსა 1836 წელსა. წერილი ესე ნამდვილი და თარგმნილიცა ქართულად აქენდა დავით თუმანიშვილისა, ეგნატი თუმანიშვილისა ძმასა (გარდაიცვალა 1832 წ.). ვის დაშთა იგი, არა ვუწყვი.

იოანე ყარაევმან კათოლიკემან ექიმმან მეფისა გიორგისა, მომიტხრო ამბავი ესე და სთქვა: „დიდად იამა მეფესა, წერილი პაპისაო, და იკითხა, რატომ არ იციან ხატითა ანუ ჯვართა დალოცვაო. თუმცა არა ვარ პაპისა სარწმუნოებისა, გარნა ვარ მეფე ქრისტიანეო და თვით პაპა არის მღვდელმთავარეო. რიგია იცოდეს მეფეთა პატივიო“.

პატრი დამიანე, მიმრთმევი წერილისა შეწუხდა მეფისა ესრეთითა სიტყვათა გამო. მაშინ მეფემან განამხნო და ბრძანა ნუგეშად პატრისა აცნობონ თვისსა ენაზედ პატრსა, რომელ მეფესა დიდათ ეყოლები

⁶² ვჭონებ ერქვა მას სტეფანე, ამან შეადგინა ლექსიკონი ბოტანიკური მცირე ბალახთა და მცენარათათვის სამკურნალოთა. შემდეგ იოანე მეფის ძემან დაურთო ესე თვისგან ქმნილსა ლექსიკონსა. ნ. დ. ჩუბინოვმან შეიტანა ლექსნი ესენი თვისსა ლექსიკონსა, რომელიცა დაბეჭდა შემდეგ დავით ჩუბინოვმან.

პატივითა და სიყვარულითა. „არავარ თქვენისა სარწმუნოებისა, — ბრძანა მეფემან, — ვარ ორთოდოქსი (ზმირად ზმარობდა ლექსსა ამას ბერძულსა, რომელიცა ნიშნავს „მართლ-მადიდებულსა“). გარნა მიყვარან პატრნი სრწმინდიისა მათისა ცხოვრებისათვის, გულისა კეთილისა ქონვისათვის, ქველისმოქმედებათათვის, რომელსაცა იქონიებენ. გლახაკთა, ობოლთა და სნეულთა მზრუნველობისათვის. — ჩემო პატრო, იყავ განსვენებო, დაახლოებით ჩემისა კარისა. შემეწიე თუ საჭაროება რაჟმე გაჭენდეს“.

განმზიარულეპული პატრი წარვიდა სახლად თვისსა და შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა, მწუხარე და კურთხევითა მომხსენებელი ნეთისა, 1801 წელსა თვითცა გარდაიცვალა ქ. თფილისსა.

მისსა მოადგილედ დაშთა პატრი ფილიპე, კაცი მაღალისა სათნოებისა და აღმაშენებელი ლათინთა ეკკლესისა თფილისსა და დამაფუძნებელი სასწაელებელისა ყრმათათვის ფრანგთა, სასტუმროხსა სახლისა. — შესაწყნარებლად უცხოთა კაცთა და სასნეულოხსა, — საკურნებლად სნეულთა უპოვართა. 1859 წელსა გარდაიცვალა 77 წლისა და დასაფლავდა აღშენებულსა მისგანვე მცირესა ქვა-კუთხიანსა ეკკლესიასა ზოგანსა ფრანგთათვის სასაფლაოსა სოლოლაკის მთისაკენ, მშვენიერსა და თვალსაჩინსა ადგილსა.

CXXXIII

სნეულობისა დროსა მოუპარჷან მეფემან ინება გამოკითხვა ლექსისა „მღვდელი“ მნიშენელობისა. მოახსენა იოანე ოსესშვილმან განმარტება ლექსისა, გაგონილი მზე-ქაბუჯ დიამბეგისაგან ორბელიანისა⁶³, რომელსაცა წარეკითთა ესე წერილთა შინა თფილისის მიტროპოლიტისა ნიკოლოზისა⁶⁴: „ლექსი „მღვდელი“ არის იგივე „ღვთისა“

---

⁶³ ესე მზექაბუჯ იყო ორბელიანი (ყაფლანაშვილი) კაცი რიტორი, მცოდნე: ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისა. განსწავლეს იგი ვინცლა ისე დიაკონმან (ვინ იყო ვერ ვსცან, — ესრუთ ადვილად იკარგება ახალთა დროთაცა ამბავნი) — მოძღვრად მისსა იყვნენ ზაქარია სომეხთა ვართაპეტი იტალიაში აღზრდილი და ზაქარია გაბაშვილი მოძღვრად წოდებული. — იყო ტანით და სახით სრულიად ეხოზე. გარდაიცვალა 1794 წელსა. მოწაფე მისი იყო მამა ჩემი ვგნატი,

⁶⁴ მისგან დაწერილისა წიგნისა ბოლოს სწერია ესეცა:

„ქართული ქორონიკონი ჯდებოდა ოვე მეთოთხმეტეს მოქცევაში ვიყავით. მთავარნი ესე ასოთანი ძველადვე ქართველთ ეწერათ და არლარაინ სწავლულიყო ამისა, თვინიერ უხუცესისა მძისა ჩემისა სულხან საბა ორბელის ძისაგან კიდე. მასცა მამისა ჩემისაგან ესწავა და მან მე მასწავა ჟამსა მას რომელთა ინებეს, ზელთაგან ჩემთა ისწავეს, არამედ ვერ სწორო ქმნულთა ჩემთასა! მას ჟამისა.

ლექსიდგან წარმოებულო ე. ი. ღვთელი, ღვთელი, ზღვდელი
ანუ ღვდელი. აქედამვე წარმოსდგა ესეცაო. რომელ მეფენი
ღვთისა ცხებულნი იყვნენ მასვე დროსა გვამნი ღვთისანო ე. ი.
სალმართონო. აქედამვე შემოვიდა თქმულობა დიად ძველი ქარ-
თველთა შორის და ხმარებული გლახთაგანგანცა სოფლებში;
„მღვდელთა და მეფეთა“ — ამით იგულისხმებოდა არა უპირა-
ტესობა მღვდელთა მეფეთა ზედა, ვითარცა აწცა ჰგონებენ მრავალნი
შეცთომით, არამედ ესე, რომელ თვით მეფენი იყვნენ ერთსა და
მასვე დროსა მღვდელნიცა და მეფენიცა დროთა წარმართობისაცა.

მეფე გიორგი, ოდესცა მოისხამდა სუფრაზედ მღვდელთა, უჩვე-
ნებდა მარადის ახლოს თვისსა ადგილსა და უბძანებდა ყოველთვის
„მღვდელთა და მეფეთა!“ — „მაღალი ხარისხი არის მღვდელთ-
მთავრობა, — ბრძანა მეფემან თვით, — აქვე უფლება შეიკრვისა და
გახსნისაო. ესე უფლება არ მისცემია არცა ანგელოსთა და არცა
მთავარ ანგელოსთაო. სამოსი მათი ბისონი არის სამოსი მეფეთა,
დიდისა წმინდისა კოსტანტინე კეისრისაგან მირთმეული. ამითა აღი-
ყვანა ეპისკოპოსი ერთსა და მასვე თვისთანა სამეფოსა პატეცსა;
ამისთვის, გამიგონია პატრთაგანა, მრავალთა არა უწყყან, სად და რით
თავდებთა უფლებთა მათი. ესე იყო მიზეზი, რომელ წმინდათა პაპათა
აღიარეს თავი თვისიო უფლად და მსაჯულად მეფეთა და თავად
ეკკლესიისა და მოადგილედ ქრისტესა ქვეყანაზედ“.

მეფენი და შემდგომნი მათნი მოწოდებდნენ [?] ჰყვარობდნენ ამა წერასა. მე ქართველთა
იმერელთა და კახთა მეფეთ დედის ძმისწულმან და საქართველოს მოსამართლეთ
უხუცესის ორბელის ძემან მროველ ეპისკოპოსმან და აწ თფილელ მიტროპოლიტ-
მან, უღირსმან ნიკოლოზ ანბანი ესრეთ დაეწერე; ტრფილედ მსწრაფლ გულისხმა
ჰყოფს და მოსურნე ადვილ მიხვდების. — ურთიერთარს დაქსელვა და გვარ-კეთი-
ლობა საჩინო მიქმნიეს, და უმეტესსა გვარსა ნუ ვინ შესძინებს. ჩემსავე ცხოვრე-
ბასა ვიბილედ ჩემ მიერ სწავლულის მიერ, ვითაც სხვა თვით მოიგონოს და ჩვენსა
პირველად მყოფსა შლად არა ჯერარს. ვგარი და ერთმანერთში დაქსელვა ესრეთ
ხამს ვულისხმიერისაგან სხვა და სხვა რიგად დაიქსელვს; ტანის სახსო ყოველ-
თავე სწორედ ჰხამს. მე თბოვებულის თვალით დავსწერე: რამეთუ ვიყავ ორმო-
ცდაათთექვსმეტისა წლისა მის წერაშია, მხილველთაგან შენდობასა ვითხოვ,
ღვთის სიყვარულისათვის ჩემი სიმძიმე იტვირთეთა და სჯული ქრისტესი აღასრუ-
ლეთ. ქალაქსა დიდსა სამეფუფოსა შინა ნოსკოვს, 1728. აგვისტოსა“.

დაუკარგველობისათვის ამისსა, ესე აქა დავსლევ, ნუ მრისხუნენ მკითხველნი
„მეფისა ცხოვრებისა“ მწერალსა.

ლექნი მოწოდებულნი ქალაქსა მეფისა მცველად, ითხოვდენ დანიშნულსა ჯამაგირსა. თფილისისა ქალაქისა შემოსავალი არა ეკმავე ამათ. ამისთვის ებრძანა მელიქსა დარჩიას შეაწეროს მოქალაქეთა და უფრორე შემძლეთა კაცთა ფული. სომეხნი დრტვინიდენ, გარნა მისცეს საკმაოდ და არა გაწერილებისაებრ. მეფემან უბრძანა მელიქსა, გამოუცხადოს სომეხთა ვაჭართა რომელ „შემოხიზნულნი საქართველოსა დაიცვებიან ქართველთა ძალითა. აქესთ ვალი ეწეოდენ გულითა ქვეყანასა გაჭირვებისა დროსა. შეუწუხებლივ არა იქმნებარა: ერბო-კვერცხისა ქამისა მოსურნემან უნდა გატეხოს კვერცხი. — გამოუცხადე მათ არ იყენენ უმაღლონი ქართველთა“.

ჰგონებდა სადამე მეფე, რომელ სომეხთა შფოთისა იქნებოდა თანაზიარი ყორღანაშვილი ოსეფა, მილახვარი დედოფლისა დარეჯანისა. მაშინ მოახსენეს მეფესა, რომელ თვით ყორღანაშვილმან მოსცა მელიქსა ოთხი თუმანი. სდუმნა მეფემან და არა მომლოდნელმან მისგან, ესრეთისა მოქცევისა, — რათა არა აწყინოს დედოფალსა უბრძანა საიდუმლოდ მელიქსა: „გულითა ჰქმნა ესე, თუ ჩემსა მოსატყუებულად?“ პატივცემულად მეფისაგან იყენენ მოქალაქენი გურგინბეგი სტეფანე, ფითუაშვილი და მუნთაშვილი. სომეხთა გვარი ემდურებოდა ამათ, ვითარცა მეფისადმი დაახლოებულთა კაცთა და დამჩაგვრელთა დანაშთენთა სომეხთა. — ხშირად სადამე ეტყოდა სომეხთა თფილისელთა ფითუაშვილი უფრო მიჩნეული: „ძალი ქართველთა მეფისა, ჩვენი ღონიერებაც არისო, რატომ არა ხედავთ და არ სინჯავთ: ერთს ბედნიერებაში ვართ ჩვენ სომეხნი აქა და სპარსეთსა და ოსმალოში“?

ესრეთ ლექთა ჯარითა დაცული მეფე იყო მწუხარედ და მაშინ შევიდა კოვალენსკი და მიართვა წერილი იმპერატორისა პავლესი. წერილითა ამით სთხოვეს მეფესა სომეხთა მელიქსა ჯიშშიდ შახნაზაროვსა და ფრიდონ ბეგლაროვსა. სურვილისამებრ მათისა უბოძოს ადგილი ხაზანში, რათა დაასახლონ თვისნი ყმანი სომეხნი, დევნილნი სპარსთაგან. „ამისთვის იკვირან ესენი პირობითაო, — სწერს პავლე, — დაიცვან ძალითა თვისითა სამეფო თქვენიო, კეთილობისათვის სამეფოჲსა თქვენისა და სიბრალულისაგამო ვითარცა ქრისტიანეთა მივიღე მე ესენი ჩემდა ქვეშევრდომად და მოგაჩემებ საქმესა აჰას, მიიღოთ იგინი ვითარცა სტუმარნი და უბოძოთ დასასახლებელად ადგილი თხოვილი და უფლებაცა თვისთა. სომეხთა ზედა, ვითარცა

აქენდათ მათ თვისსა ქვეყანასა. 3 ივნისს, 1799 წელსა“. — მეფემან ესე ვერ ჰქმნა და უბრძანა მინისტრსა სიძნელე საქმისა და ესეცა, რომელ თვით სომეხთა არა სურდათ მათი ბატონობა ჩვენს ქვეყანაშიო. გარნა აღსასრულებელად პავლეს სურვილისა უბოძა გრამატა, რომლითაცა აძლევს ლორესა, დაპირებულსა შამირალისათვის კალკუტელისა სომხისა. თუ ეს შამირალი მოვა, ანუ მისი შვილიო, მაშინ, — სწერს მეფე, — ლორეს მას მივცემ და სამაგიეროსა თქვენაო.

CXXXV

1200 კაცსა ლეკსა მეომარსა ეძლეოდა თთვე და თთვე ჯამაგირო თვითოს თთვეში 30 მანეთი. — მესამესა თთვესა მათისა თფილისსა ყოფნისსა, გაუორგულეს ძმათა იულონმა და ალექსანდრემან. ბელადი მათი, ერთგული კაცი მეფისა, მივიდა და მოახსენა ესე მეფესა. მეფემან არა შეამცნევიანა შიში, რომელსაცა მიეცა თვით. უბრძანა ბელადსა მადლობა და სიტუთხილე. მეორესა დღესა დილით, სახლად გაღვიძებულმან მეფემან იხილა 150 ლეკი სასახლისა თვისისა წინარე მიწრული და რეცა მთხოვნელი დაპირებულისა ჯამაგირისა. გამობრძანდა გადმოკიდებულისა მოედნისაკენ ბალკონსა და იქიდან დიდისა ზახითა უბრძანა, — შედგნენ და მაშინვე მოუწოდა ქართველთა ქეშიკთა ანუ მხლებელთა. ესენი მსწრაფლ ყოვლისა კუთხისა სასახლისა გამოკვიდნენ ხანჯლებითა, კეტებითა და გაყარეს ლეკები შეშინებულნი. დროსა ამას გააფრთხილა მეფემან, არავინ მოკლან ლეკი. იქმნა ძიება. ბელადმან გამოაცხადა ლალატი ძმათაგან მეფისა და გარია ლალატობაში კუზიანი მელიქი, მალაქელაშვილი და შიო თუმანიშვილი. ძიებიდან გამოცხადდა, რომელ სამთა უქანასკნელთა პირთა იცოდნენ ესე და შიშისათვის ძმათა მეფისა ვერ მოახსენეს მეფესა; გარნა ლალატობასა შინა და ორგულებასა არა ერივნენ. ამისთვის უბრძანა ჯარმისა გარდახდა და წაართვეს მათ 400 თუმანი ფულად და ვეცხლად. ამ ფულითა მიეცათ ჯამაგირილეკთა და დანაშთენისა ჯამაგირისა გარდასახდელად დიდძალი ვეცხლისა ნივთნი საკუთარნი, დააშლევინა და მოაჭრევინა ფულად. ლეკები დაითხოვა, რადგან შემოდირდა რუსისა ჯარითა. მეძანდერათ ლეკთა იყო მიჩენილი ხიდისთაველი თომა მელვინეთბუცესიშვილი, მცოდნე კარგად ლეკურისა ენისა.

ძმა თვისი იულონ დატუქსა ქათოლიკოსისა პირითა და განაძია თფილისიდან. „ნუ მიმიყვანს იქამდინ, რომ სპარსთა და მეფეთა უფლებითა დავთხარო თვალები“, — შეუთვალა მეფემან. მაშინ წარ-

ვიდა იულონ ქართლისაკენ. ალექსანდრე, მამისავე თვისისა დროსა-გაქცეული და ახალ მეფობაში უკუ მოქცეული თფილისად და მიღებულ კეთილად მეფისა გიორგისაგან, შემინდა და კვალად გაქცა სპარსეთად.

შიომ თუმანიშვილმან ⁶⁵ მალალქელაშვილმან და კუზიანმან მელიქმან დარჩია, მეორედ შეფიცეს ერთგულობაზედა და ჩამოართვეს წერილი მათ მოღინისა სომეხთა ეკკლესიაში თანა დასწრებითა მათისავე ეპისკოპოსისა ოპანეზისა, ქალაქისა მოურავისა ევსტატი ციციშვილისა და ემიკაბაშისა ასლან ორბელიანისა. მიღახვარი ყორღანაშვილი იღუმალ გარეული ამა საქმეში, არა დასაჯა მეფემან დედოფლისა გამო დედინაცვალისა და ბრძანა მისთვის: „მაგისა ფიცსა არა მივიღებ. ეგ არის მყრალი ფატრუქი, ბუუტაეს და აყროლებს. მაგისი რიდი არავის უნდა აქენდეს, თვით მოჰკლავს თავსა თვისსა. ახლდეს დედასა ჩემსა. მეფისაგან მოძულეებული, ღეთისაგანაც არის მოძულეებული. არა გავერევი მისსა სისხლშია. სისხლსა სისხლითა არ დაიბანენო. ვარ მეუე და ვიქონიებ მოთმინებასა და სულგრძელებასა, რომლითაცა განშვენდებიან მეფენი, ღეთისაგან დადგინებულნი მალლად“.

CXXXVI

ჯერეთ მეფისა ერეკლესავე დროსა 1767 წელსა მოახსენეს იმპერატრიცასა ეკატერინას სიმდიდრისათვის ოქროჰსა და ვეცხლისა და სხვათა მადნებისა საქართველოსა შინა. ღრაფმან აპოლონ^[6] მუსინ-პუშკინმან მოსთხოვა იმპერატორსა პავლეს 20 სეკდემბერს 1799 ბრძანება წასვლისა საქართველოდ. მოსვლადმდე მისსა თფილისსა მეფემან გიორგი სცნო მისელა მისი ღინიასა, უბრძანა გარსევან ჰავჭავაძეს წარმოაეღინოს მუსინ-პუშკინი მასთან. მოსრულმან ახტალას განიხილა ალავერდისა მადანი და ჰპოვა, რომელ ერთსა წელიწადს მოსცა ბერძენთა მემადნეთა 445 ლიტრა (ლიტრა 9 ფ.), და ყოველ თთვე გამოჰქონდათ 30 ლიტრა და 2,000 ფუთი რუსული ტყვია. ამავე ვეცხლიდამ გამოარჩევდენ ლიტრიდამ 30-მდე მისხალსა ოქროსა. 800 კაცი მუშაობდა მუნ მეფისა ხარჯითა. მეფემან გიორგი გასცა ესე იჯარით და ბერძენნი თვითოსა ლიტრისათვის აძლევდენ მეფესა 160 ფ.

18 სეკდემბერს 1800 წელსა გრაფმან მუსინ პუშკინმან აცნობა იმპერატორსა პავლეს. მაშინ იმპერატორმან უბრძანა გამოსთხოვოს

.....
[...[ის წენიშენა პ. იოსელიანს შეუესებელი დარჩენია. რ. გ. დ.]

მეფესა, რათა პირობებითა გარდაეცეს მადანი ესე და სბიანიცა რუსთა მემადნეთა უფლებასა. მეფემან გიორგი ინება მოჴრივდენ სომეხთა მოიჯარადრეთა, რომელნიცა აძლევდენ წელიწადში 12,000 მანეთსა, რათა გარდასცეს ესე თვით გრაფსა მუსინ-პუშკინსა. 8 ოკტომბერსა 1800 წელსა მოვიდა ბრძანება იმპერატორისა, რათა შეიკრას პირობაები მეფესთან.

ლრაფმან პუშკინმან მოსწერა წერილი ლინიით მეფესა 16 ნოემბერს 1800 წელსა განსწავლულისა მემადნისა ეიხვალდისა ხელითა და პირობაებიცა:

- 1) გარდაეცეს რუსეთსა მადნები საქართველოესა სამეფოესა.
- 2) მიეცეს საუკუნოდ საჭირო მადნებთათვის ტყე, წყალი, და ესე ვითარნი სახმარნი.
- 3) მიეცეს უფლება ციხეთა და სიმაგრეთა აშენებისა და მიენიკოსთ მუშაკთათვის მემადნეთა საკმაო სახნავი მიწა პურისა მოსაყვანათ და სათიფეებიცა.
- 4) გარდაეცესთ მადნებიცა ესრეთნი, რომელთაცა იპოვიან სადმე რუსნი.

5) ჩააყენონ მადნებში მუშაკნი იმერელნი, ქართლელნი, კახელნი, ოსნი, ყაზახელნი ბორჩალოელნი და სხვანი და დაბინაევებისათვის მუნ შათისა, მიეცესთ ცხოვრებისათვის შეწევნა.

6) ეძლეოდეს[თ] პური ქართლიდან, ყაზახ-ბორჩალოდამ ფასითა, როგორც ფასობდეს ადგილობრივ.

7) უკეთუ მებატონებთა მამულებში გამოხდეს მადანი, ესეცა მათ მიეცესთ.

პირობაებთა ამათ მეფე იყო თანახმა და აღსასრულებელად დაუდვა თვით შემდეგნიცა პირობაები:

1) დაიცივას სამუდამოდ რუსეთმა სამეფო მისი მტერთა დაცემისაგან.

2) მიეცეს მეფესა ერთ-დროებით ფული ნაცვლადი.

3) მოეცეს მადანთა დასაცველათ 3000 რუსთა ყარაული.

მაშინ მეფემან დაამტკიცა კონტრაქტი და დაუსვა მას ბეჭედი მეფისა და დედოფლისა. მოაწერეს მას ხელი ლენერალმა ლაზარევმან და მღვდელმან მადნისა იოსებ წინამძღვარისშვილმან.

ლრაფმან მუსინ-პუშკინმან 5 იანუარს 1801 წელსა წარადგინა ესე ხელშეწყობითან შემდგომად მეფისა გარდაცვალებისა და შეიცვალა ახლისა შთავრობისაგან ჰაზრიცა მეფისა და მღვდომარეობაცა ქვეყანისა განმგეობითი (პოლიტიკური).

1801 წელსა მუსინ-პუშკინმან იწყო მუშაობა მადნებისა და 3 წელსა ვერა რაჲ ჰქმნეს. კნიაზმან ციციანოკმან 1803 წელსა იხილა

ესე მძიმედ მმართველობისათვის და უნებდა შეეყენება მუშაობისა. მუსინ-პუშკინი მწუხარებითა მოკვდა თფილისს და დასაფლავდა ჯვარის-შამის ეკლესიასა. მუშაობა შედგა ვითარცა დღეინდელად დღედმდე.

კნიაზმან მ. ს. ვორონცოვმან განიხილა ესე ადგილი და საქმეცა დაწყობილი ძველად. მეცა მიახლო თვისთან (მასთან მოგზაურობაცა ჩემი აღესწერე და დაგებქდე რუსულად თფილისს 1850 წელსა) * და გამოძიებით გზათა ცუდთა მუნ მისასვლელად, არღა ინება დროდმდე განახლება მადანთა ამით მუშაობისა.

CXXXVII

დედოფალმან დარეჯან, მჯდომარემან დედოფლისა მარიამისათანა რძლისა თვისისა, რომელიცა მშობიერად იყო ირაკლიზედ, უკანასკნელსა შვილზედ, მოახსენა მეფესა სამღურავი კარისა კაცთათვის, რომელნიცა ატარებენ ენათა და იქმონენ ამბოხთა. „იმდღესაც მოგართვი ხობებო და კარისა კაცთა გაებედნათ და ეთქოთ არ მიერთოთ, მოწამლულნი იქმნებიანო. აბა რა სათქმელია და როგორ მოსათმენია? უნდა მოგვლა და ვინა? შვილი ჩემი და მეფე. შვილი ხარ ჩემი და რა პასუხი უნდა მივსცე ლმერთსა, რომ ესე ვიფიქრო? — იმღურებით ჩემს შვილებზედ. რა ვქჳმნა, აგერ ორი თვეა აღექჳსანდრე გამექცა. მიხარიან ესე? მიმართა თათარსა და მე ხელს მოუშართავ როგორმე? რომელი შვალი დაეწყევლო? რომელი შვილი მოვჳკლა? თქვენცა გყვანან შვილები. რომელსა გაიმეტებთ მოსაკლავად და შესაძლებელად?“ — მეფე შესწუხდა და მოვიდა ლმობიერებასა და იტყოდა დედოფლისა დასამშვიდებელთა სიტყვათა.

დედოფალი დარეჯან ჰგონებდა მემობოხედ და აღმაშფოთებელად სამეფოჲსა სახლისა მაყაშვილსა აღექჳსანდრეს, რომელიცა იყო დიდად მიჩნული მეფისა გიორგისაგან და მისგან მეგობრად ხადილი.

მეფემან შემდგომად ვრცელისა საუბარისა ინება და სთხოვა დედოფალსა დედინაცვალსა თვისსა, დაშთეს მათთან სადილად და განატაროს მათთან დღე. დედოფალმან პატივისცა და დაშთა სადილად. სადილზედ გამხიარულებულმან დარეჯან უბრძანა მეფესა „შვილო ჩემო! 4 წლისა დამხვდი, როდესაც შემოვედ სამეფოსა სახლსა, შვილი იყავ ჩემი და მე დედა ვიყავ, არ უნდა მალე დაივიწყო წარ-

* იგულისხმება პ. იოსელიანის წიგნი: Пугевые записки от Тифлиса до Ахталы. ტფილისი, 1850. რე დ.

დაბეჯან დემოვალი

სული დრო, და არცა ალერსი ჩემი შენდა ყმაწვილობისა დღეთა. სხვა რომ არა მკჷონდეს რა შენთან ამაგი, ეს ხომ არის დაუფიწყებელი ჩემგან. ავად შეიქმენ 4 წლისა და რა გუარითა მცოცხლნებოთა, მოგიარე და მოგარჩინე. არც ერთს ჩემ შვილზედ ესოდენი ამაგი არ მიმიძღვის“. მაშინ, დედოფლისა დარეჯანისა მუნ მეფესთან ყოფნისა დროსა, მოართვეს მეფესა ბრძანება იულონთან, აახლოს ემიკაბაშსა თვისსა აღექსანდრე მაყაშვილსა დავით აბაზაძე, რომელიცა მილიოდა იმერეთსა წერილითა სოლომონ მეფესთან. იკითხა დედოფალმან ჰაზრი დესპანობისა; მეფემან მრისხანედ ბრძანა პასუხად: „სოლომონ მეფესა წაურთმევია ხატი ჩემისა სიძისა დადიანისათვის ხატი ვლახერნისა. თუ არ უბრუნა და არ დასცხრა სოლომონ, ამოვაგდებ მეფესა იმერეთიდამ“. დიდი ფიცხელი მიწერა იყო ესე მეფისა გიორგისაგან, და კვალად უფიცხელესი თვით იულონთან, მე პირნი მათნი არა მაქვს და წამიკითხავს იულონის შვილთან ლუარსაბთან, რომელსაცა აქვდა იგი. დამსწრე ამა მოთხრობისა ეგნატი იოსელიანი იტყოდა: „ამოიხრა მეფემან და მოახსენა დედოფალს დარეჯანს: „მაწუხებენ და მოთმინებოდა მე გავეყვარ ამათაო“.

CXXXVIII

მეფე იქმნა სნეულებითა დამძიმებული. მოახსენეს ბრძანოს გათხოვება მეფის ასულის თეკლასი. ბრძანა, დალოცა, აკურთხა და დასწერა ჯვარი ვახტანგ ყაფლანიშვილზედ, რომელიცა იყო ძე თავადის დიმიტრისა. ესე ქორწილი იყო 7 სექტემბერს 1799 წელსა. მეფესა უყვარდა დიდად და გამორჩევით დაჲ თვისი თეკლე⁶⁵. თვით მეფისა ასულისაგან თეკლასა გავიგონე ესე, ოდეს მობრძანებულმან ჩემსა სახლსა ინება და ნაბა 1829 წელსა სნეულად მდებარე მაძაჩეზი ეგნატი: „მპირდებოდა და უეჭველად დამზითევდაო, უკეთუ დაეცალა ღმერთსა მეფისათვის, ძმანი ჩემნი და დანი მართლად სძულობდენო მას; — შური მეფობისა იყო მიზეზი ესრეთისა სიძულილისაო. ვერ გაგამართლებო ვერცა დედასა ჩემსა დედოფალსა დარეჯანსაო, ვერც ძმათა და დათა ჩემთაო. კარგად ვიცი, რომ აწუხებდენ მეფესაო. უბედურება იყო მოსული ჩვენსა სახლზედაო, ვიყავით ღირსნი დასჯისაო და დავისაჯენითო. ვიტყვი მრავალსა, ვაბრალებთ მრავალთა, ვეძებთ მიზეზთა, რომელთაგანცა რა მოხდა, მხოლოდ განგების

⁶⁵ გარდაიცვალა 11 მარტსა 1846 წელსა და დიდისა პატივითა დაასაფლავებდნენ თუგანათლებულესმან კნიაზმან მ. ს. ვორონცოვმან.

საქმე გვავიწყდებაო: კურთხეულ არს ღმერთი მამათა ჩვენთაო. რუსთა შთავრობა საჭირო იყო ქვეყანიათვის, დევნილისა თათართაგან და ქრისტეს სახელისა მოძულეთაგან, სცდებიან იგინი და სცოდვენ ღმერთსა, რომელნიცა აბრალებენ ძმასა ჩემსა გიორგის ქვეყანისა გაცემასა და სამეფოასა დაცემასა. ამას კი გაბედვით ვიტყვიო, რომ რუსეთსა არა ეკადრებოდა, რომელ დასტოვა სამეფოასა სახლისა წევრნი ულუკმოდ. არავინ იყო მთქმელი და მომხსენებელი დიდისა რუსთა ხელმწიფისა, — მიეხედნათ რა გვარად უზრუნველყო დიდმან პეტრე მეფე ვახტანგ, ძენი და ასულნი მისნი, თავადნი და აზნაურნი, მეფისა მხლებელნი, — ძნელია მამაშვილობამ, ჩვენი მდგომარეობა და რა გაეწყობა? კვალად და კვალად იკურთხოს ღვთისა სახელიო“.

მამა ჩემი ეგნატი დიდად იყო ფრთხილი, სიტყვისა წარმოქმისა. გარნა მოსრული გრძნობათა სისავსესა, ესრეთისა მეფის ასულისა საუბარისა გამო, აღიმალლა ხმა და მოახსენა:

„ბატონიშვილო! მესმის ყოველივე და ვიტყვი მოკლედ გოდებითსაცა ჩემსა სიტყვასა: არვინ ველოდით რუსთაგან ამას, რასაცა თქვენ მიბრძანებთ; ახლა ვჰხედავთ რაოდენ ძნელი ნათესავი ყოფილა. ძლიერნი ძალთა სიმრავლითა, თურმე ყოფილან სუსტნი ზრდილობითა, უცნობნი კაცთა, არა დამფასებელნი ღირსებათა, ცივად მხედველნი ცივად მგრძნობელნი; მეფენი მათნი თვისთა ერთაგან დაშორებულნი, და ვითარცა ტყვენი ვეზირთა ხელთა შინა, რომელთაცა უწოდებენ მინისტრებად. მიხედეთ ამათ მართალმსაჯულებასა? განა კაცი დააწყობს ესრეთსა სამსაჯულოსა? აზიურთა და ძველთა ჩვენთა სჯულის-დებათა ეცინიან რუნანი. განიხილონ რომელია უკეთესი, უმოკლესი და უმეტეს მართლ-მსაჯულებითი? ქრთამიო, იტყვიან, გარნა ესოდენი და ესრეთი მექრთამობა შესაძლებელია სადსამე? რა გაეწყობა! ესრეთ კეთილად დაწესებული სამეფო, ვითარცა საქართველოასა, სარწმუნოებითა, ეკლესიებითა, მონასტრებითა, მდივან-ბეგობითა, სწავლითა და ხელოვნებითა, გუთნითა და ხენითა, თესვითა და მკითა, პატროსნებითა და ზრდილობითა აღსავსე, ესრეთ ბრწყინვალე სამეფოასა ტახტითა და თავად-აზნაურობითა, სამღვდელოთა წესითა და საეროასა სიმდიდრითა: თოფითა, ზარბაზნითა და ხალხისა სიმზნითა და ვაჟკაცობითა ჩაბარდა სადამე დიდსა რუსეთისა იმპერიასა? — მივიღოთ ყოველივე სიმდაბლით და დავემორჩილეთ განგებისა ხელსა. ღვთისა განგებისა ხელსა ვერ ვნახავთ. ვხედავთ განგებისა კვალსა და კმარა ესე ჩვენთვის. დუმილი და კვალად დუმილი, მეფის ასულო, გემართებს მუნ, სადაცა ცხადად და ნათლად ვხედავთ ყოველსავე. მოვიხსენიოთ სიტყვა მოციქულისა იაკობისა; აჰა,

თეკლა ბატონიშვილი

რასა იტყვის იგი ჩამოიღე შეილო პლატონ, -- მიზრძანა ნე მამამან მწოლარეზან, -- სახე იგი რომთა პაპისა პიოს მერვისა, და მიართვი ბატონიშვილსა წარიკითხოს თვით ქვესახისა წერილი იაკობ მოციქულისა; -- მივართვი და წარიკითხა მამისა ჩემისა ხელითა მიწერილი სიტყვა მოციქულისა, რომელიცა ზე ამა წერილისა, იყო ნემეცურადცა ნაბეჭდი“.

„ნეტარ-არს კაცი, რომელმან დაუთმოს განსაცდელსა; რამეთუ გამოცდილ-იქმნას და მოილოს გვირგვინი ცხოვრებისა, რომელიცა აღუთქვა მოყვარეთა თვისთა“⁶⁷.

დღესაცა მაქვს სახე ესე მე.

დიდსა დროსა დაჰყო მეფის ასულმან თეკლე და მერმეთ ფარნითა წაბრძანდა სახლად თვისად, რომელიცა დიდად ახლოს იყო სახლისაგან ჩვენისა.

CXXXIX

შიში იყო დიდი სპარსთაგან და ომარხანისა. შიშსა ამას დაერთო ძმათა ამბოხი. იულონ, ვახტანგ და ფარნაოზ აორკულებდენ ქართლსა და არაგვსა. ორჯერ მოუხდენ ქალაქსა 4,000 კაცითა და უნებლათ დედისა თვისისა, დედოფლისა დარეჯანისა წაყვანა თფილისიდან. მეფემან არ მისცა ნება დედინაცვალსა ქალაქიდან გასულისა. დაუყენა მცველად 800 კაცი თვისისა ჯარისა და რუსთა სალდათნი. განბეგდ ყოვლისა ამის დანიშნა კოვალენსკი და მეფის ძე იოანე.

დასარებული ჯარი რუსთა კვალად შემოვიდა. გულიაკოვი ღენერალი მას მოუძღვა 23 სეკდემბერს; მეფე თვით გაბრძანდა ტრაბტევანდით გარე ქალაქისა და მიეგება თუმცა სნეული, ჯარსა და ესრეთვე შემოუძღვა ქალაქსა. იყო მეფესთან დედოფალიცა მარიამ და სხვანიცა მრავალნი ქალნი. ზარბაზანთა სროლითა ციხიდან და ზარებისა რეკითა დაუხედენ ქრისტეს მოყვარესა მხედრობასა. მხედრობა ესე დააბინავეს ავლაზარსა, კუკიასა და ვიეთიმე როტანი ლილოსა და მარტყოფსა. შეშინდენ მეფის ძენი და განმანევედა მეფე.

მეფემან კვალად სულგრძელებითა მოინება დამშვიდება ძმათა. ამისთვის უბრძანა კოვალენსკის, კათოლიკოსსა და მეფის ძეს იოანეს, დააბოლოოს საქმე ესე მეფესთან მორიგებისა. ფარნაოზ უმეტეს სხვათა ძმათა დაშთა შეურიგებულად. ამას ალექსანდრეზედ აქენდა დიდი იმედი, რომელიცა სწერდა სპარსეთით წერილთა დედოფალსა

⁶⁷ იაკობ. 1, 12.

დარეჯანს, იმერთა მეფეს სოლომონს, ძმათა: იულონს, ვახტანგს, ფარნაოზს და მირიანს; ეგრეთვე ბოდბელსა იოანეს, თამაზ ყაფლანიშვილს და სხვათა. ჰგონებდენ ლეკთა ჯარისა და სპარსთა შემოსვლასა მალე საქართველოდ; გარნა რუსთა ჯარმან, — საკმაოდ თფილისსა მყოფმან, შეაშინა ყოველნივე. დარჩათ მათ იმედათ სნეულება მეფისა სასიკვდინე, ჰგონებდენ შემდეგ მისსა იულონისა გამეფებასა და რუსთა ჯარისა დათხოვნასა. ჯერეთ მეფისა სიცოცხლისა დროსა, მტერთა მისთა განთესეს ხმა გარდაცვალებისა და ეხაროდენ დროთა ცვლილებასა. ესე იყო მიზეზი, რომელ ვერცა კოვალენსკიმ, ვერცა შემდეგ მისსა ლაზარევმა, ვერცა მეფის ძემან იოანე, ვერ დაამშვიდეს მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ. უმეტეს ფარნაოზ იყო შფოთისა მიზეზი, ამისთვის რომელ მეფემან მისწერა ფიცხელი წერილი ოთარ ამილახვარსა, სდევნოს ფარნაოზ და უბრძანოს სოფლისა მოხელეთა არ მიუშვან იგი არსადა.

ბრძანებამან ამან ჰქმნა ესე, რომელ ფარნაოზ გაქირებული უსარჩოობითა მოდრკა და მოსწერა რუსისა. ლენერალსა ლაზარევსა, შევიდეს მისსა მდგომარეობასა და ჰქმნას მან თვით სამართალი.

პასუხად მისისა წერილისა, იყო მოწოდება მისი თფილისად და დამორჩილება მეფისა.

ესრეთივე აღრეულობა იყო კახეთსა, რომელსაცა განაგებდა მეფის ძე ბაგრატი. ესე ითხოვდა, რათა მეფემან მიაშველოს მუნ დასამშვიდებელად აღრეულობისა მეფის ძე დავით.

თუმცა მეფე იყო დროთა ამათ დიდად სნეული, გარნა საქმობდა დიდად. იყო მიწერ-მოწერასა შინა ყოველგან და მხნედ და დაუღალველად ზრუნვიდა. რათა რუსთა ჯარსა აქენდეს პური მხად თფილისსა, გორსა, თელავსა და სიღნაღსა. მახლობელნი მისნი დიდისა განკვირვებითა შოუთხრობდენ მისსა დროთა ამათ მეცადინებასა, რათა დაეწყო საქმე რიგიანად და მტკიცედ. მარადის საქმისა დაწყებისა წინათ და დაბოლოებისა დროსაცა ბრძანებდა სიტყვასა თვისსა და თქმასა ჩვეულებრივსა: „ქრისტეს ღვთისა მადლითა!“.

CXL

დღეთა ამათ მწუხარებისა, თხოვითა დედოფლისა მარიამისა, კათალიკოს-პატრიარქმან ანტონი მისწერა ქართლისა და კახეთისა მღვდელმთავართა და მონასტრისა წინამძღვართა ილოცვიდენ მეფისა სნეულისა განკურნებისათვის, და ჰყოფდენ ვედრებასა წესისაებრ წმინდისა ეკკლესიისა. თვით თფილისსა, დღე ყოველ ეკკლესიათა

ბაგრატ ბატონიშვილი

შინა იყო ვედრება. დედოფალი მარიამ მსლებლებითა თვისითა ფერხშიშველი ვიდოდა ანჩისხატისა ეკკლესიასა, და წინაშე სულთ-
უქმნელისა ხატისა დაჩოქითა, ცხარითა ცრემლთა დინებითა, წვრილ-
თა შვილთა ილიასი, ოქროპირისა, ირაკლისა და თამარისა მუნ დასწ-
რებითა ევედრებოდა ღმერთსა განაგრძოს დღე მეფისა, დროთა ამათ
მწარეთა ამბოხთა დასამშვიდებელათ, საჯიროჟსა. იტყვიან მუნ დამსწ-
რენი მოხუცნი: გრგვინავედა ხმა გოდებისა და ტირილისა გარემო ღე-
დოფლისა მწარედ მტირალისაო. ძნელი დღე იყო, დღე ესე ცრემლთა
და ვაებისაო. შემდგომად პარაკლისისა, რომელიცა გარდაიხადა იუს-
ტინე მთავარ-ეპისკოპოსმან, განბანეს ხატი და ნაბანი ხატისა, თვით
ხელითა თვისითა თეთრისა მინისა ქურკლითა წარიღო დედოფალმან
და მიართვა მეფესა. მეფემან, ჩვეულებისაებრ თვისისა. ცრემლითავე
მიიღო, იხმია, ისხურა წყალი პირსა თვისსა და გულ-მკერდსა წარ-
მოშაქმელი მხურვალედ ლოცვისა და ვედრებისა და თვით წმინდისა
საქათისათვის თქმულსა ტროპარისა, რომელიცა იცოდა მტკიცედ
ზეპირად მეფემან მორწმუნემან.

CXLI

მეფემან, მდებარეზან საწოლსა უიქედოსა განკურნებისა წყალმან-
კისა გამო განძლიერებულისა, — ინება და სთხოვა კათალიკოსსა ან-
ტონის განხსნას საფლავი და ლუსკუმა წმინდისა იოანე მანგლელისა.

22 დეკემბერსა, მიბრძანდა სიონისა ეკკლესიასა კათალიკოსი
ანტონი და თანა დასწრებითა იესუტინე მთავარ-ეპისკოპოსისა, იოანე
ბოდბელისა მიტროპოლიტისა და სტეფანე რუსთველისა იწყეს პარა-
კლისისა გარდახდა. შეიკრიბენ დროსა ამას მუნ სიმრავლე ერისა,
კაცთა და ქალთა. მუნ დაესწრნენ მარიამ და მეფის ძენი და მეფის
ასულნი და მეფის რძალნი.

ქალაქისა მცხოვრებთა შორის განვიდა ხმა, რეცა დღესა ამას
შეიყარნენ სიონსა, რათა შეპფიცონ მეფის ძეს დავითს ვითარცა მე-
ფესა. ღენერალი ლაზარევი, ცნობილი საქმისა ამის გამო, მსწრაფლ
წარვიდა ეკკლესიად და იხილა მუნ სიმრავლე ერისა და მუშაკნი
საფლავისა განხსნისათვის, სადაცა იყო ლუსკუმა წმინდისა გვამისა.
პარაკლისი გალობითა განგრძელდებოდა მრთელსა საათსა. ლაზა-
რევი დარწმუნდა, რომელ მიზეზი სიონისა ეკკლესიასა შინა შეკრე-
ბისა არის აღსრულება პარაკლისისა და არა შესახები მეფობისა, გამო-
ვიდა და წარვიდა.

ამოიღეს ლუსკუმა და ესრეთ ზდილობითა და ლოცვითა წარიღეს იგი და შეიტანეს მეფისა საწოლსა. მეფე განმხნევედა, წარმოდგა და უბრძანა: დააჩოქონ წინაშე ლუსკუმისა. დიდითა ვედრებითა და ცრემლთა დენითა და სარწმუნოებითა ემთხვია წმინდანთა ნაწილთა. დედოფალი მარიამ და მზღებელნი სტიროდენ მწარედ და ატირებდენ სხვათაცა. ღენერალი ლაზარევი თვით დაესწრო მუნ დროსა ამას და ამასცა, მწუხარესა ცოლისა და შვილისა, სიკვდილისაგამო მასვე დეკემბრისა თთვესა, განუახლეს ტკივილი გულისა და ატირეს მრავლად. მაშინ მივიდა მუნ დამსწრესთან დეკანოსთან იოსებ წინამძღვრის შვილთან, რომელმანცა იცოდა რუსულიცა და ჰრქვა: „ახლა ვხედავ რომელ მეფე გიორგი მალლად სდგას ღმერთთანაო!“

შემდგომად ლოცვისა, წარასვენეს ლუსკუმა წმინდისა და დასდევს თვისსა საფლავსა დიდითა კრძალვითა და თაყვანისცემითა.

მეფე შეიქმნა უკეთ და მასვე დღესა ლაზარევმან აცნობა ამბავი ესე ღენერალსა კნორინგსა.

CXLII

22 დეკემბერს სნეულმან მეფემან თვით მოინება, რათა აღასრულონ მას ზედა საიდუმლო ზეთის კურთხევისა; ამისთვის შეკრბენ სახლსა მისსა კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, მიტროპოლიტი იოანე ბოდბელი, არქიეპისკოპოსი რუსთველი სტეფანე, მიტროპოლიტი თფილელი არსენი, არქიმანდრიტი და მოძღვარი მეფისა ვეთიმი და მღვდელი სასახლისა ონისიმე იოსელიანი. მოყვარე ქრისტესი მეფე გიორგი, მდებარე ცხედარსა ზედა, ილოცვიდა და ევედრებოდა ღმერთსა, რათა სცეს მას კურნება სულიერი და ხორციელი. ცრემლთა დენითა თვალთაგან, ცოდვათათვის მტირალთა, მოიყვანდა ღმობიერებასა თვით მვედრებელთა განკურნებისათვის სნეულისა. შემდგომად სრულყოფისა ზეთის კურთხევისა მოეცა შვება მეფესა მწუხარესა. განატარა ღამე მშვიდობით და დღესა მეორესა დილით, ოდეს შებრძანდა დედოფალი მარიამ სანახავად მეფისა, იხილა მეფე თვალმ შერეული და რეცა მატრიალებელი თვალთა უჩვეულოჲსა მისთვის სახითა. შესწუხდა და მოახსენა გაბედვით ცრემლმორეულმან მეფესა:

„ბატონო, რას უბრძანებთ შვილებსა ამათ? ვის აბარებთ, თუ გვეწვია უბედურება რაჲმე? დავით უნდა იყოს ამათი პატრონი? ანუ თქვენი ძმები? ანუ დედოფალი (დარეჯან, — არღა ახსენა სახელით, ქართველთა ზრდილობისა გამო)? — „ბატონო დედოფალო, გაიგონე

რა გიამბო; მე აუჩენ მათ პატრონსა დიდსა და ძლიერსა, — უბრძანა პასუხად დედოფალსა ცოლსა თვისსა. — ბარათაშვილო გიორგი! მომგვარე ლენერალი“, — ბრძანა მეფემან. მსწრაფლ აცნობეს ლენერალსა და მივიდა მეფესთან. მეფემან სთხოვა დაწეროს წერილი იმპერატორსა პავლესთან, აცნობოს უკანასკნელი დღე მისისა ცხოვრებისა, და ესეცა, რომელ: ჩამიბარებია ანდერძად ცოლშვილი ჩემი და საქართველო. — ეხლავ დასწერეთ წერილი ჩემ მაგიერ მოკლე! — დაუწერეს წერილი მოკლე, და მოაწერა ხელი და დაასვა ბეჭედი თვისი.

ესე ამბავი მიაშობო ექიმმა იოანე ყარაევმან, მუნ დილით სალამოდინ მყოფმან და ყოვლისა ამისა ამბავისა მცოდნემან და თანადამსწრემან. — მაშინვე იოანე ყარაევი დაუმატებდა მხიარულებით და ყელ-მოღერებით სიტყვათა: „სწორე მეფე იყო, უხვი, ძლიერი სიტყვით, მლოცველი, უტყველი, წმინდა ფიქრითა, ბევრით უკეთესი მამაზედ ქვევითა, თუმცა არა სიმხნითა“.

CXLIII

შობისა დღესა 25 დეკემბერსა, დასდგეს კარავი ნაკურთხი პირის-პირ ოთახისა მისისა, და იწყეს წირვა; თვით მეფე მწოლარე ცხე-დარსა, დიდისა მხურვალებითა ისმენდა ლიტურდიასა და თვით წარიკითხა დღისა ამის სამოციქულო რაოდენ შეეძლო ხმითა დილითა სამეფოჲსა კილოთი, მტკიცედ ლექსთა გამოთქმითა, ჰაზროვანად, ძლიერთა ბაგეთა ბგერთა, თანხმად მალალთავე ჰაზრთა სიტყვათა თვით ზეცით გარდამომეტყველისა მოციქულისა.

ლიტურდია აღასრულა მოძღვარმან მისმან არქიმანდრიტმან ევთიმი, იოანე ნათლისმცემლისა უდაბნოჲსა წინამძღვარმან; — და მასვე დღესა ეზიარა ცრემლითა და დიდისა ვედრებითა ღვთისადმი ხორცსა და სისხლსა ღვთისა მაცხოვრისა ჩვენისა.

მასვე დღესა წირვისა შემდგომად, მოახსენეს მეფესა ახლად მოყვანილთა ინდოეთისა ქათამთათვის თფილისს, უცხოდ სადამე სანახავისა. ინება რათა აჩვენონ მას. მსწრაფლ აცნობეს რუსისა სალდათსა, ქათამთა ამათ რუსეთით მომყვანსა და მოჰგვარეს მეფესა 2 მამალი და 4 დედალი. მუნ მხლებელთა კაცთა დაუსტვინეს და ქათამთა გაშალეს ფრთები, დაუშვეს ბოყენი, იწყეს ხმაურობა თვისებრი. განცვიფრებით მსინჯველსა მათსა მეფეს, მოახსენეს ღირსება და გემოვნება ინდოეთისა ქათმის ხორცისა. „ნუ უმე სკამენ ამათსა ხორცსა?“ — იკითხა მეფემ. — „ღიახ, ზეფევი დიდსა ხმარებაშია რუსეთში

ხორცი ინდოეთისა ქათმისა“. — „ღმერთმან დამიფაროს მაგათის ჭამი-საგან“, — ბრძანა მეფემან და მაშინვე დაიწერა პირჯვარი ხელითა, რომლითაცა მარადის ჩვეულებისამებრ პირჯვარის გამოსახვისა დროსა, ხედებოდა ცხვირსა მისსა. ესრეთ წარიყვანა ინდოეთისა ქათმები რუსისა სალდათმან და აქედამ განითესა საქართველოში ინდოეთისა ქათმისა სიმრავლე და ეწოდა მათ დღედმდე ინდოეთი. ესე მიაშობო ეპისკოპოსმან ნიკიფორე ჯორჯაძემან, რომელიცა დღესა ამას იყო დამსწრე წირვისა, ვითარცა არქიდიაკონი მიტროპოლიტისა იოანე ბოლბეღისა. და შემდგომად გარდაიცვალა ვიკარად ექსარხოსთა.

CXLIV

26 \ საღამოს იქმნა შეყრილობა 40-დმდე კაცთა თავადთა და აზნაურთა სარდლისა სახლში. სარდალმან იოანე ორბელიანმან სთქვა: „ბატონებო! ძნელს[ა] მდგომარეობაში არის დღეს ქვეყანა ჩვენი. ბატონი მეფე უკურნებელითა სენითა მწოლარე, დღეს ანუ ხვალ მიგვეცვალების. მემკვიდრე მისი დავით გვექადის მეცა და მუხრანის-ბატონსა შეურაცხებით განდევნასა ჩვენისა ღირსებისაგან. მე მყვანან ნამდვილნი სარდალნიო, არა ერთხელ ბრძანა დავითმან საეროდ და გასაგონად. — იგივე დავით ექადის ცუდად დედინაცვალსა თვისსა, დედოფალსა მარიამს და იგიცა მწუხარე, დნება ვითარცა სანთელი და არ იცის რა ჰქმნას, — მგონია დამშვიდებისათვის ქვეყანისა და ჩვენისა საკუთარისა პატივისა დასაცველად, ვისურვოთ, — დაშთეს რუსეთისა მეფობა: ნურღა გვინდა მეფედ დავით“. — დროსა ამას შევიდა მუნ მუხრანის-ბატონი, ჯერეთ ქაბუჯი კონსტანტინე, კაცი გვარ-შთამოვებით სხალთ-ხუცესი, გარნა გამოუცდელი, ვითარცა სარდალი. მიიღეს პატივითა დიდითა და დაჭთანხმა იგი სარდალმან იოანე ორბელიანმან, ვითარცა უფროსმან უმცროსი. მუხრანის-ბატონსა თანა ახლდენ დროსა ამას: ზედგინიძე, ვითარცა ლალა ანუ მრჩეველი და ერთგული სახლისა მისისა, და რატიშვილი... მუხრან-ბატონისავე აზნაურ-შვილი. ესენი აღრევე ჩაგონებულნი მეფის ასულის ქეთევანისაგან, დედისა მუხრან-ბატონის კონსტანტინესსა, — იტყოდენ და წარმოსთქმიდენ სიტყვათა მკვახეთა დავითისათვის. მაშინ მუნ მყოფმან მღვდელმან თურქისტანიშვილმან იოსებ გაბედვით სტუქსა რატიშვილი და აყვედრა მას კადნიერებითა მის მეფის ძის დავითისათვის სიტყვა. — ზრდილობითი საუბარიცა დაიკარგა დროთა ამათ შინაო, — იტყოდა ეგნატი იოსელიანი. ვერვის გაებედნა ქვეშარიტების თქმა. სოლომონ ლიონიძე, ვითარცა ლომი ვარემოცული

მტერთაგან, იბრძოდა ქვეყანისათვის, მეფობისა დაუკარგველობისათვის. ლექსი „მეფე“ დაღუბდა აქა? ბატონებო, იყვენით ფხიზელად; ჯვარცმულისა მადლმა, ილუბება ქვეყანა უშველებელად. იქით სარდლები იწვევენ, აქეთ მეფის ძენი; მელიქი და სომხობა გველურად იქცევიან. მოდით გონებასა. დაფიქრდით და შედით საქმისა ბკობაში. დავითისა მემკვიდრისა მტერობისათვის, რათ უნდა შეექმნათ მტერი ქვეყანასა! ნამუსიანად უნდა ვიყვნეთ ქვეყანისათვის და მეფობისათვის. დასაწყობელად საქმეთა და შინა აღრეულებათა კმარან რუსნი და ტრაქტატი მეფისა გიორგისა. ღვთისგულისათვის მოითმინეთ და სულგრძელებით და დამშვიდებით მოვილაპარაკოთ და დავაწყოთ საქმე საქვეყნო თვით დავით მემკვიდრისა სახლში“.—

სარდალმან 'არ უსმინა ლიონიძესა, კაცსა მას მხოლოსა, რომელსაცა ესმოდა ყოველივე და რომელიცა ხედავდა შორს. ხმა მისი იყო ნამდვილი ხმა ლაღადებისა უდაბნოსა. ვერარაახსა მოქმედი მივიდა ლიონიძე დავითთან; ესაუბრა მას და ვითარცა მეგობარსა ურჩია მრავალი რაჲმე. — დავით, მერყევი ჰაზრითა და აღშფოთებული, არ ისმენდა სიტყვათა ბრძნისა თვისისა მეგობრისა. მან არა ინება, — მიიწოდა თვისთანა სარდალი და სხვანი პირნი საქვეყნონი; არცა აჩენა ვითამც თავი თვისი სუსტად და მოკლებულად მეფობითისა ძალისა, ვითარცა ჯერეთ მემკვიდრე და მომლოდინე მეფობისა გვირგვინისა, ტრაქტატისა ძალითა რუსეთისა ხელმწიფესთან. „ამიერიდგან, — იტყოდა დავით, — ჩემი სახლი დაბშულია სარდლისათვის და მისთა მეგობართათვის, ვითარცა ქვეყანისა მტერთათვის. მე ვაგზბი მას შელიქისა სარდლად და დავანახებ მას მალე, — ვარ ანუ არა მეფე ნამდვილი?“ — კათოლიკოსი ანტონი, დროსა ამას მიბრძანდა მეფის ძეს დავითთან და სთხოვა, რა სურს მას იმა დროახსათვის, უკეთუ არღა იქმნება მამა მისი მეფე, უიმედო ცხოვრებისა? დავითმან პასუხ უგო მას: „თვით იცით ვინ ვარ და რა მეკუთვნის, მოვალეობა თქვენი გაქმნევიანებსთ მას, რაცა იქმნება საქმნელი. წინათ ვერა რას მოვახსენებ“. იოანემან ძმამან დავითისა მუნ დამსწრემან დაუმატა ესეცა; „როგორ უნდა წაერთოს მეფობა დავითსა, ჩემსა ძმასა, არ ვიცო? არ არის პირშშო მეფისა? არ არის მემკვიდრე თვით რუსეთისაგან აღსარებული? როგორც მამა ჩემი გამეფდა, გამეფდება დავით შემდეგ მამისა თვისისა. — საწყენი იქმნება ესე ანუ სასიამოვნო მრავალთათვის, საქმე ესე ესრეთ მოხდება. მეფისა გიორგისა შემდეგ არის დავით მეფე საქართველოახსა“.

კათოლიკოსი იქცეოდა დროსაცა ამას და შემდეგცა ესრეთ, ვითარცა ეკიდებოდა მისსა ხარისხსა. ვერ სძლია ჰაზრი მისი ვერცა დედოფალმან დარეჯან, ე. ი. დედამან მისმან, ვერცა ძმათა და ვერცა

სხვათა მეფისა გიორგისა წინააღმდეგთა. — ესრედ მტკიცედ და შეურყეველად იყო კათოლიკოსი, აღმასრულებელი მხოლოდ მოვალეობისა თვისისა კათოლიკოსობისა.

CXLV

27 დეკემბერსა დილით მეფესა დაეკარგა მადა. არლა ინება არცა წვნიანი, არცა ჩაი პატრისაგან მომზადებული, არცალა მიიღებდა წამალსა თათულა ექიმისაგან და იოსება აქიმბაშისაგან (ყარავეისა). წყალმანკი გაძლიერდა, მოაწვა გულსა და დააწყებინა ქშენა, დროთი-დროდ მოითხოვდა ალიბუხარისა წყალსა. მაშინ მოუწოდა მოძღვარსა თვისსა წინამძღვარსა ევთიმის; სთხოვა უკითხოს ლოცვანი ანგელოზისა მფარველისა, ავედრებდა სულსა მოძღვარსა თვისსა, რომელსაცა. ესავდა დიდად, ვითარცა კაცსა წმინდასა და ქვეყნიერად ანგელოზად ხმობილსა მეფისაგან და ესრეთვე ცნობილსა ყოველთაგან. დილითვე 8 საათსა უბრძანა წაუკითხოს დაუჯდომელი, — ღვთისა დედისა ქებანი. 9 საათსა დილით დასდევს კარავი და სწირა თვით ევთიმემან და კვალად ეზიარა მეფე დილითა ცრემლთა დენითა და ვედრებითა. შემდგომად მიღებისა სამღრთოთა საიდუმლოთა, ხმითა ძლიერთავე სთქვა: „ხორცი და სისხლი მაცხოვრისა შემიყვანს მე სასუფეველსა. ქვეყნიერსა მე ველარასლა ვიტყვი. თვით მაცხოვარი იზრუნებს სამეფოსათვის, არლა ჩემისა. რუსთა ხელმწიფესა ვუტევებ პატრონად ქრისტიანობისა. იგი განაგებს ყოველსავე. — დედოფალო, ნუ სტირ ჩემთვის. იესო ჩემი ტკბილი, დაგატკბობს შენ და შეილთა ჩემთა. მოსავი ქრისტესი, არა სადა დაეცემის. — დიახ, დედოფალო! არა სადა დაეცემის“.

სალამოსა მწუხრისა ლოცვისა წინათ შემძიმდა მეფე. მოვიდა კათოლიკოსი და იამა ნახვა მისი. მობრძანდა დედოფალი დარეჯან და იამა მისიცა ნახვა. მოსთხოვა მას ხელი და ამბორ უყო. აკოცა დედოფალმან შუბლზედ. „მომიტევე დანაშაული, დედაო ჩემო, — სთხოვე ძმათაცა ჩემთა მომიტეონ ბრალი ჩემი მათთან!“ აღივსნენ თვალნი ცრემლითა გარე მოდგომილთა მეფისა საწოლისა. შეიქმნა მსახურთა და მხლებელთა ქალთა დი კაცთა გრგვინვა გულთა მწუხარეთა. „ნუ სტირიან, — ბრძანა მეფემან, — ილოცონ ჩემთვის, რათა კეთილად და სათნოდ წარვსდგე ღმერთთან!“ — იწყეს მწუხრი და შეიქმნა მკირედ უკეთ და მოხედვით. წაბრძანდა დედოფალი დარეჯან, წარვიდა კათოლიკოსი. დაშთა მოძღვარი და აქიმნი თათულა, პატრი ნიკოლა და ოსეთა. დამე ესე განვლო მეფემან ღუმლითა,

ვითარცა მისუსტებულმან და ხშირად, ნახევარ ფხიზელი, იტყოდა: „კირიელეისონ, უფალო შემეწყალებ“. მერეთ: „ღვთისა დედაო, მი-
იბარე სული ჩემი!“

CXLVI

28 დილით მეფესა, გონებისა არა დამკარგავსა, ულოცეს ცისკა-
რი და მერეთ წირავსა და 11 საათსა დილით შემდგომად ჩამოლო-
ცვისა განუტევა სული. — ვითარცა ცხოვრება მისი იყო ქრისტიანებ-
რი, იტყოდენ ხშირად მუნ დამსწრენი, ეგრეთვე აღსასრულიცა მისი
იყო ქრისტიანეთა ვედრებისა გვარი: „ქრისტიანობითი აღსასრული
ცხოვრებისა ჩვენისანი, უკირველნი, ურცხვენელნი, მშვიდობითნი, —
უფლისა მიერ თხოვილნი“⁵⁸ — ნამდვილ მიენიკა მეფესა ქრისტეს
მოყვარესა.

აცნობეს გარდაცვალება მეფისა ლაზარეუსა და სასახლისა კაცთა:
წარგზავნეს კაცნი საუწყებელად ქართლისა და კახეთისა; და კური-
ერი მასვე დილით გაიგზავნა ს. პ. ბ. საუწყებელად იმპერატორისა
პავლესსა. ლაზარეუმან აცნობა ესე წერილითავე თვისითა ქალაქისა
მელიქისა დარჩია ბებუთაშვილისა და ყოველგანცა და მისწერა
საცნობელად, რომელ ყოველივე განკარგულება და ბრძანებებები, —
დამტკიცებადმდე შემკვიდრისა დავითისა მეფედ იმპერატორისაგან —
იქმნება ბექედ სმულნი სამთა პირთაგან, ე. ი. მეფის ძის იოანესი,
ეგნატე მდიენისა თუმანისშვილისა და ჩემისაო.

მასვე დღესა მოძღვარმან მისმან ევთიმი გამოუცხადა ანდერძი
მეფისა დასაფლავებისა გამო მისისა, რომელიცა იყო დაცული ვეც-
ხლისა კანდელსა შინა, კიდულსა წინაშე იოანე ნათლისმცემელისა
ხატისა უდაბნოსა შინა იოანე ნათლისმცემლისა. წარავლინეს კაცნი
და მოიტანეს ანდერძი თვით მეფისა ბექდითა დაბექდილი და მის-
გან დაწერილი და ხელმოწერილი. კანდელი ესე ვეცხლისა შეწირული
მეფის ძის გიორგისაგან, არის დღესცა მუნ კიდულად⁵⁹. ლაზარეუმან,

⁵⁸ ლიტურღია იოანე ოქროპირისა ანუ ვასილისა. კ ვ ე რ ე ქ ს ი პ ი რ ვ ე ლ ი.

⁵⁹ საფლავსა შინა, დანიშნულსა მეფისათვის, დასაფლავდა თვით ევთიმი მო-
ძღვარი მისი. ზედ-წარწერა თვით ვეცხლისა კანდელისა, ოქროთ დაფერილისა,
დღედმდე კიდულისა წინაშე ნათლისმცემლისა ხატისა არის შემდეგი:

„ქ. წინამძღვრობასა ევთიმისასა. ჩვენ ყოვლად უღირსმან საქართველოსა
მეფის ძემ გიორგიმ, შემოგწირე მცირე ეს შესაწირავი კანდელი ვეცხლისა, შენ,
სასოსა და მეოხსა ჩვენსა, ნათლისმცემლის მონასტერს, მრავალ-მთისასა, რათა

აღრეულები და გამო სამეფოა, ვერ გაბედა რათა მიეცა ჯარი უდაბ-
ნოდმდე: მეფის ძე ალექსანდრე მიმალული თვით დავით გარესჯისა
მონასტერსა, შემდგომად ნიახურას დამარცხებისა, ჰკონებდა თფი-
ლისად ჯართა მოსელსა და უწოდდა ძმათაცა თვისთა: იულონს,
ვახტანგს და ფარნაოზს ჯარებითავე. ამისთვის დაეკითხაცა კნორ-
რინგსა. ესრეთ დაგვიანდა დასაფლავება მეფისა.

მაშინ დედოფალმან, მეუღლემან მისმან, თვით რუსეთისა ღენე-
რალმან და კარისა კაცთა, — არღა ინებეს აღსრულება ანდერძისა
სურვილისამებრ თვით მეფისა და დასდევს, რათა მეფეთა საძვალესა
შინა იქმნას გვამი მისი დასაფლავებული.

CXLVII

30 დეკემბერსა გვამი მეფისა, მდიდრად კუბოსა შინა მორთული,
მიასვენეს სიონისა სამღვდელმთავროსა ეკლესიასა. მიცვალებულსა
მიუძღოდა ჯარი რუსთა და ქართველთა, ზარბაზნები, დროსა სამეფო
და ღერბი სამეფო და იკეროდა მუზიკა საგლოველი. გარემოადგნენ
კუბოსა რუსთა სალდათნი და ქართველთა ქეშიკნი. ყოველ დღეს
გარდაიხდებოდა პანაშვიდი; მდივანბეგთა ძველთა წესითა, დაჰყარნეს
ეკლესიისა იატაკსა, საწერელნი და ყალამნი, — ნიშნად შეყენებუ-
ლისა ბრძანებათა მწერლობისა; ხელ-ჯოხიანთა სასახლისა კვერთხნი, —
ნიშნად გაუქმებულისა მათისა ხელობისა; მზარეულთა — ქებათა, ფლა-

---

მფარველ მექმნა მრჩობლსავე ცხოვრებასა შინა მეუღლით ჩემით, ძეებითა და
ასულებითა. წელსა ჩღჰგ. მისხალი ო“.

სხვანი იტყვიან, რომელ ვეცხლისა ხომლისა ბუმტში იყო ჩადებული
ანდერძი მეფისაო. ხომლსა ამას აქვს ზედა წერილი შემდეგი: „ქ. ვინადგან ყო-
ველნი მორწმუნენი ქრისტეს-მიერნი, ქრისტეს მიმართ აღსულად მოსწრაფე არიან
თვითთულნი სიმკაცრისამებრ თვისისა, ამთ ხატისა მიმხედველმან, ყოვლისა სა-
ქართველოსა მეფისა ირაკლისა ძემან გიორგი, მეცა ვიგულისმოდგინე შეწირვად
შენდა ხეცათა მეფისა წინამსრბოლო, ხომლი ვეცხლისა კეთილად ქმნილი სახსე-
ნებელად საუკუნოდ, სულისა ჩემისა და სხეულთაცა ჩემთა სიმრთელედ და ეგრეთ-
ვე მეფის რძლის ქეთევანისა მეუღლისა ჩემისა სადღეგრძელოდ, და ძეთა და
ასულთა ჩემთათვის, — შეიწირნე ესე მცირედი წვლილი ქრისტეს წინამორბედო
და შენ გვაგენ ნაცვალნი ბევრ წილად მერმესა მას ცხოვრებასა და აქა სამარადისო
საფარველი შენი; — და რომელმან ამის დაშლად ხელ-ჰყოს ან წარიღოს იგიმცა
შეიშლებს რისხვითა ღვთისათა. ნოემბრის 29. ქრისტეს აქეთ 1776 წ. მისხალი
ტნა. გარესჯის ნათლისმცემლის უდაბნოსია ესე ხომლი“.

ესე შვენიერი ხომლი აწ ორად გაუყვია ვისლაც და ესრეთ ჰკიდინ მუნ
ნათლისმცემლისა ეკლესიაში.

ვის საწურავი და ესე ვითარნი, — ნიშნად უქმთალა მათთვის ნივთთა; პირის მწედმან მეფისა ოქროსა და ვეცხლისა და სხვათა გვარისა სასმელისა ქურქელნი, — ნიშნად არლა სახმართა მათთგან; მილახვარმან ძვირფასნი აღვირნი ცხენთა. თვით აღდგენ თავსა, ნივთთა ამათ მიყრილთა გუნდ-გუნდად აქა იქა. ეკკლესია გალობდა პანაშვიდსა საგალობელთა. სასახლისა კარისკაცნი იგლოვდენ მეფესა; დედოფალი მარიამ და შვილნი სტიროდნენ ობლობისა მწუხარებასა; რუსთა ჯარი დაიცვამდა ქალაქსა; ძმანი მეფისა, მტერნი მისნი, განბნეულნი სხვათა და სხვათა სამეფოჲსა კერძოთა, ეხაროდენ დროთა ცელილებასა; დედოფალი დარეჯან მწუხარებდა არა ეგოდენ მეფისა გიორგისათვის, რაოდენ შვილთათვის თვისთა განბნეულთა და მისთვისცა უმეტეს, რომელ არა იცოდა რაჲ შეუდგებოდა ქვეყანასა რუსთაგან დაცულსა, მეფის ძისა დავითისაგან, რუსთა იმედითა, დაპყრობილსა. დავით მემკვიდრე მეფისა, გარე ქალაქისა თვისსა სასახლესა, განიზრახვიდა მეფობასა და ელოდა მეფისა დასაფლავებასა. სარდალნი და თავნი კაცნი მეფობისა, დამთვრალნი ურჩებიტა დავითისადმი მემკვიდრისა, უკეთესისა მომლოდნენი, მეფეთა არლა მოსურნენი, იყენენ დუმილსა შინა. — მღვიძარენი დაუკარგველობისათვის მეფობისა მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ და მიხაილ, სარდალი იოანე ყაფლანიშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, იოანე ანდრონიკაშვილი, ეგნატე იოსელიანი, მეთიარი თარხნიშვილი და მათ შორის უბრძნესი და ნათლად მხედველი მყოობადისა და მომავალისა სოლომონ ლიონიძე, — დიდი მტერი და მოძულე ლაზარევისა, სთაოკუნდენ და ევედრებოდენ დავითსა წარვიდეს ცხეთას და დაგვირგვინდეს მეფეთ. დავითმან ესე არა ინება, ელოდა სამეფოთა ნიშნთა რუსეთიდამ, და მიილო მოსვლადმდე ბრძანებისა, მხოლოდ წოდება ნაცვლად მეფისა, რედენტობისა ანუ სამეფოჲსა განმგისა. შემდგომად სამისა დღისა მემკვიდრე დავით აშფოთდა იოანე სარდალზედ და მუხრანის - ბატონს კონსტანტინეზედ, რომელთაცა უგვანად მოეხსენებინათ დავით საუბარსა შინა მეფობისათვის. მაშინ წარვიდა სოლომონ ლიონიძე და მოახსენა დავითს: „დასამშვიდებულად მეფობის და აღრეულობისა დასაცხრომელად, მიიღეთ ზომა მტკიცე. ჰქმენით რაცა არის საქმნელი. აჩვენეთ ძალი და ძლიერება თქვენი. გმართებსთ აწ გმირობა; დუმილი თქვენი და სისუსტე, რაცალა აძლიერებს თქვენთა მეტოქეთა. დაეც ზარი და მეხი შიშისა მუხრანის-ბატონსა და სარდალსა; ეხლავ უბრძანე დაიფიცონ მორჩილებაზედ. ნუ ჰკარავ მეფობასა და ნუ ლუპავ ქვეყანას. ვინ არის მოცილე მეფობისა? რუსეთმან აღრევე აღგაარა მემკვიდრედ და პირშობითა გაქვს უფლება მიილო კვერთხი მეფობისა“. — ესრეთ მტერნი იდუ-

მალ მოქმედებდენ; თვით ღენერალი ლაზარევი არა მეგობრად ხადი-ლი არ ურჩევდა, რათა მიეღო წოდება მეფისა. ურჩება განდიდდებოდა; მოხელენი გაუქმდებოდნენ და თვით ზედა წარწერაცა ამილახვარისა ბეჭდისა: „მეფისა მტრისა ლახვარი, ვამტკიცებ ამილახვარი!“ — შეიქმნა საცინელად! თვით მხლებელნი მისნი და მრჩეველნი სუსტდებოდნენ. ვითარცა მეხცემულნი, ვერსადა ჰპოობდენ კურნებასა. არცა ოქმთა ზედა და ბრძანებათა დავეითისაგან ბეჭდილთა, არც ეკლესიასა შინა მოხსენებისა ადგილთა, არცა მოედანთა და არცა სახლსა შინა არღა ისმოდა ლექსი „მეფე“. დაუშთა ესე წოდება გარდაცვალებულსა გიორგისა და ისტორიისა შემდეგთა დროთათვის საუწყებელად იგივე წოდება „მეფისა“ დამატებით „უკანასკნელისა“ . . . . .

მტერნო, გიხაროდენ! იწყო გლოვისა ხმამან, ვაებამან მეფობისათვის. დაუშთა ღეთისა განგებასა, რადა კეთილად სცვალოს ბოროტი, ბნელი გარდააქციოს ნათლად, და წყლული ჰკუთნოს!

რუსეთისა მეფეთა, მეფობისა მფარველთა ხვდა წილად, მოსცეს ღირსებითი მნიშვნელობა ქართველსა ერსა მორწმუნესა; და ესე იწყო დღიდგან გარდაცვალებისა. „უკანასკნელად“ წოდებულისა მეფისა გიორგი მეათცამეტისა და მომდინარებს დიდებულად*, ერისა სიმრავლითა, სიმდიდრითა და სწავლითა, — ვიდრე დღეინდელად დღედმდე.

CXLVIII

დაყუდებულმან ბერთუბნისა კოშკსა ზედა იოანიკემან კახმან, მბაძემან სვიმონ დიდისა მესვეტისა, სცნო გარდაცვალება მეფისა და მოსწერა დედოფალსა მარიამსა შემდეგი წერილი:

„... სიკვდილი მეფისა ქრისტეს მოყვარისა; არის ვაება ქვეყანისა, საგლოველი ეკლესიისაგან წმინდისა; გარნა, ბატონო დედოფალო! შიიღე ნუგეშად და ირწმუნე ესე, რომელ დაახლოებული ღმერთთან, უმეტესად ექმნების მფარველად სამეფოსა თვისსა. ლოცვა მისი, ვითარცა კიბე იაკობისა, შთამოიყვანს ზეგარდმო კურთხევასა თქვენზედა და შვილთა თქვენთა ზედა ქვეყანასა ზოდა საქრისტიანოსა. შეუდევით კვალსა მისსა ლოცვითსა; იყვენით პატრონად ობოლთა და ქერივთა და ამით იხილავთ და იყოლიებთ ცოცხლად მეფესა გიორგის, არა ვითარცა არა მყოფსა, არამედ, ვითარცა გარდასრულსა

* ხელნაწ. „დიდებად“. რ. ე. დ.

ამიერ სოფლით, მას სოფელსა მზე დაუვალსა. ჩვენ ცოდვილნი ვერ დავივიწყებთ მას მოხსენებითა სახელისა მისისა და სულისა მისისა სამღრთოაჲსა უსისხლოაჲსა მსხვერპლისა შეწირვისა დროსა. მრაველი კეთილი გვახსოვან მისგან მამათა და ძმათა მეუღაბნოეთა. კურთხევა უფლისა იყოს თქვენთანა; მადლი და მშვიდობა უხვად ნუ მოგაკლოსთ თქვენ... მდაბალი და უნდოჲ სულითა გლახაკი ბერი იოანიკე“.

ბერი ესე იყო ჰოტორისა სოფლიდამ; სიყრმიდგან ახლდა ზაქარია მოძღვარსა გაბაშვილსა და მასთანა მოესმინა ფილოსოფია და ღვთისმეტყველება. განდევნილსა ზაქარიასა გარდაყოლოდა იმერეთს და მუნით მღვდელ-მონოზნათ შემოსილი წარვიდა ცხოვრებად ბერთუბანსა დიდისა მოღვაწებითა. იტყვიან მისთვის, ვითარცა კაცისათვის წმინდისა და ღირსისა, გულთა და ჰაზრთა გამომთარგმანებელისა. მამანი მონასტერთა ხადოდენ მას, ვითარცა ახალთა დროთა ქართველთა ეკლესიისა მნათობს. გარდა ლოცვათა ლოცვანთა შინა მოღებულთა, თვით სადამე დღე და ღამე თხზვიდა და შეადგენდა ზეპირად გონებითა ლოცვათა და იტყოდა მათ. ესრეთ განატარა ცხოვრება თვისი და სარბიელი სოფლისა მწირობისა 1802 წელსა ღრმად მოხუცმან. ბოდბელმან იოანე, დროსა ამას ნათლის-მცემელისა მონასტერსა ყოფილმან, დაასაფლავა მუნვე მისსავე სასვეტოსა. ვაბრიელ მონოზონმან ნათლისმცემელისა, აღმწერელმან „ჯვარ მოსილისა“, ცრემლით წარსთქვა ქებითი მისთვის სიტყვა, რომელიცა მინახავს იოანე რუსთავისა არქიეპისკოპოსთან. ვისა აქვს იგი დღეს, არა ვუწყვი.

CXLIX

გარდაცვალებულისა მეფისათვის სამწუხარონი ანუ სამძიმარისა წერილნი მრავლად სადმე მოერთვნენ დედოფალსა: გურიილამ, მეგრელიილამ და იმერეთილამ. ხანთა ერევნისა, ყარაბაღისა იბრაიმმან, ჯავთხანმან განჯისა, მუსტაფა-ხანმან შაქი-მირვანისა მოართვეს წერილნი და ძღვენნი, რომელთაცა უწოდებდენ ძველთავე ლექსითა „შესაწევარად“. დღესაცა არს ადგილ-ადგილ ჩვეულება ესე ძველივე. ამასვე დროსა მოუვიდა წერილი ომარხანისა, რომელსაცა ყოველწლივ ეძლეოდა მეფისაგან 5.000 მანეთი ჯამაგირისა სახითა.

ესრეთივე წერილი მოეწერათ ახალციხისა ფაშასა, ძველთა ათაბაგთაგან გვარისა ჩამომავალთა, რომელთანაც იყო მეფე დაკავშირებული მეგობრობითითა მიწერმოწერთა.

მოსრულთა თფილისად მიუტირეს მეფე-დედოფალსა; იხილეს და-
ვით ჴანმგედ მეფობისა და ჯერით არ მეფედ. სამეფო ქართველთა
ეჩვენებოდათ მათ უდაბნოდ, — მოკლებულად მცხოვრებთა ხმაურო-
ბასა; მინდვრად-თვალთათვის მიუწლომელად და დასაღალველად; გვა-
მად კაცისა, — თავმოკვეთილისა; მზედ ზამთრისა, — არ მათბობე-
ლისა; ტყედ მალნარისა, — ცულით დაკოდილისა და მკვიდრად არღა
მეფეინავად. მწუხარებისა ამისა დღეებში მიილო დედოფალმან დაწე-
რილი იმპერატორისა პავლესი, მეფე გიორგისთან მოწერილი 23
ნოემბერს 1800 წელსა, რომლითაცა უტხადებს მეფესა უსიამოვნებასა
თვისსა სნეულებისა და უძღვებობისა გამო თვით მეფისა. წერილი
ესე წარუკითხეს დედოფალსა 14 იანვარს.

ნეშტნი მეფობისა და კარისა სამეფოჲსა ფიქრმორეულნი, ვიდოდ-
ნენ ვითარცა აჩრდილნი მთვარისა ღამისა. საუბარი მათი იყო ვი-
თარცა ბგერა ზარისა, ჰაერისა მხოლოდ შემარყეველისა; საქმე მათი
და დაწყობანი საქვეყნოთ, იყვნენ ვითარცა ქსელი ბაბაქუისა სუსტთა
ბუზთათვის გაბმულისა და ქსოვილისა. შეყრილება მათი მოსაზრვე-
ლად უმჯობესისა, დაბადებდა შფოთსა და უთანხმოობასა.

საბატონი კაცნი შეირყნენ და დაეცნენ, ვითარცა სვეტნი შენო-
ბათა ძვრისაგან შერყეულნი და დაცემულნი. მაშინ ვითარცა მიძინე-
ბულთა განიღვიძეს, იხილეს და იგრძნეს მრავალთა უბედურობა
თვისი მაშინ, ოდეს მწუხარებამან, ვითარცა მახვილმან განვლო გულთა
მათთა. ურჩებამან დაბადა სინანული ესე; ჰამეს კაწახი და მოსკრნეს
კბილნი, — სიტყვისამებრ წინასწარმეტყველისა.

CL

რუსთა მრავრობა, რუსთა ენა, სჯული და წესი მათი დაშთა იმე-
დად. იმედითა ამით სასოებს ქვეყანა განმტკიცდეს მშვიდობა, დაეც-
ხროს მტერი შინა და გარე, მოეძიოს სამზღვარი თვისი ძველი, ჯე-
რეთ თურქთაგან პყრობილი; განახლდეს ვაქრობითი ერთობა, ვითარ-
ცა ძველად, ფინიკელთა ტვიროს და სიდონისა, ფრილიისა და კაპ-
პადოკიისა, მისირისა და ეგვიპტისა, ლიბანისა და ბალდადისა, ლიბი-
ისა და ბაქტრისა, სამარყანისა და ინდოეთისა, ბიზანტიისა და ათი-
ნისა; აღყვავდეს სწავლა და ხელოვნება; დაფუძნდეს ძირმტკიცედ
ქრისტიანობა მართლმადიდებლობითი მკვლავითა მტკიცითა დაცული,
კვალად შეიმკოს მეფობითი გვირგვინი ქვეყანისა, ვითარცა ქრისტეს
ვენახისა, მეფეთა და წამებულთა ურიცხვთა სისხლითა მორწყულისა;

და ესრეთ დიდებასა, სიმდიდრესა, ერთა სიმრავლესა და ქართველთა თემთა და ტომთა ერთობასა მოყვანიტა განახლდეს ვითარცა ორბისა სიკბაბუკე მისი და მოიგონონ ძველნი სამეფოსათვის მოღვაწენი მეფენი.

CLI

დიდი იყო აღრეულება დროთა ამათ ამბოხისა და შოთთა, და ამასთანავე დიდი სიცილი და შექცევა ქართველთა დიდთა და მცირეთა. არ ეკვირვებოდენ ამას მრავალნი და არცა ჰგონებდენ ამას უშვერად. ქირსა და ლხინსა აერთებდენ. ესრეთ იყო მაშინ და ესრეთვე არს დღეს. ქართველთა ერი ძველი და მრავალთა ქირთა და შეიწროებათა მნახველი, ადვილად მიიღებდა მწუხარებასა და ადვილად განიკურნებდა თავსა, ვითარცა ქირნახალი. გავლილი ცეცხლსა, ვითარცა ბრძმედსა შინა, ოქრო იყო ნათლად და წმინდად საჩვენებელი: ქსერსისავე დროსა 400 წლით წინათ ქრისტესსა, შეეჩვია სპარსთა უფლებასა და ჰქელავდა მათთანა ერთად ეგვიპტისა და ატტიკისა მათათა და ბართა, ვითარცა სწერს ლეროდოტი. ხმალი ქართველთა ლელავდა ომსა და ბრძოლასა პირისპირ მაკედონელთა დროსა გმირისა მათისა მეფისა ალექსანდრესსა. შეჩვეულნი არაბთა უფლებასა, ვერ დამორჩილდა მათ სრულითა მონებითა. მორჩილი ქრისტეს მცნებათა, იყო ურჩი ბერძენთა ანუ ბიზანტიისა იმპერატორთა, რომელნიცა იპყრობდენ ზღვისა შავისა პირთა, მოსცემდენ მეფეთა ქალთა და წარიყვანდენ მეფისა ქალთა თვისდა სასძლოდ. ჩინგიზი და თემურლანგი უქცევდენ ქართველთა მეფობასა და ქართველნი კვალად განახლდებოდნენ. მიძინებულნი მტერთა და უცხო ნათესავთა ზედა დასმისაგან, კვალად განიღვიძებდენ. პოლტიკა შაჰ-აბაზისა ამოფხვრისათვის ქრისტიანობისა ქართველთა შორის, რომელთაცა მოსცემდა 200 წლისა განგრძობასა მეფეთა მაჰმადიანთა,— დაშთა უნაყოფოდ. ხმალი ქართველთა ტრიალებდა ავგანისტანისა მთებზედ, ვაჟაკობა მათი და გმირობა განაკვირვებდა სპარსთა და ყანთა. ყანდარი და ხოროსანი ერიდებოდა მათ, ვითარცა კავკასიისა გმირთა. თვით ყანნი მიუწოდებდა ქართველთა მეფესა დასასჯელად მეთამბოხეთა ავგანთა. თურქნი, მეზობლად მოკრულნი ქართველთა, იშიშვოდენ შემოსვლასა შინა ქართლსა და კახეთსა შეუვალსა. ქართველთა ესრედ მრავალ საუკუნოებითა, გამოცდილთა და ცეცხლში ვითარცა პური გამომცხვართა, ვერ ერეოდა ვერცა შინაგანი, ვერცა გარეგანი მწუხარება. გაღელებული თავისუფლებითა და განლაღე-

ბული მთებითა, ეცინოდა ბედსაცა და უბედობასაცა. ქართველთა გამოსწოვეს ტვინი სპარსთა, შექამეს იმპერია რომისა, ვითარცა იტყვის პლინიოს, შექამეს ბიზანტია და თვით დაშთა შეუქმელად მათთვის, რომელნიცა ჰგონებდენ მათსა შექმასა.

მახესა დაგებულსა მტერთაგან, თვით მტერნი გაებნენ. საბრხე შეიმუსრა და ჩვენ განვერენით, — იტყოდენ და იტყვიან ქართველნი დღედმდე, წერილისა სიტყვასა.

ესრეთი არს თვისება და ხასიათი ქართველთა ნათესავისა, ძველისა კაცთა ნათესავთა შორის!

CLII

მეფის ძე იულონ აღირებდა თავსა თვისსა მეფედ შემდგომად ძმისა თვისისა გიორგისა. დარეჯან დედოფალი სიტყვითა და საქმითა და წერილითა რუსთა ღენერალთა თანა, მეცადინებდა მისსა დადგინებასა. ამისთვის მისწერა წერილნი ქალაქისა მელიქსა დარჩიას და ოთარ ამილახვარსა და კახეთსა, აღიარონ იგი მეფედ. ამასავე დროსა მოსწერაცა წერილი ბელოტიდამ, სადაცა სადგურებდა იგი, თვით ლაზარევსა. ლაზარევი ფრთხილი ჰყვედრიდა მას წერილითავე და სთხოვა კათოლიკოსსა ანტონის აღუკრძალოს ქართლისა მღვდელთა მოხსენება მისი მეფედ. ამასავე დროსა 9 იანვარსა 1801 წელსა მისწერა წერილნი იულონსა, ვახტანგსა, მირიანსა და ფარნაოზს მოვიდნენ თფილისს და მოისმინონ ბრძანება იმპერატორისა პავლესი დადგინებისა გამო მეფის ძისა დავითისა განმგედ საქართველოესა და არა მეფედ. გრამატა ესე შოიბანეს ს. პ. ბურლით დესპანთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავანდიშვილმან 8 იანვარსა. 14 იანვარსა წმინდისა ნინოს დღესასწაულის დღესა გამოცხადდა გრამატა ესე თფილისს და სცნესცა ყოველგან. გარნა არა მიიღეს არცა ბიძათა მისთა და არცა დედოფალმან დარეჯან. „როდესაც დაიწერა გრამატა, მაშინ იმპერატორმან პავლემ არ იცოდა გარდაცვალება მეფისა გიორგისაო — იტყოდენ ივინი, — და არცა იყო ცნობილი ჯერეთ ანდერძი განსვენებულისა ირაკლისა. მეფის ძენი იულონი, ვახტანგ, მირიან, ფარნაოზ შეგროვდნენ დუშეთს, აქედამ მივიდნენ მუხრანს და უნებდათ დაეგვირგვინებინათ მეფედ იულონ მცხეთას. ლაზარევმან, რჩევითა თვით მემკვიდრისა დავითისა, წარგზავნა მუნ 250 სოლდათი. ამან დააბრკოლა განზრახვა მათი, ამისთვის წარვიდნენ მარტყოფისა გზით კახეთსა და მუნით ბოლბესა. აქედამ მოუწო-

იულონ ბატონიშვილი

დებდენ ომარხანსა და ლეკთა. მეფის ძე იოანე სდევდა მათ თვისისა და რუსისა ჯარითა. ლეკნი ვერ შეერთდნენ მათ და მეფის ძე ალექსანდრე, მაშფოთებელი ყაზახისა, ვერარასა ბედავდა. ესე იყო მიზეზი, რომელ მეფის ძენი იულონ და ძმანი მისნი წარვიდენ ღუშეთისა გზით ქართლადვე და ამბოხებდნენ მუნ. მეფის ძემან დავით გამოსთხოვა ჯარი და აპირებდა თვით სლვასა და წარიყვანა ლენერალი ლაზარევიც დასამშვიდებლად ქართლისა და დასასჯელად მათ, რომელნიცა ლალატობდენ მას. მაშინ იულონ და ფარნაოზ გავიდენ 18 ფებერვალსა 1801 წელსა იმერეთსა და შეეხიზნენ მეფესა სოლომონს.

გარდასვლამან მათმან იმერეთად, დაამშვიდა ქართლი მცირედ, მისცა დრო მეფის ძეთა მეფისა დასაფლავებისა, რომელიცა იქმნა 20 ფებერვალსა. მეფის ძე ალექსანდრე ჰგონებდა შეიწიოს მეფე სოლომონ სუსტი ძალითა, ანუ თურქნი, ანუ ლეკნი, ანუ სპარსთა ჯარი. ესე ყოველი დაშთა უნაყოფოდ. ბრძანება დავითისა მრავლად განთესილი 15 იანვრიდამ ქართლსა და კახეთსა, დადგინებისა გამო მისისა განმგედ, აშინებდა მრავალთა, გარნა ვერ დაუმორჩილებდა დიდთა და მცირედთა. მომლოდინე თვით რეგალიისა სამეფოჲსა, არა ინებდა მეფედ წოდებასა და არცა აძლევდა ნებასა ლენერალი ლაზარევი მოსვლადმდე იმპერატორისა სურვილისა და განჩინებისა. ლაზარევი სძაგდა მეფის ძეს დავითს და თვით ლაზარევს არ უყვარდა დავითი, მოძულე მისი და მაყვედრებელი მრავლად უშვერთა რომელთამე საქმეთათვის.

დროთა ამათ მოიყვანეს მარტყოფით ჰერობილი სიოჩის დეკანოზი იოანე ოსევილი, ერთგული მეფის ძისა ვახტანგისა და სტუქსეს დიდად, რომელ დაუტყევა მოვალეობა თვისი და ლტოლვილი დეშეთს, ერიოდა ქვეყნისა ორგულობასა.

მრავლთა მეცადინებითა თვით დედოფლისა დარეჯანისა, გამოიყვანეს საპერობილით დეკანოზი იოანე და იხილა თვით დედოფალმან. ამიერიდგან არლა იქმნებოდა დედოფალი ღუშმილითა. სწერდა ყოველგან წერილთა, მიუხედველად რუსთა ჯარისა, გაამეფონ იულონ და ანუ ითხოვონ რუსთაგან დამტკიცება იულონისა მეფედ. ამას იტყოდა და სწერდა დაუცხრომელად.

დედოფალი განთიცხდა უმეტეს მაშინ, ოდესცა რუსთა ლენერალი არ აძლევდა ნებასა, რათა წარსულიყო თფილისით სოფლად შეილთა თვისთადმი და არცა მოუშვებდენ შეილთა მისთა დედისადმი ჯარით მომავალთა მისსა წასაყვანად. მხოლოდ მეფის ძე მირიან იყოფოდის მისთანა ოდესმე. სიტყუითა მისითა აშუოთდა კახეთი, ვადვიდნენ იულონისაკენ ბოდბელი იოანე და დიდნი თავადნი. ესენი ითხოვდენ

რუსთა ღენერლისაგან იმპერატორისა უფლებისა ქვეშე მეფესა და მოსწერესცა წერილი, რათა უმეტეს 1000 წლისა ჰყოლიათ მეფე ბაგრატიონთა გვარისა, რომელთაცა მათთან ერთად იყვნენ ქვეყანისათვის თავდადებულნი, წმინდანი და მოწამენი და რათა არ მოეღისთ მათ მეფე.

განმგეჰან მეფობისა, მიწერთა კათოლიკოსისადმი, ჩამოართვა მღვდელმთავრობა ამბროსი ნეკრესელსა და სტუქსა ნიკოლოზ ხარკაშნელი. მასვე დროსა შეიპყრეს და მისცეს პყრობილებას ოთარ ამილახვარი, ვითარცა მოურავი გორისა და ივანე ამილახვარი, არქიმანდრიტი ბარსანოფე ავალიშვილი, ნათლისმცემლისა უდაბნოსა შინა მყოფი, ელევთერი მღვდელი, იოსებ ჭავჭავაძე და თვით დავით ალექსიშვილი, რექტორი თელავის სემინარიისა.

დესპანნი გიორგი ავალიშვილი და ელვაზარ ფალავანდიშვილი წარსრულნი თფილისით 20 იანვარსა 1801 წელსა და 12 სხვანი, — დაშთენ ქართველთა საუბრად და გამოცანად: „რაჲ უნდა შეუდგეს ქვეყანისა მდგომარეობასაო?“ — მოლოდინი კახელთა და ქართლისა ითხოვდა მეფედ იულონსა ანდერძისამებრ ირაკლისა; განმგე დავით თვისდა სამეფოჲსა რეგალიასა, ვითარცა ადრევე აღსარებული მემკვიდრედ თვით რუსეთისაგან და თვით კნორრინგი და ლაზარევი [ცდილობდენ] დამშვიდებისათვის ქვეყანისა, გუბერნიისა განხსნასა, ყოვლადობით რუსეთასა მმართველობისა დადგინებასა და სამეფოჲსა სახლისა წევრთა კაცთა და ქალთა გარდაყვანასა რუსეთად, — დაწყნარებისათვის და განქარვებისათვისვე ამბოხისა ქართველთაგან.

ჰაზრი ესე დაბოლოებითი იყო რუსთა განმგეთა აქა და მასვე ჰაზრსა შეუდგნენ მრავალნიცა ქართველთაგანნი, მტერნი მეფისა სახლისა.

CLIII

ესრეთსა მდგომარეობასა შინა მოსული ქვეყანა ელოდდა პატრონსა. მეფის ძენი იულონ, ვახტანგ, მირიან, ალექსანდრე, იოანე და ბაგრატ დაიყვნენ: თვითოეულსა ამათგანსა ჰყვანდნენ ოც-ოცნი დიდთა კაცთაგანნი მზლებელნი. ერთი წილი, განსრულთა ერთობისაგან, ერიდებოდა მეორესა; ერთი მეორესა ეწინააღმდეგებოდა; ერთი მეორესა ეცინოდა. ვიეთთამე უნებდათ მეფედ იულონ, ვიეთთამე დავით, ვიეთთამე სურდათ აღსრულმეფულიყო მეფისა ირაკლისა უგვანი ანდერძი დასალუპავად ქვეყანისა შედგენილი. ანდერძითა ამით უნდა მისცემოდა მეფობა პირველად იულონსა, მერეთ ვახტანგსა, მერეთ

ივანე ბატონიშვილი

შირიანსა, მერეთ ალექსანდრეს, მერეთ უკანასკნელსა შვილსა ირა-
კლისსა ფარნაოზს. — შემდეგ ამათსა უნდა გარდასულიყო გვირგვინი
მეფობისა მეფისა გიორგისა შვილებზედ ე. ი. პირველად უნდა მისცე-
მოდა მეფობა დავითის, მერეთ იოანეს, მერეთ ბაგრატს, მერეთ
თეიმურაზს, მერეთ მიხაილს და სხვათა. შემდეგ ამათსა მეფობა უნდა
გარდასრულიყო იულონისა შვილზედ, მერეთ ვახტანგისა შვილზედ
და სხვა.

იტყვიან, ანდერძი ესე შეადგინა ოსეფა ყორღანაშვილმანო და
იყო თანახმა თვით დედოფალიცაო. დარეჯანს დედოფალსა მხოლოდ
სურდა დასამშვიდებელად შფოთისა თვით ემეფა, ვითარცა იყო
ოღდესმე რუსეთსა იმპერატრიცა ეკატერინა მეორე.

მეფესა გიორგის სხვაცა აქვნდა ანდერძი მამისაგან დაწერილი.
ამა ანდერძითა ირღვეოდა ანდერძი, გამოცხადებული დარეჯან დედოფ-
ლისაგან. ესე იყო მიზეზი, რომელმანცა დაბადა შფოთი ძმათა შო-
რის და გადაუყენა ერთგულობიდან მრავალნი. ესრეთ, რომელ დი-
დისა მეცადინებითა მეფის ძემან თეიმურაზ დაუახლოვა მემკვიდრესა
დავითს სიმამრი თვისი სარდალი ოთარ ამილახვრიშვილი, ესე ოთარ,
ადრითვე ემდუროდა მეფის ძესა დავითს, რომელიცა იყო დანიშნუ-
ლი მისსა ქალზედ და არლა დაიწერა მასზედ ჯვარი (იხ. LXXXII).
გარნა შემდეგ მისცა საპყრობილესაცა დროებით, სხვათა თანა, და
ესრე იქმნა მიზეზად, რომელ მეფის ძე თეიმურაზ, სიძე ოთარისა,
გაიქცა სპარსეთსა და ეახლა ყეენსა.

CLIV

უთანხმოობისა დროთა ამათ ქალაქი თფილისი ღელავდა. გაჩნ-
დნენ მემკვიდრენი, რომელთაცა ზოგთა სურდათ რუსნი, ზოგთა უნებ-
დათ მემკვიდრე დავით, ზოგთა არცა იულონ და არცა სხვანი, ზოგთა
უნებდათ იქმნეს აღრჩევით მეფე მიუხედველად პირმშობისა; და
ვიეთთამე დასაწყენარებელად შფოთისა სურდათ მეფედ დედოფალი
დარეჯან.

იოანე სარდალი, განღვიძებული სხვათაგან და დამშვიდებული
მეფის ძის იოანესაგან და ალექსანდრე მაყაშვილისაგან, მივიდა და
წარსდგა დავით მემკვიდრესთან და მოახსენა: „ბატონიშვილო და
ბიძავ! ნუ ჰკარგავ მეფობასა, მიბძანე და გამოუცხადებ რუსისა აქა
ჯარსა წარვიდეს რუსეთად და თუ არა იქმს რუსისა ღენერალი, ადვი-
ლია მისი აქედამ განდევნა. დავიცვათ მეფობა და განვაშტკიცოთ მე-

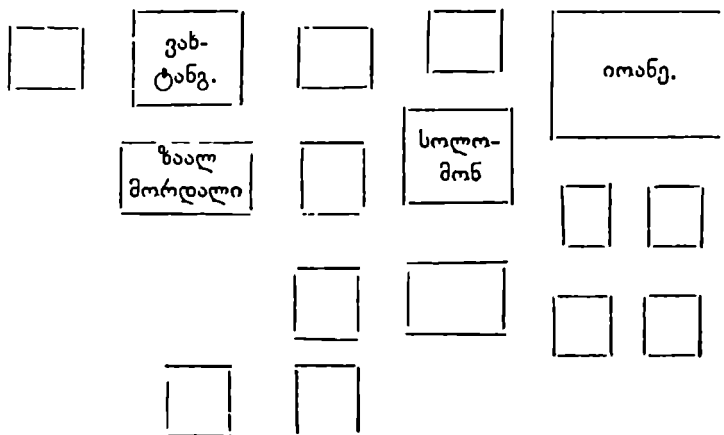
ფობითი სახელი ჩენი. როგორც გვიმეფნია, ისევე ვიმეფოთ“. მეფის ძემან დავით, მიუთხრა ესე ამბავი ღენერალსა ლაზარევსა და კოვალენსკის. მათ დაიბარეს იოანე სარდალი და გამოჰკითხეს ესე. სარდალმან აღიარა, არა ბრალი თვისი, არამედ სიტყვა თვისი. „მე მოვახსენეო, — იტყოდა სარდალი, — დავითს ჩემი რჩევა დასაცველად მეფობისა, ნიშნად ერთგულობისა, ვითარცა ფიცითა შეკრული მეფეთათვის ქართველთა. რადგანაც არა სურს მას დავითის მეფობა, როდესაც მივსცემ ფიცსა რუსეთისა იმპერატორსა, ვექმნები ერთგული და მოვკვდები მისთვის ერთგულობაშიო“. — ესე იკმავეს ღენერალთა რუსეთისა. სარდალი იოანე ამიერიდგან უკუ-უდგა მემკვიდრესა დავითს. არღა გაერია არა რასამე საქმეში, არცა შევიდა იმა შეთქმულობაში, რომელიცა ჰქმნეს თავადმან დუცალ ბარათაშვილმან და სხვათა. დასარღვეველად ესრეთისა შეთქმულობისა და სხვათა შფოთთა დასაწყნარებულად განეფინა საქართველოს მიწერილი ყველგან შემდეგი ეპისტოლე.

„ბატონო საქართველოს თავადნო და აზნაურნო! თქვენი მუჯალობა გვებოძა და მართებული ესე იყო, რადგან მეფე გიორგი მიიცივალა, აჰ შემოყრილიყავით და გეტირნათ, წაგეხურათ და მერე დიდნი დიდად შეყრილიყავით და მცირენი მცირედ და საზოგადო ქვეყნისა კეთილმდგომობა გამოგერჩიათ. ამ ყამად ზოგიერთნი სხვანი და როსტომ ბეგთაბეგიშვილი, ელიზბარ თუმანიშვილი და დუცალ⁷⁰ შეგიტრიათ და რესპუბლიკის თავად გაგიკეთებიათ. აბა სად მივიდეთ. ეს თქვენის კეთილშობილებისათვის დიდად აუგია და სათაკილო. თუმცალა ჩვენ ქართველთა მეფე გვყოლია, მაგრამ ოდესმე საბერძნეთის ყმანი ვყოფილვართ და ოდესმე სპარსეთისა, და ახლა მეფე თეიმურაზმან, მეფე ერეკლემ და მეფე გიორგიმ ეს ქვეყანა რუსეთის ხელმწიფეს მისცა. დაგიჟინიათ* მეფის ერეკლეს ანდერძედ დავდგეთო. მეფე ერეკლემ დასტოვა თავისის ანდერძის დამარღვეველი ანდერძი, რომელიც მეფეს გიორგის მისცა, ის ანდერძი გარსევანმა წაიღო იმპერატორთან. მოიცადეთ, ნუ აჩქარებულხართ, ნურც თქვენს სოფლებს ახდენთ, და ნურც ჩვენი ბატონიშვილების ოჯახს აქცევთ და სისხლს უგდებთ ერთი ერთმანეთში. რაც იმპერატორის ნება და ბრძანება მოვა, თქვენც იმაზედ დადევით. და ჩვენც იმის პირდაპირი, ხომ იცით, არავის შეუძლიან. და მერმე ერთი რამ

⁷⁰ როსტომ ბეგთაბეგიშვილი გარდაიცვალა 1836 წელსა. ელიზბარ თუმანიშვილი . . . წელსა და დუცალ იყო თავადი იოანე ბარათოვი, ზედ დამატებით დუცალიშვილი, ესე გარდაიცვალა 1810 წელსა.

* ხელნაწ. „დაგინიეთათ“. რ ე დ.

რომ გარდამავლობა ექმნათ და ძალით გვაქმნევიონ, სირცხვილი იქმნება საზოგადოობისათვის, ჩვენი რჩევა ეს არის და ახლა ნება თქვენია. იანვრის ია ქრ. უბთ. ⁷¹.

⁷¹ ნამდვილი ესე, რომელიცა მე მაქვს არის ბეჟედ-სმულნი. — ზოგიერთი ძნელი გასარჩევია და რავდენიმე მხოლოდ წარვიკრებხე. გვაშნი ესენი არიან:

მეფის ძე იოანე.

მონა ღვთისა გაბრიელ.

დიმიტრი (თუმანიშვილი მდივანი).

ალექსანდრე (მაცაშვილი, ეშიკალაბაში მეფისა).

სოლომონ მეითარი (თარხნიშვილი).

ზაალ მორდალი (ბარათაშვილი, მოკლული ყმათაგან თვისთა 1810 წელსა).

ვახტანგ (ორბელიანი, ქმარი მეფის ასულის თეკლასი).

დავით (რექტორი ალექსიშვილი).

ნიკოლოზ.

ფარსადან.

დავით (მიმბაში, თარხნიშვილი).

მეფისავე გიორგისა დროთა ერისკაცობაში და მერეთ შესული სამღვდელოსა წოდებაში ეგნატი იოსელიანი, იყო მიწერ-მოწერაში დავით სომეხთა კათოლიკოსთან. ერთმან ესე ვითართა წერილთა-განმან მოაწივა ჩემდა და ამისთვის დაუკარგველობისათვის დროთა წარსულთა მოთხრობისა, დაუფრთებ აქა მას მიწერილსა სომხურად, მისგანვე თარგმნილსა ქართულად⁷²:

„უწმინდესო მეუფეო

უმაკურთხეველესო უფალო!

ვინაიდგან არა არს ხელმწიფება, გარნა ღვთისაგან, ამისთვის ღვთისა მიერ განფესულ-განძილურმან მპყრობელმან ხელმწიფეთა შორის იმპერატორმან და იმპერატორთა შორის ხელმწიფემან პავლემ პირველმან აღგაგო და აგანთო შენ უწმინდესი ეგე ვინმე სანთლად მთებარედ, რომელიცა დაგადგინა არა ხვიმირსა ქვეშე დაფარულად, არამედ სასანთლესა ზედა განბრწყინვალეულად, რათა ნათობდე ყოველთა, და მით პირსა ყოვლისა ქვეყანისასა ბრწყინავდე და უსაკუთრესად ნათესავესა ზედა პაოსთასა, რომელთაცა საზოგადოდ მამად და მწყემსად იზედ იწოდე შენ. ამიერიდგან ხარ შენ, ვითარცა ქალაქი მთასა ზედა დაშენებული იმპერატორისაგან, რომლისაცა ნათელსა არა ძალუძს დაეფაროს ვინმე; ესე ყოველი იქმნა ხელმწიფებითა სულისა წმინდისა ღვთისათა, რომელმანცა სცხო გონებასა იმპერატორისასა უხილავად ვიდრემე მავალისა ფრთისა კალმითა; და

---

⁷² ესე დავით იყო სოფლისა ენავეთიდამ, ახლოს თფილისისა, შენობი მეფისა გიორგისა და მეგობარი მეფის ძისა დავითისა. ოდეს სომეხთა კათოლიკოსი იოსებ არღუთაშვილი მოსრული რუსეთით მოვიდა თფილისის და მოკვდაცა აქა 11 მარტსა 1801 წელსა, მაშინ მეცადინობითა მეფის ძისა დავითისა და მაჰმადხან ერევნისა ხანისა დამტკიცდა კათოლიკოსად სომეხთა დავით ენაგეთელი; შემდეგ 1804 განაგდეს სომეხთა და დასვეს ბრძანებითა ალექსანდრე იმპერატორისა დანიილ სტამბოლელი.

[შენიშვნა: პ. იოსელიანი შეცდომით ასახელებს ერევნის ხანად მაჰმადხანს (?). იგულისხმება ჯავეათხანი, რომელიც მოკლეს 1804 წ. 3 იანვარს. რედ.]

ვინადგან იცის მოწყალეობამან ღვთაებრივმან, კვალად შემდგომად რის-
ხვისა შეიწყალებს შერისხულთა. ამისთვის ჩვენ შერისხულთა მტერ-
თაგან სიყმილითა, სრვითა და პატრონთა მამათა ჩვენთა ხელმწი-
ფეთა მეფეთა გარდაცვალებათაგან აღგვედგინა უხელმწიფესი და
უთვითმპყრობელესი იმპერატორი, რომელმანცა შეგვიწყალა და
განგაშენა მემკვიდრისა აღდგინებითა და თქვენ უწმინდესისა აქა
შონიჭებითა, რათა აკურთხო შენ მემკვიდრე ჩვენი ივერიელთა გვა-
რისა, და მყოფნი ივერიასა შინა მონანი მისნი და მეცა უმონავსი
შონა თქვენისა უწმინდესობისა.

ეგნატი იოსელიანი.

20 აპრილსა 1801 წელსა.

თ ფ ი ლ ი ს ი თ *.

CLVI

დღიდგან გარდაცვალებისა მეფისა არა დასცხრებოდა ღელვა
აღრეულობისა ქ. თფილისს. არცა დავით მემკვიდრე, არცა შვილნი
სხვანი მეფისა და არცა რუსთა ჯარისა მბრძანებელნი არა აბოლო-
ებდენ მეფისა გვამისა დასაფლავებისა საქმესა. ლაზარეუსა მომლო-
დინესა ბრძანებისა კნორჩინგიდამ და შიშმან ძმათაგან მეფისა, რო-
მელნიცა აგროვებდენ ჯართა დასაცემად თფილისზედ, ვერ გააბე-
დინა მიცემა ჯარისა, რათა წარელოთ გვამი უდაბნოდ მოშორე-
ბულისა თფილისიდამ 60 ვერსტითა. ესე იყო მიზეზი რომელ 20
ფებერვლამდე 1801 წლისა ესვენა გვამი მეფისა სიონისა ეკკლესიასა
და სხეულისა ხრწნილებასა იმაგრებდენ და ეშველებოდენ კუბოსა
შინა ყინულთა შთადებითა. თავადნი და აზნაურნი ქართლისა და კახე-
თისა, მომავალნი თფილისს, მიმოვიდოდნენ კუბოდ მისსა, სტირო-
დენ, ემთხვევოდენ ხელთა მისთა და ესალმებოდენ საუკუნოდ. უკანა-
სკნელ, გასულმან მოთმინებიდამ მეფის ძემან იოანე, დაუდევნელობი-
საგამო * მეფის ძისა და მემკვიდრისა დავითისა, თვით იზრუნვა და
დაასკვნეს უკანასკნელი ანდერძის აგება 20 ფებერვალსა და მასვე
დღესა წასვენება გვამისა მცხეთას. შემდგომად წირვისა და ანდერ-
ძისა გამოასვენეს უკკლესინით კუბო მეფისა. კუბოსა ამას, რომელიცა
ეპყრათ თავადთა ურჩეულესთა, უძლოდენ წინა ჯერეთ თავადნი და

* ხელნაწ. „დაუდევნელოსა ჩამო“. რ ე დ.

აზნაურნი, მათ შეუდგნენ ეკლესიისა მსახურნი ხატებითა და სან-
თლებითა; მერეთ ორდენნი: ალექსანდრე ნეველისა და წმინდისა ან-
დრია პირველ წოდებულისა, ხმალი, სკიპტრა, გვირგვინი, ბაირალი.
მარჯვნივ იყო კათოლიკოსი ანტონი სამღვდელთი და მარცხნივ
იოსებ კათოლიკოსი სომეხთა თვისითა სამღვდელთი. ბაღდახინისა
ქვეშე გარემო კუბოასა მიუძღოდნენ მეფის ძე და მემკვიდრე დავით,
იოანე და ბაგრატ. დიდმის კართა გაასვენეს მიცვალებული და გარე-
ქალაქისა დასდგეს გვამი, სთქვეს პანაშვიდი და მაშინ დაცალეს 6
ბატალიონმან თოფები და 3 პოლკის ზარბაზანთა სამ-გზის ჰქმნეს
სროლა. მასვე დროსა ციხის მეზარბაზნეთა ისროლეს 31 სროლა.
ქაშოეთისა წინ გამოეთხოვა სამეფო ქალაქი თფილისი მეფესა თვისსა.
დადუმდა ხმა საგლოველი ბარაბანთა და მუსიკისა და ხმა ზარბაზან-
თა. ჯარი რუსისა უკუ იქცა ქალაქად და გვამი მეფისა წარიღეს
მცხეთას. ესე იყო დღე ოთხშაბათი, მესამისა, დიდმარხვისა კვირისა.
მეორესა დღესა, შემდგომად ლიტურგიისა, კათოლიკოსმან ანტონი
და მღვდელმთავართა დაასაფლავეს მარცხნივ აღსავალისა კარისა-
მუნ იყვნენ და დაესწრნენ მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ,
მიხაილ და ილია, თავადნი და აზნაურნი და მოხელენი მრავლად.
დედოფალი და ქალნი, ქართველთა წესითა, დაშთენ თფილისსა, ვი-
თარცა მგლოვარენი და მხოლოდ საღამოსა დროსა წაბრძანდნენ.

მეფე გარდაიცვალა 56 წლისა შობიდან. განმგემან საქართვე-
ლოასა მარკის პაულუჩი * 1812 წელსა უქმნა ტაგრუცი და დაასდგა
თითბრისა ფიტარზედ რუსული ზედა-წარწერა:

Здесь покоится царь Георгий, родившийся в 1750 году,
который взошел на престол Грузинской в 1798 году, и ко-
торый из любви к благу своих подданных, желая на всегда
обезпечить их благосостояние, 1799 году уступил Грузию
Российской Империи и скончался 1800 году. Дабы предать
потомству память о последнем Грузинском Царе, именем
Его Императорскаго Величества Александра,
главнокомандующий в Грузии Маркиз Паулучи ** соорудил
ему сей памятник в 1812 году“.

მოხსენებული აქა წელიწადი ცხოვრებისა არის ყოვლად შეცთო-
მილი.

---

* ხელნაწ. „პავლუჩი“.

** ხელნაწ. „Павлучи“. რ ე დ.

CLVII

დედოფალმან მარიამ და მგლოვარეთა შვილთა მისთა გარდაიხადეს ორმოცი. კათოლიკოსმან და მღვდელმთავართა და ერთგულთა გარდაცვალებულისა მეფისა კვალად დაურთეს დედოფლისა ცრემლთა ცრემლნი თვისნი. მცხეთას მიბრძანდნენ დედოფალი და შვილნი, გარდა მეფის ძისა დაეთისა. განმგედ ვალდებულებისა ამის, წესისამებრ ეკკლესიისა, იყო მეფის ძე იოანე. მარჯვე საქმეთა შინა, მხოლოდ ესე მეფის ძე, შეექმნა ქვეყანასა და სახლეულობასა თვისსა, მისაყრდნობელად. მორიდებაცა დიდი აქვნდათ ყოველთავე ამისი. სარდალი იოანე ორბელიანი ექმნა მორჩილი და იახლაცა თვისთანა მცხეთას სახლეულობით. ქალაქისა მცხოვრებნი ურმებითა, ცხენებითა და ქვეითითა მივიდნენ მრავლად მცხეთასა და დაესწრნენ წირვისა და ორმოცისა გარდახდასა. მოიგლიჯნენ სოფლებიდაჲ ქალნი და კაცნი და სტიროდნენ მეფესა და ოზლობასა. ოთხი ათასი და მეტი ქალი და კაცი ისტუმრა ტრაპეზითა მეფის ძემან იოანე. მასპინძელნი სანოვანითა უხვად იყენენ თვით კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, სტეფანე რუსთველ ეპისკოპოსი და არსენი თფილელი. იყო 21 ფებერვლისა და დღე თფილი, უტალახო და მშვიდი. წანამძღვარმან ჯვარის მონასტრისა ტრიფილე წირვისა შემდგომად სთქვა ჭადაგებიანი სიტყვა, რომელსა შინა გამოხატა ღირსება მეფისა გიორგისა, ვითარცა ნამდვილისა ქრისტიანისა, წმინდისა ჰაზრითა და გონებითა, წმინდისა ცხოვრებითა განკრძალულითა და წმინდისავე ქრისტიანებრითა აღსასრულითა.

ტრაპეზისა შემდგომად წარვიდნენ თვისდა მცხოვრებნი და სამეფო სახლი და დედოფალი წამობრძანდნენ თფილისად მეორესა დღესა, შემდგომად ლიტურგიისავე აღსრულებისა დილით ზედმობით ცისკრისა.

CLVIII

მეფის ძე და მემკვიდრე დავით, ვითარცა რეგენტი ანუ განმგე საქართველოჲსა ელოდდა წერილთა თვისთა მიწერილთა იმპერატორისადმი პავლესა, პასუხთა. შესული, რეცა სრულსა განმგეობითსა ძალსა, იქმოდა სამართალსა, მიიღებდა მოჩივართა და უძღვიდა სამეფოსა. განრისხებულმან ვიეთთამე გვამთა ზედა ვითამცა ურჩთა,

ბრძანა და მისცა საპყრობილესა სარდალი ოთარ ამილახვარი და სხვა-
ნიცა. ამათ შორის იყო თვით უუგონიერესი სოლომონ ლიონიძე.
ესე თვით საპყრობილესაცა შინა არა დასცხრებოდა სიტყვითა და
თქმითა გლოვითითა: „დავითმან დალუბა ოჯახი მეფეთა, გამოსჭრა-
ყელი მეფობასა და დაამცირა ერი თვისი და თვით თავი თვისი“.
დასადუმებელად მწარედ მოუბარისა ენისა ამის ურჩივეს მემკვიდრესა-
დავითს, მისცეს მას შემთხვევა ლტოლვისა საპყრობილედამ. მაშინ
მიუჩინეს იღუმალ კაცი და აღუთქვეს გააპარონ იგი იმერეთსა. ეთან-
ხმა სოლომონ ლიონიძე, გამოვიდა იღუმალ ციხილამ და წარვიდა
ქუთაისს და შეეხიზნა იმერეთისა მეფესა სოლომონს.

ვუწოდებ მას, პატოხსნებისა გამო მალალისა დროთა ამათ, ფაბ-
რიციოდ ქართველთა; და ვითარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა-
ნამდვილ ქართველთა ერისა და ისტორიისა კატონად.

CLIX

შეერთების რეკრიპტი

14 თებერვალსა მოვიდა რუსეთით ორი რესკრიპტი იმპერატო-
რისა პავლესი: ერთი ქართველთა სახელზედ და ერთი სახელსა ზედა
დავით მემკვიდრისა, ესრეთ ქართულად თარგმნილი მასვე დროსა: ⁷³

რესკრიპტი 1.

აწყლობითა ღვთისათა ჩვენ პავლე პირველი იმპერატორი და
თვითმპყრობელი ყოვლისა როსიისა და სხვათა.

ადრიდ დროთაგან საქართველოჲსა სამეფო შექირვებულიყო უცხო
თესლთაგან, რომელთაცა მეზობლობით განელიათ ძალი დაუცხრო-
მელითა ბრძოლითა საკუთრითა დამცველობისა თავისა თვისისათა
და განმხილველნი განულტოლველობისა შედგომილებად აქენდათ
უბედურად. ამასთანავე შეერთდა უთანხმოება სახლსა შინა სამეფოსა

---

⁷³ ორივე ესე რესკრიპტი მაქვს მე მამისავე ჩემისა ხელითა ნაწერი. რუსული
ვერ ვაპყვე. ვინ სთარგმნა ქართულად, არ ვიცი. ამისთვის ისევე დავსწერე, რო-
გორც იყო დაწერილი და არა შევუბნე გასწორებასა.

[შენი შენა: მონოგრაფიის ხელნაწერში რესკრიპტი სხვისი ხელით არის
დაწერილი, რომელიც შემდეგ პ. იოსელიანს გაუსწორებია.

სამუქაროჲ სრულ ყოფად დაცემისა სამეფოჲსა და ამისდა იშვა ურთი-
ერთარს შორის ბრძოლაჲ. მეფემან გიორგი ირაკლის ძემან იხილა
მოახლოვება დასასრული დღისა თვისისა. ჩინებულნი გვამნი და თვით
ერი საქართველოჲსა მოლტოლვილი იქმნეს საფარველსი ქვეშე ჩვენსა
და არა რაჲმე განიხილეს განრინებისათვის თვისისა დაუსრულებელი-
საგან წარწყმედისა და დამორჩილებისადმი მტერთა თვისთა, ითხოვეს
წარმოგზავნილთა მიერ ელჩთა სხვისა ძალისა მქონებელთაგან უსა-
შვალოდ მონებაჲ იმპერატორისა ყოვლისა რუსეთისა ტახტისა. ამის-
თვის ყურად-ვიღევით თხოვა მათი მებრ-თან-შობილისა მოწყალებისა
ჩვენისა ერთმორწმუნეთა ერთა ზედა. და სამარადისოთჲ ზრუნვითა
სარგებელისათვის საქართველოსა ერთასა, განვსაზრეთ ჩვენ აღსრუ-
ლება სურვილისა მეფისა გიორგისა ირაკლისა ძისა და ერისათვისისა.
და ამისთვის ვბრძანეთ რაოდენ დაპყრობისათვის შინაურისა დაწყნა-
რებისა, ეგოდენ გარე მოზღულდვისათვის მისივე გარეგანთაგან დაცე-
მათა და ვუბრძანეთ შეყვანება მხედრობისა ჩვენისა საპყრობელოსა
საქართველოსა და ამით გამოუცხადებთ იმპერატორულისა ჩვენისა
სიტყვივითა ვითარმედ შეერთებისაზე სამეფოსა ქართლოსისა საუკუ-
ნობითითა დროჲთა, მპყრობელობასა ქვეშე ჩვენსა. არა თუ ოდენ
დატყვევებულ იქმნებიან (საყვარელ სიმართლესა შინა დაცვისა ჩენი-
სასა კანონნი მათნი) საყვარელ სარწმუნოჲთა ახალნი ყმანი ჩენნი
სამეფო ქართლოსი და სამფლობელონი მისნი; არამედ წარმატებუ-
ლება და საკუთრად სჯულიერი თვითოეული შესაბამობა, რომლისა-
განცა თვითოეულისა დროსა დანიშნულება შედგომილება ერისა სამ-
ფლობელოსაცა აქვს სარგებლობად ყოვლითა მით კანონითა, რომ-
ლითაცა რუსეთისა ძველნი ყმანი წყალობითა ჩენითა წინაპართათა
და ჩენითა დატკებოდნენ თავისუფლებითა და წარმატებულებითა
სათარველსა ქვეშე ჩვენსა. სხებრ ვეგებით რწმუნებულნი, ვითარმედ
ესე ახალნი ყმანი ჩენნი და შემდგომნი ძენი მათნი დაცულ იქმნებიან
შეურყეველითა დარწმუნებითა ჩენთა და მოსაყდრეთა ჩენთაგან და
ვიმედოვნებთ, რომელ იქმნებიან მცდელ ერთგულებისა ჩვენისა და
სარგებლობისა იმპერიისა ჩვენისა ყოვლისა უმაღლესისა განზრახვითა
და მონარქულისა კეთილმნებელობისა ჩვენისა. გამოცხადდა სანკტ-
პეტერბურღსა შინა წელსა 1801 იანვრის 18 დღესა. წელსა მეფო-
ბისა ჩვენისა 5 და დიდისა მაგისტრობისა ჩვენისა წელსა 3.

პ ა ვ ლ ე ა .

რესკრიპტი 2.

„უფალო ლენერალ-ლეიტენანტო, მეფის ძეო დავით! წერილნი თქვენნი ოცდა ოთხით და ოცდა რვით დეკემბრით ჩვენგან მიღებულ იქმნეს. თანა აძს უწყებად უგანათლებულესობასა თქვენსა თხოვა ნეტარსხენებულისა მამისა თქვენისა, დიდებულთა, და ერთა საქართველოსათა ჩვენდამი გამოცხადებულისა მიღებისათვის სამეფოსა საქართველოსასა საუკუნოობითსა მონებასა შინა იმპერიისა ჩვენისასა, რომლისა თვისცა გამოცხადებულ იქმნების ნება ჩვენი მღებარითა ამას უკვე წერილსა შინა გამოცხადებულთა მანიფესტითა, რომელნიცა თვის (sic) ეყვიან პატივცემულსა გვამსა თქვენსა, წარმოგზავნილითა აქადგან სრულისა ძალისა მქონებათა საქართველოსა დღესპანითა ძალ-ედვათ უწყებად თქვენდა წინადადებულთათვის ჩვენთა, რომელთაცა შინა ჰპოვებთ თქვენ საკუთარსა მტკიცედ დამტკიცებასა მზრუნველობისა ჩვენისასა თქვენდამი. ვით თქვენთვის, ეგრეთვე საზოგადოდ კეთილობისათვის საქართველოჲსა განუკუთენითა მოწყალებითა, თქვენდამი კეთილმნებებელობითა.

პ ა ვ ლ ე “.

რესკრიპტი პავლესი წარიკითხეს სიონისა ეკკლესიასა შინა. შემდგომად წირვისა აღსრულებულისა არსენი თფილელისაგან, კათოლიკოსმან ანტონი აღასრულა პარაკლისი. მუნ დაესწრნენ მეფის ძენი: დავით, იოანე, ბაგრატ, მიხაილ და სარდალნი სამეფონი და მოხელენი. მასვე დროსა იმპერატორმან მოსწერა ლენერალსა კნორრინგსა, რათა სიმტკიცისათვის ერთგულობისა, წარგზავნოს ს. პ. ბ. ქართველთაგან დეპუტატნი, დასაფიცებელად მათიქსა მუნ.

, CLX

მეფის ძე დავით, დაშთომილი განმგედ საქართველოჲსა, ვითარცა მოადგილე იმპერატორისა, განაგრძელებდა მოქმედებასა თვისსა დაწყობისათვის ქვეყანისა. მეფის ძენი ⁷⁴ იოანე, ბაგრატ და მიხაილ

---

⁷⁴ წერილი მეფის ძისა მიხაილისა ს. პ.-ბურლით მამაჩემთან, რომელიცა იყო მასწავლებელი მისი და ძმისა მისისა მეფის ძის ილიასი:

წარვიდნენ რუსეთად და გზაზედ გიორგიევსკის სცნეს გარდაცვალება იმპერატორისა პავლესი 11 მარტსა 1801 წელსა. მოვიდა ამბავი ესე თფილისსა და შემოვიდაცა თფილისს დასაწყობელად საქმეთა და დასაცველად სამეფოასა საქართველოასა ლენერალი კარლე კნორ-რინგი 9 აპრილს, 1802 წელსა. ამან იხილა დიდი და დაუბოლოებელი აღრეულობა ქართველთა და მოახსენა იმპერატორს ალექსანდრე პირველსა მდგომარეობა ქვეყნისა. ალექსანდრე, მზრუნველი ქვეყანისათვის, ჰგონებდა რუსთა ჯარისა შემოსვლითა შფოთთა და-ცხრომასა. კნორრინგმა კვალად მოახსენა დაუცხრომელობა ამბოხთა, უსურველობა ქართველთაგან თვისთა მეფის ძეთა და წადილი დიდთა და მცირედთა, რათა განცხადდეს საქართველოსა შინა ყოვლადი მმართველობა რუსეთისა. რუსთა დაადგინეს დაეთ და განხსნეს მმართველობა დროებითი; სადაცა იხსდნენ ლენერალ-მანოროი ლაზარევი და თავადნი ზაალ ბარათოვი, იოანე ჩოლაყაევი, სულხან მდივანი თუმანოვი და ეენატი მდივანი თუმანოვი.

მაშინ იმპერატორმან ალექსანდრემ გამოსცა მანიფესტი, რომლითაცა საუკუნოდ შეერთდა საქართველო რუსთა იმპერიასა. მანიფესტი ესე მაშინვე ითარგმნა ქართულად და დაიბეჭდაცა. ამა თვით ნამდვილი რუსულად და ქართულადაცა თარგმნილი:

„უფალო პროთოდიაკონო ეგნატი! |

მრავალი მოკითხვა მოგხსენდესთ. ჩვენ მშვიდობით გახლავართ. შენს ფილონს დიმიტრი თუმანოვი მოგიტანს. ესე მარტივი წიგნი ანუ პროსტოი არ გეწყინოს. თუ მეგობრად არ გრაცხდე, ასე არ მოგწერდი.

თქვენი მეგობარი მეფის ძე მიხაილი“.

1806 $\frac{9}{5}$

წერილსა ამას მოხსენებული თუმანიშვილი არის ძე მდივნისა იოსებისა, მო-ალექსე და მწერალი. გარდაიცვალა თფილისს 1821 წელსა. თვით მამაჩემი გარ-დაიცვალა 77 წლისა 22 ივლისს 1844 წელსა.

Божиею Милостию
Мы,

Александр первый

Император и Само-
держец

Всероссийский

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявляем всем обитателям
царства Грузинскаго, кому о
том ведать надлежит.

Покровительство и верхов-
ная власть Российской Импе-
рии над царством Грузинс-
ким всегда налагали на монар-
хов Российских и долг защиты.
В 1796 году, против сильнаго
нападения к вам Аги-Мегмед
Хана, в Бозе почившая Ве-
ликая Государыня Императри-
ца Екатерина Алексиевна по-
слала часть войск своих. Столь
успешное тогда не токмо спа-
сение царства Грузинскаго,
но и счастливое покорение
всех областей и народов от
берегов Каспийскаго моря до
рек Куры и Аракса, ограждали
вас от всяких опасностей; ос-
тавалось токмо внутренним
благоустройством благоден-
ствие ваше утвердить на веки.
Но внезапное и скоростиж-

წყალობითა ღვთისათა
ჩვენ

ალექსანდრე პირველი

იმპერატორი და თვით-
მპყრობელი

ყოველისა რუსეთისა

და სხვათა, და სხვათა, და სხვათა.

განუცხადებთ ყოველთა საქარ-
თველოჲსა სამეფოსა შინა მყოფთა
ვისდამიცა სათანადო არს ცნობად
მისთვის.

მფარველობა და უზენაესი ხელ-
მწიფება რუსეთისა იმპერიისა სა-
ბეფოსა ზედა ქართველთასა, სდე-
ბენ მარადის ერთ მთავართა ზედა
როსიელთასა, ვალსაცა ხელის აპ-
ყრობისასა. ჩღუე წელსა პირისპირ
ძლიერად დაცემისა თქვენზედა ალა-
მაჰმად-ხანისა ღვთისადმი განსვე-
ნებულმან დიდმან ხელმწიფა იმპე-
რატორიცა ეკატერინა ალექსიევნამ
წარგზავნა ნაწილი მხედრობათა
თვისთა. ესე ოდენი წარმართებაჲ,
მაშინ არა თუ ოდენ განარინებდა
საქართველოჲსა სამეფოსა, არამედ
ბედნიერებითი დაპყრობა ყოველთა
სამფლობელოთა და ერთა კიდურსა
ზედა კასპიის ზღვისასა მდებარეთა
ვიდრე მტკვრად და არეზადმდე,
შეგზღუდვიდენ თქვენ ყოველთა
საშიშოთა გამო; დაშთებოდა ოდენ
შინაგანითა კეთილ დაწესებითა
დამყარება კეთილღლეობისა თქვე-

ное отступление войск Российских из Персии, Армении и из пределов ваших, испровергли справедливое ожидание ваше. Все потом претерпенныя вами бедствия, — нашествие неверных и иноплеменных народов, разорение городов и селений, порабощение и увлечение в плен отцов, матерей, жен и детей ваших, наконец раздор царской фамилии, и разделение народа между разными искателями царскаго достоинства влекли вас в междоусобныя брани. Окружающие вас хищные народы готовы были напасть на Царство ваше и ненаказанно разтерзать его остатки. Соединением всех сих зол не токмо народ, но даже и имя народа Грузинскаго, храбростью прежде столь славнаго, о всей Азии, истребилось бы от лица земли. Стоя в бездне сей, не однократно призывали вы покровительство Российское. Вступление войск Наших и поражение Омар-Хана Аварскаго приостановили гибель вашу, устранив всех хищников, наполняющих горы Кавказския и тех, кои раздирают область Персии и Великой Армении; затихли крамолы по среде вас, и все вы единодушно и торжественно воззвали власть Российскую управлять вами

ნისა საუკუნოდ. გარნა მეყვსეულად მსწრაფლ მოწვევნითმან გამოსვლამან რუსეთისა მხედრობისამან სპარსეთით, სომხითით და საზღვრით გამო თქვენით აღმოთხვრეს სამართლიანი ლოდინი თქვენი. შემდგომად ყოველმან თქვენ მიერ მოთმენილმან განსაცდელმან მოსვლამან სხვათა სარწმუნოებისა ერთამან, დაქცევამან ქალაქთა და შენობათა, და მონებამან და წარზიდვამან მამათა, დედათა, ცოლთა და შვილთათქვენთა; უკანასკნელ უთანხმოებამან მეუფისთა სქესთამან და განყოფამან ერთა სხვათა და სხვათა მეფობისა ღირსებისა მეძიებელთა შორის მიგზიდნეს თქვენ ურთიერთისა საბრძოლველად. გარემოსნი თქვენნი წარმტაცნი ერნი იყვნენ მზა და ცემად სამეფოსა ზედა თქვენსა და დაუსჯელად განგლეჯად დაშთომილთა მისთა. შეერთებითა ყოვლისა მის ბოროტებისათა არა თუ ოღენ ერი; არამედ თითქმის სახელითა ქართლოსანთა პირველვე გულოვნობითა დიდებული ყოველსა აზიასა შინა, აღიფხვრებოდაცა პირისაგან ქვეყანისა. მდგომელნი უფსკრულსა ამას შინა არა ერთგზის უწოდდით თქვენ მფარველობასა როსსიისასა. შესვლამან სპათა ჩვენთა და დაწყევლამან ომარხან ავარიისა დააყენეს წარწყმენდა თქვენნი, შეაძრწუნნა ყოველნი წარმტაცნი კავკასიის მათა აღმავსებელნი, და იგინიცა, რომელნიცა ჰკვრებენ სამფლობელოსა სპარსეთისა და დიდისა სომხითისასა; დამყუდრდა შორის

непосредственно. Мы, вступая на Всероссийский престол, обрели царство Грузинское присоединенное к России, о чем и Манифест в 18 день Генваря 1801 года издан уже был во всенародное известие.--Вникая в положение ваше, и видя что посредство и присутствие войск Российских в Грузии и доньне одно удерживает пролитие крови; нам единоверных и конечную гибель, уготованную вам от хищных и неверных сопредельных вам народов, желали мы испытать еще, нет ли возможности возстановить первое правление под покровительством Нашим и сохранить вас в спокойствии и в безопасности.— Но ближайшая по сему исследования наконец убедили Нас, что разные части народа Грузинскаго, равно драгоценныя Нам по человечеству, праведно страшатся гонения и мести того, кто из искателей достоинства царскаго мог бы достигнуть его власти, поелику против всех их большая часть в народе столь явно себя обнаружила. Одно сомнение и страх сих последствий возродив безпокойства, неминуемо были бы источником междоусобий и кровопролития. Сверх того, бывшее правление даже и в царство царя Ираклия, который

тქვენსა მიმგვირიობა და თქვენ ყოველთაცა ერთსულობითა და დღესასწაულებითა ლალადჰყავით, რათა ხელმწიფება რუსეთისა გამართებდესთ თქვენ უსაშეალოდ. ჩვენ აღსრულთა ყოვლისა რუსეთისა საყდარსა ზედა ვჰპოეთ სამეფო საქართველოჲსა, შვერთებული რუსეთისადმი, რომლისათვისცა გამოცხადება იყო უკვე იანვრის იმ დღესა წელსა ჩყა, საყოველთაოდ ცნობისა; მიმწთომან მდგომარეობისა თქვენისა, და მხილველმან ვითარმედ ღონიერება და ყოფნა რუსეთისა მხედრობათა საქართველოსა შინა იპყრობს მხოლოდ იგი დათხვევასა ჩვენთა ერთსარწმუნოთასა სისხლსა და ნამდვილსა წაწყმედასა განმზადებულსა თქვენთვის სხვათა ნათესავთა მესაზღვრეთა თქვენთა ერთაგან,—და ვისურვეთ ჩვენ გამოცდა, ვალად არს შეძლება აღდგინებად პირველისა მმართველობისა მფარველობასა ქვეშე ჩვენსა და მით დაცვად თქვენდა უშიშრებასა და განსვენებასა შინა. — გარნა უახლოესმან გამოძიებამან ამისმან მიგვიზიდნეს ჩვენ, ვითარმედ პირად პირადი ნაწილი საქართველოს ერისა, თანასწორ უძვირფასესი ჩვენთვის კაცობრიობისა ძლით, იშიშვის სამართლად დევნულებისა და ნაცვალგებისა მის, რომელიცა მეძიებელი მეფობისა ღირსებისა შეიძლებდაცა მიწდომასა ხელმწიფებისა მისისასა; ვინაჲდგან პირისპირ ყოველთა მათ უფროსმან ნაწილმან ერთაგან ესოდენ ცხადჰყო თავი თვისი; მხო-

духом и достоинством своим соединил все под власть свою, не могло утвердить ни внешней, ни внутренней безопасности; напротив столькократно вовлекало вас в бездну зол, на краю коей и ныне вы стоите и в которую по всем соображениям должны вы будете низвергнуться, если мощная рука справедливой власти от падения сего вас не удержит. Сила обстоятельств сих, общее посему чувство ваше и глас Грузинского народа преклонили нас не оставить и не предать на жертву бедствия язык единоверный, вручивший жребий свой великодушной защите России. Возбужденная надежда ваша сей раз обманута не будет.— Не для приращения сил, не для корысти, не для распространения пределов и так уже обширнейшей в свете Империи, приемлем Мы на Себя бремя управления Царства Грузинского;— единое достоинство, единая честь и человечество налагают на нас священный долг, вняв молению страждущих, в отвращение их скорбей учредить в Грузии Правление, которое могло бы утвердить правосудие личную и имущественную безопасность, и дать каждому защиту закона. А по сему, избрав нашего ген.-л. Кнор-

ლო მან ეკემან და შიშმან შესადგომელთა ამათ ჰშვა განუსვენებელობა, და უცილებელად იქმნებოდაცა წყაროდ ურთიერთისა შორის სისხლთ მთხვეელობისა; გარდა ამისა მმართველობამანცა მეფობასა შინა მეფის ირაკლისასა, რომელმანცა სულითა და ღირსებითა თვისითა შეაერთა ყოველი ხელმწიფებასა ქვეშე თვისსა, ვერ ხელიეწითა (sic) დამტკიცება ვერცა გარეგანისა და ვერცა შინაგანისა უშიშროებისა. პირისპირ ესოდენ გზის მიგზიდნათ თქვენ ფსკერსა შინა ბოროტებისასა, რომლისა კიდურსა ზედაცა დღეს სდგებართ თქვენ, და რომელსა შინაცა ყოველთა გამოხატვათამებრ გშვენისთ თქვენ შთაცვიგნა, უკეთუ ძლიერი ხელი მართლისა ხელმწიფებისა არა შეგიპყრობსთ თქვენ დაცემისა ამისაგან. ძალმან გარემოებათა ამათ, ზოგად ამის ძლით გრძნობამან თქვენმან, და ხმამან საქართველოჲსა ერისამან, მოგვზიდნეს ჩვენ, არა დაუტეოთ და არა მიესცეთ მსხვერპლად განსაცდელისა ენა ერთმორწმუნეთა, მომცემელთა ხედრისა თვისისა დიდ სულისა რუსეთსა საფარველისადმი. განღვიძებული იმედი თქვენი არა იქმნების მოტყუებული ამ გზის. არა აღორძინებისათვის ძალთა, არა ნიეთათათვის, არა განვრცელებისათვის საზღვართა, და ესრეთცა უკვე ვრცელისა ქვეყანასა ზედა იმპერიასა შინა, მივიღებთ ჩვენთვის ზედა ტვირთსა საქართველოს სამეფოსა მართველობისასა. მხოლოდ პატივი და კა-

ჰინგა быть главноуправляющим по среде вас, дали мы ему полныя наставления открыты сие правление особенным от имени Нашего объявлением и привести в силу и действие предначертанное от Н а с постановление, к исполнению коего приобщая избранных из вас по достоинствам и по общей доверенности, уповаем, что вы вверяясь правлению сему, несомненно, под сению онаго начально спокойствие и безопасность обрящете а потом и благоденствие и изобилие.

Все подати с земли вашей повелели Мы обращать в пользу вашу, и что за содержанием Правления оставаться будет, употреблять на восстановление разоренных городов и селений. Каждый пребудет при преимуществах состояния своего, при свободном отправлении своей веры и при ответственности своей не прикосновенно. Царевичи сохраняют уделы свой кроме отсутствующих; а сим годовой доход с уделов их ежегодно производим будет деньгами, где бы они ни обретались, лишь бы сохраняли, долг присяги. Во взаимность сих великодушных попечений наших о благе всех и каждого из вас, Мы требуем, чтобы вы для утверждения постановленной над вами власти дали

ცობრიობა სდებენ ჩვენზედა საღრმოსა ვალსა. მსმენმან ვნებულთა ვედრებისა განსადევნელად შეჭირვებათა მათთა დავაწესო საქართველოსა შინა მმართველობა, რომელსაცა ეძღოსცა დამყარება მარლმსაჯულებისა, ნიეთისა და საქონლისა უშიშროებისა, და მიცემად თვითოეულისა დაცვა სჯულისა. ხლო ამისათვის გამომჩრეველმან ჩვენისა ლენერალ-ლეიტენანტისა კნორრინგისა, რათა იყოს უპირატეს მმართველად თქვენ შორის, მივეციოთ ჩვენ მას სრული მოძღვრება გამოაცხადოს მმართველობა ესე საკუთრად სახელითა ჩვენითა და მოიყვანოს ძალსა და მოქმედებასა შინა ჩვენ მიერ დათხზული განწყობებაჲ, რომლისა სრული საყოფელადცა უზიარებოთ თქვენ მიერ ღირსებათა და საზოგადოდ ნდობათა მებრ გამოჩრეულთა, ვსასოებოთ, ვითარმედ თქვენ შორის მუხენი მმართველობისა ამის უეჭველად სიგრილისა ქვეშე მის დასაბამსავე მოიპოვებოთ განსვენებასა და უშიშროებასა და შემდგომად კეთილდღეობასა და უხვებასა.

ყოველნი ხარკნი თქვენისა ქვეყანისანი, ვუბრძანებოთ ჩვენ, რათა მიაქციონ სასარგებლოდ თქვენდა და რაჲცა სახარჯოდ მმართველობისა დარჩების აღსადგინებელად დაქცეულთა ქალაქთა და შენობათა. თვითოეული დარჩების უპირატესობათა თანამდგომარეობისა თვისისათა, თავისუფლად და შეუხებელად სარწმუნოებისა და საკუთრისა თვისისა თან.

присягу в верности по форме, при сем приложенной. Духовенство яко пастыри душевные, первые должны дать пример.

Наконец, да познаете и вы цену добраго правления, да водворится между вами мир, правосудие, уверенность как личная, так и имущественная, да пресекутся самоуправство и лютыя истязания, да обратится каждый к лучшим пользам своим и общественным, свободно и невозбранно упражняясь в земледелии, промыслах, торговле, рукоделиях, под сенью законов всех равно покровительствующих. Избытки и благоденствие ваше будет приатнейшею и единною для Нас наградою.—Дан в престольном граде Москве, сентября 12-го дня 1801 года.

Подлинный подписан собственною Его Императорскаго Величества рукою так:

Александр.
(м. п.)

მეფისძენი დასცვენ მამულთა თვისთა, გარდა განმორგებულთა, და განმორგებულთა მათ მიეცემისთ მამულთა თვისთა გამოსავალი ყოველ წლივ თეთრად, სადაცა იქმნებიან ივინი, ოდენცა სციდენ ვალსა ფიცისასა.— ნაცვლად დიდსულობითთა ზრუნვათა ამათ ჩვენთვის, ვითხოვთ ჩვენ თქვენგან, რათამცა თქვენ დამტკიცებისათვის თქვენზედ დაწესებულისა ხელმწიფებისა ჰყოთ ფიცი ერთგულებასა ზედა, ამასთანა მდებარისა საზისამებრ. სამღვდელთა ვითარცა მწყემსთა სულისა თანა პირველად შვენისთ მიცემა მაგალითისა.

უკანასკნელ, რათა სცნათ თქვენ ფასი კეთილად მმართველობისა, რათა დაეშენოს შორის თქვენსა მშვიდობა, მართლმსაჯულება, რწმუნება, ვითარცა ნივთთა, ესრეთვე საქონლისაცა, რათა მოისპოს თვითმმართველობა და მხეცებრივი უთანხმოება, რათა იქცეოდეს თვითოეული უმჯობესთა სარგებელთა თვისთა და საზოგადოებისადმი თავისუფლად დაუბრკოლებლად, შრომის მოყვარებდეს მიწისა მუშაკობასა, განზრახვათა (?), ეაქრობათა და ხელთსაქმეთა შინა, საგრილსა ქვეშე სჯულთა ყოველთა თანასწორ მფარველთასა. ნამთი და კეთილდღეობა თქვენი იქმნების მხოლოდ ჯილდოდ ჩვენთვის. მიეცა საყდროსანსა ქალაქსა მოსკოვის სექტემბრის იბ. დღესა ჩუა წელსა.

ნამღვილზედ ქვემო წერილ არს, საკუთართა ხელითა მათისა იმპერატორების დიდებულებისათა ესრეთ:

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე.
(ადგილი ბეჭდისა).

მანიფესტისა ამის გამოცემისა დროსა, დაესწრნენ მოსკოვსა დესპანნი, მეფის გიორგისაგანვე გაგზავნილნი გიორგი ავალიშვილი და ელიაზარ ფალავანდიშვილი. მუნვე იყვნენ 12 დეპუტატად ქართველთაგან მისრულნი თავადნი და აზნაურნი გიორგი თუმანიშვილი ⁷⁵, გიორგი ერისთვიშვილი ⁷⁶, გლახა ვაჩნაძე, ოთარ ქობულიშვილი, აბესალომ ბებუთოვი, გაბრიელ რატიშვილი, რომელიცა ახლდა იოანე მეფის ძეს, იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგი ავალიშვილისა, იოანე მალალოვი; პავლე წინამძღვრიშვილი, დავით ზანდუკელი, გრიგორი ოქრომკედლიშვილი, ნიკოლოზ ონიკოვი.

ამათგან ორთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავანდიშვილმან იმპერატორისა ბრძანებითა წარმოიღეს საქართველოდ მანიფესტი ესე, რათა მიართონ მემკვიდრესა დავითს I საცნობელად ქართველთა.

CLXII

მასვე დროსა კნორრინგმან, განმგემან საქართველოჲსა გამოსცა ქართულად დაბეჭდილი თფილისის თვისი გამოცხადება ქართველთადმი შემდეგი:

„მისის იმპერატორებითისა დიდებულებისა თვითმპყრობელისა ყოვლისა როსიისა ლენერალ-ლეიტენანტი, კავკასიისა ინსპექციისა ინსპექტორი, უპირატეს მმართველი საქართველოჲსა, ასტრახანისა მხედრობითა ლუბერნატორი, მემთავრე ასტრახანისა ლუბერნიასა შინა საქმეთაცა სამოქალაქოთა, კაზანის მუშკეტერის პოლკისა შეფი და ორდენტა: წმინდისა ალექსანდრე ნეველისა, წმინდისა ანნასი პირველისა ხარისხისა, სამხედროსა წმინდისა დიდისა მოწამისა და ძღვეამოსილისა გიორგისა მეოთხისა ხარისხისა, და მპყრობელობითისა წმინდისა იოანე იერუსალიმელისა უფროსისა ჯვარისა კავალერი.

ესე იყო შვილი ეგნატი თუმანიშვილისა, მოლექსე და მოყვარე ქართველთა მწერლობისა. გარდაიცვალა სტატსკი სოვეტნიკად 1837 წელსა.

⁷⁶ გიორგი იესეს ძე ერისთოვი. ამან შეირთო ცოლად მეფის გიორგის ქალი გაიანე. მექონი ლენერალ-ოტინფანტერისა ჩინისა და ლჳრჯისა წმინდის ანდრიასი ლენტისა. გარდაიცვალა 1863 წელსა.

[შ ე ნ ი შ. გ. ი. ერისთავი გარდ. 1864 წ.]

რ ე დ.]

კარლ ფიდ. კნორინგი

განუცხადებ ყოველთა საზოგადოდ ქართლსა და კახეთსა შინა მცხოვრებთა:

ვიწყებ რა აღსრულებად მოყვანება უმაღლესისა ნებისა მისისა დიდებულებისა ყოვლისა როსიისა იმპერატორისა, მაქვს მე ვალი და შეკრულება, რათა განვაწესო კვლავ ჟამდამდე თფილისსა შინა უზენაესი საქართველომსა მმართველობა ჩემსა ქვეშე პირველ მჯდომარეობასა; ხოლო ქალაქთა შინა და მაზრათა, ვითარცა სასამართლო და განმგებელობა, ეგრეთვე კეთილწესობაცა, რომლისა გამო, განმცემი აწ საყოველთოდ უწყებად განწესებისა შინაგანისა საქართველომსა მმართველობისა, რომელიცა დამტკიცებულ არს სამღრთოთა ნებითა ხელმწიფისა იმპერატორისათა, შეკრულ ვარ მე, რათა შევზღუდო სამულობელონი ესე გარეშეთა დაცემათა გამო, დავიცვა მცხოვრებელნი მათნი უშიშროებასა შინა თვით თავისა მათისა და ქონებისაცა, და მივაწიო ყოველთადმი დაფარვა, რწმუნება და განსვენება მმართველობითა მღვიძართა და ძლიერთა, მარადის განმზადებულითა, რათა მისცეს მართლმსაჯულება დაჩაგრულსა, შემწე ექმნას არა ბრალულებასა, და სამავალითოდ ბოროტთა დაისაჯოს კანონთა გარდამავალი. ამისთვის უკვე ნუ ვინმე იკადნიეროსმცა თავნებად და მძლავროებით კმაყოფიერება საძიებელისა თვისისა, არამედ თვითოეულმან წარადგინოს საჩივარი თვისი განწესებულთა მისთვის ადგილსა შინა, მსასობელმან უეჭველად, რომელ მიიღებს მსწრაფლსა და პირ-მიუფერებელსა სამართალსა. მოგონებანი განსაცდელთა მათ, რომელნიცა განზვაგებულ იყვნენ საქართველომსა შინა, წარმოადგენენ სარწმუნოსა ყოველთა მისთა მცხოვრებელთათვის თავდებობასა, რომელ ივინი სავსითა სასოებითა აღიარებენ ხელმწიფებასა განმზადებულისა მფარველობისასა, რომელიცა განზდევნის მათგან უფსკრულისა ბოროტებისა მათდა გარერტყმულსა და ყოველთა მათთა საზღვართა ზედა განაპყრობს დაფარვასა მშვიდობისა და უშიშროებისასა, რომელ მიჩნევა საკუთრისა კეთილდღეობისა თვისისა აღსძრავს გულთა მათთა საუკუნოსადმი მადლობის ცემისა და შევრდომილებისა, და რომელ სრულიადითა მორჩილებითა განამართლებენ ივინი ზრუნვათა ნებისა კეთილმდგომარეობისა მათისა დამამყარებელისათა. მოყვარენი მშვიდობისა და კაცობრივობისანი იძულებულ იქმნან, რომელ მოხალისობა და შრომანი და არა მანქანებანი; უხვება მცხოვრებელთა, და არა სიგლახავე მათი; მტკიცე და შეურყეველი სასოება სახიერებისადმი უფლისა, და არა სასოწარკვეთილება; უკანასკნელ არა მზაკვრობა, სისხლისა თხევა, სულელობა, უწყალოება და არცა სიგლისპე; არამედ წრფელ სულიერობა, კაცთმოყვარება და შებრა-

ლება, ქველის მოქმედებანი, რომელთაცამებრ შვენის, ქრისტიანესა ჩინებულ ყოფა, არიან წყაროდ ერთა განსვენებისა და კეთილდღეობისა. მიცემულ არს თფილისსა მაისის ზ დღესა, ჩუბ წელსა.

მოწერილ არს: კ ნ ო რ რ ი ნ გ ი ო .

CLXIII

4.000 ეგზემპლარი გამოცხადებისა ამის და ესოდენივე რიცხვი იმპერატორისა მანიფესტისა მხოლოდ ქართულად დაბეჭდილი თფილისს მეფის გიორგისაგანვე გამართულსა სტამბაში, — განეფინა და განითესა ქართლ-კახეთისა ადგილთა.

სცენეს ესე დიდთა და მცირედთა, მოხარულთა და არა მოხარულთა დროთა ცვლილებისა. სცნო ყანმან ფათალიშაჰმან და სულთანმან თურქთა სელიმმან, ხანთა და ფაშათა მეზობელთა. მეფე იმერეთისა სოლომონ შედგა და შესწუხდა: იწყო განმაგრება სამზღვართა თვისთა და დაკავშირება თურქთა ფაშებთანა მესამზღვრეთა. დაღესტანი შეძრწუნდა რუსთა მეზობლობითა.

მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ, მოძულენი ძმისწულისა თვისისა დაგითისა, იყვნენ ქართლსა და განიზრახვიდენ რუსთა მთავრობის ურჩებასა. ვერა-რაჟსა მქმნელნი, ვერცა იმერთა მეფისა შეწეენითა, რომელსაცა შეეხიზნენ ცოლ-შვილითა, და ვერცა ერთა აშფოთებითა, — მოეცნენ რუსთა და წარვიდენ რუსეთად 1805 წელსა და აღსრულდენ ს.-პ. ბ. იულონ 23 აგვისტოს 1816 წელსა და ფარნაოზ 30 მარტს 1852 წელსა.

მეფის ძე ალექსანდრე, გაქცეული მეფისავე დროსა სპარსეთად, დაშთა მუნ; ვითარცა მიტრიდატე ქართველთა ისტორიისა — სიძულვილითა რუსთა მთავრობიკა და დაუძინებელითა მათდამი მტერობითა, აღსრულდა თავრიზის ახლო 1844 წელსა.

დედოფალი დარეჯან გარდავიდა 1804 წელსა რუსეთსა და, მიღებული პატივითა იმპერატრიცასაგან, გარდაიცვალა ს.-პ. ბ. 1807 წელსა და დასაფლავდა ალექსანდრე ნეველისა მონასტრისა ხარებისა ეკკლესიასა, თვით საფლავსა მას, რომელიცა იყო უქმი და ცარიელი შემდგომად გარდასვენებისა მუნით იმპერატორთა საძვალესა გვამისა იმპერატორისა პეტრე მესამისა იმპერატორისა პავლესაგან 1796 წელსა.

აღსასრულებელად ესრეთისა მანიფესტისა, განმგემან საქართველოჲსა კნორრინგმან, შეჰყარა თავადნი და აზნაურნი ქართლისა და კახეთისა ქ. თფილისს და გამოუცხადა მათ ნება იმპერატორისა. სიონისა საკათედროსა ეკკლესიასა შინა კათოლიკოსმან ანტონი წარაკითხა ქართულად არქიმანდრიტსა თვისსა ტრიფილეს. შემდგომად წარაკითხვისა დასდევს საწიგნე და მასზედა დაბეჭდილი პეტერბურლსავე რუსულად და ქართულად ფიცითი აღთქმა შემდეგი:

Клятвенное обещание.

Я нижеименованный обещаюсь и клянусь Всемогущим Богом пред святым его Евангелием в том, что хочу и должен Его Императорскому Величеству Великому Государю Императору Александру Павловичу Самодержцу Всероссийскому, и Его Императорского Величества Всероссийского Престола наследнику, который назначен будет, верно и нелицемерно служить и во всем Высочайшей ЕГО воле повиноваться, не щадя живота своего до последней капли крови; все изданные и впредь издаваемые от постановленной Его Величеством власти узаконения или учреждения принимать с должным послушанием и оныя по крайнему разумению, сил и возможности предосте-

ზიციითი აღთქმა

მე ქვემო სახელდებული აღუთქვავ და ვფუცავ ყოვლისა შემძლებელითა ღვთითა წინაშე წმიდისა სახარებისა მისისა წას შინა, ვითარმედ მნებაეს და თანამაძს მათის იმპერატორების დიდებულებისა აღუქსანდრე ზავლოვიჩისა თვითმპყრობელისა ყოვლისა რუსეთისა და მათის იმპერატორების დიდებულების ყოვლისა რუსეთისა საყდრისა მემკვიდრისა, რომელიც იქმნების დანიშნულ, ერთგულად და პირუთვნელად ვმსახურო და დავემორჩილო ყოველსა შინა უმაღლესსა ნებასა მისსა, არა დაეზოგო ცხოვრება თვისი ვიდრე უკანასკნელ წვეთად სისხლისა, ყოველი მოცემული და შემდგომად მოსაცემელი მათის დიდებულების დადგინებულისა ჰელმწიფებისაგან სჯულის დება ანუ განწესებაჲ მივილო სათანადოჲთა მორჩილებითა, და მათცა უკიდურესისა გულისხმისყოფისა, ძალისა და შემძლებლობისამებრ ვაუფურობილედ და მივაქ-

регать и оборонять; возстановленное Его Императорским Величеством в отечестве моем спокойствие и тишину покрайней возможности моей соблюдать, и никаких сношений с возмутителями отечества моего прямо или посредственно, тайно или явно не токмо делом, но внушениями или иным чем, замыслом, действием и намерением не иметь. О вреде же Его Величества интересам или общей пользе, как скоро уведаю, не токмо благовременно объявлять, но и всякими мерами отвращать и недопускать буду; и таким образом себя вести и поступать, как верному к поставленной надо мною Его Императорскаго Величества власти и спокойному гражданину благопристойно есть и надлежит и как я пред Богом и Судом Его страшным в том всегда ответ дать могу, в чем суще мне Господь Бог душевно и телесно да поможет. В заключении же сей моей клятвы целую Слова и Крест Спасителя моего Аминь.

ციო; აღდგინებულისა მათის იმპერატორების დიდებულებისაგან მამულსა შინა ჩემსა განსვენება და მყუდროება უკიდურესისა შეძლებისამებრ ჩემისა დავიცვა და არავითარიმე მიწერ-მოწერა აღმრეველთადმი ჩემისა მამულისათა სწორედ ანუ საშუაელით, საიდუმლოდ ანუ ცხადად არა თუ ოდენ საქმით, არამედ მხილებითცა ანუ სხვითა რაჯთამე მოგონებითა, მმეკმეობითა * და განზრახვითა არა ვიქონიო. ხოლო ვნებასაცა მათის დადებულების ** სარგებლისა, ანუ საზოგადოსა შესამატისასა, ვითარცა ესცნობ რა, არა თუ ოდენ ცხად ვჰყოფ აღმსობითვე, არამედ ყოვლითა ზომითა გარე ვაქცევ და არა მიუშვებ და ესე ვითარითა ხატიითა მოვაქცევ თავსა, ვითარცა სარწმუნოსა მათის იმპერატორების დიდებულების ჩემზედა დადგინებულისა ხელმწიფებისადმი, და მშვიდისა მრქალაქისა კეთილშესაბამ და თანამდებ არს, და ვითარცა ჯერმიჩნს მე წინაშე ღვთისა და საშინელისა მსჯავრისა მისისა მარადის მას შინა სიტყვის გება, რომელსა შინაცა მწემეყოს მე უფალი ღმერთი სულიერად და ხორციელად. დასამტკიცებულადცა ფიცისა ამის ჩემისა ამბორსუყოფ სიტყვასა *** და ჯვარსა მაცხოვარისა ჩემისასა ამინ.

ფიცითსა აღთქმისა ფურცელზედ, მოაწერეს ხელი კათოლიკოსმან ანტონი, მთავარეპისკოპოსმან იუსტინე, თფილელმან არსენი, ბოდბელმან იოანე, რუსთველმან სტიფანე, წილქნელმან გერვასი,

* უ. ი. „მეკმეობითა“.

** უ. ი. „დიდებულების“.

*** უ. ი. „სიტყვასა“.

ფანაოზ ბატონიშვილი

წეკრესელმან ამბროსი, ნიქოზელმან ათანასი, წინამძღვარმან ნათლის-
შცემელისა ევთიმემან და სხვათა სამღვდელთათა. მათ შუღღენ მუხ-
რანის-ბატონი კონსტანტინე, სარდალი იოანე ორბელიანი, მორდალი
ზაალ ბარათაშვილი, აბელ ჩოლაყაშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი,
სვიმონ და იოანე ანდრონიკაშვილი, გიორგი ავალიშვილი, ელიაზარ
ფალავანდიშვილი და სხვ.

ქნორრინგი თვით დაესწრო მუნ და ლენერალნი რუსთა ჯარისა
ლაზარევი, გულიაკოვი, კარიაგინი და კოვალენსკიცა აღრითვე ელ-
ჩად რუსეთისა ყოფილი თფილისს მეფისა კარზედ. 10.000 რუსეთისა
ჯარი იღგა და იცვევდა საქართველოსა.

1803 წელსა, აპრილის 18 წარიყვანეს რუსეთსა დედოფალი მა-
რიაჲ, მეუღლე მეფისა გიორგისა მოკელისაგამო ლენერალისა ლაზა-
რევისა. თანა ჰყვნენ მას შვილნი: ჯიბრაილ, ილია, ოქროპირ, ირაკ-
ლი და ქალნი ანნა და თამარ. თვით დედოფალი, ვითარცა პურო-
ბილი, დააბინავეს კურსკისა გუბერნიისა ბელგოროდისა დედათა მო-
ნასტერში, სადაცა დაჰყო 1811 წლადმდე. მერეთ მივიდა მოსკოვს,
გარდაიცვალა 30 მარტსა, 1851 წელსა. მოასვენეს გვამი მისი საქარ-
თველოს და დასაფლავეს მცხეთას.

მეფის ძე თეიმურაზ წავიდა სპარსეთსა და ეახლა ყაენსა. მოიქცა
შუნით და წარვიდა რუსეთად 1810 და მუნ გარდაიცვალა 25 ოქტომ-
ბერსა 1846 წელსა.

თვით მეფის ძე და მეგვიდრე დავით და ბიძა მისი ვახტანგ წარ-
ვიდენ რუსეთად 18 ფებერვალსა 1803 წელსა. მისრულთა მცხეთას
მოეგებნენ შიომღვიმისა ბერნი და მათ უბოძა თოფი თვისი „გველ-
ტუჩა“, რათა დასდევან უდაბნოსა და გაემგზავრა. ვახტანგ გარდაი-
ცვალა ს.-პ.-ბურღს 23 ოქტომბერს 1814 წელსა, ხოლო თვით და-
ვით ს.-პ. ბ. 50 წლისა, 13 მაისს, 1819 წელსა.

CLXV

დავით, ვითარცა ლენერალ-ლეიტენანტი და სენატორი, იყო მი-
წერ-მოწერასა შინა მამაჩემთან და დავით რექტორთან. მცოდნე
რუსულისა ენისა თარგმნიდა წიგნთა ქართულად და უგზავნიდა ამათ,
ვითარცა კაცთა განსწავლულთა. საქართველოჲსა საქმეთა შინა არლა
ერეოდა. იყო მორიდებული და მომღურავიცა ქართველთა.

1819 წელსა, იანვრისა 8 მოსწერა წერილი, და ესეცა იყო მის-
ჯან უკანასკნელი, მწიგნობრობისა და მწერლობისა მასწავლებელსა

თვისსა დავით რექტორს. წერილსა ამას შინა სხვათა შორის იტყვის შემდეგსა:

„ჩემო ლალავ! ყველას მოკითხვა უბრძანეთ, ვინც ჩემზედ იცინის და ვინც ჩემთვის სწუნს, იმათ წაუკითხე ლუკას თავი კბ, კზ, — ვიდრე ლბ-მდის“⁷⁷.

ვკმადლობ ღმერთსა, სუყველას მოვრჩი!“

დასრულდა ესე ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა.

რ უ ს თ ვ ე ლ ი.

---

⁷⁷ ადგილობრისათვის წმინდისა სახარებისა მუხლთა ამათ, დავემატე აქა ესე: „26. და შეუდგა მას სიმრავლე ერისა და დედებისა, რომელნი ეტყუებდეს და სტიროდეს მას.

27. მიეცა მათ იესო და ეტყოდა: ასულნო ერუსალიმისანო ნუ სტირთ ჩემზედა, არამედ თავთა თქვენთა სტიროდეთ და შეილთა თქვენთა.

28. რამეთუ აჰა ესერა მოვლენან დღენი, რომელთა შინა სთქვან, ნეტარ არიან ბერწნი და მუცელნი, რომელთა არა შენეს, და ძუძუნა, რომელთა არა განზარდნეს.

29. მაშინ იწყონ სიტყვად, მათა დამეცენით ჩვენზედა და ბორცვთა დამფარენით ჩვენ.

30. რამეთუ ნედლსა ხესა ესრეთ უყოფენ, ხმელსა მას რაჲმე ეყოს?

31. მაშინ მოჰყვანდეს სხვანიცა ორნი ძვრისმოქმედნი მოკლვად მისთანა“.

ესე სწერია ბოლოს წიგნაკისა მის: „ჭ ი ნ დ თ ა ღ ვ თ ი ს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ა“, მისიონერისა მამა-ბუშესაგან მოწერილი ეპისკოპოსთან აერანშის მონასტრისა“ და რომელიცა ეთარგმნა რუსულისა გაზეთით „ინვალიდით“ თვით დავეთს და მეფის ძეს ბაგრატს გარდაეწერა მისთვისვე ძმისათვის თვისისა დავეთისა 8 ივლისსა 1817 წელსა ს.-პ. ბ. მეფის ძეს დავეთს ადგილ-ადგილ თვით, გაუსწორებია რვეულისა (12 ფურცელი in 8°) წიგნაკი და გამოუგზავნია დავეთ რექტორისათვის. რვეულისა ამის ბოლოს ფურცელზედ, რომლისა მესამედი არის მოგლდეჯილი, სწერს მეფის ძე დავეთ: შემდეგსაცა: „...ცოტა შვინდის კურკან წამოილოს... ელვეთერს (იხ. ზევით სსოლიო 12) ხელს აკოცე. შვინდის—ჩურჩა და კუნელი გამომიგზავნე—წამლათ მინდა კუნელი. ჩემო ლალავ, ცოტა რაჭული წამალი კრიბული გამომიგზავნე... ფისა და . . . . .“

ამასთან არის მოხსენებული წიგნისათვის „ანსილიონისა“ მის მეფის ძის დავეთისაგან თარგმნილისა ქართულად და გამოგზავნილისა ერთი დავეთ რექტორთან და ერთი ეგნატი იოსელიანთან. აჰა რასა სწერს მეფის ძე დავეთ: „მამაო ეგნატი! წმინდას მარჯვენეს გიამბორებ. კარგა-ხანია თქვენი ამბავი არა მსმენიარა, არცა თქვენგან და არცა სხვათაგან. ანსილიონისა რა ჰქენით, ვერცა რა ამისი გავიგეთ, და ვერცარა თქვენ ნაფორისა გაიგვეთ. თქვენ, ამიტომ უფრო, რომ არ ვიცი ვიქნეულისა გინდათ თუ მატყლისა.

ანსილიონში მეზუთე თავში, სადაც სხუაოქისათვის ძველისა და ახლისა პოეზიისა სწერია, ჩაკითხეთ და იპოვნეთ ის მუხლი.

ვკვანებ არცა ერთი ლექსთაგანი არს სხვათა შორის ესოდენ ხმეული ძვრისყოფასა შინა, ვითარცა ლექსი ესე რომელ არს ბუნება. ჩაჰყვეთ და იპოვნეთ:

ღვთისა განგებასა ვერვინ შეაყენებს. განიხილონ მკითხველთა წიგნისა ამის, ვის შეეძლო ქართველთა სამეფოჲსა დაცვა, გარდა რუსთა. თვით რუსეთი, ვითარცა კოლოსი დიდი, ებრძოდა 70 და მეტსა წელსა კავკასიისა მთისა მცხოვრებთა, თათრობისა გამო მათ შინა შესულისა, ქართველთა ქრისტიანობისა გამო მტერთა. განგებამან ღვთისა ქმნა ესე, რომელ რუსთა ძალითა დამშვიდდნენ მთისა მცხოვრებნი, თემნი თვით ქართველთა სამეფოჲსა დაგლეჯილნი და დანაწევრებულნი გაუქმდნენ და მცხოვრებნი თემთა ამათ: იმერელნი, მეგრელნი, გურულნი, სვანნი, რაჭველნი და სამცხენი ათაბაგათა, შეიქმნენ და იწოდნენ ქართველებად.

განგება ღვთისა რუსთავე ძალითა მოიყვანს ნათესაობითსა ერთობასა ქობულეთსა, აქარასა, ლივანასა, ჯერეთცა თურქთაგან ჰერო-

ულსე და მწყემსი ახოლონ. ნევიკა და ცოლი მისი სწერია. — ასე უნდა: ნევიკა და ცოლი მისნი. მრავლობითად უნდა.

გთხოვ გახსოვდე.

1817 იელისი 22*.

ამათ გაქვეულთა და ლტოლვილთა რუსთაგან და თვით დავითისაგან მემკვიდრისა, იახლეს თვისთნა თამაზცა ორბელიანი. მაშინ გამოსთქვეს ლექსი დასაცინებელი და წარუვლინეს მათ:

ლომნი კატურად გარბიან, ერთითა შეძახილითა,
ამილახვარი მოჰყვანდათ, ერთითა შეძახილითა,
იულონ თქმით, თამაზ ბანით, ფარნაოზ მოძახილითა.

აქ უნდა ვსთქვა 1) რომ თუმცა ამილახვარი არ გარდაჰყვა მათ, გარნა დიდად ეწინააღმდეგებოდა დავითს, და მოიყვანეს მაშინვე თფილისს და უბრძანეს აქა დასადგურება; 2) თამაზ, შვილი მეფის ასულისა ანნასი, დისა მეფისა ირაკლისა; იყო კარგი ბანისა მთქმელი გალობაში; 3) ფარნაოზ საკვირველი და ტკბილი მოძახილი გალობაშივე (ბ ა ნ ი და მ ო ძ ა ხ ი ლ ი არიან გალობისა კილონი ანუ ტონნი ვერაპულად) და 4) დავითმან მემკვიდრემან დაწერა ესე ლექსიო, — იტყვიან.

ნაცვლად-გებითი პასუხი დაცინებისა მოერთვა მათგან დავითს, ლექსადვე დაწერილი თანახისგან სხვათა შორის ესეღა მრავალთაგან დახსოვნილი:

დავით პლუტეს, ბაგრატ ცუდეს და ივანე მოგვიკუნტეს.

დარბაისელთ გამორჩევით, ხათა — გოგიამ ვ... უკუ სცეს.

[ეს შენიშვნა (№ 77) გამოტოვებული იყო მთლიანად და მხოლოდ აქ იბეჭდება პირველად. რ ე დ.]

ბილთა. განგება ლეთისა შვიტანს და განფენს ქრისტიანობისა ნათელსა მათათა შინა, სადაცა მკვიდრობენ ლეკნი, ჩეჩენნი, ქისტნი, ჩერქეზნი და აფხაზნი. ნათესაობითი ერთობა ქართველთა გვარისა, განტკიცდება სარწმუნოებითითა ერთობითა მათთან. მართლმადიდებლობა რუსეთისა, ვითარცა შუქი მზისა მაცხოველებელისა და მანათობელისა, მოჩანს ვითარცა განბნეველად მაჰმადიანობისა სიბნელისა, ბოროტისა კაცთა ნათესავეისათვის და მარადის უნაყოფოჲსა. — ესე ყოველი ხედა წილად რუსეთსა და აღსრულდებაცა ესე ვითარი ქრისტიანობითი და მოქალაქობითი განახლება კავკასიისა, სასიქადულოდ ქვეყანისა და კაცთა ნათესავეისა.

მაშინ ქვეყანა კავკასიისა, საესე ქვეყნიერთა და ზეციურითა მადლითა, უხვებითა, სიმდიდრითა, მშვენიერებითა, შეიქმნება ერთი და ყოვლადი. მცხოვრებნი ქვეყანისა ამის, შორის ორთა ზღვათა, მაერთებელთა ევროპისა და აზიისა, მოიგონებენ მაცხოვრისა ნუგეშინისცემითსა სიტყვასა: „და იყვენენ ერთი მწყემსი და ერთი სამწყსო“.

1

1

აპოკალიფსის დამატებითი შენიშვნები

ს ა მ ე შ ო ა ხ ა ნ ა ლ ა რ ა - ხ ა ნ ის ა პ ი რ ნ ი :

- 1) იოსებ ბარათაშვილი, ზედამხედველი, შემდეგ უზბაშად დადგენილი ალავერდისა და ახტალისა მადნებზედ 1809 წელსა. მოკვდა 1811 წელსა.
- 2) მედაფენი: ივანე კოტეტიშვილი.
დავით ოჯალაშვილი.
ფილიპე გოცირიძე და 4 სხვანი.
- 3) მე ბ უ კ ე ნ ი : სტეფანე ნორიელი.
შიო ბორაშვილი, დიდი ფალავანი და მოკრივე.
ქრისტესია კავთისხეველი.
- 4) მე ზ უ რ ნ ე ნ ი : დათია ლოლოლაშვილი.
პაატა ამისხაშვილი.
არუთინა ტაგრუციშვილი და 3 სხვანი.
- 5) მე ქ ო ს ე ნ ი : პავლე სოზაშვილი.
სოლომონ . . . კუკიელი და 2 სხვანი.
- 6) მე ნ ა ლ ა რ ე : დავით ირემაშვილი.
სესია . .
როსტომა გელიაშვილი.
- 7) ტაბლაკი .
- 8) ჯიმჯიმი .

თ ო ფ ხ ა ნ ის ა მ ს ა ხ უ რ ნ ი .

- 1) განმგე ჯაბახანისა მეფის ძე იოანე. 2) იოანე ქობულიშვილი.
რუსთა მიიღეს იგი პოდპოლკოვნიკად.
- 2) ზედამხედველი თავადი... გურამიშვილი და მის შემდეგ... ნაზარაშვილი, ხუმრობით კნიაზად წოდებული თვით ახლად მოსულთა რუსთაგან.
- 3) . . ყალამთაროვი. ესე დაესწრა ნიახურას ომშიაცა. რუსთა მიიღეს იგი არტილერიისა კაპიტნად.
- 4) გიორგი ჩემსურაშვილი, — ხირსული.
მ ს რ ო ლ ე ლ ნ ი : ა) ზურაბა . . . . . ხიდისთაველი. ესე ცხოვრებდა მეფის ძეს იოანესთან ს.-პ. ბ. მერეთ მეფის ძეს ბაგრატთან. 1834 მოვიდა საქართველოს და მოკვდა ხიდისთავს 1837 ღრმად

მოხუცი. მან შესწირა აქა თვისსა ეკკლესია[ა]სა ზარები ზედა წარწერით:

ბ) ზურაბა ხაჩიშვილი ბოდბისხეველი. ამას მოხუცსა მეც მოვესწარი. მოკვდა 1826 წელსა ქ. თფილისს, იყო ყმა ნათლისმცემლის უდაბნოჲსა. ც) კაპიტა... კაცი მეხუმარი და მოხუცებაშია ცქვითი. მოკვდა 1824 წელსა. დ) 40 სხვანი, რომელთა სახელი და გვარნი დავიწყდნენ დროთაგან.

ასოცი ხარი და კამბეჩი იყო მზად ზარბაზანთათვის დანიშნული და მათნი მეხრენი.

თოფის წამლისა მკეთებელინი.

1) ზედამხედველი ერასტი სოროლაშვილი, ნალეკარი, ხერთვისი-დამ ტყვედ მოყვანილი 1770 წელსა. მისი თანაშემწე:

2) პეტრე . . . ხიზაბარელი და 10 სხვანი.

წამლისა კეთება არავისა ჰქონდა აღკრძალული. ყოველს სოფელში აკეთებდნენ თვისთვის სახმარსა და ჰყიდდნენცა თავისუფლად.

ზ ა რ ბ ი - ხ ა ნ ა

ფულის მოპკრე[ლ]ი.

ფულსა სკრიდენ მეფისა გიორგისა დროსა ვეცხლისა აბაზიანსა, ორ-აბაზიანსა, ორ-შაურიანსა და ერთ-შაურიანსა, და შავი ფულიდამ ორ-ფულიანსა და ერთ-ფულიანსა.

ლექთა გამო, რომელნიცა თხოულობდნენ ჯამაგირსა, მეფემან უბოძა ვეცხლის ბადიეები და ვეცხლის კოკები და აქედამ მოაპკრევინა 700 თუმანი.

მუსინ-პუშკინისა დროსა, 1800 წელსა, მასვე ზარბი-ხანაში, რომელსა ცა უწოდეს მონეტნი დგორი, ახტალისა მადნებიდამ გამოტანილისა ვეცხლისა მოსპკრეს სახედ და საჩვენებელად რუსთა და ქართველთა რავდენიმე ბრონზისა ფულნი; მათზედ იყვნენ გამოჩენილნი ერთსა მხარეს არწივი რუსეთისა და მეორესა ღერბი ქართველთა მეფისა, ესენი შემდგომათ წარუვლინეს რუსეთისა დიდთა კაცთა. გარდა ამა დაწყებისა დროსა რუსთაგან ფულის მოპკრისა, არა რაჲ მოუპკრიათ 1802-მდე. 1802 იწყეს მოპკრა ორაბაზიანისა და აბაზიანისა, ესრეთვე სპილენძიდამაც ორ-კოპეიკიანისა და ერთ-კოპეიკიანისა.

* ხელნაწერში ეს „ზედა წარწერა“ არაა მოყვანილი. რ ე დ.

დროთა მეფობისა მისისა გვამნი, წარჩინებულნი გვარ-შთამოებითა საქმითა, სიტყვითა, ცხოვრებითა იყვნენ შემდეგნი:

1) მუხრანის-ბატონი იოანე, სიძე მეფისა და მეულლე ქეთევან მეფის ასულისა, — მექონი ხმისა და პატივისა..., სალთ-ხუცესი სასახლისა; არა ცხადად, გარნა არა მყვარებელი მეფისა, მორიდებულად მეფისა მცხოვრები მუხრანსა, შეშინებული მეფისაგან, რომლისაგანცა ჰგონებდა, რათა მოუღებს მას სალთ-ხუცესობასა მიტაცებულსა მეფის ირაკლისა მიერ დავით სარდლისაგან ორბელიანისა. ესე გარდაიცვალა 1798 წელსა. მისმან შვილმან ჯერეთ 16 წლისამან კონსტანტინემან დაიმკვიდრა ადგილი მისი დამტკიცებითა თვით მეფისა გიორგისაგან და გარდაიცვალა 1843 წელსა*.

2) დავით სარდარი ყაფლანი შვილი, სიძე მეფისა გიორგისა, ქმარი დისა მისისა. თამარისა ერთისა დედიდამ... ამას ჰყვანდა ცოლად... და იყო კაცი მხნე და ძლიერი სიტყვითა. ამან დააშენა სომხითი მტერთაგან გაოხრებული. გარდაიცვალა 1796 წელსა.

3) ოთარ ამილახვარი, სარდარი [საამილახვროსი და ლიახვზედ საერისთოსი]. მოურავი გორისა; ქალი მისი ელენე იყო ცოლი თეიმურაზ მეფის ძის გიორგისა შვილი. გარდაიცვალა 1827 წელსა.

4) გიორგი ციცი შვილი ეშიკაბაბაში მეფისა გიორგისა. გარდაიცვალა 1850 წელსა, ღრმად მოხუცი.

5) ლუარსაბ თარხნი შვილი, ქმარი სოფიო მეფის გიორგის ასულისა, გარდაიცვალა . . . წელსა.

6) ევსტატი ციცი შვილი [ქალაქისა მოურავი, ნაშობი მეფის ირაკლისა ასულისაგან], მეგობარი კათოლიკოსისა** ანტონისა მეორისა. გარდაიცვალა ნიჟნი-ნოვგოროდსა 1828 წელსა და მექონი ჩინისა დ. სტ. სვ., კაცი წერილთაცა შინა დახელოვნებული.

7) დავით თარხნი შვილი, მიმბაში მეფის კარზედ მყოფი. გარდაიცვალა 1847 წელსა.

---

* ხელნაწერში ამ სიტყვებს მიჰყვება ბარბარე ქობულაშვილის მინაწერი, რომელიც მჭრალი ფანქრით არის გადახაზული: „ყველა სარდალ[თ] შორის და მბრძანებელი ომში. ეს იყო სომხითის ამშენებელი, რომ აღარსად იყო შენობა გარდა კუმისისა. იქაც კლდის შემწეობით შვიდი კომლი ესახლა. დავით სარდალმან ჯაკეთა ტაბახმელას კოშკი. კოდაზედ კოშკი და გალავანი ეკლესია“. ქვევით, ყველგან, ქობულაშვილის ხელით შესრულებული ადგილები შეტანილი გვაქვს კვადრ. ფრჩხილებში. ცარიელი და უბრალო ფრჩხილები კი ავტორს ეკუთვნის. რედ.

** აქ ქობულაშვილის მიერ ჩამატებულია სიტყვა „პოეტა“. რედ.

8) ნიკოლოზ ხიმშიაშვილი, რომელმანცა მოკლა ღენე-
რალი ლაზარევი; [იყო ყულუხჩი მარიამ დედოფლისა. გადავარდა
ახალციხეს და მუნ მოკვდა].

9) როინ ამირეჯიბი, დიდი მხნე და ვაჟკაცი, ერთგული
მეფისა.

10) ფარსადან მაჩაბელი, შინა ყმა მეფისა, ოვსთა ჯარისა
მკრებელი, და ხარკისა სახასოს მომგროვებელი.

11) ელვაზარ ფალავანდიშვილი, რომელმანცა მოაწერა
ხელი ტრაქტატზედ, პავლეს იმპერატორისა და მეფისა.

12) შანშე ერისთავი, შინა მეფესა ახლდა. მოკვდა 1831
წელსა.

13) ელიზბარ ერისთავი, ყულასალარი. ესე იყო სიძე იმერე-
თისა მეფისა სოლომონისა დიდისა. ქალი ამის ანნა იყო ცოლი მე-
ფის ძის ფარნაოზისა. მოკვდა . . . წელსა.

14) . . . შალიკაშვილი, მხნე და ვაჟკაცი, მტერთა უში-
შარი, გამბედავი მეთომარი. —მეფე ირაკლი იტყოდა: „სამისა შალიკა-
შვილითა 500 კაცს მტერს არ შევეუშინდებო“.

15) ზაალ ბარათაშვილი [ყმაწვილი კაცი, მაგრამ მაინც
მეფე გიორგიმ ისევ უბოძა მამის ადგილი სუფრაჯობა და ემსახურე-
ბოდა].

16) გიორგი ბარათაშვილი (სუფრაჯი... გარდაიცვალა
1854 წელსა)*.... ახლდა განუშორებლივ მეფესა.

17) ზაზა სოლოდაშვილი, — ლეკთა აიკლეს მისი სოფელი,
დაასახლა გლეხნი, აღაშენა კოშკი. მიუხედავად ახალციხის ფაშა რვაასის
კაცითა; გაუმაგრდა კოშკში და მოუკლეს შვილი ფაშასა. ზაალ [sic]
გამოუხედა კოშკით, მოსტაცა მოკლული შვილი და შეითრია. ფაშა
სირცხვილეული დაბრუნდა. ამას ზაზას ჰყვანდა ძმა სვიმონ რუსეთისა
კარზედ ცერემონიშისტერი.

18) ვახტანგ ყაფლანიშვილი ანუ ორბელიანი, იყო
ქმარი თეკლა მეფის ასულისა, მოკლული კახეთსა 1812 წელსა. ამას
ებარა ყარაბულახი და გარემო სოფლები და იფარვიდა საგარეჯოს,
მანავს ლეკთა დაცემისაგან. უდაბნოს ბოლოს დაამარცხა ბელადი ერთი
და მოსჭრა თავი.

19) თამაზ ყაფლანიშვილი. ეშიკალაბაში, მამიდაშვილი მე-
ფისა. გაიქცა იმერეთსა და მერეთ მობრუნდა და მოკვდა თფი-
ლისს ( ).

* ჩვენ მიერ ფრჩხილებში შეტანილი სიტყვები ავტორს მელნით გადაუხაზავს.
რედ.

20) ზაალ ორბელიანი, მეომარი, თანაშემწილი ირაკლისა ( ).

21) ჭაბუა, ანუ იოანე ყაფლანიშვილი, მდივანბეგი, ფილოსოფოსი, მოლექსე, მწერალი სამღრთოთა და საეროთა წერილთა. სიტყვა მკვერი.

22) ეგნატი თუმანიშვილი, მდივანი მეფისა, კაცი გონიერი და მწერალი და მწიგნობარი.

23) სოლომონ ლიონიძე, მალალის გონების კაცი. ერთგული ქვეყანისა, დიდი მრჩეველი და უცთომელად შემშენებელი საქმისა.

24) შიო სიღომონიძე, საყვარელი მეფისა. ამას ჩააბარა მეფემან გრემის ეკლესია, სადაცა დაუმტკიცა მამულებიცა; მოკვდა 1810 წელსა.

25) იესე დეკანოზი, იყო სასახლისა. მეფემან გიორგიმ უბოძა მას აზნაურობა; შვილი მისი ეფრემ, მოხსენებული ზევით ( ).

26) იესე იესეს-შვილი, გვარით ბარათაშვილი [მსაჯულობით ხმობილი. მისსა ბეჭედზედ ესრეთ ეწერა: „ჟამი ესეცა წარვლისა“. აქენდა მას სხვაცა ბეჭედი წარწერითა: „პირი ესეცა მტკიცე არს“. მტერთა დააბეზღეს მეფესთან, რომელ იესე მსაჯულს ორი ბეჭედი აქეს და ასვამს ზოგსა ქაღალდზედ ერთსა და ზოგზედ მეორესაო. მეფემან მიიხმო და მოსთხოვა პასუხი: „დიახ, ბატონო მეფე! თქვენსა განჩინებაზედ, ვითარცა მტკიცეზედ და სამართლიერზედ ვსდებ სიმტკიცისა ბეჭედსა და სხვათა წერილთა ზედა ადვილ დასარღვეველთა მეორესა. ორთავე ბეჭედთა ზედა წარწერიდამ სჩანს ლექსი სახელისა მისისა „იესე“.—მეფემან გაიღიმა და სდუმნა. იხილა, რომელ არა რაჟ იყო უგვანი ბეჭედთა მისთა გამო.

27) ეგნატი იოსელიანი, მწერალი მეფისა, მისგანვე მიბარებული სომხისა მოძღვართან სასწავლებელად ენისა და სომხურისა ენისათვის მოხმარებული მეფისაგან, მწერალი წიგნთა. გარდაცვლილი 1843 წელსა, 77 წლისა.

28) გლახა ქილაშვილი, მილახვარი მეფის ძის ვახტანგისა ანუ აღმასხანისა, აზნაურშვილი არაგვისა. მობრუნდა რუსეთით და მოკვდა 1815 წელსა.

29) ადამ ყარანგოზიშვილი [ვაჟკაცობით ცნობილი], მოკლული ლეკთაგან ნაოზასა 1801 წელსა.

30) გრიგორი ყარანგოზიშვილი, მებრძოლი რუსთა.

31) იასე ძმა მისი, დიდივე ვაჟკაცი.

32) გოშპარ კობიაშვილი ( ).

33) ზაალ ტერიშვილი, მეფისა კარზედ აღზრდილი და მეფისა გიორგისა საყვარელი, მოკვდა 1824 წელსა.

[გედევანიშვილი, საკათოლიკოსო აზნაური და სარდალი საეკლესიო ყმათა] *.

34) ბეცია კობიაშვილი. მეფემან გიორგიმ მიანდო გზაზედ დარიალისა დახვედრა და გამოძლოლა რუსთა ჯარისა. თუმცა იწყინა ესე ძმამან მისმან ვახტანგ, გარნა ვერა ჰქმნა წინააღმდეგი.

35) ზაალ გურამიშვილი. მისსა სახლში ქვემო ავჭალას გაატარა მეფემ სახლობით თვისით ორი ზაფხული. ცოლი მისი ნინო დღესაც ცოცხალია 104 წლისა. თვით მოკვდა 1804 წელსა.

36) იოანე კვეზერელი, არა აზნაურთაგანი, მეფის სადილზედ განუშორებელი. იყო ერთგული მეფისა, მესაუბრე კარგი და მლოცველი. კარი მეფისა იყო მისთვის ღია მარადის.

37) იოსებ ზეიდლიშვილი, წინამძღვაროვი გვარით, რუსულისა ენისა მცოდნე. მერეთ მოძღვარი კ. ციციანოვისა. მოკვდა 1827 წ. თვით მე გამიგონია მისგან შემდეგი ამბავი: „მოკვდა აფიციარი ლუტერანი 1801 წელსაო; არ ვიცოდი როგორ უნდა დაგვემარხათ, მიბრძანეს დაასაფლავეო. გადავიკიდე ოლარი და გავყევი მიცვალეზულსაო, მოთქმით გალობისა: „არც ჩვენია, არც სხვისია, ეშმაკმან იცის ვისია“-ო. ესრეთი ხუმრობა მრავალი იცოდა მან მოხუცმან.

38) ზაქარია სიდომონი ( ).

39) იასე სულხანიშვილი.

40) თეიმურაზ ციციშვილი, მდივანბეგი, დიდი ჰკვიანი ცაცი, ორჯერ სტამბოლში ელჩად გაგზავნილი. მოკვდა 1802 წელსა.

41) ბარძიმ, (მოკვდა მოხუცი ღრმად 1827; ახლდა სპარსეთს მეფეს თეიმურაზს) და ზაზა მიმბაში ბორტიშვილები მაჩაბლები. ბარძიმს მეფე უწოდებდა „უმანკო ტრედი“, და ზაზას „შეგარდენი“- ზაზა დაესწრო ასპინძის ომში, როდესაც მეფის ძეს გიორგის არ დაუჯერა ტოტლებენმან მიშველება, მაშინ ზაზამ შეჰკიელა: „დაანებე მაგ მ. . . დ. წამობრძანდით, ჩვენ შევებმით და გავიმარჯვებთო“. შემდეგ რუსთა შეიპყრეს ზაზა და ბაადურ მაჩაბელივე და ორნივე ციხეში დაიხოცნენ 1810. ამ ზაალს (?) უბოძა კეხვის ციხე, — მეფის ძემან დაავით.

42) ზურაბ ფალავანდიშვილი, მამა მიხაილისა. მეფემან გიორგიმ მიუჩინა რუსისა ჯარსა საგზლისა მისაცემად. მისცეს პირდაპირ ჩინი ტიტულიარნის სოვეტნიკობისა. მოკვდა მოხუცი 1819 წელსა, ანუ 1820 წელსა.

43) ნიკოლოზ ელიოზიშვილი, ნაზირი კათოლიკოსისა ანტონი მეორისა. თანა ჰყვა მას რუსეთს და უკუქცეული მუნით მოკვდა 1857 წელსა ღრმად მოხუცი.

* ჩამატებულია კობულიშვილის მიერ უადგილოდ.

44) კათოლიკოსი ანტონი მეორე, [მეფის] ირაკლის ძე. უყვარდა მეფეს, ვითარცა ძმა თვისი და კაცი განკრძალული. საკვირველი სასოებიათი მწირველი. იონა მიტროპოლიტი და ექსარხი, ხშირად მეტყოდა ხოლმე მისთვის: რუსეთში მისგან ვისწავლე წირვაო. თვით იონა იყო დიდად სასოებიათი მწირველი. გარეჯანსა ცერემონიასა გარდაემეტებოდა მარადის ღირსებითა ცრემლთა ღვინითა და კრძალვითა აღსრულება სამღრთოთა ლიტურგიისა მისგან აღსრულება.

45) იუსტინე, მთავარ-ეპისკოპოსი [მაღალაშვილი, კაცი ფილოსოფოსი და გაზრდილი დიდის კათოლიკოსისა]გან. წირვისათვის მისისა იტყოდა მეფე გიორგი: „წირვა იუსტინესი არის გარედგან რაჟმე საჩვენებელი დიდისა საიდუმლოთა, რომელიცა არის ლიტურგია; კეთილი და პატიოსანი; მაგრამ გვაევიწყებს და არა გვაგონებს ლიტურგიისა სიღრმესა; ვითარცა მზე ზამთრისა ანათებს და არ გვათბობს. წირვა უნდა ხედებოდეს გულსა და არა თვალსა“. ესე ვიცი თვით მიტროპოლიტისა იონანე ბოდბელისაგან, და ხშირად მეტყოდა მეფისა თქმასა ამას იმერეთისა მიტროპოლიტიცა დავით წერეთელი.

46) არსენი თფილელი [ქართველთ მეფეთ ჩამომავლობა]. მოკვდა განდევნილი კათედრიდამ 1813 წელსა. ესე არა უყვარდა მეფეს გიორგის.

47) ვარლამ, შემდეგ ექსარხოსად ყოფილი, ქსნის ერისთვის-შვილი; მცოდნე ებრაულისა ენისა, დეკანოზი და მასწავლებელიცა ხელმწიფე იმპერატორისა ალექსანდრე მეორისა გერასიმე პავსკი, მასწავლებელიცა ჩემი ს. პ.-ბ. ებრაულისა ენისა მეტყოდა ვარლამისთვის (1834 წელსა), რომელმან მისისა თხოვნითა თარგმნა რუსულად ქადაგებები ვარლამისა, რომელიცა დაიბეჭდაცა. მისგანვე ვარლამისა ესწავა მრავალთა ქართულთა ლექსთა, ებრაულის ენისა სახმართა.

48) იონანე ბოდბელი [მაყაშვილი]. ამას არ უყვარდა მეფე გიორგი და მარადის მოიხსენებდა არა კეთილად. იყო ორგული მეფისა, თუმცა მიმაღული. ძმასა მისსა ალექსანდრესთან აქენდა იღუმალ მიწერ-მოწერა. ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა 1837 წელსა; იყო დიდი პურადი, დიდი ეკლესიათა ძველთა განმანათლებელი. დიდად მეცადინებდა შემდგომად თვისსა ყოფილიყო ვინმე მღვდელმთავრად ბოდბეს და ვერვის დააჯერა. მრავალი ვიცი მისგან ძველი ამბავი და მრავალი მაქენდა მასთან ბაასი მრავალთათვის საგანთა.

49) მიხაილ ნინოწმინდელი, არ უყვარდა მეფესა გიორგის. მოკვდა 1813 წელსა ბრმად. იყო მოწაფე ანტონი კათოლიკო-

სისა. ამან უქმნა სარდალსა დავით ყაფლანიშვილსა ზედა წარწერა, ღვთისა ღედისა ხატზედ:

„სიტყვისა ღვთისა ღედაო, ძღვენს მცირეს გაგიბედაო, როს აწყურს მექმენ მწედაო, მუნ შოვნით გიმკობ ზედაო.

შენდა ვითხოვ ეამსა არ ღრობით

ვინ გამკობ არ ღარიღობით“.

ხატი ესე ღღესცა აქვს კ. მანანა ორბელიანსა, ვითარცა სამკაული და საუნჯე ოჯახისა. არის სახე ივერიისა ანუ კარისა ღვთისმშობლისა და გარემო 26 უსხედან წმიდანი ნაწილნი, ზედა წარწერებითა თვით წმიდათა მათ, რომელთაცა ნაწილნი განაშვენებენ ხატსა წმინდასა.

50) ამბროსი ნეკრესელი, ნამღვდელავი, მოკვდა თფილისს 1799 წელსა. ქალი მისი თინათინ იყო ღედა ნ. ო. თალავეანდოვისა ღუბერნატორად ყოფილისა 1837 წელსა. ესე ამბროსი იყო უკანასკნელ ეპისკოპოსი ნეკრესისა, ღეკთავან გაოხრებულისა.

51) გერვასი წილქნელი, გვარით მაქავარიანი, ესე ეკურთხა მეფისა გიორგისა ღროსა, რომელიცა მას ვერა სწყალობდა. რად? ვერ ვსცან; მოკვდა 1817 წელსა. ამის მეტი მეფის გიორგის ღროს არ კურთხეულა ეპისკოპოსად.

52) მროველი.

53) ევთიმი, არქიმანდრიტი წინამძღვარი ნათლისმცემლის უღაბნოსი, მოძღვარი მეფისა. მისი იყო ხშირად საუბარში თქმა: „ქრისტეს ღვთის მადლითა“. ესე თქმა მიიღო თვით მეფემან გიორგი მისგან და ხშირად ხმარობდა საუბართა შინა და წერილთაცა თვისთა და თვით მიწერმოწერასაცა შინა სამეფოჲსა საქმეთა გამო.

54) იოანე ქარუმიძე, სამთავნელი, მერეთ მთავარ-ეპისკოპოსი, კაცი ნასწავლი. მოკვდა თფილისს და დაასაფლავა არსენი თფილელმან თვისსა. სამეტოქოსა კვირა-ცხოვლისა ეკკლესიასა 1804 წელსა.

55) იულოს ურბნელი, თუხარელი. კაცი მალალისა სათნოებისა, ღირსი ვითარცა მეუღაბნოე. მომხილველი ტრაპეზუნტისა და აღკვეცილი ახლოს მისა ნათლისმცემლისა. უღაბნოჲსა; წინამძღვარმან უღაბნოჲსა ამის უწოდა სახელი თვისი და მოვიდა ახალციხით თფილისად. იყო არქიმანდრიტად ღიდისა ანტონისაგან ნაკურთხი. მანვე მიუბოძა ურბნისელობა.

56) სერაპიონ, წინამძღვარი დავით გარესჯისა.

57) ნეოფიტე, არქიმანდრიტი და წინამძღვარი მცხეთის დაუჯდომლობისა ეკედერისა, დაქცეულისა 1838 წელსა. მოკვდა უაღვილო, თფილისს 1841 წელსა.

58) ნიკოლოზ შუამთისა [მოძღვართ მოძღვარი, ნიკოლოზ ქობულაძე]* მოკვდა 1803 წელსა.

59) ნიკიფორე შიო მღვიმისა, რომელიცა დაიკეტა ლექთა გამო 1800 წ. 1802-დმდე ( ).

60) გამალიელ, წინამძღვარი იკორთისა, მოკვდა 1816 წელსა. არ უყვარდა ამას ვარლამ ექსარხოსი, რადგანაც ებრძოდა ერისთვიანთა ყმათა და მამულთათვის ძველად შეწირულთა და მისგან ექსარხისა მიმალულითა.

61) ათანასი ჯვარის-მამა, ბერძენი, მოკვდა პატრიარქად იერუსალიმისა 1834 წ.

62) ნიკიფორე, არქიდიაკონი იოანე ბოდბლისა; მერეთ არქიმანდრიტი ხირსისა, მერეთ ეპისკოპოსი გორისა და ვიკარი ექსარხოსთა. მოკვდა 1850 წელსა. სწულმან მდებარემან სარეცელსა მრავლად ეცადა ენახა და მიელო კურთხევა ექსარხისა ისიდორესი, გარნა ამან არ ნახა, მტერობისა გამო მისდა და მეშურნეობისა, რომელ მას უმეტესსა უძღვიდენ პატივისცემასა კ. ვორონცოვი და სხვანცა. — მე თვით ვარ მოწამე ამისი და თვით ვიყავ შუამავლად რათა ენახა მას იგი.

63) . სინა-მთისა..

64) . ათონისა.

65) იოაკიმ ვიკარი კობრიისა მონასტრისა. იქმნა ეპისკოპოსად ახტალისა 1803 წელსა, მოკვდა 1829 წელსა. ამას ახლდა დიაჩოქად ვასილი... რომელმანცა მიიღო დეკანოზობისა ხარისხი და აღაშენა ხარფუხს თფილისს ეკლესია გუმბათიანი წმინდისა ნიკოლოზისა სახელზედ.

66) ტრიფილე, აღმწერელი წიგნთა, წინამძღვარი ჯვარისა მონასტრისა, არავგეს ვალმა პირის-პირ მცხეთისა. მოკვდა 1818 წელსა.

67) იოსტოს, მღვდელ-მონოზონი ანდრონიკაშვილი [კაცი ფელოსოფოსი და ერთგული მეფეთა]. მოკვდა ვეჯინსა კახეთში.

68) იოანე ოსეშვილი [სიონის მღვდელი იყო]* (|).

69) ონისიმე იოსელიანი [საყვარელი მეფის გიორგისა] იოსებ კათოლიკოსისაგან ნაკურთხი. მამა მისი ქრისტეფორე გაღმოვიდა

* პ. იოსელიანს ბარბარე ქობულიშვილის ჩანაწერი (წებანალია კვადრ. ფრჩხ-ში) შემდეგ შეუსწორებია. რადგან სიტყვა „ნიკოლოზ“ თვითონ მას დაუწერია ნომრის (№ 58) შემდეგ, ამიტომ ეს სახელი ქობულიშვილის ფრაზიდან ამოუგდია. ჩვენ ის აღვადგინეთ. (შდრ. ძვ. გამოცემა, გვ. 315). რედ.

** ხელნაწერში, ქობულიშვილის ამ ფრაზაში, პ. იოსელიანს წაუშლია სიტყვა „მღვდელი“ და მის ნაცვლად დაუწერია „დეკანოზი“. (შდრ. ძვ. გამოცემა, გვ. 316). რედ.

იმერეთით წყალ-ტუმბოდგან. ორნი ძმანი მისნი დაიხოცნენ ქარის ომში. კათოლიკოსსა ანტონის უნებდა, რათა მიჰყიდოს მან მამულთვისი და ვენახი მარტყოფს „სესიაური“ სხვასა. უარისათვის გადააყენა მღვდელობიდან. მეფემან თეიმურაზ იწყინა და კვალად გახსნეს კრულებიდან.

70) სოლომონ დეკანოზი ანჩის-ხატისა [ალექსიევი]. მწერალი და მწიგნობარი; ძე ალექსი დეკანოზისა, მწერალისავე ჩინებულისა. მოკვდა 1808 წელს; ამან 1795 წელსა ზურგით გაიტანა ხატი პირის მღვთისისა ქალაქიდან, დაუდვა ურემსა მცხეთაში და აქედამ გასულ არაგვსა წარვიდა თელავსა და დახიზნვა მუნ იგი წინ ქეთეიან დედოფლის ეკლესიასა.

71) კეჟერაშვილი მარტყოფელი, მბეჭდავი წიგნთა.

72) აბრამ, გვარით ურიათყოფილი, მოუსტიენეშვილად წოდებული, მბეჭდავი წიგნთა, პატივცემული მეფისაგან; მეგობარი დავით სარდლისა ორბელიანისა; მშრომელი მეტეხისა ეკლესიისა განახლებაზედ სოფელსა მეტეხს. დიდი მლოცველი და მემარხულე, და მღვდელი განკრძალული. იდგა მარტყოფს.

73) ზაქარია სულხანოვი, მბეჭდავი წიგნთა, მოძღვარი დედოფლისა დარეჯანისა. დაახლოვებული მეფისა გიორგისა. მოკვდა 1820 წელსა.

74) ისაკ მწიგნობარი, სიონისა თფილისს ეკლესიასთან მცხოვრები. მოკვდა 1799 წელსა. მეფემან გიორგიმ თავისის ხარჯითა დაასაფლავა იგი მუნვე. მეფის ძემან დავით იახლა თვისთან, ოდეს მოიხილა ერევანი და განჯა, ეჩმიაწინისა ეკლესიასა შინა შესულმან, არ დაიწერა პირჯვარი და ამით აწყინა სომეხთა ოქევარტერსა ლუკას, ამან არ მიიღო მღვდელობისა ხარისხი სიმდაბლისა გამო და იმავე მწიგნობრისა ანუ მკითხველისა ხარისხითა აღსრულდა.

75) ჰარონ მღვდელი ალექსიევი. ეახლა კათოლიკოსსა ანტონის მეორეს. არ უყვარდა ესე მეფეს. მოკვდა თფილისს 1827 წელსა.

76) ელევთერი, საყვარელი მეფის გიორგისა მღვდელობაში. 1804 ბერი და არქიმანდრიტი. 1812 წელსა წინა უძღოდა კახეთისა დამამშვიდებელსა, გარნა მრავალთა თავადთა, აზნაურთა და სამღვდელთა ბოროტად და შეუწყალებელად დამსჯელსა ლენერალსა დიმიტრი ორბელიანსა. აქა შეიძაგეს იგი. შეიძაგა თვით ერმალოვ-მატა. გარნა უყვარდა მრავალთა პურადობისათვის და ტკბილისა ხასიათისათვის. მოკვდა 1825 წელსა.

77) გოგია დიაკვანი [საყვარელი მეფის გიორგისა]. სახლობა მისი ახლდა მას და დედოფალსა მსახურებად. იყო გარკვევით ლექსთა

და აზრთა გამოხატვით მკითხველი ეკლესიისა წიგნთა. ხმა მისი არის, — ბრძანებდა მეფე, — ხმა ლოცვისა და ვედრებისა, ხმა საგალობელისა ხმათაო.

78) დავით მღვდელი ჩუბინიძე, ნათლისმცემლის ეკლესიისა აწ დაქვეულისა, და იესე დეკანოზი, შვილი მისი. ამას აქენდა მუნ სასწავლებელი, სადაცა მეცა ვსწავლობდი ქართულისა კითხვასა და წერასა ხარისა ბექის ძვალზედ დროთა ჩვეულებისა გამო. 1817 გაუქმდა სასწავლებელი ესე და გადაგვიყვანეს სემენარიასა, რომელიცა განხსნა მასვე წელსა 1 ოკტომბერსა ექსარხოზმან თეოფილაქტე. კარგად მახსოვს დღე ესე 8 წლისას, ოდეს რექტორმან პირველმან ვიტალი კურთხევისა დროსა და სხურებისა გვიბრძანა ვუყრიდეთ თეოფილაქტეს ყვავილოვანთა ბალახთა.

79) ზოსიმე, ბერი დავით გარესჯელი, გამომკვეთელი სენაკისა და კანკელისა, თფილისს სიონისა შემშზადებელი.

80) ილარიონ არქიმანდრიტი, ვაჩნაძე; — მრავალი დასდვა ამაგი საბა წმინდის მონასტრის განახლებაზედ კახეთს.

81) დარჩია მელიქი ბებუთაშვილი, კუზიანი ტანით და ფრთხილი საქმეში კაცი. პატივს სცემდა მას მეფე გიორგი, თუმცა ვანარისხატა ორგულობისა შეწამებისაგამო. მოკვდა 1827 წელსა.

82) სტეფანე გურგინბეგიშვილი, კაცი მდიდარი და დარბაისელი, მოკვდა 1808 წელსა.

83) ოსეფა ბებუთაშვილი, მიშკარბაში, მამა ვასილისა ლენერალ ოტინფანტერისა. ელჩად ხმარობდა მას ერშიაწინსა და ერევანსა. მოკვდა 1807 წელსა.

84) ალა და დანიელ ფითუაშვილ [5] ი, მოქალაქენი დარბაისელნი.

85) . . . მუნთუაშვილი.

86) მიკირტუშთაყუაშვილი, სასახლისა კაცი და შოქალაქე.

87) ალალ ოოქუაშვილი, დიდი მდიდარი საჯთოლოიკოსო ყმა.

88) რევაზ და ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ქიზიყისა მოურაენი ( ).

89) იოანე ანდრონიკაშვილი ეშიკალაბაში; მემკვიდრისა მახლობელი და ერთგული. გარდაიცვალა 1830 წელსა.

90) სვიმონ აბაშიძე, მეფის გიორგისა მძახალი და მიზანპატივეცემული.

91) სვიმონ ბებურიშვილი, დიდი და გამოჩენილი ვაჟკაცი, გმირთა გმირი. ესე გაიქცა 1803 წელსა და მივიდა თვისსა ძმასთან ადამთან, რომელიცა ახლდა მეფის ძეს ალექსანდრეს. დამსწრემან რუსთა თანა სპარსთა ომისა, შეიძინა სპარსნი მხდალნი. ამისთვის უიმედო მათგან გამოვიდა რუსთან და გამოიყვანა ცა ძმა თვისი.

92) თაღია ჩოლაყაშვილი, — გაიქცა სპარსეთსა ალექსანდრესთან და მერეთ მობრუნდა. მოკვდა 1836 წელსა. მეფე გიორგინ მინდო მზრუნველობა რუსთა ჯარისათვის, რომელიცა იდგა საგარეჯოში და ახლო მისსა სოფლებში.

93) ჰუსეინოლლი სულიანი, ბორჩალოელი, მეფისა მცნობი; საქმეთა შინა მრავალთა მისგან ხმარებული. შემდგომად მეფისა არდამორჩილდა რუსთა და ივლტოდა სპარსეთად.

94) ალიბეგ, სულთანი ყაზახისა, მდიდარი საქონლითა, შემნახავი მეფისა გიორგისა, ცხვრისა და ძროხის არვეთა. ივლტოდა სპარსეთად.

95) იბრაღიმ, სულთანი შამშადილისა. ამას ებარა მეფისა ჯორები და აქლემები.

96) პეტრე ლარაძე, მოლექსე და მწიგნობარი, შვილი მღვდელთა ხარებისა ეკლესიისა, რომელიცა თეიმურაზ მეფემან მოულოფრანგთა. მოკვდა 1837 წელსა.

97) დავით რექტორი ალექსიევი. მოკვდა 1825 წელსა.

98) ომან ხერხელიძე, აღმწერელი მეფის ირაკლის ცხოვრებისა; მოკვდა 1805 წელსა. ახლდა იულონსა და მომღურავი მისი ეახლა მეფეს გიორგის, რომელმანცა უბოძა მდივნობა კახეთისა ოქმითა.

99) სტეფანე ფერშანგი, გორელი სომეხი, მოლექსე. ამან ტყვედ მოყვანილსა ლეკსა ოსოქოლელსა ასესხა ფული რვა თუმანი და დაიხსნა მაჩაბლისაგან, პირობითა, რომ გამოუგზავნის. ლეკმად იცვა სიტყვა მიცემული და გამოუგზავნა რვისა ნაცვლად ათისცნო ესე მეფემან და იამა მეფესა. — იყო სტეფანე მოიჯარადრე ბურნუთისა და თამბაქოსი თფილისს. მრავალია მისგან დაწერილი ლექსი. მოკვდა თფილისს, 1839 წელსა, ღრმად მოხუცი.

100) დიმიტრი, იოსებ მდივნის შვილი, გვართ თუმანიშვილი-მოლექსე. მოკვდა 1821 წელსა. ახლდა მეფის ძეს მიხაილს. ს.-პ. ბ.

მისგან დაწერილსა ლექსსა სიყვარულითა:

„სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი“.

უქმნა დაწუნება ლექსადვე მღვდელმან ეგნატე იოსელიანმან. ამას შეუდგინეს ბაასი. მიწერ-მოწერისა ესე წიგნაკი, წარკითხული ჩემსა სიყრმეში, ველარსად და ვერვისთან ვპოვე. დიდის გონიერებით იყო ორთავე მხრიდგან ნაწერი. — იყვნენ სიყრმით მეგობარნი და მეზობელნი სახლთა სადგურით, მეფეთა სასახლისა.

101) ბესიკი ანუ ბესარიონ გაბაშვილი, მოლექსე, მოკვდა 1799 წელსა *; ამაზედ მრავალი სწერია და მე არაა განვიგეორე.

102) სოლომანა აბამელიძე, ბიძა მეუის რძლის ელენესი. დავით მემკვიდრის ცოლისა. მეფე გიორგი პატივს სცემდა, პატივისცემისათვის თვისისა რძლისა. მოკვდა ბრმა, ღრმად მოხუცი 1823 წელსა.

103) . . . . . საათნაეა, სომეხი თფილისელი, ცნობილი გვამი, გამოჩენილი მოლექსე. მოკვდა 1801 წელსა; იყო მწერალი მარტივითა საუბარისა ენითა, გარნა ჰაზრთა მკვეთრთა მექონი. მისთა თქმათა დღესცა იგავად იტყვიან ქართველნი; იყო მომღერალიცა, იყო სომეხი და სძაგდა სომეხი; ამისთვის ემღუროდენ სომეხნი.

104) ოთარ ქობულიშვილი, სოფლისა კისისხევისა, დესპანი ქართველთა მოსკოვისა, ოდეს შეერთდა საქართველო რუსეთსა 1801 წელსა. გარდაიცვალა 1830 წელსა; იყო ესეცა მოლექსე სიყვარულისა და მიჯნურობისა. ლექსთა მისთა იმღერდენ ქართველთა მოსაკრავენი და მექიანურენი.

105) გიორგი ავალიშვილი, ცოლისძმა გარსევან ჭავჭავაძისა.

106) იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგისა, ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავაძისა. იყო დესპანად, ოდეს შეერთდა საქართველო რუსეთსა 1801 წელსა. მოკვდა კახეთს 1837 წელსა.

107) გარსევან ჭავჭავაძე, გვამი ცნობილი.

108) პაატა ჭავჭავაძე. ამას მიანდო მეფემან ირაკლი გამოყვანა 900 ლეკისა და სარდლობაცა იმერეთისაკენ, მუნ მისრულთა ლეკთა შესაწევნელად ქართველთა ჯარისა, ოდეს დასვეს მეფედ სოლომონ. ლეკთა აღაოხრეს იმერეთი, დაიტაცეს ეკლესიათა სამკაულნი და ბარძიმ-ფეშხუმი ჰქმნეს ჭურჭელად ჭრაქისა ასანთობელად. ესე იწყინეს იმერთა და დიდად ემღუროდეს მისსა სარდლობასა. იტყვიან დღემდე იმერელთა თფილისისა აღებისა დღესა სპარსთაგან, მაგიერი გარდუხადეს ქართველთაო: ე. ი. გაცარცვეს თფილისიო.

109) ნიკოლოზ მხატვარი აბხაზი, შვილი მისი იოანე იქმნა შემდგომად ლენერალი ( ). დედოფალმან დარეჯან დაახატვინა ამას კანკელი ანანურისა ეკლესიისა და სხვათაცა ეკლესიათა, ამანვე განახლა სიფრთხილით ანანურისა ეკლესიისა კედელზედ დახატულნი ძველად 13 ასურელთა მამათა ხატნი. დღეს არაა არიან ესენი.

110) იოსებ კალატოზიშვილი, ახლდა მეფესა გიორგის და მერეთ დედოფალსა მარიამს; ამან გასცა დედოფალი, რომელსაცა

* ბესიკი გარდ. 1791 წ. იანვარში. რედ.

უნებდა გაქცევა ქალაქიდან თუშეთსა ანუ ფშავ-ხევსურეთსა. კნიაზმან ციციანოვმან დაასაჩუქრა იგი; მოკვდა 1834 წელსა. მრავლად ემღუროდა მას. მეფის ძე თეიმურაზ; როტიე გოლლანდიელი სწერს მისთვის თვისსა წიგნში. თუმცა ახსენებს მას გვართ და არა სახელით.

111) იოანე აბხაზი კარდანახელი, კაცი ქრისტიანე და პატივეცემული; მოკვდა 1828 წელსა ( ). ესე გაგზავნა მეფემან გიორგი თელავსა ორჯერ და გაატანა სანთლები კელაპტრები, რათა დღესა ქეთევან დედოფლობისსა, დაესწროს წირვისა ჟამსა მცირესა ეკკლესიასა შინა, აღშენებულსა მუნ თეიმურაზ მეფისაგან პირველისა. ესე ეკკლესია არის პირველი, ნაკურთხი ქეთევან დედოფლისა წამებულისა სახელზედ.

112) ალექსანდრე მაყაშვილი, ეშიკალაბაში მეფისა გიორგისა, ძე გამდელისა მისისა სვიმონისა. გარდაიცვალა 1823 წელსა ცხენიდან გამოვარდნით, ოდეს მიეგებებოდა მისულსა კახეთად და მიმავალსა გომბორისა გზით ექსარხოსსა იონას. ამანვე დაასაფლავა იგი იყალთოს მონასტერსა.

113) სვიმონ მაყაშვილი, ლალა მეფისა გიორგისა, დასაფლავდა იყალთოს მონასტერსა ( ).

114) დავით ჯიმშერიშვილი, ჩოლაყაშვილი, დიდად ნიჭებული კაცის სიტყვითა და მწერლობითა ( ).

115) გიორგი თუმანიშვილი, ძე ეგნატი მდივნისა, მოყვარე შვიგნობრობისა და მწერლობისა, ამან შეკრიბა ერთ წიგნად ლექსნი ძველად თქმულნი და უწოდა ქართველთა მწერლობისა ამის საუნჯესა „მრავალ-ყვაილოვანი“. დღესცა აქვს იგი შვილსა მისსა ლენერალ-მაიორსა ალექსანდრეს. მოკვდა 1837 წელსა.

116) იოანე აბამელიქი, ძმა მეფის რძლის ელენესი ( ).

117) სოლომონ (სოლომონ) აბამელიქი, ბიძა მეფის რძლის ელენესი, მოკვდა 1827 წ.

118) მირზა აფრიამა ენაკოლოფაშვილი, სპარსეთიდან შოსული. მეფემან გიორგიმ სამჯერ წარავლინა ერევნის ხანთან და მუნით შირვანსა ტყვეთა ქართველთა, დაწოენილთა მუნ დროსა თფილისის აოხრებისა, მოსაყვანად. მოკვდა 1824 წელსა.

119) შიომექიანური, ქებული მრავალთაგან და მომღერალიცა. მოკვდა 1828 წელსა, გვემული დროთა ცვლილებისაგან, მტირალი წარსულთა ჟამთათვის, მისთვის ტკიბლთა და ცრემლით მოსაგონთა. თვით პოეტი, გოდებით ჰკრავდა ჩანგთა და აგოდებდა თვით ჩანგსა.

120) დავითა მეთარე, წაგკისელი.

121) [ალაჯა, მომღერალი], სომეხი თფილისელი.

122) [ალავერდა მომღერალი], თფილისელი თათარი.

123) ნინია, დურგალი ლალიაშვილი, ჩინებული ხელოსანი*.

124) გლახა კალატოზი ზაზიაშვილი, სომეხი. ამან ააშენა ეკლესია მარტყოფს გუმბათიანი და იქავე დაასაფლავა რუსთველმან სტეფანე 1826 წელსა.

125) ოქრომჭედელი [გაბრიელ მასხალოვი], (აწ ბასხაროვი), მისგან მრავალია ნაკეთები ბარძიმ-ფეშხუმნი, ჯვარნი და ხატნი შემკულნი. ალვის სამების ეკლესიაში არის ერთი მისგან გაკეთებული სასანთლე ვეცხლისა ბატყნად ანუ ცხვრად ნაკეთი ვეცხლისა. ესე შეუწირავს მეფისა გიორგის ძეს იოანეს, როგორც სჩანს ზედა წარწერიდამ.

126) სამართებლების** მკეთებელი ივანე ზოტიშვილი. ქალაქსა ს.-პ. ბ. გაეციან 1843 წელსა. . . . სლივიცი მოხუცი, მამა მის სლივიციისა, რომლისაცა ძეგლად სიმხნისა იმპერატორმან ნიკოლოზ უწოდა სიმაგრესა ერთსა პოლშაში „ფორტი სლივიციისა“. ესე მოხუცი სლივიცი იყო ზუბოვისა აღიუტანტი დერბენტსა და როდესაც იმპერატორმან პავლე დააბრუნა ჯარი რუსეთად, მაშინ მოვიდა იგი თფილისს 1797*** წელსა და მოისყიდა სამართებლები****, ეგონა კიდევ იყო ხელოვნება ესე მუნ და მთხოვდა დაუბარო მას რაედენიშე. თვითოში მივე თვითო აბაზიო. არცა ერთი ეგროპაში ნაკეთი არ შეედრება თფილისისა სამართებლებსაო****.—ესრეთ აღვილათ იკარგება ხელოვნება?

127) ასლან ორბელიანი, ეშიკალაბაში მეფისა; მცოდნე სპარსულისა ენისა, დასაფლავდა მთაწმინდას თფილისში....წელსა 1826. ერმოლოვისა თხოვითა დაამშვიდა აღრეულობა ყაზახში და არცა მიუდგა მეფის ძეს ალექსანდრეს, რომელთა წერილთა არ უმალევდა ერმოლოვისა. შემდგომად სპარსთა დამარცხებისა შამქორს ერმოლოვმან ჰკითხა ასლანს: „მითხარ, გიყვარვარ თუ არაო?..“ ასლანმან

* № № 122 და 123-ის შორის წაშლილია სიტყვები:

[საათნავა მოლექსე და მომღერალი]

ხალ, პატა, ოტია	}	მომღერალნი ქართველნი
ისმაილა, უსეინა		თათარნი
თარუმა, პოლოს		სომეხნი.

პირველი სტრიქონი (კვ. ფრჩხილებში) ეკუთვნის ბარბარე კობულიშვილს.

** ხელნაწ. „სამართლებისა“. რ ე დ.

*** ხელნაწ. 1897.

**** ხელნაწ. „სამართლები“

***** ხელნაწ. „სამართლებსაო“.

უპასუხა: „სარდალო, არც მყვარებიხარ და არც მიყვარხარო“. — მოიწონა ესე სწორე მისი თქმა და უთხრა: ერევანსა რომ შემოვადგებით, მაშინ შევრიგდებითო.

128) იოანე სარდალი, ოდესკ. ციციანოვისა დროსა წარვიდა ჯარში, მაშინ ესე და ასლანცა და სხვანი თავადნი იგდეს ტყვედ სპარსთა. ფათალიშახმანნახა ესე იოანე და ოდეს იხილა მისსა გულზედ ვარსკვლავი ანნასი, ბოძებული იმპერატორისაგან, მაშინ ჰყვედრა მრავალი, მისწვდა თვით ვარსკვლავსა, მოგლიჯა იგი და გარდაადგო და უბრძანა: „ამისთვის უღალატე შენს მეფესა და ქვეყანასაო?“ — მოქცეული თვისდა გარდაიცვალა თფილისს .

129) აბელ ჩოლაყაშვილი, მეფისგან გიორგისა შერისხული თელავს, სადაცა მოვიდა გვიან და არა უნებდა მოწერა ხელისა ფიცი-სა ქალაღზედ. 1812 წელსა უღალატა რუსთა, რომელთაცა გაგზავნეს სიბირს; უკუ მოქცეული მოკვდა კახეთს 1838 წელსა.

130) აბელ ანდრონიკაშვილი, მიმბაში მეფისა გიორგისა, აღმაშენებელი ქოდალას ღვთაებისა გუმბათიანისა ეკლესიისა ქაშოეთისა თფილისს ეკლესიისა პლანისა. 1812 წელსა ბუნტისა გამო გაგზავნეს სიბირსა და უკუმოიქცა 1817 წელსა. იყო სიძე სარდლის იოანესი. მოკვდა და დაეფლა მუნეე 1835 წელსა.

131) თომა ანდრონიკაშვილი, შვილისშვილი მეფისა მეფისასულის ბარბარესაგან, ჯერეთ ყრმა იზრდებოდა მეფესთან. მოკვდა 1847 წელსა.

132) დავით მიმბაში თარხნიშვილი. ცოლი ამისი მაკრინა იყო ცოლის და დადიანის ლეონისა, და დედიდაჲ დავით უკანასკნელისა დადიანისა. გარდაიცვალა 1837 წელსა. ესე იყო მიმქმელი მეფის რძლის ელენესი, მეფის ძის დავითის ცოლისა (მემკვიდრისა), ოდესნიილო მართლმადიდებლობითი სარწმუნოება.

133) გიორგი ჩოლაყაშვილი, შერჩა მეფესა გიორგის, ვითარცა მეფის ძის ბაგრატის ნათესავესა ცოლით, და ვერ შერჩა რუსთა, რომელთაცა უღალატა 1812 წელსა; ამისათვის პყრობილი თფილისის ციხესა, მოკვდა 1813 წელსა.

134) ადამ ანდრონიკაშვილი, მილახვარი მეფის გიორგისა. 1801 წელსა გაჰყვა სპარსეთსა მეფის ძეს ალექსანდრეს. მოვიდა მუნით 1804 წელსა. მოხუცი 80 წლისა მოკვდა 1854 წელსა ვეჯინში.

135) ბეცია თურქისტანიშვილი, ესე იყო მოურავად ტირძნისა სოფლისა, მეფისაგან გიორგისა დადგენილად.

ტირძნისისათვის, სადაცა იყო ეგნატი იოსელიანი, სწერს შემდეგსა:

„ტირძნისი ყოფილა არაგვის ერისთვის საპურე სოფელი და მეფემ ირაკლი არაგვთან ტირძნისიცა ჩამოართვა არაგვის ერისთავთა.

„მაშინ ტირძნისი მისცა სარჩოდ ხერთვისისა ბეგსა ახალციხიდან აქ გადმოვარდნილსა. მას ბეგს გამოართვა მეფემ ერეკლემ და მისცა სამოურაოდ დავით ვისმე აბაშიძეს, და შემდგომად აბაშიძისა, მისცა მეფემ ერეკლემ მეთოდი რაჭის ერისთავს. შემდგომად გარდაცვალებისა მეფის ირაკლისა, გამეფებულმან მეფემან გიორგი წარგზავნა გამგედ მის სოფლისა ბეცია თურქისტანიშვილი და როდესაც ახალსა დროსა მეფისა გიორგისა გამეფებისა, დავით ბატონიშვილი გადმოვიდა რუსეთით და ლაშქაროვის მაგიერ სოფელი სთხოვა მეფესა, მაშინ მეფემან დაუწერიან სიგელი ტირძნისისა რომ არის ლაშქაროვისაო. მაშინ ის სოფელი: მიაბარა მეფემან სიგლითურთ დავით ბატონიშვილსა. დავით ბატონიშვილმან გამგზავნა მე განმგედ მის სოფლისა და მე გამოვსცვალე ბეცია დავითს ორს წელს გამგე მისი ჩღუჰ და ჩყუთ და რაც გამოსავალი იყო სოფლიდან ჩემს სარგოს მე ვიღებდი და საბატონოს ვუგზავნიდი დავით ბატონიშვილსა. მერმე მე გამომცვალა სვიმონ გაბაშვილმან 1799 წელსა. 1802 წელსა რუსეთით მოვიდა ნიკოლოზონიკოვი და ლაშქაროვსა ტირძნისი მიებარებინა მისთვის. ამისთვის მან ონიკოვმან გამოსცვალა სვიმონ გაბაშვილი და მიიღო ონიკოვმან ტირძნისი. შემდგომად მისსა მიიბარა ლაშქაროვისაგან და ონიკოვისა იოსებ დეკანოზმან წინამძღვრიშვილმან. ამისისა მოქმედებითა გაისყიდა ტირძნისი და მიესყიდა სულხანოვს“.

136) იოზეფდგინიძე. ესე იყო მოურავი და სალთხუცესი მუხრან-ბატონისა; მეფე გიორგი სწყალობდა მას ვითარცა მეფეთა ერთგულსა და უბრძანებდა ყოველთვის საამოდ მისდა სიტყვათა. თვით მუხრან-ბატონი ექცეოდა მას ვითარცა კაცსა დარბაისელსა. მოკვდა მოხუცი 1819 წელსა.

137) დიმიტრი საგინოვი. ზედამხედველი ქ. თფილისის თამბაქოს იჯარისა მეფისა გიორგისა დროს. ნაცვლად ამისა მიეცა რუსთაგან პენსია. მოკვდა 1821 წელსა.

138) შიოშთუმანიშვილი, ძე სულხანისა. მეფე ირაკლი სწერს მამასა მისსა სულხანს შემდეგსა წერილსა, რომელსა შინა მოიხსენებს შიოშსაცა:

„ჩვენ მაგიერად თუმანოვს მდივანს სულხანს მრავალი მოკითხვა ეუწყოს. მერე შენი წარმოგზავნილი მაიორის დისწული დავით, მრავლის საქმეების გამო აქამომდე ვერ გამოვისტუმრეთ. რომელიც ამ დროს ჩვენის ქვეყნის ამბის ვითარება იყო; ჩვენი წიგნები მოგივა და ყოველსავე იმით სცნობ. ამ დავითის ხელით რომ წიგნ-

ბი წარმოგეგზავენა შენის ძმის წიგნში, შენი დიახ შეწუხება მოგე-
წერა ულუფის მოუცემლობის მიზეზზედ, და ჩვენ ამისთვის წარსულს
ჟამს ერთი წიგნი მოვსწერეთ აშტარხანს თარხან-ალაშვილს სტეფა-
ნეს და სამოცს თუმანს დავეცესხენით, რომ მანდ შენთვის უნდა
გამოგზავნა და მაგიერი ჩვენგან მიელო, და ერთი წიგნიც იოსებ
არქიერს მივსწერეთ და იმასაც ასს თუმანს დავეცესხენით შენთვის
შოსაცემად და ჯერეთაც არ ვიციტ ჩვენის მიწერილობისამებრ ხე-
ლი გაგიმართეს თუ არა, რადგანც აქაური ამბავი ყოველივე ამ ახლის
ჟამში მოწერილი გექონდა, რომელსაცა ჩვენის წიგნებითა სცნობ;
ამისათვის ამ წიგნით ამბავს აღარას მოვიწერეთ: აქაური ნალველი
ნურა გაქვს რა, ლეთის მოწყალებით ვინცა ვინ შენიანი არიან, ყვე-
ლანი მშვიდობით იმყოფებიან, და შენს შვილს შიოშს ჩვენ ფეშქაშ-
ნივისობა ვუბოძეთ ქართლისა.

წელსა 1791.
ავგისტოს 20.

ირაკლი

“

ესე შიოშ იყო შემდეგ გუბერნიისა გახსნისა მიღებული რუსთა
მთავრობისაგანცა; მოკვდა 1829 წელსა.

139) იოსებ მელიქიშვილი, ხაზინადარი. ამას უბოძა მეფემან
გიორგი ლაშქარ-ნივისობა სომხითისა და საბარათაშვილოსი*. მოკვ-
და 1830 წელსა.

140) სოლომონ ავალიშვილი, კახელი; 1800 წელსა, ოდეს
რუსის ჯარი წარვიდა ყაზახსა, მაშინ წარატანა ჯარი ქართველთა
600 კაცი არაგველი სოლომონს. შვილი ამისი ივანე იყო ლენერალ-
შიორი და მოკვდა 1861 წელსა.

141) ზურაბ ყაფლანიშვილი, იყო ზედამხედველი თფილისის
ზაეისა, მოკვდა 1827 წელსა. ესე იყო მამა ლენერალ-ოტინფანტერი-
სა კ. გრიგორი ორბელიანისა.

142) გიორგი ყაფლანიშვილი, ნაზირი მეფისა გიორგისა,
შცოდნე არაბულისა, სპარსულისა და თათრულისა ენათა. მოკვდა
1810 წელსა.

143) ელიზბარ'ერისთვისვილი, ყულარალასი. ესე გადვი-
და იმერეთსა და მუნ შეირთო ცოლად ქალი იმერთა მეფისა სოლო-
მონ დიდისა. დაახლოვებული იმერთა მეფისა დავითისა, ურჩევდა
მიწერა-მოწერასა რუსეთთან და ჰგონებდა ამით ქსნის საერისთავოჲსა

* ხელ. „საბარათაშვილისა“.

მოპოვებასა, ჩამორთმეულისა ქართლისა მეფისაგან. მეფემან სოლო-
მონ მეორემან ჩამოართო სოფლები იმერეთსა ნაშოვნნი და მიუბოძა
რა იგინი მალხაზ ანდრონიკაშვილსა, რომელიცა იყო ქმარი მე-
ფის ძის არჩილის ქალისა მარიაშისა. გადმოსრული იმერეთით მო-
კვდა ქართლსა 18 წელსა.

144) მალხაზ ანდრონიკაშვილი, ამას ჰყვანდა ცოლად მე-
ფის ძის არჩილის ქალი მარიაშ და სცხოვრებდა იმერეთსა. შემდგო-
მად მეფისა გიორგისა ებრძოდა რუსთა, ვითარცა ერთგული იმერთა
მეფისა სოლომონისა. 1811 წელსა წარვიდა სპარსეთად და უკუ-
მოქცეული მივიდა ახალციხეს და ტრაპეზუნტსა. აქა მოკვდა მე-
ფე სოლომონ 1815 წელსა. მალხაზ შერეთ მობრუნდა კახეთსა და
მოკვდა აქა 18 . . ; ლენერალ ლეიტენანტი იოანე მალხაზიჩი
ანდრონიკოვი—დღესცა ცოცხალი არის შვილი მისი.

145) ნინია ჩერქეზიშვილი, კაკაბეთის მოურავი. დამსწრე
ნიახურას ომშიაც. საყვარელი მეფისა.

146) ზაალ ანდრონიკაშვილი, სალთხუცესი მეფის ძის იო-
ანესი. დიდი ერთგული მეფისა.

147) დიმიტრი ჩოლაყაშვილი, ფშავისა, ხევსურისა და
თუშეთისა მოურავი.

148) იოსებ ჭავჭავაძე, ნაზირი მეფისა.

149) ადამ ვაჩნაძე, დიდი ვაჟკაცი. ამან მოკლა თოფითა ჯუნ-
გუთაი (?) დალესტენელი, რომლისა თავი მოართევს მეფესა შემდგომად
ნიახურას ომისა.

150) ილია ავალიშვილი. ესე გაგზავნა მეფემან გიორგი ძმას-
თან ალექსანდრესთან ჰარსა წერილითა მასთან და ომარხანთან წი-
ნათ ნიახურას ომისა. წერილითა ამით მოუწოდებდა ძმასა დამორ-
ჩილდეს და არა შევიდეს ქრისტიანეთა სისხლის ღვრასა ლეკთა
შეწვევითა.

151) პაატა აბაშიძე ქართველი, ნაზირი; ამან შეიპყრა გზა-
ზედ კაცი, ძმისაგან მეფისა ალექსანდრესაგან გაგზავნილი იმერეთსა
და მოართვა მეფესა თფილისს. წერილითა ამით სთხოვდა მოსცეს
ჯარი თვისი იულონს, რათა განაძიონ მეფე გიორგი მეფობიდან
და მისდა ნაცვლად დასვან იულონ. ამასავე დროსა უნიშნავდა დღე-
სა, როდესაც უნდა შემოვიდეს ლეკთა ჯარი და განაძიონ თფილ-
სიდან თვით რუსნიცა, მეფისა გიორგისაგან მოყვანილნი საქართვე-
ლოსა.

მეფემან აჩვენა ესე რუსისა ლენერალსა და თვით ნამდვილი უბრ-
ძანა კაცა ძმისა თვისისა ალექსანდრესსა, წარილოს და მიართვას
მეფესა სოლომონს.

152) გიორგი ბერხეულიძე. მეფემან წარავლინა ესე და ზაალ ბარათაშვილი მდივანბეგი დემურჩალოს, ბრძანებითა, რათა ჩამოართოს მოურავობა ესე მეამბოხესა თამაზს ყაფლანიშვილსა და შიბაროს ზაალ ბარათაშვილმან. დარეჯან დედოფალმან იწყინა ესე და იქმნა დიდი შფოთი წინათ გარდაცვალებისა მეფისა. ამისთვის 8 იანვარსა 1801 წელსა მოვიდა ალექსანდრე ყარაბალით ყაზახში და აცნობა დედასა წერილით, რას მიბრძანებთო. მეფე გიორგი, გარდაცვლილი 28 დეკემბერსა, ჯერეთ არ იყო დასაფლავებული.

153) გაბრიელ რატიშვილი. ამას ვითარცა ომში ნიახურას დასწრობილსა, გაატანა მეფემან წერილი, ერთი ხელმწიფე იმპერატორთან და ერთი კნორრინგთან ლინიაზედ. წერილებითა ამით მოახსენებდა პაულეს მადლობასა ჯარისათვის და გაუფზავნა ლექთა ბაირალები; და ითხოვდა, რათა დაჯილდოვდენ ლაზარევი, გულიაკოვი, მეფის ძენი იოანე და ბაგრატ და სხვანიცა. ამასვე გაატანა საკუთარი მოხსენება, ვითარცა განმგემან ჯაბახანისა, თვით მეფისძემან იოანე, ღენერალ კნორრინგთან.

154) ზაზა ანდრონიკაშვილი, წარსრული ს.-პ. ბ. 1800 წელსა დესპანთა თანა, ზრუნეიდა დიდად მეფობისათვის ქართველთა, და ამისთვის არ მოეწონა მოხსენება ღენერალისა კნორრინგისა, მისრულისა 1801 წელსა ს.-პ. ბ., ვითამც ქართველთა არა სურდესთ თვისი მეფე. მასვე დროსა მისწერა წერილი იოანე სარდალსა ორბელიანსა და ურჩევდა არა ქმნან ამოვარდნა მეფობისა საქართველოში. წერილი ესე იგდეს რუსთა და აღუკრძალეს მოსვლა საქართველოდ. 1818 ესე ზაზა და დოსითეოს ეპისკოპოსი ფიცხელაური წარვიდენ ნევისა მდინარისა შესართავსა ფინის ზღვის პირსა, და აქა ბანაობდენ ცურვითა; მსწრაფლ აღელდა ზღვის-პირი. დოსითეოს ცურვითა გამოვიდა წყლისა პირსა და ზაზა მოტაცებული დელვისაგან დაიჩო. ვერღა იპოვეს ვერცალა გვამი მისი. იყო წლისა 50 და სცხოვრებდა იულონ მეფის ძესთან მისსა მწყალობელთან, რომელთაცა უყვარდა იგი, ვითარცა კაცი დიდად სიტყვა მკვერი და აზრთა დიდთა და საფუძვლიანთა მექონი.

155) გიორგი ამილახვარი, ამას ჰყვანდა ცოლად დაჲ სარდლისა დავით ორბელიანისა. 1801 წლისა იანვრის დამდეგს, იულონმან მოიტაცა ტყვედ ცოლი ესე მისი ქეთევან და მიიყვანა თვისდა სოფელსა ბელოტს. მემკვიდრე მეფის ძე დავით აპირებდა რუსთა ჯარითა ზედა დასხმასა. მაშინ გაიქცა იმერეთსა იულონ და განთავისუფლდა დისწული მემკვიდრისა ტყვეობისაგან.

მოხელანი მოუკავად მეფისა გიორგისა ღროსა იყვნენ
 შემღებნი პირნი:

მოურავნი ქართლისა:

ერასტი ამილახვარი .
 ქაიხოსრო სუმბათოვი მოლა-
 რეთხუცესი . . .
 ბარამ გურგენიძე ნაზირი
 ალექსანდრე მაყაშვილი.

ფარსადან ქარუმიძე .
 გიორგი ამილახვარი
 ლუარსაბ ლოლაძე და გოგია
 ბეგიაშვილი
 გოგია ბეგიაშვილი
 დავით ბიბილური
 ფირან ჩერქეზიშვილი.

გოგია ფურცელაძე
 გოგია მირზაშვილი . . .
 ეგნატი იოსელიანი (ორჯერ)
 ნინია ამილახვარი
 მიმბაში ზაზა მაჩაბელი
 ნაყსიდა ზარდიაშვილი .
 ევგენი აბაშიძე

ნიკოლოზ გლურჯიძე მოლა-
 რეთხუცესი . . .
 დომენტი წინამძღვრიშვილი
 დავით აბაშიძე ქეშიქჩი-ბაში
 შანშე ერისთვისშვილი
 რევაზ ვახვახიშვილი
 თამაზ ორბელიანი
 ადამ ანდრონიკაშვილი . . .
 ოსეთა ბებუთაშვილი მიშკარ-
 ბაში

სოლანლულს

ნავთლულსა
 დიდუბეში
 წინწყაროს ორსავე აელაბარში
 კუკიას

ახალ სოფელში
 გორში

მეჯვრისხევის
 მეჯუღაში
 სათემოს
 კიწნისში და ტყვიავეში, ღვი-
 დისში

პატარა ლიახვსა და ოსებისა
 ვანათსა, არბის, შინდისს
 ტირძნისში
 ცხინვალში და ქარელში
 ქელვი და აჩაბეთი
 მალრანდოვლეთში
 ალსა, სურამსა და ქეფინის-
 ხევისა

ხიდისთავსა
 გლურჯეთსა
 ბორჩალო და შილიხოს
 შულავერსა
 ახატელისა თათრებისა
 დემურჩასალის
 კახეთში თათრებისა ქირჩხლის

ბაადარსა

სოლომან არლუთაშვილი
საამ ბარათაშვილი .
პაატა აბაშიძე
სოლომან გაბაევი
გიორგი ციციშვილი სარდალი

ოსედა ყორღანაშვილი მილახვარი
გარსევან ქავჭავაძე . . .
გიორგი ციციშვილი სარდალი

სარგენში
ძველს თაქლასა
ახალს თაქლასა
მულანლოსა
ელეებისა, ქოლაგირისა, მულან-
ლოსა, ქოშქილისისა, აყლი-
ლისა, უზუნლარისა და დი-
სილისა
ჰასან-ხოჯალისა
ყაზახის თათრებისა
ფამბაკისა

მ ო უ რ ა ვ ნ ი კ ა ხ ე თ ი ს ა :

ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილი .
თადია ჩოლაყაშვილი (მის ნაცვ-
ლად ვახტანგ ორბელიანი) .
დავით მაყაშვილი .
ზაალ ანდრონიკაშვილი
გოგია ნათალიშვილი .
დიმიტრი ჩოლაყაშვილი
გლაბა საგინოვი აზნაური
ალექსანდრე მაყაშვილი
დავით და იოანე ქობულოვი
ალექსანდრე მაყაშვილი *.
იროდიან გურგენიძე
გიორგი ვახეახიშვილი
ოსებ ქავჭავაძე . . . .
სფირიდონ ჯანდიერიშვილი
ომან ჯანდიერიშვილი
დიმიტრი ანდრონიკაშვილი
დავით ჯანდიერიშვილი
დურმიშან ჩოლაყაშვილი

ალათანგო პეტრიაშვილი
ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი .
თამაზ ჯორჯაძე
დიმიტრი ჯორჯაძე .
დავით მაყაშვილი

მანავში

თვალ-საგარეჯოს, სართიქალაში
უჯარმასა
ორსავე მარტყოფში
ლილოსა
თიანეთში და მარჩლისში
ქისტაური
ბოქორმას
ზემოხოდაშენსა
ძველის გალაენისა თელავსა
თელავსა
კალაურსა
ირაკლის ციხისა
ქვემო ხოდაშენსა და შაშიანსა
ურიათუბანსა
ველისციხეს
გურჯაანში
პანკისში, ბახტრიონსა და ქორ-
ბალას
მალრიანში
ლალისყურსა
შაქრიანსა
ენისელსა
აღდგომას

* ორივე სიტყვა გადახაზულია ხელნაწერში.

გიორგი ნოდარიშვილი და ფა-
რეშხუტესი ანდრუყათარ ბანცუ-
რიშვილი

კირილე ავალიშვილი
დავით ჩოლაყაშვილი
ლუარსაბ თარხნიშვილი
იმონ ქობულიშვილი
გარსევან ვაჩნაძე
სპირიდონ თარხნიშვილი
ლუარსაბ თარხნიშვილი
ომან მაყაშვილი .

დავით და იოანე ქობულიშვილი .
რევაზ ანდრონიკაშვილი სარ-
დალი . . . . .

როსეფ ჯანდიერი ნასახჩი-ბაში
ნინია ჩერქეზიშვილი
დურმიშხან ჩოლაყაშვილი
დიმიტრი ჩოლაყაშვილი

შილდას

ლომის-ციხეს
ვეფხვის-ციხეს
ფაშაანსა
სანავარდოს
კუქვანსა და ორსავე გაეაზას
ვანთას
აკურას
ყარაჯალას პირაქეთ თათრებისა.
და კახეთში მცხოვრებთა
თათრებისა ყიზილ-აჯილისა

ქიზიყში

ჯიმიტსა და ყანდაურას
კაკაბეთსა
თუმებისა
ფშავისა და ხევსურებისა.

ს ა მ ლ ვ დ ე ლ ო წ ე ს ი

მ ე ფ ე ის ა გ ი ო რ გ ი XIII დ რ ო ს ა ს ა მ ლ ვ დ ე ლ ო წ ე ს ი ი ყ ო
შ ე მ დ ე გ ი :

- 1) კათოლიკოსი
- 2) ქართლსა მიტროპოლიტნი: სამთავროსა
თფილისისა
რუისისა
- 3) არქიეპისკოპოსნი: წილკნისა
მანგლისისა *
- 4) ეპისკოპოსნი: ურბნისისა
სამთავისისა
ნიქოზისა
- 5) კახეთისა მიტროპოლიტნი: ალავერდისა
ბოდბისა
ნინოწმინდისა

* ამ სიტყვის წინ სწერია „არქიეპისკოპოსი“, რაიც ზედმეტია. რედ.

- 6) არქიეპისკოპოს[ნი]: რუსთავისა
ნინოწმინდისა
- 7) ეპისკოპოსნი: ნეკრესისა
ხარკაშნისა

მეფისა დროსა იყვენენ მონასტერნი:

- ქართლისა: შიომღვიმისა.
მეტეხისა
იკორთისა
ანანურისა
ჯვარისა
მღვიმისა
ლარგვისისა
ხობისა
ულუმბიისა
გეთსამანიისა
თირისა

- კახეთისა: 12-გან ორნი: { დავით გარესჯელისა
იოანე ნათლისმცემ-
ლისა
- შუამთისა { ალავერდელი განაგებ-
ბოკორმისა { და
- წ. საბასი {
ხირისა { განიგებოდა
ღვთაებისა ვეჯინსა { ბოდბელისა-
ნათლისმცემლისა { გან

ქართლისა მღვდელთმთავარნი: კახეთისა
კათოლიკოსი ანტონი II. ალავერდელი, — განმგედ თვით ან-
ტონი.

მთავარ-ეპისკოპოსი იოანე (მო-
კვდა 1802 წ.) ბოდბელი იოანე
თფილელი არსენ ნინოწმინდელი მიხაილ
შროველი იუსტინე რუსთველი სტეფანე

წილკნელი იოანე (შვილი სქემო- ნეკრესელი ამბროსი; ესე Ⴖ
სანისა ონისიფორესი 38 წლი- დას იღვა.
სა, ქარუმძე.)

ურბნისელი თულიოს
სამთავნელი გერუასი
ნიქოზელი ათანასი

ნოახუარისა ომში დასწროფილნი და მხნეობით Ⴖ
ბამოჩენილნი მუნ პირნი იჰყვენან:

- მეფის ძენი: | იოანე
ბაგრატ
- ქართლისა თავადნი: პაატა აბაშიძე, ნაზირი მეფისა
ზაალ ბარათაშვილი მდივანბევი
ვიორგი ზერხეულიძე
ვაბრიელ რატიშვილი
- კახეთისა: რევაზ ანდრონიკაშვილი, ქიზიყის მოურავი
ზაზა ანდრონიკაშვილი, სალთხუცესი მეფის ძის
იოანესი
იოანე ზურაბიშვილი
ზაზა ზურაბიშვილი
იოანე ანდრონიკაშვილი
როსებ ჯანდიერიშვილი
ვიორგი ჯანდიერიშვილი
ადამ ვაჩნაძე
იოსეს ვაჩნაძე
ასლან ონანაშვილი
ვიორგი ჩოლაყაშვილი
დიმიტრი ჩოლაყაშვილი, ფშავის და თუშის
მოურავი
ლუარსაბ სუმბათიშვილი, მიმბაში
იოსებ ჭავჭავაძე, ნაზირი მეფისა
ილია ავალიშვილი
იოანე ქობულიშვილი, პოლკოვნიკი ქართველთ
თოფხანისა
ალექსი ყალათრიშვილი, კაპიტნად წოდებული
ქართველთ ჯაბახანისა და
ვიორგი ჩამბურიშვილი კაპიტანივე ჯაბახანისა

ამასვე ომში დაესწრნენ ექიმნი ქართველთა მეფისა, ფრანგნი
სარწმუნოებით:

ოსეთა ყარაშვილი და შვილი მისი იოანე

ს ა მ ო ხ ე ლ ო ნ ი მ ა ფ ი ს ა ბ ი ო რ ბ ი ს ა XIII

სამხედრონი:	სარდალი სარქარდარო მიმბაში პუნსედ-ბაში უზბაში ფანჯაბაში დელ-ბაში
სასახლისა:	სალთხუცესი ვეზირი მდივანი ფეშქაშ-ნევისი მუსტოფი მოლარეთ-ხუცესი ნაზირი სალაროს ნაზირი მოლარე სალაროს მუშრიბი მუშრიბი თუმმალი
სამეფოჲსა:	ყულაჩ-ალასი ეშიკ-ალაბაში ქეშიქჩი-ბაში ქორიასაული ნასახჩი-ბაში მირისშქარ-ბაში ბოქოულთ-ხუცესი-
სამოქალაქონი:	მოურავი მელიქი მამსახლისი ნაცვალი ქეთხუდა თავი ქეთხუდა მეორე

სამოურავონი:

თფილისისა
ქიზიყისა
თუშისა
ხევსურეთისა
ფშავეისა
სამშაღილისა
ბორჩალოსი
ფამბაკისა
გორისა
თელავისა
საგარეჯოსი
სურამისა

რედაქტორის შენიშვნები

I. ტექსტიკისათვის

პლატონ იოსელიანის მონოგრაფიას „ცხოვრება მეფის გიორგი მეცამეტისა“ თავისი ისტორია აქვს. ეს წიგნი ავტორმა 60-ან წლებში დასწერა. 1867 წელს ხელნაწერი უკვე დასაბეჭდად ჰქონია გამზადებული და წაუკითხავს ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანს (1800—1869). ეს უკანასკნელი თავის პოლემიკურ წერილში „პლატონ იოსელიანს“ (იხ. წ. კ. სახ. № 1646) სწერს:

„პლ. იოსელიანმა წამიკითხა, 1867 წელსა აპრილის თუესა, თავისი ამ ახლო ხანებში თხზულება საქართველოს მეფის გიორგის მეცამეტეს ცხოვრება“ (გვ. 1).

იმავე წელს ხელნაწერის ერთი ასლი, საკუთრივ მის მიერ შესწორებული (ამ ხელნაწერის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ), ბროსესათვის გაუგზავნია ქ. პეტერბურგს, იოანე ბატონიშვილისათვის გადასაცემად. თავდაპირველად კი მას განზრახვა ჰქონია პირდაპირ თავისი ადრესატისათვის გადაეგზავნა ხელნაწერი. ეს ჩანს ბროსესადმი მიწერილ ბარათებიდან (იხ. პლ. იოსელიანის წერილები ბროსესადმი წ. კ. სახ.ის № 4797); 1867 წლის 22 აპრილის თარიღით პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს ბარათის post-scriptum-ში:

„მეფისა გიორგი მე-XIII ცხოვრება ქართულად შევასრულე. ორ კვირაზედ ვუგზავნი ქ. იოანე გრუზინსკის. ეს ამას თქუენ გარდმოგცემსთ. ვჭგონებ საჭირო იყოს აღსავსებად ქართულთა მეფეთა ცხოვრებისათვის, თქვენგანვე დაბეჭდილისა“ (იქვე... პ. იოსელიანი გულისხმობს ბროსეს შრომას: *Histoire de la Georgie, I—II, 1849...*).

მეორე ბარათში კი პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს:

„უფალა ბროსეტ!

მოწყალეო ხელმწიფევი!

ამასთან მოპირთმეგია „ცხოვრება მეფისა გიორგი XIII“ ჩემგან შედგენილი. გთხოვ განიხილო და მერეთ გარდაჰსცეთ უგანათლებულესსა იოანე გრუზინსკის, რომელიცა ჯერეთ არ არის პეტერბურლსა. იკმნება ამა ცხოვრებამან — უკეთუ თქუენცა დაუმატებთ თქუენთა სხოლითა, — შეავსოს პერიოდი ქართულთა მეფეთა.

თქუენი მორჩილი

პლატონ იოსელიანი

9 მაისს 1867

თფილისით“

მარი ბროსესა (1802—1880) და პლატონ იოსელიანის მეცნიერული ურთიერთობა არ არის შემთხვევითი. ეს ურთიერთობა იწყება 40-ან წლებიდან და გრძელდება 70-ან წლებამდე. როგორც მათი მიწერ-მოწერიდან ჩანს, პლ. იოსელიანი ბროსეს აწვდიდა საინტერესო ისტორიულ დოკუმენტებსა და ხელნაწერებს, გადაჰ-

ქონდა სხვადასხვა ტაძრის წარწერები და თავის გამოკვლევებთან ერთად უგზავნიდა პეტერბურგში, სადაც გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი ნაყოფიერი მუშაობას ეწეოდა ქართული ისტორიოგრაფიის დარგში. პლ. იოსელიანი აფასებდა „პირველი უცხოელი ის“ (მისივე სიტყვებია) დაინტერესებას საქართველოს წარსულითა და ლიტერატურით. თავის მხრით, მარი ბროსეც უგზავნიდა საკუთარ შრომებს პლ. იოსელიანს და აძლევდა რჩევებს ისტორიისა და გრამატიკის საკითხებში. ბროსე პირდაპირ გამოსთქვამდა ხოლმე თავის აზრს პლ. იოსელიანის შრომებზე (ამ უკანასკნელისადმი მიწერილ ბარათებში). როგორც ჩანს, პ. იოსელიანის გრამატიკა მას არ მოსწონებია (ამას ცხადყოფს პლ. იოსელიანის მკაცრი პასუხი, რომელიც მიწერ-მოწერაშია დაცული). „გიორგი მეცამეტეს ცხოვრებას“ შესახებ კი ბროსეს აზრი უცნობია.

მონოგრაფიის ხელნაწერი, რომლის შესახებაც პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს, ამჟამად დაცულია საქ. მუზეუმში (იხ. საისტ.-საენ. საზ. № 2301). ის ხელთ ჰქონია გრიგოლ ორბელიანს, რომელსაც ამ ხელნაწერის ასლი თავისთვის დაუტოვებია. ეს არ არის შემთხვევითი მოვლენა, თუ გავეთვალისწინებთ იმ ლიტერატურულ ურთიერთობას და მეგობრობას, რომელიც ამ ორ არქაისტს შორის არსებობდა. პლ. იოსელიანი ავტორიტეტული პიროვნება იყო გრ. ორბელიანისათვის ისტორიისა, ლიტერატურისა და გრამატიკის საკითხებში. მათ შორის არსებობდა ურთიერთ რჩევის ტრადიცია და გაუგებარ საკითხების ახსნა-განმარტებისათვის გრ. ორბელიანი ხშირად მიმართავდა ხოლმე მას. ამ მოსაზრებას ადასტურებს ერთი დოკუმენტი—გრ. ორბელიანის წერილი პლ. იოსელიანისადმი—რომელიც ამ მოგვყავს:

„ჩემო მოწყალეო ბატონო პლატონ!

გთხოვთ მიბრძანოთ, სად იყო კარნუ ქალაქი და ანუ ამჟამად რას ეძახიან? ძალიან საჭიროა ჩემთვის, ესე იგი ჩემის ტოლუმბაშისათვის.

თქუენი გულითადი პატივისმცემელი

თ. გრიგოლ ორბელიანი

30 აპრილს 1870

[იქვე მიწერილი პ. იოსელიანის მიერ]:

კარნუ ქალაქი იყო ძველად სომხითისა. თეოდოსი დიდმან ვიზანტიისა იმპერატორმან (346 — 395) განაახლა და უწოდა სახელი თეოდოსიპოლი. თურქთა უწოდეს აზრუმი.

პ. იოსელიანი

[post-scriptum-ში]:

რომელთა დროსა ეწოდა ამას Arx Romanoruin, ე. ი. სიმაგრე ანუ ციხე რომაელთა. აქედამ შედგა სახელი ქალაქისა: არხ-ურუმი, ე. ი. ციხე-ურუმი თა ანუ რომაელთა“ (იხ. საქ. მუზ. № 1839)“.

ამიტომაც სრულიად ბუნებრივია თუ პ. იოსელიანის ხელნაწერის ასლი ორბელიანს თავისთვის დაუტოვებია.

როცა ილია ჭავჭავაძემ მოისურვა „ცხოვრება“-ს დაბეჭდვა ჟურნალში 1878 წელს, გრ. ორბელიანმა მას გადასცა ხელნაწერის ასლი. აი გ. ორბელიანის წერილიც ილიასადმი (იხ. წ.-კ. საზ-ის № 2660):

ჩემო ბატონო,
კნაზო ილიავ!

სიხარულით მომირთმევია მეფე გიორგის ცხოვრება თქვენის ახალის ჟურნალისათვის. მოიხმარეთ, თუ გამოგადგებათ, მაგრამ კი თავის დროზე ისევ დამიბრუნეთ

თქვენი მარადის ბედნიერების მსურველი
თ. გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი

27 დეკემ: 1878^ა.

„ცხოვრება“ პირველად დაიბეჭდა ჟურ. „ივერიაში“ 1879 წელს (იხ. № № 9—10). ცალკე გამოსცა ზ. კიკინაძემ 1895 წელს. ეს გამოცემა წარმოადგენს ივერიის ტექსტის განმეორებას და შეიცავს ყველა იმ შეცდომებს, რომლებიც „ივერიაში“ დაბეჭდილ ტექსტში მოიპოვება—გამომცემელს უცვლელად გადმოუბეჭდავს მონოგრაფია ჟურნალიდან. ამის შესახებ სწერს თვითონ გამომცემელიც: „გიორგი მეფის ცხოვრება“ დაიბეჭდა დედანზედ სასტიკის შეთანხმებთ და შედარებით. ბევრს ალაგას ჩვენ შეცდომებიც შევამცნიეთ, მაგრამ ამას ჩვენი კალამი არ შეხებია, არსად წერტილი, მძიმეც კი არ შეგვიცვლია. მხოლოდ ჩემის ავადმყოფობის მეოხებით ერთს ფორმაში შეცდომა მოუხდა კორექტორის (ric) მსწორებელს და ერთს ალაგას ჰაბუას (ორბელიანი) მაგიერ ჰაბუა ნახმარი“ (იხ. ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა და საქართველოს რუსეთთან შეერთება. აღწერილი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანის მიერ. ტფილისი, 1895. გვ. 1, ბოლოში).

„ცხოვრება“-ს დედნის ის ასლი (ორბელიანისეული), რომელიც ივერიაში დაიბეჭდა, ამჟამად უცნობია. საქ. წ.-კ. საზ-ის № 3053 წარმოადგენს მონოგრაფიის პირველი ვარიანტის ასლს, რადგან მასში არ მოიპოვება ის ადგილები, რომლებიც პ. იოსელიანს დაუწერია უფრო გვიან. ქრონოლოგიის აღმნიშვნელი ციფრები ბევრ ადგილას არ არის დასმული და მონოგრაფიის მხოლოდ შემდეგ თავებს მოუღწევია ჩვენამდე: VII, XXVIII, XXIX — XXXII, XXXIV — LXIII, LXVI, LXVIII, LXXIV — LXXXI, LXXXIII — C, CII — CXI, CXIII — CXV, CXVII — CXXV, CXXVII — CXXXI, CXXXIII — CXXXIV. CXXXVI — CXXXVII, CXXXIX, CXLI — CXLIV, CXLVI — CXLIX, CLII; ამრიგად, წ.-კ. საზ. № 3053-ს მნიშვნელობა არა აქვს მონოგრაფიის ტექსტის დადგენისათვის. მაგრამ ამ ხელნაწერთან ერთად დაკულია ორიგინალები ზოგიერთი დოკუმენტისა (მაგ. ბარბარე ქობულთშვილის წერილები და სხვ.), რომელიც მონოგრაფიის პირველ გამოცემაში იყო დაბეჭდილი ღიდი შეცდომებით.

მონოგრაფიის ტექსტის გასწორებისას ჩვენ მივმართეთ საისტ.-საეთ. საზ-ის, ხელნაწერს № 2301; ეს ხელნაწერი, როგორც აღნიშნული იყო, წარმოადგენს მონოგრაფიის ძირითად დედანს, თუმცა მონოგრაფიის უმეტესი ნაწილი გადაწერილია სხვისი ხელით, რომელიც შემდეგ აეტორს გაუსწორებია. ეძღვნება ის იოანე გრუზინსკის და ჩასმულია კარგ ყდაში. მე-2 ფურცლის პირველ გვერდზე სხვისი ხელით დაწერილია სათაური:

ცხოვრება
მეფის გიორგი XIII-ისა
თფილისი

(შავი კორპუსით აწყობილი ასოები დაწერილია ხუცური ასომთავრულით)

მე-3 ფურცლის 1-ლ გვერდზე მეორდება სათაური:

ცხოვრება,
მეფისა გიორგი მეათცამეტისა
აღწერილი,

პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანის მიერ

თფილისი
1867

შემდეგი ფურცლის ცალკე გვერდებზე დაწერილია მიმართვა იოანე გრუზინს-
კისადმი (ხელი პლატონ იოსელიანისა):

„მათს უგანათლებულესობას

მეფისა გიორგი XIII ძის იოანეს ძის ძეს

იოანე გრიგორის ძეს გრუზინსკის

დავსწერე ცხოვრება ესე მეფისა გიორგი XIII ვიტყვი სვინდისით, პირუთ-
ნებელად, მოვიღე ცნობანი ესენი ჭეშმარიტთა მომთხრობთა პირთაგან და წე-
რილთაგან ნამდვილთა, რომელთაცა მოაწიეს ჩემადმდე. შევისწავლე საქმენი
ესენი კაცთაგან, თანადამსწრეთა დროთა მათ და თვით მოკმედთა გვაბთა და
პირთაგან. პირნი ესენი, მომთხრობელნი საქმეთა ამთა იყვნენ დაახლოვებით
ცნობილნი ჩემგან მეუღლე თვით მეფისა ბატონი დედოფალი მარიაჲ; ძმანი
თვით მეფისა მირიან და ფარნაოზ, ძენი მეფისა ბაგრატ, თეიმურაზ, მიხაილ,
ილია, ოქროპირი და ირაკლი; ქალნი მისნი მეფისა-სულნი სოფიო, დედოფალი
მეგრელიისა ნინა, რიფსიმა და თამარ; მეფისა დანი ანასტასია და თეკლა; მე-
ფისა რძალნი ანა მეუღლე ფარნაოზისა, ელენე მეუღლე დავით მეგვიდრისა
პირმშობასა შვილისა თვით მეფისა, ელენე მეუღლე მეფის-ძის თეიმურაზისა,
შვილის-შვილნი მეფისა და ძმისწულნი მისნი; მძახალნი და მოყუარენი მეფისა
ეპისკოპოსნი და მღვდელნი, ბერნი და ერის-კაცნი, მეფესთანა ჯდომილნი,
მესაუბრენი მისნი და მასთან მოხუშარნი, მასთან მოგზაურნი და თანა-
მხარხველნი მისნი, შემაქცეველნი და მსახურნი მისნი, მასთან ზოგად მლოც-
ველნი და დამტირებელნი მისნი, მტერნი მისნი და ოდესმე მაყუედრებელნი
საქმეთა მისთა და მისთვის არა კეთილისა ჰაზრისა მექონნი.

მეფეთა ისტორია, მეფემან უნდა ჰსწეროსო,—ზნირად მეტყოდა მეფის ძე თეი-
მურაზ. თქმასა ამას აქუს თავისი ჰაზრი, ძალი და მნიშვნელობა. მეფემან, უეჭ-
ველად, უკეთ იცის, რასა რაჲსათვის იქმს. ჩუენ მწერალნი, არა მეფენი, ადვი-
ლად შეეპსცდებით საქმეთა მომდინარეობისა კულხედ და გზაზედ; ადვილად
ვერ-ვპაოვებთ მიზეზთა, რომელთაცა აწარმოეს ანუ ამიზეზეს საქმე რაჲმე.

მაშა ვითარ ვაბყედ წერა ცხოვრებისა ამის? მე მამა-პაპითა ვეკუთუნოდი
მეფეთა სასახლესა გუარისა-გამო ძუელისა. 1560 წლიდამ, ვითარცა ფიცისა
კაცნი ვიყუენით სუანეთსა, ოდიშსა, იმერეთსა და ქართლსა. ვითარცა სასახ-
ლისა კაცნი ვაზლდით მთავართა და მეფეთა იმერეთისა და ქართლისა დასრუ-
ლებადმდე მეფობისა. მეცა თვით, ვიყავ დაახლოებული [ხელნაწ. „დაახლო-
ბული“] მეფის-ძეთა ვითარცა მათთანა შინაური, მათთან დაბინავებული,
მათთან გამოკუთვნილი და შენახული. მათთანა ოთხსა წელსა (1831 — 1835) და
კულად ორიცა წელი (1843 — 1844) ვითარცა მეკობარმან მათმან და გამოძ-
კითხულმან დროებათა წარსრულთა საქმეებისა, ვასცან შეფობითი მნიშუნე-

ლობა და ღირსება, მეფეთა მოვალეობა, მეფეთა მოთხოვნილება, ძალი, სიმტკიცე და სისუსტე მათი. შევისწავლე მეფეთა საუბარი, რიხსუა მათი და ალერსი და ატიკურნი ოდესმე თქმანი.

ვიტყვი აქა კ[ე]შმარიტად, რ[ომ]ელ მეფისა სასახლისა წვერნი ესენი, თუმცა დიდსა ნაკლულეფანობასა ზ[ინ]ია მყოფნი ს.-პ. ბ. და მოსკოვის და აქაცა, იყუნენ სიტყვისამებრ

1) რუსთაველისა:

[იყო არაბეთს როსტევენ მეფე] ღუთისაგან სვიანი
მაღალი, უხვი, მდაბალი [ლაშქარ-მრავალი, ყმიანი]
მოსამართლე და მოწყალე. [ზორკმული, განგებიანი]
[თვით მეომარი უებრო] * კულავ მოუბარი წყლიანი.

32.

2.) ანუ ბუნებით და სისხლით მეფურნი, სიტყვისამებრ ჩახრუხაძისა:

სიუხუდ ზღუებრი, სიმაღლით ცებრი,
მდაბლად მოწყალე, კურეტად ნარნარი.

22.

3.) ანუ კულად სიტყვისამებრ შავთელისა:

თუალი ხარ ბრმათა, თვით მზრდელი ყრმათა,
მშიერთა პური, უსახლთ სართული,
მამა ობოლთა, მსაჯული კურეთა, |
შიშუელთ სამოსად მინიკებული.
მოხუცებულთა, შრომით რებულთა,
სიმტკიცის კურთხად მისაყრდნობელი
მოგუფენ სიბრძნესა, წერილთ სიღრმესა,
თვით განგვიმარტებ მაღლთა მოხრობელი

63.

4.) და არა-ოდეს არ შემინჩნეია იგი, რასაცა იტყვის ბაგრატიონთათვის იოსებ თფილელი.

ზოგთ ბაგრატიონთ ასე ჰსჭირთ, არ ახსოვთ სამსახურია,
რა გინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია,
მაბუნლარს სიტყვას უსმენენ, ვის ვისთვის რომ აქუსთ შურია,
ვის რა გაოდა ქართლშია, მეც რომ მექამა პურია.

279.

ესრეთი მათთან დაახლოება, და დაახლოვებისა-გამო მათთან შემეცნება ამბავთა და მოთხრობათა იყო მიზეზი, რომელ ესრეთ გაბედვით აღუსწერე ცხოვრება ესე მეფისა.

მოთხრობათა ამათ ჩემთა ნაწილ-ნაწილ და ნაპერ-ნაპერ შეკრებილთა და დაწერილთა უძღურებისა-გამო და თუალთა სისუსტისა, ვერ მივეც სისტემა სინქრონიზმისი: ამისთვის ვითხოვ მკითხველთაგან მოტევენბასა. ამასთან ვიტყვი ამასაცა, რ[ომ]ელ რუსთა არხივასა, ჩემგან უცნობსა და არა-ადვილ მოსაძიებელსა, არა შეეგებ.

* ფრჩხილებში შეტანილი სიტყვების ნაცვლად ხელნაწერში წერტილებია რე დ.

მეფე გიორგი XIII იყო პაპისა თქუენისა მამა. ამისთვის, თქუნ, ვითარცა უფროსსა, პირშოსა სახლისა მისისა შთამომავალსა და მემკვიდრესა, — გიძლუნი ცხოვრებასა ამას მისსა.

უგანათლებულესობისა თქუენისა

ერთგული და მორჩილი

პლატონ ეგნატის - ძე იოსელიანი

„25“ მარტი 1867 წელსა

ქ. თფილისს

დღე ესე, — დღე ხარებისა ყ[ოვლად] წმინდისა ლუთისმშობელისა, რ[ომ]ლისა წილნდომილად იწოდება ძუელთაგან ქართუელთა სამეფო; დღე ესე, — დღე ძეგლისა ქ. თფილისს დღესასწაულებით აღმართვისა პატივად უგანათლებულესისა კნიახის მ. ს. ვორონცოვისა; და ამისთვის დღე ესე, — დღე მრავლისა კეთილისა მომასწავებელისა შემდეგთა მოსალოდინებელთა დროთათვის“ (ეს მიმართუა, იგ. ბერძენოვის შესავალი წერილით, დაბეჭდილია 1868 წლის „ცისკარში“ (იხ. № 12) სრულიად უცვლელად. შტრ. „ბიბლიოგრაფი“. № 36).

ამ მიმართვის შემდეგ ცალკე გვერდიდან იწყება თვითონ მონოგრაფია. პირველი პარაგრაფის ზემოთ პ. იოსელიანს თავის ხელით დაუწერია სათაური:

„ცხოვრება მეფისა გიორგი XIII“

მონოგრაფიის თავებად დაყოფა (რომაული ციფრებით) ეკუთვნის ავტორს. მასვე ჩაუწერია საკომენტაროო ციფრები ხელნაწერში. შენიშვნები („სხოლიონი“) კი მოყვანილია მონოგრაფიის ბოლოში და შესრულებულია ავტორისავე ხელით (თუმცა ზოგან გადამწერიც დაუხმარებია).

მონოგრაფიის მთელი რიგი აბზაცები (და ზოგჯერ თავებიც) პ. იოსელიანს დაუწერია, როგორც ჩამატებანი. უმთავრესად კი მონოგრაფია სხვისი ხელით არის გადაწერილი. როგორც ჩანს, ავტორს ის ცალკე ფურცლებზე და ცალკე თავებად უწერია (ისტორიულ ამბავთა თხრობისას პ. იოსელიანი არ იცავს მკაცრ ქრონოლოგიურ რიგს. ამის შესახებ თვითონაც სწერს მიმართუაში). მონოგრაფიის ეს დამოუკიდებელი თავები შემდეგ სხვას გადაუთეთრებია. გადათეთრებული ადგილები ავტორს თვითონ გაუსწორებია.

ხელნაწერი ჰქონია გრ. ორბელიანს, რომელსაც მონოგრაფიის აშეებზე წითელი ფანქრით მიუწერია შენიშვნები. მოგვყავს რამდენიმე მნიშვნელოვანი შენიშვნა:

1. ხელნაწერის ფურც. 130. გვ. 2. თავი CXXVII. ომარ-ხანის შესახებ გრ. ორბელიანი შენიშნავს:

„ომარ ხანი, ანუ როგორც ლეკნი ეძახიან უ მ ა ხ ა ნ იყო მხოლოდ ხანი ავარიისა, და სხუანი დაღისტენლნი პატივს ჰსცემდენ ვითარცა დაღსა ვაჟკაცსა“.

2. იმავე თავში, აშინაზე:

„ომარ ხანმა აიღო ვახანის ციხე და იქიდან გამოიყვანა ტყვედ ორნი დანი აბაშიძისა, რომელნიცა იყვნენ ბებიის ჩემის დები. — მე, როდესაც ვიყავ ავარიის მმართველად, ვდგე იმ სახლში, სადაცა ჰსცხოვრებდა მიაი, ომარ ხანის ცოლი, ბებიის ჩემის და. ზოგნი ერთნი მაიას მსახურნი, იყუნენ ისევე კოცხალნი და მე მსახურებდენ“.

3. იმავე თავში პ. იოსელიანის სიტყვებს: „ომარ ხანს მოუკვდა დროთა ამათ ცოლი აბაშიძეთა ასული“, გრ. ორბელიანი შენიშნავს:

„არა! აბაშიძის ქალი, ომარ ხანისა სიკუდილისა შემდეგ, გამოვიდა საქართუელოში და არ მახსოვს რომელი თავადიშვილი შეირთო იმერთში. — დაუვიწყებლობისათვის ვიტყვი: ორნი დაუძინებელნი მტერნი და საქართუელის დამამხობელი ომარ ხან მარხია ზაქათალის მეჩითში, და თავი აღამაჰმადხანისა ცა იქავე. — თავი ესე მოართვეს იბრაიმ ხანსა ყარაბაღისა ბელაქანში, სადაცა იყო ლტოლვილი შიშისა გამო ყაენისა. — თავი ყაენისა ვგდო უპატიურობით და ფეხსა ჰსცემდენ მუნ [?] ლანძღვითა. მაშინ ჰარელები მოვიდნენ იბრაიმ ხანთან და მოჰსთხოვეს თავი ყაენისა, ამ სიტყვით: თუმცა აღამაჰმადხანი იყო მტერი ჩუენი, მაგრამ იყო დიდი ყაენი და არა შეეფერება ვგრეთი გინება მკედარსა. არცა თქუენ, არცა ამისა დიდსა სახელსა. — იყო კაცი და მოკუდა. — ჰარელებმა წაიღეს თავი აღამაჰმადხანისა დიდის პატივით და დამარხეს თავის მეჩითში. — ომარ ხანსა ჰყუნანდა პირველ ცოლად იბრაიმ ხანის ქალი, და ხსენებულს დროს უქუულად ეს ქალი მოკუდებოდა“.

4. ხელ. ფურც. 133. გვ. 2, თავი CXXVIII: ომარხანის დამარცხების გამო გრ. ორბელიანი შენიშნავს ამაზე:

„დამარცხებულნი ომარ ხან მივიდა, მხოლოდ მცირედის ჯარით, ზაქათალს და იქ მოკუდა მწუხარებითა და სირცხვილით დამარცხებისა გამო. — აეროი-დამ მოვიდა აქა მათა სატირლად კმრის საფლავსა ხედა და აქედამ, დიდის მეცადინეობით და მოხერხებით, საქართველოს“.

5. თავი CXXIX. მეფის წერილში სიტყვებს: „ჯონგოთაის თავი აქ მოგვივიდა“ გრ. ორბელიანი შემდეგ შენიშნავს უკეთეს:

„ჯუნგუთაის თავი? — ჯუნგუთაი არის სოფელი მეზობლის სახანოსი; მაშინდელი მეზობლის ხანი, ჰახანხან, ცოცხალი დაბრუნდა ან ომიტგან“ (იგულისხმება ნიახურას ბრძოლა. რედ.). და სხვ.

გრ. ორბელიანის შენიშვნების შესახებ პ. იოსელიანი სწერს მონოგრაფიის ბოლოში:

„წითელის კარანდაშით შენიშვნანი არიან ლენერალ-ოტინფანტერის კ. გრიგორი დიმიტრისძის ორბელიანისაგან. კოპიო ამისი [ე. ი. მონოგრაფიის, რედ.] ამასაცა აქვს“.

მაშასადამე, ილიას დაუბეჭდავს ამ ხელნაწერის ასლი (ჩუენის ფიქრით შეცდომებშიც ამ ასლში უნდა ყოფილიყო უმთავრესად. აქედან ისინი ივერიისა და ზ. ჭის ტექსტში გადასულა).

რამდენიმე სიტყვა მონოგრაფიის 1895 წ. დაბეჭდილი ტექსტის შესახებ. მას ახასიათებს:

1. უადგილოდ ხმარება შიშისა და წერტილების, რომლებიც აბნელებენ ფრანგის აზრს ან სხვანაირად განმარტავენ მას.

2. ჰარაგმების არა სწორი გახსნა (მაგ. ზოგან „წ-ლ“ გახსნილია, როგორც „წმინდა“. უ. ი. „წმინდანად“ ან „წმინდანებად“ და სხვ).

3. სიტყვების მრავალნაირი ხმარება ხელნაწერსაც ახასიათებს, მაგრამ დაბეჭდილ ტექსტში ის უფრო ხშირი მოვლენაა (მაგ. პ. იოსელიანი არსად სწერს „თბილისს“. ზ. ჭის გამოცემაში კი გვხვდება როგორც „თბილისი“, ისე „თფილისი“. აგრეთვე კათოლიკოზი || კათოლიკოსი და მრ. სხვ.)

4. მთელი სიტყვების, ფრაზებისა და აბზაცების დაკლება ან უადგილო-ადგილას ჩამატება. ამის მაგალითები მრავალია.

5. შენიშვნათა რიგის არევა ზოგიერთის მთლიანად გამოტოვების გამო.

საინტ. საუთნ. სახ-ის ხელნაწერ № 2301-ის მიხედვით ჩვენ გაავსწორეთ მთელი მონოგრაფია. შეცდომების სიჭარბე, რომელიც დაბეჭდილის ხელნაწერთან შედა-

რებისას გამოირკვა, უეჭველია ახასიათებდა „ივერიის“ რედაქციის განკარგულ-
ბაში მყოფ ასლს (ეს ასლი ამჟამად უცნობია). დამახინჯებანი იმდენად ბევრია,
რომ მათი ამოწერა შეუძლებელია. ფრაზებისა და აბზაცების დაკლება გადამწერის
უნებლურ შეტომითაც უნდა აიხსნას. ასეთი დაკლება ხშირად სრულიად ბუნდო-
ვანს ხდის კონტექსტის შინაარსს და ამ მხრით კუროლხული შემთხვევაც მოიპო-
ვება. მაგ. ხ. ჭიჭინაძის გამოცემაში (იხ. გვ. 185) ვკითხულობთ:

„წერილი ესენი * არა არიან შემდგომად აოხრებისა წინანდალს მისისა**:
სახლისა ლეკთაგან, რომელნიცა [sic] 1854 წელსა დაუწვეს სახლი და წარასხეს.
სახლობა ჰვეკავაძისა. ხშირად განმხნევედებოდა მეფისაგან, რათა ჰპატრონობ-
დეს მისს სამკვიდრებელსა კახეთსა დროდმდე შესრულებისა საქმეთა რუსეთი-
სათანა“.

გამოდის, თითქოს მეფე ამხნევედა ალექსანდრე ჰვეკავაძეს 1854 წელს ლეკ-
ბის მიერ წინანდლის აოხრების გამო. როგორც ვიცით ალ. ჰვეკავაძე გარდაიც-
ვალა 1844 წელს, ხოლო გიორგი XII — 1800 წ. ხელნაწერი ამ გაუგებრობას
ჰფანტავს. იქ და ჩვენს გამოცემაში სწერია:

„წერილი ესენი არა არიან შემდგომად აოხრებისა წინანდალს მისისა სახ-
ლისა ლეკთაგან, რომელთაცა 1854 წელსა დაუწვეს სახლი და
წარასხეს სახლობა ჰვეკავაძისა დავითისა, ძისა მის-
ა ლექსანდრესი.“

ავალიშვილი გიორგი, ცოლის ძმა გარსევან ჰვეკავა-
ძისა, — ხშირად განმხნევედებოდა მეფისაგან, ჰპატრონობ-
დეს მისსა სამკვიდრებელსა კახეთსა დროდმდე შესრუ-
ლებისა საქმეთა რუსეთისათანა“ და სხვ.

მონოგრაფიაში დაბეჭდილი ზოგი დოკუმენტი (მაგ. ქობულიშვილის წერილები,
მეფის მიმოწერა და სხვ.) გასწორებულია წ.-კ. სახ.-ის № 3053-ში დატულ ორი-
განალებისა და ასლების მიხედვით. ძველი ტექსტის მე-78 გვერდზე, ქობულიშვი-
ლის წერილში, თვით ბარათის ბოლო აბზაცი გადატანილია ზევით და ჩაკერებუ-
ლია შუაში (სიტყვების „...როგორც მამას იამებოდა“ — შემდეგი „მეფის სასახლის
ღვინის ქება“... ვიდრე სიტყვებამდე „...და მიუციაო“). ჩვენ ეს აბზაცი წერილის
ბოლოს გადავიტანეთ (იხ. ჩვ. გამოც. გვ. 64—65), ხოლო შენიშვნაში დაბეჭდილია
დასასრული წერილისა. წინანდელ გამოცემაში კი ქობულიშვილის ორი წერილი
ერთი მთლიანი ბარათის სახით იყო დაბეჭდილი. მათ გამოსაყოფად სათანადო
ადგილას ჩვენ ნომრები ჩავსვით კვადრატ. ფრჩხილებში (ბ. ქობულიშვილის მეორე,
პატარა ბარათი ცალკე ფურცელზეა დაწერილი და „ცხოვრება“-ს ადრინდელი
ვარიანტის ასლთან ერთად არის დატული. (იხ. წ.-კ. სახ.-ის № 3053. ჩვ. გამოც.
გვ. 65).

სოლომონ ლეონიძის სიტყვა „მოთქმით ტირილი“... მეორედ დაიბეჭდა „ანთო-
ლოგიაში“ 1928 წელს; ამ წიგნში „სიტყვა“ იბეჭდება წ.-კ. სახ.-ის 50-ისა და „ანთო-
ლოგიაში“ ტექსტთან შედარებით. ზოგ ადგილას ჩვენ ვიცავთ აბზაცთ იმ რიგს,
რომელსაც № 50-ი მისდევს. ამ ხელნაწერის მიხედვით დატოვებულია ზოგიერ-
თი სიტყვა და წაკითხვა, რომელსაც პლ. იოსელიანის რედაქციაშიც ვხვდებით.
ცალკე უნდა შევნიშნოთ მონოგრაფიაში მოყვანილ ალექსანდრე I-ის მანიფეს-
ტისა და ავტორის დამატებითი შენიშვნების შესახებ.

* იგულისხმება გარსევან ჰვეკავაძის არქივი.

** იგულ. ალექსანდრე ჰვეკავაძე.

მონოგრაფიაში მოყვანილია მანიფესტის რუსული ტექსტი, რომლის პარალელურად ეართული თარგმანიც არის წარმოდგენილი. ეს უკანასკნელი ძველი თარგმანია და სხვისი ხელით არის გადაწერილი (პ. იოსელიანს შემდეგ ის გაუსწორებია). თარგმანი არ არის ადეკვატური და მსსმი საკმაოდ ბევრი ბუნდოვანი ადგილი მოიპოვება, რის გამო ბოლოს, აშიახე, გრ. ორბელიანს მიუწერია: „ბნელად არის ნათარგმნი“. მასვე (გ. ორბელიანს) გაუსწორებია წითელი ფანქრით მთელი რიგი ადგილები თარგმანისა. „ივერიის“ მიერ დაბეჭდილ ტექსტში მანიფესტის თარგმანი დაბეჭდილია ამ გასწორებებთა თანახმად, რაიც კიდევ ერთხელ ცხადყოფს იმას, რომ „ივერიის“ სწორედ ამ ხელნაწერის ასლი დაუბეჭდავს. ჩვენ აღვადგინეთ თარგმანის პირვანდელი სახე, შესაძლოა — უფრო დაშორებული რუსული ტექსტის შესატყვის ადგილებიდან.

რაც შეეხება პ. იოსელიანის დამატებით შენიშვნებს (მონოგრაფიაში მოხსენებულ ქართულ პირთა შესახებ), აქ შემდეგი თავისებურება იქცევა ყურადღებას:

როგორც ჩანს, პ. იოსელიანს ზოგიერთ პიროვნებათა მხოლოდ სახელი (ან გვარი) აღუნიშნავს თავდაპირველად ხელნაწერში, ცნობებს კი მათ შესახებ ის ჰკრებდა სხვადასხვა პირთა დახმარებით. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწევია მისთვის ბარბარე ქობულაშვილს, რომელსაც მრავალ ალაგას შეუესია შენიშვნები (ალბათ, თვითონ პ. იოსელიანის თხოვნით). ბარბარე ქობულაშვილის მიერ შესრულებული ადგილები ჩვენ ყველგან კვადრატ. ფრჩხილებში შევიტანეთ და მკითხველს საშუალება აქვს ტექსტიდან მათი გამოყოფისა.

ხელნაწერში შენიშვნათა ნომრები ყველგან არ არის დასმული, რაც გამოწვეულია შემდგომი ჩამატებებისაგან. ზოგ ადგილას ავტორი ახალ ნუმერაციას მიმართავს. ჩვენ თავიდან ბოლომდე ერთი რიგი დავიცავით.

ძირითად ტექსტში დაბეჭდილი სკოლიოები (სულ 77 №№) ხელნაწერში მოყვანილია ბოლოს, ავტორის დამატებითი შენიშვნების წინ. ჩვენ დავიცავით „ივერიის“ მიერ მიღებული სისტემა და შენიშვნები დავტოვებთ ტექსტშივე. გამოტოვებული შენიშვნები ყველგან აღვნიშნავთ და ამრიგად ჩვენი გამოცემა ახალ მასალას შეიცავს (ნახე შენიშვნები №№ 38, 77 და სხვ.).

რამდენიმე შენიშვნა მართლწერისა და ორთოგრაფიის შესახებ.

ხელნაწერში ცალკე სიტყვების დამწერლობისა და მართლწერის მხრით დიდი მერყეობაა. ხელნაწერის სახის ზუსტი დაცვა ყოველად მიუღებელ სიჭრელეს დაჰბადებდა. მხედველობის სისუსტის გამო (ნახე მიმართვა გრუხინსკიასადმი ზემოთ) პ. იოსელიანს კარგად ვერ მიუღვენებია თვალი ხელნაწერისათვის (ასლის სწორებისას). ხელნაწერში გვხვდება პ. იოსელიანის სტილისათვის მიუღებელი სინტაქსური ფორმები („მეფემან ირაკლიმ“, „კათოლიკოსმან ანტონიმ“ და სხვ. ნაცვლად კონსტრუქციისა „მეფემან ირაკლი“, „კათოლიკოსმან ანტონი“ და სხვ. პლ. იოსელიანი ასეთ შემთხვევებში არასოდეს არ ათანხმებს პირველ სიტყვას გეორგისთან). ცალკე სიტყვებიც სხვადასხვანაირად არის ნახმარი, თვით ავტორის მიერ შესრულებულ ადგილებშიაც (კათოლიკოსი || კათოლიკოზი; პატრიარქი || პატრიარხი; დაჰსწერა || დასწერა; იშვიათად — დაწერა. მაგ. ხელნ. გვ. 234 „ესე წერილი დაწერა“). არის გამონაკლისიც: პ. იოსელიანი და გადანაწერი ყველგან ხმარობენ „თფილისს“, რომელსაც წინა გამოცემები არ იცავდნენ (იქ ხშირად გვხვდება „თბილისი“). ჩვენ დავტოვებთ ის ფორმები, რომლებიც უფრო დამახასია-

თებელია პ. იოსელიანის მართლწერისათვის (მოყვანილ დოკუმენტებში კი ორი-გინაღის სტილია დაცული). პ. იოსელიანი ყველგან ჰყოფს კომპოზიტებს, განსაკუთრებით გვარებს (გურამის-შვილი, თუმანის-შვილი, ციცის-შვილი, ყაფლანის-შვილი, გულ-საკიდი და ა. შ.). ჩვენს გამ. აცემამში უარყოფილია ასეთი დაყოფა (ზოგი გამოწკლისის გარდა) და ამოგდებულია უადგილო ს-ნი (არც პ. იოსელიანი იცავს მას ყველგან). უარყოფილია აგრეთვე კ-ის, კ-ის, ტ-ის ფორმები, აგრეთვე უფუნქციო ჰ-ა ხმნებში (ჰსწერს, ჰსწუხს, დაჰშთა და მისთ.) პ. იოსელიანის ისედაც არქაულ სტილსა და ენას ამ ნიშნების დაცვა ძალზე დაამძიმებდა (არც ხელნაწერის რეტოგრაფულ ადგილებში გვხვდება ის ყველგან).

ჰუნქტუაცია და მოქმედ პირთა სიტყვების საერთო თხრობიდან გამომყოფი ნიშნები ნაწილობრივ „ივერიის“ რედაქციას ეკუთვნის, ნაწილობრივ კი წინამდებარე გამოცემის რედაქტორს.

ქარაგმები ყველგან გახსნილია.
რამდენიმე სიტყვა სათაურის შესახებ.

ჩვენს გამოცემაში ძირითადი ტექსტის წინ მიდის სათაური, რომელიც მონაზრადიას აქვს წამსწვრივული ხელნაწერში (ფურც. მე-3. გვ. 1). ეს სათაური თუ-ცა სხვისი ხელით არის დაწერილი, მაგრამ საყვებით იცავს ავტორის სტილს (პ. იოსელიანი ხმარობდა „მეთაცამეტეს“ მეცამეტეს ნაცვლად). შესავალი წერილების წინ და ყდაზე კი სათაური მიდის შემოკლებით. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ავტორი შეგნებულად წერს მეფის ტიტულად „მეცამეტეს“... ამის შესახებ თვითონ პ. იოსელიანი მიუთითებდა თავის ადრინდელ გამოკვლევაში „Описание древностей города Тифлиса (1866, გვ. 32, შენიშვნაში):

„Георгий XII, тот самый, который по смутам в крае от персов два раза восходил на троне Карталинскаго царства и это подало повод историкам считать его царем того же имени одинадцатым и двенадцатым. На этом основании, получившем исторический авторитет, царь Георгий последний, вручивший судьбу царства великодушной защите России, именовался и именуется тринадцатым“.

ამასვე იმეორებენ: ადოლფ ბერეე („აქტებში“), ივ. ბერძენოვი (იხ. ცისკარი, 1868 № 12) და ნ. დუბროვინი (ნახე მისი Георгий XII, последний царь Грузии и присоединение ея к России, изд. II, СПб. 1897 გვ. IX). აქ მოვიყვანოთ „აქტების“ რედაქტორის სიტყვებს, რომელსაც ჩვენის მხრივ არაფერს ვუმატებთ:

„Грузинский царь Георгий XII часто называется писателями XIII-м, но ошибочно, так как в Истории Грузии упоминается только 12 царей под этим именем. Это произошло оттого, что Георгий XI, сын Шах-Наваза, воцарился два раза, в 1676 и 1703 годах“ (იხ. Акты кавк. арх, ком., 1866, ტ.-I, გვ. 93. შენიშვნა).

დასასრულ ერთი შენიშვნაც:

პ. იოსელიანის მონაზრადია შეიცავს ზოგიერთ ადგილებს, რომელნიც განსაკუთრებული სიცხადით ააშკარავენ ავტორის ანტისემიტურ და შოვინისტურ მსოფლმხედველობას (იხ. §§ LXXV და LXXXVIII). საბჭოთა მკითხველისათვის ეს ადგილები აშკარად მიუღებელია და მათ მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა თუ აქვთ: ახასიათებენ ქართული ინტელიგენციის გარკვეული ფენის დამოკიდებულებას ამა თუ იმ ერისადმი წარსულში.

II. უცხო პიროვნებანი

კომენტარების ამ ნაწილში მოცემულია მოკლე ცნობები იმ უცხო პირებზე, რომლებიც მონაგრაფიის ტექსტში გვხვდებიან. სახელები მოყვანილია ისე, როგორც ავტორის აქვს ნახმარი (ფრჩხილებში გასწორებულია წაკითხვა ან სრულად არის მოყვანილი გვარი და სახელი). პირთა სახელების დალაგებისას გვარები ცალკე არ არის გამოყოფილი (მაგ. „აპოლონ მუსინ-პუშკინი“ შეტანილია „ა“-ზე დალაგებულ სახელებში).

გეოგრაფიულ სახელებიდან აქ შემოტანილია მხოლოდ ორი: 1) „თებიდა“, რადგან ტექსტში ის შედარების მიზნით არის ნახმარი და 2) ოლიმპია—რომლის განმარტება საკიროა კონტექსტის მნიშვნელობის გასაგებად.

კარგად ცნობილ პირების (მაგ. ნაპოლეონის, არისტოტელეს, ნერონის და სხვ.) შესახებ ცნობები მოკლეა, რადგან მათი ვინაობა ასე თუ ისე ნაცნობია საშუალო ცოდნის მქონე მკითხველისათვის).

* *

ა ბ ა ს შ ი რ ხ ა —ირანის მეფის ფეტ-ალი შაჰის (იგივე ბაბახანი) შვილი 1783—1833). მონაწილეობას იღებდა რუსეთ-ირანის ომში 1811—12 და 1826—28 წლებში. მისი შვილი მაჰმად მირზა გამეფდა 1834 წ.

ა ბ რ ა ა მ ი —ბიბლიური პატრიარქი, ებრაელთა ერის მამამთავარი, რომელმაც პირველად უარყო კერბთაყვანისცემლობა, დაიბ. დაახლ. 2040 წ. ახალ ერაშდე.

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე [მ ა კ ე დ ო ნ ე ლ ი] —უდიდესი სამხედრო მოღვაწე ანტიური ეპოქისა (356—323).

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე I —რუსეთის იმპერატორი (1777—1825).

ა ნ ტ ი პ ა ტ რ ე (ანტიპატროს)—გამოჩენილი მაკედონელი სარდალი (გარდ. 319 წ. ჩვ. ერაშდე) თუ ანტიპატროს—ბოსტრელი ეპისკოპოსი (?). მე-VI საუკ.

ა ნ ტ ო ნ დ ი დ ი მ ე გ ვ ი პ ტ ე ლ ი —დაიბადა დაახ. 251 წ. ეგვიპტეში. გარდ. დაახლ. 356 წელს 106 წლისა. ცნობილი ასკეტი. ცხოვრობდა ძველი კოპტების ნანგრევებში. კათოლიკური ეკლესია დიდს პატივს სცემს მის ხსოვნას.

ანტონ მეგვიპტელის ასკეტური ცხოვრება მრავალჯერ არის აღწერილი ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში. მხატვრულ ლიტერატურაში ანტონზე ლეგენდა დასწერა გუსტავ ფლობერმა („Le Tentation de Saint Antoine“).

ანტონ მეგვიპტელს შემდეგში გამოუჩნდნენ მიმდევრები, რომელთაც მთელი ორდენი შექმნეს მისი სახელწოდებისა.

ა პ ო ლ ო ნ მ უ ს ი ნ - პ ო შ კ ი ნ ი (გარდ. 1805 წ.)—რუსი მეცნიერი, ფიზიკოსი და მინერალოგი. მოლაპარაკებას აწარმოებდა რუსეთის მთავრობის სახელით გიორგი მე-XII-სთან მადნებისა და სხვა ნედლეულის ექსპლუატაციის პირობების შესახებ 1799—1800 წ.წ. (პირობები იხ. А. Царели-ის წიგნში: Грамоты... том II, вып. I. გვ. 295—6, 1902; უფრო დაწერილებით: Акты, I, გვ. 513—524), რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის მომხრე (იხ. М. Полиевктов: Европейские путешественники XIII—XVIII вв. по Кавказу, ტფ. 1935, გვ. 49—50).

ა რ ი ო ხ ი —ალექსანდრიელი მწვალებელი; მის სახელთან არის დაკავშირებული ერეტიკული მიმდინარეობა, რომელიც ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიაში ჩაისახა. ქრისტიანულმა ორთოდოქსიამ უარყო არიოზის შეხედულება, მიმართული ღმერთ-მამისა და ღმერთ-ძის ერთარსობის წინააღმდეგ (არიოზის აზრით, ქრისტე ღვთაებრივი პიროვნებაა, მაგრამ წარმოადგენს გარდამავალ საფეხურს ღმერთსა და ადამიანს შორის).

არისტოტელი—საბერძნეთის უდიდესი ფილოსოფოსი (384—322 ჩვ. წ. წამდ). ფილოსოფიისა და მეცნიერების მრავალი დარგის მამამთავარი.

ბაბახან—ირანის მეფე. გარდ. 1834 წ. (იგივე ფეტ-ალი-შაჰ).

ბასილი დიდი (იგივე—ვასილი დიდი)—კესარიის (კაბადოკია) არქიეპისკოპოსი, ღვთისმეტყველი (329—397 ჩვენს ერით). ბასილი დიდის კალამს ეკუთვნის ასკეტური წესდებანი, მრავალრიცხოვანი ქადაგებანი და სხვ. ერთ-ერთი გამოჩენილი წარმომადგენელი ქრისტიანული ჰომილეტიკისა. ქართულად თარგმნილია მისი „ეპისტოლენი“ და მრ. სხვ. [კ. კეკელიძე; უცხო ავტორები ძველს ქართულ მწერლობაში, ტფილ. უნივ. მოამბე, 1928. ტ. VIII, გვ. 109—111].

ბაუმეისტერი (ფრიდრიხ ქრისტიან) — გერმანელი ფილოსოფოსი. (1707—1785), ვოლფის სკოლის მიმდევარი. მისი თხზულებანი და სახელმძღვანელოები პოპულარობით სარგებლობდნენ ევროპაში მე-18 საუკუნეში და ითარგმნებოდნენ რუსულადაც, რუსულიდან კი ქართულად (კერძოდ ანტონ I კათოლიკოსმა სთარგმნა ბაუმეისტერის „ლოგიკა“, „მეტაფიზიკა“ და რამდენიმე წიგნი ფილოსოფიის ისტორიიდან და ეთიკიდან).

ბეზბოროდკო (ალ. ანდრეას ძე)—სახელმწიფო მოღვაწე ეკატერინე II-სა და პავლე I-ის მეფობის პერიოდისა. თავის დროზე გავლენიანი დიპლომატი (1747—1799).

ბეზბოროდკო ხელმძღვანელობდა რუსეთთან საქართველოს დაკავშირების საქმეებს პავლე I-ის დროს.

ბოსვეტი (ჟან ბენინ ბოსუეტი)—ფრანგი ისტორიკოსი, ღვთისმეტყველი და ქადაგი (1627—1704). მის კალამს ეკუთვნის მრავალი ნაშრომი თეოლოგიისა, ისტორიისა და ეთიკის საკითხებზე. კლასიკური (ბერძნული და რომაული) კულტურის დიდი მცოდნე. თავისი დროისათვის საუკეთესო ორატორი. ქართულად თარგმნილია მისი „მოძღვრება“.

გაიოზ ასტრახანელი (გაიოზ რექტორი)—ასტრახანის არქიეპისკოპოსი, ქართველი (1750—1821). ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას საქართველოში. რუსეთში გამოსცა „კიტიის სიბრძნე“ (მოსკ. 1777), „ქართული ღრანტიკა“ (კრემენჟუგი, 1789) და სხვ. უთარგმნია ბასილი დიდის „ქადაგებანი“, მარკ. ავრელიუსის „საყოფაქცევო სჯა“ და სხ. მისი ლიტერატურული მოღვაწეობისა და ცხოვრების მიმოხილვა იხ. კ. კეკელიძის „ქარ. ლიტ. ისტ.-ის“ პირველ ტომში (იქვეა დასახელებული კრიტიკული და ბიბლიოგრაფიული წყაროები. დამატებითი ლიტერატურა: პ. იოსელიანის *История грузинской церкви*, Спб. 1843, გვ. 135; В. Шереметевский-ს წერილი „Рус. Биогр. Словарь-ში 1914, გვ. 115—117“).

გაიოზ მოძღვარი—[იგივე გაიოზ ასტრახანელი.]

გიბბონი (ედუარდ)—ინგლისელი ისტორიკოსი (1737—1794). მის კალამს ეკუთვნის მონუმენტალური შრომები რომის იმპერიისა და ბიზანტიის ისტორიაზე. გიბბონის შრომები ფრანგულ ენაზე გადათარგმნა გიზომ. არსებობს რუს. თარგ-იც.

გრიგოლ ნოსელი (ნისელი)—ქალ. ნისის ეპისკოპოსი, ბასილი დიდის უნცროსი ძმა (335—394?). ღვთისმეტყველი და პოეტი-მოაზროვნე. ფილოსოფიური ერუდიციის მხრით ბადალი არ ჰყავდა IV საუკ. ქრისტიანე ღვთისმეტყველთა შორის.

გრიგოლ ნოსელზე დიდი გავლენა მოახდინა პლატონის, პლოტინის და ორიგენის თხზულებებმა. ანტიერესებდა ანთროპოლოგიის, ესპატოლოგიის და გნოსეოლოგიის საკითხები. გიორგი ნოსელის ლიტერ. მემკვიდრეობა დიდია რუსულად თარგმნილია მისი ეგზეგეტიკური და დოგმატიკური ნაწერების ნაწილად

(18 ტომად). ძველად ნოსელის ნაწერები ქართულადაც უთარგმნიათ [კეკელიძე, უცხო ავტორები... 117—119].

გ რ ი გ ო რ ი ნ ა ზ ი ა ნ ზ ე ლ ი—ღვთისმეტყველი, შვილი ქ. ნაზიანზის ეპისკოპოსისა (329—390). ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე, რომელიც ეძებდა დასავლეთის ეკლესიასთან აღმოსავლეთის ეკლესიის შემაჯრთებელ ხაზს. რუსული თარგმანი მისი შრომებისა (6 ნაწილად) გამოვიდა 1889 წ.

გრიგოლ ნაზიანზელის ღვთისმეტყველური შრომების ნაწილი ძველად ქართულადაც უთარგმნიათ [კეკელიძე, უცხო ავტორები... გვ. გვ. 120—130].

გ რ ი გ ო რ ი ღ თ ი ს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი [იგივე—გრაგოლ ნაზიანზელი].

გ უ ლ ი ა კ ო ვ ი—ვისლიან სიმონის ძე, გენ.-მაიორი (1751—1804). 1800 წ. მონაწილეობა მიიღო ლეკებთან ბრძოლაში მდინ. იორთაშ. 1803 წელს პავლე ცაცი-შვილის (კავკ. მთავარ მართებელ 1803—1806 წ.წ.) ბრძანებით მოაწყო ექსპედიცია ქარ-ბელაქანში ლეკების წინააღმდეგ. მოჰკლეს 1804 წ. 8 ოქტომბერს ზაქათალას ხეობაში.

და ვ ი თ ი—ებრაელთა მეორე მეფე, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა ქრისტიანულ მოძღვრების ისტორიაშიც. მისი „ფსალმუნები“ (6. ბიბლიაში) უდიდესი პოეტური და რელიგიური ძეგლია... მეფობდა 980—950 წ.წ. ჩვენს ხანამდე.

დი ო ს კ ო რ ე—ალექსანდრიელი პატრიარქი, რომელიც მფარველობდა მწვალებელ ეგვიპტის (6. ქვემოთ).

დი ო კ ლ ი ტ ი ა ნ ე (ვაი-ავრელი-გალერი დიოკლეტიანე) — რომის იმპერატორი (?—გარდ. 313 წ. ჩვ. ერამდე). თავის ნებაყოფლობით დაუტევა იმპერატორის ტახტი 315 წელს და უკანასნელი 8 წელი გაატარა მარტოობაში.

დ უ ბ უ ო (ფრედერიკ დამუბუა დე მონპერე) —ფრანგი ბუნებისმეტყველი და არქეოლოგი (1798—1850). სწავლობდა უმთავრესად კავკასიის და ყირიმს. პლ. იოსელიანი გულისხმობს მის შრომას: Voyage Autour du Caucase... Par Frédéric Dubois de Montpereux. ტ. I—VI. Paris, 1839—1843 (საქარ. შესახებ. 6. I, II, III და IV ტომებში. სიონის შეს. 6. I, 410; III, 42;—Description. 222.—inser. rem. 214).

ე ვ ტ ი ქ ი—კონსტანტინოპოლელი არქიმანდრიტი, მწვალებელი (ცხ. მე-V საუკ. პირველ ნახევარში). ევტიქი იზიარებდა და იცავდა კამათს ქრისტეს შესახებ, რომელიც ერეტიკოსებისაგან მომდინარეობდა; მის მიმდევრებს უწოდებენ ევტიქიელებს ან მონოფიზიტებს.

ე ზ ო პ ე—ბერძნული მწერალი (მე-VI—საუკ. ჩვენ ერამდე). ე. წ. ეზოპურ იგავ-არაკთა მამამთავარი. ცნობილი იყო თავისი სიმბახიზით. მოჰკლეს დელფში.

ეზოპეს იგავ-არაკები თარგმნილია ყველა ევროპულ ენაზე. 40 არაკი უთარგმნიათ ქართულადაც (იხ. კ. კეკელიძე; ქართ. ლიტ. ისტორია, II, გვ. 313—314; აგრეთვე ი. ივანეი იეზოპის ფილოსოფიისანი. ვენეცია, 1859).

ე ი ს ვ ა ლ დ ი (ედუარდ ივანეს-ძე) — ცნობილი ბუნებისმეტყველი (1795—1876), 1826—1827 წ.წ. იმოგზაურა კავკასიაში, ამ ზღარის ფლორა-ფაუნის შესწ. მიზნით. მის მრავალ ნაწერებს შორის აღსანიშნავია: Raise auf dem Kaspischen Meere und in den Kaukasus, Unternommen in den Jahren 1825—1826 (შტუტგ. 1834—1837). რუსული თარგმანი: Путешествие по Каспийскому морю и по Кавказскому краю. Библиотека для чтения, 1838, ტ. 26.

ე რ მ ო ლ ო ვ ი (ალექსიე პეტრეს ძე)—არტილერიის გენერალი (1777—1861). „საქართველოს კონსული“ (მმართველი) 1816—1827 წ.წ.

ე ა ლ ე რ ი ა ნ ზ უ ბ ო ვ ი—გენერალ-ანშეფი (1771—1804). ალექსანდრე I-ის ჯამფეების უმედგ (1801 წლიდან) მოღვაწეობდა კავკასიაში, აზიასთან საჯაპრო

ურთიერთობის მოწესრიგების მიზნით (1706 წელს დაიპყრო ბაქა და დერბენდი).

ვიქტორ კოჩუბეი (პავლეს ძე)—რუსეთის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე (1768—1834). პირველ ხანებში ეწეოდა დიპლომატიურ მოღვაწეობას თურქეთში. 1798 წელს დაინიშნა საგარეო სამინისტროს კოლეგიაში, იმავე წლის ოქტომბერში კოჩუბეის ჩაბარეს ვიცე-კანცლერის თანამდებობა და საგარეო სამინისტროს საქმეთა დროებითი მმართველის ადგილი. 1799 წელს ებოძა გრაფის წოდება. 6 აპრილს კოჩუბეიმ ითხოვა შეეზღუდა (ბუნბოროდკოს სიკვდილის გამო). იმავე წლის აგვისტოში კოჩუბეი გათავისუფლებულ იქნა სანსახურიდან (ვ. კოჩუბეის წერილი გიორგი მეთორმეტისადმი დაწერილია 1799 წ. 22 აპრილს).

ალექსანდრე I-ისა და ნიკოლაზ I-ის მეფობის წლებში კოჩუბეის რამდენჯერმე ეკავა ჯარუშე და შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტები (დაწვ. იხ. Н. Чечулин: Кочубей, Русский биограф. словарь, 1903, გვ. 366—382. იქვეა დასახელებული ბიოგრაფიული ლიტერატურა).

ვოლტერი—საფრანგეთის უდიდესი მწერალი და მოაზროვნე (1654—1778), ე. წ. „განმანათლებელთა“ პლუადის შესანიშნავი წარმომადგენელი. ვოლტერის ნაწერები განმსკვამულია მკაცრი რაციონალიზმით. მისმა ლიტერატურულმა მოღვაწეობამ ბევრი აწეო ეკლესიას და კლერიკალიზმს საერთოდ. საქართველოში ვოლტერიანობის ისტორიის შესახებ იხ. ლ. ასათიანის წიგნში „ვოლტერიანობა საქართველოში“, ტფილისი, 1933.

თეზიდა—ქალაქი ძველს საბერძნეთში (იხ. Der Grosse Brochaus. XVIII Bnd. 1934, 603).

თემურ ლენგი (კოკლი თიმური)—სახელგანთქმული დამპყრობი. მონღოლი (1333—1405).

ივლიანე (იულიანე განდგომილი)—რომის იმპერატორი 361—363 წლებში. დაიბ. 331 წ. კონსტანტინეპოლში. მიიღო კარგი განათლება. სწავლობდა ელინურ ფილოსოფიას და რელიგიას). გატაცებული იყო პლატონის იდეებით და ბავშობაშივე იჩინდა დიდს სიყვარულს ელინიზმისადმი. იმპერატორობის პერიოდში მის იდეალად იქცა—პაგანიზმის (წარმართობის) რესტავრაცია და ქრისტიანობის იდეოლოგიური განადგურება (ივლიანე რეპრესიებს არ მიმართავდა). ამის გამო მთელი ქრისტიანული მსოფლიო გადაიმტყარა,

იულიანე ერთმანეთს უპირისპირებდა ელინიზმსა და იუდაიზმს, რომლის სახეობად სთვლიდა ის ქრისტიანობას. მე-IV საუკუნეში, როცა ქრისტიანობა დაეკლესია ძლიერი ავტორიტეტით სარგებლობდა, იულიანეს რეფორმები „სასტიკ. გულისწყრომას იწვევდა კლერიკალურ წრეებში. მას რაცხდნენ „განდგომილად“.. იულიანეს სიკვდილის (363 წ.) შემდეგ იმპერატორის იდეებს მიმდევარი არ გამოჩენია... იულიანე განდგომილზე არსებობს ვრცელი ლიტერატურა.

ივლიანე მდევენელი—[იგივე იულიანე განდგომილი].

იხაბელა—ისრაელთი მეფის ახავას ცოლი, რომლის მოთხოვნით სამარაში ააშენეს წარმართული სამსხვერპლო ვაალის პატივსაცემად. იელოვას (ებრაელთა პირველი ღვთაება) რელიგიას მოელოდა აუცილებელი კრახი, რომ მის დასაცავად არ გამოსულიყო (ბიბლიის წარმოდგენით) იღია წინასწარმეტყველი.

იოანე კლემაკსი—ასკეტი. 20 წლისა აღიკვეცა ბერად. მრავალი წელი გაატარა მარტოობაში. მცირე ხნით მოღვაწეობდა სანაისის მონასტერში. გარდ-649—50 წ.წ.

იოანემ დასწერა ბერმონაზნობის ცნობილი სახელმძღვანელო ბერძნულად: „სამღეთო კიბე“ („კლემაკსი“, „Scala paradisi“). მისი ახრით სულიერი განწმენდის კიბის საფეხურთა გავლა შეიძლება საკუთარ ვნებებთან და ნაკლულევანებებთან ბრძოლის პროცესში. ბერი ყოველივე ამას აღწევს სიკვდილზე განუწყვეტელი ფიქრით და სხ. „კლემაკსი“ შესდგება 30 საუბრისაგან (არს. რუსული თარგ.).

იოანე მოწყალე—ალექსანდრიის პატრიარქი 610—619 წლებში. ცოლ შეიღის სიკვდილის შემდეგ ბერად აღიკვეცა, ხოლო პატრიარქად არჩევის შემდეგ მთელი თავისი ქონება ღარიბებს დაურიგა. მისი ცხოვრების აღწერა კრიტიკულად გამოსცა გერმანულ ენაზე ჰ. გელტერმა 1893 წ. (არსებობს რუსული თარგ.).

იოანე ნათლისმცემელი—უდიდესი ასკეტი, რომელმაც მონათლა ქრისტე. მისმა მოღვაწეობამ და განსაკუთრებით ახალი მესიის „წინასწარმეტყველებამ“ გამოიწვია მეფის იროდ ანტიპას მრისხანება: ამ მეფის ბრძანებით იოანეს თავი მოჰკვეთეს.

იოანე ოქრობირი — აღმოსავლეთის ეკლესიის ცნობილი მოღვაწე, კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსი და ქადაგი. დაიბ. 447 წ. ანტიოქიაში. სწავლდა ორატორობის ხელოვნებას იმ დროს ცნობილ რიტორის ლივანის სკოლაში. სწავლის დამთავრების შემდეგ მცირე ხანს ეწეოდა ადვოკატობას. ხელი მიჰყო ქრისტიანულ ღვთისმეტყველების შესწავლას ანტიოქიის ეპისკოპოს მილეთვის დახმარებით, რომელმაც მონათლა ის 370 წელს. რამდენიმე წელი გაატარა უდაბნოში, ასკეტურ მარტოობაში. ამ ხანებში დასწერა რამდენიმე წერილი ბერმონაზნობის დასაცავად. ბოლოს ისევ დაუბრუნდა ანტიოქიას და საეკლესიო მოღვაწეობა დაიწყო. 397 წელს იოანე აირჩიეს კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსად. მისმა საჯარო სიტყვებმა, ჰომილიებმა (საუბრები), რომლებშიაც ის თავისი დროის ყველა წარჩინებულთა ზნეობრივ დაქვეითებას ამხელდა, სამეფო კარის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. 404 წელს იოანეს ჩამოართვეს არქიეპისკოპოსის თანამდებობა და გადაასახლეს ქ. კუკუზში (მცირე სომხეთში), სადაც ორი წელი დაჰყო. აქედან იოანე უნდა ჩასულიყო ბიკინთაში, მაგრამ გზაზე გარდაიცვალა 407 წელს.

იოანე ოქრობირი წინააღმდეგი იყო: წარმართულ კულტა ყოველგვარი ნარჩენების (მაგ. თეატრის), თავისი დროის კაპიტალისტებისა და სხვ. ეკლესია მასში ხედავს რელიგიური მორალის კლასიკურ განსახიერებას. იოანე ოქრობირის ჰომილიები იხ. *Migne-s Patrologia graeca*-ში (ტ.ტ. XLVII—LXIV). არსებობს რუსული თარგმანები. ქართულად თარგმნილია ცრავალი მისი „სწავლანი“, „სიტყვა მღვდელმობისათვის“ (მოქ. 1744) და სხ. ბიოგრაფიული და კრიტიკ. ლიტერატურა იოანე ოქრობირის შესახებ საკმაოდ ვრცელია (ვერობულ ენებზე). ქართულად იხ. „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმ. ნეტარისა მამისა ჩვენისა და მოძღვრისა ყოფლისა სოფლისა იოანე ოქრობირისა, კონსტანტინეპოლელ მთავარეპისკოპოსისა“, „ცხოვრება და ნეტარება იოანე ოქრობირისა“ და სხვ. (თარგმანების შეს. იხ. კეკელიძე, უცხ. ავტ..., 158—172).

იროდიადე—იუდიელთა მეფის იროდ დიდის შვილიშვილი და გალიელისა და პირეის მეფის იროდ ანტიპას მეუღლე; იროდიადას კარნახით მოაკვლევინა იროდ ანტიპამ იოანე ნათლისმცემელი (იროდიადე მეფეს ცოლად გაჰყვა ამ სასჯელის შესრულების შემდეგ).

ისაია წინასწარმეტყველი (მე-VIII საუკ. ჩვენს ერამდე)—ღბრავლთა მეფის იეზეკიას მრჩეველი. გადაარჩინა იერუსალიმი სენაქერიმის შემოსევი

საგან. ძველს აღთქმაში მის ნაწერებს (66 თავისაგან შესდგება) მნიშვნელოვანი ნაწილი უკირატეს და წინასწარმეტყველთა წიგნებს შორის საუკეთესოდ ითვლება (იხ. ბიბლია).

კასიანე? მწერალი? — იკულისხმება იოანე-კასიანე (დაიბადა დაახლ. 360 წ. გარდ. 335 წ. ჩე. ვრამდე). წარმოშობით სკიფიელი. ასკეტიზმის იდეოლოგი. ქართულად ნახე: კასიანე რომაელის — „რვათა მათ ბოროტთა გულის სიტყვათათვის“, წ. კ. სახ-ის № 3344 და სხვ. შდრ. კ. კეკელიძე: უცხო ავტორები... 175—176).

კატონი (მარკ პორცი კატონი) — რომაელი ტრიბუნი (95—96 წ.წ. ჩვენს ვრამდე). მომხრე იყო კატილინას მიმდევართა დასჯისა, რის გამოც ცეზარის სიძულელი დაიშახურა. კეთილსინდისიერი, ზნეობრივად ფაქიზი და დიდი პატრიოტი მოქალაქე თავისი ქვეყნისა. მოუსყიდველი რესპუბლიკელი და ცეზარის ოპოზიციონერი. მისი ბიოგრაფია დასწერა პლუტარხმა.

კნორრინგი (კარლ ფუჟ. ძე) — გენ.-ლეიტენანტი (?—1805). 1799 წელს დაინიშნა კავკ. კვეითა ჯარის ინსპექტორად, ხოლო 1801—1802 წ.წ. — საქართველოს მთავარმართებლად ითვლებოდა.

კოვალენსკი — სამოქალაქო ნაწილის მმართველი საქართველოში 1801-2 წლებში.

კონსტანტინე კეისარი — რომის გამორჩენილი იმპერატორი (დაიბ. 285 წ., გარდ. 337 წ.). აღიზარდა დიოკლეტრიანეს კარზე. მისი მეფობის დროს მოხდა ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად დაკანონება (თვითონ კონსტანტინე ქრისტიანობას სახელმწიფოებრივ კულტად სთვლიდა).

კუვიე (ქორჟ ლეოპოლდ კუვიე) — გამორჩენილი ფრანგი მეცნიერი (1669—1832), რომლის კალამს ეკუთვნის მრავალი შრომა ბუნებისმეტყველების, ზოოლოგიისა და ანატომიის დარგებში.

ლაზარევი (ივანე პეტრეს ძე) — გენ.-მაიორი. 1800 წ. 7 ოქტომბერს დაამარცხა ომარ ხანი ავარიელი მდ. იორთან. მოკლულ იქნა 1803 წ. 18 აპრილს გიორგი მე-11-ის ბეულის მარიამ დედოფლის ხელქვეითის მიერ. ნე-17 ეგერ. პოლკის შეფი.

ლუდოვიკო XIV — საფრანგეთის მეფე (1638-1715). მის კარზე დიდი უფლებებით სარგებლობდნენ კლერიკალური წოდებები, განსაკუთრებით იეზუიტები. ლიუდოვიკო XIV თვითონ არ იყო ფანატიკოსი, მაგრამ სხვა რელიგიურ მიმდინარეობათა არსებობას არ ითმენდა.

მარკის პაულუჩი (მარკიზ ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩი) — გენ.-ადუტანტი (1779 — ?), კავკასიის მთავარმართებელი 1811-1812 წ. წ.

მაქსიმე აღმსარებელი (დაიბ. დაახლ. 580 წ. კონსტანტინეპოლს, გარდ. 662 წ.) — ასკეტიზმის იდეოლოგი. დიონისი არეოპაგელის, გრიგოლ ნაზიანზელისა და სხვა ღთისმეტყველთა ნაწერების კომენტატორი. მის ნაწერებში იგრძნობა ნეოპლატონიზმის ჯავლენა.

მაქსიმე აღმსარებლის ნაწერები ძველად უთარგმნიათ ქართულადაც [კ. კეკელიძე, — უცხო ავტორები... ვვ. გვ. 186-188]

მიშლე (იული მიშლე) — ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსი (1798 — 1874); დიხოს სკოლის მიმდევარი ახასიათებდა ვოლტერული დამოკიდებულება კლერიკალიზმისადმი. თავის დროზე გახმაურებულ ნაწარმოების „Des Jésuites“ ავტორი.

მ ი ტ რ ი ტ ა დ ე (მატრიტადე VI, ეპატორი დიდი. დაბ. 132 წ., მოკლეს 53 წ. ჩვენს ერადე). ანტიური ეპოქის ერთერთი დიდი მღვწე (როდესაც ის რომის სარდლმა პომპეუსმა დაამარცხა დროებით თავი შეაფარა კოსლიდას).

მ ო ს ე (წ ი ნ ა ს წ ა რ მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი) — ისრაელთა ერის ბელადი. უდიდესი საბჭელი ებრაელთა ისტორიაში. მათი წარმოდგენით ებრაელთა მხოლოდ ამ წინასწარმეტყველს იცნობდა ღმერთი პირადად.

ნ ა პ ო ლ ე ო ნ ი [იგივე ბონაპარტი]—საფრანგეთის იმპერატორი (1768—1821).

ნ ე რ ო ნ ი — რომის იმპერატორი (37—68). ცნობილი იყო თავისი სისასტიკით. 64 წელს მისი ბრძანებით გასწყვიტეს აუარებელი ქრისტიანე, რომელთაც მამ რომში ხანძრის გაჩენა დააბრალა.

ო ლ ი მ პ ი ა — ადგილი ძველს საბერძნეთში, სადაც იმართებოდა ე. წ. ოლიმპიის წარმართული დღესასწაულები და თამაშობანა.

ო რ ი გ ე ნ ი (დაბ. 185 წ. ალექსანდრიაში. გარდ. 754 წ. ტარში). მის კალამს ეკუთვნის ეგზეგეტიკური, დოგმატიკური და აპოლოგეტური ხასიათის ნაწერები (კერძოდ ეგზეგეტიკური ნაწერები წიგნავს უთმაჯერესად ძველი და ახალი აღთქმის კომენტარიებს), პრაქტიკული ხასიათის საუბრები ანუ ჰომილიები და სპე. მასვე ეკუთვნის სახარების ბერძნული თარგმანი.

გ რ ი გ ო ლ ნ ა ხ ი ა ნ ზ ე ლ ი, ბასილი დიდი, გრეგოლ მსესელი და სხვ. ღთისმეტყველნი უხვად სარგებლობდნენ ორიგენის თხზულებებით. მე-VI საუკუნეში მოხდა მისი გადაფასება.

რუსულად არსებობს თარგმანები ორიგენის ზოგიერთი თხზულებისა.

პ ა ვ ლ ე I — რუსეთის იმპერატორი (1751—1801).

პ ე ტ რ ე მ კ ა წ ე რ ა ლ ი [იგივე ამიენელი (Ambrosius), მწირო, Hermetia] — ასეტი, რომელმაც პირველად მოაწვია დასავლეთ ევროპის ქრისტიანეთ ჯვაროსანთა ომისაკენ. თავისი ქადაგებებით საფრანგეთში აამოძრავა გლეხების ყმების და მთხოვრების მსესები. ამ ხალხთ მან გაიარა გერმანია, გადავიდა დუნაინზე და მიაღწია კონსტანტინეპოლს. დაამარცხეს სელჯუკებმა 1096 წ. ამათ შემდეგ მიემხრო გოტფრიდ ბულღონს და იერუსალიმის აღების ედგ დაბრუნდა საშობლოში. გარდ. 11:5 წ.

პ ი ი V I — რომის პაპი 1775—1799 წლებში.

პ ო ლ ა ტ ო ნ ი — საბერძნეთის უდიდესი ფილოსოფოსი, წარმოშობით არისტოკრატი (დაბ. დაახ. 421 წ. გარდ. 347 წ. ჩვენს ერადე). ფილოსოფიური იდეალიზმის მამამთავარი.

პ ლ ი ნ ი ო ს (კაიპლინიუსი)—რომაელი მეცნიერი (23—79 ჩვენი ერთ). ენციკლოპედიური განათლების მქონე ისტორიკოსი (აღწერა გერმანიელთა ომები და ნერონის ეპოქა), ავტორი ცნობილი წიგნისა „Historia naturalis“.

პ ე ტ რ ე ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი (ივანეს ძე) — რუსეთის ცნობილი სასწავლო მოღვაწე, ინჟანტერიის გენერალი (1765—1812). სასიკვდილოდ დაიჭრა ბოროდინოს ომში. წარმოშობით ქართველი.

რ ე ნ ა ნ ი (ეროზე ერესტ რენანი) — ფრანვი ორიენტალისტი, ისტორიკოსი და მწერალი (1823—1892). ებრაული, ქალდეური და სირული ენების პროფესორი Collège de France-ში. გახმაურებული წიგნის „Vie de Jésus“ (ქრისტეს ცხოვრება“. 1863. არსებობს ქართ. თარგმანი) ავტორი. თავის დროზე ამ წიგნმა დიდი აღმთოთება გამოიწვია, რასაც მოჰყვა Collège de France-დან რენანის გარიცხვა (მხოლოდ 1871 წელს დართეს ნება ლექციების კითხვისა). დაწერილი აქვს მრავალი ლინგვისტურ-ფილოლოგიური, ისტორიული და ფილოსოფიური ხასიათის შრომა, მონოგრაფიები (წმ. პავლეზე, მარკ ავრელიუსზე და სს.), ფილოსოფიურ

რი დრამები და სხ. რენანის, როგორც სტილისტი, დახასიათება იხ. დ. მერვე-კოვსკის წერილში „Марк Аврелий“ (წიგნში „Вечные спутники“, მოსკოვი, 1811, გვ. 14-35).

რობესპიერი (მაქსიმილიან მარი ისიდორ) — გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე საფრანგეთის დიდი რევოლუციისა (1758—1794), იაკობინელი. ყირონდის დამხობის შემდეგ (1793) სათავეში ჩაუდგა პარლამენტს და ხელმძღვანელობდა სასტიკ ტერორს „რევოლუციის მოღალატეთა“ წინააღმდეგ (რობესპიერის ბრძანებით გილიოტინით მოკვლეთეს თავები ყოფილ მის მეგობრებს — დანტონს, შამეტს და სხვ.). 1794 წელს პარლამენტმა ის დაატყვევა და უმრავლესობის სურვილის თანახმად თავი მოკვლეთეს.

როტიე გოლანდიელი (იგივე—როტიერ).

როტიერ (იხ. გვ. 116: „...დაბეჭდილსა ფრანკიზულად წიგნსა შინა როტიერსა“). იგულისხმება: „Itinéraire de Tiflis à Constantinople; par le Colonel Rottiers, Bruxelles, 1829. პლატონ იოსელიანის მიერ თარგმნილი „აზრანი და მუხლნი“ შეიცავს ამ წიგნის 68, 69 და 70 გვ. გვ. თარგმანსა და ფრანგულ დედანს შორის მცირედი განსხვავებანი მოიპოვება (შდრ. დ.-საწყისი: II-e Traite, conclu à Tiflis, entre sa majesté l'Empereur Paul I-er, et le Czar George XI, fils d'Héraclius. 1799.—23 novembre (V. st). ბოლოში არ უთარგმნია: „Etait signé-ხელმოწერილია“ (გამოცემაში ჩვენს მიერ არის შეტანილი) სეიმონ მესვეტე (Stylita, Столпник)—ცნობილი ასკეტი (356—459) ცნობილი იყო, როგორც გულთმისანი მრჩეველი. (ააგ სვეტი, რომლის ზემოთ სიპრტყეზე, ლოცულობდა და უქადაგებდა ხალხს. სვეტი შემოფარგლული იყო კედლით, რომლის გადაბიჯება აკრძალული იყო. ასეთ ყოფაში მან მთელი 40 წელი გაატარა).

სეიმონ მესვეტეს ბიოგრაფია შეადგინა ანტონ მეგვიპტელმა. ცნობილია ინგლისელი პოეტის ტენისონის პოემა მისი ცხოვრების შეს. („St. Simeon the Stylite“), (ნახე აგრეთვე კ. კეკელიძე: უცხო ავტორება, გვ. 198).

სოკრატე —საბერძნეთის გამოჩენილი ფილოსოფოსი (დაიბ. დაახლ. 469 წ. გარდ. 399). ანტიური ეპოქის დიდი მოაზროვნე, პლატონის მასწავლებელი (მისმა მოძღვრებამ ჩვენამდე მოაღწია პლატონისა და სხვა მოწაფეების მიერ შეკრებილ „საუბრების“ სახით).

სტეფანე — ამ სახელს პ. იოსელიანი იხსენიებს კიუვესთან (იხ. ზემოთ) ერთად-ამიტომ, ჩვენის ფიქრი, ავტორი არ გულსხმობს ამ სახელით ცნობილ „წმინდანებს“ ან პოლიტიკ. მოღვაწეებს. უნდა იგულისხმებოდეს სტეფანე (Ioseph Stephan)—ფიზიკოსი და მათემატიკოსი (1835—1893), უფრო კი: სტეფანე (ქრისტიან ფრიდრიხ) — გამოჩენილი ბოტანიკოსი და ბუნებისმეტყველი (1757—1814).

სუაროვი (ალექსანდრე ვასილის ძე სუვოროვი)—რუსეთის არმიის გენერალისიმუსა, ფელდმარშალი (1730—1800). პაველ პირველის გამეფების შემდეგ მას სამეფო კარი არ სწყალობდა. 1797 წელს პაველმ მოხსნა სამსახურიდან და გაგზავნა მისივე მამულში, სადაც ორი წელი დაჰყო პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ. 1799 წელს კი სამხედრო წრეების თხოვნით იმპერატორმა ისევ დააბრუნა სამსახურში და საგრანდეთთან გამართულ ომში ავსტრო-რუსეთის არმიის სარდლობა ჩააბარა. ამ ომში სუვოროვს უდიდესი გამარჯვებანი ხედა წილად. ცნობილია მისი ლაშქრობა იტალიასა და შვეიცარიაში, სადაც მან ალპების მთები გადავლო (სუვოროვის ლაშქრობის ეს პერიოდი იგულისხმება მონოგრაფიის ტექსტ-

ში). პავლე I-ლმა სუვოროვი „იტალიის თავადის“ ტიტულით და გენერალისი-მუსის წოდებით დააჯილდოვა.

სუვოროვზე არსებობს ვრცელი ბიოგრაფიული ლიტერატურა.

სოლომონ (სოლომონ ბრძენი)—ქსრაველთა მეფე, დავითის შვილი (ნ. ხემოთ); მეფობდა 993—953 წ. წ. ქრ. დაბადებამდე. მას ეკუთვნის ცნობილი „ეკლუზიასტე“ და „ქებათა-ქება“ (ნახე ბიბლიაში).

ტაციტი (კორნელი ტაციტი)—რომაელი ისტორიკოსი (ცხ. დაახლ 55—120 წლებში ჩვენი ერით). გრანდიოზული შრომის „Annales“ (მოიპოვება რუს. თარგ-მანი, ნაწყვეტები—ქართულადაც) ავტორი. ისტორიულ პირთა ფსიქოლოგიური პორტრეტებისა და ხასიათების გამოსახვის დიდი ოსტატი. შეადგინა აგრიკოლას, ნერონის და სხვათა ბრძოლების ისტორია. ავგუსტის ეპოქის ჰანეგორისტი.

ტოტლებენი (გოტლებ ჰაინრიხ)—რუსის გენერალი (1710 — 1773). კავკასიაში მისი სამხედრო მოღვაწეობის შესახებ იხ. ე. ვეიდენბაუმის წერილში: „Закавказский поход графа Тотлебена 1769—1771 г. г. (წიგნში: „Кавказские этюды“, ტფილ. 1901), და პ. ცხვილოვლი: გენერალ-მაიორი გოტლები გენ-რიხის-ძე, გრაფი ტოტლებენი და ირაკლი მეფე (ივერია, 1891, № 11).

თაბრიციოსი (კაი ლუსკინი ფაბრიციოსი)—რომაელი სარდალი (მე-3 სა-უკ. ჩვენი ერით). ცნობილი იყო, როგორც მოუსყიდველი ადამიანი, დიდი პატრი-ოტი და იშვიათი მამაცი მეომარი.

ფლავიანე მოწამე — კონსტანტინეპოლელი ეპისკოპოსი. გარდ. 449 წ. მან გარიცხა ეკლესიიდან მწვალებელი ევტიქი ერეტიკული მოღვაწეობისათვის, მაგრამ ეპისკოპოს დიოსკორეს შემწეობით საეკლესიო კრებამ (რომელსაც შემდეგ „ავახაკური“ ეწოდა) აღადგინა ის ძველს უფლებებში (დიოსკორეს მფარვე-ლობდა იმპერატორ ფეოდოსი მეორის მეუღლე ედოსკია). დამარცხებული ფლავიანე ისე ძლიერ აცემინა დიოსკორემ, რომ ის სამი დღის შემდეგ გარდაიცვალა. მისმა სიკვდილმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა იმპერატორ ფეოდოსზე, რომელიც თავისი დის, პულხერიას დიდი გავლენის ქვეშ იყო. ეს უკანასკნელი კი მფარველობდა ფლავიანეს. ამის გამო მღვდელთაყარის გვამი განსაკუთრებული პატივით დაასაფლავეს მოციქულთა პანთეონში (კონსტანტინეპოლს), ხოლო ეკლესიაში ის წამებულეზში ჩაირცხა.

ქსერსი (ქსერსი I)—ირანის მეფე (ტახტზე ავიდა 485 წ. მოკ. 465 წ. ჩვ. ერამდე). შვილი მეფის დარიოს გისტასპისა და მეფის კიროსის ასულის. ეგვიპტისა და ნაწილობრივ საბერძნეთის დამპყრობი.

ღეროდოტი (ჰეროდოტი)—საბერძნეთის დიდი ისტორიკოსი (მე-V საუკ. ჩვენს ერამდე). მის ნაწერებს საერთოდ ახასიათებს მიუკერძოებლობა. ბევრი იმოგზაურა აზიასა და ევროპაში. ეხება ძველს კოლხეთსა და იბერიას თავის ნაწერებში. ითვლება ისტორიის „მამად“ (არსებობს რუს. თარგ. მისი ისტორ. ნაწერებისა 2 ტომად, მოსკ., 1880).

ღიზო (ფრანსუა-პიერ-გილჟო გიზო)—ფრანგი ისტორიკოსი და სახელმწიფო მოღვაწე (1787—1874); მრავალრიცხოვანი ისტორიული შრომებისა და მონოგრაფიების ავტორი.

ჩინგიზ ხანი („ძლიერი ხანი“)—ცნობილი დამპყრობი (1160—1227).

შატობრიანი (ფრანსუა რენე)—ფრანგი მწერალი და სახელმწიფო მოღვაწე (1768—1848). ქრისტიანობის აპოლოგეტი, ავტორი რომანებისა „ატალა“, „რენე“ და სხვ.

შაჰაბაზი (შაჰ-აბას დიდი)—ირანელთა გამოჩენილი მეფე სეფევიდთა დინასტიიდან (1587—1628). ქართლ-კახეთის ამოხრებელი.

შლეიერმახერი (ფრიდრიჰ დანიელ)—გერმანელი ფილოსოფოსი, თეოლოგი და ქადაგი (1768—1834). თავისი დროისათვის სახელგანთქმული მისტიკოსი. წინააღმდეგი იყო გარეგანი რელიგიური კანონმდებლობისა. აეტორი მრავალრიცხოვანი შრომებისა რელიგიის, ფილოსოფიის და თეოლოგიის საკითხებზე. დიდი გავლენა იქონია გერმანულ რომანტიკოსებზე, განსაკუთრებით—ნოვალისზე.

III. ცნობები პლ. იოსელიანის უცნობი და გამოუქვეყნებელი ნაწარების შესახებ

პლატონ იოსელიანის მუშაობა ისტორიისა და არქეოლოგიის დარგში მრავალმხრივი და ნაყოფიერი იყო. როგორც ქვემოთ დაბეჭდილ „ბიბლიოგრაფიკულ დანიხაზე“ მკითხველი, მან საქმაოდ ბევრი გააკეთა საქართველოს სიძველეთა შესწავლის მხრით.

თავის ნაწერების გამოქვეყნებისათვის პლ. იოსელიანს შესაფერი პირობები ჰქონდა, მიუხედავად ამისა, ზოგი რამ დაუბეჭდავი დარჩა.

მოკლედ პლ. იოსელიანის ამ უცნობი მეგვიდრობის შესახებ.

ტფილისში რუსული პრესის დაარსებამდე პლ. იოსელიანი თავის ნაშრომებს უმთავრესად რუსეთის პრესაში (ორგანოებში—„სახ. განათ. სამინისტროს ჟურნალი“ და „შინაგ. საქმ. სამინისტროს ჟურნალი“) ათავსებდა, ცალკე წიგნებად სცემდა თავის ნაშრომებს ყოფ. პეტერბურგში და სხვ. ახლო ურთიერთობა ჰქონია პლ. იოსელიანს სამეცნიერო აკადემიასთან, როპელსაც ის მარი ბროსეს მეშვეობით აწვდიდა სხვადასხვა მასალას და დოკუმენტებს.

როგორც ბროსესადმი მიმართულ ბარათებიდან ჩანს, 1838—1839 წლებში პლ. იოსელიანს დაუწერია „საქართველოს ისტორიული და დეოლოგიური აღწერა“ (რუსულ ენაზე), რომელიც გადაუგზავნია აკად. შეგრაფინისათვის (1794—1855; თავისი დროისათვის ცნობილი ლინგვისტი, აეტორი წიგნისა: Osetische Sprachlehre, 1844) სამეცნიერო აკადემიისათვის გადასაცემად. პლ. იოსელიანი დაჟინებით სთხოვდა ბროსეს გაეგო—იყო თუ არა სამეცნიერო აკადემია ამ შრომის დაბეჭდვის თანახმა. მათი მიწერ-მოწერიდან ირკვევა, რომ აკადემიას უარი უთქვამს „აღწერის“ დაბეჭდვაზე. პლ. იოსელიანმა შემდეგ უკანვე გამოითხოვა თავისი ნაშრომი. აკადემია დათანხმებულა ხელნაწერის დაბრუნებაზე, მაგრამ გამოუტყვეველია, მიიღო თუ არა პლ. იოსელიანმა თავისი ხელნაწერი. ტფილისის მუზეუმში დაცულ პლ. იოსელიანის ნაწერებს შორის ასეთი ნაშრომი არ მოიპოვება. შეიძლება ხელნაწერი აკადემიის არქივში ინახებოდეს.

ქ. მანაცაშვილის ცნობით (ნ. გაზ. დროება, 1881, № 206) ორმოციან წლებში, ნ. ბარათაშვილის სახლში პლ. იოსელიანისათვის დაუვალეზიათ საქართველოს ძველი ისტორიის დაწერა. ამ ცნობას იმეორებენ: ზ. კიკინაძე („პლატონ იოსელიანი“, გვ. 12) და გ. თუმანიშვილი („Характеристики и воспоминания“, ტფ., 1901, გვ. 154). სამეცნიერო აკადემიისათვის გადაცემული „აღწერა“ ეგებ ამ დავალების შესრულების ნაყოფი იყო?

პლ. იოსელიანი საერთოდ დიდ ყურადღებას იჩენდა სამეცნიერო აკადემიისადმი. 1840 წ. 22 თებერვლის თარიღით ის სწერს ბროსეს:

„აკადემიისათვის მაქუს საჩუქარი კარგი: ჰაზრი ჯერეთ ახალი, არავისგან ქმნილი, სიტულებით სვეჟი, როგორც ახალი თევზი. თქვენც მოიწონებთ. მაგ-

რამ ჯერ არ შესრულებულა, და ამისათვის არ გეტყვი. ესე იყოს ოქუნთევი; საიდუმლოდი — ერთს თთუეს შგმდეგ გაცნობებთ და ჩამოვიგზავნიცა. — ექა იქმნება

არც ქალადი არცა წიგნი
არცა ჩემი, არცა შენი
ყოველთათვის საპირონი
სამუდამოდ დასაშვენი

გამოიცანით რა?

[მისივე მინაწერი კუპლეტის მარცხნივ, აწიხებ;]

არა ეძიოთ ამ ლექსებში პოეზია“ [იხ. წ. კ. სახ-ის № 4797]

1840 წ. 5 სექტემბერ, პლ. იოსელიანს გაუგზავნია დაპირებული საჩუქარი ბროსესათვის:

„ამასთან ერთად გამოვისტუმრე მძიმეს ფორმით ადრევე სიმვლიკად აღტქმული საჩუქარი. ეს არის ქართული ახალი შრიფტი ნუსხური. გთხოვ აკადემიას მიართოთ ჩემ მაგიერ. რაც შეიძლება კარგნი არიან და [პირველ] შემთხვევისათვის, და საპიროცა იქმნება აკადემიის ტიპოლოგიისათვის. თქვენ იცით რომ ჯერეთ ნუსხური არა გუქონია ქართულად სტამბათა შ[ინ]ა ხმარებული... ასოებისა თანა ჰპოვებთ ნუსხისათვის სახმართა ქარაგმათაცა. — მაგალითად მცირე დაბეჭდილი კუპლეტი აქვე მდებარებს ამ წერილთან. ა[ირველ] შემთხვევაზე არ არიან ასოები დასაწუნებელი“.

შემდეგ წერილის მე-3 გვერდზე დაწებებულია პატარა ქალადი, რომელზედაც დაბეჭდილია მხედრული ასოები და კუპლეტი. აი ისიც:

ა ბ გ დ ე ვ ზ ც თ ი კ ლ მ ნ ძ ო პ რ ს ტ უ ჯ ფ ქ ლ შ ჩ ც ძ წ ჭ ხ კ ჯ ჰ

რომელ ჴანება რომელ ჴანება შენოდენ გქონდეს მაცისკრებარე
არა გეთნია არა გეთნია მნათობნი მით ესცენ, დამბლენებარე,
მანათოვლითა, მანათოვლითა, ლაწუმულ ლახარობ გამომნებარე
ვინატრიდია, ვინატრიდია, ძე ლუთისა შენდა ძედ მწოდებარე*.

[წ. კ. სახ-ის 4797]*

გარდა ამისა პლ. იოსელიანს პეტერბურგს მცხოვრებ ბატონიშვილებისათვის, გადაუგზავნია ხელნაწერები (სია იხ. პლ. იოსელიანის წერილში ბროსესადმი, 1838 წ. 1 სექტემბრის თარიღით). როგორც ჩანს, ამას თავის დროზე დიდი უკმაყოფილებაც განაუწყვევია (ზ. კ. „პლ. იოს.“, გვ. 22).

პლ. იოსელიანის გარდაცვალების შემდეგ მისი არქივის დიდი ნაწილი დაიფანტა. გადარჩენილა ნაკლებ მნიშვნელოვანი ხელნაწერები, რომელიც საქ. მუზეუმშია დაცული. პლ. იოსელიანის ძვირფასი ბიბლიოთეკა კი ინახება ტფილისის, სახ. უნავერსიტეტის წიგნთსაცავში.

90-ან წლებში პლ. იოსელიანის არქივის ბედის საკითხი ისევ წამოიჭრა. 1894 წელს გახ. Новое Обозрение-ში დაიბეჭდა წერილი: Вопрос о н-чезновении рукописей П. Иоселиани (იხ. № 3521), სადაც უცნობი ავტორი მოითხოვს — გამორკვეულ იქნას, სად ინახება პლ. იოსელიანის ხელნაწერები და საისტორიო ხასიათის დოკუმენტები. ავტორი ბრალს სდებს თ ე დ ო უ ო რ დ ა ნ ი ა ს ა ც. ამ უკანასკნელმა იმავე წლის „Новое Обозрение“-ში

* ეს კუპლეტი ეკუთვნის ჩ ა ხ რ უ ხ ა ძ ე ს (იხ. თამარიანი, ს. კაკაბაძის გამ. ტფ., 1913, გვ. 10, ხანა 30).

დაბეჭდა ორი ფელეტონი სათაურით: „Где рукописи П. Иосселиани?“ (№№ 3535, 3536) და შეეცადა დაემტკიცებია (თვითონ იოსელიანის ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევების ანალიზის საფუძველზე) მნიშვნელოვანი ისტორიული დოკუმენტები პლ. იოსელიანს არ უნდა დარჩენოდა. მიუხედავად ამისა პლ. იოსელიანის მდიდარი არქივის განიავების ფაქტი ფაქტადვე რჩება.

IV. კლათონ იოსელიანის შრომებისა და წერილების ბიბლიოგრაფია

1. საქართველოს კალენდარი [ტფილისი, 1839]
2. პირუელ დაწეებთნი კანონნი ქართულისა ღრაბატიკისანი [ტფილისი, 1840 მეორე გამოცემა—ტფ., 1851; მესამე გამოცემა—ტფ., 1863]
3. Краткая история грузинской церкви [СПб, 1841. მეორე გამოცემა—СПб, 1843]
4. Мцхетский храм в Грузии [Жур. Мин. Нар. Просвеш., 1842, № 36, Ноябрь; Кавказский Календарь, 1847]
5. Грузины и древния их наименования [Журн. Мин. Внутр. Дел, 1843, Апрель]
6. Исторический взгляд на состояние древней Грузии [Жур. Мин. Нар. Просвеш. 1843, Февраль]
7. Древние памятники Тифлиса [Жур. Мин. Внут. дел, 1844, кн. 1. Январь
ცალკე ამონაბეჭდი — СПб, 1844]
8. Летосчислени Грузинское [Закавказский Вестник, 1845, № 3]
9. Древн. груз. названия месяцев [Зак. Вестник, 1845, № 5]
10. Грузинский устный Календарь [Зак. Вестник, 1845, № 7]
11. Описание Шио-Мгвимской пустыни в Грузии, Тиф., 1845 [Зак. Вест. 1845, №№ 12-14, 16]
12. Приезд Наместника Завказского Графа М. С. Воронцова в Тифлисе, 23 марта 1845 года [Закавк. Вестник, часть неофици., 1845, № 8; იგივე წიგნ-ში: Опис. древн. гор. Тифлиса, 279-285]
13. Кацхский храм в Имеретии [Тиф., 1845. Зак. Вест., 1845, № 16]
14. Путевыя записки по Кахетии [Тиф., 1846]
15. Различныя наименования Грузинов [Тиф., 1846; Жур. Мин. Нар. Просв., 1844, кн. 6]
16. Алавердский храм [Кавк. Календарь, 1846]
17. Описание маркнопского монастыря [Тиф., 1847. Зак. Вест., 1045, №№ 3, 4; Жур. Мин. Внутр. дел, 1845, № 9]
18. Жизнь Великого Моурава кн. Георгия Саакадзе, родоначальника князей Тархан-Моуравовых, с прилсжением описания Эртаминдск. храма и Ква-такевск. монастыря [Тиф. 1848. Зак. Вестник, 1848, №№ 32-37]
19. Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей магоме-тан [Т. 149 Зак. Вест. 1849, №№ 1, 3, 5, 7]
20. Жизнеописание святых, прославляемых православною грузин. цер-ковию [Тиф., 1850]
21. Жизнь святых Грузинской церкви [Тиф., 1850]
22. Нечто о городах грузинских [Зак. Вест., 1850, № 12]

23. Города, существовавшие и существующие в Грузии [Тиф., 1850.—Жур. Мин. Внутр. дел, 1844, ч. VI, кн. 6; Зак. Вестн., 1844, №№ 1, 3, 5, 10, 12]
24. Путевые заметки от Тифлиса до Ахталы, [Тиф. 1850; Зак. Вестник, 1850, №№ 16-18]
25. Генатский монастырь [Кавказский Календарь... Тиф., 1852]
26. Описание Кабенского монастыря [Кав. Кал., Тиф., 1854]
27. Гора св. Давида в Тифлисе [Тиф., 1858; Кавк. Кал., 1858]
28. [Речь П. И. Иосселиани о значении грузинского дворянства Кавказ, 1861, № 13]. სიტყვა, წარმოთქმული ტფილ. გუბერნიის თავად-აზნ. კრებაზე 1861 წ. 3 თებერვალს.
29. Описание города Душета [Тиф. 1860]
30. Путевые записки по Дагестану в 1861 году [Тиф., 1852]
31. Прибытие Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича в Душет и Тифлис, в 1863 году [Кавказ, 1863, № 23. იგივე წიგნ-ში: Опис. др. гор. Тиф., 279—285]
32. Приезд ея императорского высочества Великой Княгини Ольги Федоровны в Тифлис, 16 Апреля 1863 г. [Кавказ, 1863. № 30 იგივე წიგნში: Опис. древ. гор. Тиф., 286-292]
33. განხილვა რავედნებაჲ ქართულთა ზედწარწერათა [ცისკარი, 1855, მაისი]
34. Икортский монастырь в Карталини [Тиф., 1865]
35. Описание древностей города Тифлиса [Тиф., 1866]
36. Род князей Чолокаевых и мученик Св. Бидзина Чолокаев [Тиф. 1866, Кавказ, 1866, № 24]
37. Речь, произнесенная в зале Тифлисской духовной семинарии по поводу торжества пятидесятилетия, 1 акт. 1867 г. [Тиф., 1867]
38. Отклик кавказца, кавказцам Петербурга (по случаю обычного кавказского 4-го февраля) [Кавказ, 1868, № 15]
39. Открытие судебн. учреждений в Тифлисе [Кавказ, 1868, №№ 28-29]
40. ნათს უგანათლებულესობას მეფისა გიორგის მეათცამეტის ძის იოანეს ძის ძეს, იოანე გრიგორის ძეს გრუზინსკის [ცისკარი, 1868, № 12. ნახე წერილში: „ტექსტიკისათვის“. „ცისკარში“ დაბეჭდილ მიმართვას წინ უძღვის ივ. ბერძენოვის წერილი]
41. სიტყუა, საყოველთაოდ საუწყებელი წიგნთა ქართულად ბეჭუდისა გამო [ცისკარი, 1869, მარტი]
42. შოთა რუსთაველი (1174—1212) [Кавказ, 1870, № 13; ცალკე წიგნად: Тиф., 1870]
43. Храм в Покарно [Кавказ, 1870, № 78]
44. Святыня Мамеба [Кавказ, 1871, № 6]
45. Алеевская святыня [Кавказ, 1871, № 12]
46. Мысли Ламартина об укреплении Парижа, высказанные 6 и 7 мая 1845 года [Кавказ, 1871, № 12]
47. Библиографическая заметка [Кавказ, 1871, № 22. რეცენზია გრ. ორბელიანის პოემა „სადღეგრძელო“-ზე]
48. Путевые записки от Тифлиса до Мцхета [Тиф., 1871; Кавказ, 1870, №№ 19, 24, 40, 45, 48]
49. Пшавия [Кавказ, 1872, № 134]

50. ბრძოლა ბერძენთა, პირისპირ ოსმალთა (1826 წელსა) თქმული ლამარ-ტინისგან. ნათარგმნი პროზად 15 თებერვალს, 1872 წელს, ქ. დუშეთს. [ცისკარი, 1872, მაისი]

51. კაბენისა მონასტერი [მათი რუსული წერილის თარგმანს წარმოადგენს. ცისკარი, 1873, იანვარი]

52. ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა [ივერია, 1879, №№ 9-10. ცალკე გამოცემა ზ. კიკნაძის, ტფ. 1895 წ. რეცენზია ამ გამოცემაზე ოცნებელი საიხ. ივერია, 1895, № 144]. მეორე გამოც. „ფედერაცია“. 1936.

პლატონ იოსელიანის გამოცემანი:

1. ჩახრუხაიძის — თამარიანი; ტფილის, 1838.
2. შავთელის — აბდულ-მესია; ტფილ., 1838.
3. იოსებ ტფილელის — დიდმოურავიანი; ტფილ., 1851.
4. ტიმოთე გაბაშვილის — მოხილუა წმიდათა და სხუთა აღმოსავლეთისა ადგილთა. ტფილ., 1852.
5. იონა რუისის მიტროპოლიტის — მიმოსვლა ანუ მგზავრობა... ტფილ., 1852.
6. ანტონ კათოლიკოსის — წყობილ სიტყუაობა. ტფილ., 1853.
7. არჩილ მეფის — ცხოვრება მეფის თეიმურაზ პირველისა. ტფ., 1853.
8. [პლ. იოსელიანის წინასიტყვაობით გამოვიდა გ. ერისთავის კომედი: „ბაყრა“, 1850 წელს ქ. ტფილისს.]

ს უ რ ა თ ე ბ ი ს ს ი ა :

1. პლატონ იოსელიანი (გვ. VII-ის წინ).
[უცნობი სურათი. გადაღებულია 70-ან წლებში. ორიგინალი ინახება მეტეხის მუზეუმში].
2. გიორგი მე-XII (გვ. 5-ის წინ).
[იხ. Акты., ტ. II].
3. მარიამ დედოფალი (გვ. 13-ის წინ).
[იხ. Акты., ტ. II].
4. დავით ბატონიშვილი (გვ. 71-ის წინ).
[Акты., ტ. III, 420 შმდ.].
5. დარეჯან დედოფალი (გვ. 203-ის წინ).
[С. Эсадзе: Летопись Грузии, вып. I ტფ., 1913].
6. ერეკლე II. (გვ. 51-ის წინ).
[Эсадзе: Лет. Гр.].
7. ალექსანდრე ბატონიშვილი (გვ. 189-ის წინ).
[Акты, ტ. V. გვ. 360 შმდგ.].
8. რუს. ეგერ. პოლკის შემოსვლა ტფილისს. 1799 წლის 26 ნოემბერს (ბოლოფორხაცი).
[მხატ. რუბინ სურათი. იხ. Эсадзе: Альбом картинной галереи Кавк. Военно-Истор. Музея, вып. I, ტფ., 1911].
9. ილია ბატონიშვილი (გვ. 163-ის წინ).
[Б. Эсадзе: Летопись Грузии].
10. გარსევან ჭავჭავაძე (გვ. 87-ის წინ).
[С. Эсадзе: Лет. Гр.].

11. იოანე ბატონიშვილი (გვ. 223-ის წინ).
[Акты., III, გვ. 164 შემდეგ.]
12. ვახტანგ ბატონიშვილი (გვ. 147-ის წინ).
[Акты, III, გვ. 236 შემგ.]
13. იულონ ბატონიშვილი (გვ. 221-ის წინ).
[Акты, III, 744 შემდეგ.]
14. ფარნაოზ ბატონიშვილი (გვ. 245-ის წინ).
[Акты., IV, გვ. 124 შემდეგ.]
15. ბაგრატ ბატონიშვილი (გვ. 207-ის წინ).
[Акты., ტ. IV, გვ. 404 შემდეგ.]
16. თეკლე ბატონიშვილი (გვ. 205-ის წინ).
[ორიგინალი დაცულია მეტეხის მუზეუმში].
17. ტფილისი-1796 წელს (წინა ფორზაცი)
[წიგნიდან: Приключения Артемия Араратекаго, СПб. 1813
გადნოგვეა ზოქ. არტ. გაბუნიაშ]

დ ა მ ა ტ ე ბ ა :

ქორონიკონების (წელთაღრიცხვის ქართული ნიშნების) გაგებისა და წაკითხვის გასაადვილებლად აქ ვებეჭდავთ ცხრილს, რომელიც საჭირო შემთხვევებში დაეხმარება მკითხველს.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ერთეულები	ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	თ	თ
ათეულები	ი	კ	ლ	მ	ნ	ძ	ო	პ	ჟ
ასეულები	რ	ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ
ათასეულები	ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	კ	ჯ	ჰ

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ა. გ. წინასიტყვაობა	VII — XII
აკ. გაწერელია: პლატონ იოსელიანი . .	XIII — XI
ცხ-ვრება მეფისა გიორგი მეათცამეტისა .	1 — 248
ავტორის დამატებითი შენიშვნები .	249 — 277
რედაქტორის შენიშვნები:	
1. ტექსტისათვის .	281 — 290
2. უცხო პიროვნებანი	291 — 300
3. ცნობები პ. იოსელიანის უცნობი და გამოუქვეყნებელი ნაწე- რების შესახებ	300 — 302
4. პლატონ იოსელიანის შრომების და წერილების ბიბლიოგრაფია	302 — 304
პლატონ იოსელიანის გამოცემანი .	304
სურათების სია	304 — 305
დამატება	305

შეცდომების ბასწორება

ვერდი:	ხტრიქონი: (ზემოდან ქვევით.)	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
XIII	19	ზოგიერთი წყაროს	ზოგიერთი წყაროების
XIV	38	ანგლიჩანებით	ანგლიჩანებით
XIX	36	ჩეჩნეთში და დაღისტანში	ჩეჩნეთსა და დაღისტანში
XX	7	გაჩეხვას, და ადამიანების	გაჩეხვისა და ადამიანების
XXXIII	21	შემოკლება სიტყვასა	შემოკლება სიტყვისა
XXXIV	2	ადგილები გაზეთებიდან	ადგილები გაზეთიდან
63	37	აუმატებია გადაწერისას დაკუმენტში	ჩაუმატებია გადაწერისას დაკუმენტში
65	37	განჯის აღებისას 1803 წ.	განჯის აღებისას 1804 წ.
86	21	ქვეყნის სიძულეთა	ქვეყნის სიძველეთა
93	33	Intenaire de Tiflis...	Itinéraire de Tiflis...
115	19-21	..მოწყალეებათა, გარწმუნებ, რთმელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა, მოწყალეებათა, გარწმუნებ რომელ განსაკუთრებითისა მისისა დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებისა..	განწყობილებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებისა..
185	5	ლაშქარნი და დიდებულნი	ლაშქარნი და დიდებულნი

გვ. 116. პ. იოსელიანი შენიშვნაში წერს: „... ეურნაღში! ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო -
 ა ს ა მ ა ხ ა რ ე ბ ე ლ ი, წელიწადი 18... თთვე...“ იგულისხმება — „საქართველოს
 სასულიერო მახარებელი“-ს 1865 წ. ნომბრის წიგნი, სადაც დაბეჭდილია მისი
 „იკორთის მონასტერი ქართლში“ (შდრ. რუსული გამოცემის გვ. 96; „ბიბლიოგრაფია“ № 34).

რედაქტორი — ვ. ლუარსა-
მიძე, ტექრედაქ.—შ. დემეტ-
რაძე, მხატვარი—ლ. ზაალი-
შვილი, კორექტორი -- ნიკ.
ფერაძე

* *

მთავლიტის № 13615. შე-
კვეთის № 464. ტირაჟი 4000
გადაეცა წარმ. 15/V-36 წ.
დასრულ. ბეჭდვა 25/XI-36 წ.

* *

გამომცემ-ბა „მედიკალი-სა“
სტამბა, პლენიანოვის ქროსპ.